PREMISE ECONOMICE ALE FORMĂRII STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

93
A.98

ACADEMIA „ŞTEFAN GHEORGHIU"

VICTOR AXENCIUC IOAN TIBERIAN

PREMISE ECONOMICE ALE FORMĂRII STATULUI NAŢIONAL UNITAR ROMÂN

60.495

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR"
BIBLIOTECA
BUCUREŞTI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Bucureşti 1979

Economic premises of the making of the Romanian unitary national state

Prémisses économiques de la formation de l'Etat national unitaire roumain

Экономические предпосылки формирования единого национального румынского государства

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71 021, Calea Victoriei 125, Sectorul I, București

Sumar

Introducere 9

Capitoiul I

Factori motori ai dezvoltării legăturilor economice între țările române 15

Capitolul II

Scurt istoric al legăturilor economice între țările române pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea 30

Capitolul III

Progresul economico-social de la începutul secolului al XIX-lea pînă în deceniul al 7-lea și constituirea național-statală a României moderne 57

Capitolul IV

Amplificarea legăturilor economice între țările române de la începutul secolului al XIX-lea pînă în deceniul al 7-lea . . 86

Capitolul V

Demarajul economiei capitaliste în deceniile 7—9 ale secolului al XIX-lea 141

Capitolul VI

Legăturile economice între Transilvania și România în anii 1867—1875 158

Capitolul VII

Evoluția legăturilor economice între Transilvania și România în anii 1876—1886 179

Capitolul VIII

Prejudicierea legăturilor economice ale Transilvaniei cu România în anii 1886—1891 202

Capitolul IX

Accelerarea dezvoltării economiei moderne a României din deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial 228

Capitolul X

Nivelul şi structura economico-socială a României la începutul secolului al XX-lea 280

Capitolul XI

Legăturile economice ale Transilvaniei cu România în anii 1891—1914. Desăvîrşirea unificării statului naţional român 295

Încheiere 319

Summary 321

Résumé 323

Резюме 325

Contents 327

Table des matières 329

Содержание 331

Introducere

În istoria României, secolul al XIX-lea a reprezentat, după cum este cunoscut, o epocă de importanţă cardinală pentru dezvoltarea poporului român. S-au produs transformări radicale în structura economico-socială; s-a trecut de la orînduirea feudală la cea capitalistă. În plan social-istoric poporul român s-a constituit în stat naţional, a înlăturat dominaţia otomană şi a dobîndit suveranitatea de stat. România s-a înscris ca entitate independentă politic între celelalte state europene.

Progresele poporului român în secolul al XIX-lea s-au înfăptuit în interdependenţă directă cu transformările economico-sociale şi cele naţionale. Au trebuit învinse numeroase piedici care frînau şi întîrziau dezvoltarea sa. „În ţările române însă, datorită condiţiilor istorice specifice, sublinia secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, — şi în primul rînd menţinerii jugului dominaţiei străine —, evoluţia societăţii pe calea capitalistă a fost mult timp întîrziată. Imperiul otoman, ţarismul şi Imperiul habsburgic erau profund interesate în menţinerea stăpînirii feudale în ţările române, în împiedicarea oricăror schimbări cu caracter progresist şi, în special, în înăbuşirea aspiraţiilor spre unire şi dezvoltare de sine stătătoare a poporului român, spre scuturarea jugului dominaţiei străine" [1]. Dar cerinţele obiective ale dezvoltării economico-sociale au determinat, în pofida tuturor piedicilor, creşterea mai pronunţată a relaţiilor de producţie capitaliste în toate cele trei ţări române. „Consolidarea şi extinderea acestor relaţii impuneau, pe de o parte, înfăptuirea unor reforme sociale care să permită desfăşurarea liberă a activităţilor economice, industriale şi comerciale, iar pe de altă parte, lărgirea pieţei interne prin desfiinţarea graniţelor artificiale dintre cele trei ţări româneşti, unirea acestora într-un singur stat, încheierea procesului de formare a naţiunii române, a statului naţional unitar [2].

Ritmul creaţiei istorice a fost accelerat fără precedent şi transformările au cunoscut o mare condensare; s-a recuperat, din punct de vedere social şi naţional, faţă de dezvoltarea popoarelor avansate, o întreagă etapă istorică. Capitalismul a generat proletariatul, clasă socială cu misiunea istorică de eliberare a întregii societăţi de exploatare şi asuprire. Noua dezvoltare economică socială a avut ca urmare nu numai crearea unor noi forţe de producţie şi schimb, a structurii sociale burgheze, dar

[1] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, Bucureşti, 1973, p. 389.

[2] *Ibidem*, p. 390.

ea a determinat închegarea și consolidarea premiselor economice ale noii comunități social-istorice a națiunii române și a statului său.

Ca produs al dezvoltării societății omenești pe o treaptă superioară a evoluției sale națiunea „a apărut pe scena istoriei odată cu dezvoltarea forțelor de producție, care a determinat formarea statelor naționale bazate pe comunitatea de teritoriu, a intereselor economice, a originii și limbii, deci odată cu apariția burgheziei și, implicit, a proletariatului"[3].

Formarea națiunii române și a statului național a jucat un rol de importanță istorică în progresul general economico-social al poporului român. Împrejurările istorice nu au permis alcătuirea deplină, într-o singură etapă, a statului național unitar român, încheierea procesului construcției național-statale săvîrșindu-se prin Unirea din 1918.

După Congresul al IX-lea al P.C.R., Partidul Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu au ridicat pe o treaptă nouă, creatoare, abordarea științifică a formării națiunii române și a statului național, a rolului lor progresist în istoria poporului român, în lupta sa de eliberare națională și socială, a importanței lor covîrșitoare în procesul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate și a trecerii la comunism a României. Ca urmare s-a produs o largă deschidere, orientată și stimulată de partid, în studierea teoretică și istorică a problemei naționale. Cercetarea diferitelor aspecte și trăsături ale națiunii române a cuprins și premisele sale economice; numeroase studii, lucrări mai ample, dezbateri științifice abordează direct sau indirect condiția economică a formării statului național unitar român, dezvăluind aspecte și procese specifice și aducînd o contribuție însemnată la determinarea rolului, a funcțiilor comunității de viață economică în dezvoltarea național-statală a poporului român.

Lucrarea de față are ca obiect examinarea — pe o perioadă de un secol, pînă la unirea Transilvaniei cu România, — a principalelor aspecte — motivații, forme, funcții etc. — ale legăturilor economice dintre țările române, ca premise economice obiective ale constituirii statului național unitar român.

Cercetarea temei a fost concepută ca unitate dialectică între dezvoltarea economico-socială, amplificarea interdependenței economice dintre țările române și necesitatea obiectivă de eliberare națională, de constituire a celor trei țări române într-un stat unitar cu un singur organism social de producție, cu o piață națională corespunzătoare societății burgheze moderne, legităților dezvoltării istorice de formare a statelor naționale unitare. În analiza acestei relații de unitate dialectică s-a pornit de la teza după care la baza mișcărilor de eliberare națională, de constituire a statelor naționale unitare, independente stau „factorii economici cei mai profunzi" ceea ce necesită studierea „condițiilor istorico-economice ale mișcărilor naționale".

Cercetarea temei este orientată prioritar în planul analizei economico-istorice. Pe baza tezelor materialismului istoric, a definirilor concrete din documentele P.C.R., în acțiunea de cercetare s-au adoptat principii

[3] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 143.

de metodă care au călăuzit investigaţia documentară şi au facilitat sistematizarea concluziilor.

Astfel, a) relaţiile economice dintre ţările române, sub aspecte multiple, sînt privite ca substanţă şi componente ale comunităţii de viaţă economică în formare şi dezvoltare a naţiunii române; b) calitatea specifică, pe lîngă cea de clasă, a relaţiilor economice îndeplinind funcţia de legături, interdependenţe şi complementaritate, decurgea din natura raporturilor sociale naţionale pe care le realizau. Ele înfăptuiau o funcţie naţională de coagulare şi consolidare a naţiunii, de premise ale statului naţional unitar. Raporturile economice reciproce dintre ţările române, generate de necesităţi şi interese economice sociale, practicate şi dezvoltate tot mai frecvent, au devenit legături comunitare întrucît se întemeiau şi se desfăşurau între populaţii aparţinînd aceluiaşi neam, popor sau naţiune, deci locuind pe un teritoriu comun, vorbind aceeaşi limbă, păstrînd şi cultivînd trăsături comune de tradiţii şi spiritualitate, de origine istorică, idealuri sociale şi naţionale comune.

Din interdependenţa economică a ţărilor române, s-a format un sistem de complementaritate economică, conştientizat şi exprimat pe parcursul secolului al XIX-lea de către reprezentanţii de atunci ai intereselor economice, ai raporturilor de producţie avansate, din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania.

În rapoarte şi memorii ale organizaţiilor economice, ale reprezentanţilor intereselor colective economice din Transilvania — români, maghiari, germani ş.a. — se întîlnesc ca laitmotiv al dezbaterilor asupra dezvoltării relaţiilor economice cu ţările române dunărene, afirmarea vechimii multiseculare a legăturilor economice dintre ele, a interdependenţei lor economice, gravitaţia Transilvaniei spre România şi condiţionarea dezvoltării economiei ei industriale, a bunăstării sale economice de intensificarea acestor legături.

Totodată, subliniindu-se avantajele pieţei de mărfuri şi sursele de materii prime şi de venit în raporturile cu provinciile româneşti de la sud şi est de Carpaţi, se declara, deschis sau voalat, caracterul redus, slab al legăturilor economice ale autohtonilor transilvăneni cu provinciile vestice ale Imperiului austro-ungar şi aceasta pe temeiul celor mai reale şi materiale interese generale şi al avantajelor economice reduse în relaţiile cu acestea.

Prin dezvoltarea industriei mecanizate austriece şi menţinerea în limite inferioare a economiei Transilvaniei, producătorii mici de mărfuri sau capitaliştii de aici repercutau din vest, din imperiu, concurenţa mărfurilor de fabrică, iar ulterior şi a capitalurilor şi monopolurilor acaparatoare. Acestea au ţinut sub ameninţare, permanent, tot secolul al XIX-lea, economia transilvăneană, masele largi de producători de mărfuri şi alte categorii sociale legate de economia marfară şi au sfîrşit prin a ruina cea mai mare parte a lor, a înlocui prioritar producţia lor cu producţia marilor societăţi capitaliste străine şi a substitui puterii economice a autohtonilor forţe economice monopoliste străine. Astfel, deposedarea şi exploatarea maselor luînd forme monopoliste, asuprirea străină în Transilvania devenea mai grea.

Desigur, forţele economice externe — capitalurile şi monopolurile introduse în economia Transilvaniei — au dezvoltat noi ramuri, au aşezat căi ferate şi mijloace de comunicaţie moderne etc. Acestea nu constituiau însă scopul acţiunii economice a marilor capitaluri străine în provinciile româneşti, ci mijloace de dominare şi exploatare a bogăţiilor şi populaţiei, de transformare a Transilvaniei în sursă de materii prime şi profit.

Desfăşurarea fluxurilor economice între ţările române se efectua sub forme specifice stadiului şi nivelului de dezvoltare dat al producţiei sociale : schimb de mărfuri ale producţiei simple-meşteşugăreşti, de breaslă, de economie casnică şi ţărănească, de producţie capitalistă ; deplasări de populaţie — negustori, meşteşugari, industriaşi, comisionari, cărăuşi, păstori transhumanţi, ţărani şi muncitori etc. Raporturile economice se realizau între numeroase centre, oraşe, tîrguri, sate, bîlciuri şi iarmaroace din zone mai apropiate şi mai îndepărtate pînă la marginile patriei, ceea ce conducea la formarea unei ţesături de legături de producţie şi schimb în cadrul zonelor economico-geografice, a provinciilor ; se dezvoltau astfel, la nivel şi dimensiuni locale, apoi zonale şi ale fiecărei ţări române, organisme sociale de producţie, şi concomitent raporturi de interdependenţă între ele pe măsura diviziunii teritoriale şi sociale a muncii, a gradului de dezvoltare şi întinderii producţiei de mărfuri în general şi a celei capitaliste în special. Aceasta din urmă amplifică legăturile economice reciproce, le determină un nou conţinut social şi noi funcţii în cadrul şi între organismele sociale de producţie, extinde treptat aria acestora, cu tendinţa obiectivă de cuprindere în sistemul legăturilor şi al reproducţiei sociale a producţiei materiale, schimbului şi circulaţiei pe întreg teritoriul naţional.

Se creau bazele obiective, economice ale formării organismului economiei naţionale. Dar aceste legături economice, cît şi unitatea pe care tindeau s-o realizeze, purtau trăsăturile orînduirii sociale, a antagonismelor de clasă, a divergenţelor între interesele generale ale poporului şi cele ale claselor dominante. De aceea, deşi ele exprimau necesitatea obiectivă imperioasă a formării pieţei naţionale, a economiei naţionale unice şi a statului unitar naţional, condiţiile proprietăţii private, capitaliste şi relaţiile sale specifice permiteau realizarea acestor imperative în limitele de clasă ale regimului social politic.

Numai după cucerirea puterii politice în stat de către clasa muncitoare, lichidarea antagonismelor economice şi naţionale, s-a consolidat unitatea indestructibilă a întregului popor, a întregii naţiuni socialiste române.

În lucrare, analiza relaţiilor economice dintre ţările române, în secolul al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, este precedată de examinarea principalilor factori ai acestor relaţii şi de un excurs istoric al lor ce pune în evidenţă continuitatea milenară a legăturilor economice pe teritoriul ţării noastre, caracterul lor istoric, obiectiv necesar, formele lor particulare în diferite epoci, în concordanţă cu natura şi caracterul producţiei sociale.

Cercetarea temei, fără a fi concepută ca o monografie, ci în principal ca un studiu asupra funcţiilor legăturilor economice ca premise ale formării statului naţional unitar român, se fondează pe o documentare obţi-

nută din surse edite și inedite. Izvoarele folosite au permis, după opinia autorilor, examinarea aspectelor principale ale temei și formularea concluziilor în sensul obiectivelor propuse.

Organizațiile economice cele mai reprezentative din Transilvania — camerele de comerț și industrie, asociații ale comercianților și industriașilor ș.a. — exprimau opinia autorizată prin natura intereselor economice, generale și permanente, asupra legăturilor economice cu Principatele Române de la Dunăre și apoi cu România. Axul central al deziderateloor acestor organizații, către organele de stat, era crearea condițiilor materiale, juridice etc. pentru intensificarea legăturilor economice cu Țara Românească și Moldova și apoi cu România; se demonstra cu dovezi economice incontestabile și de repetate ori că industria mare și mică, comerțul de export al Transilvaniei „de sute de ani a ținut o direcție... spre Orient și în special spre România" și nu a luat direcția „înspre părțile occidentale ale țării...". Ținînd seamă că din țările române de la Dunăre se aduceau materii prime și semifabricate, iar înapoi se trimiteau produsele industriei, fabricate, semifabricate și unele materii prime, documentele declarau că „industria noastră așadar se sprijinea total pe România, ba probabil am putea spune că era avizată la ea, tot așa cum România era avizată la noi".

Legăturile economice dintre țările române, se demonstrează pe larg în lucrare, se întemeiau pe necesități obiective, pe interese de unitate, pe legile economice generale, ca ale eficienței și valorii producției și schimbului etc.

Analiza întreprinsă evidențiază totodată lipsa concordanței cu realitatea, cu adevărul istoric, a opiniilor străine după care Transilvania ar fi avut legături economice mai strînse cu provinciile Imperiului habsburgic, ar fi gravitat spre sistemul economic al imperiului.

Masa de informații obținută și cercetată, din arhive și biblioteci, demonstrează că în secolul al XIX-lea, cu o putere fără precedent, legăturile economice dintre Transilvania și celelalte provincii românești s-au amplificat și intensificat peste granițele administrative impuse de stăpînirea străină.

Fenomenul esențial, atestat de documentele vremii în epoca modernă, este adîncirea gravitației economice a Transilvaniei către economia României, a complementarității dintre ele, manifestarea imperativă a necesității economice obiective — în virtutea ansamblului de cerințe ale întregii națiuni române — de constituire a organismului unic al economiei naționale prin constituirea statului național unitar român.

Cercetarea efectuată arată că, cu toate piedicile impuse de politica claselor stăpînitoare din imperiu, relațiile economice dintre țările române au urmat în cursul istoriei o evoluție ascendentă; deși uneori din motive diferite sociale, politice, legăturile economice au fost frînate, ele au învins obstacolele, cunoscînd o dezvoltare nouă de la o etapă istorică la alta.

O trăsătură caracteristică a raporturilor economice dintre țările române o constituie caracterul de masă al purtătorilor lor; zeci de mii de mici producători, negustori, meseriași, industriași, păstori transhumanți, țărani, muncitori etc. treceau anual Carpații, de o parte și de alta, în vederea realizării intereselor lor economice. Ei vehiculau pe teritoriul

patriei, odată cu valorile materiale, și ideile conștiinței apartenenței comune la pămîntul țării, la aceeași limbă și origine etnico-istorică.

Legăturile economice dintre țările române au fost luate în studiu în special sub aspectul raporturilor dintre Transilvania aflată sub stăpînirea habsburgică și apoi austro-ungară și Țara Românească și Moldova aflate sub dominație otomană, unite apoi în statul național — România.

Periodizarea a pornit de la momentele economice și politice care au determinat o influență mai puternică sau au modificat întrucîtva relațiile economice dintre Transilvania și România. Ca întindere perioadele sînt diferite în funcție de evenimentele care au marcat aceste perioade.

Capitolele privind dezvoltarea economico-socială nu respectă un paralelism mecanic cu cele destinate în speță legăturilor economice. S-a urmărit ca analiza condițiilor economico-sociale din țările române să premeargă analizei relațiilor economice dintre ele, ușurîndu-se astfel înțelegerea interacțiunii lor.

Capitolele III, IV, V, IX, X au fost elaborate de Victor Axenciuc și capitolele I, II, VI, VII, VIII, XI de Ioan Tiberian.

Alcătuind lucrarea în cadrul Academiei „Ștefan Gheorghiu" ne-am bucurat de condiții deosebite de documentare și cercetare. Aducem mulțumiri Comisiei de cercetare științifică a Academiei „Ștefan Gherghiu" care a discutat lucrarea, îndeosebi prof. dr. Tudorel Postolache, membru corespondent al Academiei R.S. România, pentru sprijinul generos acordat în definitivarea și apariția volumului de față.

Am beneficiat în pregătirea lucrării de sugestii de valoare din partea academicianului Ștefan Pascu și prof. dr. Ladislau Bányai, membru corespondent al Academiei R. S. România, cărora le exprimăm gratitudinea noastră. De asemenea mulțumim lucrătorilor și conducerii Arhivelor Statului din București, Arad, Brașov, Cluj-Napoca, Iași, Oradea, Sibiu, Timișoara, Tîrgu Mureș care ne-au facilitat accesul și informația la documente, statistici și publicații de epocă, precum și prof. dr. docent C. Göllner, A. Tiberian, Gh. Titileanu, Editurii Academiei R. S. România pentru contribuția adusă la publicarea lucrării.

Capitolul I

Factori motori ai dezvoltării legăturilor economice între țările române

Cercetarea istoriei ne dovedește că țările române de pe ambele versante ale Carpaților, Țara Românească, Moldova și Transilvania, s-au dezvoltat de-a lungul secolelor în strînsă legătură una cu alta, ca urmare a unității geografice, a formelor de viață materială și spirituală comune, a unității poporului român și a limbii sale. Pe acest temei au apărut și s-au maturizat trăsăturile națiunii române, proces încununat prin formarea statului național unitar român, rod al „...luptei maselor largi populare, a muncitorimii, țărănimii, intelectualității, a cercurilor înaintate ale burgheziei, a principalelor clase și pături ale societății, opera întregului popor, a întregii națiuni" [1].

Închegarea națiunii române, ca și procesul de formare a statului național unitar român își au o temelie obiectivă în permanența legăturilor economice, politice și culturale între țările române, legături care au constituit osatura în jurul căreia s-au ridicat și consolidat conștiința de sine, cultura națională, activitatea politică îndreptată spre înfăptuirea independenței și unității naționale. Dezvoltarea economică a constituit un factor esențial ce a determinat unirea țărilor române, formarea statului național român. „Formarea națiunilor de-sine-stătătoare, a statelor naționale unitare — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — s-a manifestat ca o necesitate legică, determinată de profunde cauze economice, sociale și politice. Factorul hotărîtor l-a constituit dezvoltarea forțelor de producție..." [2].

Este semnificativ de constatat că, pe măsura dezvoltării forțelor de producție în țările române, a amplificării vieții economice a fiecăreia dintre ele, s-au dezvoltat și relațiile de interdependență, manifestate multilateral prin schimburi economice, culturale ș.a., prin dezvoltarea istorică organică a poporului român din toate provinciile sale.

Înlăturarea granițelor nefirești dintre cele trei țări române se impunea ca o necesitate obiectivă. Datorită legăturilor de schimb intense, statornicite de-a lungul secolelor, odată cu apariția și extinderea raporturilor de producție capitaliste, înaintarea țărilor române pe drumul pro-

[1] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 37.

[2] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român*, 1 decembrie 1978, Edit. politică, București, 1978, p. 9.

gresului nu mai era posibilă decît prin făurirea unui stat național unitar, liber și independent. Această cerință obiectivă și-a găsit expresia în activitatea politică și ideologică din secolele XVIII și XIX, precum și de la începutul secolului al XX-lea, îndeosebi în cadrul revoluțiilor din anii 1821 și 1848, în lupta pentru unitatea națională și pentru independența de stat. Unirea principatelor în 1859, cucerirea independenței de de stat la 1877, desăvîrșirea unității statului național român în anul 1918 constituie verigi ale procesului istoric unic, menit a crea cadrul economic, național și politic cel mai propice dezvoltării poporului român.

Legăturile economice între țările române au fost determinate de anumiți factori motori; ele evidențiază rolul și importanța acestor factori pentru anumite perioade istorice și raporturile de interdependență dintre ei în decursul veacurilor.

Unitatea geografică. Țările române se bucurau de condiții naturale deosebit de favorabile pentru dezvoltarea economiei lor. Pe un teritoriu restrîns, caracterizat prin complexitatea reliefului și a celorlalte condiții naturale, patria noastră dispunea de variate bogății ale solului și subsolului. Diferențierea solului țărilor române și diversitatea produselor lui au constituit baza naturală a diviziunii sociale a muncii, stimulîndu-l pe om, prin alternarea condițiilor naturale în mijlocul cărora a trăit, să-și înmulțească trebuințele, aptitudinile, mijloacele și metodele de muncă. Teritoriul patriei noastre prezintă unele particularități de eficiență deosebită pentru producție și schimb; varietatea deosebită a peisajului geografic carpatic și, implicit, a multiplelor sale posibilități economice; proporționalitatea marilor unități de relief (munte, deal, cîmpie), fiecare dintre ele ocupînd cam o treime din suprafața generală a țării și justificînd aceeași proporționalitate în repartiția principalelor resurse ale solului și subsolului; în sfîrșit, armonia în distribuția reliefului [3]. Aceste caracteristici ale pămîntului românesc l-au făcut pe N. Bălcescu să exclame: „Ce călător trecînd prin acele țări ale Dunării de Jos, prin Principatele Române, nu s-a oprit cu mulțumire și admirare a contempla aceste locuri așa de frumoase și împodobite, numeroasele rîuri ce le adapă, cîmpiile cele mănoase în producte vegetale, munții cei înalți și măreți, plini de comori minerale, clima lor cea dulce și temperată, cerul lor cel pururea albastru și limpede" [4].

Viața a demonstrat că unitatea geografică a teritoriului patriei noastre a jucat un rol de seamă în dezvoltarea poporului român. Spațiul carpato-danubiano-pontic reprezintă o unitate în diversitatea sa de relief.

Teritoriul patriei noastre este unitar prin arhitectonica reliefului și prin rețeaua hidrografică. Rîurile principale care-l brăzdează — cu excepția Dunării — pleacă din centrul lui înalt spre marginile joase, în toate direcțiile, străbătînd radial munții, dealurile și cîmpiile. Nu se poate imagina „rețeaua noastră hidrografică — ne referim la rîurile

[3] Tiberiu Morariu, *Locul Transilvaniei în cadrul unitar al teritoriului României*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, Edit. Acad., 1968, p. 10.

[4] Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. I, *Studii și articole*, București, Edit. Acad., 1953, p. 249.

mari — fără regiunea de izvoare, care este tocmai Transilvania; Someşul, Mureşul, Jiul, Oltul, Trotuşul, Bistriţa, Buzăul etc. îşi au obîrşiile în această veritabilă „casă a apelor" şi de aici se îndreaptă radiar către periferiile ţinutului carpatic. Unitatea hidrografică aşa de armonioasă a ţării noastre nu poate fi concepută decît în ansamblu său în care Transilvania, cu cununa muntoasă din jur, constituie tocmai nodul hidrografic principal, ba chiar aproape general pentru întregul teritoriu" [5].

De o mare importanţă economică şi legat de structura acestei reţele hidrografice este faptul că toate arterele sale majore au oferit omului — din cele mai vechi timpuri —, prin văile lor, o reţea de drumuri naturale, care au înlesnit legăturile dintre aşezările omeneşti din regiunile de munte, deal şi şes, au uşurat comunicaţiile şi schimburile de mărfuri între cele trei ţări româneşti. Carpaţii n-au fost niciodată un zid despărţitor între românii ce locuiau de o parte şi de alta a lor. „Carpaţii nu ne despart, ci ne întregesc. În ei s-au adăpostit şi cei de dincolo şi cei de dincoace spunea Barbu Ştefănescu-Delavrancea, referindu-se la caracterul unitar al teritoriului şi poporului român. În ei s-au strîns cei de o limbă şi de o lege ... Carpaţii sînt osul de rezistenţă al nostru, şira spinării care nu s-a încovoiat niciodată şi nu se va rupe niciodată, decît cu cel din urmă om dintre noi" [6]. În toate timpurile numeroasele trecători şi drumuri au fost frecventate, fără întrerupere, înlesnind contactul permanent între cei de dincolo şi de dincoace de Carpaţi.

Dacă arcul Carpaţilor a constituit o „coloană vertebrală" a acestui teritoriu, Valea Tisei, cu mlaştinile ei, a izolat de-a lungul secolelor două forme distincte de orientare economică divergentă: teritoriul Transilvaniei, cu orientarea spre sud-est, şi teritoriul Ungariei, cu legături spre vest; regiunea inundabilă a Tisei a separat clar individualitatea geografică şi istorică a Transilvaniei de aceea a Ungariei. Acest fapt a fost comentat şi de învăţatul geograf maghiar, Chólnoky Jenö care, cercetînd cauzele ce au dus la aşezarea capitalei Ungariei la Buda, lîngă cotul Dunării, pe cursul ei mijlociu, a constatat că acest loc constituie centrul de polarizare pentru toate formele geografice ale Ungariei de nord şi ale Panoniei, însă nu ale Transilvaniei. El susţine argumentat că Transilvania „nu gravitează încoace (spre Buda); ea rămîne în afară, ca o unitate fizică cu o viaţă geografică aparte. În cursul istoriei, acest fapt se arată constant şi clar: Transilvania şi-a făurit, fie ca Dacia, fie ca principat, propria ei istorie" [7]. Aceasta a determinat pe istoricul maghiar Szilágy Sándor să scrie, la mijlocul veacului trecut, că Transilvania şi Ungaria nu s-au confundat niciodată şi întotdeauna au rămas două ţări diferite [8].

Dacia, care cuprindea regiunile de o parte şi de alta a munţilor, şi-a păstrat unitatea şi sub romani, teritoriul carpatic prilejuind apoi

[5] T. Morariu, *op. cit.*, p. 25.

[6] Barbu Delavrancea, *Discurs rostit la întrunirea de la Iaşi în ziua de 1 noiembrie 1915*, în „Epoca", 1915, nr. 305 din 5 noiembrie.

[7] După I. Moga, *Die wirtschaftliche Entwicklung Siebenbürgens*, în *Siebenbürgen*, vol. I, Bucureşti, 1943, p. 156.

[8] Szilágy Sándor, *Erdélyország története (Istoria Transilvaniei)*, vol. I, Budapesta, 1866, p. 66—67; I. Lupaş, *Réalités historiques dans le voïvodat de Transylvanie*, în „La Transylvanie", Bucureşti, 1938, p. 225.

unitatea poporului român chiar și atunci cînd, secole de-a rîndul, granițe fixate artificial și impuse prin forță au încercat să dezmembreze această unitate.

Relațiile economice între Transilvania, Țara Românească și Moldova au fost favorizate de condițiile naturale proprii teritoriului intra și extracarpatic. Îmbinarea a diferite zone geografice, a diferite condiții pedologice și climatice a impus o strînsă colaborare economică între cele trei țări românești.

Caracterul complementar al economiei țărilor române. Legăturile economice neîntrerupte care se dezvoltau continuu aveau la bază caracterul complementar al economiei țărilor române.

Între Transilvania, cu o industrie relativ dezvoltată, și Principatele dunărene, cu o economie predominant agrară, s-a dezvoltat o simbioză economică de-a lungul secolelor. Viața economică a Transilvaniei a fost condiționată în mare măsură de posibilitatea aprovizionării cu materii prime din aceste provincii și, totodată, de desfacerea și valorificarea aici a propriilor ei produse.

Vicisitudinile istorice, care au culminat cu ultimul val al populațiilor migratoare manifestate în special pe teritoriile românești de la est și sud de Carpați, au provocat o anumită rămînere în urmă a dezvoltării economice în comparație cu evoluția generală a comunităților omenești care n-au avut sau au avut mai puțin de înfruntat asemenea dificultăți (chiar Transilvania de pildă).

Rămînerea în urmă a țărilor române în comparație cu statele din apus (iar în cadrul teritoriului național Moldova și Țara Românească față de Transilvania) s-a menținut în continuare în cursul evului mediu, iar de la mijlocul secolului al XVI-lea se amplifică prin căderea lor sub dominația otomană.

Influența nefastă a acestui val de vicisitudini s-a manifestat cu vigoare și în domeniul producției meșteșugărești. Chiar dacă nu toate ramurile producției meșteșugărești au suferit în aceeași măsură, în ansamblu însă dezvoltarea meșteșugurilor în Moldova și Țara Românească a fost puternic stingherită și, ca urmare, multe fenomene specifice producției meșteșugărești (de pildă organizarea în bresle), inclusiv apariția și dezvoltarea manufacturilor, a formelor de cooperație simplă, au fost întîrziate în raport cu fenomenele similare de pe teritoriul Transilvaniei. Această întîrziere este și mai pronunțată în raport cu alte țări din apus, mai îndepărtate de granițele Imperiului otoman[9]. În aceste condiții Transilvania a jucat rolul unui „atelier", care aproviziona celelalte două țări române cu produsele meșteșugărești necesare. Materiile prime, îndeosebi metalele, și uneltele meșteșugărești contribuiau la progresul meșteșugurilor din Moldova și Țara Românească, iar uneltele agricole, fiare de plug, sape, coase, seceri, la cel al agriculturii[10]. Armele aduse din Tran-

[9] Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, Edit. Acad., 1969, partea a II-a, cap. I, II.

[10] Radu Manolescu, *Unitatea economică a țărilor române în evul mediu (secolele XIV–XVI)*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, Edit. Acad., 1968, p. 148.

silvania aveau menirea, după cum arăta Ştefan cel Mare într-o scrisoare trimisă braşovenilor pe la anul 1476, „ca să ne fie împotriva păgînilor, căci avem nevoie de ele" [11].

Populaţiile migratoare şi dominaţia străină au avut repercusiuni negative pentru economia ţărilor române. Principatul Transilvaniei şi-a păstrat autonomia internă, pînă la încheierea pactului dualist între clasele dominante din monarhia austro-ungară. În acelaşi timp însă obligaţiile faţă de Poartă, iar mai tîrziu faţă de Imperiul habsburgic, s-au resimţit şi aici asupra vieţii economice şi îndeosebi asupra nivelului de dezvoltare a industriei din Transilvania. Subordonarea din ce în ce mai mult a acestei provincii românești intereselor claselor dominante din Imperiul habsburgic a determinat „periferizarea" ei economică. Dacă produsele industriei transilvănene îşi găseau greu piaţă de desfacere spre apus, Transilvania a avut legături economice reciproce rodnice cu celelalte teritorii românești.

Existenţa unei diviziuni sociale a muncii între provinciile românești (diviziune care însă n-a avut un caracter absolut), producţia agricolă mai dezvoltată în Ţara Românească şi Moldova decît în Transilvania şi producţia meşteşugărească şi manufacturieră mai avansată în Transilvania faţă de celelalte ţări românești au constituit o bază a intensificării comerţului, a creşterii necesităţii schimburilor reciproce de mărfuri. Sub raport economic, în pofida graniţelor artificiale, Transilvania forma o unitate cu celelalte ţări române.

Totodată, numeroase produse din Transilvania au găsit o valorificare avantajoasă în porturile române de la Dunăre şi Marea Neagră. Distanţa de peste două ori mai mică pînă la porturile Ţării Românești şi Moldovei faţă de aceea pînă la porturile Mării Adriatice — în direcţia opusă — a constituit şi ea un factor important în orientarea comerţului Transilvaniei spre răsărit.

După cum rezultă din rapoartele camerelor de comerţ şi industrie din Transilvania, din alte documente ale vremii, precum şi din unele lucrări de specialitate, principala piaţă pentru produsele industriei prelucrătoare transilvane, în epoca modernă, exceptînd mărfurile destinate consumului local, era pe teritoriul românesc de la sud şi est de Carpaţi [12]. Aici se exporta peste o şeptime din valoarea totală a produselor acestei industrii. Calculele efectuate de noi pe baza datelor statistice oficiale ungare arată că, în perioada 1867—1872, prin oficiile vamale ale Transilvaniei au fost aduse din nord-vestul teritoriului românesc, în România,

[11] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 338.

[12] Kövary László, *Erdélyország Statisztikája (Statistica Transilvaniei)*, Cluj, 1847, p. 277—280; „Siebenbürgisch-deutsches Tageblatt", Sibiu, XIII (1886), nr. 3 901 din 12 octombrie; dr. O. Fr. Jickeli, *Der Handel der siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Sibiu, 1913, p. 93—94; V. Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. I, Braşov, 1945, p. 304—305; Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt über die Gewerbe-, Handels- und Verkehrsverhältnisse im Kammergebiet (südöstliches Siebenbürgen) für die Jahre 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 34.

produse în valoare medie anuală de 5 622 339 florini [13]. În același timp, de aici se aduceau vite, produse animaliere (îndeosebi lînă și piei), precum și cereale. Din România au fost exportate în Transilvania, în perioada amintită, mărfuri în valoare medie anuală de 9 924 747 florini [14]. Valoarea mărfurilor trimise în Transilvania era, așadar, de aproape două ori mai mare decît a celor aduse de aici.

Mărfurile din Transilvania erau confecționate conform trebuințelor populației de pe întreg teritoriul patriei noastre. Portul românesc, care constituie o mîndrie națională, îl întîlnim reprezentat încă pe Columna lui Traian. El a fost costumul strămoșilor noștri daci, iar în continuare costumul poporului român. În întreprinderile din Transilvania se confecționa, alături de alte produse, un mare volum de articole de îmbrăcăminte, încălțăminte și alte obiecte de uz personal, conform cerințelor maselor țărănești atît din Transilvania, cît și a celor de la est și sud de Carpați. Din România se aduceau materii prime necesare unor serii de ramuri ale industriei transilvane, ea constituind în același timp principalul debușeu pentru produsele acestei industrii. De exemplu, în aceeași perioadă (1867—1872), lîna și pieile constituiau 48,74% [15] din valoarea mărfurilor aduse din România. Aceste produse erau prelucrate sub diferite forme în întreprinderile transilvane și se desfăceau în țările române. Ponderea articolelor confecționate din lînă și piele reprezenta 56,66% [16] din valoarea mărfurilor trimise din Transilvania în România.

În perioada menționată, se aduceau în Transilvania din România vite (28,28%)[17] și cereale (8,95%) [18] necesare industriei de pielărie, industriei alimentare (îndeosebi cea a morăritului, spirtului și de prelucrare a cărnii). Alte ramuri ale industriei și anume : industria extractivă, metalurgică, a materialelor de construcții, a lemnului, a hîrtiei, a sticlei, a ceramicii ș.a. își aveau baza de materii prime în Transilvania ; produsele lor găseau piețe de desfacere și în vechea Românie.

O serie de produse erau transportate însă peste Carpați prin „vama cucului", ocolindu-se punctele de vamă, nefiind deci înregistrate. De aceea, se poate aprecia fără a greși că volumul mărfurilor schimbate între Transilvania și România și valoarea lor erau mai mari decît cele calculate pe baza datelor oficiale.

Astfel, în ciuda faptului că Transilvania era sub dominația habsburgilor, iar vechea Românie era încă dependentă (pînă la 1877) de Imperiul otoman, schimbul de mărfuri dintre cele două țări române avea un caracter constant și dens, iar economia lor se completa reciproc.

[13] La întocmirea calculelor s-au folosit următoarele izvoare: „Hivatalos Statisztikai Közlemények" Kiadja a Földmivelés-Ipar — és Kereskedelmügyi Magyar Királyi Minisztérium Statisztikai Osztálya I, Evfolyam IV, Füzet, Pesten, 1868 (Comunicări statistice oficiale, editate de Ministerul Agriculturii, Industriei și Comerțului al Regatului Ungar. Secția statistică, an. I, caiet IV, 1868), p. 60—111 ; ibidem, an. III, caiet I, 1870, p. 108—159 ; ibidem, an IV, caiet III, 1871, p. 196—235 ; ibidem, an. V, caiet III, 1872, p. 114—159 ; ibidem, an. VI, caiet V, p. 136—185, 1873 ; ibidem, an. VII, caiet IV, 1874, p. 192—255 (în continuare: „Comunicările statistice oficiale maghiare").

[14] Calculat după „Comunicările statistice oficiale maghiare" citate.

[15] Ibidem.

[16] Ibidem.

[17] Ibidem.

[18] Ibidem.

Pentru Transilvania desfacerea mărfurilor produse în manufacturile și atelierele meșteșugărești pe pieţele din România, ca și importul de animale, de produse animaliere și cereale de peste munţi aveau o importanţă vitală. Într-un raport al Camerei de comerţ și industrie din Braşov se afirmă categoric că: „Fără acest sprijin, lăsînd deoparte industria care lucrează numai pentru consumul local, viaţa industrială, în urma concurenţei apusene copleșitoare, ar fi fost — ca să zicem așa — spulberată și în circumscripţia noastră în cursul ultimelor decenii"[19]. Astfel, în timp ce concurenţa industriei din zonele apusene ale imperiului constituia o frînă pentru industria transilvană, relaţiile cu vechea Românie se dovedeau un stimulent necesar pentru această activitate economică.

Cînd între ţările române s-au redus schimburile de mărfuri, ele au avut de suferit, îndeosebi Transilvania. Astfel, perturbarea bruscă a legăturilor economice dintre cele două ţări române — ca urmare a războiului vamal început la 1 iunie 1886 de către Austro-Ungaria împotriva României — a avut repercusiuni grave asupra economiei de pe ambele versante ale Carpaţilor. Ziarul „Pester Lloyd", în nr. 70 din 29 IX 1886, aprecia că „industria din Transilvania suferă astăzi deoarece a pierdut singura ei piaţă de desfacere, România". În raportul Camerei de comerţ și industrie din Cluj, întocmit în colaborare cu reprezentanţii camerelor din Braşov și Arad, se susţine în mod documentat că fără piaţa din vechea Românie industria prelucrătoare este „ameninţată să piară cu totul"[20]. Numeroasele proteste ale industriașilor și comercianţilor din Transilvania, Banat și din alte regiuni ale ţării împotriva perturbării legăturilor economice cu România atestă cu prisosinţă interdependenţa economică vitală între provinciile românești și deci faptul că ele se puteau dezvolta numai într-un tot unitar.

Transhumanţa oierilor. Din cadrul legăturilor economice dintre Transilvania și Principatele dunărene de-a lungul secolelor face parte și vechiul fenomen al transhumanţei oierilor transilvăneni dincolo de Carpaţi. Spre exemplu, menţionăm că guvernul transilvănean scria la 30 iulie 1770 împărătesei Maria Tereza că fabricile de postav, torcătoriile de lînă, atelierele de împletit ciorapi au nevoie în fiecare an de mari cantităţi de lînă. Dacă s-ar interzice acest fel de păstorit, gospodarii ar fi siliţi să-și reducă sau chiar să-și desfiinţeze turmele. Acest lucru ar păgubi grav economia și mai ales industria și comerţul[21]. Din această cauză, guvernul de la Viena s-a văzut nevoit să intervină la Poartă pentru a se asigura în continuare păscutul oilor din Transilvania pe teritoriul Ţării Românești și al Moldovei. În vederea înlesnirii și protecţiei acestui păşunat, la 1786 se obţine un firman, care a fost inclus și în tratatul de pace de la

[19] *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt über die geschäftlichen Verhältnisse in ihrem Bezirke im Jahre 1889*, Braşov, 1890, p. 4.

[20] Raportul Camerei de comerţ și industrie din Cluj, Supliment la nr. 11 și 12, publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerţului și Domeniilor", Bucureşti, I(1885), p. 176.

[21] A. Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Ţara Românească pînă la 1821*, Academia Română, *Memoriile Secţiunii istorice*, seria a III-a, VII, Bucureşti, 1927, p. 6; I. Moga, *op. cit.*, p. 158.

Şiştov din 1791 [22]. Numărul oilor şi vitelor mari care erau duse din Transilvania în Principatele dunărene era însemnat. Astfel, în 1792, numărul animalelor trimise din Transilvania la păşunat în Ţara Românească şi Moldova se ridica la 1 500 000 de oi şi 80 000 de vite mari şi cai [23].

Mulţi dintre oierii transilvăneni se statornicesc în Ţara Românească, Moldova şi Dobrogea, unde întemeiază numeroase sate. După aprecierile unor cercetători, „aproximativ 200 000 din numeroasa populaţie de păstori de la poalele Carpaţilor meridionali s-au stabilit în Principate şi în Dobrogea" [24]. Această populaţie românească a adus o contribuţie de primordin la dezvoltarea acelor regiuni. De aceea, în presa românească a vremii se sublinia că dacă păstorii doreau să vină şi să se stabilească definitiv „în ţara română cea liberă", atunci „noi avem şi interes şi datorie chiar a-i primi", deoarece „vom avea un adaos de avuţie naţională, un adaos de populaţie omogenă şi avută; o utilizare mai avantajoasă a munţilor noştri; un adaos de alimentare pentru industria şi comerciul naţional şi, în fine, o îmbunătăţire în nutrirea poporului" [25].

„Economia păşunatului, după cum apreciază istoricul A. Veress, — în decursul secolelor — a dat putere şi avînt economiei celor trei ţări, care sînt avizate una la alta" [26], a constituit un factor activ în dezvoltarea legăturilor economice între ţările române.

Reţelele de comunicaţii. În timp ce reţeaua drumurilor comerciale ungare, cu centrul la Budapesta, se îndrepta spre nord-vest şi sud-vest, reţeaua de drumuri a Transilvaniei îşi întindea arterele spre sud şi est, trecînd Carpaţii în numeroase locuri (trecători) şi se unea cu reţeaua de drumuri a Ţării Româneşti şi a Moldovei. Contactul între zona transilvană şi cea ungară se efectua pe drumul comercial care ducea din Europa centrală, şi anume de la Viena — întretăind teritoriul inundabil al Tisei în două puncte — la Szolnok şi Szeged, spre Oradea, respectiv Arad, pentru ca, după ce străbătea Transilvania, să se unească la Braşov, de unde continua spre Dunărea de Jos şi spre Marea Neagră [27].

În timp ce reţeaua ungară asigura schimbul de mărfuri cu Europa centrală (absorbind o bună parte din produsele industriei din Austria), reţeaua de drumuri a Transilvaniei asigura legăturile economice cu Ţara Românească şi Moldova. Carpaţii au numeroase trecători, care-i „taie" în toate direcţiile, aşa cum îi „taie" principalele artere ale reţelei hidrografice. Ei fac parte din categoria munţilor mijlocii, puternic fragmentaţi şi uşor de străbătut transversal. În decursul istoriei, numeroasele trecători au fost străbătute, în ambele sensuri, de ţărani, negustori, cărturari etc., îndeplinind rolul unor artere vii prin care pulsa viaţa economică pe teritoriul patriei noastre. Peste 30 de pasuri de culme („predealuri" în limbaj popular) şi de vale, de largă circulaţie, au înlesnit legăturile strînse între

[22] I. Moga, *op. cit.*, p. 158.

[23] A. Veress, *op. cit.*, p. 25; *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, Edit. Acad., 1963, p. 260.

[24] Gr. Chiriţă, *Din istoria legăturilor economice între Principatele Unite şi Transilvania în anii domniei lui Al. I. Cuza*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. IV, Bucureşti, Edit. Acad., 1973, p. 218.

[25] Gr. Chiriţă, *op., cit.*, p. 193.

[26] A. Veress, *op. cit.*, p. 81.

[27] I. Moga, *op. cit.*, p. 156.

cele două părți ale arcului carpatin [28]. Harta drumurilor celor trei țări românești are înfățișarea unei „frunze" cu nervurile răsfirate în toate direcțiile. Pe lîngă drumurile principale, oficiale, cele trei țări române erau legate de multe alte trecători ale Carpaților, de numeroasele „cărări ascunse" și de drumuri ale oilor, unele ocolind punctele de vamă și controlul grănicerilor. Aceste drumuri și poteci erau cunoscute și frecventate de localnici în aceeași măsură ca și cele străjuite de puncte vamale. Cu toate acestea, avînd în vedere importanța și vechimea relațiilor comerciale ale Transilvaniei cu Principatele dunărene, drumurile ce existau nu erau suficiente. Camerele de industrie și comerț din Transilvania, chiar de la înființarea lor (1850), precum și Gremiul comercial român au luptat pentru crearea de noi căi de comunicație peste Carpați. Pentru înlesnirea circulației cu Moldova, Camera de comerț și industrie din Brașov cerea stăruitor autorităților de la Budapesta să sprijine construirea unei șosele spre Iași, prin Oituz. Pentru legătura Transilvaniei cu Muntenia era de mare importanță, pe de o parte, șoseaua Turnu Roșu—Pitești—București (ca legătură directă între Sibiu și București), pe de altă parte, șoseaua de la Predeal pînă la Ploiești, cu bifurcație înspre București

[28] Prezentăm după Gh. Vâlsan *(Carpații în România de azi,* în „Convorbiri literare", iulie-august 1922) și Tiberiu Morariu *(op. cit.,* p. 23—24) lista aproape completă a trecătorilor din Carpații Meridionali și Carpații Orientali (enumerarea e făcută începînd de la Porțile de Fier și continuînd spre est și apoi spre nord pînă la Pasul Prislop): 1. Trecătoarea Porțile de Fier sau a Orșovei, unde Dunărea trece printre munți la altitudinea de numai 43 m deasupra nivelului mării, are șosea națională în două direcții: a) spre Cazane-Moldova Nouă, pe malul Dunării și b) spre Caransebeș; 2. Poarta Orientală (Cheile Teregovei), altitudinea maximă 515 m (șosea națională și cale ferată); 3) Poarta de Fier transilvană, între Caransebeș și Țara Hațegului (are 650 m altitudine maximă); șosea națională și cale ferată; 4. Plaiul sau Pasul Vîlcanului (1 621 m altitudine maximă), între Schela gorjenească și orașul Vîlcan din bazinul carbonifer al Văii Jiului, continuată spre nord; 5. Pasul Dealul Babei, de la Vîlcan la Baru Mare, Hațeg (931 m), 6. Trecătoarea Lainici, pe Valea Jiului, între Bumbești și Livezeni (513 m), șosea națională și cale ferată; 7. Trecătoarea Merișor, continuare spre Hațeg a trecătorii Lainici (756 m altitudine maximă; șosea națională și cale ferată); 8. Trecătoarea Boița-Cozia sau Turnu Roșu (atinge vechea graniță la 350 m; șosea națională și cale ferată); 9. Trecătoarea Bran-Juvala (1 240 m altitudine maximă; șosea națională pe urmele unui foarte circulat drum în trecut); 10. Trecătoarea Dihamul, între Rîșnov și Predeal-Bușteni (1 090 m; potecă de picior și de cai); 11. Trecătoarea Predeal (1 033 m; șosea națională și cale ferată); 12. Trecătoarea Predeluș (1 300 m; drum de picior și de cai); 13. Trecătoarea (sau plaiul) Tabla Bunții (1 340 m; drum de culme pe urmele unui drum roman); 14. Trecătoarea Buzăului (610 m la Cheia; șosea națională); 15. Trecătoarea Bîsca Mare (900 m pe vechiul hotar); 16. Trecătoarea Bîsca Mică (trece vechiul hotar la 1 070 m); 17. Pasul Oituz (șosea națională modernizată; 865 m altitudine maximă); 18. Pasul Uz (drum de care; taie vechiul hotar la 960 m); 19. Pasul Ghimeș-Palanca (cale ferată și șosea națională; calea ferată taie culmea maximă la 1 006 m, iar șoseaua națională la 1 050 m); 20. Trecătoarea Bicaz (trece peste hotarul vechi la 347 m; izvoarele Bicazului se apropie pînă la 20 km de Mureș; șosea națională); 21. Trecătoarea Prisăcani, care în dreptul localității cu acest nume are 619 m; valea Bistricioarei, care-și apropie izvoarele la 6 km de Mureș, are de asemenea șosea națională; 22. Plaiul sau Trecătoarea Tihuța-Bîrgăului, din Carpații Nordici, care duce din nordul Transilvaniei (de la orașul Bistrița) în nordul Moldovei (continuată la est de valea Bistriței Aurii, prin Pasul Mestecăniș, înalt de 1 100 m; plaiul Tihuța are înălțimea maximă de 1 227 m; șosea națională); 23. Trecătoarea Rodnei sau Rotunda, a cărei șosea națională leagă valea superioară a Someșului Mare cu Valea Bistriței Aurii, aproape de Cîrlibaba; 24. Trecătoarea Ilva Mare—Coșna—Vatra Dornei (cale ferată și drum de care); 25. Pasul Prislop (1 413 m altitudine; șosea națională care leagă Valea Vișeului de Bistrița Aurie); 26. Pasul Setref (976 m altitudine; cale ferată și șosea națională; leagă Valea Someșului Mare cu Maramureșul). La acestea se mai pot adăuga o serie de pasuri de culme sau de vale.

și Brăila [29]. Importanța acestor căi de comunicație pentru viața economică a provinciei de peste munți a fost subliniată de nenumărate ori de către reprezentanții cercurilor de afaceri din Transilvania. A existat o preocupare permanentă pentru buna întrebuințare și extindere a arterelor de circulație spre și din celelalte teritorii românești. În memoriul său din 1850, Gremiul comercial român din Brașov sublinia că „rațiunea dezvoltării și modernizării acestor căi rutiere era dictată de faptul că Brașovul — cel mai mare oraș al Transilvaniei — era « emporiul principal » al comerțului cu Principatele dunărene. Numai legînd strîns Transilvania de Țara Românească și Moldova — se releva în același memoriu — va fi menținută și adîncită comunitatea economică a celor trei țări române" [30].

Cu aceeași insistență se cerea luarea măsurilor ca Oltul să devină navigabil [31].

Stăruințele pentru crearea căilor de comunicații ale Transilvaniei cu celelalte teritorii românești sînt ilustrate de activitatea lui Carol Maager, președintele din acea vreme al Camerei de comerț și industrie din Brașov, care face două călătorii la Viena pentru a convinge guvernul de importanța acestor lucrări. Cînd, în 1852, împăratul de la Viena vine la Sibiu, Carol Maager se prezintă în fruntea unei delegații, cerîndu-i să sprijine reglarea navigabilității Oltului, care servea ca mijloc de comunicație între Turnu Roșu și Dunăre. Demersuri pentru dezvoltarea căilor de comunicație sînt făcute și pe lîngă guvernatorul maghiar, contele Miko.

Dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste, care impunea intensificarea schimbului de mărfuri, cerea formarea unei rețele mai largi de căi de comunicații, menite să înlesnească aceste schimburi prin ieftinirea și reducerea duratei transportului. Apariția căilor ferate deschidea perspectiva unor legături mult mai rapide între zonele economice principale ale Transilvaniei și României. De aceea, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea se vor auzi numeroase glasuri cerînd construirea de căi ferate între Transilvania și vechea Românie. În rapoartele Camerei de comerț și industrie din Arad, de pildă, se cere cu insistență legarea bazinului Văii Jiului, care avea mari bogății carbonifere și metalifere, cu România, prin strîmtoarea Surduc. În aceste documente se consideră că un avînt de mari proporții al bazinului poate fi așteptat numai dacă legătura va fi asigurată prin strîmtoarea Surducului cu rețeaua de căi ferate din România și pe Dunăre cu Marea Neagră [32].

[29] N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, p. 78.

[30] *Ibidem*, p. 155; Apostol Stan, *Legături economice ale Țării Românești cu Transilvania (1848—1859)*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV, București, Edit. Acad., 1973, p. 165.

[31] Dr. O. Fr. Jickeli, *op. cit.*, p. 11 (studiu publicat și în revista „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", neue Folge, vol. XXXIX, Sibiu 1913, p. 127—128); G. Netta, *Încercări de navigație pe Olt*, București, 1928, p. 16; N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 81.

[32] „Az Aradi Kereskedelmi és iparkamara jelentése általános gazdasági kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól 1892 évben" (Raportul Camerei de comerț și industrie din Arad asupra situației generale economice, comerciale, industriale și a circulației pe anul 1892), Arad, 1893, p. 114—115 (În continuare: traducerea românească a titlului prescurtat); Raportul Camerei de comerț și industrie din Arad pe anul 1894, Arad, 1894, p. 118—119; ibidem, pe anul 1902, Arad, 1903, p. 37.

Pentru a construi o linie ferată prin pasul Buzăului, propunere împotriva căreia se ridicau multe obiecţii, din cauza dificultăţilor terenului, Camera din Braşov deschide o colectă publică în vederea aducerii unui inginer străin care să studieze cu atenţie condiţiile de realizare a acestui proiect. Sibienii cereau cu insistenţă construirea unei linii ferate care să continue de la Szeged la Arad, în direcţia sud-estică pe Valea Mureşului, să treacă prin Alba Iulia pînă la Sibiu şi de aici prin trecătoarea Turnu Roşu spre România [33]. La 1 iulie 1864, Dieta Transilvaniei adoptă un proiect adresat împăratului de la Viena. În acest document se solicită sprijinul pentru construirea liniei ferate Oradea—Cluj—Braşov—Pasul Buzăului, fără a exclude oportunitatea construirii cît mai neîntîrziate şi a liniei Arad—Sibiu—Turnu Roşu. În document se menţiona că „Braşovul este depozitarul principal pentru cea mai mare parte din productele crude importate din şi prin Principatele Unite Dunărene... Parte din aceste producte crude se prelucră prin industrie în această cetate şi prin împrejurimea ei, apoi prin negustori braşoveni se reesportă pe calea cea mai scurtă, ca manufactură, în Principate...". Acest document prezintă o mare însemnătate fiindcă cel mai înalt corp deliberativ al Transilvaniei şi-a însuşit integral argumentele expuse de diferite organizaţii economice, de diferite personalităţi (indiferent de naţionalitate) şi a dat, totodată, expresie obiectivului urmărit cu tenacitate de transilvani: întărirea comunicaţiilor lor cu Principatele, a legăturilor economice între ţările române. Paralel, transilvanii au intervenit în repetate rînduri pe lîngă autorităţile române pentru construirea cît mai devreme a căilor ferate care să lege Transilvania de Principatele Unite, unde acest obiectiv era urmărit cu aceeaşi perseverenţă. Domnitorul Al. I. Cuza (care pe multiple planuri acorda ajutor românilor din Transilvania) acţiona cu toată energia pentru construirea căilor ferate ce trebuiau — în concepţia sa şi a sfetnicilor săi — să unească toate provinciile româneşti [34].

Camerele de comerţ şi industrie din Cluj şi Braşov acţionau susţinut pentru continuarea liniei ferate Szolnok spre Cluj în direcţia Braşovului, care să treacă prin pasul Timişului pînă la Dunăre. „S-ar putea spune că această problemă vitală pentru viitorul economic al întregului Ardeal n-a lipsit de pe ordinea de zi a Camerei din Braşov trei decenii de-a rîndul, pînă la 1 decembrie 1879, cînd joncţiunea cu vechea Românie prin pasul Timiş-Predeal. în baza convenţiei încheiată cu această ţară la 19/31 mai 1874, deveni fapt împlinit" [35] la un an după joncţiunea liniei ferate de la Vîrciorova.

Congresul secuilor, din 1902, insistă cu deosebire pentru construirea de noi căi de comunicaţie între Transilvania şi România. La începutul secolului al XX-lea, reprezentanţii populaţiei secuieşti au cerut să se construiască o reţea de 10 căi ferate (în afară de cele cinci existente), care să aibă legătură directă cu aceea din România.

Rolul oraşelor. Un rol important în viaţa social-economică a ţărilor române l-au jucat oraşele de pe cuprinsul patriei. În urma unor cercetări temeinice rezultă că baza etnică a oraşelor şi tîrgurilor de pe teritoriul

[33] N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 80.
[34] Gr. Chiriţă, *op. cit.*, p. 230—231.
[35] N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 80.

țării noastre a constituit-o populația autohtonă românească, la care s-au adăugat în anumite condiții istorice, îndeosebi în Transilvania, și unele elemente etnice străine. Cercetările dovedesc că „...elementele autohtone românești au fost întotdeauna majoritare în raport cu cele etnice străine venite ulterior" ...[36]. Istoria orașelor și tîrgurilor medievale românești este în deplină concordanță cu condițiile istorice generale de dezvoltare ale țărilor române în evul mediu [37].

În Țara Românească și în Moldova vechile orașe medievale s-au condus inițial după „legea cea veche", după obiceiul pămîntului, pînă cînd puterea centrală le-a luat sub ocrotirea sa acordîndu-le anumite privilegii și scutiri. (Ulterior, în mod treptat, privilegiile, scutirile și drepturile administrației alese ale orașelor au fost îngrădite de reprezentanții puterii centrale [38]). De asemenea, orașele din Transilvania (Brașov, Sibiu, Bistrița ș.a.) s-au bucurat de o largă autonomie, avînd organe de conducere provenite din rîndul populației locale, care puteau întreține relații economice și adesea politice cu domnii din Țara Românească și Moldova [39].

Vechile orașe de la periferia vestică a patriei noastre : Satu Mare, Oradea, Arad, Timișoara — create la răsărit de obstacolul foarte greu de trecut al zonei mlăștinoase a Tisei, asanată mai ales în ultimele două secole, deci izolate într-o anumită măsură, pînă atunci, de șesul panonic — au avut în decursul veacurilor legături economice dense cu interiorul bazinului transilvănean. Referindu-se la legăturile economice ale Oradei, Camera de comerț și industrie din Brașov, într-un raport al său, subliniază că : „Pentru facerea unui mare negoțù de producte este bine provezută cu institute de bani.

Comunicațiunea (traficulù) este cu deosebire mare spre Transilvania (Clujú și giurú) și de aici spre Oradea" [40]. Este de menționat faptul că „Maramureșul se orienta, din punct de vedere economic, mai mult spre Moldova" [41].

Orientarea economiei Transilvaniei spre sud și est a fost o realitate și s-a manifestat neîncetat din cele mai vechi timpuri. Prosperitatea economică a multor orașe transilvănene, dezvoltarea meșteșugurilor și a negoțului lor erau, în mare măsură, urmarea relațiilor comerciale cu cele două țări române de la sud și est de Carpați. Așa se explică, între altele, dezvoltarea excepțională pe care au căpătat-o, încă de la apariția lor, orașele Brașov, Sibiu și Bistrița, situate la porțile de cea mai intensă circulație spre celelalte două țări române. Ele absorbeau cea mai mare parte din producția industrială a altor centre transilvănene, pentru a le trimite în țările române din sudul și estul Carpaților, unde li se ofereau

[36] C. Șerban, *Tîrgurile și orașele medievale românești*, în „Studii și cercetări economice", vol. I—II, București, Academia de studii economice, 1968, p. 161.

[37] M. D. Matei, *Considerații pe marginea unor aspecte sociale ale istoriei orașelor medievale românești*, în „Studii și cercetări de istorie veche", XVIII (1967), nr. 1, p. 48.

[38] C. Șerban, *op. cit.*, p. 162.

[39] *Ibidem.*

[40] Raportul Camerei comerciale și industriale din Brașov despre relațiunile industriale comerciale și de comunicațiune pe teritoriul camerei (sud-estul Transilvaniei) pentru anii 1880 pînă la 1884, Brașov, 1886, Apendice, p. 70.

[41] *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. cit., p. 15.

în schimb materii prime necesare dezvoltării industriei lor [42]. Merită să fie relevate concluziile cercetătorului Horváth Jenö care, bazîndu-se pe minuţioase studii documentare, consideră că : influenţa oraşului Sibiu se făcea simţită mai cu seamă în Oltenia şi Argeş, cea a Braşovului se exercita asupra centrului Ţării Româneşti, avînd importante ramificaţii în Moldova. Sudul Munteniei şi Olteniei, era supus influenţei acestor două mari centre comerciale. Bistriţa îşi trimitea mărfurile în Moldova. Dealtfel şi în celelalte oraşe şi tîrguri din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova se întîlneau negustori din cele trei ţări române, dezvoltînd legături strînse între ele. Mai tîrziu, odată cu dezvoltarea industriei şi căilor ferate, rolul oraşelor în formarea comunităţii de viaţă economică a poporului nostru a fost deosebit de important. De aceea, în capitolele următoare am încercat să dezvăluim mai concret acest rol al unora din oraşele ţării, începînd de la mijlocul secolului al XIX-lea pînă la formarea statului naţional unitar român.

Unitatea poporului român şi a limbii sale. Rolul hotărîtor în dezvoltarea economiei celor trei ţări române l-au avut priceperea şi hărnicia poporului român, experienţa sa obţinută de-a lungul veacurilor. Poporul nostru s-a format pe teritoriul patriei sale ca un popor unitar, cu o limbă comună, cu tradiţii şi forme de viaţă materială şi spirituală comune. Astfel, pe teritoriul vechii Dacii s-a format blocul etnic românesc, compact, încă de la primele sale începuturi. El este legat organic de teritoriul pe care s-a născut şi pe care trăieşte, cu o continuitate neîntreruptă, astfel încît pămîntul şi poporul constituie împreună un monolit. La temelia formării poporului român şi a limbii sale stau elementul traco-dac, autohton, şi elementul roman [43].

Limba română a fost o limbă unitară de la începuturile ei pe întreg cuprinsul patriei noastre. Ea n-a avut dialecte propriu-zise ca multe alte limbi, ci doar graiuri cu particularităţi neesenţiale într-una sau alta din provinciile româneşti. Locuitorii din toate regiunile patriei noastre se înţelegeau cu uşurinţă, lucru ce asigura dezvoltarea legăturilor multilaterale, atît economice, cît şi de altă natură, între ţările române. Dezvoltarea unitară a limbii române s-a datorat contactului permanent între locuitorii din diferitele regiuni ale patriei noastre. Şi în condiţiile fărîmiţării feudale, la noi, spre deosebire de apusul Europei, izolarea a fost mai puţin efectivă.

Pe baza studiilor efectuate asupra apariţiei feudalismului românesc, unii cercetători susţin în primul rînd că feudalismul pe teritoriul locuit de poporul român s-a format treptat, urmînd linia unui proces, în ansamblu continuu, cu unele mici involuţii, răspunzînd dezvoltării pe care au luat-o forţele de producţie ale societăţii, mai ales în secolele IX—X. În al doilea rînd, plămădirea regimului feudal a avut loc în cadrul regimului de obşte sătească. Rezultă deci că este vorba de formarea pînă în secolele X—XI al erei noastre a unui feudalism răspîndit pe teritoriul locuit de poporul român, cu conţinut şi trăsături unitare [44].

[42] I. Moga, *L'orientation économique de la Transylvanie*, Bucureşti, 1940, p. 20.
[43] *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. cit., p. 84.
[44] M. A. Lupu, *Trăsăturile feudalismului românesc*, în „Studii şi cercetări economice", vol. I—II, Academia de studii economice, Bucureşti, 1968, p. 152.

Analizînd cauzele care au dus la dezvoltarea unitară a limbii române, acad. prof. Al. Graur se ocupă şi de diferenţierea limbilor în apusul Europei, care se explică prin lipsa de contact între vorbitori „...feudalismul a ridicat bariere vamale, politice şi, mai ales, a legat pe ţărani de pămînt. Neavînd aproape nici un contact cu cei din alte regiuni, oamenii din fiecare feudă şi-au modificat graiurile fiecare în felul lor, mergîndu-se pînă la ştergerea tuturor asemănărilor perceptibile pentru profani" [45].

La noi, în epoca feudală, puterea locală a fost mai redusă, „boierii noştri erau subordonaţi domnitorilor într-un grad mult mai înalt decît cei din Apus suveranilor lor şi deci la noi izolarea era mai puţin efectivă"[46]. Boierii nu aveau totdeauna puterea de a împiedica plecarea ţăranilor de pe o moşie pe alta. „Legătura" de moşie s-a introdus de-abia la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Circulaţia oamenilor n-a fost niciodată întreruptă. Chiar şi în vremea cînd exista „legătura" de pămînt au avut loc strămutări. Imigrări au avut loc nu numai din Transilvania în Muntenia şi Moldova, ci şi în sens invers. „Astfel, contactul între românii din diversele regiuni se menţine în permanenţă viu, ceea ce împiedică diferenţierea prea mare a limbii" [47].

Pendularea păstorilor s-a vădit a fi unul din factorii activi de unitate etnică, social-culturală şi implicit de dezvoltare a unei limbi unitare. „Înaintea deputaţilor care vorbesc în parlament — afirma Simion Mehedinţi —, a ziariştilor care scriu la gazetă, a istoricilor care culeg fărîme de documente şi a filologilor care scriu dicţionare la Academie, unirea au făcut-o veac după veac, marii învăţaţi de la stînă, care mînau oile în strungă, strecurau laptele în zagîlnă, îl fierbeau în căldare, îl făceau caş, urdă, jinţiţă şi ce mai ştiau ei să facă. De la un capăt la altul al munţilor aceşti minunaţi filologi au lucrat sute şi sute de ani la închegarea limbii şi la înfiriparea neamului românesc într-o singură unitate etnică" [48].

Un rol însemnat în dezvoltarea legăturilor dintre ţările române l-au avut posesiunile din Transilvania, stăpînite, pe perioade mai lungi sau mai scurte, de domnii şi boierii din Ţara Românească şi Moldova [49]. Aceste posesiuni au înlesnit osmoza elementului românesc şi prin aceasta au menţinut trează conştiinţa că locuitorii lor aparţin aceluiaşi popor. Încercarea temerară a lui Mihai Viteazul de a crea prin unirea Ţării Româneşti, a Transilvaniei şi a Moldovei un stat feudal românesc centralizat a pus în lumină, în plină epocă feudală, ideea unităţii de neam şi de interese a românilor.

◇

[45] Al. Graur, *Unitatea limbii române*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, Edit. Acad., 1968, p. 101.

[46] *Ibidem.*

[47] *Ibidem*, p. 102.

[48] S. Mehedinţi, *Politică de vorbe şi omul politic*, Bucureşti, 1920, p. 181, I. Ghelase, *Mocanii, importanţa şi evoluţia lor social-economică în România*, ed. a III-a, Bucureşti, 1944, p. 26—27.

[49] Dintre posesiunile stăpînite de domnii Ţării Româneşti, amintim: „ducatul" Făgăraşului, banatul Severinului, Amlaşul, Branul, Geoagiu de Jos, Vinţu de Jos, Vurpărul, castelul Buia cu domeniul din jurul lui, iar dintre cele stăpînite de domnii Moldovei: Ciceu, Cetatea de Baltă, Bistriţa, Rodna, Prejmer (Şt. Ştefănescu: *Mişcări demografice în ţările române pînă în secolul al XVII-lea şi rolul lor în unitatea poporului român*, în vol. *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Edit. Acad., Bucureşti 1968, p. 204).

Legăturile economice, schimburile de produse între provinciile istorice ale patriei noastre, negustorii — în rîndul cărora un rol deosebit de însemnat l-au jucat membrii Gremiului comercial român din Braşov [50] — ce-şi transportau mărfurile atît pe drumurile oficiale, cît şi prin „vama cucului", păstorii ce-şi duceau numeroase turme dintr-o regiune în alta, mai ales peste Carpaţi, din Transilvania spre Ţara Românească şi Moldova, precum şi deplasările populaţiei dintr-o provincie în alta, care luau uneori proporţii de masă, au contribuit la menţinerea şi dezvoltarea unităţii şi comunităţii de limbă. Acelaşi fond spiritual, aceleaşi datini şi obiceiuri, cu unele deosebiri neesenţiale, şi-au afirmat prezenţa de-a lungul veacurilor în ţările române. Obiceiurile juridice nescrise, sub denumirea de „dreptul românesc", au fost unitare — cu mici deosebiri — pe teritoriul patriei noastre, folosite de „oamenii buni şi bătrîni" în rezolvarea neînţelegerilor dintre locuitorii satelor [51].

Cu toate că în condiţiile orînduirii feudale pe teritoriul patriei noastre existau nuclee administrativ-politice diferite : Ţara Românească, Moldova şi Transilvania „... datorită omogenităţii structurii economice, sociale şi culturale a întregului teritoriu locuit de români, limbii unitare, precum şi puternicei conştiinţe a originii comune a locuitorilor, între cele trei state s-au dezvoltat permanent contacte şi legături multilaterale intense. Necontenit au avut loc schimburi de bunuri materiale, o puternică circulaţie de idei, de opere de cultură şi artă şi, mai presus de orice, s-a închegat conştiinţa necesităţii luptei unite împotriva cotropitorilor, a duşmanilor comuni" [52].

Premisele social-economice necesare formării statului naţional unitar român au apărut şi s-au maturizat treptat în procesul dezvoltării relaţiilor de producţie capitaliste, al intrării pe arena istoriei a burgheziei, clasă interesată în lichidarea relaţiilor feudale şi a fărîmiţării statale a românilor. Dezvoltarea capitalismului cerea în mod obiectiv — în primul rînd — făurirea pieţei economice unice, crearea statului naţional independent.

[50] Elementul românesc era susţinător activ al legăturilor economice între ţările române. Într-un memoriu al Gremiului comercial român din Braşov, „cuprinzătoriu de năpăstuirile şi dorinţele sale interne şi externe", adresat în 1850 guvernului austriac, se scria : „Nu putem presupune că este cîtuşi de puţin cunoscut că promotorii industriei naţionale, precum şi mijlocitorii şi reprezentanţii principali („Haupträger") ai comerţului Transilvaniei cu străinătatea, sunt românii şi îndeosebi cele 136 case comerciale româneşti ale Braşovului deoarece din datele statistice, care se publică periodic asupra comerţului Transilvaniei cu străinătatea, numele românilor se omite, din consideraţiuni de ordin naţional, aproape întotdeauna, cu toate că proporţia participării lor din acest punct de vedere, în comparaţie cu celelalte naţionalităţi este de aproape 9 : 1". Dacă în această perioadă negoţul românesc se găsea încă în stare înfloritoare, cuprinzînd aproape întregul import şi export al Ardealului şi peste 4/5 din exportul Braşovului, treptat a început să regreseze din cauza politicii monarhiei habsburgice. El însă continuă, în pofida acestor greutăţi. (Memoriul Gremiului levantin românesc din Braşov, compus de Ion Maiorescu la Viena şi prezentat la 23 mai 1850 guvernului austriac. Traducerea originalului german este publicată în anexa lucrării : N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerţului românesc din Braşov*, Bucureşti, 1928, p. 139—144.)

[51] Vasile Maciu şi Ştefan Pascu, *Formarea naţiunii române*, în „Revista învăţămîntului superior", VIII, nr. 8, 1966, p. 15.

[52] Nicolae Ceauşescu, *Expunere la şedinţa jubiliară a Marii Adunări Naţionale consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România*, în *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 3, Edit. politică, Bucureşti, 1969, p. 707.

Capitolul II

Scurt istoric al legăturilor economice între țările române pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea

Studierea închegării și dezvoltării națiunii a condus la concluzia că una din trăsăturile definitorii ale acesteia este comunitatea de viață economică. Înscrierea comunității de viață economică printre factorii ce concură la închegarea legăturilor între locuitorii aceleiași țări, făcînd viabil organismul național și totodată statal al fiecărui popor, se întemeiază pe concluzia gîndirii materialist-istorice potrivit căreia factorul hotărîtor al dezvoltării societății îl constituie modul de producție al bunurilor materiale necesare colectivității umane. Activitatea productivă, gradul de dezvoltare a forțelor de producție, de satisfacere a cerințelor sociale, ca și forma de însușire a acestor bunuri, respectiv forma proprietății asupra mijloacelor de producție, au exercitat de-a lungul istoriei o influență determinantă asupra formei de organizare a comunității umane.

După cum adesea s-a susținut, pe bună dreptate, comunitatea de viață economică a națiunii române s-a format în condițiile epocii moderne, odată cu apariția și dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste. Totodată, trebuie subliniat că această comunitate de viață economică pe plan național, caracterizată prin legături multiple și dense între toate zonele țării, nu s-a creat „pe loc gol", ci reprezintă continuitatea în condițiile orînduirii capitaliste a unor legături economice permanente statornicite în decursul istoriei, încă din vremea tracilor. „Cea dintîi unire a românilor — scria Nicolae Iorga — a existat, cînd în capul cărturarilor nu răsărise această idee, în unitatea perfectă a vieții economice, așternută pe unitatea perfectă a vieții generale și Ardealul a intrat și el în această viață prin intercirculația românească; un singur corp, un singur sistem, am zice vînos, prin care străbătea același sînge viu" [1]. În cadrul evoluției sale organice, poporul român de pe ambele versante ale Carpaților a întreținut continuu legături economice, de multe ori în pofida unor opreliști impuse din afară.

Unitatea traco-dacă, bază a dezvoltării istorice ulterioare. Perioada cuprinsă între apariția omului în spațiul carpato-ponto-dunărean și constituirea formațiunilor politice daco-gete coincide cu epoca în care se formează și se dezvoltă orînduirea comunei primitive. Această orînduire avea la bază proprietatea colectivă asupra mijloacelor de producție, munca în comun și era consolidată de organizarea socială întemeiată pe gintă.

[1] N. Iorga, *Elemente economice în cultura românească*, în *Conferințe și prelegeri*, vol. I, București, 1943, p. 53.

Cercetările arheologice au scos la lumină dovezi concludente privitoare la existența unor legături strînse între comunitățile pretracice, încă în îndepărtatele perioade ale istoriei.

Din zorile istoriei unei vieți stabile, bazată pe activitate economică mixtă, adică pe cultivarea primitivă a plantelor și creșterea animalelor domestice, pămîntul patriei noastre a fost acoperit aproape în întregime de așezările grupurilor omenești aparținînd aceleiași culturi materiale din neoliticul timpuriu — denumită Criș. Această cultură materială era caracterizată printr-o olărie relativ dezvoltată, în care era prezentă și ceramica pictată.

Începînd din acea perioadă, în cursul întregului neolitic, arheologii constată o trecere tot mai accentuată de la viața semistabilă (bazată pe cultivarea primitivă a plantelor cu săpăliga) la viața sedentară (bazată pe începuturile agriculturii cu plug primitiv, cu tracțiune animală).

În diferite zone ale țării noastre, se constată o continuitate de la începutul și pînă la sfîrșitul epocii neolitice, a diferitelor culturi, unele înrudite cu altele. Astfel în Muntenia se poate sublinia continuitatea de caracter cultural și etnic între purtătorii culturilor Dudești — Boian — Gumelnița (adică pentru perioada cuprinsă între sfîrșitul mileniului al V-lea și începutul mileniului al III-lea î.e.n.) [2], iar în Moldova, pe un fond rezultat din îmbinarea unor elemente de caracter etnic și cultural de origine sudică, din aria culturii Boian (din Muntenia), cu altele din aria culturii ceramicii liniare (din Moldova) s-a format complexul cultural Precucuteni — Cucuteni cu o îndelungată evoluție pe un teritoriu vast, incluzînd Moldova și o parte din Transilvania. Aceste complexe culturale sînt înrudite între ele și reprezintă părți ale unui trunchi neolitic viguros. Trăsăturile culturii neolitice mature din regiunea carpatobalcanică a prezentat o îndelungată stabilitate [3].

În cursul mileniului al III-lea î.e.n., pe un spațiu vast, inclusiv pe teritoriul țării noastre, s-a desfășurat procesul de formare a populației tracice.

Cercetările asupra culturilor epocii bronzului din Carpați și de la Dunăre au scos în evidență continuitatea, permanența și unitatea tracică. În creatorii și purtătorii acestor culturi ai epocii bronzului recunoaștem pe cei mai îndepărtați strămoși ai poporului nostru. Primele raze răzlețe ale tradiției istorice scrise, care luminează regiunile carpato-balcanice, ne dezvăluie prezența triburilor tracice.

Către sfîrșitul epocii bronzului și în cursul primei epoci a fierului, în Transilvania, pe baza metalului extras din zăcămintele locale sau prin retopirea unor cantități însemnate de obiecte și unelte de bronz ieșite din uz, s-au constituit centre metalurgice tracice. Produsele lor (unelte, arme, obiecte pentru podoabă, piese de harnașament etc.) s-au răspîndit pe ambele versante ale Carpaților și în Dobrogea veacuri în șir, de pe la 1600

[2] Eugen Comșa, *Nouvelles données relatives à l'evolution des civilisations neolithiques sur la territoire de la Roumanie*, în „Nouvelles études d'histoire", II, București, 1960, p. 7—17.

[3] Idem, *Istoria comunităților culturii Boian*, XI, *Organizarea social-economică*, Edit. Acad., București, 1974, p. 186—191.

pînă la 800 î.e.n. Treptat metalurgia fierului a înlocuit-o pe cea a bronzului [4].

Prima vîrstă a fierului — perioada hallstattiană — „se prezintă unitar pe tot cuprinsul țării noastre" [5]. Cercetarea așezărilor și necropolelor din prima jumătate a acestei perioade, descoperite la Basarabi (Oltenia), București, Poiana (Moldova), Rahău (Transilvania) ș.a., precum și cele din a doua parte a perioadei, dintre care menționăm pe cele de la Bîrsești (Vrancea), Ferigele (Vîlcea), depozitele de la Vințul de Jos (Transilvania) și cetățile getice, recent cercetate de la Stînceşti și Cotnari (Moldova), ne demonstrează că triburile locale ajunseseră la un înalt grad de cultură; între altele începuseră să folosească tot mai multe unelte de fier.

Odată cu apariția metalurgiei fierului, forțele de producție cunosc un progres hotărîtor. O serie de unelte sînt făurite din acest metal; cea mai importantă dintre ele a fost brăzdarul de fier pentru plug, care a favorizat dezvoltarea agriculturii. Sapele, tîrnăcoapele, ciocanele, cleștii, dălțile, fierăstraiele și alte unelte au sporit în mod simțitor productivitatea muncii în diferite domenii de activitate. În această epocă începe să se folosească pe teritoriul țării noastre roata olarului.

Dezvoltarea meșteșugurilor, diversificarea lor necesitau o specializare tot mai accentuată. Produsele meșteșugărești se schimbau pe produse agricole și, treptat, meseriașii au produs numai în vederea schimbului; are loc, deși încă în proporție redusă, producția de mărfuri. Pentru a înlesni creșterea schimbului de produse încep să se folosească obiecte premonetare și apoi moneda.

Cercetările privind cea de-a doua epocă a fierului au dus la concluzii ce relevă și mai mult legăturile economice între triburile daco-geților, care s-au desprins din masa triburilor tracice în cursul primei vîrste a fierului. În daco-geți vedem pe creatorii și purtătorii culturii hallstattiene pe teritoriul României de astăzi.

În izvoare istorice geții de la Dunărea de Jos sînt semnalați încă din secolul al VI-lea (anul 514) î.e.n.; în secolele următoare apar primele lor uniuni tribale dintre care cea mai importantă a fost condusă de Dromichaetes.

Unitatea s-a manifestat la daco-geți, de la litoralul nordic și vestic al Mării Negre pînă la nord-vestul teritoriilor locuite de ei, atît în domeniul culturii materiale și spirituale, cît și în legăturile economice, sociale și politice. Legăturile daco-geților din Transilvania și Banat cu cei din Moldova, Dobrogea, Muntenia și Oltenia au fost permanente și rodnice. Au fost dese cazurile cînd același trib sau aceeași uniune de triburi s-a extins pe ambele versante ale Carpaților. Societatea daco-getă a parcurs, în genere, cu unele deosebiri neesențiale aceeași linie de dezvoltare social-economică

[4] D. Berciu, *Unitatea străveche carpato-dunăreană, bază a dezvoltării istorice ulterioare*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Edit. Acad., București, 1968, p. 35.

[5] M. Petrescu-Dîmbovița, *Objets hallstattiens trouvés à Bîrlad*, în „Dacia", NS, II, 1958, p. 59—67; Kurt Horedt, *Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis ins 6. Jahrhundert v.u.Z.*, în „Dacia", NS, VIII, 1964, p. 119—132; Z. Szekely, *Beiträge zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch des Eisens in Rumänien*, în „Dacia", NS, X, 1966, p. 209—219.

și culturală [6]. Triburile geto-dacice au emis monedă încă din cursul secolului al III-lea, și pînă spre sfîrșitul secolului al II-lea, cu unele prelungiri și în primele decenii ale secolului I î.e.n. cînd ultimele emisiuni monetare au un caracter sporadic. Moneda geto-dacă servea nevoilor mereu crescînde ale schimbului de mărfuri între triburile locale. Bogatul material numismatic descoperit dovedește că principalele tipuri de monede din Dacia au caractere proprii, specifice numai regiunilor pontice, nord-dunărene și zonei intracarpatice, reprezentînd emisiuni locale ale uniunilor sau triburilor geto-dace imitații după monede macedonene. Perioada în care se plasează aceste emisiuni coincide cu epoca de închegare economică și politică a geto-dacilor[7].

Trecerea de la prima la cea de-a doua vîrstă a fierului are loc în jurul anului 300 î.e.n., ca urmare a dezvoltării forțelor de producție în societatea geto-dacică. *Datorită prodigioasei dezvoltări din a doua epocă a fierului, care va culmina în timpul lui Burebista, unitatea lumii geto-dacice pe plan material, cultural, militar, politic și spiritual s-a manifestat cu tot mai multă tărie. Dealtfel, încă din cursul secolelor III—I î.e.n. s-a cristalizat în mod treptat — după cum rezultă din descoperirile arheologice—pe întreg teritoriul geto-dacilor o cultură materială unitară al cărei conținut s-a îmbogățit mereu.* O anumită influență a fost de caracter elenistic și celtic [8].

Portul dacilor se compunea din cămăși lungi, izari, cojoace și glugi pentru vreme rea (căciuli purtau numai nobilii). Ei încălțau opinci de care prindeau crampoane de fier, pentru mersul pe zăpadă și gheață. Femeile purtau cămăși cu mîneci scurte, fustă, iar pe cap maramă. Acest costum al strămoșilor noștri daci, ce îl întîlnim reprezentat pe Columna lui Traian și pe monumentul triumfal al lui Traian de la Adamclisi, s-a păstrat de-a lungul veacurilor; ulterior el a fost costumul poporului român. Geograful antic Strabo arăta în mod limpede că dacii și geții vorbeau aceeași limbă.

Toate acestea sînt doar cîteva fire care legau lumea geto-dacilor și o deosebeau de neamurile vecine. Totodată, elementele amintite subliniau originalitatea, măreția, puterea și vitalitatea civilizației dacilor, hrănită de seva unei tradiții milenare pe același pămînt, pe care ei îl lucrau și îl apărau. Este cunoscut că Dacia, în sensul de vatră permanentă a poporului daco-get, corespunde în linii mari cu teritoriul României de astăzi (în unele perioade istorice, dacii au depășit acest teritoriu).

Dezvoltarea societății daco-getice în veacul al II-lea î.e.n. e bogat ilustrată de descoperirile arheologice. Așezările existente din secolul precedent, sau chiar mai înainte, se extind și devin mai bogate. Pentru veacul al II-lea și începutul veacului I î.e.n., cercetările arheologice ne indică o înflorire economică pe teritoriul țării noastre. La Bezid (nu departe de Tîrgu Mureș) s-au descoperit rămășițele unui atelier de redus și de prelucrat minereuri feroase; două cuptoare dacice pentru reducerea minereului de fier au fost găsite la Cireșu (lîngă Drobeta-Turnu Severin). Uneltele de fier au devenit mai numeroase și mai variate (topoare, tîrnăcoape, hîrlețe, dălți, tesle, cuțitoaie, clești, nicovale, foarfece pentru tăiat tabla etc.). S-a extins folosirea brăzdarului de plug din fier; agricultura

[6] Radu Vulpe, *Geto-dacii*, în *Istoria poporului român*, Edit. științifică, București, 1970, p. 46—50.

[7] Constantin Preda, *Tezaurul de la Vovrieşti şi unele probleme privind monedele geto-dace din Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, IV, București, 1966, p. 137—172.

[8] D. Berciu, *op. cit.*, p. 39.

se dezvolta. Recoltele mai bogate erau depozitate în gropi adînci cu maluri arse; zeci de asemenea gropi s-au găsit în mai multe așezări daco-getice din acea vreme. Creșterea vitelor se practica pe o scară tot mai largă. În această perioadă, dacii construiesc așezări noi, ca acelea de la Sighișoara, Tinosu (județul Prahova), cetățile de la Costești (județul Hunedoara) și Căpîlna (județul Alba). Avîntul diferitelor ramuri de producție a determinat intensificarea schimbului. O serie de mari așezări apar pe drumurile cele mai frecventate. Pecica se formează lîngă Arad, pe Mureș, dintotdeauna cale de comunicație importantă; așezarea de la Popești se înființează pe Argeș, rîu care, străbătînd cîmpia munteană de la nord-vest la sud-est, înlesnea legătura dintre valea Dunării și Transilvania. Semnificativă este apariția așezării Cetățeni, pe valea superioară a Dîmboviței. Drumul ce trecea pe aici lega valea superioară a Dîmboviței de lunca acestui rîu, de lunca Argeșului și de Dunăre; spre nord, el ducea către Țara Bîrsei. Dinspre cîmpie erau aduse grînele, iar dinspre munți și din Transilvania minereurile de cupru, unelte și alte produse. Astfel, aceste așezări apărute pe traseul unor străvechi artere de circulație devin centre comerciale. Se creează condițiile materiale pentru trecerea treptată la apariția negustorilor. Sporește cantitatea de monede romane în circulație. Între diferite părți ale Daciei, în timpul lui Decebal, se creaseră sau erau pe cale să se statornicească legături economice care duceau inevitabil la o mai stabilă unitate politică. Săpăturile arheologice ne demonstrează în mod convingător: cultura materială a geto-dacilor a ajuns la deplina ei închegare și răspîndire generală pe întreg cuprinsul Daciei. Cînd influența romană va începe să se exercite asupra culturii materiale geto-dace, aceasta era bine cristalizată.

Pentru această perioadă de dezvoltare economică și politică, descoperirile de monede de pe teritoriul țării noastre ne pun la dispoziție un număr imens de denari ai statului roman. Dacă facem o comparație între numărul de descoperiri de monede romane din Dacia și toate celelalte regiuni de la periferia lumii romane locuite de populații independente, reiese un fapt foarte clar și anume: pe teritoriul Daciei s-a găsit un număr mult mai mare de denari romani, într-un număr de localități mult mai numeroase decît în celelalte regiuni amintite[9]. Astfel pe teritoriul țării noastre s-au găsit pînă în prezent peste 26 000 monede romane.

În perioada extinderii stăpînirii și dominației romane în Peninsula Balcanică pînă la Dunărea de Jos, la începutul secolului I î.e.n., moneda de argint republicană, denarul roman, a devenit moneda de circulație universală. În această situație, în care latura economică și cea politică se împletesc în mod strîns, avem explicația de ce la geto-daci, dar și la alte populații limitrofe lumii romane, se găsesc depozite întregi de denari romani. Totodată, reiese că geto-dacii s-au orientat în realitățile economice și politice ale vremii, acceptînd în schimburile de bunuri cu lumea romană, noua monedă universală, care era denarul de argint al Romei. Tiparele monetare descoperite în cadrul unei cetăți dacice (Tilișca) — în epoca de independență a Daciei — atestă faptul că au existat monetării proprii,

[9] Bucur Mitrea, *Moneda republicană romană și unitatea lumii getodace*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Edit. Acad., București, 1968, p. 58.

care au bătut monedă după denarii Romei din primul secol î.e.n., pe teritoriul Daciei.

Dealtfel, din primele trei decenii ale secolului I î.e.n. datează cea mai mare parte a denarilor romani descoperiţi în Dacia, ceea ce înseamnă că în această perioadă trebuie să considerăm începutul penetraţiei economice romane în Dacia. Folosirea monedei romane în locul celei autohtone în interiorul statului dac centralizat şi independent este o dovadă a unei necesităţi generate de dezvoltarea economico-socială şi politică. Datorită intensificării cercetărilor din ultimii ani s-au descoperit astfel de monede în peste 250 localităţi, răspîndite pe întreg teritoriul Republicii Socialiste România, în Transilvania, Oltenia, Muntenia, Dobrogea şi Moldova. Descoperirile monetare ne demonstrează în mod convingător că viaţa economică a dacilor din această perioadă istorică se dezvoltă sub influenţa romană. Faptul că ele au fost descoperite atît în centrele teritoriale geto-dace, cît şi în micile aşezări rurale dispersate pe întreg teritoriul Daciei, constituie o dovadă că moneda romană îndeplinea funcţia de instrument de schimb în toată societatea geto-dacică din cursul secolelor I î.e.n. şi I e.n. Aceasta ne atestă o puternică influenţă romană asupra populaţiei dacice, care va prefaţa şi pregăti, cu două secole înainte de cucerire, romanizarea regiunii noastre. Moneda romană ne arată orientarea economică şi spirituală a Daciei şi prefaţează „Sigiliul Romei" ce va urma, se va impune şi va rămîne [10].

Ca urmare a creşterii demografice şi a dezvoltării economice, aşezările geto-dace, constatate prin cercetări arheologice, devin foarte numeroase. Asemenea centre geto-dace au luat naştere la puncte importante de circulaţie economică şi de interes strategic: încrucişări de drumuri, confluenţe de văi, pasuri de munţi etc. Unele din ele erau situate pe înălţimi dominante şi împrejmuite cu şanţuri şi valuri de apărare.

Începînd cu epoca lui Burebista, geto-dacii s-au aflat în posesiunea condiţiilor esenţiale pentru instituirea statului: dezvoltarea forţelor de producţie şi a producţiei de mărfuri (dovedite prin săpăturile arheologice), accentuarea procesului de diviziune a muncii (atestat clar prin dezvoltarea meşteşugurilor şi a comerţului), apariţia treptată a proprietăţii private (întîi asupra bunurilor mobile, apoi şi asupra pămîntului), apariţia claselor şi, desigur, şi a conflictelor inerente dintre ele. Statul, a cărui organizare centralizată a fost realizată sub Burebista (în jurul anului 70 î.e.n.), s-a dezvoltat mai ales sub Decebal (87—106 e.n.). Cercetările mai noi privind Dacia din timpul lui Burebista şi Decebal relevă o dezvoltare puternică şi unitară a culturii materiale şi spirituale. O dovadă concludentă în acest sens o constituie existenţa, în diferite regiuni ale ţării, a unor aşezări şi cetăţi foarte asemănătoare (cetăţile Costeşti, Blidaru, Piatra Roşie, Băniţa din Munţii Orăştiei, Căpîlna de pe valea Sebeşului, Piatra Craivii — lîngă Alba Iulia, Tilişca — lîngă Sibiu, Covasna — în estul Transilvaniei, Bîtca Doamnei — lîngă Piatra Neamţ). Dacii şi-au împînzit ţara cu diferite fortificaţii, de la aşezările întărite cu un simplu val de pămînt, avînd în faţă un şanţ, pînă la puternice cetăţi cu ziduri de piatră. Particularităţi ale poziţiei lor strategice şi ale construcţiei lor le leagă de complexul din jurul Sarmizegetusei. Aşezările şi cetăţile din Munţii Orăş-

[10] *Ibidem*, p. 59—64.

tiei — unde se afla centrul, capitala conducătorilor daci — sînt expresia civilizaţiei clasice, a Daciei.

Toate acestea au făcut posibilă menţinerea independenţei Daciei la graniţa celei mai mari puteri militare a timpului — Imperiul roman.

Cucerirea Daciei de către romani a fost un eveniment hotărîtor în istoria patriei noastre. Ea a provocat întreruperea dezvoltării statului dac şi a introdus în Dacia forme de organizare ale Imperiului roman. Totodată, limba şi scrierea latină se răspîndesc cu repeziciune în Dacia. Semnificativ în această privinţă este faptul că pînă în prezent s-au găsit aproximativ 4 000 de inscripţii în limba latină.

Stăpînirea romană asupra Daciei are un dublu caracter; laturile sale pozitive şi negative sînt inseparabile.

În Dacia accentul a fost pus pe lărgirea extracţiei de minereuri (aur, argint, sare, aramă, fier) şi pe sporirea producţiei de cereale, vite, miere etc. Au apărut numeroase aşezări urbane, cu edificii publice de piatră, sisteme de canalizare. Pe locul aşezărilor dacice mai vechi s-au dezvoltat adevărate centre de producţie meşteşugărească şi de negoţ. S-au construit drumuri pietruite.

Meşteşugurile, bazate în cea mai mare parte pe materiile prime din Dacia, erau foarte variate. Astfel, se produceau multe materiale ceramice necesare construcţiilor: ţigle, cărămizi, conducte. În diferite ateliere se produceau ceramică şi figurine. Printre meşteşugari, inscripţiile menţionează pe fierari, cioplitori în piatră, constructori, zugravi, pielari, postăvari, plutaşi. Meşteşugurile şi comerţul formau activitatea economică prin excelenţă a lucrătorilor din centrele urbane. Circulaţia mărfurilor era înlesnită de o largă reţea de drumuri la care se adăuga folosirea plutelor pe rîuri, îndeosebi pe Olt şi Mureş; pe Dunăre se desfăşura o însemnată navigaţie. Monedele romane care circulau în Dacia erau de argint şi bronz, în mod excepţional şi cele de aur. În secolul al III-lea a funcţionat la Sarmizegetusa o monetărie locală, care bătea monede imperiale de bronz cu simbolurile provinciei Dacia [11].

Este cunoscut faptul că teritoriul Moldovei şi Munteniei a fost locuit pînă la jumătatea secolului al III-lea aproape exclusiv de daci liberi [12]. Cultura lor materială tradiţională a fost influenţată de cultura materială romană. Dacii liberi au întreţinut legături economice cu Dacia romană. Mărturii preţioase pentru aceste legături sînt tezaurele monetare [13] şi unele produse romane, dintre care amintim în primul rînd amforele, recipiente care au cunoscut în antichitate o largă circulaţie [14].

Pe lîngă aspectele progresiste, înnoitoare aduse în Dacia de stăpînirea romană, lichidarea prin război a independenţei de stat a avut consecinţe negative asupra procesului organic de dezvoltare internă a sta-

[11] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 78.

[12] C. Cihodaru, *Date istorice şi toponimice privind existenţa populaţiei romanice din regiunea Carpato-Dunăreană în sec. III—XI*, în „Analele ştiinţifice ale Univ. «A. I. Cuza» din Iaşi" (serie nouă), secţiunea a III-a, Istorie, t. XV, fasc. 1, an. 1969, p. 2.

[13] Eugenia Zaharia, *Mormîntul de incineraţie din sec. al III-lea de la Conteşti*, Arheologia Moldovei, II—III, 1964, p. 491—492.

[14] Şeiva Sanie, *Două mici depozite de amfore romane descoperite în Moldova*, în SCIV, t. 19, nr. 2, 1968, p. 345—349.

tului şi a culturii materiale a poporului dac. Progresele realizate pe teritoriile ocupate s-au datorat în mare măsură exploatării populaţiei învinse.

Continuitatea dacică (în Dacia romană) este demonstrată convingător de cercetările mai vechi şi mai noi; ea este atestată plenar de numeroase şi variate dovezi arheologice, istorice, epigrafice şi lingvistice. Au fost descoperite, în numeroase puncte de pe teritoriul Daciei romane, urme de cultură materială dacică datînd din secolele II—III e.n.

Datorită săpăturilor arheologice din ultimii ani se cunosc o serie de aşezări rurale aparţinînd populaţiei dacice din Transilvania; asemenea descoperiri s-au făcut la Lechinţa de Mureş, Caşolţ, Obreja (lîngă Alba Iulia), Noşlac (în apropiere de Aiud) şi în multe alte localităţi.

Săpăturile de la Buridava (satul Stolniceni, lîngă Rîmnicu Vîlcea) au scos la lumină un material arheologic de mare importanţă ştiinţifică, care confirmă justeţea tezei privitoare la dăinuirea în masă compactă a populaţiei autohtone sub stăpînirea romană. Astfel, bogata recoltă de ceramică ne demonstrează că în acel loc a existat o puternică aşezare dacică, care a continuat să se dezvolte şi sub stăpînirea romană; materialele descoperite ne demonstrează convieţuirea elementului autohton geto-dacic, la începutul secolului al III-lea e.n., cu coloniştii romani [15].

Totodată, din diferite izvoare rezultă că Dacia a fost provincia care, începînd cu Traian şi pînă la mijlocul secolului al III-lea, a furnizat imperiului numeroase trupe auxiliare. Toate acestea demonstrează că în Dacia Romană a existat o numeroasă populaţie autohtonă care a trăit şi a muncit alături de coloniştii romani. Astfel populaţia băştinaşă, atrasă firesc la viaţa de nivel superior care se dezvolta cu rapiditate în mijlocul său, începe să-i preţuiască foloasele şi să adopte forme ale civilizaţiei romane.

◇

În secolul al III-lea Imperiul roman trece printr-o gravă criză [16]. Efectele acestei crize se fac simţite şi în Dacia, îndeosebi în primele decenii din a doua jumătate a secolului al III-lea, cînd se constată o netă înrăutăţire a situaţiei economice, ilustrată, printre altele, de reducerea circulaţiei monetare. Carpii — singuri sau împreună cu goţii — efectuează repetate atacuri împotriva Imperiului roman, îndeosebi spre Moesia Inferioară. Intrarea Imperiului roman în perioada declinului său politic şi militar — ca urmare a puternicelor contradicţii interne ce-l măcinau şi a loviturilor date de popoarele ce se ridicau la luptă pentru eliberarea de sub dominaţia acestuia — a făcut ca legiunile romane să părăsească Dacia reducînd lungul perimetru al provinciei traiane. Astfel împăratul Aurelian, pentru a apăra ţinuturile sud-dunărene, îşi retrage armatele pe linia Dunării. De menţionat este faptul că Aurelian a evacuat Dacia în deplină ordine. Retragerea din Dacia nu s-a făcut în urma unei presiuni exterioare directe. Retragerea administraţiei şi a armatelor din provincia creată de Traian a fost mai mult

[15] D. Tudor, *Depozitul de vase dacice şi romane de la Stolniceni*, în SCIV, t. 18, nr. 4, 1967, p. 655—660; Gheorghe I. Petre, *Cuptor de olar cu vase dacice şi romane la Buridava*, în SCIV, t. 19, nr. 1, 1968, p. 143—157.

[16] E. Condurachi, *Izvoarele greco-latine asupra etnogenezei vechilor populaţii balcanice*. în SCIV, t. 20, nr. 3, 1969, p. 389.

o măsură administrativă internă a Imperiului roman [17]. La ordinul său, trupele și administrația romană părăsesc în anul 271—272 provincia traiană. Dacia evacuată n-a fost cedată nimănui. Mai mult, ea continua să fie socotită de oficialitățile romane ca un teritoriu al Imperiului, așa cum fuseseră considerate mai înainte teritoriile neocupate și necolonizate din Muntenia și sudul Moldovei. Dobrogea a rămas mai departe sub stăpînirea imperiului [18], iar mai tîrziu, la nord de Dunăre, s-a creat o mare zonă romană de protecție care cuprindea o parte din Banat, Oltenia și Muntenia în fața limesului dunărean.

Pentru scurtarea frontierelor și pentru folosirea trupelor din Dacia în alte regiuni, dictate de interesele superioare ale imperiului, Aurelian a sacrificat valori materiale uriașe și a lăsat pe loc o numeroasă populație romanizată. Cercetările mai vechi și mai noi ne demonstrează că n-a fost evacuată întreaga populație. Oficialitatea romană a evacuat din Dacia traiană numai ceea ce îi aparținea : armata și funcționarii, precum și bogătașii ce îi ocrotea. În ceea ce privește masele, îndeosebi țăranii, cultivatori de pămînt, au rămas la vetrele lor, neavînd motive ca să le părăsească. În primii 80—100 de ani după acest eveniment, făcînd abstracție de anumite admigrări din vest ale dacilor liberi și ale carpilor din răsărit, populația autohtonă n-a suferit vreo influență străină. În ambele cazuri amintite era vorba de pătrunderea unor elemente înrudite cu substratul dacic al populației romanizate din Transilvania [19] ce au sfîrșit prin a se contopi în masa populației locale dacoromane. Totodată, între Imperiul roman și fosta sa provincie din stînga Dunării s-au menținut legături economice, spirituale și chiar politice, romanizarea de pe teritoriul Daciei a continuat.

Continuitatea dacoromană. Populația dacoromană a continuat să stăruie în Dacia în pofida furtunilor „migrației popoarelor", adaptîndu-se împrejurărilor și ajutîndu-se de relieful variat al patriei sale. „Năvălirile popoarelor migratoare, distrugerile pricinuite de acestea, luptele îndelungate de apărare au provocat serioase rămîneri în urmă în dezvoltarea forțelor de producție, în evoluția civilizației pe aceste meleaguri..." [20].

În cuprinsul Daciei, în anumite perioade ale întregii epoci de migrațiuni, dacoromanii au fost nevoiți să se refugieze în regiunile de deal și de munte, răspîndindu-se în așezări mai mici, mai mult sau mai puțin stabile. Aici ei au dus, o vreme îndelungată, o viață de păstori, crescători de vite și agricultori. În pofida faptului că autohtonii practicau o activitate susținută în domeniul agriculturii, nu arareori erau nevoiți să-și schimbe așezările în funcție de nesiguranța vremurilor.

În exercitarea ocupației ei parțiale de păstori, populația a pendulat între așezările ce le avea la deal și munte și cele sezoniere din regiunile de

[17] Constantin Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, „Anuarul Institutului de studii clasice", III (1936—1940), Sibiu, 1941, p. 255.

[18] Radu Vulpe, *Dacia Romană și Scythia Minor*, în *Istoria poporului român*, București, Edit. științifică, 1970, p. 86—90.

[19] Kurt Horedt, *Unele probleme privind răspîndirea culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov în România*, în SCIV, t. 18, nr. 4, 1967, p. 583.

[20] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 28.

baltă și de luncă ale Dunării. Acest fenomen era cunoscut și geto-dacilor, dar în perioadele critice din epoca prefeudală, el devine oarecum caracristic pentru înaintașii noștri. Contactele permanente între autohtoni, inclusiv pendularea păstorilor, s-au vădit a fi factori activi de unitate etnică, și implicit, de formare a unei limbi unitare.

În ciuda tuturor condițiilor grele din această perioadă îndelungată, populația autohtonă a rămas neclintită pe teritoriul patriei noastre de astăzi. Continuitatea dacoromană este temeinic atestată. De pildă în Dacia au dăinuit numeroase așezări rurale. Astfel numai în Transilvania s-au identificat pînă acum un număr de circa șaizeci de astfel de așezări, datînd din secolele III—IV, unele din secolele V—VI, cum sînt Cristești (lîngă Tîrgu Mureș), Taga (lîngă Cluj-Napoca), Soporu de Cîmpie (lîngă Turda), Cipău (aproape de Sfîntu Gheorghe), Bratei (lîngă Mediaș) și altele. Elemente de continuitate s-au păstrat în cursul secolului al IV-lea chiar și în unele localități urbane din Dacia (Ulpia Traiana, Apulum, Napoca, Dierna, Drobeta ș.a.).

Această realitate a prezenței elementului dacoroman o demonstrează și circulația monetară : monedă mărunță de bronz, mai puțină de argint (pînă în a doua jumătate a secolului al V-lea în fosta provincie Dacia), satisfăcînd nevoile unei populații ce trăiește în condiții modeste. Răspîndirea largă a acestor monede dovedește atît existența unui schimb de produse cu Imperiul roman, cît mai ales existența schimbului pe plan intern, care făcea necesară circulația monetară la populația băștinașă. Căpeteniile migratorilor doar tezaurizau monedele plătite de imperiu ca tribut, din cauza valorii intrinsece, dar erau insensibile la circulația monetară, fenomen ce se petrecea în masa autohtonă a populației [21].

Cimitirul rural dacoroman de la Bratei (jud. Sibiu) a cuprins 400 de morminte de incinerație și a fost folosit la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea. El cuprinde pe lîngă un număr restrîns de morminte făcute după ritualul tradițional dac, o mare majoritate de înmormîntări cu ritual provincial roman, ilustrînd romanizarea dacilor [22].

Existența populației autohtone dacoromane este dovedită și de monumentele și obiectele creștine datînd din secolele IV—V.

Studiul atent al culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov, aparținînd secolului al IV-lea, cunoscută pe o bună parte din teritoriul țării, dovedește prezența unor elemente autohtone dacice și chiar romane în cadrul acestei culturi [23].

[21] K. Horedt, *Circulația monetară din Transilvania între 276—450 e.n.*, în *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV—XIII*, Edit. Acad., București, 1958, p. 11—40 ; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Edit. Acad., București, 1966, p. 158—205.

[22] I. Nestor, *Formarea poporului român*, în *Istoria poporului român*, București, Edit. științifică, 1970, p. 94—95.

[23] Idem, *Migrația popoarelor*, în *Istoria României*, vol. I, Edit. Acad., București, 1960, p. 688—694 ; Bucur Mitrea și C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Edit. Acad., București, 1966, p. 163—164 ; Gh. Diaconu, *Einheimische- und Wandervölker im 4. Jahrhundert u.Z. auf dem Gebiete Rumäniens* (Tîrgșor-Gherăseni Variante), „Dacia", NS, VIII, 1964, p. 195—210 ; Maria Comșa, *Zur Romanisierung der Gebiete nördlich der Donau (Muntenien und Südmoldau) im 4. Jh. u.Z.*, „Dacia", NS, X, 1965, p. 283—298 ; Ion Ioniță, *Unele probleme privind populația autohtonă din Moldova în secolele II—V e.n.*, în „Crisia", Culegere de materiale și studii, Oradea, 1972, p. 193—194.

Circulația dacilor și a dacoromanilor pe întreg teritoriul Daciei după retragerea aureliană a fost nestingherită; nu numai dacii liberi au pătruns în fosta Dacie traiană, ci și dacoromanii de acolo în Muntenia și Moldova [24].

Ceramică de tradiție dacică-romană provincială sau romano-bizantină datînd din secolele V—VII a fost descoperită și în toată zona extracarpatică a României [25].

În secolele VIII—X o categorie de ceramică (lucrată la roată rapidă) care derivă din ceramica romană provincială dacică sau moesică este documentată în așezările de la Bucov — Ploiești, precum și în alte localități din zona extracarpatică a României, în Dobrogea precum și din Transilvania [26]. Ceramica lucrată la roata rapidă care, cel puțin în parte, ar putea fi legată de populația romanică, a fost descoperită și la Dăbîca [27].

La Dăbîca, există o cetate de pămînt anterioară venirii ungurilor în Transilvania [28] cele mai vechi fortificații de aici sînt din a doua jumătate a secolului al IX-lea.

Cetatea Dăbîca a fost fără îndoială o cetate de reședință voievodală cum au fost dealtfel și cetățile de la Biharea, Satu Mare, Orșova, Horom și Cuvin. E posibil ca cetatea de la Dăbîca să fi fost cetatea de scaun a lui Gelu așa cum Biharea a fost cetatea de scaun a lui Menumorut și poate Orșova pentru Glad [29].

Cercetările arheologice atestă așadar existența în spațiul Daciei, după retragerea autorităților romane, a unei culturi materiale dacoromane care cunoaște o dezvoltare neîntreruptă.

Formarea poporului român. Istoriografia noastră a obținut rezultate decisive în ceea ce privește continuitatea elementului dacoroman în Dacia, formarea limbii și a poporului român pe acest teritoriu. Toate descoperirile arheologice și numismatice, precum și cercetările lingvistice demonstrează inconsistența teoriei despre părăsirea totală a Daciei de către romani.

Pentru cercetarea istoriei economiei naționale, studierea formării poporului român — problemă fundamentală a istoriei noastre — prezintă un interes deosebit, omul reprezentînd principala forță de producție. Formarea poporului român pe teritoriul patriei sale este bineînțeles condiționată de rămînerea pe loc, de continuitatea de viață a populației dacoromane în spațiul de la nordul Dunării de Jos — și după retragerea aureliană — avînd ca teritoriu-nucleu ținuturile de deal și de munte ale Daciei. Formarea aici a poporului român a constituit temelia întregii dezvoltări superioare de mai tîrziu, de pe aceste meleaguri.

[24] Maria Comșa, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiennes aux III— VI siècles de n.é.*, în „Nouvelles études d'histoire", III, Bucarest, 1965, p. 27.

[25] Idem, *Directions et etapes de la pénétration des slaves vers la Peninsule Balcanique aux V— VII siècles (avec un regard special sur le territoire de la Roumanie)*, în „Balcano-slavico, nr. 1, 1972, Prilep-Beograd, 1974, p. 9—28.

[26] Idem, *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane et ensuite protoromaine, aux VI—X siècles sur le territoire de la Romanie* „Dacia" NS, XII, 1968, p. 355—380.

[27] Șt. Pascu și colab., *Cetatea Dăbica*, în „Acta Musei Napocensis", V, 1968, p. 171—175.

[28] C. Daicoviciu, *Originea poporului după cele mai noi cercetări*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Edit. Acad., 1968, p. 92.

[29] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1972, p. 47.

Procesul de formare a poporului român a fost un proces îndelungat și complex.

Daco-geții se dezvoltă în noile condiții ale conviețuirii cu romanii, evoluînd spre o nouă sinteză al cărei rezultat îl reprezintă poporul român.

Romanizarea a reprezentat o împletire a celor două civilizații — dacă și romană. Vorbind despre procesul romanizării și al formării poporului și limbii române, se cuvine subliniată valoarea substratului geto-dac în limbă, toponimie, hidronimie, în tradiția culturii materiale și spirituale. Împletirea celor două civilizații a determinat o nouă înflorire economică, socială, culturală pe aceste meleaguri, punîndu-și „amprenta asupra întregii evoluții istorice ulterioare a societății din acest spațiu geografic". Așadar, la baza etnogenezei românești se află două elemente fundamentale și anume : elementul daco-get autohton și cel roman.

Procesul de formare a poporului român a însemnat o dezvoltare continuă, neîntreruptă, pînă ce a apărut o nouă etnie, cu caracteristici și limbă proprii, poporul și limba română. Acest proces a cuprins și asimilarea unor elemente migratoare așezate pe teritoriul patriei avînd drept rezultat desăvîrșirea formării poporului român. Limba română — în plin proces de formare — a primit un număr relativ însemnat de cuvinte slave. Această perioadă „... durează de la începutul secolului al VII-lea și pînă la sfîrșitul secolului al IX-lea, dată cînd asimilarea slavilor se apropie de sfîrșit și cînd românii încep să fie menționați ca atare sub numele de vlahi sau blachi în izvoarele externe" [30]. De reținut este știrea pe care ne-o comunică notarul lui Bela al III-lea, regele Ungariei, ca și Cronica lui Nestor, despre populația românească din Transilvania.

Singura explicație științifică a prezenței românilor la nord de Dunăre o oferă teza continuității. Ea include ideea unității de origine și limbă a românilor din toate țările românești — Transilvania, Moldova și Țara Românească „pînă la marea cea mare". Potrivit acestei teze „poporul român s-a format în principal pe malul nordic al fluviului care păstrează pînă și numele său autohton Dunăre, derivînd din daco-geticul Donaris, și în arcul carpatic, vatra statornică a dacoromanilor. În acest cadru teritorial s-a constituit treptat poporul român, s-a format limba română, care a continuat direct latina populară, a cărei structură gramaticală și fond principal de cuvinte le-a păstrat" [31].

Organizarea social-economică și politică. Retragerea autorităților romane din Dacia a marcat o etapă nouă atît pentru dacoromanii din fosta provincie traiană, cît și pentru dacii din teritoriile învecinate.

Aceasta a creat posibilitatea răspîndirii unei părți din populația dacoromană din această provincie în teritoriile dacilor liberi, contribuind la extinderea elementului romanic, și la generalizarea obștii sătești. În organizarea obștilor sătești, filonul geto-dac a fost cel de bază, peste care s-a suprapus elementul roman. Influențele migratorilor în organizarea acestora au fost minore.

[30] Gheorghe Ștefan, Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, *Formarea poporului român și a limbii române*, în *Istoria României*, ed. a III-a, Edit. didactică și pedagogică, București, 1974, p. 81.

[31] *Ibidem*, p. 86.

Se poate afirma că la sfîrşitul secolului al III-lea nu numai la dacoromanii din interiorul fostei provincii romane, ci şi la populaţia de pe teritoriile dacice învecinate s-a creat un nivel comun în ceea ce priveşte dezvoltarea social-economică [32].

Organizarea social-economică era aceea a obştilor săteşti tradiţionale, care reprezentau o sumă de aşezări dintr-o depresiune sau din anumite unităţi geografico-naturale ce îndeplineau funcţii economice, politice şi juridice.

Obştea teritorială (sătească) reprezenta o comunitate de „neamuri" fără să fie neapărat înrudite între ele, în care fiecare membru avea atribuţii precise. Satul însuşi este obşte. Astfel, obştea ne oferă un element foarte vechi de continuitate şi unitate [33].

Obştile săteşti urmează o linie de evoluţie complexă. La început erau formaţiuni social-economice comunitare, în care proprietatea funciară era comună, dar apăruseră în stare incipientă elementele de proprietate privată. Obştea cu puterile sale exploata terenul în comun şi roadele erau împărţite membrilor acesteia. Se făcea şi o rezervă pentru caz de nevoie : secetă, războaie etc. Animalele şi uneltele ajunseseră în proprietatea privată şi probabil tot privată era şi casa din vatra satului. Obştile erau conduse de juzi, care îndeplineau şi funcţia de judecători, ajutaţi de „oameni buni şi bătrîni". În timp de război, juzii şi „oamenii bătrîni" îşi asumau răspunderea pentru conducerea şi apărarea respectivei comunităţi. Juzii şi „oamenii bătrîni" reprezentau, ca autoritate, pe băştinaşi în raporturile cu migratorii.

În a doua fază de evoluţie a obştilor săteşti, pămîntul se trăgea la sorţi periodic şi fiecare familie avea un lot după felul în care ieşeau sorţii şi după puterea familiei de a cultiva. Juzii beneficiau de un lot mai mare şi mai bun, dobîndind şi anumite posibilităţi economice suplimentare.

Mai tîrziu, loturile se împart pe familii şi devin posesiuni familiale pe o perioadă mai lungă şi astfel începe să se suprapună dreptul de posesiune familială peste cel de proprietate colectivă. Apare în embrion posibilitatea constituirii proprietăţii private, chiar dacă ea nu este statuată din punct de vedere juridic şi odată cu aceasta începe procesul de destrămare a obştilor săteşti, trecerea la societatea feudală.

Ultimele cercetări ne conduc la concluzia că germenii feudalismului sînt sesizabili încă din secolele IV—VI. Dezvoltarea tehnicii, creşterea productivităţii muncii, a producţiei, mai ales în agricultură, au permis sporirea plusprodusului. Treptat, conducătorii obştilor ocupă poziţii tot mai puternice. Cei care aveau la dispoziţie şi lucrau un lot de pămînt mai mare şi mai fertil, cu animale mai multe, au reuşit să transforme în proprietate familială mai întîi terenurile din vatra satului, din jurul casei, apoi şi cele din hotar — folosite în mod permanent — livezile, viile. Folo-

[32] Maria Comşa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice şi politice de pe teritoriul ţării noastre în epoca migraţiilor*, în SCIV, t. 18, nr. 3, 1967, p. 433.

[33] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi în Moldova. Orînduirea feudală*, Edit. Acad., Bucureşti, 1964, p. 33—51 ; Aurelian Sacerdoţeanu, *Elemente de continuitate şi unitate în istoria medievală a românilor*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Edit. Acad., Bucureşti, 1968, p. 123.

sind situaţia lor superioară, fruntaşii obştilor au constrîns populaţia de rînd să le presteze diverse slujbe şi să le dea o parte din produsul muncii. Acapararea, prin uzurpare, a bunurilor obşteşti a contribuit la destrămarea obştii şi la diferenţierea societăţii în clase antagoniste în care s-au dezvoltat raporturi de caracter feudal. Totodată, este cazul să menţionăm că păşunile, pădurile, apele rămîn în continuare în stăpînire comună încă o lungă perioadă de timp.

De la obştea sătească se ajunge la uniunile de obşti (confederaţii de sate) care la rîndul lor mai tîrziu formează „judeţe" şi „ducate". Uniunile de obşti, după cum este cunoscut, cuprind obştile, fie situate pe valea unui rîu, fie situate în anumite unităţi geografice bine definite. Astfel, au luat naştere aşa-numitele ţări ca de exemplu : Ţara Oaşului, Ţara Crişurilor, Ţara Haţegului, Ţara Zarandului, Ţara Făgăraşului, Ţara Bîrsei, Ţara Vrancei, Ţara Loviştei şi altele [34]. Aceste regiuni au fost mai puţin atinse de migratori, aşa încît instituţiile locale s-au putut dezvolta mai rapid pe baza proprie a vieţii localnicilor. Astfel, în Transilvania apar cele mai vechi „ducate". Prin organizarea formaţiunilor militare, prin „chemarea la oaste" pentru apărarea populaţiei autohtone de năvălitori, oamenii se cunoşteau mai bine, legăturile între ei se dezvoltau. Prin aceasta, oastea a fost totdeauna un element de unificare şi consolidare a unităţii.

În decursul secolului al IX-lea, feudalismul timpuriu se generalizează în Transilvania şi pe o bună parte din teritoriile de sud şi sud-est de Carpaţi, iar în secolul al X-lea, feudalismul timpuriu românesc cu conţinut şi trăsături unitare este răspîndit pe tot teritoriul patriei noastre [35]. Feudalismul pe teritoriul ţării noastre a fost generat de factori interni, în primul rînd economici.

Este evident că procesul de formare a noilor relaţii feudale — determinat de dezvoltarea la un anumit nivel a forţelor de producţie — presupune o populaţie ce trăia în aşezări stabile.

Pe baza unor materiale arheologice se poate afirma că locuitorii de pe teritoriul patriei noastre duceau în secolul al X-lea o viaţă prosperă de agricultori, păstori, meşteşugari. Avînd în vedere varietatea produselor meşteşugăreşti, putem spune că la acelaşi nivel se situează şi prelucrarea fierului [36].

Un nivel ridicat de trai, pentru acel timp, al poporului român dovedeşte şi prezenţa unei ceramici avînd suprafaţa smălţuită integral sau parţial, descoperită la Bucov — Ploieşti, care, pe baza unor analize cu ajutorul izotopilor radioactivi, reiese că a fost făcută în bună parte pe loc [37].

[34] Gheorghe Ştefan, *Istoria României*, vol. I, Edit. Acad., Bucureşti, 1960, p. 800—802.

[35] M. A. Lupu, *Trăsăturile feudalismului românesc*, în *Studii şi cercetări economice*, vol. I—II, 1968, p. 147—156.

[36] Maria Comşa şi Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte şi arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni*, în SCIV, t. 20, nr. 3, 1969, p. 425—435; Maria Comşa şi Elena Gheamopoulos, *Unelte şi arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, SCIV, t. 20, 1969, p. 617—621; Maria Comşa şi C. Deculescu, *Un depozit de unelte şi arme din epoca feudală timpurie descoperite la Curcani (jud. Ilfov)*, SCIV, t. 23, nr. 3, 1972, p. 469—473.

Vîrful unui fier de plug şi o seceră s-au descoperit şi la Dăbîca. Cf. Ştefan Pascu, M. Rusu şi colab., *Cetatea Dăbîca*, „Arta Musei Napocensis", V, Cluj, 1968, p. 175.

[37] Aceste analize au fost făcute de prof. Garman Harbottle (U.S.A.), cf. la M. Comşa, *La céramique de type byzantin de Bucov — Ploieşti*, în *Actes du XIV-e Congres International des Etudes Byzantines*, III, Bucureşti, 1976, p. 295.

Corespunzătoare stadiului de dezvoltare economică și socială era și organizarea politică a poporului român, adeverită în diferite părți ale țării, din Crișana și Banat pînă în Dobrogea. Izvoarele scrise ale vremii, care s-au mai păstrat pînă în zilele noastre, amintesc o serie de formațiuni politice. Astfel cronicarul Anonymus, notarul regelui maghiar Bela al III-lea, menționează la începutul secolului al X-lea ducatul lui Menumorut în Bihor, cel al lui Glad în Banat și voievodatul lui Gelu, situat în Podișul Transilvaniei pe Someș; aceste formațiuni politice au opus o rezistență îndîrjită penetrației maghiare în Transilvania. Organizații similare celor din Transilvania se cunosc și în alte părți ale țării noastre. Astfel, în Dobrogea, jupan Dimitrie este amintit de o inscripție cu litere cirilice, datînd din anul 943, descoperită la Mircea Vodă în centrul Dobrogei [38].

După anul 971 și pînă spre sfîrșitul secolului al XII-lea Dobrogea va face parte din nou din Imperiul bizantin.

În timpul stăpînirii bizantine societatea din Dobrogea va cunoaște o dezvoltare rapidă. Un avînt deosebit vor lua meșteșugurile după cum dovedesc descoperirile la Garvăn-Dinogetia, Păcuiul lui Soare etc. Aici va fi folosită pe scară largă moneda ca mijloc în procesul schimbului de mărfuri [39]. Ana Comnena, povestind luptele tatălui său Alexios cu pecenegii, menționează existența în regiunea Dunării inferioare a unor formații politice. Încercările formațiunilor politice din Dobrogea de a se desprinde de sub autoritatea bizantină au arătat, pe de o parte, nivelul înalt de organizare atins de forțele feudale locale (în a doua jumătate a secolului al XI-lea) și, pe de altă parte, că între populațiile de pe cele două maluri ale Dunării de Jos existau legături strînse, organice.

Un tezaur descoperit la Streza-Cîrțișoara în apropiere de Făgăraș și datînd din secolul al XII-lea atestă fără putință de îndoială existența unei căpetenii în această zonă. Caracterul bizantin al obiectelor de podoabă (piese dintr-o diademă) care îl compun, alături de circa 60 bucăți de turte de argint tocate, poate conduce la concluzia că este vorba de o căpetenie românească [40].

Ungurii au pătruns treptat, în mai multe faze, în Transilvania. Odată cu expansiunea dominației maghiare izvoarele scrise amintesc în dreapta Oltului, de cnezatele lui Ioan și Farcaș și voievodatul lui Litovoi, ce cuprindea și Țara Hațegului de la nord de Carpați, iar în stînga aceluiași rîu se găsea voievodatul lui Seneslau; ele luptau pentru a-și păstra autonomia împotriva regatului feudal ungar.

În secolele X—XIII, pe baza datelor de care dispunem pînă în prezent, nu se constată o dezvoltare vertiginoasă a forțelor de producție, dar societatea românească înaintează totuși treptat spre orînduirea feudală. Alături de agricultură și creșterea vitelor continuau să se dezvolte și meșteșugurile, în special prelucrarea lemnului, a pieilor de animale, reducerea și prelucrarea fierului, olăritului și acolo unde era posibil mineritul.

[38] Eugen Comșa și Dorin Popescu, SCIV, 1, 2, 1961, p. 170—171.

[39] Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogetia*, I, Edit. Acad., București, 1967; Petre Diaconu, *Obiecte de podoabă*, în *Păcuiul lui Soare*, I, Edit. Acad., București, 1972, p. 137, 162, 196.

[40] K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Edit. Acad., București, 1958, p. 124—125.

În perioada feudalismului timpuriu, alături de producția la comandă se constată și producția pentru schimb, ca urmare a existenței temeliei acesteia — diviziunea socială a muncii. Prezența monedelor bizantine, germane, engleze, uneori tăiate în bucăți pentru negoțul mărunt, dovedește că în acest timp schimbul de mărfuri se practica și prin intermediul monedei [41].

Cercetările duc la concluzia că și după formarea diferitelor organizații politice și apoi a statelor feudale, pe teritoriul patriei noastre se poate vorbi, de asemenea, de un feudalism al celor trei provincii, care are la bază feudalismul românesc pe care în Transilvania s-au grefat elemente ale feudalismului maghiar de proveniență germană.

Evoluția legăturilor economice între Țara Românească, Moldova și Transilvania pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Informațiile scrise despre români în secolele IX—X (deși răzlețe) și cercetările arheologice, efectuate sistematic în ultimul pătrar de veac, permit cunoașterea modului de viață și a structurii sociale a populației autohtone. Ocupația principală din acea vreme a populației din regiunile de șes și colină ale patriei noastre era agricultura. Ea este completată cu creșterea vitelor; în zonele cu relief mai înalt populația se îndeletnicea mai mult cu păstoritul și creșterea vitelor și mai puțin cu cultura plantelor. În luncile apelor, mai ales a acelor mari și bogate în pește, ocupația de căpetenie a locuitorilor era pescuitul.

În regiunile bogate în minereuri, îndeosebi în Transilvania, populația s-a îndeletnicit cu extragerea și prelucrarea acestora. Cercetările istorice și arheologice ne atestă nivelul de dezvoltare al meșteșugului fierăriei precum și al altor meșteșuguri ca olăritul, țesutul ș.a. De asemenea, măiestria zidarilor este atestată de zidurile construite din piatră pentru așezările fortificate și pentru lăcașurile de rugăciune. De menționat este faptul că în această perioadă lucrătorii de la mine și ocne erau și agricultori și crescători de vite.

Epoca de început a evului mediu s-a caracterizat, din punctul de vedere al economiei, printre altele, și prin unitatea care există între procesul de producție și cel al circulației, ambele procese fiind adesea realizate de aceeași persoană: meșteșugarul — producător și vînzător. Pe măsura lărgirii pieței însă, ca urmare a unui vizibil progres intern, caracterul dezavantajos al desfacerii izolate de către meșteșugari a determinat separarea comerțului într-o funcție specială îndeplinită de persoane care strîng produsele confecționate de mai mulți meșteșugari în vederea vinderii lor pe piață.

Inițial, persoana mijlocitoare, recrutată de obicei dintre meșteșugarii înșiși pentru această activitate, era plătită în bani. Operația repetîndu-se, comisionarul își făcea din aceasta o profesiune; el devenea astfel negustor, trăind din cîștigul provenit din comision. Principala lui operație economică era de a cumpăra mărfuri (produse sau materie primă) pentru a le vinde.

[41] Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. a II-a, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1972, p. 32—40.

Pe teritoriul patriei noastre se constată accentuarea separării între procesul de producție și cel al circulației și deci creșterea rolului negustorului intermediar. În Transilvania, acest proces a început în prima jumătate a secolului al XIII-lea și este oprit în plin mers de invazia tătarilor din 1241—1242. După retragerea tătarilor, firul întrerupt este reluat; în secolul al XIV-lea, separarea procesului de producție de cel de circulație ia un avînt mai mare [42].

Dezvoltarea meșteșugurilor necesita extinderea pieței interne dincolo de granițele domeniului feudal; în acest timp iau naștere centrele meșteșugărești și negustorești, tîrgurile și orașele. Se poate considera că în țările române viața urbană a început în secolele X și XI. Există numeroase dovezi care atestă caracterul urban al unor așezări de pe teritoriul patriei noastre. Astfel, în această perioadă s-au pus bazele organizării orășenești la Brașov; Satu Mare recent a aniversat o mie de ani de la prima atestare documentară, de asemenea Sibiul, la 1241 cînd a fost distrus de tătari, era oraș; în prima jumătate a secolului al XIII-lea sînt menționate și orașele Alba Iulia, Cluj, Rodna, distruse în parte de invazia tătarilor și refăcute ulterior. La sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor sursele istorice menționează orașe ca: Alba Iulia, Cluj, Oradea, Sibiu, Brașov, Timișoara, Rodna, Bistrița, Dej, Sighișoara, Sebeș, Arad, ș.a. (în Transilvania); Baia, Bacău, Siret, Suceava, Roman, Bîrlad (în Moldova); Cîmpulung, Argeș, Tîrgoviște, Brăila, Turnu, Tîrgșor, Giurgiu (în Țara Românească); Silistra, Vicina, Chilia Veche, Cavarna, Mangalia, Constanța, Hîrșova (în Dobrogea) [43].

Orașele și tîrgurile au luat ființă în urma creșterii generale a forțelor de producție care a determinat totodată adîncirea diviziunii sociale a muncii, ca urmare a separării activității meșteșugurilor de agricultură, a dezvoltării schimbului de mărfuri. Activitatea industrială și comercială se concentrează tot mai mult în orașe. Astfel s-a născut cea mai strălucită floare a evului mediu, după caracterizarea plastică a lui Marx. În orașe s-au dezvoltat producția de mărfuri, relațiile comerciale, cămătărești. Dezvoltarea orașelor a contribuit la atragerea satelor în relațiile comerciale și deci la producția de mărfuri în agricultură.

În perioada cuprinsă între secolele X—XIV, se constată apariția unor formațiuni politice care au jucat un rol decisiv în dezvoltarea poporului român. Astfel potrivit documentelor, la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea, Transilvania era o țară întinsă și bogată. După mijlocul secolului al XII-lea voievodatul Transilvaniei se organizează temeinic. În prima jumătate a secolului al XIV-lea are loc întemeierea Țării Românești, iar la jumătatea secolului al XIV-lea s-au pus bazele statului independent al Moldovei.

Lărgirea schimburilor comerciale, favorizate de apariția tîrgurilor și orașelor, a contribuit la formarea pieței interne în fiecare dintre țările române. Totodată, rețeaua de drumuri comerciale ce lega țările române

[42] Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Edit. Acad., București, 1954, p. 15.

[43] Idem, *Epoca medie (orînduirea feudală)*, în *Istoria României*, ed. a III-a, Edit. didactică și pedagogică, București, 1974, p. 111.

între ele, privilegiile comerciale acordate de domnii din Țara Românească și Moldova negustorilor transilvăneni, dezvoltarea orașelor de la granițele țărilor române dovedesc legăturile economice frecvente dintre ele. Produsele din patria noastră erau căutate și pe piața străină (Ungaria, Polonia, Austria, Cehia etc.).

Perioada istorică cuprinsă între secolele XIV și XVI nu se prezintă din punctul de vedere al dezvoltării producției meșteșugărești și al comerțului pe teritoriul patriei noastre, în mod uniform. Agricultura, cuprinzînd cultura cerealelor, viticultura, grădinăritul, pomicultura, îmbinată cu creșterea animalelor, constituie ocupația de bază a locuitorilor din țările române, le asigură consumul și materia primă și le oferă totodată și însemnate cantități de produse pentru export. Exploatarea minelor și ocnelor, dezvoltarea meșteșugurilor satisfăceau în același timp necesitățile de metale, sare și produse meșteșugărești și constituiau, îndeosebi în ce privește Transilvania, însemnate resurse pentru export. Condițiile istorice și naturale în care au evoluat țările române au generat în chip firesc — alături de preocupările economice în ansamblu unitare ale populației — și o serie de trăsături specifice în dezvoltarea lor economică.

Secolul al XIV-lea constituie o perioadă de mare avînt pentru meșteșugurile orășenești din Transilvania. Meșteșugarii se concentrează în punctele economice unde își pot desfășura mai bine activitatea. Treptat aceste localități devin centre meșteșugărești și negustorești. Numărul specialităților meșteșugărești crește la peste douăzeci. Fierarii se specializează în unele branșe separate : cuțitari, potcovari, confecționarea lanțurilor etc., cei ce lucrau articole de piele se specializează devenind : tăbăcari, curelari, cizmari, cojocari etc., lemnarii se diferențiază în : dulgheri, tîmplari, butnari, strungari etc. Piața deservită de diferiți meșteșugari crește mereu.

Dezvoltarea ulterioară a economiei de mărfuri își găsește expresie în lărgirea comerțului, în apariția unor negustori specialiști. Obiectele produse într-un oraș se răspîndesc în toată Transilvania și dezvoltă piața internă. Unele orașe, ca de pildă Sibiul, Brașovul, Bistrița, Clujul „exportă" o parte din produsele meșteșugărești în Țara Românească și Moldova.

Vicisitudinile istorice, dintre care subliniam „migrarea popoarelor" (pecenegii, cumanii și mai cu seamă tătarii) și invaziile turcești au provocat o rămînere în urmă a dezvoltării economice pe teritoriile de la sud și est de Carpați în comparație cu Transilvania, care a avut mai puțin de suferit din acest punct de vedere. În comparație cu Transilvania, în Moldova și Țara Românească ritmul dezvoltării mineritului și a meșteșugurilor în această perioadă era mai scăzut. În Transilvania, meșteșugurile și orașele au atins un nivel superior de dezvoltare. Meșteșugarii de aici, spre deosebire de cei din Țara Românească și Moldova, erau organizați în bresle. Orașele de la sud și est de Carpați au păstrat încă o perioadă oarecare elemente de economie rurală.

În secolul al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea (după cum atestă documentele vremii) atît în Țara Românească, cît și în Moldova, dezvoltarea meșteșugurilor, în raport cu epoca anterioară, este evidentă ; se constată o creștere a nivelului tehnic al proceselor de muncă, o diferențiere și specializare în cadrul ramurilor meșteșugărești de bază, mai cu seamă

în orașe. Tehnica extracției și a reducerii minereurilor face în această vreme progrese importante. Așa, de pildă, se constată atît în Țara Românească, ca și în Moldova, folosirea energiei hidraulice la reducerea minereurilor. Este vorba despre extracția și reducerea minereurilor de la Bratilov din Oltenia pe timpul lui Mircea cel Bătrîn, la 1392 și după aceea de către meșteri transilvăneni. Este evident că participarea meșterilor transilvăneni la o asemenea acțiune presupune o folosire mai timpurie a acestui procedeu pe teritoriul Translvaniei. O jumătate de secol mai tirziu, la 1448, folosirea forței apei în metalurgia prelucrătoare este atestată și în Moldova, la Baia [44].

Deși în progres, producția meșteșugărească din Țara Românească și Moldova nu satisfăcea în întregime cererea internă de mărfuri, îndeosebi de calitate superioară, necesare curților domnești, boierilor, orășenilor mai înstăriți. De aceea se recurge la import, mai ales din Transilvania.

În condițiile progresului economic manifestat în țările române — de la mijlocul secolului al XV-lea — cînd dezvoltarea producției meșteșugărești transilvane și a celei agricole și animaliere din Țara Românească și Moldova ia avînt, schimbul de mărfuri între ele s-a intensificat. În secolele XV—XVI, numeroși meșteșugari transilvăneni veneau în Moldova și Țara Românească, la solicitarea domnilor, boierilor sau înalților prelați și cu aprobarea sfaturilor municipale ale orașelor de proveniență sau ale breslelor, pentru a executa, cu materialul lor sau al clienților, felurite comenzi. Astfel de activități sînt tot mai frecvente; pentru executarea unor comenzi o serie de meșteșugari transilvăneni se statornicesc în Țara Românească sau Moldova. Totodată, legăturile dintre meșteșugarii din Transilvania, Țara Românească și Moldova se oglindesc și în practica unor „călătorii de perfecționare" reciproce. Unii meșteșugari din regiunile de la sud și est de Carpați se deplasau în Transilvania pentru o mai bună însușire a meseriei, dar și invers. Mai mult, au fost cazuri cînd calfe de pe ambele versante ale Carpaților făceau parte din organizații profesionale comune.

Numeroase documente atestă vechimea și permanența schimbului de mărfuri între țările române. De pildă, Vladislav Vlaicu vodă confirmă brașovenilor, printr-o diplomă, la 20 ianuarie 1368, vechile privilegii comerciale ce le fuseseră acordate în Țara Românească. Atestarea documentară a relațiilor comerciale ale Țării Românești cu Sibiul aparține, de asemenea, celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea și anume în anul 1382 se reglementa comerțul sibienilor cu Țara Românească [45]. Prima reglementare păstrată, a relațiilor de negoț ale Moldovei cu Bistrița și Rodna, este concretizată în privilegiul comercial acordat bistrițenilor de către Știbor, voievodul Transilvaniei, în 1412. Mulțimea mărfurilor schimbate și revenirea la regimul vamal „din vremea de demult" [46] arată că relațiile comerciale erau mai vechi decît atestarea lor documentară.

[44] Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Edit. Acad., București, 1969, p. 49.

[45] Radu Manolescu, *Unitatea economică a țărilor române în evul mediu (secolele XIV-XVI)*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Edit. Acad., 1968, p. 139.

[46] *Ibidem.*

Deosebit de evident apar raporturile economice dintre Transilvania și țările române de la sud și est de Carpați atunci cînd cercetăm istoria comercială a Brașovului. Istoricul Ioan Bogdan arată că relațiile comerciale ale Țării Românești cu Brașovul au fost foare vechi, dense și strînse [47]. Ștefan cel Mare printr-o scrisoare adresată brașovenilor, la 3 ianuarie 1470, „adevărați prieteni, negustori mari și mici, șoltuzi și primari și tuturor orășenilor" [48], le dă acestora îngăduința de a veni liber în Moldova fără nici o piedică, cu toate negustoriile și cu tot avutul lor.

În prima jumătate a secolului al XV-lea, domnii Țării Românești acordă deplină libertate negustorilor brașoveni pentru a-și desface mărfurile lor: încălțăminte, postav, pînză, cojoace, blănuri și alte articole ale industriei meșteșugărești [49], scutindu-le complet de vamă. De asemenea, din Transilvania erau procurate unelte și materiale necesare bătutului monedelor.

O expresie a interesului comun de a dezvolta raporturile economice între cele trei țări române o constituie confirmarea repetată de către voievozii Moldovei și Țării Românești a privilegiilor acordate negustorilor transilvăneni, ca și libertățile asigurate în Transilvania pentru negustorii din cealaltă parte a Carpaților. Pentru desfășurarea negoțului lor la sud și est de Carpați, brașovenii au primit de la domnii Țării Românești, între anii 1368—1444, opt privilegii comerciale, iar de la domnii Moldovei de la începutul secolului al XV-lea pînă la 1458, nouă, în afară de numeroase alte reglementări [50].

Trebuie să avem în vedere multitudinea de forme în care se făcea schimbul de bunuri și activități. Între aceste forme, se pot menționa tîrgurile și iarmaroacele periodice, precum și comerțul ambulant.

Datorită poziției lor geografice, țările române au beneficiat de pe urma comerțului de tranzit. Prin Transilvania și Țara Românească treceau drumurile de comerț care legau Europa apuseană și centrală de țărmurile Mării Negre sau Peninsula Balcanică. Prin Moldova treceau drumurile care legau Marea Baltică de Marea Neagră.

În legătură cu dezvoltarea comerțului intern, extern sau de tranzit în țările române a existat o însemnată circulație monetară (circulau atît monede străine cît și cele românești). În Țara Românească, în timpul domniei lui Vladislav Vlaicu (1364—1377), se bate monedă românească de argint, cu legenda în limba latină [51] ce a continuat să circule pînă în timpul domniei lui Radu cel Frumos (1462—1475). În Moldova emisiunea monedei românești a început în vremea lui Petru Mușat (1374—1391) și a durat pînă la domnia lui Ștefăniță Vodă (1517—1527)[52].

[47] I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolele XV și XVI*, București, 1902, p. 3 (prefața).

[48] N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, p. 38.

[49] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească, în sec. XV și XVI*, vol. I, București, 1905, p. 21—23, 32—34, 75—76; Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *op. cit.*, partea a II-a.

[50] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea I, p. 1—2 și 31—32; I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul ...*, p. 3—73; idem, *Documente moldovenești din secolele XV și XVI în arhiva Brașovului*, București, 1905, p. 12—39; Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 142.

[51] Ștefan Ștefănescu, *Formarea statelor românești (sec. X—XIV)*, în *Istoria poporului român*, București, Edit. științifică, 1970, p. 126.

[52] Idem, *Țările române în sec. XIV—XV*, în *op. cit.*, p. 132.

Din secolul al XV-lea datează începuturile de corespondență cunoscută între meșteșugarii din Moldova și Țara Românească și cei din orașele transilvănene [53]. Negustorii munteni și moldoveni frecventau tot mai multe orașe din Transilvania, îndeosebi Brașovul, Sibiul, Bistrița, Clujul și Oradea. Vlad Țepeș scria negustorilor brașoveni că negustorii din Transilvania pot circula nestingherit în Țara Românească, „ca și cum ați umbla prin țara voastră"[54].

Dezvoltarea negustorimii în Țara Românească și Moldova, începînd cu mijlocul secolului al XV-lea, a creat condiții favorabile extinderii activității ei comerciale în Transilvania. Ducînd tratative în acest sens cu brașovenii, Radu cel Frumos le-a propus în 1470 „Să rămîie obiceiul cum a fost și mai înainte; să umble săracii mei slobozi la voi și ai voștrii tot slobozi, oriunde în țara mea ... ca să umble și oamenii mei slobozi, dacă pot să poarte negoț la voi; iar dacă nu pot, să fie slobozi a merge cu marfa lor în țara domnului craiului oriunde, măcar pînă la Varadin" (Oradea n.n.)[55]. În 1495, sibienii vesteau pe brașoveni că „negustorii din Țara Românească sînt slobozi să-și desfacă mărfurile în regat, oriunde ar voi"[56]. Mai tîrziu, în 1517, Neagoe Basarab condiționa confirmarea deplinei libertăți comerciale a brașovenilor în Țara Românească, că numai „dacă veți slobozi însă domnia voastră pe neguțătorii noștri să cumpere și să vînză peste tot prin țara înălțimii sale craiului și la Oradea și la Cluj și la Timișoara și în Rîșnov și în Țara Bîrsei"[57]. Se poate observa că în concepția contemporanilor „țara craiului" cu care Țara Românească avea relații de negoț era teritoriul patriei noastre de la nord-vest de arcul carpatic, pînă la Oradea și Timișoara, distinct sub toate raporturile de regatul Ungariei. De remarcat este și faptul că în anii 1500—1550 ponderea mare în comerțul extern al Brașovului și Sibiului — orașe care au jucat un rol extrem de important în schimbul de mărfuri între țările române — o deținеau negustorii români [58].

Precum se știe, aservirea Țării Românești și a Moldovei de către turci a însemnat instituirea unui sistem de jaf și exploatare care a constituit o serioasă frînă în dezvoltarea Principatelor Dunărene.

Influența nefastă asupra ramurilor de producție a avut o gradație diferită, în funcție de interesul manifestat de turci față de ele, sau, dacă exista totuși o oarecare activitate în această privință, ea se făcea pe ascuns și în mică măsură [59]. De aceea, pentru acoperirea necesităților se aducea fier din alte părți, în special din Transilvania, de către negustori pe piețele tîrgurilor și orașelor din Moldova și Țara Românească.

Tot din Transilvania se aduceau articole din fier, armament, clopote, stofe, articole din piele etc. Boierii din Țara Românească și Moldova erau interesați, totodată, de a vinde pieile de animale și lîna oilor, materie

[53] M. Matei și Șt. Olteanu, *Noi date cu privire la dezvoltarea meșteșugurilor în Suceava feudală*, în „Studii și cercetări de istorie veche", an. XII, 1961, nr. 1, p. 121—130.

[54] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul* ... , p. 93.

[55] *Ibidem*, p. 107—109.

[56] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 141.

[57] I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul* ..., p. 81.

[58] C. C. Giurescu, *Rolul economic al Transilvaniei*, în *Transilvania în istoria poporului român*, București, Edit. științifică, 1967, p. 74.

[59] Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 51.

primă necesară unei serii întregi de branşe meşteşugăreşti din Transilvania. Dezvoltarea oraşelor din sud-estul Transilvaniei: Braşov, Sibiu, Bistriţa se datoreşte în foarte mare măsură comerţului cu Ţara Românească şi Moldova, unde erau trecute atît mărfuri produse în atelierele meşteşugăreşti din oraşele respective, cît şi mărfuri produse în celelalte oraşe transilvănene sau chiar în străinătate.

În domeniul construcţiilor, alături de meşterii localnici, o contribuţie însemnată au adus-o cei transilvăneni şi străini. Din documente se cunosc numeroase cereri ale domnilor din Ţara Românească sau Moldova, trimise la Sibiu, Braşov sau Bistriţa, prin care solicitau meşteri pietrari şi zidari [60]. Meşterii transilvăneni specializaţi în prelucrarea metalelor preţioase executau obiecte de artă pentru domnitori şi pentru o parte din marea boierime [61].

De la Braşov [62] şi Bistriţa [63] se procura sfoară pentru năvoadele şi plasele de pescuit. Registrele Braşovului menţionează, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, prezenţa unor năvodari moldoveni veniţi probabil pentru procurarea de sfoară.

În Ţara Românească şi Moldova, unde creşterea vitelor constituie un domeniu foarte important al economiei, măcelăritul ajunsese la mare dezvoltare. La începutul secolului al XVI-lea, registrele oraşelor transilvănene semnalau şi ele prezenţa în aceste oraşe a unor măcelari din Principatele dunărene [64].

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, pe măsura dezvoltării relaţiilor comerciale cu Ţara Românească şi Moldova, oraşele Braşov, Sibiu şi Bistriţa au obţinut acordarea şi lărgirea privilegiului de drept de depozit. Negustorii transilvăneni sau străini care se îndreptau spre Ţara Românească şi Moldova şi cei moldoveni şi munteni sau străini care veneau în Transilvania erau datori să-şi depună mărfurile în aceste oraşe şi să le vîndă negustorilor de acolo. În a doua jumătate a secolului al XV-lea şi primul pătrar al secolului al XVI-lea acest lucru era minuţios reglementat [65]. Din al doilea pătrar al secolului al XVI-lea în condiţiile extinderii comerţului între ţările române — în afară de dezvoltarea schimbului de mărfuri prin mijlocirea Braşovului, Sibiului şi Bistriţei — unele oraşe transilvănene făceau şi un negoţ direct cu Ţara Românească şi Moldova. De pildă principii Transilvaniei au acordat în 1558 şi au confirmat în 1598 [66] negustorilor din Cluj privilegiul de a face comerţ în deplină libertate cu Ţara Românească şi Moldova. Legăturile erau atît de strînse, încît uneori comercianţii se puteau deplasa dincoace şi dincolo de munţi fără nici o oprelişte.

[60] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV, partea I, p. 240; I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p. 177.

[61] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 360; E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV, partea I, p. 133; Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603*, Bucureşti, Cartea Românească, 1931, p. 216, 225, 238.

[62] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 237.

[63] *Ibidem*, p. 546.

[64] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. I, Braşov, 1886, p. 2.

[65] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 140.

[66] S. Goldenberg, *Comerţul clujean în secolul al XVI-lea*, în *Clujul în secolul XVI*, Edit. Acad., p. 268.

Învingînd greutăţile generate de tendinţa otomană de a monopoliza comerţul, ţările române au continuat să intensifice schimburile economice dintre ele.

După transformarea Transilvaniei în principat autonom, la 1541, această provincie românească a continuat să-şi orienteze comerţul şi mai mult spre sud şi est. Moldova şi Ţara Românească constituiau bogate izvoare de materii prime pentru meşteşugurile transilvănene şi de alimente pentru populaţia sa şi pieţe de care atelierele din oraşele Transilvaniei nu se puteau lipsi la desfacerea produselor. Legăturile dintre cele trei ţări române în această perioadă erau privite ca o necesitate vitală. Prosperitatea economică a multor oraşe transilvănene şi îndeosebi a Braşovului, Sibiului şi Bistriţei, dezvoltarea meşteşugurilor şi negoţului erau în mare măsură urmarea relaţiilor comerciale cu cele două ţări române de la sud şi est de Carpaţi. Marele vornic muntean Stănilă, apreciind în acest fel legăturile economice dintre provinciile româneşti, scria la 1558 braşovenilor : „Stiţi bine că voi fără noi nu puteţi fi şi ţara voastră, Ţara Bîrsei, fără ţara noastră nu poate fi"[67]. Iar mai tîrziu, vornicul de Cîmpulung, Cristian Rotompan, adresîndu-se bistriţenilor releva interdepenenţa economică dintre Moldova şi Bistriţa.

Braşovul a deţinut locul cel mai însemnat între oraşele care au mijlocit schimbul de mărfuri între ţările române în secolele XIV—XVI. La comerţul dintre ţările române desfăşurat prin mijlocirea Braşovului participau cele mai multe dintre oraşele din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania. La schimbul de mărfuri dintre Transilvania şi Ţara Românească, desfăşurat în secolul al XVI-lea prin mijlocirea Sibiului, luau de asemenea parte peste 30 de oraşe şi sate din Ţara Românească, precum şi localităţi transilvănene îndeosebi din actualele judeţe Sibiu, Braşov, Hunedoara, Alba şi Mureş. Un rol important în schimbul de mărfuri între Transilvania şi Moldova l-a avut Bistriţa. Valoarea medie anuală a schimbului de mărfuri între ţările române (export, import, tranzit) — calculată pe baza datelor din registrele vamale braşovene şi sibiene, a unor socoteli de vamă şi a contractelor de arendare a vămilor Braşovului, Sibiului şi Bistriţei — realizat la mijlocul secolului al XVI-lea prin aceste trei oraşe se poate estima la aproximativ 130 000—140 000 de florini. Ca urmare a strînselor legături economice care s-au închegat între Transilvania, Ţara Românească şi Moldova prin mijlocirea Braşovului, Sibiului şi Bistriţei, aceste oraşe au devenit în decursul secolului al XVI-lea elemente constitutive ale pieţei interne comune, în formare, a ţărilor române : Sibiul în cadrul schimbului de mărfuri dintre Transilvania şi Ţara Românească, Bistriţa în cadrul schimbului dintre Transilvania şi Moldova, iar Braşovul, prin dezvoltarea sa economică şi aşezarea geografică, în cadrul celui dintre cele trei ţări române [68].

Negustorii din cele trei ţări române treceau dintr-o parte în alta a Carpaţilor fără oprelişti. Oierii transilvăneni îşi duceau turmele la iernat în Ţara Românească şi Moldova. Alţi numeroşi ţărani căutau în ţările române de la sud şi est de Carpaţi condiţii mai uşoare de viaţă decît cele din Transilvania, unde opresiunea socială şi de neam era tot mai greu de

[67] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 446.
[68] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 146—150.

Învingînd greutăţile generate de tendinţa otomană de a monopoliza comerţul, ţările române au continuat să intensifice schimburile economice dintre ele.

După transformarea Transilvaniei în principat autonom, la 1541, această provincie românească a continuat să-şi orienteze comerţul şi mai mult spre sud şi est. Moldova şi Ţara Românească constituiau bogate izvoare de materii prime pentru meşteşugurile transilvănene şi de alimente pentru populaţia sa şi pieţe de care atelierele din oraşele Transilvaniei nu se puteau lipsi la desfacerea produselor. Legăturile dintre cele trei ţări române în această perioadă erau privite ca o necesitate vitală. Prosperitatea economică a multor oraşe transilvănene şi îndeosebi a Braşovului, Sibiului şi Bistriţei, dezvoltarea meşteşugurilor şi negoţului erau în mare măsură urmarea relaţiilor comerciale cu cele două ţări române de la sud şi est de Carpaţi. Marele vornic muntean Stănilă, apreciind în acest fel legăturile economice dintre provinciile româneşti, scria la 1558 braşovenilor : „Stiţi bine că voi fără noi nu puteţi fi şi ţara voastră, Ţara Bîrsei, fără ţara noastră nu poate fi"[67]. Iar mai tîrziu, vornicul de Cîmpulung, Cristian Rotompan, adresîndu-se bistriţenilor releva interdepenenţa economică dintre Moldova şi Bistriţa.

Braşovul a deţinut locul cel mai însemnat între oraşele care au mijlocit schimbul de mărfuri între ţările române în secolele XIV—XVI. La comerţul dintre ţările române desfăşurat prin mijlocirea Braşovului participau cele mai multe dintre oraşele din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania. La schimbul de mărfuri dintre Transilvania şi Ţara Românească, desfăşurat în secolul al XVI-lea prin mijlocirea Sibiului, luau de asemenea parte peste 30 de oraşe şi sate din Ţara Românească, precum şi localităţi transilvănene îndeosebi din actualele judeţe Sibiu, Braşov, Hunedoara, Alba şi Mureş. Un rol important în schimbul de mărfuri între Transilvania şi Moldova l-a avut Bistriţa. Valoarea medie anuală a schimbului de mărfuri între ţările române (export, import, tranzit) — calculată pe baza datelor din registrele vamale braşovene şi sibiene, a unor socoteli de vamă şi a contractelor de arendare a vămilor Braşovului, Sibiului şi Bistriţei — realizat la mijlocul secolului al XVI-lea prin aceste trei oraşe se poate estima la aproximativ 130 000—140 000 de florini. Ca urmare a strînselor legături economice care s-au închegat între Transilvania, Ţara Românească şi Moldova prin mijlocirea Braşovului, Sibiului şi Bistriţei, aceste oraşe au devenit în decursul secolului al XVI-lea elemente constitutive ale pieţei interne comune, în formare, a ţărilor române : Sibiul în cadrul schimbului de mărfuri dintre Transilvania şi Ţara Românească, Bistriţa în cadrul schimbului dintre Transilvania şi Moldova, iar Braşovul, prin dezvoltarea sa economică şi aşezarea geografică, în cadrul celui dintre cele trei ţări române [68].

Negustorii din cele trei ţări române treceau dintr-o parte în alta a Carpaţilor fără oprelişti. Oierii transilvăneni îşi duceau turmele la iernat în Ţara Românească şi Moldova. Alţi numeroşi ţărani căutau în ţările române de la sud şi est de Carpaţi condiţii mai uşoare de viaţă decît cele din Transilvania, unde opresiunea socială şi de neam era tot mai greu de

[67] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 446.
[68] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 146—150.

îndurat. Mulți meșteșugari transilvăneni găseau în celelalte două țări române posibilități lesnicioase de activitate. La fel circulau, fără întrerupere, cărțile tipărite la Sibiu, Brașov și Tîrgoviște. Bunurile materiale și spirituale treceau Carpații dintr-o parte în alta conferind o tot mai mare unitate vieții economice, limbii și culturii, pe același temei etnic, poporul român, locuitor de baștină de o parte și de alta a Carpaților. Tot mai des se exprimă în scris că Țara Românească, Moldova și Transilvania „să fie unite, deoarece una fără alta „nu poate fi", și că se impune ca o necesitate a istoriei ca ele „să fie o singură țară"[69]. Această chemare din adîncuri a realizat-o, pentru scurtă vreme, Mihai Viteazul. În 1600, la Alba Iulia, el a fost proclamat — domn al Țării Românești, al Transilvaniei și a toată Țara Moldovei —, constituindu-se astfel cadrul politic unitar al poporului român corespunzător unității sale reale.

La începutul secolului al XVII-lea, în orașele provinciei românești de la nord-vest de Carpați — Cluj, Brașov, Timișoara, Sibiu, Oradea, Bistrița etc. — s-a dezvoltat o activitate meșteșugărească înfloritoare în special aceea a metalelor, a pieilor, a textilelor, precum și a morăritului, ramuri care erau asigurate cu materii prime fie de pe teritoriul Transilvaniei, fie de pe cel al Țării Românești și al Moldovei. În acest timp, la sud-est de Carpați, s-au dezvoltat o serie de orașe, ca de pildă București și Iași; apar și înfloresc orașe ca Ploiești, Galați ș.a. Totodată, ca urmare a instaurării dominației otomane, unele orașe din Moldova și Țara Românească încep să regreseze; în general însă în secolul al XVII-lea — în cele trei țări române — continuă procesul apariției de noi tîrguri și al transformării unora din ele în orașe.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, Imperiul habsburgic duce lupte îndîrjite pentru încorporarea Transilvaniei, lupte declanșate odată cu eșecul expediției turcești împotriva Vienei la 1683. Locul dominației otomane a fost luat de către cea austriacă, la 1688. Dominația austriacă asupra Transilvaniei a fost consolidată în urma succeselor militare în sud-estul Europei cînd Austria lua în stăpînire Banatul, Oltenia, Serbia pînă la Timoc și o bună parte a Sloveniei (pacea de la Passarovitz din 27 iulie 1718). Dacă succesele militare conduceau la stăpînirea austriacă în Transilvania, pentru încadrarea ei în sistemul de guvernămînt și în viața politică, socială, și mai ales, economică a imperiului, curtea de la Viena întîmpina mari greutăți pe care de multe ori nu le-a putut învinge.

Cercetarea documentelor vremii, a datelor statistice ale epocii, deși unele din aceste date de care dispunem în prezent sînt oarecum fragmentate, ne demonstrează că economia Transilvaniei era orientată în continuare spre Țara Românească și Moldova; că legăturile economice de pe cele două versante ale Carpaților s-au menținut în pofida opreliștilor impuse de oficialități. De pildă, din socotelile vamale ale principesei Ana Bornemisza rezultă că în anul 1668 la vama Bran s-au încasat aproximativ 11 700 florini. Față de această sumă, venitul vamal în anii 1717—1724 arăta o sensibilă creștere, o dublare, iar în ultimii ani chiar o triplare [70].

[69] Ștefan Pascu, *Mihai Viteazul și Transilvania*, în *Mihai Viteazul*, București, Edit. Acad., 1975, p. 12—13.

[70] Lidia A. Demény, *Relațiile comerciale ale Transilvaniei în lumina veniturilor vamale din anii 1717—1724*, „Studii. Revistă de istorie", t. 23, nr. 5, 1970, p. 995—998.

Este evident că aceste cifre ne demonstrează dezvoltarea accentuată a schimburilor economice pe această arteră comercială între Transilvania și Țara Românească.

Așezarea punctelor vamale în Transilvania (în perioada 1717—1724 pe teritoriul Transilvaniei funcționau în total 30 puncte vamale)[71] ne permite să tragem concluzii despre principalele drumuri comerciale din această parte. În primul rînd, observăm că un număr important de puncte se aflau în sudul Transilvaniei, unde se desfășura cel mai intens trafic de mărfuri spre Țara Românească. Un număr însemnat de puncte vamale legau Principatul Transilvaniei de Moldova. O altă grupare de puncte vamale, avînd o pondere mult mai mică, se plasează în regiunea așezată la nord-vest de orașul Cluj.

Încasările vamale în perioada studiată reprezintă un indiciu concludent în privința orientării legăturilor economice. Faptul că schimbul de mărfuri al Transilvaniei era orientat cu precădere spre Țara Românească și Moldova ne apare evident dacă comparăm venitul vamal încasat la vămile de trecere în Moldova și Țara Românească cu suma veniturilor de la toate punctele vamale. Astfel, în anul 1717, numai la punctele vamale Brașov, Bran, Timiș, Săcele, Bretcu, Ghimeș, Gheorgheni, Sibiu, Turnu Roșu, Orăștie, Vulcani, Hațeg și Bistrița, vama încasată s-a ridicat la suma de 95 514 florini renani și 1/2 de cruceri, ceea ce reprezintă aproape 83% din totalul de 114 064 florini renani și 51 de cruceri, încasat la toate punctele vamale ale Transilvaniei pe anul 1717. Evident, anul 1717 nu constituie o excepție. În anii 1717—1724, în care dispunem de date (complete sau parțiale), se constată că punctele vamale enumerate erau cele mai frecventate de negustori, aici se desfășura cea mai însemnată parte a traficului de mărfuri dinspre Transilvania spre Țara Românească și Moldova precum și în sens invers. Observăm că în toți acești 8 ani, procentul de venituri la vămile Brașov, Bran, Timiș, Săcele, Întorsura Buzăului, Bretcu, Ghimeș, Gheorgheni, Sibiu, Turnu Roșu, Orăștie, Vulcani, Hațeg și Bistrița, reprezintă 77,15% din suma totală de 642 761 florini renani și 45 1/2 cruceri încasată[72] la toate punctele vamale ale Transilvaniei.

Datele ne dovedesc că în perioada dominației austriece coordonatele comerțului transilvano-moldo-muntean au rămas aceleași. La începutul secolului al XVIII-lea se constată o sporire a schimbului de mărfuri de pe cele două versante ale Carpaților. Treptat însă dominația austriacă în Transilvania a avut din ce în ce mai mult anumite repercusiuni negative atît asupra dezvoltării vieții economice a acestei străvechi provincii românești, cît și asupra legăturilor sale economice cu Moldova și Țara Românească. Habsburgii urmăreau să transforme Transilvania într-o sursă de materii prime și într-o piață de desfacere pentru produsele industriei din vestul imperiului.

Din documentele vremii rezultă cu certitudine că cercurile conducătoare ale Imperiului habsburgic au luat o serie de măsuri pentru frînarea

[71] Cele 30 puncte vamale cuprinse în socoteli erau : Brașov, Bran, Timiș, Săcele, Bretcu, Ghimeș, Gheorgheni, Sibiu, Turnu Roșu, Cluj, Dej, Lăpuș, Huedin, Șimleu, Jibău, Tășnad, Deva, Brad, Dobra, Orăștie, Vulcani, Hațeg, Zeicani, Cîmpeni, Sighet, Hust, Vișc, Teci, Bistrița, Întorsura Buzăului.

[72] Lidia A. Demény, *op. cit.*, p. 996—998.

dezvoltării meșteșugurilor în Ungaria, Transilvania și Banat. Pentru realizarea acestor măsuri, Maria Tereza indica drept „cel mai sigur" mijloc stabilirea unor astfel de tarife vamale ca întreprinderile din aceste țări, care produc mărfuri cu un grad mai înalt de prelucrare, „să nu mai dorească să se extindă în detrimentul celor din țările germane ale Coroanei"[73]. Ea luase măsuri ca „toate fabricatele ungurești de această natură care sînt trimise în țările germane ale Coroanei" să fie „supuse, ca și mărfurile străine, cu 30%, nu mai puțin". În același timp a aprobat ca „toate fabricatele indigene (din țările germane ale Coroanei — n.n.), dacă sînt destinate pentru Ungaria, să fie ... impuse cel mult cu vama de consum de 5%". Totodată, împărăteasa cerea Cancelariei de stat să utilizeze și alte „mijloace eficiente pentru ca să se îngreuneze, și pe cît posibil să se oprească ... înmulțirea și extinderea ulterioară a fabricilor în Ungaria"[74].

Într-un raport al Cancelariei de stat înaintat Mariei Tereza — document aprobat ulterior de împărătească — se considera că „unul din cele mai eficace ajutoare va fi deci, pentru desfacerea produselor manufacturiere ale țărilor germane ale Coroanei în Ungaria, Transilvania și Banatul Timișoarei și din care va izvorî de la sine moderarea spiritului industrial în aceste țări, dacă pe de o parte se va deschide tranzitul acestor mărfuri spre ultimele (Ungaria, Transilvania, Banat — n.n.) prin Austria inferioară, pe de altă parte, se va stabili că produsele manufacturiere ale țărilor germane ale Coroanei, dacă se dovedește că ele sînt destinate consumului (în Ungaria, Transilvania, Banat, n.n.), să poată fi aduse în Ungaria, Transilvania și Banatul Timișoarei fără altă plată de vamă trigesimă, ci numai taxa de export"[75]. Monarhia habsburgică crease condiții deosebit de grele Transilvaniei și Banatului. Măsurile privind frînarea dezvoltării industriei provocaseră mari nemulțimiri în aceste provincii[76]. În raportul comun al cancelarului suprem și al președintelui Camerei aulice înaintat Mariei Tereza se arată că „aceste țări pretind un fel de echitate" și vor să obțină „o egalizare avantajoasă"[77].

Cercurile conducătoare ale monarhiei habsburgice au luat în continuare măsuri extraeconomice, administrative pentru frînarea legăturilor economice ale Transilvaniei cu celelalte țări românești. Curînd însă, guvernul de la Viena s-a văzut nevoit să renunțe la unele din aceste măsuri și să constate, așa cum s-a întîmplat la 1779, că între Principatul Transilvaniei și provinciile vecine, Țara Românească și Moldova, există o legătură strînsă și că importul diferitelor materii prime, de care are nevoie în cantități însemnate acest principat, este important [78].

[73] Rezoluția Mariei Tereza la raportul Cancelarului suprem al Cancelariei secrete aulice și de stat, Chotek, din 22 octombrie 1770. Arh. St. București. Colecția microfilme Austria, rola 74 (HKA, Viene, Commerz, Fasz. rot 947, file 31—39, 46, 47).

[74] Ibidem.

[75] Rezoluția Mariei Tereza la raportul comun al Cancelarului suprem Chotek și al președintelui Camerei aulice Hazfeld, din 2 ianuarie 1771. Arh. St. București, Colecția microfilme Austria, rola 74 (HKA, Viene, Commerz, Fasz. rot 947, file 27, 30, 49—54).

[76] Protocolul Camerei aulice din 4 decembrie 1773 (K. auch K. K. Hofkammer). (Microfilm existent la Arh. St. București).

[77] Raportul comun al Cancelarului suprem Chotek și al președintelui Camerei aulice, Hazfeld, din 2 ianuarie 1771 (menționat mai sus).

[78] I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în secolul al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", Cluj, an. VII, 1936—1938, p. 44.

La mijlocul secolului al XVIII-lea s-au ivit germenii destrămării orînduirii feudale. Prin reformele lui Constantin Mavrocordat în Țara Românească și în Moldova și prin patenta din 1785 a lui Iosif al II-lea în Transilvania, ca urmare a răscoalei lui Horia, Cloșca și Crișan din toamna anuiui 1784, servitutea personală a țăranilor a fost înlocuită cu o formă de dependență nouă, întemeiată pe libertatea personală. A început a fi utilizată munca salariată în agricultură, s-a extins arendășitul, au apărut atelierele de cooperație capitalistă simplă și manufacturile feudalo-capitaliste, s-a format capitalul comercial, a început a se forma burghezia, mai întîi în Transilvania, ceva mai tîrziu în Principate [79].

Cercetînd evoluția economiei Transilvaniei, Köváry László afirma, în concluzie, că „toate provinciile învecinate sînt mai bogate în produse brute decît Transilvania, și mai ales Moldova și Țara Românească, pe care se pare că soarta le-a destinat ca singurele piețe ale Transilvaniei, ne depășesc în mod nemărginit în bogăție. Nu ne rămîne altceva de făcut decît să ne apucăm de producerea articolelor de fabrică și meșteșugărești. și să pornim la comerț cu acestea, dacă nu vrem să ajungem la faliment" [80].

Dominația străină, otomană și habsburgică, preocupată înainte de toate de jefuirea bogățiilor de pe teritoriul patriei noastre, a constituit o puternică frînă în crearea pieței naționale și în realizarea aspirațiilor de unitate ale poporului român. Dar ea nu a putut opri procesul obiectiv al dezvoltării social-economice a patriei noastre. Din Transilvania se „exportau" fără întrerupere peste Carpați mărfuri confecționate din lînă, in, cînepă, articole din piele, sticlă, obiecte de metal ș.a. și se „importau" din Țara Românească și Moldova animale, lînă, piei și alte produse animaliere, precum și cereale [81].

Legăturile economice reciproce dintre țările române s-au dezvoltat deosebit de puternic în secolul ce a urmat. Pe măsura apariției și dezvoltării relațiilor capitaliste de producție s-a accentuat și comunitatea de viață economică a națiunii române, care reprezintă continuitatea firească a unor legături economice statornicite de milenii între toate regiunile patriei noastre.

[79] Vasile Maciu, Ștefan Pascu, *Formarea națiunii române*, în „Revista învățămîntului superior", VIII, nr. 8, 1966, p. 16.

[80] Köváry László, *Erdélyország statistikája (Statistica Transilvaniei)*, Cluj, 1847, p. 278—279.

[81] I. Moga, *op. cit.*, p. 114.

Capitolul III

Progresul economico-social de la începutul secolului al XIX-lea pînă în deceniul al 7-lea și constituirea național-statală a României moderne

Secolul al XIX-lea debutează în țările române cu accelerarea producției de mărfuri, a economiei bănești și lărgirea cîmpului social pentru capitalism. Împrejurări interne au favorizat proliferarea unor forțe de producție și schimb superioare, de raporturi ale modului capitalist de producție, au erodat în continuare cu putere crescîndă regimul social-politic feudal precipitîndu-i sfîrșitul. Terenul intensei economii marfare, a producției capitaliste în dezvoltare, a produs categorii sociale noi cu interese și poziții economice și politice deosebite, purtătoare ale progresului și civilizației moderne. Ele erau reprezentate de negustori, meșteșugari, lucrători, precum și moșierimea mică și mijlocie antrenate în comerț și întreprinderi manufacturiere etc., alături de masele asuprite țărănești luptătoare împotriva feudalismului.

Procesul obiectiv al stratificării și polarizării sociale va delimita, din structura eterogenă, clasele fundamentale ale viitoarei societăți capitaliste — burghezia și proletariatul. Din acest stadiu al evoluției istorice, conflictul dintre feudalitate, regimul și instituțiile sale, și noile forțe sociale devine tot mai adînc. „Datorită puternicei ascuțiri a contradicțiilor economice și sociale, arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, ca urmare a apariției relațiilor de producție capitaliste, secolul al XIX-lea este dominat în țara noastră de puternice frămîntări revoluționare"[1].

Revoluția de la 1821 și mai ales revoluția burghezo-democratică de la 1848 din toate țările române evidențiau nu numai necesitatea înlăturării vechiului regim, dar și capacitatea revoluționară, maturizată, a forțelor sociale și politice ale epocii burgheze. Revoluția burghezo-democratică de la 1848 apreciată în Programul Partidului Comunist Român ca „moment crucial în trecerea României de la feudalism la capitalism, a dat un puternic impuls creșterii conștiinței de sine a poporului român"..., hotărîrii sale „de a sfărîma vechile relații feudale, de a deschide calea noii orînduiri, de a făuri unitatea națională în cadrul frontierelor unuia și aceluiași stat ...". Terenul prefacerilor economico-sociale producea cerințe obiective de progres social și național exprimate în deziderate revoluționarilor de la 1848 și realizate ulterior într-un secol de luptă, de reforme și revoluții sociale.

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 340.

Epoca modernă, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a germinat condiţiile obiective ale prefacerilor, forţelor sociale noi opuse regimului feudal, conflictele acute între ţărănimea dependentă şi proprietarii funciari feudali, fără a produce însă transformările revoluţionare necesare în temelia economicului şi socialului.

A doua jumătate a secolului este aceea care înregistrează marile prefaceri radicale în viaţa poporului român de trecere la societatea modernă burgheză.

Platforma de plecare, stadiul de dezvoltare economico-socială în prima jumătate a secolului al XIX-lea era aproximativ acelaşi în toate ţările române : al destrămării modului de producţie feudal sub acţiunea forţelor de producţie noi, al economiei de schimb şi al raporturilor sociale burgheze în formare, al subminării regimului social-politic feudal şi reacţionar de către forţele noi, moderne.

Comune şi asemănătoare erau şi obiectivele esenţiale de progres în perspectivă : înlăturarea relaţiilor şi puterii feudale asupra societăţii, eliberarea majorităţii populaţiei, a ţărănimii de obligaţiile extraeconomice, iobage, împroprietărirea ţărănimii cu pământ, lichidarea monopolurilor economice feudale, descătuşarea forţelor de producţie industriale de sub tutela breslelor feudale, a comerţului de restricţiile vamale şi formarea pieţei naţionale, precum şi constituirea organismului modern al economiei naţionale, instituţionalizarea modului de producţie burghez şi instituirea puterii politice a burgheziei şi a statului modern burghez, înfăptuirea unităţii statale a întregii naţiuni române, realizarea independenţei şi suveranităţii naţionale.

Împlinirea acestor obiective, printr-un proces unic istoric condensat în şapte decenii — 1848—1918 — de acţiuni revoluţionare şi de reforme, avea să ducă la ridicarea poporului român în rîndul naţiunilor moderne ale Europei.

Faptul că ţările române aveau un regim de dependenţă de puterile străine, dependenţă şi exploatare diferite care şi-au pus pecetea asupra evoluţiei lor, a determinat anumite forme particulare ale proceselor generale de transformări social-politice. În esenţă însă şi în desfăşurarea lor procesele au avut ca numitor comun obiectivele comune, unitare, a căror direcţie şi sinteză finală era confluenţa în România modernă, unitară şi independentă. Înfăptuirea paralelă şi concomitentă a marilor transformări sociale, chiar dacă ele se petreceau într-un cadru diferit al administraţiei politice statale, evidenţiază caracterul obiectiv al necesităţii realizării lor. Forţele străine potrivnice au putut doar să frîneze sau să întîrzie înfăptuirile sociale şi naţionale, dar nu să le împiedice. Ceea ce s-a impus în acea epocă ca o forţă nouă polarizatoare a energiilor sociale ale poporului român şi propulsoare spre progres a fost afirmarea naţiunii române.

Multiplele legături şi conexiuni geografice şi economice, demografice şi lingvistice, culturale şi spirituale ale poporului român de pe întreg teritoriul său cunosc din secolul al XVIII-lea o intensificare deosebită, atribute noi calitative care au condus la constituirea naţiunii române. Stadiul comun al dezvoltării economico-sociale a ţărilor române şi legăturile interdependente dintre ele, au produs o anumită convergenţă şi concordanţă marilor procese transformatoare. În ele şi-a găsit deci ilustrarea adevărul general de importanţă istorică al unităţii de acţiune,

gîndire şi înfăptuire, pe coordonatele epocii, al progresului burghez şi naţional al poporului român.

Numeroase cercetări ale istoricilor români şi străini au desprins ca o trăsătură caracteristică a acestei epoci tocmai similitudinea şi unitatea în săvîrşirea marilor evenimente şi procese purtătoare de progres. Această unitate a avut o funcţie capitală pentru păstrarea fiinţei poporului român, pentru asigurarea înaintării sale spre civilizaţie şi progres. În epoca modernă progresul popoarelor cerea în mod obiectiv realizarea unităţii la nivel naţional, prin cuprinderea întregii naţiuni într-un singur stat independent şi suveran. Aceasta devenise şi pentru poporul român, despărţit în mai multe provincii dominate şi exploatate de mari imperii, o necesitate imperioasă de progres, axul central în jurul căruia gravitau şi se realizau transformările de natură burgheză ale societăţii.

Dezvoltarea legăturilor economice dintre ţările române, a comunităţii de viaţă economică alături de celelalte legături, a avut un rol covîrşitor în formarea şi consolidarea naţiunii române, în înfăptuirea unităţii naţional-statale şi în accelerarea progresului economic şi social. Amplificarea interdependenţelor economice şi a comunităţii de viaţă economică a românilor în această epocă s-a produs într-un raport direct cu dezvoltarea economică şi socială a capitalismului. Este astfel necesară, înainte de toate, analiza acestei dezvoltări.

Forţe noi de producţie şi schimb impun prefaceri revoluţionare. În provinciile române de la Dunăre dezvoltarea forţelor de producţie moderne, a raporturilor corespunzătoare şi a categoriilor sociale interesate au fost mult grăbite de o serie de factori politici interni şi externi. Acţiunea de stimulare a fost bivalentă şi, în epocă, aproximativ concomitentă : într-un sens, de înlăturare a piedicilor feudale, în alt sens, de propulsare a elementelor noi pe terenul descongestionat. În deceniile trei—şapte precumpănesc mişcările de mase şi acţiunile revoluţionare de eliberare a terenului economic şi social de corsetul feudal, eliminarea unora şi îngustarea altora din formele social-politice vechi. Deceniile următoare aduc în prim plan factorii materiali şi statali stimulatori şi stabilizatori ai economiei capitaliste.

Încă la începutul secolului al XIX-lea procesele şi forţele sociale care subminează societatea feudală şi regimul dominaţiei străine se intensifică ; se dezvoltă producţia de mărfuri agricole, producţia meşteşugărească, comerţul intern dar mai ales exportul şi importul. Reprezentanţii economiei băneşti —negustori, cămătari, meşteşugari, boiernaşi şi boieri mijlocii [2] antrenaţi în comerţ, cît şi muncitorii şi ţăranimea asuprită şi exploatată vor fi forţele luptelor revoluţionare ale acestei perioade.

Situaţia internaţională aduce elemente favorizante : suferind înfrîngeri repetate, Imperiul otoman, în declin accelerat după 1774, face — sub presiunea Rusiei şi a puterilor occidentale — o serie de concesii economice

[2] În unele lucrări din istoriografia românească observîndu-se mai puţin una din particularităţile genezei burgheziei române — de a proveni în mare parte din boiernaşi şi boieri angajaţi în economia de mărfuri — se simplifică rolul categoriilor sale de provenienţă, transformările social-economice, caracterul participării lor la revoluţie şi reforme. Explicarea regimului burghezo-moşieresc de mai tîrziu devine mai dificilă fără luarea în consideraţie a filiaţiunii acestor categorii sociale, pe cale de îmburghezire, a prezenţei lor încă de la începutul secolului al XIX-lea, la prefacerile în direcţie capitalistă ale societăţii româneşti.

și politice Moldovei și Țării Românești. În fapt slăbește monopolul otoman asupra comerțului exterior, se limitează cantitățile de produse preluate de Poartă și, element foarte important, acestea trebuie să fie achitate de turci la prețul pieței. Țările române capătă astfel posibilități mai mari de mișcare și dezvoltare economică; ele își modifică treptat, dar radical, orientarea schimburilor externe din sfera Orientului feudal, înapoiat, către piața europeană, fapt de valoare deosebită pentru evoluția ulterioară; se intensifică schimbul de produse între Moldova, Transilvania și Țara Românească.

Prefacerile și noile tendințe de dezvoltare sînt sesizate de la începutul secolului al XIX-lea cu evidență în sud-estul european. În Serbia, în Moldova și Țara Românească, observă Karl Marx, existența politică a generat noi cerințe și le-a determinat să extindă relațiile cu Europa occidentală. Tocmai datorită îngrădirii extorcațiunii otomane și a orientării comerțului spre piața burgheză europeană, în această perioadă începe să se acumuleze o cantitate tot mai mare de bani în mîinile negustorilor, cămătarilor, boierilor și vistieriei. Acumularea primitivă de bani este de dimensiuni sporite, dar se cantonează prioritar în circulație și schimb.

Cererile de produse agricole românești, pe piețele țărilor europene în curs de industrializare, însoțite de creșterea prețurilor și favorizate de deschiderea căilor spre Europa prin Dunăre și Marea Neagră, prin strîmtorile Dardanele și Bosfor, provoacă o extindere rapidă a suprafețelor cultivate și a creșterii vitelor. Consulatele Rusiei, Austriei, Prusiei, Franței, Angliei create în Principatele române dunărene îngrădesc aici liberul arbitru al Turciei. Ele introduc sistemul protecției negustorilor și întreprinzătorilor sudiți — străini și autohtoni — ameliorîndu-le condițiile și impulsionînd activitatea economică, dar puterile industriale promovează expansiunea economică în țările române [3].

Carcasa feudală însă frînează dezvoltarea producției simple și capitaliste de mărfuri. Liberul exercițiu al meșteșugului este îngrădit de breaslă, întreprinderea industrială manufacturieră poate ființa numai cu aprobarea specială a domnitorului sau stăpînirii; comerțul este îngrădit și apăsat de impozite și de nesiguranță; în satele și tîrgurile așezate pe domeniul feudal boierii au monopol asupra negustoriei și producției unor mărfuri. Fiscalitatea excesivă, vămile multiple interioare și exterioare, închirierea și subînchirierea lor, nesiguranța afacerilor, circulația a zeci de monede, arbitrarul autorităților întregesc tabloul înapoierii în materie de organizare economică și al piedicilor progresului activității de schimb și producție.

Domniile fanariote, deși încearcă să introducă o anumită ordine legislativă, sporesc însă fiscalitatea și tolerează abuzurile ceea ce le atrage împotrivă lupta maselor. Războaiele și ocupațiile armatelor străine din anii 1806—1812, 1821—1822, 1848—1849 — numai în această jumătate de secol — ruinează și dimnuează la limită capacitatea economică a țării.

[3] Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, Edit. Acad., București, 1977, p. 31 : „Consulatele străine au avut efecte considerabile asupra dezvoltării comerțului celor două principate".

Revoluţia din 1821 s-a impus cu rezultate directe asupra Principatelor române de la Dunăre : restabilirea domniilor pămîntene, limitarea străinilor în funcţiile de stat etc., măsuri introduse în 1827, şi mai ales prevederile Tratatului de la Adrianopol din 1829 au marcat o descătuşare de însemnătate istorică a forţelor productive ale ţării. Subapreciind evidentele potenţe economice de progres intern şi supraestimînd consecinţele prevederilor tratatului, unii sociologi şi economişti burghezi, ca Ştefan Zeletin, au atribuit acestuia cauzalitatea şi punctul de plecare al capitalismului în România [4].

Firește că rolul tratatului de la Adrianopol, consecinţele sale au făcut epocă în viaţa economică a ţărilor române. Ele obţin libertatea de a face comerţ cu alte ţări, în cadrul tarifului vamal otoman, şi dobîndesc autonomia administrativă şi domnitori pămînteni ; orice furnituri gratuite, în natură, către Poartă sînt desfiinţate. Turcia rămîne putere suzerană, iar Rusia devine puterea protectoare şi ocupă Principatele române între 1829—1834,pe timpul plăţii despăgubirilor de către Turcia. Conducerea ţărilor române se înfăptuieşte între 1830—1854 pe baza Regulamentului organic. Acesta le dă o organizare administrativă şi economică mai sistematică, proiectează unele elemente ale puterii statului modern.

Între măsurile de ordine şi stabilitate pentru promovarea comerţului şi industriilor — înscrise expres în Regulament — sînt de menţionat : unificarea impozitelor directe şi indirecte în unul singur, capitaţia pentru ţărani şi patenta pentru negustori şi meşteşugari ; desfiinţarea vămilor interne în Principate şi în 1848 a vămii dintre ele ; organizarea vămilor externe, realizarea unei anumite stabilităţi a sistemului monetar, înlesniri în exploatarea bogăţiilor solului şi subsolului.

Deşi monopolul breslelor este diminuat şi slăbit, dreptul manufacturilor de exclusivitate în producţia unor mărfuri menţine îngrădiri în acţiunea de întreprindere ; în satele şi tîrgurile de pe moşiile boierilor, monopolurile feudale ale acestora, consacrate de articolul 146 al Regulamentului, împiedică libertatea economică.

În domeniul agrar reglementările noi se fac în interesul feudal al boierilor ; o mare parte din moşie se declară „proprietatea" boierilor, iar ţăranii clăcaşi sînt numiţi „chiriaşi" ; se face un pas înainte în transformarea proprietăţii feudale condiţionate în proprietate privată absolută, în deposedarea parţială a ţărănimii de principalul său mijloc de producţie. Suprafeţele folosite de ţăranii dependenţi se reduc, iar claca obligatorie la 12 zile pe an, prin nart ridicat, ajunge la 50—80 zile efective. Pentru surplusul de pămînt de arătură sau păşuni pentru vite, clăcaşii aserviţi încheie „învoieli de bună voie" cu boierii, învoieli ce se vor extinde pe măsura îngustării şi lipsei de pămînt a ţăranilor.

Exploatarea şi dependenţa sătenilor se adîncesc fără precedent, determinate de goana boierilor după supramuncă pentru cultivarea cerealelor al căror export liber aducea de acum mari bogăţii. Cu toate piedicile feudale interne în calea dezvoltării forţelor de producţie şi ale schimbului, şi cele provocate de dominaţia străină, producţia de mărfuri, economia bănească, viaţa economică în general cunoaşte o expansiune notorie cu urmări sociale şi politice revoluţionare. Acţiunea revoluţionară a econo-

[4] Ştefan Zeletin, *Burghezia română, originea şi rolul ei istoric*, Bucureşti, 1925, p. 37.

miei bănești devine tot mai puternică și schimbă treptat tabloul vieții economice. „Pătrunderea capitalului comercial și cămătăresc în Principate și importanța pe care o luase, mai ales comerțul, nu putu să lase neatinsă vechea stare de lucruri. În structura orașelor se petrec schimbări, tocmai ca urmare a formelor pe care le lua economia de schimb. Vechile bresle de negustori își lărgesc cadrul. Breslele de meseriași devin puternice. Negustorii îmbogățiți în comerț încep să cumpere pământ și odată cu moșia, și titluri de boierie. În rîndurile boiernașilor și ale tuturor categoriilor de mici boieri ... pătrund negustori și elemente orășenești îmbogățite prin comerț și cămătă"[5].

Deși fenomenele economice, din lipsa statisticilor regulate și complete, nu-și pot găsi o reconstituire exactă și continuă în cifre, procesele de producție, circulație și schimb se evidențiază convingător și prin date separate. Astfel, producția materială în patru decenii, 1810—1850, sporește de cîteva ori și antrenează o economie de mărfuri tot mai largă. Populația, principalul factor al producției, după date aproximative, crește de la circa 1 600 000 locuitori, în 1810, la 3 918 000 în 1860 [6].

Agricultura trece de la economia agrar-pastorală la cea agrară producînd mutații importante în viața economică-socială. În acest sens suprafețele însămînțate în Moldova sporesc de la 278 mii ha, în 1829, la peste 1 milion ha în 1863, respectiv de peste 3,5 ori; cele cu grîu — cereală pentru comerț — cresc de la 57 mii ha la 340 mii ha, evidențiind orientarea deosebită spre cereale marfă. În Muntenia, într-o perioadă mai scurtă — 1839—1863 — însămînțările de culturi cerealiere se extind de la 511 mii ha la 1 415 mii ha[7]. Este perioada marii explozii a desțelenirilor și a defrișărilor în goana pentru producția de cereale marfă pentru piața externă. Expresia masei de produse intrate în circulație și a marii cantități de bani vehiculate ne-o arată comerțul exterior. În 1818 Țara Românească exportă produse de 15,8 milioane lei, în 1850 de 76,3 milioane lei, iar în 1860 de 171 milioane lei. La rîndul său, exportul Moldovei crește de la 6,1 milioane lei, în 1824, la 26 milioane lei în 1843. Concomitent se importau mari cantități de mărfuri manufacturate, dar și monedă aur care mărea capitalurile negustorești și cămătărești de pe piața internă.

Industria de prelucrare reprezentată de ateliere meșteșugărești, de manufacturi și unele fabrici înregistrează vădite progrese: în deceniul 1830—1840 s-au înființat 2 986 de ateliere, iar între anii 1850—1860 s-au creat 7 849 de unități. Recensămîntul publicat de D. P. Marțian, în 1863, evidențiază existența a 12 863 de „stabilimente industriale" din care 10 381 la sate [8]; multe erau mori, velnițe de alcool, fierăstraie, brutării etc. Dar toate atestau extinderea producției de mărfuri simplă în general și dezvoltarea celei capitaliste; peste 28 mii de muncitori „cu plată" erau folosiți în aceste stabilimente.

Capitalul negustoresc, cămătăresc, ajung la proporții însemnate. Se dezvoltă orașele, tîrgurile, piața și volumul operațiunilor comerciale,

[5] Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale, 1821—1907*, București, Edit. politică, 1969, p. 56—57.

[6] *Anuarul statistic al României, 1939—1940*, București, 1940, p. 41.

[7] I. Adam, N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, vol. I, București, 1956, p. 9—11.

[8] *Analele statistice ale României*, IV, 1863, p. 136—137.

crește numărul populației urbane. În 1845 în 5 din cele mai mari orașe ale Moldovei populația reprezenta 30% meșteșugari și 34% negustori.

Expresia sporirii producției și circulației de mărfuri este și lărgirea pieței interne; crește rapid numărul bîlciurilor și iarmaroacelor. O lucrare istorico-economică asupra bîlciurilor din Țara Românească în perioada 1774—1848 totalizează pe baza datelor din arhive, pentru deceniul patru, 660 de localități unde se țineau circa 1 450 bîlciuri [9]. Deși încorsetat încă în forme feudale, de taxe, monopoluri ale domniei, boierilor și mănăstirilor, schimbul de mărfuri face progrese și antrenează atît pe negustori, meșteșugari și țărani, cît și pe boieri și arendași. Spre deosebire de tîrguri cu funcție locală de aprovizionare a populației cu produse curente de consum și cu amănuntul, bîlciurile și iarmaroacele exprimau procese economice la dimensiuni și consecințe mult mai întinse.

Ca piețe cu gravitație zonală, care pulsau o activitate economică de la distanțe de zeci și uneori sute de kilometri, ele adunau periodic producători și negustori, autohtoni și străini pentru operațiuni în principal cu ridicata. Ele durau cîteva zile, pînă la o săptămînă; unele bîlciuri se țineau și cîteva săptămîni. Aici se desfăceau mărfuri indigene și străine, aici se formau prețurile produselor interne, în afară de cele care se exportau; varietatea de produse — de la cele agricole, animale, de extracție, pînă la cele prelucrate — era deosebit de mare.

Bîlciurile și iarmaroacele se înmulțesc cu forță și rapiditate ca și producția agricolă și meșteșugărească, stimulate de interesul domniei, boierilor și mănăstirilor cărora le aduceau însemnate venituri. Un aspect articulat cu expansiunea circulației mărfurilor este adîncirea diviziunii sociale a muncii, formarea unor colectivități sociale și centre economice [10] — sate, tîrguri — specializate pe diferite produse în economia casnică și meșteșugărească. După unele aprecieri peste 12% din satele țării, mai ales de deal și munte, aveau un profil specializat și semispecializat în producția meșteșugărească și casnică pe care o aduceau pe piața orașelor sau la bîlciuri.

Producția de mărfuri, economia bănească subminau în adîncime economia naturală a organismului social de producție feudal; ea lărgea sfera pieților locale, iar capitalul negustoresc și întinsa circulație de mărfuri țeseau treptat, tot mai des, plasa relațiilor economice a pieților regionale și a viitoarei piețe naționale; odată cu această multiplicare a legăturilor economice se extindea și se consolida comunitatea de viață economică — una din temeliile și factorii esențiali ai națiunii. Astfel, dezvoltarea

[9] Georgeta Penelea, *Les foires de la Valachie pendant le période 1774—1848*, Bucarest, 1973, p. 118. Una din concluzii, că bîlciurile „dovedeau perenitatea acestei instituții-cheie a economiei de schimb precapitaliste" (p. 118) sugerează interes pentru o discuție mai amplă asupra naturii și caracterului bîlciurilor în epoca destrămării sistemului economic feudal. Ceea ce putem anticipa la o asemenea discuție este că bîlciurile perioadei respective, generate de puternica expansiune a economiei marfare, constituiau „o cheie" — premisă imediată pentru economia capitalistă; ele integrau alături de relații precapitaliste și elemente ale raporturilor de schimb burgheze sub impulsul cărora au luat o asemenea amploare; ele se găseau în același raport cu relațiile economice de tip burghez în care se situa și capitalul precapitalist negustoresc (în funcție de premisă și condiție) față de capitalul industrial.

[10] Problema centrelor economice, de importanță deosebită pentru studiul economic și istoric al închegării relațiilor economice capitaliste și a celor naționale burgheze, rămîne, încă în cercetarea românească, sub egida deziderатului.

noilor forţe de producţie şi schimb, a noilor raporturi economice din ţările române, le privim ca generatoare nu numai a unui nou mod de producţie, capitalist, dar în acelaşi timp istoric, a condiţiilor sociale ale naţiunii române.

Interesele economico-sociale noi şi purtătorii lor se manifestau deschis şi ofensiv pentru înlăturarea piedicilor feudale din calea comerţului şi producţiei, pentru crearea şi asigurarea pieţei naţionale şi instituţionalizarea relaţiilor burgheze. Categoriile sociale noi îşi manifestă cu putere dezideratele politice burgheze în dezvoltare, se situează în fruntea maselor pentru înlăturarea rînduielilor feudale, eliberarea de sub dominaţia străină, unirea ţărilor române şi constituirea statal-independentă a naţiunii române.

Revoluţia de la 1848 din ţările române exprima acuitatea antagonismelor dintre stările vechi feudale şi necesităţile de progres ale poporului român. Deşi a fost înăbuşită de reacţiunea externă şi internă, ea a ridicat la un nivel superior conştiinţa naţională de eliberare şi unitate, a înscris obiectivele fundamentale economico-sociale ale cerinţelor progresului epocii. Toate forţele patriotice ale ţării s-au coalizat şi în condiţii externe relativ favorabile realizează, în anul 1859, actul de importanţă epocală în istoria poporului român, Unirea Moldovei şi Ţării Româneşti, crearea statului naţional modern al României.

◇

Evoluţia spre progres a Transilvaniei, strînsă în chingile feudalismului şi stăpînirii străine, se va face în aceeaşi direcţie istorică obiectivă ca şi a celorlalte ţări române. În prima jumătate a secolului al XIX-lea se accelerează şi aici producţia şi schimbul de mărfuri şi pe fondul lor se extinde producţia capitalistă.

Pe tot parcursul secolului al XIX-lea dezvoltarea mai însemnată a forţelor de producţie, a raporturilor capitaliste va intra într-o flagrantă contradicţie nu numai cu relaţiile feudale dar şi cu formele suprastructurii statal-politice, burghezo-nobiliare, străine, de dominaţie.

Comunitatea istorică modernă a naţiunii va prinde rădăcini adînci şi va antrena, într-o ascuţită luptă de masă contra stăpînirii străine, populaţia provinciilor româneşti din Austro-Ungaria în acţiunea de unire la România. De aceea procesul dezvoltării istorice în provinciile româneşti aflate pînă la 1918 sub stăpînire străină cunoaşte, în majoritatea perioadei, — faţă de un considerabil progres economico-social de schimbarea unei orînduiri cu alta — o stagnare în dezvoltarea politică statală sau, în unele etape, chiar un regres în comparaţie cu situaţia românilor din Moldova şi Ţara Românească şi apoi România, emancipată ca stat naţional şi suveran.

Începutul secolului al XIX-lea, sub acţiunea forţelor noi economice şi sociale, vădeşte puternici fermenţi de transformări stimulaţi de politica iluministă din secolul trecut, de regimul habsburgic de adaptare feudală la cerinţele presante ale elementelor şi intereselor capitaliste.

Agricultura transilvăneană, mai ales în părţile ei vestice, ramură principală a producţiei materiale, este impulsionată de cererea sporită de produse agroalimentare şi de preţurile în creştere pe piaţa imperiului.

Se răspîndesc noi plante : cartoful, sfecla de zahăr, trifoiul, rapiţa, alături de extensiunea celorlalte culturi : grîu, porumb, legume, fructe, viţă de vie, a căror principală destinaţie devine nu numai consumul gospodăresc, ci şi vînzarea lor ca mărfuri de consum şi materii prime pentru industrie. Guvernul, interesat în asigurarea imperiului cu produse, mai ales a armatei şi centrelor industriale în curs de dezvoltare, acordă înlesniri, face propagandă şi stimulează intensificarea agriculturii. Procesul de producţie se desfăşoară însă în cadrul raporturilor feudale, încă deosebit de grele şi nestimulatoare pentru producătorii-ţărani. În regiunile vestice, de cîmpie, ale Transilvaniei se trece mai devreme la lărgirea culturii cerealelor pentru piaţă şi export în imperiu. Creşte interesul nobililor de adaptare a unor sisteme şi unelte mai perfecţionate de cultură şi a unor industrii de prelucrare a produselor agricole — mori, velniţe, fabrici de zahăr etc.

Reversul în plan social este însă ofensiva marilor feudali, ca şi în Moldova şi Ţara Românească după tratatul de la Adrianopol, asupra pămînturilor ţăranilor iobagi, a suprafeţelor urbariale, şi lărgirea pe seama lor a proprietăţilor nobililor — alodiile. Deşi în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, ca semn al crizei feudalismului în Transilvania, se desfiinţează servituţile personale şi se acordă iobagilor dreptul de strămutare, munca iobagă este suprasolicitată ajungîndu-se la 3—4 zile pe săptămînă. Conscripţia czirakiană, prin actul reglementării raporturilor dintre ţărani, iobagi şi stăpîni, dintre pămîntul ţăranilor şi domeniul alodial al nobililor, are ca rezultat îngustarea considerabilă a suprafeţelor ţăranilor. Deposedarea ţăranilor de pămînt, în cadrul procesului de acumulare primitivă, se practica deopotrivă de nobilimea comercială ca şi de burghezia în dezvoltare.

Se intensifică exploatarea nu numai a pămîntului arabil, a păşunilor, dar se trece la tăierea în masă a pădurilor pentru mărirea exportului lemnului, cît şi pentru producerea potasei ; industria forestieră ia dimensiuni deosebite. Marea gospodărie alodială introduce treptat unelte şi maşini agricole moderne — pluguri de fier, maşini de treierat etc., aplică unele sisteme de cultură mai eficiente — rotaţia trienală, irigaţii uneori. Creşterea vitelor, a oilor şi cailor în vederea exportului cunoaşte în prima jumătate a secolului al XIX-lea o amploare marcantă.

În producţia de mărfuri este angrenată atît gospodăria ţăranilor liberi cît şi a celor iobagi ; presiunea fiscală a imperiului asupra Transilvaniei, chiar dacă se ţine seamă de inflaţie, măreşte de peste 18 ori sarcinile fiscale de la 710 000 florini la 13 000 000 florini [11], în intervalul 1766—1820, fiind suportată în principal de ţărănime ; tot ea suportă şi alte sarcini băneşti locale, intră în raporturi de schimb mai intense, are nevoie de bani şi oferă pieţei o parte tot mai mare din produsele sale, adesea şi forţa de muncă.

Economia naturală se erodează treptat ; pătura negustorilor şi cămătarilor se diversifică şi se amplifică contribuind la dezvoltarea economiei băneşti, dar şi la acumularea şi închegarea unor mari capitaluri destinate întreprinderii capitaliste. Exploatarea feudală, încă predominan-

[11] Constantin Daicoviciu, Ştefan Pascu, Victor Cheresteşiu, Ştefan Imreh, Alexandru Neamţu, Tiberiu Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a II-a, Edit. Acad., f.a., p. 274.

tă, se întrepătrunde cu cea capitalistă în ţesătura relaţiilor economice de la sate. Compoziţia socială agrară se diferenţiază, apar categorii înstărite de ţărani, dar şi pături largi dezrădăcinate, care migrează spre oraşe şi industrie; se dezvoltă profesii noi neagricole, deşi legate într-un fel sau altul de agricultură: plutăritul, corhănitul, cărăuşia etc.

Meşteşugurile săteşti, odată cu slăbirea breslelor ca şi industria casnică înregistrează în perioada primei jumătăţi a secolului al XIX-lea o dezvoltare fără precedent, menţinîndu-şi importanţa şi în primele decenii ale celei de-a doua jumătăţi. Ele devin, alături de meşteşugul orăşenesc, de mica industrie, partenerul principal al producţiei de mărfuri industriale de tehnică manuală.

Sub imperiul acestor procese transformatoare, a tensiunii antagonismelor sociale şi naţionale din monarhie, forţele sociale revoluţionare declanşează şi susţin în Transilvania revoluţia din 1848—1849. Sub loviturile revoluţiei cad lanţurile iobăgiei; ţărănimea dependentă este eliberată şi devine stăpînă pe pămîntul — deşi mult îngustat — pe care l-a muncit din generaţie în generaţie. Procesul transformării sătenilor în ţărani liberi abia a început la 1848; doar iobagii sînt eliberaţi şi scutiţi de robotă şi alte obligaţii feudale. Jelerii — ţărani fără pămînt sau cu pămînt puţin, cu obligaţii feudale, extraeconomice, faţă de proprietarii de latifundii — rămîn în continuare dependenţi de aceştia.

Patentele din 1853—1854 consfinţesc eliberarea ţăranilor, foşti iobagi, şi înstăpînirea pe pămînturile lor [12], ele stabilesc dreptul de răscumpărare a obligaţiilor feudale ale jelerilor, după care aceştia rămîneau definitiv proprietari pe pămîntul pe care-l lucrau. Pînă la achitarea integrală, în bani, a acestor obligaţii — care s-a prelungit pînă în deceniul al 10-lea — ei continuau să fie îndatoriaţi pentru prestaţii de muncă stăpînilor de moşii.

Terenul dezvoltării producţiei de mărfuri fusese eliberat de principalele piedici. Proprietatea asupra pămîntului şi asupra altor mijloace de producţie de la sate, precum şi asupra produselor agricole a devenit proprietate de tip privat absolut putînd intra liber în sfera schimbului de mărfuri. Suprafeţele de păduri, islazuri şi fîneţe, rămase în composesiune, fie a unor instituţii civile şi religioase, fie a ţăranilor cu nobilii, nu vor constitui o frînă puternică a dezvoltării producţiei; în schimb vor fi o sursă de conflicte între ţărani şi marea proprietate funciară, din care primii vor ieşi mereu nedreptăţiţi şi frustraţi.

Relaţiile agrare în transformarea capitalistă vor păstra multe decenii resturi de forme feudale în proprietate, muncă şi repartiţie.

În urma reformelor agrare din 1848—1854, ţărănimea a primit mult mai puţin pămînt ca în România (1864); o masă mare de oameni apare lipsită de mijloace de producţie şi constrînsă economic să-şi vîndă forţa de muncă, să recurgă la ocupaţii neagricole. În 1870 datele statistice înregistrează 780 000 muncitori zilieri şi servitori cu salariu [13]. Ţărănimea

[12] Vezi mai detaliat: Iosif Kovacz, *Desfiinţarea relaţiilor feudale în Transilvania*, Cluj, Edit. Dacia, 1973.

[13] Idem. *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 207.

săracă, cu 1—5 jugăre, furniza de asemenea un contingent însemnat de ofertanţi de forţă de muncă la construcţii de căi ferate, la oraşe etc.

Important este de semnalat faptul că o parte a acestei categorii de populaţie se cantonează în industria casnică de prelucrare a produselor agricole, sau practică diferite meşteşuguri, lărgind considerabil masa şi aria producţiei de mărfuri populare.

Agricultura, solicitată de piaţa internă ca şi de cea externă, pentru consum şi industrie, îşi extinde suprafeţele şi în oarecare măsură randamentul. Dar suprafaţa limitată a terenului de cultură nu permitea o sporire mare a producţiilor cerealiere. Cu toate acestea, după 1848, pînă la 1867, marea proprietate măreşte suprafeţele arate cu peste 650 mii ha. Ca rezultat, într-o perioadă de două decenii, se apreciază că producţia agricolă a sporit la porumb cu circa 37%, la orz cu 45% şi la ovăz cu 52%. În părţile vestice ale provinciei producţia de grîu s-a dublat.

În această perioadă începe să se simtă decalajul între necesităţile crescute ale consumului intern şi capacitatea restrînsă de acoperire a lui de către agricultură într-o serie de zone şi la unele produse. Fenomenul se va accentua în deceniile următoare. În orice caz, prefacerile economice şi sociale în domeniul agrar au produs o creştere însemnată a producţiei de mărfuri agricole şi de prelucrare, au lărgit premisele şi condiţiile penetraţiei modului de producţie capitalist în agricultura Transilvaniei. Agricultura a devenit astfel nu numai o furnizoare de mărfuri alimentare şi materii prime, dar şi o piaţă relativ largă pentru producţia industrială.

Deşi predominantă prin dimensiuni, prin caractere calitative şi consecinţe economico-sociale, ea nu echivala cu producţia industrială. Aceasta încă în prima jumătate a secolului concentrează categorii însemnate de populaţie în meşteşuguri, în breslele de la oraşe, în industria casnică şi în măsură mai redusă în manufacturi şi în primele fabrici. Fenomenul se datoreşte şi condiţiilor concret-geografice şi sociale. Structura economică a solului Transilvaniei era diferită de a provinciilor româneşti de la Dunăre, unde ponderea suprafeţelor arabile în totalul terenului era mult mai mare. Aici pe locuitor, revenea o întindere aproape dublă de teren agricol faţă de cea din Transilvania, antrenînd majoritatea populaţiei în această activitate. Din contră, în provinciile româneşti de la nord şi vest de Carpaţi suprafaţa arabilă reprezenta abia 1/3 din totalul suprafeţelor agrare şi cu posibilităţi reduse de extindere.

O suprapopulaţie numeroasă agrară din care sute de mii de oameni devin muncitori agricoli salariaţi, majoritatea proveniţi din jeleri, subliniază o trăsătură particulară a problemei agrare în Transilvania.

Fenomenul specific agrar este acela că pe măsura creşterii populaţiei, a consumului individual şi a celui productiv — furaje pentru vite şi materii prime pentru industria mecanizată — economia transilvană devine treptat şi acut, în părţile ei aglomerate, deficitară în cereale, produse agroanimaliere şi avizată la import din zonele cele mai apropiate, din provinciile româneşti de la Dunăre. Mutaţia economică dată devine proprie însă celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea şi ea este rezultatul articulaţiei procesului de urbanizare şi industrializare cu cel de creştere limitată a producţiei interne de cereale şi de export al lor din zonele vestice abundente spre Ungaria şi Austria. Îl notăm ca un element specific al cauzalită-

ţii amplificării legăturilor economice dintre ţările române în perioada dezvoltării capitaliste, ca element al adîncirii complementarităţii economice cu România în noul stadiu de dezvoltare a forţelor de producţie.

O rezultantă a sporirii cererii interne de cereale a fost preţul mai ridicat al lor pe piaţa Transilvaniei, mai ales în deceniile pînă la construirea căilor ferate, ceea ce a stimulat investirea unor capitaluri în agricultură, înfiltrarea mai rapidă a raporturilor capitaliste şi a metodelor mai intensive de lucru a pămîntului. Părţile vestice, sub impulsul transformărilor capitaliste, produc cereale-marfă care se valorifică în industria morăritului din marile centre ale Austro-Ungariei.

Un avans însemnat înregistrează producţia industrială de extracţie şi prelucrare. El a fost considerabil înlesnit de spargerea şi deteriorarea sistemului de breaslă. Primul pas îl face legea din 1813 prin care se acordă unele libertăţi calfelor şi ucenicilor, creîndu-se mîna de lucru liberă fabricilor [14]. Un moment hotărîtor îl constituie proclamarea, în anul revoluţiei de la 1848, a legii industriale care asigura deplina libertate de funcţionare a fabricilor. Mai tîrziu, în 1851, ordonanţa cu privire la „industria concensionară" acordă drept oricărui cetăţean să fondeze întreprinderi industriale cu respectarea unor condiţii juridice cerute de lege. Monopolul breslelor este practic înlăturat, iar privilegiul fundamental al acestora, care devenise piedica principală în creaţiile industriale — autorizaţia de exercitare a meseriei — iese de sub autoritatea breslelor, intrînd în atribuţiile organelor de stat. Tot în această perioadă, în 1859, se introduce regulamentul de exercitare liberă a industriei, breslelor retrăgîndu-li-se toate drepturile asupra producţiei, pieţei, preţurilor, calfelor şi ucenicilor etc. şi impunîndu-li-se să intre în corporaţiuni industriale alături de orice întreprinzător [15]. Toate acestea însă nu au dus la stagnarea producţiei breselelor, ci la o anumită dezvoltare concomitentă cu transformarea şi diferenţierea lor socială. În vederea reprezentării pe bază mai largă a intereselor comerţului şi industriei se creează, începînd din 1850 în diferite oraşe, camere de comerţ şi industrie.

Sub auspiciile înlăturării barierelor complicate din calea expansiunii industriei, producţia de prelucrare şi extracţie cunoaşte o fază ascendentă. Important de subliniat pentru cercetarea temei prezente este că industriile care s-au dezvoltat în masă în această perioadă au fost, nu în primul rînd fabrica, întreprinderea capitalistă, ci atelierul breslei şi cel manufacturier, ca şi multitudinea de meşteşuguri care prolifera, în condiţiile noi favorabile, alături de ele.

Industria de fabrică, deşi pătrunde în toate ramurile, nu luase un curs impunător : nu erau nici capitaluri autohtone suficiente, iar cele din Austria nu simţeau încă nevoia de expansiune puternică. În compensaţie, manufacturile şi atelierele pe bază de cooperaţie simplă, cu muncă salariată şi industria casnică sînt principalii furnizori de mărfuri industriale, de prelucrare autohtonă, în deceniile 1—7 ale secolului al XIX-lea. Spre exemplificare poate fi luat deceniul al cincilea pentru care avem date mai edificatoare. Manufacturile, „fabricile", numite astfel de statistica timpului, conturaseră o anumită structură a industriei de prelucrare ; *în ramura*

[14] N. Arcadian, *Industrializarea României*, Bucureşti, 1937, p. 66.
[15] *Ibidem*, p. 67.

textilă: 94 de fabrici de spălat, de tors, de ţesut lînă, de tors şi ţesut in, de postav şi pături etc.; *în ramura pielăriei:* 18 fabrici, tăbăcării şi de prelucrare a pieilor; *în ramura hîrtiei:* 10 fabrici de pastă de hîrtie; *în ramura fierului:* 56 stabilimente de fierărie, 4 de prelucrat aramă; *în ramura sticlăriei, ceramicii:* 12 fabrici de faianţă şi sticlă; apoi 3 fabrici de *zahăr*, 12 distilerii de *spirt* şi 17 fabrici de oţet, şi alte fabrici de lumînări, de albit ceara, de site şi tocile etc. [16].

O statistică asupra situaţiei industriei [17] de la sfîrşitul deceniului al şaptelea releva următoarea structură cantitativă, exprimată prin numărul de unităţi şi de personal :

	unităţi	*personal*
Industria construcţiilor şi artelor	3 744	13 585
Industria metalurgiei, pietrei şi lemnului	16 506	36 819
Industria chimică, alimentară şi tutunului	6 250	16 102
Industria textilă	8 518	18 346
Industria hîrtiei, pielăriei şi altele	17 667	36 700
Alte ramuri	7 104	18 577
Total :	59 789	140 129

Cifrele reprezintă toate categoriile de întreprinderi; judecînd după numărul de muncitori care ar reveni pe unitate productivă, în general 2—3, apare evident că ponderea numerică şi deci şi a producţiei aparţine atelierelor şi manufacturilor, fără a se subaprecia rolul fabricilor cu concentrare mai mare de mijloace de producţie.

Credem că constatarea asupra perioadei 1848—1867, că în ramura siderurgică şi a prelucrării fierului dezvoltarea industrială — mecanizată— „n-a atras după sine declinul imediat al formelor manufacturiere şi meşteşugăreşti, ci dimpotrivă dezvoltarea capitalistă după 1848 a dus la un considerabil avînt al acestor forme" [18], este veridică şi este valabilă în măsură şi mai însemnată pentru celelalte ramuri din industria transilvăneană, cu întreprinderi în care producţia necesită dimensiuni tehnice optime mult mai reduse decît în minerit şi metalurgie.

Pe platforma meşteşugului şi a manufacturii, în deceniile patru-cinci apar fabricile capitaliste, întreprinderi care foloseau maşini-unelte şi forţa motrice a aburului, în special în industria mineritului şi metalurgiei : a fierului, cuprului, argintului, aurului care erau „cele mai rentabile ramuri de producţie în perioada aceasta" [19]. Aici se plasează şi primele capitaluri

[16] Şt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Edit. Acad., 1955, p. 13.

[17] Datele sînt extrase pentru cele patru părţi ale Transilvaniei istorice : Banat, Crişana, Maramureş şi Transilvania, din Anuarul statistic al Ungariei pe anul 1872, p. 174—177 şi ibidem, 1873, partea I privitoare la recensămîntul maghiar din 1869.

[18] L. Vaida, *Formarea muncitorimii salariate în industria minieră şi metalurgică din Transilvania (1848—1867)*, partea a II-a, în „Acta Musei Napocensis", 1969, p. 309.

[19] *Ibidem*, p. 311.

alogene care vor acapara ulterior aproape în întregime industria minieră și metalurgică a Transilvaniei.

Contradicția dintre producția manufacturieră și meșteșugărească pe de o parte și cea de fabrică pe de alta pînă în deceniul al șaptelea apare deocamdată mai ascuțită nu în cadrul industriei transilvănene, ci între aceasta, dominată de ateliere și manufacturi și produsele de fabrică austriece care le concurau. Analiza de mai sus degajă cîteva precizări de importanță deosebită pentru înțelegerea sporirii amploarei legăturilor economice dintre Transilvania și România.

În industria prelucrătoare a Transilvaniei predominantă era producția meșteșugărească și manufacturieră cu trăsăturile ei specifice : masă mare de întreprinzători și de forță de muncă, mărfuri de comandă și pentru piață, productivitate mică în comparație cu fabrica de tip capitalist, sortimente și modele tradiționale de producție adresate unei piețe tradiționale și stabile de dimensiuni zonale, regionale.

Producția de mărfuri industriale se adaptează cerințelor pieței de destinație, interne și externe, formîndu-și o structură specifică. Dispunînd inițial de materii prime, prioritar din bogățiile naturale ale Transilvaniei, de forță de muncă specializată și cu organizare profesională, producția a fost orientată istoricește pe cîteva direcții. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, prin pătrunderea capitalismului, mașinismului etc. structura industrială nu s-a modificat radical, ci s-a îmbogățit și diversificat în continuare. Astfel direcțiile principale au rămas : *prelucrarea fierului* și producerea de unelte și arme ; *prelucrarea fibrelor și firelor* (in, cînepă, bumbac, lînă) și producerea de țesături, postavuri, pături, îmbrăcăminte ; *prelucrarea pieilor* (de oi, vite, animale sălbatice etc.) și producerea de îmbrăcăminte, încălțăminte ; *prelucrarea lemnului* pentru nevoi casnice și piață — căruțe, mobile etc. De asemenea, se făcea prelucrarea unor produse animale pentru seu și carne, a lemnului pentru hîrtie, a materiei pămîntoase pentru sticlă, vase etc. Aceste ramuri furnizau majoritatea mărfurilor industriale — bunuri de consum și mijloace de producție. Un rol sporit îi revine *industriei miniere* a extracției cărbunelui, minereurilor de fier și neferoase.

Mărfurile industriale de varietate largă, deși furnizate de ateliere și manufacturi, depășeau tot mai mult cerințele pieței interne a Transilvaniei. Urmînd direcția orientării sale tradiționale seculare, producția era profilată atît pe cerințele propriilor consumatori, cît și ale celor din țările române de la Dunăre — Moldova, Muntenia, Dobrogea, precum și a unora din aria Levantului.

Pentru o serie de ramuri o parte din materia primă, în special de proveniență animală : lînă, carne, seu, piei etc., era adusă în cantități tot mai mari din zonele cele mai apropiate și mai puțin costisitoare — din provinciile române de la estul și sudul Carpaților. Se dezvoltă astfel, pe baza unei istorice diviziuni natural-geografice și sociale a muncii, un flux reciproc de aprovizionare, desfacere și consum personal și industrial. Acestea aveau o importanță considerabilă în adîncirea complementarității de producție și consum cu provinciile române dunărene și în stimularea dezvoltării producției de mărfuri transilvănene.

Noi împrejurări politice şi economice, ca includerea Transilvaniei în teritoriul vamal comun cu Austria, sporirea concurenţei mărfurilor sale industriale asupra Transilvaniei, inaccesibilitatea mărfurilor industriei prelucrătoare transilvănene de natură meşteşugărească-manufacturieră pe pieţele centrale şi vestice ale monarhiei habsburgice etc. au orientat în mod obiectiv, şi cu mai mare putere decît înainte, producţia de prelucrare, în stadiul dat de dezvoltare, spre pieţele ţărilor române dunărene.

Astfel, trăsătura caracteristică esenţială a producţiei şi schimbului dominant de mărfuri, cu toate consecinţele economico-sociale, rezida în faptul că aceste procese se desfăşurau prioritar pe bază meşteşugărească şi manufacturieră, în care elementele capitaliste specifice acestui stadiu creşteau şi se împleteau cu cele ale producţiei de mărfuri simple.

Faţă de volumul mărfurilor puse în circulaţie masa de populaţie antrenată în procesul de producţie şi circulaţie era deosebit de mare. Ea se găsea într-o reţea deasă de relaţii ale interdependenţei între grupările sale componente pe baza diviziunii teritorial-geografice şi sociale a muncii.

O amploare deosebită a luat-o şi în Transilvania capitalul negustoresc care pe lîngă funcţiile lui specifice de transferare a mărfurilor de la producători la consumatori, de înlesnire a realizării valorii lor de întrebuinţare, îndeplinea şi funcţia de legătură economică dintre diferite zone ale ţărilor române. El contribuia astfel şi la creşterea interdependenţei economice dintre ţările române, la omogenizarea comunităţii de viaţă economică a poporului român.

Alături de formele cămătăreşti ale capitalului de împrumut apare capitalul bancar, de tip modern, burghez. Primele case de păstrare, case de bancă, iau fiinţă în deceniul al patrulea. Apoi numărul lor creşte atestînd o acumulare însemnată de bani pe cale primitivă şi capitalistă destinată activităţilor comerciale, industriale şi agrare.

În concluzie, în primele şase decenii ale secolului al XIX-lea în toate ţările române, pe fondul transformărilor sociale — de înlăturare a structurilor feudale şi închegare a organismului social capitalist — forţele de producţie, producţia de mărfuri simplă şi capitalistă, deşi încă frînate, marchează o dezvoltare cantitativă şi structurală deosebită. Diviziunea teritorial-geografică şi socială a muncii se adînceşte, aparatul de producţie furnizează cantităţi considerabile de mărfuri şi solicită aprovizionări mari cu materie primă. Circulaţia şi schimbul de produse se intensifică fără precedent atît pe piaţa internă a fiecărei provincii, între provincii şi în afara lor, la export. Pe acest teren al producţiei simple şi capitaliste de mărfuri, în continuă amplificare, legăturile economice dintre provinciile româneşti, comunitatea de viaţă economică a naţiunii române capătă trăsături calitative noi, cu funcţii sociale naţionale noi.

Înainte de a trece la examinarea legăturilor economice dintre ţările române, pentru înţelegerea factorilor de structură şi suprastructură care le-au îmbogăţit conţinutul şi funcţiile, este necesară analiza rolului economico-social al statului burghez modern şi al procesului de instituţionalizare a organismului capitalist al economiei naţionale.

Necesitatea economică şi rolul social-economic al statului modern român. Produs al necesităţilor istorice nu numai politice, ci şi economice,

statul național devine principalul instrument de înfăptuire a unor reforme economico-sociale și politice ale țării. Într-o perioadă scurtă după 1859, în România se creează noul aparat de stat și se întreprind acțiuni de instituționalizare a societății burgheze moderne.

Ca primă urgență s-au elaborat, format și pus în acțiune instituțiile și legile burgheze moderne la nivel central și local în domeniul legislativ, judecătoresc, administrativ, executiv etc.; s-au pus în aplicare legi generale, principii constituționale derivate din Convenția de la Paris din 1858, din Statutul lui Cuza din 1864 [20], apoi codul civil, codul penal și mai tîrziu codul de comerț; se reorganizează pe baze moderne justiția, armata, învățămîntul, sistemul finanțelor etc. Concomitent s-au întreprins reforme cu caracter revoluționar în domeniul economic și social în spiritul cerințelor revoluției de la 1848. Gruparea radicală progresistă în frunte cu Al. I. Cuza și M. Kogălniceanu înfăptuiește două acte de importanță național-istorică. În 1863 se secularizează, trecîndu-se în propritatea statului, averile mănăstirilor — cele mai multe închinate unor instituții religioase străine. Acestea erau constituite din circa 25% din întreaga suprafață agrară a țării și din numeroase bunuri și valori materiale [21]. A fost înlăturată astfel o formă de proprietate străină asupra unei părți din teritoriul României, mobil de amestec în treburile interne și de scurgere peste graniță a unei părți însemnate din venitul național.

Cel mai important act cu adînci și largi consecințe a fost promulgarea prin decret domnesc a legii rurale din august 1864. Ea a fost impusă marii boierimi reacționare, forțelor conservatoare, de către gruparea domnitorului Al. I. Cuza cu ajutorul și prin mecanismul noului aparat de stat. Legea rurală punea capăt în linii generale, de drept, în viața economico-socială a țării regimului legiuit feudal și deschidea calea prefacerilor mai libere, de progres, în direcția burgheză a modului de producție. Ea reprezenta o rezolvare parțială a problemei agrare.

Prin legea rurală se desființau raporturile feudale de dependență extraeconomică față de proprietarii funciari, a majorității populației active a țării, se anulau obligațiile feudale ale țărănimii: clacă, rușfeturi etc., se instituia libertatea juridică a țărănimii; sătenii primeau prin răscumpărare loturi de pămînt arabil între 2—7 ha, în funcție de numărul de vite de muncă pe care le posedau [22]. Legea rurală era prima care statua în România proprietatea privată absolută, asupra pămîntului și bunurilor rurale, atît a marilor proprietari cît și a țărănimii. Se lichidau toate monopolurile feudale, ale boierilor și mănăstirilor, asupra producției și comercializării unor categorii de bunuri; se statornicea deplina libertate și autonomie a localităților rurale — a satelor și a unor tîrguri — înainte subordonate boierilor*.

Cu toate abuzurile marilor proprietari și arendași și ale autorităților locale subordonate lor în înfăptuirea împroprietăririi, legea din august

[20] *Enciclopedia României*, vol. I, 1939, p. 171.

[21] C.C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești la 1863*, în „Studii de istorie", XII, 1959, nr. 2, p. 156.

[22] Constantin Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, Edit. științifică, București, 1970, p. 20—21.

* N. Adăniloae, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Edit. Acad., 1967, p. 212—215.

1864 rămîne de importanță istorică. Ea a descătușat, de drept, economia agrară de corsetul feudal, a deschis cîmpul transformărilor economico-sociale și politice în cel mai vast domeniu al țării, în viața rurală.

S-a creat o întinsă zonă de mică proprietate funciară și o producție țărănească generatoare de valori de schimb și raporturi capitaliste. Marea gospodărie boierească a fost subminată; deși greoi, ea se va orienta în viitor, prin hățișul intereselor semifeudale, tot mai mult spre forme de exploatare burgheze.

Statul modern român, încă din primii ani ai instituirii sale a început realizarea unor funcții social-generale de clasă, în care se regăseau obiective de progres ale întregii societăți românești. Statul modern burghez avea la bază proprietatea privată modernă și interese generate de aceasta și el acționează în vederea creării și consolidării ei. „Acestei proprietăți private moderne — scrie K. Marx — îi corespunde statul modern" [23].

Realizîndu-și funcțiile sale de clasă și generale, în același timp, statul național român a accelerat procesul transformărilor economico-sociale; dar reprezentînd o dualitate de putere, burgheză și moșierească, care a produs un regim politic corespunzător, statul a acționat, mai ales după 1866, conform intereselor acestui regim, frînînd în unele domenii dezvoltarea economică. Interesul maselor producătoare s-a realizat numai în măsura incidenței deziderateloor lor generale cu cele ale claselor dominante în aceste etape, și numai sub presiunea luptelor populare.

Economicul a fost un domeniu de primă importanță în care s-a manifestat acțiunea statului național, el găsindu-se într-o legătură organică și derivînd din necesitățile însești ale problemei naționale. În tezele sale, V. I. Lenin arată că „Problema națională trebuie pusă din punct de vedere istoric și economic", iar „crearea statului național" este generată de „necesitatea lui economică". Aceasta își găsește explicația în teza care așază „suprastructura politică pe baza economicului" [24].

Trecerea în perioada următoare la dezvoltarea statului național a sporit și lărgit necesitatea sa economică transformînd-o în funcție, al cărui obiectiv a devenit consolidarea comunității naționale de viață economică, instituționalizarea raporturilor, a legăturilor economice, a mecanismului reproducției capitaliste. Literatura noastră istorică-economică are un cîmp larg încă în cercetarea semnificației rolului economic al statului român modern în perioada de formare a organismului social de producție capitalist.

Datorită puterii sale legislative și executive cu care era învestit, aparatul noului stat modern a procedat la instituționalizarea proprietății private, i-a creat cadrul juridic liber, de existență și circulație, instituțiile de apărare a capitalului, a legiferat diferitele forme de exploatare, raporturile economice și de drept dintre muncă și capital, a facilitat acumularea primitivă și burgheză a capitalului, a creat, în sfîrșit, condiții materiale și juridice de dezvoltare a forțelor de producție moderne.

Necesitatea economică a statului, a acțiunilor sale pentru construcția și dezvoltarea unor forțe noi de producție, de schimb și circulație, a fost o preocupare principală a economiștilor celei de-a doua jumătăți a secolului

[23] K. Marx, F. Engels, *Mici scrieri economice*, București, 1969, p. 145.

[24] V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 24, p. 406.

al XIX-lea, o cerinţă generală în care acesta era înfăţişat chiar cu puteri şi investiri exacerbate, ca singurul capabil şi responsabil de satisfacerea nevoilor obiective, generale ale ţării. Era în aceasta şi o deplasare de către burghezie, în scopurile ei de clasă, a atenţiei maselor de la răspunderea socială ce o purtau, de mistificare implicită şi a rolului statului ca formă instituţională deasupra claselor.

Privind, prin actele şi măsurile pe care le-a realizat statul, dezvoltarea economică a burgheziei, a patrimoniului naţional putem să justificăm pe un teren real şi să apreciem cîtă nevoie avea societatea românească în acea perioadă istorică de crearea unui stat naţional.

Rolul şi funcţiile statului român erau mai solicitate şi deci mai importante pentru organizarea economică a României decît ale statelor burgheze din Occident, în perioada istorică corespunzătoare, pentru dezvoltarea lor economică şi socială; aceasta se întemeiază şi pe situaţia că în Occident burghezia a preluat puterea politică, şi-a creat un aparat de stat adecvat avînd deja o puternică bază industrială, financiară şi comercială. În România baza tehnică materială modernă a capitalismului urma să fie abia înfăptuită. Fenomenul nu este singular, iar pentru dezvoltarea ţărilor care s-au eliberat de dominaţia colonială şi semicolonială, după al doilea război mondial, făurirea unui aparat puternic de stat, capabil să îndeplinească rolul unui instrument al iniţiativei economice a devenit o necesitate generală imperioasă.

Avantajele şi consecinţele pozitive ale organizării într-un stat naţional reies din situaţia poporului român în care o parte era constituit — după 1877 — în formă statală-naţională independentă, România, iar cealaltă parte rămasă sub stăpînire străină. În cadrul statului naţional, s-a asigurat accelerarea creşterii forţelor de producţie; reformele sociale, administrative, culturale au fost mai radicale, procesul de democratizare mult mai larg. Viaţa socială şi naţională în România s-a situat pe o treaptă superioară de organizare faţă de situaţia românilor rămaşi sub stăpînire şi exploatare străină.

Evenimentul de importanţă istorică cu implicaţii în cîmpul economic şi social a fost obţinerea, în urma războiului din 1877, a independenţei naţionale de stat, înlăturarea dependenţei poporului român de Imperiul otoman. Ca stat naţional independent România intra în drepturile sale depline, căpăta posibilitatea de a-şi organiza viaţa economico-socială internă şi externă de sine stătătoare. Dar o bază tehnică materială înapoiată, un potenţial industrial scăzut şi o clasă burgheză slabă şi inconsecventă, cît şi menţinerea puterii economice şi politice a moşierimii în stat etc. au fost factori principali care au împiedicat transformarea independenţei şi suveranităţii poporului român în realitate deplină la dimensiunile necesităţilor contemporane de progres.

Instituţionalizarea economiei capitaliste. O direcţie de dezvoltare în perioada pe care o studiem, este instituţionalizarea societăţii burgheze în general, a noului organism social de producţie, în special.

În societăţile burgheze din Occidentul european modul lor de producţie, organismul social de producţie capitalist, a fost instituţionalizat după constituirea lor. În România, ca şi în alte ţări întîrziate în evoluţia

capitalistă, instituţionalizarea s-a realizat nu atît ca o confirmare a unor stări de fapt cît mai mult ca o acţiune de statuare a necesităţilor obiective ale evoluţiei spre capitalism, de propulsare a intereselor şi forţelor sociale de progres.

Însăşi constituirea statului modern naţional, înainte de înlăturarea raporturilor feudale la sate, înscrie rolul social pe care trebuie să-l aibă statul ca reprezentant şi putere centrală de decizie a noilor forţe sociale ale progresului.

Intervalul dintre revoluţia de la 1848 şi unirea Principatelor, în 1859, este marcat de lupta marilor moşieri pentru menţinerea regimului feudal, dar şi de unele măsuri de modernizare a instituţiilor, unele reforme care se înscriu în tendinţa dezideratelor revoluţiei. Astfel sînt „aşezămintele agrare" din 1851 care întăresc proprietatea feudală, dar introduc o încercare de interpretare burgheză asupra proprietăţii moşiei şi a ţăranului clăcaş declarat „chiriaş". Alte măsuri priveau reorganizarea oştirii, a învăţămîntului, unele îmbunătăţiri edilitare şi urbane, organizarea poştelor etc. În domeniul economic se desfiinţează antrepriza feudală de vînzare a unor produse pe pieţele orăşeneşti, iar comisii speciale încep elaborarea legilor juridice de bază ale producţiei şi circulaţiei mărfurilor, codul civil şi comercial.

Transformările radicale le suferă puterea şi aparatul de stat după realizarea unirii Principatelor Române. Acţiunea domnitorului Al. I. Cuza şi a guvernelor sale în domeniul social şi politic pornea de la nevoile stringente ale construirii noii societăţi româneşti, ale asigurării independenţei economice a noului stat, ale înlăturării înapoierii feudale şi trasarea jaloanelor de dezvoltare burgheză a României [25]. Formarea instituţiilor şi reglementările juridice ale organismului social de producţie a viitoarei societăţi capitaliste au avut loc în condiţii grele.

Organismul social de producţie feudal, regimul său, cu toate reformele mai mult formale care se promovează pînă la Unire, se mai sprijinea pe un sistem de instituţii de tip feudal, deteriorate, dar care frînau puternic progresul economic şi social. Între acestea de menţionat proprietatea funciară feudală şi exploatarea prin constrîngerea extraeconomică a ţărănimii, dependenţa ei de moşia boierească, monopolurile de comerţ şi producţie pe domeniul feudal; corporaţiile meşteşugarilor şi negustorilor, ca sistem de reglementare a procesului de producţie industrial şi a circulaţiei mărfurilor; sistemul monetar feudal, bazat pe o unitate de măsură fictivă, fără o monedă reală ca etalon şi alimentat de peste 70 de monede străine din toată Europa, de pe urma căruia înflorea zarafia; cămătăria, care din lipsa unei organizări de credit ridica dobînda la 40—100 % şi orienta din această cauză capitalul existent în sfera circulaţiei şi schimbului; finanţele publice de tip feudal cu privilegii, iar impozitele puse exclusiv asupra maselor şi care nu puteau face faţă cererilor sporite de fonduri, pentru administraţia noului stat şi cu atît mai mult pentru investiţii şi trebuinţe economice etc.

[25] G. Zane, *Politica economică a Principatelor în epoca Unirii şi capitalul străin*, în „Studii. Revistă de istorie", nr. 1, an. XII, 1959.

La aceasta se adaugă precara dezvoltare a industriei şi exploatarea înapoiată în agricultură, ambele cu o bază tehnico-materială manuală, dar singurele care ar fi putut furniza o masă mare de venit naţional pentru trebuinţele crescînde de acumulare de capital şi pentru organizarea modernă a statului. O piedică importantă era starea necorespunzătoare a mijloacelor şi căilor de transport.

Exprimînd necesităţi economice obiective ale dezvoltării producţiei de mărfuri, ale producţiei de mărfuri capitaliste, elementele înaintate ale vremii solicitau nu numai revendicări, dar ofereau diferite soluţii pe care realitatea ulterior le-a verificat şi le-a apreciat valoarea.

Important este de subliniat că în anul alegerii sale, în decembrie 1859, domnitorul Al. I. Cuza prezintă, într-un mesaj al tronului, un adevărat program de politică economică a tînărului stat român, elaborat de colaboratorii săi apropiaţi. Programul conţinea într-o formulare sistematică aproape toate revendicările principale ale epocii în concepţia de bază de lichidare treptată a vechiului regim şi formare a organismului burghez al economiei naţionale : „Avem totul de creat... a întemeia creditul nostru public — se spune în mesaj — a deschide drumuri, a face poduri, a împodobi şi însănătoşi oraşele, a lărgi porturile, a înflori comerţul, a încuraja industria, a întări armia, a săpa canaluri, a întinde linii de drum de fier pe suprafaţa pămîntului nostru, a înlesni comunicările şi într-un cuvînt a dezvolta toate stabilimentele publice" [26].

Principalele direcţii şi domenii ale instituţionalizării societăţii burgheze, prin prisma cerinţelor concret istorice, cuprindeau întregul cîmp economico-social. Le expunem pe scurt.

Problema fundamentală era transformarea proprietăţii funciare şi a celorlalte forme de proprietate de tip feudal, privat, în *proprietate absolută privată*, şi pe această bază formarea şi generalizarea relaţiilor de producţie capitaliste în economia naţională, constituirea bazei economice a noii orînduiri. Procesele economice şi actele economico-juridice care au realizat aceste transformări au privit înlăturarea servituţilor şi obligaţiilor feudale ale ţărănimii clăcaşe, prin legea agrară din 1864. împroprietărirea ţăranilor cu pămîntul arabil. Constituţia din 1866 statuează dreptul de proprietate ale cetăţenilor (art. 27) şi proprietatea ca fiind „sacră şi inviolabilă" (art. 19) garantată de stat prin lege. Codul civil prevedea modalităţile de constituire şi stingere a dreptului de proprietate, dreptul de moştenire etc. ; o serie de legi reglementează dreptul de proprietate asupra invenţiilor, patentelor etc. Prevederile economice de drept privind instituţia proprietăţii, a transferului, apărării ei prin lege exprimau sancţiunea juridică a condiţiilor economico-sociale pentru acţiunea liberă a legii valorii, a legii acumulării şi însuşirii capitaliste etc.

Pînă la sfîrşitul deceniului al şaptelea, proprietatea privată este învestită cu toate atributele necesare pentru circulaţie, pentru vînzare-cumpărare, gajare, ipotecare, atît în domeniul rural cît şi în cel urban.

[26] Gh. Zane, *op. cit.*, p. 229.

Avînd aceste atribute, avuţia reprezentată sub formă de bunuri şi valori şi utilizată pentru obţinerea de profit devine astfel capital în sensul modern al noţiunii.

În legătură directă cu proprietatea, dar şi cu implicaţii mai adînci în economia naţională, se realizează *instituţionalizarea libertăţii muncii*, prin suprimarea obligaţiilor feudale şi a diferitelor forme de constrîngere extraeconomică a muncii ţăranilor clăcaşi — clacă, dijmă, corvezi la boieri, prestaţii la stat. Aceasta s-a realizat prin Legea rurală din 1864, precum şi prin legile care au desfiinţat, cu cîţiva ani mai tîrziu, organizaţiile corporatiste şi sistemul de breaslă. Constituţia din 1866 şi Codul civil înscriau principiile : libertăţii persoanei, libertăţii muncii, dreptului de contractare şi vînzare a forţei de muncă etc. Libertatea juridică a muncii a devenit o realitate la oraşe ; la sate, prin legile de tocmeli agricole elaborate după reforma agrară din 1864 şi aplicate după detronarea lui Cuza, în 1866, s-au menţinut încă forme de constrîngere extraeconomică.

Consacrarea juridică a libertăţii muncii, a vînzării şi cumpărării forţei de muncă, a dus la formarea *pieţei muncii* deschizînd cîmp larg răspîndirii muncii salariate. Mai tîrziu vor interveni o serie de reglementări ale muncii salariate, dar acestea vor fi deja produsul regimului liberei concurenţe a capitalismului. Astfel, majoritatea producătorilor bunurilor materiale intrau potenţial în sfera de acţiune a legilor economiei capitaliste şi a consecinţelor sociale cunoscute.

Instituirea şi asigurarea *libertăţii operaţiunilor comerciale* şi *a întreprinderilor de producţie* porneşte de la dreptul absolut de proprietate asupra bunurilor materiale sau asupra creanţelor şi se manifestă în dreptul de a le înstrăina altor persoane în virtutea legilor schimbului de mărfuri. Prin legislaţia Codului civil şi a celui comercial, aplicată în acea perioadă, dreptul de întreprindere şi libertatea operaţiilor comerciale sînt apărate şi garantate de stat ; capitalul străin are aceleaşi drepturi ca şi cel autohton, cu excepţia achiziţionării proprietăţilor rurale ; se introduc şi se legalizează instrumente de circulaţie indispensabile economiei moderne capitaliste : poliţa, cecul, warantul ; se reglementează falimentul şi drepturile creditorilor ; se introduce sistemul modern zecimal al etaloanelor de măsură, în locul unităţilor locale şi regionale neuniforme ; se înfiinţează bursele de mărfuri şi efecte ; se reglementează funcţionarea tîrgurilor şi pieţelor ; se elaborează legi, regulamente, se instituie organe judecătoreşti şi executive, judecătorii şi tribunale cu caracter economic ; piaţa, circulaţia produselor capătă astfel o organizare burgheză. Prin Constituţie se interzice orice formă de monopol privat ; legislaţia burgheză interzice practicarea oricăror privilegii şi pune toate persoanele în poziţie de egalitate în faţa obligaţiilor şi drepturilor legii. Ierarhia socială se stabileşte nu după descendenţă ca în feudalism, ci după avere, după capital, iar în locul privilegiului legiuit se impune privilegiul puterii economice de clasă al proprietarilor capitalişti şi moşieri asupra producătorilor — ţărani, muncitori şi alte categorii neavute ale populaţiei.

În domeniul *schimbului şi circulaţiei monetare*, prin instrumente legislative asemănătoare, amintite, se reglementează dobînzile, se garantează depunerile şi se apără drepturile creditorilor, se pune frînă cămătăriei, se creează sistemul monetar modern naţional pe bază de leu, la 1867, şi treptat se pun bazele sistemului de credit capitalist. În anul 1880 ia fiinţă

Banca Națională a României, banca de emisiune monetară a țării. Pînă la sfîrșitul deceniului al 10-lea domeniul monetar și al finanțelor private este instituționalizat și adaptat la cerințele economiei capitaliste.

Finanțele publice, respectiv cele centrale și locale, sînt așezate pe baze capitaliste. Se desființează privilegiile de impunere, impozitele se generalizează introducîndu-se principiul universalității. Întregul sistem adoptă instrumentele consacrate în economia capitalistă — bugetul de stat, fiscalitatea, administrarea financiară etc.

Astfel, prin întregul sistem de legi, reglementări și instituții juridico-economice statul modern român nu îndeplinea numai o funcție legislativă ; fiind chemat să vegheze la desfășurarea mecanismului economiei capitaliste, el intervine nu de puține ori în procesele economice, începînd să-și realizeze și o funcție economică. Statul român deținea un însemnat patrimoniu economic, el realiza o politică economică în direcția promovării intereselor claselor dominante, a burgheziei și moșierimii, în domeniul fiscal, al circulației interne și externe de mărfuri, în domeniul vamal, industrial etc.

Dispunînd de un aparat de informare și studiu, folosind puterea legislativă și executivă, instituții, ministere economice, bugetul de stat, capacitatea sa de debitor, statul modern român a contribuit substanțial la procesul de accelerare a dezvoltării capitalismului în România.

Sub acțiunea dezvoltării rapide a capitalismului în toate domeniile, cu excepția agriculturii, și prin instituționalizarea modului de producție capitalist, economia se constituie într-un organism social de producție modern de natură burgheză, care își va ordona funcțiunea, treptat, în virtutea cerințelor legilor și mecanismului economiei burgheze.

Întregul sistem instituțional statal burghez s-a transformat în cea mai eficientă forță politică de clasă a burgheziei și moșiermii prin care acestea și-au întărit dominația și extins exploatarea asupra maselor producătoare — țărănimea și muncitorimea — asupra valorilor materiale ale societății. Procesul de acumulare capitalistă își avea de acum creat cadrul instituțional statal. În această perioadă însă statul avea și funcția de a accelera procesul de acumulare primitivă pentru capital prin utilizarea diferitelor metode extraeconomice. Sistemul împrumuturilor de stat, sistemul fiscal modern, sistemul protecționist etc., după cum observă Karl Marx, toate „folosesc puterea de stat, adică violența socială concentrată și organizată, pentru a accelera procesul de transformare a modului de producție feudal în mod de producție capitalist și pentru a scurta stadiile de tranziție" [27]. Acest rol al statului modern burghez devenise o necesitate implacabilă pentru România, o țară întîrziată în transformarea burgheză, slab dezvoltată, posesoarea unei burghezii cu forță economică și capitaluri reduse, îngrădită în interior de puterea moșiermii și asaltată din exterior de mărfurile și capitalurile marilor puteri industriale.

Formarea organismului capitalist al economiei naționale. Întreaga perioadă din deceniul al 6-lea pînă în deceniul al 10-lea al secolului al XIX-lea reprezintă, prin procesele fundamentale economico-sociale, care o traver-

[27] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 23, Edit. politică, București, 1966, p. 754—755.

seazâ, o perioadă de trecere în care componentele vechiului organism social de producție, al societății feudale, sînt înlăturate sau transformate, în care se constituie organismul de producție al societății burgheze *.

Conceptul de organism social de producție este folosit din necesități istorico-metodologice. Este adevărat că Marx a utilizat în mai puține cazuri conceptul de organism social de producție decît pe cel de mod de producție. El și-a propus să cerceteze „modul de producție capitalist și relațiile de producție și de schimb care îi corespund", pentru a descoperi „legea evoluției economice a societății moderne..." [28] și numai în măsura necesităților studiului a abordat latura istorică. Atunci însă cînd se urmărește cercetarea istorică a evoluției economice a societății, într-o anumită etapă, pe un anumit cadru geografic concret, dat în condițiile particulare ale acestui cadru, se impune o adaptare a instrumentelor metodologice conform scopului dat.

Gîndirea marxist-leninistă ne pune la dispoziție noțiuni adecvate pentru investigația istorică și economică a societății. Vorbind despre repartiția produsului social în societate, K. Marx afirma : „Felul acestei repartiții va varia în funcție de specificul organismului social de producție însuși și de gradul de dezvoltare istoric corespunzător al producătorilor". Autorul *Capitalului* stabilește o relație determinată între modul de producție și organismul social de producție ceea ce evidențiază concepția clară a lui Marx asupra acestei noțiuni. El arată în continuare că în „modurile de producție din vechea Asie, din antichitate etc. transformarea produsului în marfă... joacă un rol subordonat, care devine însă tot mai important pe măsură ce obștile intră în faza de declin... Aceste vechi organisme sociale de producție sînt incomparabil mai simple și mai clare decît cel burghez..." [29].

Pentru istoria economică categoria organismului social de producție [30] nu poate avea decît o reprezentare concret istorică ; prin conținutul și componentele sale, prin mecanismul său, organismul social de producție se va înfățișa totdeauna mai cuprinzător decît modul de producție.

Cercetarea și determinarea conținutului și funcționalității organismului social de producție al societății capitaliste, în proces de formare, în România, pornește de la considerentele ce urmează.

Astfel transformarea organismului social de producție feudal în burghez s-a produs prin modificări radicale în conținutul și trăsăturile sale respectiv prin schimbarea însăși a modului de producție, într-o perioadă de tranziție care durează pînă atunci cînd noul mod de producție devine dominant și determinant în destinele societății.

Studiul formării organismului social de producție capitalist în România necesită analiza transformărilor din natura și conținutul modului de producție, în legitățile și mecanismul acestuia, în cîteva direcții principale :

— în domeniul forțelor de producție ; crearea unei baze tehnico-materiale moderne, mecanizate în ramurile producției sociale ;

* Vezi „Anale de istorie", nr. 2, 1975, p. 153.

[28] K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, p. 12.

[29] *Ibidem*, p. 93.

[30] Categoria a fost evidențiată de Miron Constantinescu, *Introducere în sociologie*, 1972 (Note de curs).

— în domeniul relaţiilor de producţie; transformarea raporturilor sociale precapitaliste, în primul rînd feudale, din agricultură, manufactură, meşteşuguri şi alte ramuri în relaţii capitaliste;

— odată cu crearea condiţiilor pentru acţiunea legilor economice ale capitalismului, introducerea formelor organizatorice economico-sociale ale economiei private, instituţionalizarea mecanismului modern, burghez, de funcţionare a procesului reproducţiei sociale.

Acestea erau necesităţi imanente pentru crearea noului organism social de producţie. Transformarea lor în realitate a luat o cale mai ocolită, mai complicată, a reformelor, menţinînd în organismul social de producţie al ţării, pentru vreme îndelungată, forţe şi relaţii de producţie perimate, după cum se va vedea.

În ceea ce priveşte epoca de constituire şi definitivare a organismului social de producţie capitalist, aceasta este cuprinsă în intervalul dintre deceniul al VI-lea al secolului al XIX-lea, cînd apar primele elemente economico-sociale burgheze instituţionalizate într-un cadru naţional statal — 1859 — şi deceniul al 3-lea al secolului al XX-lea, marcat prin ajungerea modului de producţie capitalist în stadiul dominant în viaţa economico-socială şi în cadrul naţional-statal desăvîrşit.

Procesul de formare însă a organismului social de producţie capitalist, se produce în prima parte a intervalului, în perioada deceniilor 6—9 ale secolului al XIX-lea; atunci din cîmpul vieţii economico-sociale acoperit de mai multe moduri şi forme de producţie, cu arie mai întinsă sau mai restrînsă — economia naturală, producţia simplă de mărfuri, forme semifeudale sau mixturi cu alte forme precapitaliste şi capitaliste —, modul de producţie capitalist se impune definitiv. El este instituţionalizat la dimensiunile statului naţional român în organismul social de producţie, orientînd evoluţia ulterioară prin legile economice obiective şi interesele burgheziei spre consolidarea capitalismului în România. Activitatea economică din sfera producţiei materiale — agricultură, industrie —, circulaţiei şi schimbului este supusă procesului de transformare capitalistă.

Organismul social de producţie, reprezentînd întreaga activitate economică în mecanismul şi funcţionalitatea sa, la dimensiunile şi în cadrul comunităţii istorice contemporane, aceea a naţiunii şi a statului său, îl denumim *organismul capitalist al economiei naţionale* [31].

O trăsătură şi o cerinţă primordială a organismului capitalist al economiei naţionale, care derivă din forma statal-naţională a existenţei sale, cînd ajunge la aceasta, este necesitatea obiectivă a *independenţei sale economice* în raport cu alte organisme naţionale, cu economia mondială. De asemenea, spre deosebire de epoca anterioară, feudală, organismul social de producţie constituit la nivel naţional burghez manifestă cerinţa obiectivă a caracterului integrat unitar al economiei naţionale. Dar această unitate, întemeiată pe proprietatea privată, pe clase sociale antagoniste, pe exploatarea şi asuprirea socială a maselor muncitoare

[31] Preferăm categoria enunţată, termenului de sistem al economiei naţionale, sau complex al economiei naţionale, întrucît considerăm că prin noţiunea de organism se cuprinde implicit şi cea de sistem şi în plus se desemnează atribute de unitate şi funcţionalitate autonomă, independentă.

de către burghezie şi moşierime, este antagonică, marcată de un ansamblu de contradicţii cu repercusiuni profunde în viaţa economico-socială.

Organismul capitalist al economiei naţionale se găseşte astfel într-un raport de interdependenţă cu factorii constitutivi ai naţiunii, a căror acţiune şi influenţă puternică o poartă şi asupra caracterului şi dimensiunilor căreia, la rîndul său, se manifestă cu putere (de pildă organismul capitalist al economiei naţionale îşi datoreşte consacrarea prin apariţia naţiunii şi a statului naţional, după cum desăvîrşirea unităţii statului naţional român a rezultat şi din cerinţele obiective de dezvoltare şi funcţionalitate a organismului capitalist al economiei naţionale).

De aici şi observaţia metodologică: dacă modurile de producţie pot să apară, să functioneze şi pot fi studiate fără un cadru statal determinat sau indiferent de această formă de organizare, constituirea şi funcţionarea organismelor sociale de producţie se află în legătură indisolubilă cu cadrul statal, politic, cu cadrul naţional în epoca modernă şi contemporană. Modul de producţie este universal, el constituie o epocă pentru o întreagă categorie de popoare, acelaşi mod regăsindu-se la baza existenţei mai multor ţări, în timp ce organismul social de producţie al fiecărei formaţiuni sociale are un caracter particularizat pentru fiecare comunitate istorică — stat, ţară sau naţiune.

Organismul social de producţie, în procesul concret istoric al formării sale burgheze, s-a îmbogăţit cu elemente noi, prin lărgirea conţinutului nu numai în privinţa componentelor sale interne — forţe de producţie, relaţii de producţie, forme de organizare etc. — dar şi prin atragerea şi integrarea unor noi elemente din alte domenii ale formaţiunii social-economice necesare funcţionării mecanismului reproducţiei lărgite. Astfel, considerăm că organismul capitalist al economiei naţionale cuprinde elementele fundamentale: forţele de producţie şi relaţiile de producţie, ca mod de producţie, ca esenţă a sa, apoi formele şi instituţiile de conducere şi organizare economico-socială privată, forme ale suprastructurii destinate organizării şi funcţionalităţii bazei economice, ca instituţii statale economico-sociale, economico-financiare şi de drept economic, legislaţie economică şi instrumentele de politică economică etc.

De asemenea, capitalismul antrenează ca o componentă cu influenţă economică deosebit de mare cercetarea, ştiinţa şi învăţămîntul. Mediul natural, exprimat în bogăţiile naturale potenţiale, ca şi factorul demografic, populaţia, nu numai că reprezintă condiţii de desfăşurare a activităţii economice, dar ele sînt depistate, cercetate, asimilate şi integrate în procesul producţiei sociale (în feudalism sau în faza primară a capitalismului cerinţele obiective îşi extindeau acţiunea asupra bogăţiilor naturale şi a populaţiei numai în măsura şi în partea cu care acestea intrau în circuitul economic. Capitalismul dezvoltat, ca şi orice societate contemporană, a schimbat radical funcţia acestor două elemente din condiţii în factori ai producţiei sociale).

În problema cercetării legăturilor economice dintre ţările române în perioada abordată este necesar să se clarifice relaţia dintre organismul capitalist al economiei naţionale a României şi organismul social de producţie al Transilvaniei.

Destrămarea feudalismului și apariția modului de producție capitalist pe teritoriul patriei, în cele trei țări române, s-a făcut în esență aproximativ în aceeași epocă istorică cu unele diferențieri și particularități generate de condițiile geografice și dominația străină. Modul de producție care se năștea în esența și trăsăturile lui fundamentale era același, cel capitalist. El penetra și se dezvolta în cadrul unei comunități de viață economică, închegată la nivelul zonelor și provinciilor românești, cu puternice legături de interdependență și condiționare între ele pe care producția capitalistă, organismul capitalist al economiei naționale urmau să le reunească într-un tot organic. Această comunitate de viață economică a poporului român, sub impulsul cerințelor economice obiective, analizate mai înainte, constituia, alături de alte elemente — comunitatea de limbă și cultură, patrimoniul teritorial, fizionomia spirituală și evoluția istorică — fermentul care coagula comunitățile sociale și politice ale provinciilor istorice în comunitatea națională a poporului român cu o singură organizare statal-națională.

Dacă piedicile externe — puterile străine dominante — nu ar fi frînat construcția național-statală a poporului român, aceasta s-ar fi realizat într-o singură etapă; unirea ar fi fost deplină și națiunea română în întregimea ei s-ar fi constituit în stat unitar național. Procesul construcției statale s-a desfășurat însă în două etape; în prima s-a înfăptuit unirea Moldovei și Țării Românești și s-a constituit statul modern român; în a doua prin unirea Transilvaniei cu România s-a format statul național unitar român.

După constituirea statului modern român în prima etapă, organismul social de producție se instituționalizează în organism al economiei naționale la nivelul unei părți a națiunii și a teritoriului național.

Economia celorlalte provincii românești, rămase sub stăpînire străină, era reprezentată, după cum s-a mai amintit, prin organisme sociale de producție relativ autonome cu ramificații întinse spre organismul economiei naționale constituit dar supus presiunii de integrare în sistemul economic al dominației imperiului.

Organismul social de producție al Transilvaniei, constituit și autonomizat în epoca feudală, odată cu transformarea capitalistă a economiei și cu necesitatea obiectivă a creării economiilor naționale, trebuia să se integreze în organismul capitalist al economiei naționale a României.

Însă dominația Imperiului habsburgic a impus un sistem de organizare economică, administrativă și politică, a instituționalizat economia capitalistă — prin legislație, instituții economice publice și private, prin politica economică — cu precădere la dimensiunile imperiului împotriva tendințelor naturale centrifuge, ignorînd cerințele obiective de închegare a organismelor economice naționale a popoarelor asuprite. Astfel, instituționalizarea modului de producție capitalist în Imperiul austro-ungar și formarea unui sistem economic supranațional a intrat în conflict cu necesitățile obiective ale construcției naționale, ale intereselor economice ale popoarelor subjugate.

Această organizare și instituționalizare deservea interesele politice de dominație și exploatare imperialistă. Ea urmărea centralizarea forțată, extraeconomică, a organismelor sociale de producție ale popoarelor constituite în perioada anterioară, la scara provinciilor locuite de ele, anihila-

rea atracţiei gravitaţionale către centrele economice naţionale în formare, integrarea lor într-o diviziune imperialistă a muncii, într-o piaţă comună a imperiului şi încadrarea lor într-un proces de reproducţie socială la dimensiunile sistemului politic al dominaţiei imperiale. Se urmărea, prin instituţii comune supranaţionale, bugete, tarife vamale comune — ca acela al teritoriului vamal comun din 1850 — să se adapteze şi să se subordoneze economiile diferitelor provincii cu alte naţionalităţi intereselor claselor dominante expansioniste ale naţiunilor dominante.

După introducerea dualismului, în anul 1867, raporturile dintre organismul social de producţie al Transilvaniei şi economia Ungariei şi a restului Imperiului austro-ungar capătă unele caracteristici prin acţiunea deliberată a organelor de stat, a cercurilor stăpînitoare şi a capitalului străin de a o ataşa mai strîns la interesele sistemului economic al imperiului. După cum se va demonstra, eforturile făcute pe cale administrativă, economică şi legislativă, de clasele dominante şi aparatul de stat stăpînitor asupra Transilvaniei, nu au anihilat entitatea sa, nu au condus la integrarea şi dizolvarea organismului său de producţie în economia multinaţională a imperiului. Organismul social de producţie al Transilvaniei, deşi supus presiunii de racordare (prin mijloace de transport, prin canalele creditului bancar ale capitalurilor alogene, prin presiuni politice, prin sistemul de organizare şi legislaţie economică) la piaţa şi la sistemul economiei imperiului, el nu-şi desface legăturile de zonele sale gravitaţionale, de organismul economiei naţionale a Romîniei, cu care se găsea în interdependenţă prin seculara diviziune geografică naturală şi socială a muncii, prin numeroase legături în viaţa economică, prin comunitatea naţională care se închega la nivelul întregului teritoriu român.

În stadiul iniţial al formării organismului capitalist al economiei naţionale, diferitele sale componente, domenii, ramuri, sfere ale producţiei şi circulaţiei iau naştere sub puternica acţiune a factorilor anarhici interni şi externi, uneori din iniţiativa statului.

Legile economiei capitaliste, mecanismul de funcţionare capitalist vor acţiona pe o arie a cărei dimensiuni sînt în funcţie de gradul de expansiune a raporturilor capitaliste şi pe măsura infiltrării acestora în zone necapitaliste.

Fiecare nouă ramură economică, fiecare domeniu nou apărut se va încadra cu o poziţie proprie, cu rol şi funcţii proprii în organismul capitalist al economiei naţionale, în sistemul reproducţiei sociale devenind o componentă organică a întregului, deşi va avea o fizionomie determinată, conturată. În procesul dezvoltării şi maturizării lor, diferite ramuri şi domenii îşi vor schimba locul şi poziţia, vor juca un rol diferit în raport de stadiul de dezvoltare a capitalismului.

Referindu-ne la capitalismul apărut mai devreme, din ţările Europei occidentale, observăm că procesele de formare a modului de producţie capitalist au evoluat mult mai îndelungat şi mai lent, că organismul economiei naţionale ca rezultat al acţiunii legilor economice, al intereselor burgheziei, s-a închegat iniţial în mod independent de conştiinţa socială şi viziunea capitaliştilor, într-un continuu proces de concurenţă, în lupta pentru o rată cît mai înaltă de profit. Structura internă, proporţionalitatea, funcţionalitatea mecanismului noului organism, formele sale institu-

ţionale n-au fost o acţiune conştientă, anticipată a capitalismului, ci consecinţa goanei după profit, a dezvoltării forţelor de producţie şi a diviziunii sociale a muncii, a instituţionalizării *post factum* de către statul capitalist.

În secolul al XIX-lea, trecerea la capitalism a unor noi naţiuni beneficia şi de elemente conştiente, de prospectivă, în privinţa constituirii organismului capitalist al economiei naţionale, avîndu-se în vedere tocmai organismele existente, în funcţiune în aceste ţări înaintate. Faptul trebuie luat în considerare cînd studiem formarea organismului capitalist al economiei naţionale în România. Schiţa lui, elemente ale lui se găsesc în lucrările economiştilor şi oamenilor politici ai burgheziei, exprimate sub diferite forme de cerinţe ale progresului social, al cărui prototip în acea epocă erau Anglia, Franţa, Belgia, etc. Programul economic al lui Al. I. Cuza, din decembrie 1859, este unul din exemplele la care se adaugă cerinţele exprimate de P. S. Aurelian, A. D. Xenopol, C. D. Gherea etc. Gîndirea progresistă română prefigura ţările române ca „Belgia Orientului".

Două au fost căile principale prin care organismul capitalist al economiei naţionale a obţinut o „proiectare" aproximativă anticipată pentru formarea lui în România : prima cale au constitut-o elementele modelului capitalimului occidental, cerute de forţele economice şi politice progresiste interesate din România, în spiritul necesităţilor obiective ale dezvoltării societăţii burgheze ; a doua, penetraţia capitalului străin întreprinzător în industrie, transport, bănci etc. Acesta, la nivel microeconomic, a aplicat formele de organizare a întreprinderii capitaliste din ţara de origine, în unităţile economice construite în România, a întreprins organizarea legăturilor economice între unităţi şi ramuri.

Condiţiile economico-sociale concrete fiind diferite în România faţă de Occidentul capitalist, şi organismul economiei naţionale s-a ordonat şi structurat după aceste condiţii, căpătînd o fizionomie proprie, cu deosebiri însemnate faţă de modelul occidental. Adoptarea unor forme şi sisteme de organizare, legislative, instituţionale occidentale în România s-a efectuat ca cerinţă obiectivă a realizării eficienţei activităţii economice capitaliste şi nu atît ca urmare a aplicării unui concept teoretic elaborat. În acest sens, în procesul de formare a organismului capitalist al economiei naţionale în România, acesta, solicitat obiectiv de modul de producţie capitalist în dezvoltare, a răspuns prioritar intereselor de clasă ale burgheziei în ascensiune, dar şi moşierimii în transformare. Aceste interese au dictat, pînă la o vreme, menţinerea formelor de producţie precapitaliste în unele ramuri — în special în agricultură, forme care pe latifundiile moşierilor (la condiţia lor economică) asigurau eficienţă activităţii clasei nu însă şi societăţii. Se va putea constata chiar că din faza de formare a organismului capitalist al economiei româneşti, el purta nu numai vicii de structură, datorate nivelului scăzut al forţelor de producţie, dar şi contradicţii economice, specifice împrejurărilor concret istorice în care s-a născut, raporturilor sociale de producţie divergente, încă eterogene, pe care le asambla.

În sfîrşit, o ultimă observaţie de principiu, care anticipează o concluzie importantă ce revine perioadei, priveşte natura, caracterul organismului economiei naţionale în faza formării sale. Deşi se creează noul

regim politic de tip burghez — statul naţional burghez, legislaţie şi instituţionalizare adecvată, iar modul de producţie capitalist se extinde şi cuprinde zone tot mai întinse în industrie, transporturi, credit, comerţ — el nu devine încă dominant în cadrul organismului economiei naţionale deşi îi determină evoluţia şi orientarea.

Pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea fiinţează cu o pondere însemnată zone precapitaliste sau semicapitaliste în producţia industrială, producţia casnică, meşteşugărească, în comerţ şi credit (capitalul negustoresc şi cămătăresc ca forme premergătoare ale capitalului industrial) şi mai ales în domeniul complicat al agriculturii, care deţine 70—75% din producţia materială şi 85% din populaţia ţării, în care raporturile economico-sociale capitaliste nu deveniseră încă dominante.

Astfel, procesul de formare a organismului economiei naţionale care implică transformări revoluţionare în structura sa, de la esenţa şi forma feudală la esenţa şi forma burgheză, se termină pînă la sfîrşitul secolului; el nu poate fi desemnat deci ca un organism deplin constituit. Din această cauză el nu are o unitate funcţională determinată de modul de producţie atotcuprinzător sau dominant şi hotărîtor care să declanşeze toate forţele motrice interne de progres burghez. Unitatea lui internă are la bază, într-adevăr, proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie în toate domeniile ca element comun, care însă generează capacităţi şi forţe economico-sociale diferite şi contradictorii din diferite forme ale acestei proprietăţi: industrială, comercială, cămătărească, moşierească, arendăşească, ţărănească etc. Ele provoacă contradicţii şi antagonisme şi frînează demararea rapidă a economiei capitaliste industriale.

Zonele necapitaliste sau semicapitaliste din agricultură, din domeniul circulaţiei şi schimbului erau atrase treptat în mecanismul reproducţiei lărgite a modului de producţie capitalist, supuse influenţei transformatoare a acestuia; dar modul lor de dezvoltare relativ autonom, pe baza unor legităţi generate de condiţia lor, nu avea acelaşi ritm, aceleaşi capacităţi, aceeaşi putere de acumulare ceea ce producea conflicte ale căror consecinţe aveau repercusiuni economico-sociale negative asupra întregului organism al economiei naţionale, a societăţii în ansamblul său.

Capitolul IV

Amplificarea legăturilor economice între țările române de la începutul secolului al XIX-lea pînă în deceniul al 7-lea

În epoca modernă legăturile economice între provinciile românești se desfășoară pe noi baze materiale, sociale și politice. Se naște o nouă orînduire socială ; „către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea încep să apară, odată cu dezvoltarea activității manufacturiere și a industriei, relații de producție de tip capitalist. Acest proces devine mai evident către mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea..." [1]. Este epoca de înlăturare a orînduirii feudale și de trecere la cea burgheză, epoca marilor transformări economice, sociale și naționale. Destrămarea feudalismului, începută de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, evidențiază procese cardinale menite să schimbe viața poporului român ; dezvoltarea producției materiale și concomitent lărgirea producției și schimbului de mărfuri, specializarea și extinderea diviziunii sociale și geografice a muncii în interiorul fiecărei țări românești și între ele, amplificarea schimburilor comerciale externe, dezvoltarea căilor de transport își aveau corespondentul social în lărgirea păturilor, a categoriilor noi, reprezentante ale noilor forțe și relații de producție : negustori, meșteșugari, industriași, muncitori etc. Marea masă a țărănimii iobage și clăcașe lupta pentru înlăturarea rînduielilor feudale.

Paralel cu modificările în structura producției materiale, modificările în structura socială impun treptat burghezia în prim planul luptei pentru puterea economică și politică. Perioada dintre revoluția lui Tudor Vladimirescu și domnia lui Al. I. Cuza se remarcă în istoria poporului român printr-o mare condensare de evenimente. În mai puțin de cinci decenii este înlăturată orînduirea feudală și se instaurează un regim social-politic de drept burghez, se instituționalizează în liniile sale fundamentale orînduirea capitalistă. Are loc unirea, în prima etapă, a două țări române — Țara Românească și Moldova — și formarea statului modern român, ceea ce a marcat intrarea României „în noua etapă a evoluției ei capitaliste, a ridicat pe o treaptă superioară lupta de eliberare națională, mișcarea revoluționară a maselor muncitoare pentru drepturi și libertăți sociale" [2]. Mai mult ca oricînd procesele economico-sociale și politice se

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, p. 255.

[2] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, 1975, p. 33.

mișcau în confluență cu cele naționale, constituiau suporturi și interese generale de emancipare a națiunii române, după cum și închegarea național-statală era o condiție esențială pentru progresul poporului român.

Deocamdată forțele de producție care îmbrăcau treptat relații capitaliste de producție rămîn prioritar manuale, iar producția de mărfuri poartă trăsăturile acestui mod de producție. Aria de producție a mărfurilor cu toate acestea se lărgește considerabil; participă la ea o parte a țărănimii cu mărfurile de industrie casnică, meseriași de la orașe și sate, din bresle și din afara lor, manufacturile semicapitaliste și capitaliste. Tocmai pe fondul acestora apărea și se dezvolta capitalismul căci „principala tendință a micii producții de mărfuri este dezvoltarea capitalismului...” [3].

Numeroasele frîne și piedici în calea prefacerilor — monopolurile feudale asupra producției și circulației produselor, vămile interne, breslele devenite retrograde, politica statelor mari stăpînitoare și dominante etc. — sînt asaltate și erodate treptat de imperioasele forțe noi ale producției și circulației.

Factorii externi economici și politici joacă în acești ani un rol covîrșitor asupra evoluției țărilor române, unii accelerînd-o, alții frînînd-o. Asupra celor mai importanți s-a făcut referire într-un capitol precedent. Dacă acumularea de capital propriu-zis, de mijloace de producție pentru demararea economiei capitaliste moderne a fost astfel mult frînată, impulsul economiei marfare în deceniile trei-șapte a fost însă fără precedent, provocînd o creștere de cîteva ori a producției agricole, a meșteșugurilor și corespunzător a exportului și în măsură relativă a importului.

Economia Principatelor Române dunărene este atrasă cu putere în circuitul european. Este perioada cînd străinătatea în primul rînd avea nevoie sporită de produsele românești și de piața românească; abia mai tîrziu va crește cererea României de capital și mărfuri de fabrică străine. Dar încă în primele decenii ale secolului invazia mărfurilor industriale, din Europa occidentală și centrală, pe piața internă provoacă modificări în cerințe și trebuințe, în modul de viață, în sistemele de schimb, impulsionînd în ultimă instanță consumul intern. Costul ridicat al transportului mărfurilor străine pe piața Principatelor Române, nesiguranța afacerilor nu le face deocamdată atît de periculoase pentru industria manuală autohtonă.

Mai amenințătoare devine după 1850 concurența mărfurilor străine, austriece și germane, asupra Transilvaniei a cărei industrie, pe la mijlocul secolului, era dominată de producția manuală, de slabă productivitate și cu prețuri ridicate.

Cu toate acestea, lărgirea tot mai rapidă a pieței interne a țărilor române lasă loc și pentru mărfurile de import și pentru expansiunea de largi proporții a industriilor precapitaliste și manufacturiere interne.

[3] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, p. 534.

Fenomenul creşterii pieţei interne, al producţiei de mărfuri, al economiei băneşti, se relevă din datele comerţului exterior al Principatelor Române dunărene:

Comerţul exterior în milioane lei[4]

Anul	Export	Import	Sold
1832	21,2	18,0	+ 3,2
1840	35,4	19,7	+ 15,7
1850	47,2	28,3	+ 18,9
1860	116,2	62,7	+ 53,5
1866	116,5	71,4	+ 45,1
1868	198,0	90,8	+107,2

Date centralizate asupra comerţului perioadei sînt numai începînd din anul 1832. Astfel reise că în vreme ce exportul s-a amplificat de peste 9 ori, importul a crescut de 5 ori, lăsînd excedente anuale de zeci de milioane de lei; acestea, fie că se acumulau parţial fie, în cea mai mare parte, — după calculele noastre — se consumau neproductiv de către moşierimea parazitară sau acopereau pierderi şi extorcaţiuni provocate de războaie şi ocupaţii. Credem că este o concluzie valabilă afirmaţia că majoritatea excedentului balanţei comerciale din aceşti ani a luat drumul străinătăţii pentru consum parazitar, transfer de averi sau plăţi către puterile ocupante, coborîndu-se acumulările mult sub necesităţile sociale ale dezvoltării noilor forţe de producţie.

Marea masă a populaţiei, în măsura în care intra prin producţia şi consumul său în procesul de schimb, achiziţiona mărfuri prelucrate industrial, de calitate şi modele specific autohtone de la meşteşugarii şi manufacturile locale sau prin trafic din Transilvania şi din alte părţi. În această perioadă cerinţele populaţiei rurale şi ale păturilor medii de la oraşe se îndreptau, ca o continuare a tradiţiilor de consum, către produse meşteşugăreşti mai adecvate în sortimente şi modele obiceiurilor vechi păstrate încă puternic în ţară. Moda „nemţească" sau „albăstrimea", cum se spunea, abia pătrundea la oraşe, în rîndul negustorilor şi funcţionarilor.

Aceste procese ample în plină dezvoltare, ale producţiei de mărfuri, ale economiei băneşti şi ale consumului individual au constituit terenul fertilizant al amplificării şi strîngerii legăturilor economice reciproce dintre ţările române.

In comparaţie cu epoca anterioară, feudală, relaţiilor economice interprovinciale româneşti li se imprimă, de condiţiile în dezvoltare, caractere şi trăsături noi şi funcţii social-istorice noi. Dintre acestea cea mai importantă se exercită în domeniul naţional, ca o premisă şi cauză a constituirii şi consolidării naţiunii române moderne peste hotarele şi îngrădirile administrativ-politice despărţitoare impuse poporului român.

[4] *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 463 şi 465.

Constituirea națiunii române și formarea statului său național burghez se înscrie în necesitatea evoluției societății omenești într-o anumită epocă istorică, fiind rezultatul luptei poporului. În legătură cu aceasta V. I. Lenin arăta că pentru prima epocă a capitalismului erau caracteristice prăbușirea feudalismului și formarea societății burghezo-democratice și a statului burghezo-democratic ; mișcările naționale devin mișcări de masă atrăgînd în arena politică, într-un fel sau altul, *toate* clasele populației [5].

Legăturile economice dintre Transilvania, Țara Românească și Moldova și ulterior dintre Transilvania și România, în primele 7 decenii ale secolului al XIX-lea, care realizează funcția de coagulant istoric național, fac obiectul acestui capitol. Dintre numeroasele forme și procese ale legăturilor economice expunerea se cantonează la cele cu capacitatea cea mai mare de aderență pentru unitatea națională : schimbul de mărfuri, circulația populației în scopuri economice, transhumanța.

Schimbul reciproc de mărfuri între țările române — considerațiuni istorico-metodice. Circulația, schimbul de mărfuri, a constituit unul din marile trasee ale ansamblului de legături și interdependențe economice pe întregul teritoriu românesc. Trăsăturile și aspectele generale caracteristice acestui fenomen le prezentăm succint înainte de a face analiza schimbului de mărfuri în formele sale particulare, concret istorice.

În primul rînd schimburile economice reprezentau un fenomen de continuitate și necesitate istorică practicat din interese materiale, sociale între colectivitățile populațiilor de pe teritoriul locuit de români din timpuri străvechi. Rolul și funcțiile lui în viața economică și comunitară a românilor l-au impus să fie consemnat, reglementat în cele mai importante documente oficiale, în rapoarte, în tratate și corespondențe interstatale dintre domnitori, dintre aceștia și organismele comerciale ale timpului cum s-a arătat pe larg în capitolul doi.

În calea schimbului interprovincii românești nu de puține ori s-au interpus obstacole produse de factori cu interese străine, contrare tendințelor și cerințelor economice ale poporului român. Aceasta a dat naștere și a menținut pe agenda istoriei secole de-a rîndul revendicarea, prin memorii, petiții, a libertății depline a schimburilor economice, a facilitării condițiilor politice, vamale, de transport între țările române. Explorarea arhivelor, pune în atenție existența unei bogate și inestimabile informații — memorii, cereri, întîmpinări — în care valoarea decisivă o are demonstrarea, cu multiple argumente convingătoare a intereselor sociale generale, a necesității de promovare și dezvoltare a schimburilor economice.

În al doilea rînd schimbul, întemeiat pe producția simplă de mărfuri, pe cea meșteșugărească și manufacturieră în dezvoltare, antrena o mare masă de populație într-o rețea deasă de curente, deplasări între centrele de aprovizionare, de producție și de consum, între piețele locale, regionale, între sate, tîrguri și bîlciuri periodice etc.

O caracteristică importantă o constituie și faptul că în fluxul general al schimburilor, purtătorii acestor relații progresiste — negustori,

[5] V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 25, p. 286.

meșteșugari, cărăuși, țărani etc. — erau autohtoni, în majoritate români alături de care acționau maghiari, sași, evrei, greci, armeni etc. Mișcarea economică de masă interprovincii românești îndeplinea într-o epocă în care se statornicea națiunea română o funcție coagulantă de mare valoare națională.

Producția de mărfuri în rapidă creștere în toate țările române a mărit masa produselor intrate în procesul de schimb interprovincii românești fiind însoțită totodată de amplificarea și adîncirea specializării unor centre economice, unor zone geografice, unor sate și orașe. Diviziunea teritorială și socială a muncii industriale se extinde; producătorii din Transilvania — meșteșugari, breslele industriale, industria casnică de mărfuri etc. — intră în dependență tot mai strînsă de consumatorii pieței interne, dar mai ales de piața tradițională de desfacere și aprovizionare a Țării Românești, Moldovei și Dobrogei și chiar mai departe peste Dunăre. Fenomenul economic al complementarității se îmbogățește cu elemente noi, amplificatoare, de adîncime și de interdependență a economiilor țărilor române.

O importanță istorică dobîndește trecerea economiei, după deceniul al cincilea, la reproducția lărgită pe baza mașinismului; ea va conferi schimbului de mărfuri elemente noi, calitative, atît în conținutul relațiilor și funcțiilor economice cît și naționale. Între acestea sînt de menționat: regularitatea și frecvența mai mare în aprovizionare și desfacere, interdependența mai strînsă între zonele și centrele de producție și consum, noi elemente în diviziunea teritorială și socială a muncii, instrumente moderne capitaliste de efectuare a tranzacțiilor, dimensiune mai mare și o arie de acțiune mai întinsă a capitalului negustoresc, implicarea creditului, a capitalului cămătăresc apoi bancar de tip modern în sistemul raporturilor de schimb, organizații comerciale — asociații, tovărășii și alte forme intervenite să asigure funcțiile noi ale procesului de schimb și circulație etc.

De asemenea trecerea treptată la schimbul modern de mărfuri producea o accelerare a desfacerii produsului și a aprovizionării, și implicit necesitatea organizării pieților locale și zonale; piața internă se organizează într-un cadru administrativ și legislativ nou, cu instituții specifice moderne. Pentru asigurarea tranzacțiilor, a deplasării și siguranței mărfurilor căile de comunicație, de transport se cereau adaptate noilor cerințe, modernizate, revoluționate; în consecință, ele încep să fie așezate pe o bază tehnică materială mecanizată — telegraf, cale ferată, vapoare cu motor cu aburi etc. Legăturile economice obțin, odată cu noile condiții, atribute moderne: multiplicarea frecvenței, amplificarea volumului și sortimentelor produselor intrate în circuit, accelerarea rotației fondurilor de producție. Se produce o intensificare a relațiilor de schimb, o lărgire a ariei geografice cu tendințe de cuprindere a tranzacțiilor și a factorilor economici de pe întregul teritoriu al țării într-un sistem general, cu cîteva centre de gravitație și pulsație economică.

În sfîrșit o condiție importantă a dezvoltării legăturilor economice dintre țările române era și aceea că schimbul de mărfuri, impulsionat de noile mobiluri ale producției capitaliste, necesita un climat de ordine și siguranță, de stabilitate și libertate economică și politică inclusiv înlăturarea granițelor administrativ-statale care divizau poporul român.

Dar toate aceste condiții economico-sociale și politice necesare promovării schimburilor de mărfuri s-au realizat treptat. În calea lor erau numeroase piedici de natură socială și politică reprezentate de feudalism și de dominația străină. În Moldova, Muntenia și Dobrogea ele au fost eliminate în deceniile șase—opt; în Transilvania, după înlăturarea iobăgiei, factorul principal de frînă a rămas stăpînirea economică și politică a imperiului. Astfel, schimbul de mărfuri între România și Transilvania, intensificat obiectiv de procesul dezvoltării producției capitaliste, va întîlni în toată perioada pînă la eliberarea Transilvaniei și unirea ei cu România, opoziția forțelor reacționare economice și politice ale puterii imperialiste, stăpînitoare.

Ceea ce se detașează sub aspect calitativ în această perioadă, în procesul de interdependență economică dintre țările române, sînt noile elemente și funcții ale schimbului care pun în evidență puternică fenomenul gravitației economiei transilvănene către economia celorlalte provincii românești de la sud și est de Carpați.

În epoca feudală, dominată de economia naturală, legăturile economice și necesitățile acestor legături produceau complementaritatea între țările române cu atracție relativ reciprocă în intensitate. În epoca destrămării economiei feudale, a amplificării producției de mărfuri simplă, a economiei bănești și a înfiripării producției capitaliste, fenomenul de atracție relativ echilibrat este deteriorat și sporește gravitația economiei transilvănene către aceea a economiei Principatelor Române de la Dunăre. Modificarea acestui raport s-a făcut în perioada de descompunere a economiei feudale și trecere la economia capitalistă.

Urmărirea fenomenului, a cauzelor sale, furnizează elemente noi de înțelegere a legăturilor economice, a caracterului lor. Astfel, în epoca feudală relațiile economice dintre țările române se întemeiau pe o structură internă a producției materiale asemănătoare: predominarea economiei naturale, cultura agricolă și pastorală, cu meșteșuguri de breaslă pentru nevoile de produse prelucrate. Transilvania însă avea cîteva centre puternice de industrie meșteșugărească urbană și de industrie țărănească rurală în zonele Sibiului, Brașovului, Bistriței etc., cu tradiție îndelungată cultivată de români și sași. Surplusul acestei producții, solicitate în țările vecine, își avea o piață de desfacere cu precădere la sud și est de Carpați, precum și la sud de Dunăre [6].

Moldova și Țara Românească aveau de asemenea o industrie meșteșugărească relativ dezvoltată cu o varietate de mărfuri ce asigurau o mare parte a consumului personal [7]. Dar atelierele de producție a uneltelor de metal, a armelor etc. erau mai slab dezvoltate mai ales din cauza insuficienței materiilor prime și a atitudinii puterii otomane.

Relațiile de schimb ce se stabileau între locuitorii țărilor române erau impuse de necesitățile reproducției simple în care mijloacele de producție jucau un rol mai redus ca în reproducția lărgită. Atunci economia

[6] Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, Edit. Acad., 1954. Relevăm că subiectul lucrării este abordat pentru „a dovedi și în ce privește producția meșteșugărească legăturile strînse dintre Transilvania și țările române"... „relațiile de schimb de o parte și de alta a Carpaților".

[7] Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, în *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969.

transilvăneană își putea asigura mijloacele de muncă, uneltele din producția proprie industrială (a breslelor) și în mare măsură necesitățile de materii prime din agricultura proprie. Legăturile de schimb ale Transilvaniei cu economiile românești de la sud și est de Carpați erau generate de nevoia vînzării unor produse ale meșteșugului, debitate în cantități tot mai mari : unelte, arme, produse prelucrate din piele etc. ; necesitățile și interesele de plasare a produselor transilvănene se articulau cu necesitățile pieței interne a Țării Românești și Moldovei pentru asemenea produse, fapt pentru care negustorii de aici se adresau breslelor și negustorilor din Sibiu, Brașov, Sighișoara, Bistrița etc. Avantajele reciproce ale producătorilor și consumatorilor, vămile mai puține și taxele relativ reduse, prețurile convenabile, gusturile, obiceiurile și preferințele de producție și consum asemănătoare, aceeași limbă de comunicare generau interese reciproce, de masă : necesitatea obiectivă a schimburilor interprovincii românești.

După închiderea Dunării și Mării Negre, în secolul al XVI-lea, de către Imperiul otoman, penetrația mărfurilor de manufactură europene sau orientale în țările române pe calea apei se îngreuiază considerabil. Traficul de comerț internațional se deplasează pe continent, în lungul și latul Europei. Drumurile de comerț de mare trafic din nordul și nord-vestul Europei către sud și sud-est care legau mari centre europene de producție și comerț cu piețele de desfacere și aprovizionare orientale sînt tot mai frecventate. Negustorii traversau, în tranzit, Transilvania, Bucovina, Moldova și Țara Românească unde lăsau unele mărfuri luînd altele și ducîndu-le mai departe peste Dunăre în Orient și invers din Orient către Polonia, statele germane etc.

Produsele industriale din vestul și nordul Europei pînă în estul și sudul ei sau Orient parcurgeau distanțe mari de sute și mii de kilometri ; transportul devenea costisitor depășind de cîteva ori valoarea proprie a mărfurilor. Pentru Moldova și Țara Românească sursa cea mai apropiată de produse industriale era și cea mai ieftină găsindu-se în Transilvania la distanțe de la cîteva zeci pînă la cîteva sute de km. De aceleași avantaje economice beneficiau și atelierele centrelor transilvănene cînd se aprovizionau cu lînă, piele, alte materii prime și semifabricate din aria provinciilor din sudul și estul Carpaților.

Trecerea treptată la o economie de mărfuri mai extinsă, meșteșugărească și manufacturieră, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea, ridică probleme mai grele pentru Transilvania în ceea ce privește plasarea mărfurilor sale și aprovizionarea cu materii prime și semifabricate. Dar piețele ei tradiționale, de la sud și est de Carpați își măresc capacitatea de achiziție datorită creșterii producției lor agricole și animale și a exportului ei.

Însă eliberarea organismelor sociale de producție a celor două provincii românești de la Dunăre de chingile monopolului otoman produce, după deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, o proliferare rapidă a meșteșugului urban și rural, și în măsură mai redusă a manufacturilor, care debitează pe piața internă o masă tot mai mare și mult diversificată

de mărfuri [8]. Deși de capacitate mai mică, ea începe să concureze marfa transilvăneană, brașoveniile, nu atît în privința prețului cît al ariei de desfacere. Același fenomen apare și în sudul Dunării.

Un alt pericol ce devine amenințător din deceniul al patrulea pentru industria de breaslă și meșteșugărească transilvăneană, pe piețele ei tradiționale, provine din deschiderea circulației navelor tuturor statelor pe Dunăre și Marea Neagră [9] și mai ales introducerea vaselor cu motoare cu aburi. Mărfurile engleze, franceze, germane, austriece asaltează [10] — cu un transport ieftin și sigur — piețele sud-estului european și deteriorează aici „monopolul" de fapt al industriei transilvănene. Mărfurile occidentale sînt mult mai ieftine, mai estetice și mai variate; ele încep să fie produse de fabrică cu cheltuieli mici de producție. Mai mult, cunoscîndu-se cererea tradițională a populației pentru „brașovenie", o serie de centre industriale occidentale contrafac brașoveniile și le dau drept produse de Transilvania.

Pe de altă parte intervin și factori favorizanți ai stimulării industriei. Astfel, deplasarea transporturilor de pe uscat pe apă, pe Dunăre, din centrul Europei spre sud-estul său și mai departe pînă la mare, slăbește tranzitul mărfurilor de Lipsca, Viena, Breslau, prin Transilvania, și odată cu aceasta slăbește, pînă la construcția căilor ferate, și concurența mărfurilor germane și austriece pe piața internă a provinciei de peste Carpați. Aceasta stimulează și înviorează producția transilvăneană meșteșugărească și manufacturieră, dar numai pînă la construirea căilor ferate și legarea lor cu centrele industriale ale Imperiului habsburgic.

Industria de fabrică în plină dezvoltare în Austria, Boemia, Cehia etc. produce o masă de mărfuri considerabilă și ieftină care caută asiduu plasament în primul rînd în provinciile imperiului. Desființarea în anul 1850 a vămilor dintre provinciile din imperiu, formarea unei piețe interne comune este expresia acestei nevoi acute de realizare a mărfurilor industriei moderne. Piața Transilvaniei este astfel asaltată de produsele și de capitalurile austriece și germane.

Industria meșteșugărească, de breaslă, transilvăneană, care în secolele XIV—XVIII fusese la un nivel de tehnică și productivitate apropiate de industriile centrale și vest-europene, rămîne mult în urma lor și acum pierde treptat capacitatea de concurență.

[8] Fenomenul este remarcat într-un memoriu din anul 1848 al Societății de comerț din Sibiu, în care se arată că „cele două principate sînt inundate de produse externe de toate felurile, făcînd abstracție de activitatea meșteșugărească internă, devenită mai activă acolo"..., Arh. St. Sibiu, fond. nr. 66, Societatea de comerț din Sibiu, mapa IV, nr. 221.

[9] În 1834 intra în portul Galați primul vas englez cu mărfuri de fabrică, iar în 1836 se înregistrează 30 de vapoare sub pavilion englez. În 1830 ia ființă „Societatea de navigație pe Dunăre" cu capital austriac înzestrată cu vase moderne.

[10] Amenințarea concurenței străine este analizată cu mare competență și exprimată cu teamă de Societatea de Comerț din Sibiu în memoriul său conceput către primarul orașului: „După cum este de obște cunoscut se aduc, pe de o parte, prin lărgita circulație a vapoarelor pe Dunăre, mărfurile necesare în provinciile de mai sus (Moldova și Țara Românească, n.n.) și pe de altă parte pe mare prin vapoarele care se reîncarcă la Galați și Brăila cu cereale, mărfurile coloniale, apoi produse industriale engleze și franceze în abundență spre cele două principate învecinate", Arh. St. Sibiu, fond. nr. 66, loc. cit., mapa IV, nr. 211, concept în l. germană.

După 1850 situația devine mai amenințătoare, iar după trasarea căilor ferate în întreg imperiul, începe să fie gravă. Concurența vestică este nimicitoare. Mai pot rezista numai subramurile și produsele tradiționale specifice, fără corespondent în țările române de la Dunăre.

Astfel, economia cea mai întinsă a Transilvaniei — producția de mărfuri țărănească, meșteșugărească, manufacturieră care ocupa sute de mii de producători — se găsește între două focuri : pe piața internă din partea concurenței mărfurilor austriece iar pe pieţele tradiționale externe — în România și sudul Dunării — din partea atacului produselor austriece, germane, engleze, franceze etc.

În această situație întreaga perioadă de la mijlocul secolului al XIX-lea pînă în 1918, evoluează în atmosfera de îngrijorare pentru ruinarea industriei mici și mijlocii transilvănene, și de eforturi în vederea menținerii pentru ea a pieţelor din sudul și estul Carpaților. Numeroase memorii, cereri, delegații, studii și lucrări, articole de presă exprimă acut o multitudine de cerințe legate de obiectivul de mai sus.

Se produce o mutație și în conștiința producătorilor și capitaliștilor din aceste industrii ; ei înțeleg faptul că dependența lor de pieţele provinciilor vecine, a României, este mult mai mare decît nevoia acestora de produsele transilvănene și își dau seama și reclamă cu putere faptul că existența lor socială depinde de raporturile de schimb și producție cu economia României.

Concurența mărfurilor străine a redus și capacitatea de acumulare a industriei autohtone, i-au diminuat posibilitatea de trecere la industria mecanizată. Ca trăsătură esențială și expresie a poziției și locului Transilvaniei în sistemul economic al imperiului este faptul că industria autohtonă meșteșugărească și manufacturieră nu s-a transformat decît în mică măsură în industrie mecanizată, prin cunoscutul proces de diferențiere și concentrare. Ea slăbește, către sfîrșitul secolului, se rarefiază, trece pe planul doi ca importanță cînd alături se pun temeliile întreprinderilor și ramurilor mecanizate din inițiativa sau cu participarea capitalului străin. Noua industrie la început era opera capitalului autohton, dar mai apoi rezultatul marelui capital din Viena și Budapesta, a firmelor germane și de altă provenienţă, penetrate adînc în economia Transilvaniei. Mărfurile industriei mecanizate continuă și ele să se îndrepte pe tradiționala cale către sudul și estul Carpaților, însă în condiții noi, în mecanismul reproducției noi, lărgite.

Astfel, echilibrul cerere și ofertă, de interdependență cu grad de forță relativ egală dintre provinciile române de la Dunăre și Transilvania, manifestat în secolele trecute, se schimbă într-o gravitație puternică a economiei acesteia către România. Se conturează necesități obiective de realizare în continuare a reproducției sociale a Transilvaniei în unitate cu organismul economiei naționale a României.

Dacă mecanismele proceselor și legilor economice au generat interdependența dintre țările române și gravitația economică a Transilvaniei, stăpînirea străină politică și economică, împotriva dorințelor subiective ale conducătorilor monarhiei, a accentuat-o și a scos în evidență apartenența stringentă a lor la un organism social de producție unitar al întregii națiuni române.

Relațiile economice ale Transilvaniei cu Austria și Ungaria nu au fost deci de natură să rezolve problemele grave de producție și desfacere ale economiei Transilvaniei în proces de transformare capitalistă. Promovarea intereselor imperiului de exploatare și dominație și concurența marilor capitaluri și monopoluri duceau inevitabil la acest deznodămînt; ele adînceau antagonismele dintre economia transilvăneană și cea din imperiu, reflectate și în forța și lupta socială de eliberare națională.

Împotriva unor încercări neconvingătoare de argumentare a unor autori străini, economia Transilvaniei, nu gravita spre vest, spre vreunul din organismele naționale de producție din imperiu — austriac, maghiar etc. Ea nu se lega de sistemul economic al imperiului decît pe cale administrativ-statală, în calitate de provincie stăpînită și exploatată și aceasta cu prețul unilateralizării economiei sale, a distrugerii formelor industriale autohtone. Dominația asupra Transilvaniei a facilitat și asigurat procesul de penetrație liberă a capitalului alogen după deceniile nouă-zece, care are ca rezultate: fondarea ramurilor noi industriale, acapararea celor vechi din mîinile capitalului autohton, racordarea și subordonarea lor intereselor monopoliste, imperialiste ale monarhiei.

Cu toate acțiunile contradictorii care brăzdau terenul raporturilor comerciale între Transilvania și Principatele Române de la Dunăre tendința predominantă a legăturilor economice este amplificarea și diversificarea lor, antrenarea unei mase mult sporite de mărfuri, producători, negustori și consumatori în aceste raporturi de interdependență economică.

Schimbul de mărfuri reflectat în unele date statistice ale perioadei. Situațiile statistice asupra traficului de mărfuri dintre țările române confirmă cu certitudine și convingere dimensiunile generale, orientările și tendințele majore ale legăturilor comerciale, deși informațiile nu au totdeauna precizia necesară, nu sînt înregistrate continuu, de la an la an sau de la perioadă la perioadă; evaluările mărfurilor la punctele vamale de regulă erau mai mici, cantități însemnate erau sustrase înregistrărilor prin ocolirea birourilor de vamă etc. Din lipsa unor serii statistice continue și integrale asupra circulației mărfurilor interprovincii românești, vom folosi date separate sau cumulate, parvenite atît prin înregistrările făcute de organele din Transilvania, cît și prin cele efectuate în Țara Românească și Moldova.

Analiza fenomenului schimburilor interprovincii românești vizează trei planuri: al dinamicii globale, al orientării geografice a fluxului comercial al Transilvaniei și planul structurii schimburilor sale comerciale.

În ceea ce privește *dinamica globală* a importurilor și exporturilor analiza datelor dezvăluie tendințe semnificative în special de amplificare a participării economiei transilvănene la circuitul comercial din această zonă a Europei. În scopul determinării cu mai mare certitudine a unor tendințe în schimburile economice vom decala perioada prelungind-o anterior, pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, astfel că ea va cuprinde circa opt decenii. Deși perioada propusă depășește limitele cronologice ale capitolului de față, analiza economică a desfășurării fenomenului pe un interval mai mare, departe de a afecta valoarea concluziilor le va asigura un caracter mai generalizator și deci cu atît mai obiectiv. Cele

trei momente esențiale de sprijin ale datelor statistice sînt astfel anii 1785—1799, 1850 și 1867.

Primul moment, sfîrșitul secolului al XVIII-lea, se prezintă cu următoarea situație a comerțului exterior al Transilvaniei istorice la import și la export [11]:

Anul	Import	Export
	în mii florini [12]	
1785—1792 medie anuală	1 308	820
1792	1 332	819
1797	1 332	628
1798	1 744	653
1799	2 840	731

Înainte de a comenta tabloul este important să facem cîteva precizări asupra datelor și să relevăm remarcile sursei din care provin. Situațiile statistice sînt note de sinteză asupra industriei și comerțului transilvănean consemnate în 1851 și aflate în arhiva special organizată a Societății de comerț din Sibiu.

Primele date se referă la anul vamal — 1 noiembrie 1780—31 octombrie 1781. Totalul importului Transilvaniei era de 1 632 mii florini; urmează apoi următoarea precizare foarte importantă: „Desființarea vămilor intermediare între Ungaria și Transilvania are loc în anul 1783. *Tabelele comerciale de mai tîrziu conțin, de aceea, sub titlul de import și export, cel mai adesea import și export de mărfuri din și către Moldova și Valahia*" ceea ce înseamnă implicit și un indicator al schimbului între Transilvania și celelalte două țări românești.

Astfel, Societatea de comerț din Sibiu ținea să menționeze în documentele sale interne faptul esențial că traficul comercial al Transilvaniei,

[11] Arh. St. Sibiu, colecția Muzeul Brukenthal, fond. 63, L, 1—5, nr. 224, f. 39, manuscris în l. germană. Traducerea certificată de Arh. St. Sibiu.

[12] Cifrele absolute nu sînt comparabile în întregime decît pe perioade mai scurte, de cîțiva ani; pentru cîteva decenii comparația nu mai poate reflecta fenomenul real din cauza modificării de valoare a florinului, suferită ca urmare a puternicii inflații — prin emisiunea de bancnote — provocată de războaiele franco-austriece. Astfel între 1771 și 1811, în 4 decenii devalorizarea a fost de 8,33 ori, 100 florini de hîrtie fiind echivalenți cu 12 florini de argint. În 1811, reforma monetară devalorizează oficial de 5 ori bancnotele în circulație și le preschimbă cu noi semne monetare de hîrtie cu valoare de 5 ori mai mare; pentru 100 florini vechi se schimbau 20 florini noi. Dar în timpul războaielor napoleoniene se emit noi cantități de bani de hîrtie fără acoperire metalică. În 1816, Banca națională a Austriei preschimbă banii de hîrtie aflați în circulație în raport de 250 florini vechi la 100 florini noi, producînd o nouă deflație. Se emite apoi monedă convertibilă, convențională, adică la etalonul stabilit la 1759. Sistemul monetar — argint-aur — funcționează astfel pînă la 1848, deși se operează concomitent în tranzacțiile economice cu florini de hîrtie și cu florini convenționali; în timpul revoluției guvernul maghiar emite mari cantități de hîrtie monedă care ulterior sînt anulate. Banca națională a Austriei emite și ea hîrtie monedă, sporind inflația în anii 1849—1854, dar în 1857 sistemul monetar se reorganizează din nou, emițîndu-se florini noi, austrieci, cu o mică deosebire de florinii „convenționali". Pînă la primul război mondial moneda convertibilă rămîne relativ constantă; în 1892 se introduce coroana, care echivala cu 0,50 florini. Evoluția monetară, este redată după Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, Edit. Acad., București, 1964, p. 126—129.

exprimat în date, cel puțin pentru 1785—1799, are în vedere comerțul „cel mai adesea" cu Moldova și Țara Românească. De notat însă că la începutul secolului se introduc din nou vămi și tarife vamale între provinciile Austriei, Ungaria și Transilvania care vor fi desființate abia în 1850.

Datele tabelului reprodus mai sus, asupra schimburilor comerciale externe pe un deceniu și jumătate, sînt semnificative. Ele degajă cîteva concluzii: în primul rînd predominarea importului asupra exportului și existența unui sold permanent pasiv; în al doilea rînd, o tendință inversă în dinamica dintre importul în creștere și exportul în diminuare. Fenomenul își poate avea cauza în dezvoltarea producției industriale austriece și expansiunea ei pe piețele provinciilor slab dezvoltate și respectiv a Transilvaniei de o parte [13]; pe de altă parte, exportul mai redus față de import și deficitele continue, în întregul secol al XIX-lea, ale balanței comerciale a Transilvaniei erau provocate de cauze specifice situației sale economice și poziției sale în cadrul imperiului; slaba valorificare a resurselor naturale, dezvoltarea lentă a forțelor de producție, prețurile joase la produsele brute exportate etc. O parte considerabilă a pieței interne pentru produsele fabricate importate era susținută de capacitatea de cumpărare a aparatului administrativ statal și militar austriac și maghiar în Transilvania, plătit din buget, precum și de importurile de capital străin sub formă de mijloace de muncă, materii prime etc. Prin aceasta se explică posibilitatea deficitului continuu al comerțului exterior, slaba capacitate de a mări exportul.

Al doilea moment se situează la mijlocul secolului al XIX-lea, în 1850. În acest an se formează teritoriul vamal comun pe întregul imperiu. Taxele vamale între provinciile imperiului sînt anulate în scopul asigurării libertății depline de plasare a mărfurilor industriale austriece. Pentru acest an, E. A. Bielz [14] calculează pe baza statisticilor austriece [15], cu aproximație, în mii de florini, comerțul Transilvaniei istorice care se prezintă astfel: importul — 3 644, exportul — 2 844.

În decursul a mai mult de jumătate de secol, comerțul exterior al Transilvaniei, în expresie valorică, se dublează [15].

Prioritatea importului asupra exportului, ca o constantă a Transilvaniei, atestă și ofensiva susținută a mărfurilor industriale din zonele dezvoltate ale imperiului asupra pieței interne a provinciei românești.

Al treilea moment îl reprezintă anul 1867 cînd Transilvaniei i se răpesc ultimele elemente de autonomie, fiind inclusă sub administrația Ungariei. Statisticile economice nu vor mai înregistra separat, decît în

[13] Statisticile, din sursa precedentă, confirmă pentru perioada 1785—1799 un import susținut din provinciile austriece în Transilvania. Valoarea medie anuală a mărfurilor importate „din celelalte provincii cezaro-crăiești este socotită la 723 561 fl." ...menționează o notă specială din documentul citat. Arh. St. Sibiu, fond. 63, L, 1—5, nr. 225, fila 41.

[14] E. A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, Sibiu, 1857, p. 291—294.

[15] Kóváry László dă la o perioadă apropiată, pentru Transilvania următoarele date n mii florini renani:

	1 841	*1 845*
import	3 428	4 072
export	2 181	2 974

ceea ce arată oscilații în jurul datelor anului 1850. Kóváry László, *Erdélyország statisztikája*, Cluj, 1847, p. 291.

anumite cazuri, traficul de import-export al Transilvaniei, fapt ce explică raritatea acestor date pentru deceniile următoare.

În 1867, după calculele efectuate pe baza statisticilor oficiale, comerțul exterior al Transilvaniei numai cu România se prezenta astfel [16] (în mii de florini): importul — 8 200, exportul 4 678.

În comparație cu momentul precedent — 1850 — valoarea comerțului exterior se dublează în numai un deceniu și jumătate ceea ce evidențiază creșterea în ritm accelerat a pieței și a producției de mărfuri transilvănene. Datele privesc numai schimburile comerciale cu România ceea ce înseamnă că global ele sînt mai mari. Discrepanța dintre importul mult mai mare și export se adîncește, față de mijlocul secolului. Importul de fabricate, mai ales din provinciile industriale ale monarhiei, se face fără nici un fel de piedici sau taxe.

Cu toate rezervele privitoare la metodologia de înregistrare, la valoarea unităților monetare sau la teritoriul avut în vedere, reiese că în aproape șapte decenii după evaluările minime, comerțul exterior a sporit de la 2 640 mii florini, media anilor 1797—1799, la 12 878 mii florini în anul 1867. Din acestea importul cu prioritate permanentă, evoluează de la 1970 la 8 200 mii florini, un spor de 4,1 ori, în timp ce exportul se urcă de la 670 mii florini la 4 678 mii florini, respectiv de 7 ori, subliniind creșterea capacității de export a industriei transilvănene.

Dimensiunile globale ale comerțului exterior, după datele de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și cele din 1867, arată totodată creșterea orientării sale către sud și est de Carpați. Înaintea abordării structurii comerțului exterior al Transilvaniei se impune mențiunea de luare în considerare a marilor transformări sociale, economice și politice ale epocii cu efecte determinate asupra comerțului extern. Schimburile economice au fost de asemenea puternic influențate și de fenomene de conjunctură și de politică economică, de măsurile vamale de stat, schimbătoare etc., cu urmări fie în sensul diminuării traficului, fie în sensul sporirii lui. De asemenea unele abateri bruște de la medie în sus sau în jos, a cantității mărfurilor intrate în circuit, întrucît erau de origine animală sau vegetală, se datorau în mare măsură fenomenelor naturale, unele din acestea — seceta, inundația, epidemiile — reducînd brusc producția, deci și schimbul lor.

Asupra *orientării geografice* a schimburilor comerciale externe ale Transilvaniei, mai apelăm la o sursă competentă care arată că partenerii comerciali permanenți ai Transilvaniei erau țările române dunărene, Austria și Ungaria și în măsură mai redusă provinciile de peste Dunăre între care se împărțea aproape întreg comerțul său. După O. F. Jickeli [17], la sfîrșitul deceniului al IV-lea al secolului al XIX-lea, traficul marfar al Transilvaniei cu provinciile „turcești" (prin care autorul menționează că are în

[16] Vezi calculele detaliate la paginile 159—160 ale prezentei lucrări.

[17] Dr. O. F. Jickeli, *Der Handel der siebenbürger Sachsen*, Sibiu, 1913, p. 93—94; *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 460. Comentariul lui O. F. Jickeli la tabelul de mai sus este următorul: „O comparație între aceste cifre arată marea importanță a pieții românești pentru Transilvania care crescuse considerabil de la începutul secolului. Pe vremea aceea exportul transilvănean spre Principatele dunărene era aproape egal cu exportul către celelalte provincii austriece pe cînd acum reprezintă de 3—4 ori mai mult decît acestea din urmă", *op. cit.*, p. 94.

vedere în primul rînd țările române de la Dunăre aflate sub dominația otomană) de o parte, și cu Ungaria și provinciile austriece de alta, a fost următorul, în mii florini :

	Export		Import	
	1837	1838	1837	1838
Țările române de la Dunăre și provinciile de peste Dunăre	2 947	2 995	3 187	4 157
Ponderea în total (%)	97,84	97,11	91,79	96,00
Ungaria și provinciile austriece	65	89	285	173
Ponderea în total (%)	2,16	2,89	8,21	4,00
Total	3 012	3 084	3 472	4 330

Datorită faptului că Țara Românească și Moldova se aflau sub suzeranitate turcească în această perioadă, ele erau incluse în teritoriul vamal otoman. Ca urmare, statisticile oficiale consemnau circuitul de mărfuri în acest cadru dar cu specificația expresă a provinciilor românești. O. F. Jickeli, a elaborat lucrarea sa pe baza statisticilor oficiale [18]. Esențialul care se relevă este că majoritatea comerțului Transilvaniei (prin căile Sibiului și Brașovului) se făcea cu țările române de la sud și est de Carpați, în vreme ce Ungariei și provinciilor austriece le revenea între circa 2 — 8%. În alte perioade schimburile comerciale cu privinciile Austriei puteau fi mai mari și datele statistice consemnează o presiune tot mai mare a concurenței mărfurilor industriale din imperiu pe piețele provinciilor periferice și deci și ale Transilvaniei. Dar oricît de mult ar fi crescut traficul lor în Transilvania orientarea acesteia rămîne spre piețele și sursele de aprovizionare din țările române de la sud și est de Carpați.

Această situație este confirmată și de alte date și documente istorice. Astfel traficul de *en gros* al Brașovului, pe unde se scurgea în Țara Românească și Moldova majoritatea exportului transilvănean, era evaluat în deceniul al cincilea la circa 2 500 mii florini, ceea ce poate fi luat ca etalon, cu aproximație pentru dimensiunile schimbului interprovincii românești [19].

De multe secole înaintea perioadei studiate, Brașovul constituia atelierul principal de producție și pîlnia de absorbție și canalizare a mărfurilor industriale transilvănene pentru țările române de la sud și est de Carpați. În preajma secolului al XIX-lea, la 1798, Brașovul avea o producție a industriei prelucrătoare de 2 441 mii florini; capacitatea de producție a marelui centru din Țara Bîrsei era considerabilă; în 1798 funcționau 1 836 ateliere, 34 magazine și 74 negustori care vindeau *en-gros* produsele lor în sudul și estul Carpaților. Ponderea predominantă a comerțului exterior al Transilvaniei este deținută în continuare, totdeauna de Principatele Române de la Dunăre. Datele publicate în „Gazeta Transil-

[18] *Handel Siebenbürgens 1837 und 1838*, Bl. f. 6, G.n.B.V., 1840, indicat de Dr. O. F. Jickeli, în *op. cit.*

[19] În anii 1845—1850 peste 4/5 din exportul Brașovului se îndrepta spre Principatele Române dunărene, vezi N.G.V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, p. 34.

vaniei" pentru anul 1847, întocmite pe baza rapoartelor oficiale ale consulilor austrieci în alte țări, sînt edificatoare. Astfel, în Țara Românească se exportau mărfuri în valoare de 3 500 mii florini, în Moldova „cu Galați cu tot" de 1 100 mii florini, iar peste Dunăre de circa „400 mii florini" [20]. Proporția care revine exportului din Transilvania în celelalte două țări române este de circa 82% și doar aproape 18% mergea în provinciile turcești. În sfîrșit, pentru 1867, datele calculate după statisticile oficiilor vamale de la hotarul Transilvaniei cu România și menționate mai înainte relevă aceeași tendință.

◇

Transilvania, prin structura producției interne, agricole și industriale, prin nevoile sale de producție și schimb, prin avantajele reale economice de export și import deci prin întreaga funcționare a organismului social de producție, în secolul al XIX-lea continua să graviteze către celelalte două provincii românești, constituite ulterior în statul național român. Sporirea sau diminuarea comerțului Transilvaniei cu țările române dunărene, în anumite perioade, nu înseamnă însă și o variație a gravitației economice a ei către economia provinciilor surori. Aceasta pentru că atracția economică exprima necesități economice obiective de dezvoltare a organismului social de producție al Transilvaniei în legătură cu economia celorlalte provincii românești. Schimburile economice interțări românești, variația lor cantitativă, puteau să arate faptul că aceste necesități erau satisfăcute într-o măsură mai mare sau mai mică. Atunci cînd nu existau piedici în calea schimbului, mai ales de stat, din partea imperiului, comerțul între țările române înflorea. Cînd interveneau obstacole, exponenții intereselor economice directe ale acestor schimburi se ridicau sub forme diferite, protestau și cereau înlăturarea piedicilor respective.

În consecință, gravitația economică se manifesta ca un fenomen economico-social distinct cu acțiune obiectivă și exprimînd interesele celor mai largi mase de producători și purtători ai intereselor comerciale din Transilvania. Nevoia obiectivă a legăturilor economice dintre țările române era izvorîtă din diviziunea teritorială și socială a muncii statornicită istoricește, cît și din cerințele unor legi economice ale eficienței muncii sociale, ale reproducției sociale și nu din legi juridice, din comandamente administrative. Cu atît este mai important acest fenomen, cu atît valoarea schimburilor economice dintre țările române depășește caracterul economic și exprimă necesități naționale, cu cît procesul circulației de mărfuri se desfășura peste granițele administrative și politice dintre țările române, cu cît aceste necesități obiective ale producției și schimbului își promovau realizarea nu în concordanță cu spațiul economic dintre granițele date, ci peste ele și de multe ori împotriva unor stavile și opoziții administrative, impuse de puterea politică dominantă.

Istoria raporturilor economice dintre Transilvania și România în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a demonstrat cu prisosință faptul că atîta timp cît provincia românească de peste Carpați rămînea sub stăpînire și exploatare imperialistă necesitățile obiective ale reproducției sociale ale Transilvaniei nu se puteau realiza decît trunchiat,

[20] „Gazeta Transilvaniei", nr. 4, 15 ianuarie 1851, p. 14.

parțial, după cum și dezvoltarea organismului social de producție al României avea de suferit. Unirea Transilvaniei cu România urma să săvîrșească integrarea economiilor lor într-un organism social de producție unificat, unitar al națiunii române, dar pe baze capitaliste. Potențele lui vor fi descătușate deplin abia în epoca economiei socialiste.

Schimburile economice între țările române deși fluctuante, datorită variatelor împrejurări economice și politice, înscriau însă cu fermitate o tendință ascendentă, cantitativă și valorică, proiectată de amplificarea producției de mărfuri, a schimbului intern, de necesitățile complementarității economiilor țărilor române.

După cele două decenii de relativă liniște (1829—1848), în care producția de mărfuri și schimbul au prosperat considerabil și de o parte și de alta a Carpaților, a urmat o perioadă frămîntată — revoluția de la 1848—1849, intervenția armatelor străine, apoi războiul Crimeii (1853—1856) și ocupația străină în Principatele Române. O puternică criză comercială mondială afectează indirect în 1859—1860 economia tansilvăneană și o influențează pe a Principatelor Unite.

Abia deceniul al 7-lea aduce o anumită stabilizare și condiții mai fertile pentru accelerarea activității economice, comerciale. Dar evenimentele politice care urmează capătă un caracter net diferit; România se emancipează, obține independența politică, își făurește un aparat de stat modern, condiție deosebit de importantă pentru stimularea dezvoltării economice. Transilvania, din contră, este subordonată Ungariei, i se răpește autonomia economică și politică; prin acțiuni și măsuri diferite se urmărește frînarea relațiilor sale economice cu România. Se întreprind acțiuni pe cale statală apoi capitalist-monopolistă de orientare a economiei Transilvaniei spre centrele vestice ale monarhiei.

◇

Al treilea plan de investigație mai detaliat și aprofundat urmărește analiza *structurii* comerțului dintre țările române, modificările intervenite și consecințele sociale și naționale ale acestora. Deși datele statistice de acum un secol, un secol și jumătate, nu au precizia și exactitatea necesară, ele constituie totuși o bază de determinare în linii mari a fenomenelor și mai ales a tendințelor care ni le relevă.

Descifrarea importului și exportului pe categorii de mărfuri, dezvăluie laturi calitative ale procesului, trăsături ale legăturilor economice, cu cauzalități în modificările structurii producției și naturii sale sociale.

Serii statistice pe perioade mai lungi cu detaliere amănunțită lipsesc. În schimb o masă mare de informații parțiale suplinește cu prisosință lacuna și conduce la concluzii certe. Începem examinarea cu datele unei perioade mai îndepărtate pentru motivele menționate mai înainte.

În ajunul secolului al XIX-lea situația statistică citată din Arhivele Statului din Sibiu arăta pentru Transilvania anului 1798

următoarea structură valorică a comerțului exterior exprimat în mii florini [21]:

Import		Export	
Vite	805	Produse miniere	62
Coloniale	144	Coloniale	37
Băuturi, în special vin	59	Lemn și produse	40
Lînă și mărfuri din lînă	230	Lînă și mărfuri din lînă	216
Bumbac și produse de bumbac	179	Bumbac și mărfuri de bumbac	31
Blănuri și piei	220	Blănuri și piei	12
Diverse	107	Îmbrăcăminte	64
		Mărfuri de băcănie	18
Total:	1 744	In și mărfuri de in	91
		Fire (arnici)	30
		Produse artistice	20
		Diverse	32
		Total:	653

Din datele de mai sus se poate deduce cu aproximație structura valorică a comerțului exterior și pieţele de realizare. Astfel, importul Transilvaniei era reprezentat de vite, lînă, blănuri și piei, vin etc. aduse prioritar din Țara Românească și Moldova; acestea reprezentau circa trei pătrimi din total. Majoritatea lor se prelucra în atelierele sau industriile casnice transilvănene din a căror produse o parte, ca mărfuri, se desfăceau pe aceleași pieţe vecine sub formă de îmbrăcăminte, fire, mărfuri de lînă, in, bumbac, piei prelucrate, etc. Exportul unor asemenea produse solicitate în provinciile de la sud și est de Carpați se ridica la peste jumătate din total.

Spre provinciile din imperiu mergeau o parte din produsele coloniale, importate în tranzit prin Transilvania, ca bumbac brut importat din Orient, precum și lînă brută importată de la sud și est de Carpați etc. Din vest Transilvania primea o serie de fabricate de lînă și bumbac, coloniale (sosite prin porturile Adriaticii) etc.

Tranzitul în perioada respectivă era încă slab; cel de mărfuri orientale pentru provinciile ereditare austriece nu depășea la sfîrșitul secolului 6% [22]. Ceea ce însă domină importul cu 46% sînt vitele, care ulterior vor manifesta tendința de scădere treptată. Pentru anul respectiv, nu cunoaștem din ce motive, la exportul spre Viena nu sînt evidențiate vitele, produs obișnuit al exportului Transilvaniei [23].

[21] Arh. St. Sibiu, colecţia Muzeul Brukenthal, fond. 63, L, 1—5, nr. 225, f. 39—41.
[22] Ibidem, f. 39.
[23] Interesant este că aceeași sursă, pentru două decenii mai devreme, menționează un export de vite de 502 mii florini.

După o jumătate de secol statistica întocmită în 1850 evidențiază mutații importante în structură. Tabloul [24] ce urmează permite o analiză mai detaliată asupra structurii și destinației fluxului de mărfuri. Cifrele reprezintă mii florini.

Categoria de marfă	Import	Export
A. *Produse naturale și agricole*	*1830,9*	*451,0*
din care:		
Grăsimi și uleiuri pentru masă și tehnice	14,5*	1,3
Cereale și alte produse ale pămîntului	201,4*	13,0
Băuturi	47,7*	4,5
Pește, crustacee etc.	51,9*	0,5
Vite tăiate și vii	1 281,5*	162,0
Produse animale de consum	14,5*	132,5
Animale de tracțiune	75,1	51,9
Combustibil și materiale de construcție	2,1	56,6*
Alte produse naturale și agricole etc.	17,2*	21,1
B. *Obiecte industriale*	*1 812,7*	*2 392,9*
din care:		
a) Materii prime pentru prelucrare și semifabricate	1 790,2	413,5
din care:		
Articole medicale și de parfumerie	5,1	15,4*
Produse chimice	1,1	5,0*
Vopselărie	51,6	2,5*
Metale nenobile, brute și semiprelucrate	—	96,0*
Produse brute (lînă, piei, blănuri)	1 556,7*	244,2
Fire etc.	164,9	2,7*
b) Produse fabricate	22,6	1 979,4
din care:		
Fabricate	20,0	1 969,4*
Obiecte literare și artistice	2,5	1,9*
Total general:	3 643,6	2 843,9

* După destinația principală sau sursa de aprovizionare am marcat cu * produsele care se aduceau prioritar din Principatele Române dunărene sau cele care aveau acolo piața de desfacere.

Analiza datelor de mai sus evidențiază în primul rînd că importul Transilvaniei era format din produse naturale și agricole (materii prime și semifabricate) — 1 830,9 mii florini sau 50,23%; din materii prime și semiprelucrate pentru industrie, — 1 790,2 mii florini sau 49,1% — și o sumă redusă de fabricate. În al doilea rînd reiese că exportul era constituit în majoritate din produse prelucrate — 1 979,4 mii florini — adică 69,5%, din materii prime și semiprelucrate cît și din produse naturale și animale în sumă totală de 863,5 milioane florini sau 30,5%.

[24] Victor Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. I, Brașov, 1945, p. 279—280. Această ultimă lucrare, în 2 volume, furnizează o bogată documentare din surse statistice diferite străine și autohtone care evidențiază gravitația secular a Transilvaniei la economia provinciilor române de la Dunăre.

Sursele vamale și informațiile presei arată că asemenea produse ca cereale, animale, produse animale, băuturi, pește, lînă, piei, blănuri etc. constituiau principalele articole de import ale Transilvaniei provenite prioritar din Țara Românească și Moldova; aici însă se desfăceau materiale de construcție, produse chimice, metale și produse semiprelucrate sau finite din metale, fabricate textile, de lemnărie, de sticlă etc. importate din Transilvania. Un calcul aproximativ, pe capitole, arată că spre Principatele Române dunărene mergeau circa două treimi din exportul transilvan, iar de aici se aduceau peste două cincimi din mărfurile importate [25].

Exportul de animale, lînă, piei, blănuri, de produse agricole și alte bunuri de consum agroalimentare era destinat prioritar către pieţele industriale ale imperiului și reprezenta aproape un sfert din exportul Transilvaniei. Dimpotrivă, unele articole ca: fire de bumbac, diferite fabricate, animale de tracțiune, produse chimice importate din centre mai dezvoltate nu reprezentau mai mult de o cincime. Aceste ponderi se impun corectate cu importul din sudul Dunării și cu exportul în această zonă care însă era în continuă scădere, piața de aici fiind dominată de produse austriece, germane și occidentale. Datele mai relevă că pînă în 1850, cînd se proiectase teritoriul vamal comun al întregului imperiu, concurența fabricatelor austriece nu era încă prea puternică pe piața Transilvaniei.

Cele expuse mai sus degajă constatarea că pînă la mijlocul secolului, animalele și produsele animale — carne, piei, lînă etc. — ocupă o parte principală a importului Transilvaniei. Era o expresie a faptului că acestea constituiau materii prime mult solicitate de industria transilvăneană ca și pentru reexport în imperiu și îndeosebi pentru că în provinciile românești vecine ele erau mai ieftine și ușor de adus. Notăm totuși că numărul animalelor pe care Transilvania le exporta spre vest se va reduce sensibil în deceniile următoare. Importul de cereale, și în primul rînd porumbul, va înregistra o tendință de puternică creștere. Produsele industriale prelucrate se importau în cantități reduse, în schimb la export ele domină în proporție de trei pătrimi. În jumătate de secol nevoile de materii prime și alimentare au crescut mult și concomitent necesitatea unei pieţe largi pentru realizarea producției industriale sporite a Transilvaniei.

Structura comerțului interprovincii românești se confirmă și pe baza unor surse obținute de la organele de evidență din Țara Românească și Moldova [26]. Acestea atestă concluziile rezultate din sursele austriece sau maghiare, ceea ce subliniază în plus caracterul obiectiv a-

[25] Aceste ponderi în exportul și importul Transilvaniei se apropie de constatările făcute de O. F. Jikeli, în *op. cit.*, p. 94, pentru perioada 1837—1838.

[26] Vezi în acest sens studiile, Georgeta Penelea, *Relațiile economice dintre Țara Românească și Transilvania în epoca regulamentară (1829—1848)*, Apostol Stan, *Legăturile economice ale Țării Românești cu Transilvania (1848—1859)*, Gr. Chiriță, *Din istoria legăturilor economice între Principatele Unite și Transilvania în anii domniei lui Al. I. Cuza*, toate publicate în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV, Edit. Acad., București, 1973.

fenomenului interdependenței și complementarității economiilor țărilor române.

O primă sursă de referință [27] provine din descifrarea registrelor vamale de la schelele Carpaților asupra traficului de mărfuri dintre Țara Românească și Transilvania. Ea privește anii 1834, 1840, 1850.

Principalele articole de mărfuri, cele mai semnificative, exprimate în diferite etaloane [28] cantitative, ne înfățișează bogăția procesului de schimb.

Prin analiza informațiilor statistice nu se urmărește determinarea exactă, cantitativă sau valorică, a traficului ci examinarea compoziției schimburilor, demonstrarea caracterului complementar al economiilor teritoriilor românești.

Exportul unor produse principale din Țara Românească în Transilvania

	1834	*1840*	*1850*
Vite mari (buc.)			5 400 9 300 (în 1851)
Porci (buc.)	39 000	76 000	123 000 (în 1855)
Brînză și caşcaval (ocale)	8 400	1 700	28 000
Lînă și miţe (ocale)	635 000	816 000	720 000
Slănină (ocale)	19 000	9 500	24 000
Piei de vite mari (buc.)	25 000	64 000	48 500
Piei capră și oaie (buc.)	135 000	165 000	223 000
Peşte (ocale)	150 000	237 000	55 000
Nuci (milioane buc.)	1,7	5,5	7,5
Rachiu (ocale)	134 000	11 000	1 600
Vin (ocale)	70 000	30 000	60 000
Săpun (ocale)	5 000	3 000	4 200
Scumpie (ocale)	80 000	24 000	65 000
Blănuri de iepure (buc.)	8 000	91 000	9 000
Petrol (t)			1 300 t prin Predeal 320 t prin Ghimeș în 1871

Cifrele de mai sus privesc exportul Țării Românești în Transilvania. Moldova, după cum reiese din numeroase date, participă de asemenea cu

[27] Georgeta Penelea, *op. cit.*, p. 64—108. Pe baza materialelor de arhivă autoarea a centralizat în 44 de tabele cantitățile a peste 720 de articole intrate și ieșite prin vămile dintre Transilvania și Țara Românească.

[28] Cantitățile din tabele sînt date în unități de măsură diferite: ocale, funți, măji, sarcini, coșuri, putini, bucăți, saci etc.; aducerea lor la un numitor comun nu este posibilă și de aceea am ales soluția selecționării în primul rînd numai a acelor produse care se exprimau în unități comune — ocale, bucăți, măji. Rotunjirea cifrelor de către noi nu modifică imaginea fenomenului, ci o face mai accesibilă. În afară de aceasta unele produse asemănătoare le-am adunat laolaltă.

un export însemnat în Transilvania, format din animale, produse animale și cereale. Astfel, dacă pe la 1859 se exportau în medie circa 100 000 chile sau 381 000 hl cereale, în 1861 s-au trimis în Transilvania și Bucovina 436 797 hl porumb, 44 474 hl secară, 41 274 hl orz și ovăz și 1 417 hl grîu, în total deci 523 963 hl cereale [29].

Examinarea acestor surse de informații asupra importului Transilvaniei din teritoriile românești de la sud și est de Carpați evidențiază continuarea sporirii traficului spre Transilvania, chiar dacă pînă atunci transportul se făcea tot cu carele și cu caii de povară, o creștere masivă la import a produselor care intrau treptat în prelucrarea mecanizată — lînă, piele etc. — și apariția noilor industrii, prin importul de petrol. În Transilvania se creează la 1853 prima rafinărie lîngă Brașov pentru a fi aproape de sursa de țiței; mai tîrziu se importă țițeiul și din Moldova pe la pasul Ghimeș. Importul cerealelor începe să joace un rol important în aprovizionarea Transilvaniei [30] atît pentru industria morăritului cît și pentru cea a spirtului; ca urmare se reduce importul de rachiu, dar crește masiv importul de porumb, destinat ca hrană populației, ca furaj și ca materie primă pentru alcool. Pe de altă parte o serie de produse își reduc importanța în importul Transilvaniei ca peștele, unele produse alimentare, zarzavaturile etc.

Examinarea exportului Transilvaniei în Țara Românească, după 1860 în România, vine să completeze imaginea asupra caracterului reciproc al schimburilor.

Importul cîtorva categorii mai reprezentative de mărfuri în Țara Românească din Transilvania, stabilit pe baza acelorași surse, se prezintă în felul următor (în bucăți dacă nu se specifică altfel) [31]:

	1834	*1840*	*1850*
Ițari și dimie (coți)	2 300	1 850	4 400
Postav și zeghie (coți)	7 500	27 100	29 200
Pînză (coți)	13 000	12 000	8 000
Cămăși	5 500	6 200	2 200
Cioareci și ițari de postav	6 300	2 170	1 030
Căpestre, frînghii, ștreanguri, sfoară (păpuși)	39 000	14 700	12 900
Zeghii cusute și sarici	3 950	2 000	310
Cizme, pantofi, chimire	4 900	3 900	2 150
Fier de Sebeș și oțel (q)	3 400	4 204	3 408
Coase	8 200	9 400	*
Fierărie (ocale)	380	280	20 400
Cazane cu țevi	57	78	1 010
Căruțe	250	220	35
Sticlărie (care)	120	210	140

* Pentru anul 1850 nu sînt cunoscute date statistice.

[29] Gh. Chiriță, *op. cit.*, p. 202; cantitățile au fost transformate din kile moldovenești în hl, în raport mediu general de 1 kilă = 3,81 hl.

[30] Importul de cereale al Transilvaniei din Țara Românească se aprecia la circa 2 260 800 ocale din care 80% porumb în 1850; în 1855 s-au furnizat Transilvaniei și Banatului 3 814 kile grîu, 10 378 kile porumb, 666 kile mei, 49 kile orz, în total deci 14 907 kile sau 5 962 800 ocale. Apostol Stan, *op. cit.*, p. 129.

[31] Situația este întocmită după Georgeta Penelea, *op. cit.*, tabele, p. 164—208.

Analiza datelor din tabel arată unele modificări de structură și orientare a schimburilor. Astfel, cantitatea bunurilor de consum fabricate se reduce la multe produse; în schimb crește cea a semifabricatelor. Un exemplu este concludent: în timp ce confecțiile din lînă — zeghii cusute, sarici, cioareci și iței—se reduc de la 10 250 bucăți în 1834, la 1 340 în 1850, produsul semifabricat — postav de zeghe, de iței și dimia — sporește de la 9 800 coți în 1834, la 33 600 coți în 1850, ceea ce subliniază dezvoltarea atelierelor de confecții din Țara Românească, cererea sporită de stofă pentru confecții. În al doilea rînd, crește ponderea uneltelor și mecanismelor, a materiilor prime și semifabricate pentru mijloacele de producție.

Pentru anul 1867, importul României din Transilvania se evalua după categoriile principale de mărfuri, la următoarele cantități, exprimate în chintale [32]:

Confecții de bumbac	9 699
Bumbac fire	1 583
Țesături de in	2 498
Țesături de lînă	3 129
Postav	2 082
Hîrtie comună	7 217
Hîrtie fină	2 250
Fabricate fine din lemn	11 075
Sticlărie	2 293
Fier brut, semifabricat	10 164
Lemn de construcție (stînjeni)	1 229 396

De asemenea, crește importul de cărbune, mobile, materiale de construcții — țigle etc., solicitat tot mai mult pe piața României de economia sa în dezvoltare.

Examinarea celor două situații pe anii 1834—1840—1850 și 1867 evidențiază continuarea creșterii importului la o serie de produse, în special la renumitele brașovenii; totodată, se manifestă o tendință de scădere la produsele de frîngherie, de industrie casnică, ca urmare fie a creșterii producției autohtone la asemenea mărfuri, fie a substituirii lor cu produse industriale provenite din centrul și apusul Europei. Se importă însă cantități mari de cărbuni, mașini și prelucrate din fier, ca expresie a necesităților noi, sporite ale creării industriei mecanizate. În acest domeniu cantitățile sînt industriale, cu destinație prioritar productivă, spre deosebire de vechile produse destinate în principal consumului individual caracteristic producției de mărfuri simplă.

Schimburile economice între Transilvania și România obțin astfel caractere noi, generate de procesul de industrializare ce se profilează de o parte și de alta a Carpaților. Sporirea gamei și cantităților de produse destinate consumului productiv era un semn, deși încă firav, al trecerii la reproducția lărgită și la închegarea unor forme noi de diviziune teritorială, socială a muncii.

[32] Hivatalos statisztikai közlemények, I evf. IV Füzet, Pest, 1868, p. 61—111. Sugestivă este comparația cu cifrele importului acelorași categorii de produse din Ungaria: confecții de bumbac 217 q, bumbac fire 52q, țesături de in 690 q, țesături de lînă 64 q, postav 9 q, hîrtie comună 1 881 q, hîrtie fină 665 q, sticlărie 382 q, fabricate fine din lemn 795 q, fier brut și semifabricat 7 974 q, lemn de construcție 140 874 stînjeni. Aceasta arată că importul din Ungaria în România la aceleași categorii de mărfuri era considerabil mai mic, față de importul din Transilvania și prioritatea acesteia pe piața României.

Circulația și schimbul de produse între țările române se desfășurau în legătură cu circulația de mărfuri general europeană. Din timpuri vechi schimburile de mărfuri proprii erau amplificate de produsele care treceau în tranzit prin țările române. Ele aveau o pondere însemnată în comerțul dintre țările române și trebuie luate în evidență nu numai pentru dimensiunile și structura lor, ci și pentru funcția care o realizau alături de mărfurile autohtone.

Dar, așa cum s-a arătat, deschiderea navigației pe Dunăre și Marea Neagră prin strîmtorile Bosfor și Dardanele spre Orient, ieftinătatea și viteza considerabilă a transportului și siguranța lui, deplasează masiv fluxul de mărfuri din Europa centrală și de nord-vest de pe drumurile terestre spre cele de apă. Ca urmare, tranzitul de produse industriale din Europa vestică și centrală prin Transilvania, Moldova și Țara Românească se reduce, după cum și cel din Orient în sens invers.

Ceea ce se menține cu pondere încă ridicată este tranzitul de lipscănie și marfă de Viena, prin Transilvania către Țara Românească și Moldova, de marchitănărie din Rusia spre Moldova, Țara Românească și peste Dunăre și, în direcție opusă mărfuri orientale — bumbac puf, coloniale, covoare și cașmiruri etc. prin Țara Românească în Transilvania, în Moldova, Polonia și Rusia, precum și oi, vite din sudul Dunării spre Viena. Se poate afirma că în perioada pînă la instalarea căilor ferate importul de lipscănie, în Moldova și Țara Românească, tranzitată prin Transilvania și Banat, este în creștere pentru completarea cerințelor sporite ale economiei Principatelor Române.

Indiferent însă de natura mărfurilor ce se importau dinspre Transilvania sau se exportau spre aceasta, vehicularea lor, operațiunile de transport, de aprovizionare, de desfacere, legăturile cu consumatorii, cu negustorii detaliști, le înfăptuiau negustorii autohtoni din Principatele Române în mîinile cărora se găsea în această perioadă aproape întreaga rețea de schimb și circulație. Or, acesta este un element esențial al amplificării și sudării legăturilor economico-sociale și naționale ale populației din țările române.

Permanența schimburilor economice dintre țările române, modificarea și amplificarea lor, odată cu schimbările rezultate din trecerea la epoca modernă, demonstrează că mobilurile lor nu erau de natură conjuncturală, că nu se reduceau numai la simple acte de comerț.

Schimburile de mărfuri realizau funcția de complementaritate a unor organisme sociale de producție constituite și dezvoltate în decursul istoriei într-o strînsă interdependență, firește la nivelul și cerințele economiei marfare a epocilor. Prin lărgirea producției de mărfuri, diviziunea teritorială și socială a muncii se adîncește, se lărgește în producția socială a zonelor economice. Legăturile pe care le stabilește ea creează interdependențe obiective cu funcție înaintată în reproducția socială. Funcționalitatea legăturilor era reflectată în interesele categoriilor de producători și negustori, subiecte ale actelor economice.

Aceste interese și forțe sociale acționau totdeauna cînd impedimente de natură economică, politică sau națională, frînau desfășurarea în spiritul nevoilor obiective a relațiilor de schimb.

Necesitatea intensificării schimburilor economice reflectată în documente ale vremii. Documentele vremii relatează numeroase deziderate ale negustorilor, organizațiilor economice, ale societăților comerciale sau instituțiilor de stat locale din Transilvania către foruri superioare statale ale monarhiei privind înlesnirea legăturilor economice cu țările române dunărene; sînt consemnate anchete asupra greutăților în calea schimbului de mărfuri dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească, propuneri și unele măsuri întreprinse în acest sens. Importante și doveditoare în această problemă sînt documentele arhivei Societății de comerț din Sibiu apoi memoriile, rapoartele camerelor de comerț de la Brașov și Cluj, Sibiu, Timișoara, Oradea, Arad, Tîrgu Mureș, fondurile guberniului și guvernatorului Transilvaniei, ale altor organe administrative sau economice din Transilvania. Împreună cu presa timpului ele atestă dezvoltarea unui real curent de opinie, reunind categorii sociale largi în realizarea aceluiași scop comun : înlesnirea relațiilor economice dintre Transilvania și țările române dunărene.

Astfel, Societatea de comerț din Sibiu, în răspunsul său din 12 decembrie 1834 către forurile superioare care se interesau, menționează opiniile sale „pentru lărgirea și asigurarea comerțului cu amintitele principate". Punctele principale la care se oprește răspunsul sînt : „siguranța drumurilor, lege și administrare vamală mai sistematică pentru a nu fi supus (negustorul, n.n.) perceperii samavolnice, apăsătoare, de vamă", „curieri care să circule în mod regulat prin toate oficiile vamale principale de graniță" și „proceduri juridice rapide și severe în cazuri de încasări, de creanțe, mai ales în caz de faliment". Aceste cerințe priveau deci starea drumurilor care nu răspundea pozitiv la traficul mărit și insuficienta siguranță, organizare și legiferare a vămilor și actelor de comerț [33].

În urma unor acțiuni și preocupări locale și centrale situația se îmbunătățește, dar rămîne continuu în urma cerințelor tot mai mari de trafic, de afaceri. Un deceniu și jumătate mai tîrziu, în ianuarie 1848, primarul orașului Sibiu [34] „în urma unui ordin superior" cere Societății de comerț să facă un raport despre felul în care s-ar putea dezvolta comerțul cu produse transilvănene spre Moldova și Țara Românească. Adunarea generală a societății ajunge la concluzia că pentru aceasta este necesar, mai întîi, „sprijinirea din partea înaltului guvern a manufacturii și industriei interne spre propria întărire" și apoi refacerea căilor de comunicație spre cele două principate, precum și înfăptuirea altor deziderate.

De importanță esențială este analiza pe care o face Adunarea generală, în memoriul său, asupra cauzelor care îngreuiază comerțul cu Principatele și aprecierile asupra raporturilor Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova. Menționînd apariția concurenței superioare a mărfurilor

[33] Arh. St. Sibiu, Societatea de comerț din Sibiu, fond. 66, mapa III, nr. 185.

[34] În adresa sa, primarul, dînd expresie temerilor întregii comunități economice a Transilvaniei, ca urmare a creșterii concurenței mărfurilor engleze menționează : „Experiența zilnică a dat convingerea descurajantă că comerțul existent pînă acum al Transilvaniei cu țările învecinate Moldova și Valahia decade și este de așteptat, întrucît nu se poate rezista la concurența supușilor altor puteri, mai ales a englezilor, că această singură sursă importantă de venituri, va seca în curînd, și englezii vor acapara întregul comerț". După cum s-a văzut, din datele analizate mai sus, alarma a fost exagerată. Arh. St. Sibiu, fond. 66, loc. cit., mapa IV, nr. 205.

engleze, transportate pe Marea Neagră şi pe Dunăre, în memoriu se arată pericolul mare pe care-l prezintă „această conjunctură, care la o durată mai îndelungată este cu atît mai distrugătoare pentru exportul transilvănean cu produse proprii, deoarece *acesta avea pe cele două principate ca sursă de desfacere*" [35] (s.n.).

După ce arată carenţele industriei transilvănene şi piedicile pe care le întîmpina exportul mărfurilor în Moldova şi Ţara Românească, memoriul încheie cu ideea că „s-ar putea reînvia comerţul cu produse transilvănene către cele două provincii învecinate atît mijlocit, cît şi nemijlocit şi să se salveze producătorii noştri de la ruină, dacă pe de o parte industria şi meşteşugurile interne s-ar putea bucura de binevoitorul sprijin şi încurajare din partea înaltului nostru guvern şi pe de alta, dacă s-ar putea acţiona astfel ca obstacolele, care încă există pentru exportul transilvănean, care-l îngreuiază esenţial, să fie înlăturate şi dacă curajul spre noi tranzacţii şi-ar putea găsi garanţia prin:

a) îmbunătăţirea căilor de comunicaţii atît dincoace cît şi dincolo de graniţă;

b) introducerea unei jurisdicţii mai severe la afaceri de credit inevitabile;

c) reglementarea sistemului vamal pentru ca produsele transilvănene să poată fi importate şi exportate şi acolo, după sistemul vamal austriac, după suma încasată" [36].

La mai puţin de doi ani, aceeaşi societate este solicitată din nou de Oficiul Tricesimal din Sibiu să refere asupra măsurilor de îmbunătăţire a comerţului cu Principatele Române de la Dunăre. În memoriul său societatea atacă, ca şi alte memorii şi adrese ale organizaţiilor economice transilvănene, lipsa sprijinului şi încurajării industriei din partea guvernului care frînează dezvoltarea economică: „deşi situaţia Transilvaniei — argumentează sibienii în numele întregii provincii — în privinţa climei şi a solului a fost favorizată şi potrivită a-şi dezvolta în mult mai mare măsură" ramurile ei principale, „agricultura, meşteşugurile şi comerţul şi să-şi asigure nu numai bunăstarea internă printr-o producţie sporită, ci şi desfacerea în cele două provincii învecinate", ea nu a progresat. Cauza consta în faptul că „i-au lipsit (Transilvaniei, n.n.) pînă acum mijloacele potrivite de protecţie şi încurajare" [37].

Concluzia care se degajă revine la ideea anilor trecuţi: „înainte deci, de a ne putea gîndi ... la o circulaţie intensă cu provinciile învecinate Moldova şi Valahia, ar fi necesar cel mai urgent reorganizarea şi înviorarea agriculturii, meşteşugurilor, industriei şi comerţului în interiorul Transilvaniei ..." Pentru aceasta se avea în vedere o legislaţie şi o ordine referitoare la „drepturi comerciale şi cambiale atît între negustori cît şi pentru meseriaşi şi industriaşi înrudiţi cu această ramură, cu privire la cărăuşii de mărfuri, o normă îmbunătăţită pentru faliţi şi falimente". De asemenea, se impunea ca guvernul să intervină pe de o parte, „prin tratate comerciale corespunzătoare cu guvernul moldovean şi valah, pentru

[35] Ibidem, nr. 211.

[36] Ibidem, nr. 311.

[37] Ibidem.

îmbunătățirea drumurilor de comunicație, reglementarea dispozițiilor vamale samavolnice" ... și a relațiilor juridice „privitoare la credit" etc. Toate acestea vor putea să „intensifice legăturile" cu Principatele Române dunărene „mai ales că tocmai prin aceasta s-ar ușura și procurarea diferitelor produse neprelucrate pentru prelucrare internă" [38].

Acestea ne apar astfel ca punctele unui program al dezvoltării economiei Transilvaniei, al condiționării ei de piața și sursele de aprovizionare din Moldova și Țara Românească.

Acum un secol și un sfert deci, în concepția și conștiința unei întregi colectivități economice din Transilvania, erau prezente și exprimate liniile de interdependență cu provinciile românești de la sud și est de Carpați și erau emise deziderate imediate pentru realizarea apropierii economice dintre țările române.

Dar cerințele obiective de întărire a legăturilor economice exprimau nu interese locale sau regionale, ci prin intermediul acestora se afirmau interesele economice ale întregii provincii. Faptul este confirmat și de stăruințele continue în această direcție ale celui mai mare centru comercial și de producție al Transilvaniei, Brașovul.

Un memoriu din 1850 al celor 136 case comerciale românești din Brașov, prezentat guvernului austriac la Viena, denunță o serie de piedici ale dezvoltării economiei Transilvaniei și comerțului cu Principatele dunărene. Memoriul apreciază Brașovul ca „cea mai importantă piață comercială a Transilvaniei" ca și acum 600 de ani, care cuprinde o largă arie de desfacere în tot sud-estul Europei și în Orient. Un fapt care nu se poate contesta „că cele 136 case comerciale românești din Brașov, datorită comerțului cu Levantul ... prin exportul manufacturilor din țară, și prin importul produselor brute, susțin în Brașov și în alte orașe peste 20 corporații săsești, asigurînd locuitorilor Brașovului și altor districte traiul și aducînd Transilvaniei întregi un mare folos și cîștig" [39].

Memoriul consideră ca piedică principală a progresului industriei și schimbului comercial „în primul rînd breslele, care în urma exclusivismului și obiceiurilor lor, așa-numitele prerogative și privilegii, amenință cu prăbușirea industria națională și întregul comerț activ". Față de cererea mare de produse din Principatele Române, breslele nu pot face față: „Urmarea directă a acestui fapt — constată autorii memoriului — este că comercianții noștri (români), care aduc produsele brute din Muntenia, Moldova și Turcia cu scopul de a le prelucra și exporta apoi ca diferite manufacte, nu sînt în stare să primească articolele industriale în timpul stabilit, ci numai după așteptări costisitoare îndelungate ..." [40]. Cerința care se impune este libertatea deplină a producției industriale și a comerțului: „ ... Trebuie să fim cu desăvîrșire orbiți ca să nu putem pricepe, marea pagubă ce o va avea și o are în parte și acum industria națională în urma acestor împrejurări, cu atît mai vîrtos, cu cît în Principatele dunărene practica meseriilor e liberă".

[38] Ibidem.

[39] N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, p. 144—145.

[40] *Ibidem*, p. 146.

Preocuparea braşovenilor ca şi a sibienilor este că „Principatele dunărene sînt inundate cu mărfurile altor state", ceea ce măreşte concurenţa împotriva produselor transilvănene. La aceasta se adaugă faptul că „numărul industriaşilor de acolo se sporeşte pe zi ce trece şi nici nu este de mirat, faţă de deplina libertate a exercitării meseriei".

O piedică însemnată „a industriei şi o cauză a exportului cu totul neîndestulător al manufacturilor indigene ... este starea rea a drumurilor". Se reclamă refacerea şi lărgirea lor prin pasurile Timiş, Oituz, Bran. De asemenea „cu toate că s-a făcut foarte mult în ultimul timp" poşta este neîndestulătoare cu Principatele dunărene.

În vederea intensificării schimburilor cu Principatele dunărene memoriul reclama o serie de cerinţe : înlăturarea arbitrarului şi a şicanelor de la oficiile vamale şi de frontieră, crearea magaziilor de mărfuri în Principate, desfiinţarea carantinelor la graniţă, înlăturarea contrabandei, reducerea taxelor vamale, construirea şoselelor, efectuarea corespondenţei cu comercianţii din Principate în limba română, extinderea legăturilor poştale cu toate oraşele Principatelor Române dunărene şi peste Dunăre mai departe etc.

Memoriul Gremiului comercial român din Braşov reprezintă o analiză pătrunsă de conştiinţa realităţilor şi nevoilor dezvoltării Transilvaniei. El este o pagină între numeroase altele care l-au precedat şi care l-au urmat, adresată diferitelor autorităţi ale imperiului în care exprimau stringentele necesităţi ale dezvoltării legăturilor economice dintre ţările române. Organizaţiile, asociaţiile negustorilor, meşteşugarilor şi industriaşilor nu se mărginesc la elaborarea de întîmpinări. Ele trimit delegaţii la Viena şi Budapesta pentru susţinerea cererilor lor îndreptăţite. Efectuează cercetări, prin comisii şi delegaţi asupra stării şi cerinţelor pieţelor în Principatele Române de la Dunăre, asupra caselor şi firmelor de comerţ în vederea dezvoltării activităţii de import-export, tipăresc în limba română pentru negustorii de aici legi şi regulamente vamale, statistici de negustori şi agende cu adrese etc. [41].

Necesitatea extinderii legăturilor economice era văzută firească în forme variate de diferitele categorii interesate : comercianţi, bresle, meşteşugari şi industriaşi liberi etc. Glasul intereselor întreprinzătorilor români se ridică însă deasupra tuturor. În memoriul amintit al Gremiului comercial român din Braşov el exprimă temeiul acestei forţe : „ ... Românii trebuiesc luaţi în considerare, nu numai ca promotori ai industriei naţionale şi ca purtători principali ai comerţului Transilvaniei, ci şi ca producători şi ca industriaşi. Căci ei nici în privinţa aceasta nu stau îndărătul celorlalte naţionalităţi, după cum o anumită categorie de oameni o susţin mereu" [42].

Aceste cerinţe care evidenţiază legătura directă între perspectivele de dezvoltare a economiei Transilvaniei şi înlăturarea piedicilor din calea schimburilor cu Principatele Române dunărene se regăsesc cu aceeaşi forţă şi în documentele ulterioare ale unor organizaţii economice.

Primul raport din 1851 al Camerei de comerţ din Braşov, înfiinţată în 1850, pledează susţinut pentru îmbunătăţirea drumurilor : „drumurile

[41] *Camera de comerţ din Braşov 1851—1901*, Braşov, p. 23.
[42] N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 145.

principale care duc prin trecători la granița valahă și moldoveană ..." au căpătat importanță că „ ... au fost numite prin dispoziția înaltului minister cezaro-crăesc din 18 iunie 1850 șosele ale imperiului" [43]. Ca urmare s-a ordonat începerea lucrului la construcția șoselei de la Timiș-Predeal care este „o probemă vitală pentru Brașov și pentru marea parte a Ardealului de sud și de est". Raportul analizează și situația celorlalte treceri spre Principatele dunărene „în care se exportă în cea mai mare parte manufacturile de aici și de unde se importă o mare parte a materiilor prime și mărfurilor necesitate aici ...".

Importanța îmbunătățirii grabnice a mijloacelor de transport rezultă din diferența mare de cost a transportului mărfurilor. Pentru un chintal de marfă adusă din Anglia la Galați sau Brăila se plăteau 30—36 creițari, din Belgia 46 creițari, iar din Viena 2 florini și 30 creițari, costul transportului din Transilvania pe uscat la același punct de destinație era și mai ridicat [44].

Ieftinirea transportului spre aceste zone era o problemă esențială de care depindea capacitatea de concurență a mărfurilor transilvănene. Ea a fost o permanență, timp de trei decenii, pe ordinea de zi a Camerei de comerț din Brașov, pînă la 1 decembrie 1879, cînd s-a deschis circulația feroviară pe la Predeal [45].

Cerințele de legături comerciale cu țările române dunărene continuă cu atît mai mult cu cît industria transilvăneană este mai presată de concurența vestică. În 1867 conducerea orașului și scaunului Sibiu publică un memoriu către ministerul maghiar al comunicațiilor privitor la dezvoltarea rețelei ferate cu România. Justificînd necesitatea unei linii ferate pe la Turnu Roșu spre România, memoriul susține că aceasta va asigura „nu numai viitoarea existență și dezvoltare a Sibiului, ci și interesele celei mai mari părți a Transilvaniei" [46]. „Sibiul și Brașovul — se argumentează în continuare — sînt primele orașe nu numai la granița de sud a țării, ci prin activitatea lor comercială și industrială ele întrec toate celelalte orașe ale Transilvaniei.

Dezvoltarea și extinderea lor de pînă acum n-a fost un joc al întîmplării, ci se bazează pe situația geografică a lor la granița Valahiei, prin care se conturează caracterul lor predominant de orașe comerciale și industriale". Importantă este judecata sibienilor în orientarea legăturilor economice spre vestul sau spre estul provinciei : „oricît ar fi de dorit, o legătură a Sibiului cu vestul — spun ei — prin rețeaua de căi ferate proiectată prin Arad și Cluj-Oradea, această legătură singură *nu ne poate asigura de pericolele concurenței vestice, atîta vreme cît nu ne stă deschisă calea naturală spre Valahia*" (s.n.).

[43] Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt,... 1851, Brașov, 1853, p. 30—32. (Se va cita Bericht...).

[44] Ibidem, p. 33.

[45] Carol Göllner, *Relațiile economice dintre Transilvania și vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 256.

[46] Denkschrift des Hermannstädter Stadt- und Stuhls-Commität an Grafen Emerich von Miko über das vom Königlichen ungarischen Handelsministerium veröffentlichte Eisenbahnnetz für Ungarn und seine Nebenländer vom 20. Aug. 1867, Z. 1 091, Sibiu, 1867, p. 4.

„Concluzia necesară" a memoriului din cunoașterea acestui adevăr este „că trebuie făcut tot ce este posibil nu numai pentru a promova în general, pretutindeni, activitatea industrială, ci în special a o cultiva cu grijă prin lărgirea pieței de desfacere acolo unde și-a dovedit prin existența ei secular nu numai *forța*, ci și *îndreptățirea* ei".

Gravitația economică a Transilvaniei asupra căreia s-a insistat în paginile de mai sus este certificată lapidar de sibieni: „Cu cît vor fi mai multe puncte de contact cu Valahia, atît de importantă pentru industria transilvană, cu atît mai durabil va fi avîntul industrial al acestor două orașe" [47], polarizatoare a majorității activității economice a Transilvaniei.

Aceeași atracție și direcție de legături o afirmă și Asociația comercială și industrială din Brașov. „Industria aceea dezvoltată, care de veacuri s-a împămîntenit în această regiune — se menționează în întîmpinarea Asociației —, a ajuns la înflorire în urma legăturilor stabilite cu Orientul ... Această industrie întinsă, de sute de ani a ținut o direcție. Drumul ei ducea spre Orient și în special în România ... și ea s-a mulțumit cu necesitățile consumatorului secular" [48]. Și pentru a justifica faptul că industria Transilvaniei nu este legată de piața austro-ungară, memoriul se explica: „Așa s-a întîmplat că *industria din părțile transilvănene nu a luat direcția* ce i-a fost indicată și de natură (sic !), înspre părțile occidentale ale țării...Așa s-a întîmplat că în patria noastră — deși avem în unele regiuni o industrie puternică — a ajuns dominantă industria Austriei, cu care industria noastră, abia începînd a se dezvolta, abia poate concura". După această demonstrație memoriul afirmă: „Industria noastră așadar se sprijinea pe România, ba probabil am putea spune că era avizată la ea, tot așa cum România era avizată la noi" [49].

Forme ale schimbului de mărfuri și purtătorii lui. O problemă importantă a schimbului reciproc de mărfuri între țările române, cu implicații sociale și naționale, privește formele sub care se desfăceau mărfurile, și pe purtătorii acestor mărfuri.

În perioada pe care o studiem, comerțul suferă tranziția de la forme vechi feudale, în proces de perimare și transformare, la unele noi, capitaliste. De aceea varietatea acestora este mare. Se practică la dimensiuni întinse schimburile organizate, permanente, în orașe mai ales, dar și cele periodice: tîrgurile, bîlciurile funcționează pe scară largă; mărfurile se vînd și se cumpără la piață, dar se practică și sistemul vechi pe bază de comenzi către meșteșugari și bresle, sistem în curs de deteriorare.

Cel mai important ca dimensiune economică era schimbul de mărfuri cu ridicata, în partide mari care se trimiteau din Transilvania în Țara Românească prin trecătorile Timiș, Bran, Turnu Roșu, Vulcan etc., iar în Moldova prin Timiș, Tîrgu Ocna, Oituz, pasul Buzăului etc.; uneori se

[47] Ibidem, p. 5.

[48] A brassái Kereskedelmi- és iparegyesület (mai departe se va cita: Asociația comercială și industrială din Brașov), Memoriul nr. 50 înaintat în iulie 1886 Ministerului Maghiar al Agriculturii, Industriei și Comerțului semnat de Königes János — vicepreședinte și Sztereny József — secretar. Arh. St. București, Colecția de microfilme din R.P. Ungară, fond. Ministerul Comerțului K, 231, doc. 1997/1886.

[49] Ibidem.

urca un drum nordic din Bistrița prin Cernăuți pentru a ajunge mai sigur la Suceava și Iași.

Partidele de mărfuri se expediau în convoaie de care sau pe cai. Poverile pe cai erau chiar unități de măsură pentru organele de la vamă.

Toate marile drumuri care traversau în lat și lung Țara Românească și Moldova se legau cu porturile de la Dunăre — Galați, Brăila, Giurgiu etc. — și de la Marea Neagră.

Rețeaua deasă *en*-drumuri între Transilvania, Țara Românească și Moldova se modernizează. Din perioada regulamentară punctele vamale sînt înzestrate în Principate cu registre de evidență. Pe lîngă puncte importante de vamă din Țara Românească spre Transilvania și Banat : Vîrciorova, Vulcan, Cîineni, Dragoslavele, Cîmpina, Văleni, mai funcționa un număr foarte mare de pichete de graniță, la trecători mai mici, unde se puteau primi și transporturi de mărfuri și prin care se desfășura în principal traficul mic de mărfuri între țările române. În anchetele întreprinse pentru cunoașterea traficului, acesta era specificat ca „trafic en gros", „drumuri ale oilor", „drumuri de cai", „pentru porci", „poteci de vînătoare" etc.

Traficul mare, *en-gros*, realiza transportul și desfacerea reciprocă a produselor din țările române, dar și o importantă masă de mărfuri orientale pentru Transilvania, și altele industriale de lipscănie, de Viena, prin Transilvania pentru Principatele de la Dunăre sau cu destinație spre Levant. Acest trafic, din cauza dimensiunilor și varietăților lui, nu putea să se desfășoare decît în forme organizate. În marile centre comerciale din Transilvania — Brașov, Sibiu, Bistrița — negustorii erau organizați în companii și asociații și aveau reprezentanțe în principalele orașe ale Principatelor. De asemenea la Craiova, București, Cîmpina, Brăila etc. se formau, prin negustori achizitori, partide de mărfuri ce se expediau în Transilvania. Organizațiile și asociațiile respective funcționau avînd ca obiect fie desfacerea mărfurilor brașovene, fie tranzitul din Occident sau Orient, fie achiziționarea de vite, cereale din Principate sau bumbac din Orient etc., iar uneori cumulau mai multe branșe. Se proiecta o specializare a caselor de comerț care arăta întinsa lor activitate și organizare comercială ce depășea departe hotarele țărilor române.

Reprezentanțele comerciale și negustorii transilvăneni s-au înmulțit după 1800, în Principatele Române de la Dunăre. După Jikeli, la începutul deceniului al cincilea, din 100 negustori [50] din Brașov 56 își aveau reprezentanțe în Moldova (10 la Galați, 8 la Focșani, 6 la Bîrlad, 6 la Roman, 4 la Iași, 6 la Neamț și Huși etc.). Fiecare trecea mărfuri, brașovenii, între 10 000 pînă la 40 000 florini sau 120 000 lei. În total ei au transportat în 1843 în Moldova mărfuri de 1 310 mii florini hîrtie și în Muntenia 1 250 mii florini hîrtie, deci în total 2 560 mii florini hîrtie care în condițiile inflației reprezentau 1 025 mii florini convenționali de argint sau 7 680 000 lei.

Camera de comerț și industrie din Brașov constata că după o listă din anul 1852, aflată în arhiva sa, un număr de 37 negustori din Brașov

[50] Dr. O. F. Jickeli, *op. cit.*, p. 94—95.

își aveau așa-zisele filiale, reprezentanțe în orașele românești și anume : în Craiova 2, Cîmpulung 1, Ploiești 2, București 12, Brăila 5, Galați 5, Iași 1, Tulcea 1 etc. În afară de aceste reprezentanțe ei mai aveau încă 10 comisionari permanenți în diferite orașe și localități de dincolo de Carpați [51] și în porturile dunărene.

Memoriul amintit, al Asociației comerciale și industriale din Brașov, referindu-se la modalitățile avantajoase în care se făcea înainte vînzarea mărfurilor brașovene menționa : „Negustorul și omul de afaceri din România venea la Brașov, rămînea aici cîteva săptămîni și își aranja cumpărăturile. Industriașii noștri nu trebuiau să se gîndească nici măcar la a-și valorifica produsele. Sute și sute de industriași lucrau an de an, își înmagazinau mărfurile gata, pînă ce venea negustorul din România și le cumpăra de la el" [52]. Sesizînd modificările care au intervenit în sistemul schimbului, memoriul continua : „Stadiul avansat al comerțului reclamă astăzi într-adevăr ca producătorul să-și ofere mărfurile. Consumatorul așteaptă oferta și de acum nu el îl caută pe producător". Această formă era practicată și înainte deoarece avea avantaje deosebite pentru producătorul însuși care în mod obiectiv se orienta cu produsele sale pe piețele României. „Pentru producător — menționează memoriul — era aproape România ca să treacă acolo, și nici nu-l costa prea mult aceasta. Iar ca să meargă personal cu mărfurile sale în Bulgaria sau în Serbia, sau numai în părțile occidentale ale patriei noastre, aceasta era aproape vecină cu imposibilitatea" [53]. În raporturile economice dintre provinciile românești erau antrenați deopotrivă negustori, industriași, meșteșugari, cărăuși, comisionari practicînd variate forme de schimb.

Purtătorii schimbului mare, cu ridicata, atît la Brașov pe unde se realiza majoritatea comerțului cu țările dunărene române, cît și mai departe, deveniseră comercianții români.

Datorită expansiunii producției și circulației mărfurilor în toate țările române și între ele, în 1830 se creează, la Brașov, pe fondul vechii obști a negustorilor din Scheii Brașovului asociația „Gremiul negustoresc" [54], recunoscută oficial în 1838, numită și „Gremiul cu comerț levantin", iar ulterior „Gremiul comercial român din Brașov". În 1850 gremiul cuprindea 136 case comerciale românești ale Brașovului, „firme renumite de mare însemnătate, deținînd întregul comerț activ al Transilvaniei și aproape fără excepție importantul comerț cu Levantul, comerț prin care se mijlocea și desfacerea mărfurilor indigene în străinătate" [55].

Activitatea românilor în domeniul comerțului din Transilvania era mult mai dezvoltată decît în domeniul meșteșugurilor care erau monopoli-

[51] Bericht..., 1853—1856, p. 6

[52] Asociația Comercială și Industrială din Brașov, Memoriul nr. 50, loc. cit.

[53] Ibidem.

[54] N.V.G. Gologan, *op. cit.*, p. 49.

[55] *Ibidem.*

zate de breslele de la orașe, săsești și maghiare, în baza privilegiilor acordate de autoritatea statală. Ea avea tradiții vechi.

Negustorii români organizați erau nu numai cei mai numeroși dar ei realizau și cifra de afaceri cea mai ridicată. Aceasta reiese din următoarele date, medii anuale, pentru perioada 1837—1842 privitoare la activitatea de import și export a negustorilor brașoveni pe naționalități [56]:

	Export		Import	
	funți	florini	funți	florini
Gremiul săsesc	513 144	3 370	16 132	—
Compania grecească	288 689	38 346	2 649 650	—
Gremiul român	13 504 911	856 386	19 278 353	—

Reiese din tabel că negustorii români dețineau atunci majoritatea exportului și importului mărfurilor. Chiar dacă se are în vedere că partea comerțului care revenea sașilor era în realitate mai mare ca aceea din tabel, cu valoarea mărfurilor netaxate la vamă, traficul negustorilor români păstrează importanța prioritară.

Organizarea comercială a gremiului privea numai pe negustorii înscriși în asociația brașoveană; în afară de aceștia mai activau în comerțul transilvan negustori români cu ridicata și detaliști. Cei din gremiu aveau prăvălii și depozite de mărfuri cu ridicata, dar și comerț cu amănuntul. Concurența mărfurilor austriece și germane în România, ca și pe piața transilvăneană, reducerea schimburilor cu Orientul, în urma dezvoltării comerțului austriac, precum și îngrădirile, șicanele la care erau supuși negustorii români din partea autorităților statale sînt tot atîtea cauze care determină o reducere treptată a activității gremiului către sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Negustorii brașoveni, sibieni ca și cei din Principate se găseau în raporturi strînse cu case de expediție consacrate, pe marile drumuri comerciale.

Imaginea dimensiunilor circulației mărfurilor pe drumurile Carpaților ne este înfățișată de faptul că pînă la construcția căilor ferate, în afară de vite, întreaga deplasare a produselor la import și la export se făcea cu carele și cu sarcini pe cai, mijloace de capacitate mică și viteză redusă care trebuiau compensate printr-o frecvență mare de convoaie. Aceasta era o întreprindere de mare capacitate și mare rezonanță economică.

Cantitățile mari de mărfuri [57] ce trebuiau transportate au determinat prezența permanentă în activitate și specializarea a numeroase

[56] Eugen Pavlescu, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, București, Edit. Acad., 1970, p. 114.

[57] Edificator pentru caracterul comun al vieții economice desfășurată în țările române, din timpurile cele mai vechi, este faptul că etaloanele de măsuri și greutăți folosite pentru

sate de cărăuși, de lîngă frontieră atît din partea transilvăneană cît și din cea munteană și moldoveană, unele cu privilegii vechi, de monopol în cărăușie, de sute de ani, ca satul Bretcu.

Legăturile strînse între casele de comerț, între comercianți, între furnizori și negustori evidențiază și un element important din punct de vedere social: specificul formării clasei capitaliste. Formarea burgheziei române a fost puternic influențată de procesul multidimensional al raporturilor economice dintre țările române. Burghezia română s-a născut astfel prin elementele sale meșteșugărești, negustorești, cămătărești etc., în legături strînse de interese materiale, de profit, de piață dintre toate țările române, din toate provinciile românești. Ea se închega ca o clasă la dimensiunile întregului teritoriu al românilor pe care urmărea să-și stabilească dominația și exploatarea.

Miile de fire cu care era legată reciproc burghezia în dezvoltare, prin aprovizionare, producție și desfacere, în toate provinciile românești, ca și nevoia de a se elibera de feudalism și de îngrădirea puterilor străine îi dictau să lupte, în virtutea intereselor ei economice, pentru o piață națională cuprinzătoare, instituționalizată și apărată de o putere politică statală națională și reprezentantă a intereselor ei, pentru centralizarea politică, pentru constituirea națiunii române într-un stat unitar și independent.

O formă răspîndită și veche de schimb de mărfuri era reprezentată de tîrgurile, bîlciurile periodice din țările române, mai ales de cereale, vite, manufacturi; aici se întîlneau de două, trei ori pe an, primăvara, vara sau toamna, locuitorii unor zone mai apropiate, iar uneori chiar mai îndepărtate [58]; se întîlneau negustori și producători veniți de multe ori din cele trei țări române care aduceau spre vînzare unele produse și se întorceau cu altele necesare consumului personal sau productiv. Aceste întîlniri cu caracter economic presupuneau prezența și circulația unei mari mase de oameni care se adunau, negustoreau cîteva zile sau chiar o săp-

determinarea mărimilor bunurilor materiale și mai ales a celor puse în circuitul marfar erau fie identice, fie asemănătoare în țările române. „Dacă studiem mai de aproape măsurile și greutățile care au folosit la noi și în evul mediu și în timpurile moderne și contemporane pînă la introducerea sistemului metric...— spune Constantin Moisil — ...ne surprinde faptul în primul rînd, că aflăm aceleași măsuri și greutăți în tot cuprinsul teritoriului locuit de români. O nouă dovadă a unității noastre culturale care și în acest domeniu se manifestă tot atît de strînsă, ca și în celelalte. Deși ca dimensiuni și pondere aceste măsuri și greutăți nu sînt totdeauna identice în cele trei organizații politice, în Țara Românească, Moldova și Transilvania în schimb numirile lor sînt aceleași peste tot locul". Astfel, de pildă, *stînjenul* ca unitate de lungime era comun pentru cele trei țări române, diferea însă dimensiunea: în Țara Românească avea 1,962 m, în Transilvania 1,900 m, iar în Moldova 2, 2127 m; *cotul* ca unitate pentru țesături, măsura în sistemul metric 0,664 m în Țara Românească, 0,637 m în Moldova și între 0,600—0,700 m în Transilvania. Ca măsură de capacitate *ocaua* era prezentă în Moldova și Țara Românească și echivala cu 1,5873 l, iar în Transilvania era cupa. Se mai foloseau, de asemenea, *banița, chila* în Moldova cu două mierțe și 240 ocale (380, 9 l), iar în Țara Românescă chila de 400 ocale (634,9 l) și în Transilvania *mierța* cu subdiviziuni, cupa și fărtaiul etc., *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 502—503.

[58] Referindu-se la modalitățile de vînzare a mărfurilor Eugen Pavlescu explică: „Desfacerile mărfurilor se făcea uneori acasă la producători, fie la «lucrătoare», fie la bolți sau

tămînă sau două cît țineau aceste tîrguri. Aici se schimbau informații nu numai economice, dar și social-istorice, se folosea limba română și obiceiurile comune, se forja atracția reciprocă, ceea ce contribuia la închegarea conștiinței de națiune și a nevoii de constituire statală națională.

Cele mai largi mase de producători și negustori mici erau antrenate de schimbul produselor în zona localităților de graniță dintre țările române. Cercetările arată că treceri permanente se efectuau prin zeci și zeci de puncte de graniță de către zeci de mii de oameni cu mărfuri de încărcături mici [59].

Examinarea cantitativă și calitativă a procesului de schimb de mărfuri între țările române, a formelor sale în această perioadă degajă numeroase trăsături noi care acordă circulația și realizarea produselor cu cerințele epocii moderne, burgheze și ale construcției național-statale a poporului român. Informațiile istorice asupra fenomenelor economice în speță, puse în circulație în ultima vreme, fertilizează terenul analizei și permite evidențierea concluziilor privind necesitatea și manifestarea obiectivă a interdependenței economice a provinciilor românești, cu argumente mult mai numeroase ca pînă acum.

Starea producției materiale de trecere în masă la economia bănească și treptat la cea capitalistă prezintă forme variate de schimb de mărfuri, a unor categorii variate de producători — țărani, meșteșugari, negustori, industriași etc. — care apar totodată și în procesul circulației, la piețele din cele trei țări române ca vînzători și cumpărători. De aici *caracterul de masă* al traficului acesta și de tranziție la comerțul capitalist.

În acest sens, opinia prezentă în unele lucrări din literatura străină, după care schimbul intens dintre Transilvania și Principatele Române dunărene ar fi limitat pe zona localităților de graniță, nu are confirmare și acoperire istorică reală. Faptul că marile centre economice — orașe, tîrguri — din apropierea granițelor dintre țările române canalizau marele trafic de produse, de negustori, de populație între țările române nu le reduce deloc la calitatea de simple piețe locale ale acestor legături; din contră prin poziția și activitatea lor ele au dobîndit funcția de centre ramificatoare și polarizatoare ale legăturilor economice dintre provinciile românești. Avînd un întins aparat de desfacere și aprovizionare, cu mii și zeci de mii de subiecți ai schimbului ele aduceau o parte din producția marfară a provinciilor pe care o vehiculau după necesități în alte direcții. Era un proces larg, continuu de pulsație economică care vascularizа economia țărilor române, realizînd interese economice, sociale și naționale.

cămările unde erau depozitate; alteori și, mai ales la tîrgurile săptămînale sau la cele de țară, cum sînt numite aici (în Transilvania n.n.) iarmaroacele cu care fiece oraș era dotat o dată sau de mai multe ori pe an. Tîrgurile anuale depășeau o simplă aprovizionare locală, fiind adevărate întîlniri de negustori de pretutindeni, schimbul interesînd un număr mai important de producători și meșteșugari, tranzacțiile devenind regionale, naționale sau internaționale după așezarea geografico-economică a locului respectiv", *op. cit.*, p. 500. În condițiile monopolului, ale breslelor sau tovărășiilor de negustori în orașe, tîrgurile „de țară", iarmaroacele erau libere pentru orice negustor și meșteșugar; de aceea, ele dobîndesc importante funcții economice și naționale de arie largă, în epoca de destrămare a feudalismului și dezvoltare a capitalismului.

[59] *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV, 1973, p. 36, 124, 135—136 etc.

Realitatea istorică a naturii şi caracterului schimburilor economice evidenţiază necesităţi şi legi economice generate de relaţiile sociale respective. Particular pentru economia ţărilor române în stadiul dat, ca dealtfel al oricărei economii în care la sate predomină încă economia naturală, este că piaţa zonală şi provincială devine mai amplă şi mai variată decît cea locală după cum şi raporturile economice dintre ele sînt mai bogate decît cele interne. Se regăseşte aici caracteristica reproducţiei simple cînd actele de schimb sînt mai frecvente şi mai încărcate între organismele sociale de producţie decît în interiorul lor. Abia reproducţia lărgită, industrială, va pune piramida schimburilor cu baza în jos, pe economia locală, în întregime marfarizată, şi va realiza cel mai mare schimb în interiorul organismului social de producţie şi doar surplusul cu alte organisme.

Caracteristic acestui stadiu este trecerea la formele organizate şi moderne în circulaţia mărfurilor cu ridicata ; unele privilegii şi monopoluri care se mai menţin o vreme dispar prin deceniul al cincilea şi al şaselea. Cu toate acestea, actul de vînzare-cumpărare nu este despărţit pretutindeni de către negustor ; o mare masă de producători, cu precădere în zonele de graniţă, continuă să intre în legătură directă, personală cu cumpărătorii şi furnizorii. Se mai obişnuieşte, ca o prelungire a unor practici întinse altădată, chiar trocul între ţăranii şi meşteşugarii din cele trei provincii româneşti, schimbîndu-se o largă varietate de produse : vin, cereale, cherestea, lînă, brînză, olărie, sticlărie, pînzeturi şi haine, fierărie măruntă etc. pînă şi petrol şi păcură. Traficul frecvent de graniţă care antrena zone de pe distanţe de zeci de kilometri uneori prelungindu-se şi mai departe în funcţie de căile de comunicaţie, înfăptuit prin localităţi sau la tîrguri, era acela care intensifica legăturile economice locale şi radia spre cele zonale.

Schimbul de mărfuri efectuat de negustorii şi expeditorii mari, la aria provinciilor române şi mai departe de graniţele lor, înfăptuia legăturile necesare ale diviziunii teritoriale şi sociale a muncii la dimensiuni ce depăşeau fiecare provincie în parte, închegau legături de producţie şi consum între ramurile noi ale economiei capitaliste care se năşteau, dar şi ale vechilor forme manufacturiere şi meşteşugăreşti de producţie, predominante.

Vehiculînd pe marile trasee populate dintre ţările române şi pe piei ţele lor mărfurile transilvănene, muntene şi moldovene, negustorii români au dobîndit treptat situaţia preponderentă de a efectua ei majoritatea acestor schimburi tocmai în secolul al XIX-lea, în plină eră de formare şi statornicire a naţiunii române. Contribuţia lor materială şi spirituală la acest proces este deosebit de importantă, dar încă insuficient descifrată şi integrată în cercetarea noastră actuală, în reconstituirea scrisă a procesului istoric naţional al poporului român.

Pe lîngă negustori, întreţineau contacte şi legături economice, sociale şi sutele şi miile de cărăuşi care din tată în fiu băteau, de multe ori pe an, aceleaşi drumuri, treceau şi poposeau în aceleaşi sate, tîrguri sau oraşe, între punctele lor de deplasare, încărcau şi descărcau mărfuri în aceleaşi localităţi, întemeiau şi întreţineau relaţii personale cu conaţionali de-ai lor de o parte şi de alta a Carpaţilor. Acelaşi efect de adîncire a legă-

turilor, nu numai economice dar și de limbă, spirituale, tradiționale îl realizau zecile de mii de emigranți ca și zecile de mii de păstori transhumanți despre a căror contribuție la procesul coagulării și sudării legăturilor economice vom vorbi mai departe.

Astfel fenomenul demografic al unei intense circulații de populații, cu caracter tot mai frecvent și permanent, în proporție de masă, al cărui mobil erau interesele economice, răspîndit prin zeci și sute de localități de o parte și alta a Carpaților, se înscria ca factor esențial al legăturilor economice și social-istorice ale poporului român, al necesităților sale de unitate națională.

Sub acțiunea expansiunii producției de mărfuri și a schimbului, a diviziunii sociale a muncii și a instrumentelor sale, piața suferă modificări calitative, își mută centrul de gravitate de la spațiul restrîns local la spații zonale, legînd între ele piețele locale, contopindu-le prin multiple legături de schimb și ale diviziunii muncii.

Paralel cu piețele locale încă din antichitate, pentru anumite produse cu caracter de monopol al producției și desfacerii — mărfuri orientale, arme, mătăsuri, prelucrate din fier, porțelanuri, lucrări din metale prețioase etc. — funcționa un comerț internațional fără însă să devină un sistem, o piață internațională. Traficul bunurilor pentru consumul de mase, de legătură economică mai frecventă, se realiza între piețele locale sau zonale.

Treptat însă pe măsura dezvoltării producției de mărfuri, și odată cu îmbunătățirea drumurilor și a mijloacelor de comunicație, piețele locale și zonale sînt supuse unui proces de întrepătrundere, de contopire, de lărgire a ariei de acțiune; distanțele se parcurg mai repede, sursele de desfacere se apropie relativ de sursele de aprovizionare. Căile de transport pe apă au o contribuție considerabilă în procesul acestei apropieri.

În epoca destrămării feudalismului și a formării societății burgheze, cadrul administrativ statal politic și legislativ, unele măsuri comune de politică vamală conturau piețelor locale, zonale autonome economicește, un anumit numitor comun de piață internă, deși aceasta reprezenta doar o sumă de piețe locale și zonale despărțite încă prin vămi, sau împiedicate în procesul apropierii și al expansiunii lor de monopolul breslelor. Piața internă nu avea atunci nici funcția și nici baza economică a pieței naționale de mai tîrziu. Totuși cadrul acesta empiric de piață internă contura aria mai largă a pieței libere viitoare.

În Transilvania, ca și în Principatele Române de la Dunăre, în deceniul al cincilea vămile interne se desființează înfăptuind o unificare economică a pieței interne, separată însă la dimensiuni administrative statale și apărînd ca o premisă formală pentru unitatea viitoare a pieței naționale.

Intensificarea schimbului de mărfuri, a diviziunii sociale a muncii, creșterea puterii capitalului comercial și cămătăresc au lucrat din plin în această direcție, iar legăturile economice dintre țările române au afirmat necesitatea obiectivă și imperioasă de unificare a pieței interne în una națională.

Numeroase elemente ale pieței teritoriale naționale se formau și se închegau în această perioadă; o primă afirmare plenară a acestora a fost constituirea pieței naționale la nivelul statului român modern creat pe temelia Moldovei, Țării Românești și Dobrogei. După deceniul al optu-

lea, prin dezvoltarea industriei moderne, a noii diviziuni a muncii sociale, piaţa naţională se consolidează; legăturile ei economice, după cum am văzut, devin mai ample şi mai strînse cu piaţa Transilvaniei, nu fără a fi afectate uneori serios de stăpînirea străină.

Relaţia dintre piaţa naţională a României libere, instituţionalizată în mod burghez, curăţată de majoritatea piedicilor feudale şi a dependenţei statale străine, şi piaţa Transilvaniei este o coordonată esenţială în jurul căreia se desfăşoară schimburile economice, legăturile comerciale dintre România şi Transilvania. Aceste legături reciproce îşi impun pecetea asupra schimburilor de mărfuri, determină perspectiva în direcţia căreia evoluau necesităţile acestor schimburi şi legături: integrarea pieţelor celor două entităţi statale în una singură, unificată, ca expresie a unui organism unificat al economiei naţionale.

Important de luat în calcul este faptul că din deceniul al şaselea cercurile burgheze şi mic burgheze interesate în activarea schimburilor economice dintre Transilvania şi România cereau crearea unui statut permanent, organizat şi favorizant, al comerţului dintre ele. Acest deziderat era avansat, pe de o parte, de necesitatea ordonării multitudinii de afaceri în dimensiuni sporite, iar pe de alta pentru a înlătura sau îngrădi piedicile şi vexaţiunile exercitate de organele administrative locale sau centrale statale asupra desfăşurării schimburilor între Transilvania şi România [60].

Se cerea o instituţionalizare legală şi permanentă, cu caracter de stabilitate, a acestor raporturi economice. Dezideratul reprezentanţilor economiei transilvănene, exprimat în numeroase solicitări din partea organelor oficiale ale industriei, era de încheiere a unei convenţii comerciale bilaterale între România şi Austro-Ungaria [61]. Asemenea convenţie s-a parafat în 1875. În planul intereselor economice ale burgheziei transilvănene, a dezvoltării legăturilor economice dintre Transilvania şi România, ea constituia o premisă pozitivă şi necesară. Încheierea ei s-a făcut însă nu în vederea satisfacerii intereselor economiei transilvănene; principiul liberului schimb a fost impus de partenerul vecin în avantajul expasionist al industriei austriece care urmărea acapararea pieţei României şi frînarea în acelaşi scop a dezvoltării industriei sale. Industria transilvăneană obţinea nespecificat, dar implicit, facilităţi în realizarea în continuare a schimburilor de mărfuri cu economia României, schimburi care satisfăceau necesităţi economice reciproce, de producţie şi consum. În acelaşi timp însă mărfurile industriale austriece exercitau o concurenţă nocivă asupra celor transilvănene pe piaţa României.

În structura schimburilor economice dintre ţările române, ca efect al răspîndirii industriei mecanizate, creşte ponderea mijloacelor de producţie — materii prime, semifabricate şi mijloace de muncă — care generează interdependenţe mai strînse şi necesare de producţie şi aprovizionare.

[60] O demonstraţie susţinută a acestor cerinţe ale vremii vezi în C. Göllner, *Gîndirea economică a saşilor din Transilvania în secolul al XIX-lea*, Edit. Acad., 1969, p. 70—83.

[61] Astfel se cerea înlăturarea, printr-o convenţie sau tratat comercial, a piedicilor puse de Austria traficului dintre România şi Transilvania, organizarea mai bună a vămilor, reglementarea situaţiei mocanilor transilvăneni care-şi păşteau vitele în România, a paşapoartelor pentru trecerea frecventă a graniţei, a legăturilor poştale şi telefonice, a situaţiei sudiţilor austrieci în România, a căilor de transport etc., vezi Gh. Chiriţă, *op. cit.*, p. 188—198.

Direcția schimburilor urmează căile cunoscute ; ele sînt însă dirijate prin cîteva centre mari — Brașov, Sibiu, Bistrița, Craiova, Cîmpulung, Cîmpina etc. — cu ramificații din și în direcțiile principale de trafic ale țărilor române, pînă la Timișoara și Arad, Oradea și Maramureș în Transilvania, sau porturile dunărene și maritime la sud de Carpați și la granițele Moldovei la est de munți. Intensitatea acestui schimb era mai mare în centrele gravitaționale și apropiate, dar canalele de trafic cuprindeau întinsul țărilor române.

În consecința celor spuse pînă acum reiese că schimburile economice aveau la bază interese materiale, generale, care intrau în componența intereselor naționale. Aceste schimburi erau expresia intereselor economice, dar și purtătorii elementelor sociale și spirituale comune ale populației : limbă, obiceiuri, credințe ; ele constituiau canavaua, suportul material și totodată unul din motivele pe care se clădeau factorii comuni ai națiunii române.

Comunitatea de limbă, de origine, de teritoriu, dezvoltată de-a lungul secolelor, în epoca modernă se cerea complinită cu unitatea economică și statală independentă pentru emanciparea și statornicirea națiunii române moderne.

Circulația interprovincii a populației. Un alt element principal al legăturilor economice, tot atît de vechi și intens și cu consecințe adînci istorico-sociale, l-au constituit migrațiile de populație între țările române, cu precădere din Transilvania la sud și est de Carpați [62].

Mobilurile deplasărilor — temporare sau definitive — sînt variate, dar ele se pot grupa în economice și naționale. Perioada studiată, tocmai prin întrepătrunderea unor multiple procese aparținînd epocii trecute, încă neepuizate, și celei viitoare, încă nestatornicite, provoca numeroase interese și forme de migrare în Principatele Române dunărene. Deplasarea diferitelor categorii sociale peste Carpați rezulta din condițiile grele naționale și materiale din Transilvania și situația primitoare, relativ mai bună și mai liberă, din celelalte două părți ale țării.

Autorii care au cercetat problema masivei migrațiuni transilvănene au explicat-o prin împrejurările grele de trai și asuprirea națională.

În Principatele Române muncitorii și meșteșugarii găsesc de lucru, negustorii au piața deschisă pentru afaceri, intelectualii transilvăneni au cîmp mai larg și mai liber propagării culturii naționale. Transformările revoluționare, sociale și naționale, progresează rapid în Principatele Române dunărene, condițiile de viață cetățenească devin mai ușoare ca în Transilvania.

O primă categorie de emigranți era aceea a țăranilor. Ei treceau în Țara Românească și Moldova cu familiile, cu averea lor mobilă, cu intenția de a rămîne aici. Numărul lor era mare și întrucît lipsa de brațe de muncă,

[62] Aspecte variate ale acestui proces secular sînt tratate cu o mare bogăție de informație de Ștefan Meteș, în *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, Edit. științifică, București, 1971.

tocmai în perioada marilor defrișări — după 1829 —, devenea acută, boierii și domnitorii [63] îi primeau ca țărani liberi sau clăcași.

În Țara Românească în aceeași perioadă ei se bucurau de avantaje deosebite; se puteau așeza „unde doreau, beneficiau de scutiri vreme de trei ani, alți șapte ani achitînd doar jumătate din impozite".

Emigrarea unor categorii de populație din Transilvania în Țara Românească și Moldova, la nivelul miilor și zecilor de mii de oameni pe an, determina guvernul austriac, în diferite rînduri, să ceară guvernelor românești extrădarea lor. Poziția autorităților românești era de a încuviința, fără restricții atît venirea în țară a băjenarilor cît și întoarcerea la dorință: „din vechime nestrămutat obiceiu au fost pînă acum întru ființa politicești Constituții a Valahiei a se cunoaște supușii oblăduirii, toți cei sprijiniți aici străini din orice loc carii, sîrguindu-se întru lucrarea pămîntului se vor așeza în țară și de a lor bună voe se vor face dajnici ai vistieriei..." [64].

Pe măsură însă ce se extinde cultura cerealelor și economia bănească, pămîntul se scumpește și așezarea pe moșii a țăranilor transilvăneni devine mai dificilă. În deceniile șase—șapte, în Principatele Române vin tot mai mulți muncitori agricoli sau meseriași. Pentru perioada 1858—1867 se apreciază la circa 80 000 numărul transilvănenilor, mai ales țărani, trecuți în România [65].

O categorie la fel de largă de populație migratoare în România, cu caracter economic, privește pe meseriași, negustori, arendași transilvăneni.

Ceea ce interesează însă în mod deosebit, la tema cercetată, este faptul că avantajele create atrăgeau în țările române dunărene un număr mare de transilvăneni cu ocupații variate care, fie că se stabileau aici, fie că circulau cu afaceri între țările române.

Faptul important de subliniat și care relevă funcții economice și social-istorice nu este numai calitatea în care se manifestau aceste emigrări; în fiecare epocă istorică în raport de condițiile sociale și juridice, migrațiunea era reprezentată de categorii sociale diferite: țărani, apoi negustori și meșteșugari după cum înainte vreme se cunosc migrații în masă în urma răscoalelor și represiunilor în Transilvania. Important și esențial este fenomenul secular de circulație a populației între provinciile românești iar în secolul al XIX-lea de atracție mai mare spre sud și est de Carpați; erau interese economice pe care mari populații și le satisfăceau aici găsind — condiție foarte importantă — o limbă comună, tradiții și climatul cultural-psihologic apropiat de al colectivităților pe care le-au părăsit.

Noile împrejurări ca formarea statului modern român, dezvoltarea mai liberă a producției de mărfuri, dezvoltarea căilor și mijloacelor de comu-

[63] Fenomenul era atît de întins încît constituia subiect de dezbatere în sfatul țării. Al. Ghica se adresa ministrului său de interne cu următoarea dispoziție: „Potrivit încheierii sfatului domnesc să binevoiți a da cuvenitele *povățuiri tainice* dregătorilor de ținuturi și comandirilor de graniță, ca să îngrădească trecerea unor asemenea băjenari în Moldova, cu aceasta ca să nu primească decît români lucrători de pămînt...", (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 329).

[64] I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic, 1834 — 1848*, București, 1915, p. 100 apud *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV, p. 29.

[65] *Istoria României*, vol. IV, p. 421.

nicație au intensificat deplasările transilvănenilor în România. Aceasta pentru că mobilurile economico-sociale s-au amplificat prin dezvoltarea industriei și comerțului Transilvaniei și a orientării lor către România. Creșterea migrației în scopuri economice este un corolar al gravitației economice obiective către România.

Atracția și migrația transilvăneană spre statul român independent erau determinate de creșterea discrepanței între situația social-națională a românilor dintre cele două părți de țară. De o parte, în Transilvania după 1848 și mai ales după 1867 situația economică a populației românești rămîne vizibil în urma progreselor economice ale provinciei; și, de asemenea, situația sa politică și națională se agravează, devine mai grea ca înainte de 1848. Accesul românilor la condiții politice și economice și în speță a burgheziei române este mult frînat sau barat de puterea imperialist-statală și clasele dominante stăpînitoare.

Pe de altă parte, Principatele Române constituite într-un stat modern, România, care devine independent și suveran beneficiază de un progres evident pe tărîm social-politic; regimul burghezo-moșieresc, cu toate carențele sale, este superior celui de asuprire națională din Transilvania. Libertățile cetățenești, naționale, deși ciuntite și îngrădite de clasele dominante, erau în România incomparabil mai largi decît în Transilvania pentru populația românească. Perspectivele de cîștigare prin luptă a unor cuceriri social-politice de către clasa muncitoare, masele muncitoare, erau de asemenea mai reale, mai promițătoare în România.

În sfîrșit prin extinderea șantierelor de construcție — căi ferate, porturi, șosele, întreprinderi — în România se formau locuri noi de muncă pentru populația transilvăneană română și secuiască care nu-și găsea posibilități de existență suficientă în monarhia Austro-Ungară.

Relevante sînt statisticile oficiale ale imperiului din care reiese că curentul de migrație din Transilvania se îndreaptă prioritar spre România și mai tîrziu și spre America dar este aproape absent spre zonele vestice ale monarhiei. Deceniile șase și șapte înregistrează migrația spre România a forței de muncă libere — ca muncitori agricoli, meșteșugari, meseriași și mici industriași și comercianți. Sute și mii de oameni, de profesii diferite, treceau în România și se răspîndeau în orașele și tîrgurile țării; în diferite orașe erau cartiere de transilvăneni către care continuau în virtutea legăturilor mai vechi să vină noi și noi elemente.

Autoritățile austriece mai bine și mai exact informate furnizează date importante asupra acestui proces. Într-un raport al Camerei de comerț și industrie Brașov se menționa că la București, în 1865, erau 5 800 familii sau 24 000—26 000 supuși austrieci „sudiți", la Galați 491 supuși austrieci, la Tulcea 679 etc. La aceștia, cu reședința mai mult sau mai puțin stabilă în România raportul adaugă „populația flotantă de ciobani și muncitori, care se duc periodic acolo, spre a-și cîștiga existența (14 000—18 000 ciobani români, muncitori și mici negustori, 7 000—8 000 muncitori secui, precum și 400—600 industriași și oameni de afaceri, sași)".

Mulți supuși austrieci — remarcă același raport — adoptă cetățenia română [66].

Aria de difuzare a populației flotante era deosebit de întinsă [67]. În registrele punctelor de graniță sînt menționate persoane din localitățile mărginașe dar și din altele mai depărtate : Brașov, Făgăraș, Sibiu, Zărnești, Cîrța, Zizin, Sîmbăta etc., ca deplasîndu-se spre Ploiești, București, Buzău, Craiova, Brăila, Giurgiu etc.

Zona de răspîndire a locuitorilor care migrau temporar din Transilvania în România, și numărul lor repartizat după localități ne sînt redate de recensămîntul oficial din ianuarie 1870 [68] :

Făgăraș	3 440	Nocrich	80	Solnoc Dobîca	15
Brașov	3 394	Mediaș	40	Cetatea de Baltă	104
Sibiu	2 498	Odorhei	51	Trei Scaune	1 719
Sebeș	208	Ciuc	1 352	Turda Mureș	26
Cohalm	374	Alba de Sus	351	Miercurea	1 346
Sighișoara	114	Alba de Jos	213	Bistrița-Năsăud	64
Cincu Mare	88	Cluj	16	Hunedoara	358

În privința numărului transilvănenilor aflați în România trebuie avut în vedere că înregistrarea s-a făcut în luna ianuarie și a cuprins deci perioada cu cea mai redusă activitate, atît agricolă cît și comercială și cînd majoritatea „flotanților" reveneau pentru sărbători acasă astfel că cifrele sînt cele mai reduse din tot timpul anului.

[66] Bericht..., 1878—1879, Brașov, p. 419—423. Este deosebit de instructivă descrierea pe care o face Camera de comerț și industrie din Brașov asupra caracterului și scopului acestei deplasări temporare. Referindu-se la o perioadă anterioară raportul său din 1884 arăta „Pînă acum era obiceiul că mulți mici speculanți (negustori, n.n.) duceau în timpul recoltei și a culegerii viilor articole țărănești, cunoscute sub numele de brașovenii ca cisme și ghete, pălării grosolane, lenjerie de pînză, ...postavuri, flanell și pături, produse de piele, lăcătușerie, blănărie, tîmplărie și strungărie, icoane românești etc., în mici partide și adesea tot anual, în România la sate și în micile orașe și le vindeau acolo, pentru a cumpăra cu banii cîștigați iarăși tot felul de produse brute...", Bericht..., 1880—1884, Brașov, p. 12.

[67] Tabloul migrației flotante care eluda punctele de graniță este impresionant: „Cînd vine vremea cîmpului în România... pleacă persoane tinere și bătrîne de ambele sexe, secui și români atrași de salarii mai mari, cu sutele și cu miile pe căi ocolite, prin văgăunile munților și prin păduri către România, fără să-și facă nici cea mai mică grijă din cauza pașaportului. După luni de zile se întorc pe calea deschisă, afirmînd că și-au pierdut pașapoartele. Funcționarii români de la graniță care îi cunosc după îmbrăcăminte și vorbă îi lasă cu mină prietenoasă să plece din România pentru a nu-i speria, de a veni din nou, curînd în România". Numărul acestora după aprecierea raportului se ridică anual la „cel puțin 6 000 care fac 8 000—9 000 drumuri". Bericht..., 1880—1884, Brașov, p. 25 — 26.

[68] Șt. Meteș, *op. cit.* p. 335—338.

În orice caz, la această dată erau deplasate în România peste 12 000 de persoane active, lucrătoare. Cîțiva ani mai tîrziu, un raport oficial austro-ungar arăta că în 1870 în România se aflau 40 000 supuși „unguri" ocupați în diferite industrii [69].

O masă însemnată de mii de transilvăneni români și secui frecventau Moldova. Aceștia aveau meserii variate : de la muncitori agricoli, mocani, cărăuși, pînă la meșteșugari de toate meseriile și negustori, intelectuali. Apreciind amploarea acestor deplasări „Gazeta Transilvaniei" arăta în noiembrie 1859 că la sud și est de Carpați circulau „peste o sută de mii de călători încoace și încolo" din Transilvania în Țara Românească și Moldova [70].

Informații prețioase cu motivații economico-sociale reale ne relevă unele rapoarte ale camerelor de comerț și industrie din Transilvania sau memoriile acestora. „Comunicația cu România — se arată într-un asemenea document — merge prin sau din acest teritoriu, prin intermediul celor 13 trecători la graniță, situate în munții Carpați, care încercuiesc țara la est și sud. Aceste trecători sînt arterele pentru circulația specifică a acestui teritoriu al Camerei, în ce privește mărfurile și muncitorii, care curg încolo și încoace. Ele mijlocesc legătura între Transilvania și acele numeroase colonii comerciale și industriale de transilvăneni care se află în țările de la Dunărea de jos sub jurisdicția proprie a consulatelor noastre" [71]. Plecările muncitorilor, afirmă aceeași publicație „se înmulțesc și se transformă adesea într-o emigrare propriu-zisă, adică o rămînere acolo".

Guvernul, îngrijorat de această situație, face greutăți la eliberarea pașapoartelor în scopul frînării exodului spre România. Camera apreciază acțiunea ca o „întocmire apăsătoare" și replică : „Este o amăgire dacă guvernul maghiar își închipuie că cu îngreunarea pașapoartelor va împiedica puternica frecventare a României" [72].

O imagine sintetică a dimensiunilor circulației populației între cele trei țări române ne-o furnizează primele numere ale „Analelor statistice ale Principatelor Române Unite".

Date privitoare la intrări și ieșiri de persoane din țară, după naționalitate și protecție, pentru anii 1861 și 1862, s-au publicat doar pentru Muntenia. După unificarea serviciilor de statistică asemenea date s-au referit la România anilor 1863—1866. În oricare din acești ani, fenomenul are dimensiuni și structură asemănătoare. Ne oprim la situația anului 1866 [73].

[69] Relatare în „Curierul din Iași", nr. 64—65, 1876.

[70] „Gazeta Transilvaniei", 1859, nr. 53, p. 221.

[71] Bericht..., 1878—1879, Brașov, p. 4.

[72] Ibidem, p. 34.

[73] „Analele statistice ale României pe anul 1866", p. 4—5 și 8—9.

Pentru a facilita înțelegerea și concluziile datelor ne folosim de datele reproduse după revista respectivă :

Intrări și ieșiri de populație în și din România

Naționalitatea, protecția și profesia	Transilvania		Bucovina		Serbia	Bulgaria
	intrați dinspre	ieșiți spre	intrați dinspre	ieșiți spre	intrați dinspre	ieșiți spre
Naționalitatea						
români	48 075	43 566	9 003	4 481	4 288	3 346
germani	3 055	2 469	4 037	3 007	1 843	1 352
unguri	12 947	10 716	756	470	283	97
sîrbi	273	281	5	28	7 472	4 622
sași	1 592	1 400	5	6	6	—
greci	127	78	14	24	1 636	1 535
bulgari	46	9	—	—	6 180	3 700
turci	73	49	43	44	2 074	936
etc.						
Protecția						
română	4 268	3 907	977	1 555	1 627	2 572
austriacă	62 412	55 477	20 350	12 468	3 788	2 322
turcă	149	147	82	77	18 769	10 937
etc.						
Profesia						
agricultori	32 921	33 424	9 573	4 472	12 092	7 121
meseriași	2 762	2 617	1 876	1 529	2 882	1 979
fabricanți	117	119	45	53	56	67
comercianți	15 525	11 171	4 923	4 633	7 200	5 103
liberi prof.	12 525	9 507	4 571	3 179	1 853	2 187
fără profesie	3 634	3 148	631	533	3 051	1 554

Am introdus, în tablou, intrările și ieșirile de persoane în și din unele țări vecine — Bulgaria, Serbia — pentru a evidenția frecvența mult mai puternică a circulației populației în perimetrul țărilor române. O serie de persoane au intrat în România și au ieșit din România de mai multe ori în același an ceea ce nu diminuează importanța acestor mișcări demografice ci din contră le subliniază caracterul lor frecvent.

O primă concluzie generală evidențiază că traficul cel mai mare de populație al României era cu Transilvania și prin comparație mult mai redus cu Serbia și Bulgaria. Cu aceste ultime două țări mișcarea de populație privea mai ales pe sîrbi, bulgari și turci care au totalizat, în 1866, la intrarea în România, 15 746 persoane și la ieșirea din România 9 256 persoane. Din cele două țări vecine au intrat în România, în același an, 4 288 persoane de naționalitate română și au ieșit spre ele 3 346.

Traficul cel mai mare al românilor era însă cu Transilvania : au intrat în România 48 075 persoane și s-au întors 43 566 persoane ; după români urmau ungurii veniți în România în număr de 12 947 persoane și ieșiți spre Transilvania de 10 716, apoi germani, sași etc.

Semnificativă este gruparea populației tranzitate după protecție : cel mai mare număr de persoane venite din Transilvania și Bucovina și

înapoiate în aceste provincii erau de protecție austriacă : 82 762 persoane intrate și 67 945 persoane ieșite din care supușii de naționalitate română menționați mai sus reprezentau 57 078 persoane la intrare în România și 48 047 persoane la ieșirea de aici. Prezența cetățenilor români în Transilvania și Bucovina înregistrează 5 245 persoane sosite din România și 5 462 întoarse în România ; spre Serbia și Bulgaria traficul este între circa 2 600—1 600 români. În schimb, dacă supușii turci frecventau mai puțin Transilvania, din România care se afla încă sub dependență otomană, spre Serbia și Bulgaria s-au deplasat 10 934 persoane, iar de aici au venit în România 18 761 persoane cu protecție turcă.

Important de subliniat este și faptul reieșit din analiza balanței intrărilor și ieșirilor de populație a României, pe care-l menționează și publicația lui D. P. Marțian, că mii de persoane din provinciile românești de sub ocupație străină rămîneau în statul român, pentru un timp mai îndelungat sau definitiv.

Prezintă un interes major analiza profesiunii populației intrate și ieșite în și din România. Concluziile confirmă mobilurile, enunțate mai sus, ale acestui trafic : deplasarea în România a muncitorilor agricoli și mocanilor[74] — peste 42 000 persoane intrate în acest an — sau în calitate de meseriași circa 4 600, de negustori peste 20 000, de fabricanți 162. În scopuri de producție și schimb deci au intrat în România în 1866 din Transilvania și Bucovina cel mai mare număr de oameni, peste 67 700 persoane. Cei de liberă profesie — învățători, cărturari, preoți, comisionari, medici, avocați, muzicanți etc. au reprezentat peste 17 000, iar cei fără profesie doar 4 265 persoane.

Elemente specifice în procesul migrării populației transilvănene îl reprezintă deplasarea pe lîngă români și a unor categorii de secui și sași, cît și transferul unor întreprinderi în România unde condițiile de activitate și cîștig erau mai bune. „Crește — menționa un document citat mai sus — și numărul secuilor emigrați în România. Dar și comercianți și industriași germani (sași) se așază în România cu stabilimentele lor" ; Valea Prahovei „va fi ocupată din ce în ce mai mult de colonii de oameni de afaceri transilvăneni" [75].

Situația provocată de aceste deplasări de industriași și meșteșugari devine alarmantă pentru clasele dominante și cer autorităților să se întreprindă măsuri pentru stăvilirea plecărilor în România. Cu toate acestea procesul emigrationist continuă în toată perioada.

S-a insistat mai mult asupra diferitelor aspecte importante ale migrațiunii variate a populației din Transilvania în țările române de la Dunăre și apoi în România, a pendulării în masă a locuitorilor pentru a evidenția funcțiile deosebite social-istorice, naționale pe care le înfăp-

[74] În această cifră sînt cuprinși și păstorii transhumanți ; după statistica din 1863 au intrat în România 113 păstori cu turme din Bucovina, 13 977 păstori din Transilvania și 2 823 din Serbia și Bulgaria, care de fapt erau păstori transilvăneni ce se întorceau acasă de peste Dunăre.

[75] Bericht..., 1878—1879, Brașov, p. 36.

tuiesc aceste mişcări economico-demografice în procesul de pregătire a unificării naţional-statale a românilor [76].

A reieşit că ele contribuiau substanţial la amplificarea legăturilor economice şi demografice dintre ţările române, le înscriau un caracter continuu, permanent şi de masă, pe o arie largă de localităţi şi populaţii locale. Mişcările ample de populaţie, favorizate de climatul de comunitate de limbă, de origine şi tradiţie, determinau o expansiune a cererii şi ofertei specifice de mărfuri. Ele dezvoltau, alături de circulaţia şi schimbul de mărfuri, comunitatea de viaţă economică a poporului român, închegau elementele economico-sociale ale viitoarei unităţi a organismului social de producţie al naţiunii române.

Funcţiile pendulaţiilor migratorii româneşti ca şi transferul continuu de populaţie menţineau prezentă şi amplificau conştiinţa originii şi limbii comune a populaţiilor româneşti de pe teritoriul său despărţit prin graniţe dictate de marile puteri dominante. Ele contribuiau la închegarea unui front comun al întregului popor român în lupta de eliberare şi constituire naţional-statală. Legăturile economice căpătau în felul acesta atributul esenţial (care le deosebea de simple acte de comerţ şi schimb) istorico-social, ca factor component al naţiunii române.

Funcţia politică a migraţiunii românilor din Transilvania a fost sesizată şi menţionată de agentul diplomatic polon Woronicz (Carol Werner) care nota în 1838 : „Ardelenii care vin aici (în Ţara Românească n.n.) ca profesori şi negustori sînt cei mai vajnici propagatori ai ideii unităţii naţionale" [77].

În acelaşi sens un rol istoric l-au avut şi păstorii transilvăneni care-şi treceau turmele în ţările române de la Dunăre — Moldova, Muntenia, Dobrogea — şi mai departe peste marele fluviu.

Transhumanţa în ţările române. Păstoritul transhumant este semnalat pe teritoriul ţărilor române ca datînd din timpuri imemorabile[78]. Primele izvoare scrise menţionează păstorii transhumanţi ca avînd „din vechime" o serie de privilegii, de libertăţi de trecere dintr-o ţară în alta cu turmele. Specific acestei ocupaţii pastorale care înconjoară ca un cordon de aşezări mai întinse sau mai restrînse brîul Carpaţilor este faptul că ea se întemeiază pe sedentarismul gospodăriilor de bază ale păstorilor, iar istoriceşte a urmat păstoritului sedentar şi s-a dezvoltat din acesta. Deplasarea periodică de la munte la cîmpie şi îndărăt, pendularea între două zone geografice în

[76] Relevantă în acest sens este remarca generalului Kiseleff în legătură cu poziţia Austriei : „Austria e foarte departe de a aplauda binefacerile unei reforme (în Moldova şi Ţara Românească, n.n.) care ar trebui să stabilească la populaţiile moldo-valahe supuse dominaţiei sale (a românilor din Transilvania, n.n.) comparaţii foarte dezavantajoase pentru administraţia sa. Ea nu poate şi nu trebuie să vadă cu indiferenţă emanciparea comercială şi înlesnirile politice *ale unei naţii ale cărei relaţii sînt aşa de firești, aşa de întinse şi aşa de continue cu provinciile ei de graniţă* (s. n.). Ea se teme chiar ca o mai mare sumă de avantaje politice şi comerciale să nu atragă în Muntenia şi Moldova, o parte din locuitorii Ardealului şi Bucovinei", Gh. Bibescu, *Règne de Bibesco*, p. 26—27, citat de N. Iorga în *Istoria comerţului românesc, Epoca mai nouă*, Bucureşti, 1937, p. 159.

[77] După Ştefan Meteş, *op. cit.*, p. 274.

[78] O lucrare apărută în Edit. Academiei abordează pe larg şi cu bogată informaţie acest fenomen : C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant şi implicaţiile lui în Transilvania şi Ţara Românească, în secolele XVIII—XIX*, Bucureşti, 1976.

scopul fructificării în cea mai mare măsură a avantajelor condițiilor naturale, cînd în epocă domnea economia naturală, este întîlnită la scară întinsă atît în nordul Dunării cît și în sudul său, în Balcani, în Macedonia, Albania, precum și în Spania. Transhumanța era practicată la nordul Dunării între țările române de păstorii români.

Păstoritul transhumant este o adaptare a ocupației creșterii vitelor la condițiile naturale prielnice o parte a anului la munte, vara, unde sînt pășuni abundente, iar altă parte a anului, iarna, la șes, în bălțile Dunării, în Deltă și în apropierea țărmurilor mării, unde clima este mai dulce și frunzișurile sînt mai bogate pentru hrana animalelor. Păstoritul transhumant a apărut tocmai din nevoia de a găsi hrană pentru o masă mare de vite. Cînd turmele depășeau cîteva sute de capete nu mai era ușor sau nu era avantajos în condițiile forțelor de producție din acele timpuri, să se adune, să se depoziteze cantități mari de furaje pentru cîteva luni de iarnă; mult mai eficientă era deplasarea turmelor spre locurile de hrană.

Cînd transhumanța se făcea prioritar în cadrul și în mecanismul economiei naturale și în special al orînduirii feudale, dimensiunile ei erau mai restrînse. Odată cu penetrația economiei bănești în aceste zone bogăția acumulată începe să se exprime într-o masă mare de vite.

Prin secolele XVIII—XIX creșterea vitelor în acest sistem ia amploare. Apar mari proprietari de oi, cu turme de la cîteva sute la cîteva mii și zeci de mii de oi [79]. Produsele lor, utile în întregime în economia casnică, devin căutate în economia marfară.

Ocupația creșterii vitelor a luat avînt deosebit în economia bănească a perioadei destrămării feudalismului și a nașterii capitalismului, s-a extins în zonele cu condiții naturale avantajoase din cauza specificului ei: nu necesita investiții mari de bani, nu cerea calificare deosebită, iar fondul de bază — vitele — se înmulțea în fiecare an; nu era nevoie de materie primă pentru producție; furajele erau din abundență și ieftine; transportul „producției" și al „capitalului" mobil nu punea probleme, deplasîndu-se cu mijloace proprii distanțe de sute de kilometri.

Evidențierea avantajelor specifice ocupației [80] explică dăinuirea ei peste veacuri, participarea a mii și zeci de mii de familii românești, din generație în generație, la acest proces de producție și înfruntare bărbătească a numeroaselor piedici și greutăți obiective și subiective.

[79] Imensele turme de oi, dar și de vite și cai — scrie Ștefan Meteș — care treceau munții pentru hrana îmbelșugată a cîmpiilor țărilor române erau proprietatea românilor ardeleni de la graniță: mocani, mărgineni (în jurul Sibiului) din ținutul Hațegului și al Făgărașului, dar erau în mare măsură și proprietatea nobililor unguri și a sașilor care zilnic aveau interese de comerț cu Principatele Române... Deși proprietarii de oi erau de neam deosebit, totuși păstorii turmelor se alegeau exclusiv numai din români", *Păstorii ardeleni în Principatele Române*, Cluj, 1925, p. 6—7.

[80] Crescătorii de vite, ciobanii, în funcție de zona din care proveneau, purtau denumiri diferite: mocani moroeni, mocani bîrsani, mocani săceleni, mocani țuțueni etc. „În general, păstorii ardeleni — explică I. I. Ghelasie — erau numiți « mocani », numire dată și consacrată din cauza ocupației lor". I. I. Ghelasie, *Mocanii, importanța și evoluția lor social-economică în România*, București, 1936, p. 10. În unele locuri păstorii erau numiți și păcurari.

Zonele de existență, punctele sociale de gravitație ale păstorilor erau răspîndite pe întreg șirul Munților Carpați. Unele scrieri limitează aria de răspîndire a „economiilor" de vite la zona din sudul și sud-estul Transilvaniei. Dar izvoarele istorice, dezvăluie localizarea satelor cu populație mai aglomerată sau mai rară de „economi de vite", de păstori pe tot arcul carpatic din Maramureș pînă la Vîrciorova, iar de acolo și în sus prin depresiunile și văile Munților Apuseni [81].

Păstoritul era astfel ocupația unei părți a populației românești atît din interiorul bazinului carpatic cît și din exteriorul său. Satele de păstori care dantelau poalele munților, de o parte și de alta reprezentau în același timp cingătoarea demografică care făcea permanent legătura dintre zonele extracarpatice cu cele intracarpatice. Locuitorii acestor sate care treceau continuu dintr-o parte în alta a munților cu interese economice erau cunoscătorii sutelor de trecători și poteci de legătură. Cercetările demografice arată rezultatele acestor treceri și conviețuiri: numeroase sate au aceleași denumiri de o parte și de alta a munților.

Acesta era contextul geografic și demografic general al unei părți a locuitorilor de la munte ai poporului român și în această arie cuprinzătoare și generală producția lor ne apare în amploarea și complexitatea ei.

În documentele vechi transilvănene, de epocă, gospodăria păstorilor transhumanți nu era numită creșterea vitelor ci economia de vite. Termenul adoptat și folosit exprimă bine specificul acestor ocupații care nu erau numai de creștere a vitelor, ci și de producție și schimb [82]. În timpurile moderne ea devine o producție de mărfuri în cea mai mare parte, o producție bazată pe cooperație și muncă manuală. Momentele principale îi relevă caracterul și trăsăturile, îi conferă un anumit specific care depășește agricultura și atinge meșteșugul, industria.

Un moment era, desigur, al creșterii vitelor, o activitate de producție de animale, de obținere a produselor lor. Această producție de bunuri materiale avea loc pe spații întinse între două puncte de reper — stînele la munte — vara și locurile de iernat la șes și baltă — iarna. Al doilea moment aparținea schimbului, respectiv vînzarea propriei producții animaliere sau cumpărarea și vînzarea unor produse manufacturate, un comerț

[81] Satele care se ocupă la noi cu oieritul încep din regiunea Maramureș și se termină în Bistrița, Ciuc, Trei Scaune, Țara Bîrsei, Țara Făgărașului, Munții Sibiului și Țara Hațegului. În Munții Apuseni se întîlnesc de asemenea mocani, doar cu turme mai puține, I. I. Ghelasie, *op. cit.*, p. 18.

[82] O descriere a acestui specific reiese din Raportul pe anii 1878—1879 al Camerei de comerț și industrie din Brașov, p. 7, în care se spune: „Populația de păstori românească, gospodarii noștri de pășuni și transhumanți purtători ai sutelor de mici comunicații de graniță și ai industriilor casnice răspîndite, țesutul comun al lînei și producția de carne, formează acea populație specifică de circa 160 000 suflete care își cîștigă existența prin economia de vite, speculație și salariu de muncitor, împărțindu-se între România și Transilvania, astfel încît producția are loc precumpănitor în România, iar valorificarea în partea transilvăneană. Acest mod de ocupație a lor, care s-a păstrat în tradiții străvechi și care pînă la transformările din epoca modernă a fost protejat prin convenții internaționale cu Turcia în ce privește dreptul de pășunat gratuit pe teritoriile statului, face ca din această populație a noastră de așa-zișii mocani cel puțin 14 000 pînă la 18 000 (în cea mai mare parte bărbați) să fie tot anul în România".

în stil mic, de detaliu, dar foarte răspîndit la păstorii transhumanți, cu semnificație mai mult socială decît economică [83].

O mențiune specială aparține negoțului cu produse prelucrate de casă sau meșteșugărești ale ciobanilor sau mocanilor — negoț care a fost consemnat des în documentele oficiale și a provocat numeroase discuții la punctele de vamă. Ciobanii prin trecerea lor în țările române de la Dunăre, luau cu ei, încărcate pe samarele cailor, cantități de produse de industrie țărănească — țesături de lînă și bumbac, confecții de casă sau meșteșugărești, lucrări în lemn, fier etc. — pe care le vindeau în satele sau tîrgurile de la sud și est de Carpați [84]. Fenomenul devine atît de întins încît pentru a evita frustrarea vămilor, o serie de legi stabilesc nominal ce cantități de bunuri personale putea să treacă fiecare mocan, inclusiv alimente pentru un număr fix de zile. Cu toate acestea, pînă tîrziu evaziunea a rămas mare, asemenea produse trecîndu-se peste munți prin ocolirea punctelor de vamă.

Nu mai puțin important pentru procesul pe care-l studiem este producția industrială casnică a acestor populații românești de crescători de vite. În epoca modernă, a secolului al XIX-lea pînă prin deceniul al șaselea cînd atinge apogeul, această industrie antrena pînă la 80—100 000 familii din Transilvania, ceea ce echivala cu circa 1/5—1/7 din populația românească a provinciei.

Activitatea de industrie casnică era o verigă componentă a „economiei de vite", întrucît ea avea ca obiect transformarea unei părți din produsele animale obținute de mocani — a lînei, pieilor, cărnii etc. — pe lîngă care mai prelucrau și materii prime importate, în special bumbacul.

[83] La începutul secolului al XVIII-lea oierii din scaunele Sibiu, Miercurea și Sebeșu Săsesc treceau pe unde puteau de o parte și de alta a Carpaților și făceau comerț continuu și neîmpiedicat de nimeni, cu piei, lînă și brînză, spre marea pagubă a vistieriei, fiindcă nu plăteau vama și nu se purta un registru despre trecerea și întoarcerea turmelor din Țara Românească cum se făcea la Brașov. Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 22.

[84] Problema colportajului — micul trafic de mărfuri al păstorilor transhumanți — este tratată în lucrarea amintită a lui C. Constantinescu-Mircești. Reținem aici principalele concluzii pentru comunitatea vieții economice a românilor formulate de autor. Astfel, se afirmă că „transhumanța devine cu încetul o întreprindere în care aspectul comercial ia amploare, oierii desfășurînd în timpul neîncetatelor peregrinări și o activitate... cunoscută sub numele de colportaj sau comerț ambulant", *op. cit.*, p. 126. Faza de început a acestui comerț ambulant s-a caracterizat prin cumpărarea de la locuitorii din Principate a produselor rezultate din creșterea vitelor și prin vînzarea lor în Transilvania. La acestea se adăugau apoi pește sărat și afumat, osînză, și slănină de porc, tutun, fructe și alte mărfuri în cantități ce depășeau nevoile proprii. O parte din ele sînt vîndute în Transilvania, alta prelucrată, ca : lînă, pieile crude în industria casnică a oierilor. Pe de altă parte, la plecarea în Țara Românească, oierii își încarcă samarele cu produse prelucrate, meșteșugărești sau de industrie casnică, chiar din propria gospodărie. Punctele de vamă înregistrează cantități însemnate de brașovenii în samare sau în saci : țesături, haine, produse de metal — foarfeci, cuțite, fiare de plug, cazane, sfeșnice, clopote, furci de fier, pile de fierăstrău, potcoave, lacăte, găleți — produse de lemn, curelărie etc., încălțăminte bărbătească și femeiască, hamuri etc. „Pe tot cuprinsul țării — conclude autorul — începînd din satele de sub munte și pînă în colțurile cele mai îndepărtate ale cîmpiei, oierii transhumanți desfășurau o activitate intensă, ducînd cu ei lucruri utile, obiecte de artă populară și cărți care în cadrul vieții cotidiene de atunci însemnau o scînteie proiectată asupra viitorului", p. 131.

În sfîrșit, tot atît de important este și procesul de transformare a multor păstori transhumanți, cînd condițiile păstoritului au devenit vitrege, în negustori mari și mici care au împînzit tîrgurile și orașele Munteniei și Dobrogei mai ales. Ei au constituit unul din firele viitoarei burghezii române.

În acest proces era o diviziune specifică a muncii la nivelul familiei şi a comunităţilor săteşti ce lua amploare socială : unii membri ai familiei şi satului, bărbaţii în special, se ocupau cu creşterea oilor în păstorit şi cu producţia animalieră — obţinerea brînzei, pieilor, lînii etc. — iar restul familiei rămasă acasă producea iarna şi vara tot felul de ţesături de lînă şi bumbac, de piele, confecţii din acestea şi alte produse. Acumulate o perioadă, produsele erau apoi vîndute, mai rar pe pieţele oraşelor din cauza monopolurilor locale ale breslelor şi frecvent în tîrguri şi iarmaroace, sau transportate pe drumurile oilor în deplasarea ciobanilor în ţările române de la Dunăre.

Monopolul breslelor asupra pieţei orăşeneşti a avut pentru populaţia românească consecinţa negativă că a înlăturat-o o îndelungată perioadă de la activitatea industrială sau i-a limitat accesul la ea şi odată cu aceasta şi prezenţa ei în număr mare, corespunzător, în multe din oraşele transilvănene. Forţat de această situaţie, impusă de administraţia de stat şi organizarea economică a forţelor sociale dominatoare, factorul românesc de producţie s-a cantonat mai mult în sate ; pentru desfacerea producţiei el a proliferat o întreagă categorie socială de negustori sau negustori-producători care pentru a ocoli piedicile puse în cale se deplasau la zeci şi sute de kilometri cu mărfurile lor prin sate, tîrguri şi iarmaroace din Transilvania unde producătorii erau liberi să-şi vîndă propriile produse cît şi în Ţara Românească, Moldova şi Dobrogea.

Aceste mii şi zeci de mii de producători şi negustori despre care s-a vorbit în paragraful anterior, în procesul realizării interesului lor economic, înfăptuiau o funcţie socială, naţională la nivelul poporului român, sudînd prin multitudinea şi repetabilitatea actelor de schimb şi circulaţie legături organice, trainice între ţările române. Tocmai sub acest aspect organul oficios al intereselor economice ale claselor stăpînitoare, Camera de comerţ şi industrie Braşov, făcea în raportul său următoarea remarcă : „Se poate afirma că această economie animalieră valahă, ale cărei elemente şi moravuri pătrund pînă în interiorul ţării printre românii noştri foarte numeroşi, luată în mod absolut, nu este de folos pentru ridicarea culturii noastre în interior, mai ales pentru dezvoltarea independenţei, potrivit forţelor acestor ţări. Totuşi, anumite avantaje tradiţionale ale acestora nu pot fi ignorate ca : folosirea păşunilor noastre, aducerea de vite de măcelărie, lînă, piei, brînză şi altele pentru nevoile noastre. De asemenea, este adevărat că vechile noastre meserii ca : ţesătorii de lînă, pielarii, blănarii, pălărierii etc. din Braşov, Sibiu, Sighişoara ş.a. îşi datoresc naşterea şi înflorirea lor din această aprovizionare cu materii prime" [85]. Economia de vite apare astfel ca o activitate socială, depăşind mult în conţinut şi varietate creşterea vitelor sau corespondentul său modern zootehnia [86].

O trăsătură fundamentală a acestui fenomen este aşezarea durabilă de secole, a gospodăriilor mocanilor pe pămînturile lor, ceea ce infirmă unele opinii superficiale care îl confundă cu păstoritul nomad. Gospodăria

[85] Bericht..., 1878—1879, Braşov, p. 73.

[86] Apostol Stan, în *op. cit.*, opiniază pentru o asemenea determinare a economiei de vite : ea „desemnează creşterea vitelor, îndeosebi a oilor în scopuri comerciale... favorizată de două condiţii fundamentale... existenţa unei populaţii stabile în aşezări trainice a căror poziţie permite creşterea vitelor pe scară mare ; în al doilea rînd, posibilitatea de a utiliza un vast spaţiu de păşuni dincolo de aşezări şi chiar în afara limitelor statelor", p. 144.

mocanilor avea două părți : una permanentă, de bază, a familiei, în satele de la poalele și din depresiunile munților cu funcție de producție și schimb ; altă parte, cea mobilă, a turmei de vite și oi cu mijloacele lor minime de producție și a căror rezultate erau aduse sub formă de bani și mărfuri la partea stabilă, de bază a gospodăriei.

Astfel, fenomenul „economiei de vite", prin caracterele și conținutul său, exprima o serie întreagă de trăsături care-i determină profilul specific : așezarea stabilă seculară a unei mari mase de populație românească pe laturile Carpaților ; pendularea sezonieră a sute de mii și milioane de vite și zeci de mii de mocani între zonele de vărat și iernat din țările române, peste hotare administrative stabilite în cursul istoriei între diferite provincii ale poporului român ; interdependența economică izvorîtă dintr-o diviziune naturală și socială a muncii, bivalentă : creșterea animalelor în unele zone și reședința statornică a gospodăriei, a unității economico-demografice în altă zonă ; producerea în cadrul acestei unități a materiilor prime animale ca și prelucrarea industrială a unei părți din acestea pe scară întinsă ; valorificarea produselor mărfuri — materii prime și prelucrate — în ambele zone, realizîndu-se un schimb de mărfuri specific, de rază întinsă și vechime seculară ; vehicularea de către mocani între țările române a unor cantități însemnate de produse industriale meșteșugărești ale altor producători [87] ; tranzitarea odată cu activul material, cu relația economică, și a obiceiurilor, a cunoștințelor, a ideilor și conștiinței poporului ; răspîndirea lor în cît mai îndepărtate colțuri ale patriei.

Funcțiile menționate aveau dimensiuni și valoare deosebite în acele perioade, cu atît mai mult cu cît informația scrisă, cînd cunoașterea de carte nu este generală, nu putea circula și cu cît o mare parte din mocani, care o transmiteau, erau știutori de carte [88].

Aceste relații sociale și spirituale, acest climat era răspîndit nu numai în locurile unde se cantonau iarna ci și pe parcursul drumurilor oilor care străbăteau țările române. Trecerea ciobanilor cu turmele primăvara și toamna și circulația lor în tot cursul verii pentru desfacerea produselor și aprovizionare nu se reduce la o simplă deplasare de populație, ci reprezenta într-un fel o țesătură de raporturi economice, sociale, demografice și naționale.

În deplasarea lor pe toată distanța acestor drumuri între munte și cîmpie, care dura săptămîni, mocanii întreținеau legături economice cu localnicii, le vindeau produsele lor sau cele aduse din Transilvania, plăteau pentru păscutul oilor în trecere (mai ales arendașilor și moșierilor), se aprovizionau cu alimente etc. Astfel, drumurile parcurse nu erau ale unor simpli călători ; an de an ele lăsau urme sociale, le întăreau cînd reveneau și de multe ori prin așezarea unora dintre mocani în cîmpie pe aceste drumuri se creau verigi de rudenie, se înființau cătune și sate ale „lor".

[87] Această funcție este constatată și descifrată și în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV : „... păstorii transilvăneni s-au dovedit a fi și activi intermediari ai schimbului comercial dintre Transilvania și Țara Românească. Ei cumpărau în scopul comercializării o serie de produse manufacturate, pe care le desfăceau îndeosebi în sate și tîrguri, unde nu existau asemenea mărfuri. În acest chip, crescătorii de vite intermediau contactul mărfurilor industriale transilvănene cu medii social-economice aflate la periferia principalelor tranzacții comerciale desfășurate între cele două provincii", p. 151.

[88] I. I. Ghelasie arată că încă în secolele XVI—XVIII ar fi funcționat în satele mocanilor, Sălișteа, Săcele etc., școli de învățătură fondate și susținute de mocani.

Activitatea comercială este mai efervescentă în zonele de trecere a oierilor transhumanți iar multe tîrguri și bîlciuri se țineau primăvara și toamna cînd treceau marile turme. Aceștia ofereau pieței sute de mii de miei, piei, brînză, unt, lînă etc., precum și produse meșteșugărești prelucrate și se aprovizionau cu sare, mălai, mărunțișuri și alte produse în funcție de direcția deplasării și anotimp. „Tîrgurile și bîlciurile legate de sezonul mișcării turmelor — arată un cercetător — apar și ele în diferite puncte de convergență pastorală, iar periodicitatea lor era cu atît mai mare cu cît densitatea tîrlelor sporea" [89]. Astfel, o parte a bîlciurilor și tîrgurilor, a mărfurilor tranzacționate în zonele de păstorit și de trecere din toate țările române erau legate de activitatea oierilor transhumanți.

Care erau cauzele unei asemenea dezvoltări considerabile a economiei de vite, a transhumanței, a marii sale rezistențe în fața vitregiilor, ce se abăteau de multe ori asupra lor [90].

Mulți autori au dat explicații pornind de la condițiile naturale, sociale, naționale, de la tradițiile mocanilor, motivări care fiecare au adus elemente importante definirii cauzalității fenomenului [91]. Încercînd pe baza contribuțiilor aduse de diferiți cercetători să sintetizăm variate opinii și motivații se pot înfățișa o serie de factori care au generat și menținut acest fenomen de mare acțiune socială și națională.

Este cunoscut că păstoritul ca ocupație își trage obîrșia din cele mai vechi timpuri ale existenței societății omenești; el a apărut ca un produs al diviziunii sociale a muncii în primele sale stadii și ca o necesitate obiectivă a nivelului dat de dezvoltarea forțelor de producție. În condițiile economiei naturale el a dăinuit și s-a extins la toate popoarele ca urmare a nevoii de valori de întrebuințare, specifice, necesare consumului personal și producției. Păstoritul oilor chiar și în cele mai închise forme ale economiei naturale a furnizat o mare parte a producției pentru schimb, cu atît mai mult în epoca modernă cînd economia de mărfuri ia amploare.

Dezvoltarea forțelor de producție în agricultură și creșterea rolului acesteia în producția materială a determinat o deplasare a populației în acest domeniu, intensificată și de restrîngerea suprafețelor de pășunat în urma defrișărilor pentru cereale. În economia europeană în general, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea se reduce mult păstoritul sedentar, fenomen devenit evident și în țările române dunărene mai tîrziu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Ceea ce apare însă specific este faptul că în Transilvania păstoritul transhumant, cu pondere însemnată în econo-

[89] C. Constantinescu-Mircești, *op. cit.*, p. 75.

[90] De multe ori turcii le luau oi și vite fără să le plătească sau cu prețuri stabilite de gialeap; erau acei care nu de puține ori repercutau asupra lor conflictele dintre unii domnitori și principi ai țărilor române, alteori viscole mari distrugeau turme întregi etc. Astfel, se spune că în martie 1808 a fost un viscol în Moldova în urma căruia au murit 248 oameni și a fost distrus un număr uriaș de animale : 542 538 oi, 99 370 boi, vaci și viței și 15 906 cai, din care multe erau ale păstorilor transilvăneni, Șt. Meteș, *Păstorii ardeleni...*, p. 53.

[91] Astfel, I. I. Ghelasie explicînd trecerea mocanilor cu turmele în Țara Românească și Moldova menționează o serie de cauze : „în Ardeal pășunile erau mai slabe și mai puține, căci munții erau acoperiți cu păduri... dar motivul cel mai puternic pare a fi desimea populației", ...apoi că „lunca Dunării cu bălțile ei oferea un loc de pășune minunat și un loc de iernat admirabil, datorită climei sale relativ dulci...Transhumanța mocanilor păstori a luat — se spune mai departe — proporții mari mai ales după ce în Transilvania se luau măsuri mai aspre pentru apărarea ogoarelor de stricăciunile turmelor" etc., *op. cit.*, p. 19—21.

mie, ia amploare în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, atingînd apogeul în deceniile cinci—șase ale ultimului.

Fenomenul complex și bogat în consecințe a fost stimulat de o serie de factori naturali și sociali [92]. În primul rînd, continuitatea și tradiția acestei ocupații de secole atît timp cît era eficientă nu putea să fie abandonată. În al doilea rînd, prin structura solului, Transilvania, mai ales în părțile de est, nord și sud, nu dispunea de suprafețe întinse de pămînt de arătură; pe locuitor aici revenea cam jumătate față de suprafața arabilă din țările române dunărene. În al treilea rînd, datorită comunității de limbă și origine, ușurinței de înțelegere și comunicare dintre populațiile din toate țările române, transilvănenii mocani, alături de cei munteni și moldoveni, găsind pășuni întinse în părțile dunărene și-au mînat și păscut turmele secole de-a rîndul aici.

Feudalismul, în formele sale istorice concrete în Țara Românească și Moldova, nu a închingat proprietatea asupra pămîntului în raporturi atît de strînse ca în Occident; mari suprafețe, munți și cîmpii cu întinse pășuni aveau un statut mai liber; ele aparțineau boierilor, mănăstirilor, țăranilor liberi și domnului și erau slab folosite, de cele mai multe ori neavînd o eficiență economică practică. Mocanii puteau astfel să le dobîndească fără plată sau pe prețuri scăzute, iar boierii, statul aveau interese economice de a-i atrage pe păstori, a le ușura condițiile [93] de venire și pășunat; cînd statul încasa o anumită taxă iar boierii și arendașii moșiilor primeau o rentă, relativ redusă, aceasta era singura formă posibilă de valorificare, la nivelul de atunci al solicitărilor și dezvoltării producției sociale, a terenurilor necultivate.

Pe de altă parte, principii Transilvaniei nu aveau motive să îngrădească deplasarea turmelor în Țara Românească, Moldova și Dobrogea știut fiind că miile de mocani aduceau toamna turmele înmulțite de la care se puteau percepe sarcini fiscale mai mari, aduceau însemnate cantități de produse — lînă, carne, piei etc. — pe baza cărora se dezvolta în Transilvania o înfloritoare industrie de breaslă și un comerț de amploare; pentru Transilvania era un venit anual deosebit de important ținînd seamă de posibilitățile limitate de creștere a animalelor numai pe propriile pășuni.

Astfel, administrațiile și clasele dominante din țările române manifestau un interes major în dezvoltarea și ocrotirea transhumanței. Din secolele XIV—XV se cunoaște corespondența dintre domnitorii Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei privitoare la pășunatul mocanilor. S-au încheiat convenții între țările române, iar apoi s-au prevăzut mențiuni speciale în tratatele Turciei cu Austria.

Desigur că transhumanța nu a fost idilică: relațiile înăsprite uneori cu autoritățile, mai ales cînd puterea otomană își sporește amestecul și

[92] Un factor natural, relevat de acad. Ștefan Pascu îl formează „condițiile geografice și de climă" care favorizau păstoritul „într-un grad superior. Versantele sudic și răsăritean ale Carpaților, mai însorite și cu veri mai lungi, ofereau pășuni îmbelșugate, iar Cîmpia Română și lunca Dunării, podișul Moldovei și luncile Siretului și Prutului ofereau alte avantaje apreciabile. În al doilea rînd, orașele Țării Românești și Moldovei erau locuri foarte prielnice pentru desfacerea produselor ...", Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 33—34.

[93] Este cunoscut că dările și obligațiile feudale impuse populației locale pentru vite nu se aplicau și mocanilor. Ei au fost mult timp scutiți de ierbărit, cornărit etc.

samavolnicia în treburile interne ale țărilor române dunărene, provocau mari necazuri mocanilor, dar cu toate greutățile pe care le întîmpinau ei aveau avantaje considerabile.

Pentru întreaga categorie a mocanilor, a ciobanilor în cea mai mare parte liberi față de nobilii feudali, economia de vite le favorizează o mai mare independență economică și socială, iar din veniturile obținute puteau să-și răscumpere obligațiile feudale în cazul cînd nu erau țărani liberi. Aceasta le asigura o stare materială superioară în comparație cu țăranii agricultori. Satele lor înstărite și înfloritoare erau o dovadă.

Totuși păstorii transhumanți erau legați de un mod de producție care înflorea și era eficient numai în condițiile economiei marfare simple pînă la limita celei capitaliste. Odată trecut de aceasta, mijloacele lor de producție se dovedesc incapabile de rezistență și concurență și chiar de adaptare; decăderea acestui mod de producție asaltat de raporturile noi capitaliste este vertiginoasă.

Pînă atunci însă păstoritul mai prezintă încă și avantaje sociale; el îi detașa pe mocani pentru perioade lungi de acțiunile de asuprire și de persecuțiile exercitate de clasele dominante și aparatul de stat stăpînitor. Astfel, fenomenul sub raport social asigura condiții mai bune, politice, de dezvoltare unor categorii de români, de rezistență și luptă împotriva acțiunii străine de asuprire și de deznaționalizare.

Dar o cauză esențială care a împins pe țăranii transilvăneni la păstorit a fost acapararea pămînturilor lor de către clasele dominante stăpînitoare, îngustarea surselor lor de existență. Faptul îl găsim explicat într-o lucrare economică citată și mai înainte: „O parte din populația noastră dintre români, cel mai mult așa-numiții mocani sau valahi de munte — este desigur lipsită de pămînt pentru o cîștigare a existenței stabilă. Ei se văd legați de economia nomadă și migrațiunea muncitorească..." [94]. Cît de lipsită de pămînt era populația românească reiese din cifrele furnizate de aceeași lucrare: unui secui îi revenea în medie 6,6 iugăre, unui sas 6,3 iugăre și unui român 1,9 iugăre [95].

În perioada de la începutul secolului al XIX-lea și pînă în deceniul al șaselea economia de vite se dezvoltă sensibil. Sporesc turmele de vite și oi aduse la pășunat și iernat în țările române dunărene. Se continuă înmulțirea vitelor mici și reducerea celor mari. Numeroase surse apreciază turmele trecute la sud de Carpați între 1 milion — 1,5 milion capete iar la est, în Moldova la cîteva sute de mii. În deceniul al cincilea din Banat erau mînate în Oltenia peste 52 000 vite mici [96] ceea ce atestă caracterul general al fenomenului și răspîndirea lui în toate provinciile țărilor române. Turmele apreciate la 600 pînă la 1 200 oi erau însoțite în sudul sau estul Carpaților de un număr necesar de ciobani specializați pe diferite operațiuni în activitatea stînei. Această masă de mocani varia în diferite perioade între 15—25 000 de oameni pentru întreaga provincie.

Trecerea turmelor din Transilvania în România și întoarcerea înapoi se făcea prin numeroase trecători mari, dar și mici, unde autoritățile instalau din primăvară pînă în toamnă pichete speciale de vamă pentru evidența trecerii animalelor, produselor și oamenilor și taxarea lor. Dimen-

[94] Bericht..., 1878—1879, Brașov, 10.
[95] Ibidem, p. 14.
[96] *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV, p. 145—147, 216.

siunile mari și aria întinsă a pendulării mocanilor cu vitele încep să se reducă treptat din deceniul al șaptelea din mai multe cauze [97].

Transhumanța găsea terenul cel mai larg în formațiile în care predomina economia de mărfuri, în care terenuri întinse din suprafața țării erau pășuni și fînețe și turmele puteau trece ușor nefiind îngrădite de arături și drumuri.

Odată cu dezvoltarea mai accentuată a producției de mărfuri și cu intrarea Principatelor Române dunărene în circuitul pieței mondiale, cererea de cereale crește; o ofensivă fără precedent desțelenește întinse bărăgane, rade sute de mii de ha de păduri de la cîmpie și le preface treptat în pășuni și apoi în teren de arătură pentru cereale. De la circa un milion ha suprafață arabilă în deceniul al treilea se ajunge la aproape cinci milioane ha la sfîrșitul secolului al XIX-lea diminuîndu-se în aceeași proporție suprafața de pășune, din cîmpie. Concomitent, piedici tot mai mari și variate îngreuiază deplasarea mocanilor cu turmele lor: impozite și taxe, politica restrictivă a Austro-Ungariei, prețul pășunilor mereu mai ridicat de circa 5 ori față de deceniul al treilea, fărîmițarea unei părți a proprietății funciare prin împroprietărire, acapararea moșiilor de către arendășimea speculantă etc.

În Principatele Române, unde cu cîteva decenii în urmă pășunile, cîmpiile erau nesfîrșite, devin acum una din problemele cele mai grave a înrobitoarelor învoieli agricole, a nemulțumirilor și răscoalelor țărănești. Consecințele au fost și aici plurivalente; a scăzut numărul vitelor mari și mici trecute la pășunat și iernat în Principate, iar atunci cînd mocanii au trebuit prin forța noilor împrejurări să renunțe la economia de vite, mulți din ei se stabilesc definitiv în România, cumpărînd pămînt și menținîndu-și la scară redusă creșterea vitelor.

Prezentarea sumară a economiei de vite ca element important al legăturilor economice dintre țările române permite sublinierea în continuare a unor consecințe economico-sociale a fenomenului. Prin conținut, modalitate de desfășurare, arie de răspîndire transhumanța nu poate fi confundată cu nomadismul și redusă la dimensiunile și compoziția acestuia. Economia de vite evidențiază o legătură organică între momentele unui sistem de producție seculară, specifică: producția animalieră, prelucrarea parțială a produselor, schimbul lor, îmbinat cu agricultura practicată de familiile mocanilor.

Legăturile economice dintre țările române înfăptuite prin transhumanță au într-un sens și pînă la un punct un conținut mai bogat decît cele stabilite și întreținute prin schimburile comerciale: primele antrenau o masă mare de populație pendulatoare de 15—20 pînă la 25 000 oameni, înfăptuiau legături necesare între procesele de producție, divizate în timp și spațiu în cele trei țări române, ale colectivităților sociale ale categoriei economico-sociale a mocanilor. Ele sudau procesele de producție, printr-o

[97] În Raportul Camerei de Comerț și Industrie Brașov, din 1878—1879, p. 72, se relata: „După schimbările survenite după 1848, moșiile mari din România au fost folosite din ce în ce mai mult pentru agricultură, așa că pășunile s-au împuținat. Ciobanii transilvăneni sînt nevoiți să ia în arendă pășuni și au încetat de a mai ține vite și cai, bogăția lor de vite constituind-o numai oile. Cu 25 ani mai înainte, mocanii noștri țineau în România 1 500 000 oi. Ei nu-și mai aduc produsele în Transilvania, ci le vînd în România tot atît de avantajos ca și acasă... Mocanii noștri sînt în decădere ca număr și avere. Mai bine zis, ei se fixează cu gospodăria din ce în ce mai mult în România (în ultimul timp în Dobrogea)".

diviziune a muncii familiale şi sociale, prin intermediul schimbului de produse animaliere şi ale industriei casnice.

O consecinţă perenă a transhumanţei a fost aceea a creării numeroaselor aşezări în zonele de păşunat. „Mulţi din aceşti oieri — constată Ştefan Pascu — din cauza opresiunii sociale şi naţionale se statorniciseră în Ţara Românească şi Moldova, unde exploatarea nu atinsese un grad atît de înalt ca în Transilvania. Numărul transilvănenilor, români şi secui, stabiliţi în cele două ţări este în continuă creştere... Păstorii bejenari îşi întemeiază aşezări mai întîi pe locurile de păşune, de la poalele muntelui, de aceea regiunea subcarpatică, începînd din Bucovina traversînd Moldova şi Muntenia pînă în Oltenia, este plină de asemenea sate întemeiate de ardeleni. Mai apoi ei se aşază şi în cîmpie, în şesurile Dunării şi Dobrogei" [98].

Elemente noi de legături privesc, de asemenea, şi achiziţionarea unor proprietăţi funciare de către mocanii transilvăneni în Ţara Românească şi Moldova fie sub forma unor suprafeţe de păşuni montane, fie de pămînturi la şes sau la baltă. Astfel apar tot mai mulţi mocani înstăriţi, avuţi, locuind în Transilvania, dar avînd terenuri în proprietate în Principatele dunărene pe care desfăşurau producţia materială. Treptat, aceşti proprietari, sub determinarea condiţiilor mai prielnice de acumulare şi îmbogăţire din Principate, sub influenţa climatului comunitar românesc se stabilesc în această parte a ţării, se împămîntenesc. Acesta este un aspect particular al consecinţelor transhumanţei. Alte aspecte privesc arendarea pe termene lungi de către obştile de mocani a unor munţi pentru păşunat, a unor moşii pentru păşunat şi iernat, în Bărăgan şi Dobrogea.

Economia de vite dovedindu-se rentabilă şi asigurînd acumulări de avuţie a constituit şi o sursă a viitoarei burghezii române. Lucrările monografice asupra mocanilor relevă categorii întregi de negustori, arendaşi, boiernaşi, industriaşi ieşiţi din rîndurile transilvănenilor şi care au urmat aceeaşi cale de afaceri cu pieţele din Principatele Române. Este, considerăm, un element însemnat, nerelevat încă de cercetătorii problemei, acest teren fertil de dezvoltare a elementelor burgheze în epoca de ascensiune a clasei lor, în epoca ei progresistă.

Ideea naţională de emancipare a Transilvaniei, de unire cu România, avea la aceşti mocani şi negustori şi la intelectualii ieşiţi din rîndurile lor motivări de interese profunde, convingeri naţionale şi patriotice formate pe temeiul multor decenii de viaţă şi experienţă, trăite în activitatea lor de o parte şi de alta a Carpaţilor. Convingerea lor despre comunitatea de limbă, de teritoriu, de origine şi necesitatea înfăptuirii unităţii naţionale era forjată şi verificată în practica lungilor peregrinări prin satele, tîrgurile şi oraşele româneşti de pe întinsul patriei. Dezvoltînd ideea că păstoritul transhumant a reprezentat unul din elementele de legătură, de unitate la poporul român, în toate timpurile, Nicolae Iorga afirma funcţia ciobanilor mocani care „din timpurile cele mai îndepărtate îşi dau mîna deasupra veacurilor pentru crearea şi dezvoltarea unităţii româneşti" [99]. Transhumanţa, economia de vite a românilor transilvăneni a jucat un rol istoric de mare valoare în intensificarea legăturilor economice, în ridicarea conştiinţei de unitate economică şi naţională a poporului român.

[98] Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 34.

[99] Nicolae Iorga, *Tradiţiile comerţului în regiunile dunărene*, Bucureşti, 1935, p. 9.

Demarajul economiei capitaliste în deceniile 7—9 ale secolului al XIX-lea

În deceniile 7—9 în România și Transilvania se desfășoară importante procese economico-sociale care conferă noi calități și particularități legăturilor economice între țările române.

În această perioadă o parte a națiunii române este unită și constituită într-un stat autonom — România — cu un organism social de producție și o instituționalizare juridico-administrativă a modului capitalist de producție, promițînd un demaraj viu al dezvoltării.

În anul 1877 este cucerită independența de stat; aceasta a dat un puternic imbold dezvoltării economice și sociale a țării, „a avut o profundă înrîurire asupra întregii dezvoltări a societății românești pe calea progresului economic și social, deschizînd largi orizonturi națiunii noastre spre afirmare liberă, de-sine-stătătoare..." [1].

Burghezia în dezvoltare și alte pături interesate în promovarea progresului economic intensifică procesele de acumulare primitivă a capitalului, de investiții și exploatare a bogățiilor naturale și a maselor producătoare.

Organismul economiei naționale intră într-un proces de dezvoltare mai susținut. În plan politic se instaurează cunoscutul regim burghezo-moșieresc care va realiza, prin politica de clasă, de partid și de stat, interesele celor două clase dominante. Diferite mișcări de grupuri, instabile, eterogene ale burgheziei și moșierimii, sfîrșesc prin a se constitui în cele două partide : *național liberal*, cu nucleu burghez-comercial-bancar-industrial și *conservator*, cu nucleu moșieresc-funciar-agrar. Grupări eterogene ale burgheziei cu interese agrare și comerciale și ale moșierimii cu interese comerciale, bancare și industriale vor pendula între aceste două formații de partid pentru realizarea mai deplină a scopurilor lor personale sau de grup. Procesul de coagulare și constituire a lor, va dura pînă în deceniul al optulea; el va reflecta starea de tranziție a societății la capitalism, cu modificările necesare în structura de clasă și cu instabilitatea impusă de aceste modificări.

Guvernele, din aceleași motive, nu sînt omogene; compuse în majoritate din reprezentanții unui partid sau din reprezentanți ai diferitelor grupări ele exprimă în politica internă compromisul dintre cele două clase dominante și numeroasele lor grupări politice în scopul realizării intereselor materiale și politice.

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, Edit. politică, București, 1977, vol. 13, p. 40—41.

În acțiunea economică internă și externă pozițiile celor două partide vor fi la început mai slab delimitate, mai apropiate, oglindind interese comerciale, bancare și agrare ale marilor proprietari funciari de o parte, și altele comerciale, bancare și industriale ale burgheziei în dezvoltare. Burghezia provenind în parte din rîndurile moșierimii sau teritorializîndu-se prin achiziții de moșii, se va întîlni în politica agrară și exploatarea țărănimii pe aceeași platformă, cu nuanțe diferite însă, cu marea moșierime și arendășime.

În domeniul industrial, în deceniile șapte și opt, pozițiile burgheziei autohtone fiind încă slabe și deci aceasta neavînd de apărat cauze vitale imediate pentru ea [2], se vor impune prioritar interesele moșierimii; ea promovează și consfințește — în comerțul exterior — liberul schimb pentru a stimula exportul produselor agricole și importul fără taxe sau cu taxe reduse a produselor fabricate industriale, mai ieftine decît cele autohtone. Închegarea industriei manufacturiere și apoi de fabrică, sporirea numărului de întreprinderi industriale de o parte, și accentuarea concurenței mărfurilor străine, pe de altă parte, va da naștere curentului de idei și de politică protecționistă.

Regimul comerțului exterior, în concepția liber-schimbistă, generat de interese economice dar și de condițiile politice (lipsa de independență a țării pînă la 1877 și condiționarea politicii comerciale externe de regimul vamal otoman) culminează cu încheierea convenției comerciale româno-austro-ungară pe o durată de 10 ani. Natura, scopurile și urmările ei, datorită importanței deosebite pe care le prezintă, vor fi analizate într-un capitol special. Aici constatăm doar că odată cu expirarea ei, în 1886, se încheie și politica liber-schimbistă devenită dăunătoare pentru dezvoltarea industrială a țării, și împotriva căreia s-au ridicat public mari personalități politice și științifice, patrioți animați de dorința de progres a țării. Este perioada cînd pozițiile economice ale burgheziei bancar-industriale se dezvoltă și cînd apărarea și protejarea industriei devin pentru ea interese vitale.

În perioada următoare interesele diferitelor categorii ale burgheziei tind spre omogenizare, se autonomizează, se delimitează și se depărtează tot mai mult de interesele acelei părți a moșierimii care încearcă să rămînă exclusiv agrară și parazitară, întreținută din renta funciară încasată prin intermediul arendașilor cămătari. La dreapta frontului burgheziei bancar-industriale se alătură prin interese comerciale, bancare și apoi industriale în anumită măsură, categorii ale moșierimii vechi și noi în proces de îmburghezire. Unitatea de acțiune a guvernării claselor dominante, „compromisul" burgheziei cu moșierimea va continua în perioada următoare să se înfăptuiască pe o bază mai evoluată, mai dezvoltată, a capitalismului în România. În politica economică internă divergențele în rîndul claselor

[2] În deceniile cinci-șase multe din fabricile întemeiate erau ale întreprinzătorilor de peste graniță. Ca atare, burghezia, în majoritate atunci negustorească și cămătărească, nu privea cu ochi buni această infiltrare și monopolizare a primelor ramuri ale industriei mecanizate de către capitaliștii străini. În legătură și cu această situație a apărut și a avut circulație între unii economiști ai vremii ideea că industrializarea trebuie să înceapă cu industria mică meșteșugărească autohtonă care, pe lîngă condiții naturale, avea să ferească țara de acapararea capitalului străin.

dominante vor continua, dar vor îmbrăca interese şi forme noi, în funcţie de modificările survenite în structura lor economică socială.

Perioada pe care o cercetăm înregistrează unele măsuri de încurajare a industriei : în ramura zahărului, a prelucrării inului şi cînepei etc., iniţiate de moşierime pentru valorificarea internă a produselor sale agrare, sau altele de protecţie vamală externă ; acestea însă nu dau rezultate scontate din cauza prevederilor convenţiei vamale cu Austro-Ungaria, în special a regimului liberului schimb în comerţul exterior, promovat în spiritul convenţiei, cu toate statele partenere.

La expirarea şi denunţarea acesteia, un tarif vamal, elaborat şi pus în aplicare de guvernul naţional liberal, în anul 1886, inaugurează în practică, o nouă politică economică externă, protecţionistă ; de fapt se întronează un nou regim vamal care va încerca să apere, în măsură moderată, industria în dezvoltare, piaţa naţională, interesele economice ale burgheziei industriale de concurenţa mărfurilor străine. Reacţia de pe poziţii de dictat a principalului partener de comerţ exterior al României, Austro-Ungaria, va fi declararea războiului vamal ce va dura pînă în anul 1891. Convenţiile comerciale care se vor încheia în anii următori cu statele partenere de comerţ exterior vor recunoaşte şi consacra politica protecţionistă a României. Astfel, limitele perioadei deceniilor 7—9 ale secolului al XIX-lea apar acum înscrise pe baza unor criterii şi argumente obiective.

În ce direcţii şi cu ce capacitate se dezvoltă producţia materială a ţării, producţia de mărfuri, ca bază a legăturilor economice, dintre România şi Transilvania urmează să examinăm mai jos. Înainte de aceasta, menţionăm cîteva împrejurări şi procese internaţionale şi interne, cu efecte directe asupra evoluţiei producţiei de mărfuri.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea reprezintă, pentru organismul economiei naţionale a României, perioada de integrare definitivă în circuitul economic european, în comerţul internaţional ca partener important în schimbul de mărfuri şi teren de plasare a capitalului străin. Pe aceste căi economia României recepţionează progresele tehnico-economice din domeniul industriei, transporturilor şi comunicaţiilor realizate de capitalismul ţărilor înaintate.

Sosită cu o întîrziere de 1—2 secole, faţă de Occidentul european, la creaţia economico-industrială modernă, ţara noastră, în virtutea legilor sociale ale progresului, asimilează totuşi prin import de maşini şi utilaje, de tehnicieni şi conducători ai producţiei şi schimbului, sisteme de producţie şi organizare moderne burgheze, recuperînd astfel parţial rămînerea sa în urmă în multe domenii ale producţiei şi organizării activităţii economice. Deşi preţul acestei recuperări a progresului tehnic apasă greu asupra maselor de producători — muncitori şi ţărani — aceasta era singura variantă burgheză, reală, posibilă, de promovare a civilizaţiei materiale şi spirituale în secolul al XIX-lea.

Cu cît deveneau mai conştiente de această necesitate, cu atît clasele sociale interesate grăbeau procesul de industrializare capitalistă, cu atît sacrificiile naşterii societăţii burgheze erau scurtate pentru generaţii şi generaţii, cu atît se maturizau mai repede capitalismul şi forţele sociale — în primul rînd proletariatul — care aveau sarcina istorică de a rezolva antagonismele acestei societăţi prin crearea celei socialiste. În acest sens

C. Dobrogeanu-Gherea arăta că trebuie lucrat pentru grăbirea dezvoltării forţelor economice ale capitalismului, pentru că ele apropie societatea de socialism[3]. Asemenea abordare a problematicii primelor decenii de dezvoltare a capitalismului pune pe baze mai reale judecarea rezultatelor, a consecinţelor şi caracterelor acestei dezvoltări.

Dar alături de conexarea economiei româneşti ca verigă a pieţei mondiale, de penetraţia capitalului străin şi relaţiile cu tehnica dezvoltată a capitalismului european, mai contribuie la influenţarea evoluţiei organismului economiei naţionale şi alţi factori. Un loc deosebit îl are crearea unei reţele mecanizate şi relativ dese de căi şi mijloace de transport — căi ferate, vase şi porturi, aparatul de telegrafie şi telefonie, poşta modernizată etc. — care a precedat cu un pas dezvoltarea marii industrii mecanizate.

Acestea erau unele din condiţiile cele mai stringente ale procesului de producţie socială, avînd ca funcţii şi rezultate legarea centrelor consumatoare de cele producătoare, dezvoltarea diviziunii sociale a muncii, ieftinirea producţiei materiale şi accelerarea ritmului său de dezvoltare, precum şi realizarea legăturilor economice cu pieţele externe.

Începînd cu linia ferată, cu locomotivă cu aburi, Giurgiu—Bucureşti, dată în exploatare în anul 1869, şi pînă în 1890 se construiesc peste 2 400 km de cale ferată[4] care leagă între ele principalele centre şi zone economice ale ţării, porturile de la Dunăre şi Marea Neagră. Se face racordarea cu căile ferate europene prin Banat, prin Transilvania, legînd totodată provinciile româneşti de sub ocupaţie străină cu mijloacele moderne de transport şi comunicaţie din România. Aparatul de transport al căilor ferate poseda, de asemenea, 239 staţii de cale, 302 locomotive şi 7 289 vagoane de marfă şi călători. Traficul pe căile ferate se ridica în 1890 la peste 3 milioane tone şi peste 2 900 000 călători[5].

Începe, în această perioadă, construirea şi modernizarea porturilor fluviale şi maritime şi crearea flotelor româneşti de Dunăre şi mare.

Dezvoltarea economică, sporirea de cîteva ori a schimbului, a producţiei materiale şi necesităţile de deplasare a ei, au impus amenajarea drumurilor a căror lungime creşte de la 1 800 km în 1870 la 12 931 km în 1887[6]. Mijlocul cel mai răspîndit de comunicaţie, poşta, este însoţit de crearea unei reţele întinse de telegraf şi mai tîrziu de telefon.

În producţia materială, cu toate progresele celorlalte ramuri, *agricultura* — în sensul larg — păstrează dominaţia; ea ocupă peste 85% din populaţia activă a ţării, furnizează mai mult de 3/4 din produsul social avînd o pondere corespunzătoare în producţia materială a ţării. Important este şi faptul că în exportul României produsele agroalimentare ajung, de asemenea, la peste 4/5 din total. Ceea ce apare caracteristic la prima vedere în perioada deceniilor 7—9 şi ca o continuare a celei anterioare, dar mai pregnant, este sporirea ponderii agriculturii în producţia socială. Faptul se explică printr-o masivă creştere a producţiei agricole de cereale care depăşeşte sporul şi masa de creştere a altor ramuri de producţie materială. În plus, elementul de însemnătate şi mai mare constă în transforma-

[3] C. Dobrogeanu-Gherea, *Scrieri social-politice*, Bucureşti, 1968, p. 221.
[4] *Anuarul Statistic al României — 1904*, Bucureşti, p. 327.
[5] *Ibidem*, p. 328.
[6] *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 42.

rea majorității acestei producții în marfă ce intră în schimbul social intern și extern.

În expresie cifrică fenomenele de mai sus prezintă modificări însemnate, cantitative și calitative pe întregul parcurs al ultimei jumătăți a secolului al XIX-lea. Se schimbă sensibil raportul între terenurile utilizate pentru culturi și arături și cele pentru pășuni și fînețe. În anul 1860, arăturile ocupau circa 20% din suprafața țării, iar pășunile și fînețele circa 33%, ceea ce atestă, cu toată extinderea deosebită a culturii cerealelor pînă în deceniul 6, o predominare a fînețelor și pășunilor și deci o pondere însemnată încă a creșterii vitelor. Pînă la sfîrșitul secolului ponderea arăturilor se dublează ajungînd la 42% iar a pășunilor și fînețelor, supuse desțelenirilor, se reduce la 15% din totalul suprafeței arabile a țării[7]. Deci o inversare de pondere și de loc în producția agricolă cu consecințe ce vizează modificarea însăși a structurii producției și ocupației producătorilor.

Dacă în primele decenii ale secolului al XIX-lea agricultura purta astfel un caracter agrar-pastoral, în jumătatea de secol care a urmat ramura agricolă a trecut predominant la culturi cerealiere, unilateralizîndu-se chiar ; țărănimea este ocupată prioritar și sezonier în procesul de producție al cerealelor pe pămîntul său și al moșierilor. Suprafața ocupată cu principalele culturi cerealiere între 1862—1890 ajunge la dublu : de la 2 038 mii ha la 4 235 mii ha[8], iar recoltele se măresc aproximativ în aceeași proporție, de la 26 300 mii hl la 51 400 mii hl. Dar creșterea populației nu înregistrează decît circa 27%, ceea ce arată o creștere sensibilă a plusului de cereale marfă pentru consum productiv și pentru export.

Cealaltă latură, cea socială, nu mai puțin importantă, este că în condițiile cînd mijloacele de muncă rămîn, în general, simple, manuale, forța de muncă a țărănimii — cu un spor aproximativ de numai 27% — trebuia să lucreze o suprafață dublată de teren, mai ales că prășitoarele, porumbul în special, reprezentau aproape 50% din totalul semănăturilor.

Randamentul la ha rămîne scăzut, oscilînd, în funcție de condițiile climatice, între 16—17 hl și 6—8 hl la ha, media fiind de 12—13 hl, cu greutate specifică de 72—75%. În producția agricolă predominau cerealele cu 82% (grîul și porumbul fiind dominante), plantele industriale — textile, oleaginoase, sfeclă, tutun — 2,40%, cele leguminoase : 1,50%, furajere : 9,5%, iar viile și pomii cu circa 3,5%.

Structura orientată spre cereale și culturile reduse de plante industriale, sublinia unilateralitatea agriculturii și varietatea redusă, ca destinație, a mărfurilor agricole[9]. La posibilitățile date, mari, ale agriculturii, industria alimentară ca și alte ramuri ce se întemeiau pe materii prime agricole erau subdezvoltate. Producția-marfă a agriculturii aparținea prioritar marilor moșieri și arendași, deținători ai circa 62% din suprafața arabilă, aceasta fiind și sursă principală pentru export. O mare parte a pieței interne era

[7] I. Adam, N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, vol. II, București, 1959, p. 201.

[8] *Anuarul statistic al României — 1904*, București, p. 162.

[9] Aceasta reiese și din comparația ponderii celor trei ramuri importante ale producției agricole : cereale, plante industriale, vii și leguminoase, și fînețe și culturi pentru nutreț din România și alte țări în 1895 : în România ponderea lor era de 81,4%, 7,3% și 11,3% ; în Franța : 55,4%, 14% și 30,6% ; în Rusia : 72,8%, 5,6% și 21,6%. I. Adam, N. Marcu, *op. cit.*, p. 215.

aprovizionată însă de produsele gospodăriei țărănești intrate adînc în raporturile de schimb.

Procesul de muncă pe latifundiile moșierilor se desfășura în raporturi de dijmă și clacă cu conținut semicapitalist, care purtau în ele forme deteriorate feudale de muncă și repartiție. Țărănimea fără pămînt și cu pămînt insuficient pentru gospodăria proprie lipsită și de pășuni intra în asemenea relații cu moșierii și arendașii latifundiilor acestora pentru a obține pămînt de cultură și pășuni. Condițiile impuse de exploatatori prin contractele de învoieli agricole, care exprimau o constrîngere economică, se transformau în procesul aplicării lor în constrîngere extraeconomică; la aceasta contribuia arbitrariul administrației aparatului de stat local — exponentul intereselor moșierilor și arendașilor. Exploatarea țărănimii se adîncește într-un ritm sporit: dijma se urcă de la 1/10 la mijlocul secolului, la 1/5—1/3 la sfîrșitul lui; în cazul arenzii în bani a pămîntului de cultură, aceasta trece de la 5—20 lei ha la 40—50 lei ha, iar arenda pășunilor se urcă cu 200—300%[10].

Literatura socială a vremii semnalează procesul de proletarizare a țărănimii prin pierderea pămîntului, îndatoririi peste posibilitățile de plată la moșieri și cămătari, precum și ca efect al impozitelor multiplicate și sporite etc. Sărăcirea țărănimii, unilateralizarea culturilor, scăderea absolută a numărului de animale diminuează capacitatea economică a gospodăriilor bazate pe economie proprie.

Gospodăriile țărănești sărace și proletare își acoperă mai puțin ca înainte necesitățile de consum din producția proprie. Ele devin consumatoare, în măsură însemnată, de bunuri de consum, de produse industriale de la meșteșugarii locali sau din orașe. Referindu-se la piața internă creată în urma descompunerii economiei țărănești, Lenin subliniază ca o legitate faptul că în „grupul inferior această formare a pieții are loc pe seama mijloacelor de consum (piața consumului individual). În comparație cu țărănimea mijlocie, proletariatul sătesc *consumă mai puțin*, și totodată consumă produse de o calitate proastă... *dar cumpără mai mult*"[11]. Aceste gospodării vînd mai puțin produse dar tot mai mult vînd forța de muncă moșierilor și arendașilor. De altă parte, gospodăriile mijlocii și înstărite apar ca vînzătoare de produse agricole și cumpărătoare de mijloace de producție și bunuri de consum individuale. Piața internă, sătească se lărgește în mod absolut pentru mărfurile industriale fie autohtone, fie aduse din afară. Participarea producătorilor agricoli — săraci și bogați — la piață devine tot mai activă, odată cu sporirea varietății nevoilor lor și a produselor vîndute. Adîncirea exploatării majorității țărănimii prin împletirea metodelor semicapitaliste și capitaliste, înrăutățirea stării ei materiale au adîncit antagonismele satului românesc. Tensiunea acestora a declanșat la sfîrșitul perioadei, în anul 1888, cele mai mari răscoale țărănești din întreaga jumătate de secol de dezvoltare pe cale capitalistă a țării.

Epoca modernă, epoca burgheză, trece economia industrială în prim planul importanței în viața economică și socială a țării. Industriali-

[10] Ministerul de Interne, *Creșterea arenzii pămîntului în bani și în dijmă, a pășunatului și a prețurilor muncilor agricole de la 1870—1906*, București, 1907, p. V.

[11] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, p. 169.

zarea devine procesul hotărîtor al producției materiale, în modificarea structurii sociale și politice, în transformarea revoluționară a forțelor productive și în promovarea civilizației contemporane.

Industria este larg sprijinită pe plan publicistic și politic de intelectualitatea progresistă, patriotă a epocii noi. Ea pledează pentru dezvoltarea noilor forțe de producție împotriva susținătorilor teoriei menținerii României ca țară eminamente agrară. Burghezia bancar-industrială era interesată în dezvoltarea industriei. Partidul Național Liberal, prin guvernele formate din sînul său, promovează o politică economică de dezvoltare agrar-industrială, încurajînd și protejînd industria.

Terenul și direcțiile evoluției industriei se înscriu în două perioade semnificative; pînă în deceniul al 9-lea și din deceniul al 9-lea pînă la primul război mondial.

În prima perioadă, după înlăturarea barierelor sociale feudale și crearea condițiilor generale necesare, economia industrială ar fi trebuit să manifeste o extensiune deosebită. Dar o serie de factori ca insuficiența de capital, concurența liberă a mărfurilor străine, frustrarea organismului economiei naționale de contribuția la reproducția socială a provinciilor de sub stăpînire străină etc. au diminuat capacitatea de dezvoltare industrială și au frînat expansiunea ei. În toată perioada, pînă la sfîrșitul deceniului al 9-lea, dezvoltarea este anevoioasă, dar se desfășoară pe mai multe planuri — al industriei casnice, meșteșugărești, al manufacturii și al începutului industriei mecanizate. Deși eterogenă, activitatea industrială lărgește considerabil producția de mărfuri și schimbul, generează continuu interese și forțe sociale noi, constitutive ale societății capitaliste în formare — burghezia industrială, proletariatul de fabrică, alături de care se dezvoltă și meseriașii.

Cîmpul dominant aparține însă acum meseriilor, meșteșugului — eliberat de piedicile feudale prin lichidarea breslelor — și manufacturilor. Acestea nu reușesc, din cauza timpului scurt de evoluție, a numărului redus, să se impună în producția industrială ca în Occidentul european unde epoca manufacturilor a durat 2—3 secole. Totuși, ca formă a producției capitaliste, manufactura cunoaște în cele trei decenii ultima ei perioadă de expansiune. Producția de mărfuri industriale se lărgește, determinînd și o dilatare a pieței interne pentru bunurile de consum și mijloacele de producție. O parte însemnată a necesităților pieței interne este acoperită de producția meșteșugarilor și manufacturilor transilvănene profilate, prin tradiție, pentru cerințele țărilor române de la Dunăre.

În această perioadă manufacturile continuă să se înmulțească, își lărgesc gama de produse în domeniul textil, alimentar, al tăbăcăriei și măcelăriei, al blănăriei, în extracția de sare, minereuri, petrol etc. Ca mesagerul cel mai puternic al industriei capitaliste premecanizate, ele fertilizează terenul pentru întreprinderea mecanizată. Condițiile istorice particulare ale României evidențiază o dezvoltare paralelă a lor cu fabrica, fenomen notoriu al unui stadiu întîrziat care subzistă și al unuia avansat care însă nu s-a generalizat.

Industria mecanizată,— apărută în deceniul al 5-lea— în morărit, velnițe, tăbăcării și țesătorii, înaintează totuși greoi. Erau insuficiente nu numai capitalul, forța de muncă calificată, spiritul de întreprindere și

organizare, dar şi piaţa relativ limitată şi acaparată, în zonele sale cele mai absorbant-urbane, de mărfurile străine ; riscurile şi nesiguranţa capitalului şi profitului accentuau prudenţa în investiţie a întreprinzătorilor şi celorlalţi deţinători de bani.

Cu toate piedicile interne şi externe maşinismul îşi dovedeşte forţa de rezistenţă şi penetraţie în producţia materială, superioritatea asupra celorlalte forme şi revoluţionează treptat modul de producţie. La sfîrşitul deceniului al 9-lea funcţionau în ţară 236 „fabrici" faţă de numai 36 în 1864.

O imagine aproximativă la nivelul anului 1886, înainte de promovarea politicii de încurajare şi protecţie industrială, ne furnizează datele de mai jos referitoare la numărul unităţilor industriale în diferite ramuri [12].

1.	Industria materialelor de construcţii — cărămidă, ceramică, ciment, sticlă	7
2.	Industria prelucrării metalelor şi reparaţiilor metalice	32
3	Industria cherestelei şi lemnului	14
4.	Industria tăbăcăriei şi prelucrării pieilor	12
5.	Industria alimentară	83
	din care :	
	— mori mecanice	31
	— fabrici de zahăr	2
	— fabrici de bere, conserve, băuturi etc.	50
6.	Industria textilă şi a confecţiilor	25
7.	Industria chimică, inclusiv rafinării de petrol	46
8.	Industria hîrtiei, papetăriei şi a artelor grafice	17

După cum se poate constata, majoritatea erau întreprinderi alimentare, de ţesătorie şi confecţii, de pielărie, urmate de fabrici de cherestea, rafinării de petrol, fabrici de hîrtie, de sticlă etc. Fondatorii lor sînt întreprinzătorii — negustori şi moşierii — autohtoni şi capitaliştii străini : maşinile şi instalaţiile provin prioritar din străinătate ca şi o mare parte a conducătorilor tehnici ; muncitorii calificaţi, parte sînt formaţi în atelierele şi manufacturile locale sau în Transilvania, parte sînt străini. Bogăţiile naturale ale solului şi subsolului furnizează o largă gamă de materii prime şi combustibili ieftini pentru industria modernă, la care se adaugă o masă mare de forţă de muncă încă necalificată.

Creaţia industrială în aceşti ani, încă vitregi pentru industrializare, a fost ascendentă fără însă a fi o dezvoltare liniară[13]. Ancheta industrială din 1901—1902 menţionează ca întreprinderi mai mari : 51 în 1864, 136 în 1878 şi 236 în 1886[14].

[12] Tabel întocmit după anexele lucrării lui N. Păianu, *Industria mare 1866—1906*. Bucureşti, 1906 şi *Anuarul statistic al României, 1904*, Bucureşti, p. 226—235.

[13] În perioada 1876—1886, urmare a convenţiei comerciale cu Austro-Ungaria, piaţa românească a fost inundată cu mărfuri străine ; efectul derivat nu a fost o stagnare a activităţii industriale cum se susţine uneori, nedocumentat, în sprijinul caracterizării acestei perioade pornindu-se de la o apreciere generală a lui P. S. Aurelian care afirma : „meseriaşii noştri au ajuns salahori, fabricile s-au închis şi orice încercare de a se întemeia vreo industrie cade sub lovitura concurenţei străine". P. S. Aurelian, *Politica noastră comercială faţă cu convenţiile de comerţ*, Bucureşti, 1885, p. 31—32. În realitate s-a produs o anumită dezvoltare, lentă, frînată puternic de concurenţa străină, dar totuşi o lărgire a terenului industrial fără de care nu s-ar fi creat suficiente forţe sociale şi interese economice care să impună încurajarea şi protecţia industriei, să facă să se aplice, după 1886, asemenea măsuri la nivel statal. Crearea a circa 100 întreprinderi mai mari în opt ani — 1878—1886 — faţă de 75 în 15 ani anteriori este o dovadă şi ea trebuie să aducă obiectivitate în aprecierea istorico-economică.

[14] *Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. I, *Industria mare*, Bucureşti, 1904, p. 15.

La datele de mai sus, pentru a obține o imagine reală, trebuie avute în vedere și numeroase întreprinderi care au fost fondate, au funcționat și s-au desființat între timp și a căror activitate a lărgit aria industriei mecanizate.

Pentru a contura cu aproximație capacitatea de producție a industriei, raportăm prin extrapolare, cu toate rezervele ce se impun, caracteristicile medii ale unităților industriale înregistrate în *Ancheta industrială din anii 1901—1902* la numărul întreprinderilor anului 1886. După *Anchetă* revenea pe întreprindere în medie : 63 persoane ocupate și 360 mii lei producție anuală[15].

Astfel, în 1886, prezumtiv, industria mare ar reprezenta următoarea capacitate :

Nr. întreprinderi	Personal	Producția în mii lei
236	14 870	84 960

Chiar dacă ipoteza noastră supraevaluează întrucîtva capacitatea industriei în 1886, deci la 15 ani distanță de *Ancheta industrială*, forța ei economică era de 2,65 ori mai redusă ca în 1900. Cu toate acestea, se evidențiia crearea primelor elemente ale ramurilor moderne industriale — a cimentului, metalurgiei, hîrtiei, extracției și rafinării petrolului, industriei chimice, a țesăturilor de bumbac și lînă, pielăriei, zahărului și altele alimentare etc.

Importanța procesului de industrializare în această perioadă constă și în faptul că aceste creații variate de fabrică au pus matricea viitoarei structuri de ramură a industriei românești, în profilul care îi va fi caracteristic ulterior, acel al industriei alimentare, ușoare și extractive.

Capacitatea de acoperire a necesităților de bunuri de consum și de producție a industriei era însă redusă, mult rămasă în urma necesităților sociale ale reproducției. Se poate aprecia, cu aproximație, la nu mai mult de 5—10% ponderea mărfurilor industriei mecanizate autohtone în acoperirea bunurilor industriale de consum și un procent foarte scăzut la unelte de producție. În această situație, industria străină găsea un debușeu important produselor sale în România atît pentru crearea bazei tehnice materiale a economiei cît și pentru consumul individual, ceea ce crea țării implicit o stare de dependență economică.

Consecințele promovării industriei pe teritoriul țării noastre erau multiple, vizînd adînci modificări, revoluționare, în organismul social de producție. Ele vor apărea în domeniul tehnico-economic cu mai mare pregnanță, însă în perioada următoare. În zona socială, clasa muncitoare, în structura ei industrială, dar și din întreprinderile mici și mijlocii, realizează un front cu forță politică care se impune combativ în viața țării. „În procesul apariției și dezvoltării industriei capitaliste asistăm la nașterea unei noi clase sociale — proletariatul, căruia i-a revenit misiunea istorică de a duce mai departe lupta revoluționară a poporului, de a elibera întreaga societate de exploatare și asuprire, de a inaugura epoca dreptății sociale"[16].

[15] Calculat după *Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. I, p. 8, 74—75.

[16] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 341.

În organismul capitalist al economiei naţionale în proces de formare, se creează şi se dezvoltă *sectorul bancar* modern, cu funcţii vitale în reproducţia lărgită. După primele două instituţii de credit rural şi una de credit urban pentru marea proprietate funciară, la 1880 se fondează, cu capital particular şi de stat, Banca Naţională a României. Ca bancă unică de emisiune, B.N.R. va deveni cea mai puternică citadelă financiară a burgheziei bancar-industriale. Vor prolifera băncile mijlocii şi mici, urbane şi rurale, constituind, alături de alte formaţiuni bancare cu capital autohton şi străin, sistemul bancar capitalist.

În aceeaşi direcţie se dezvoltă şi *finanţele publice*. Bugetul de stat capătă funcţii economice; din impozitele directe şi indirecte se formează fonduri cu destinaţie de întreţinere a aparatului administrativ, a armatei şi organelor de represiune; totodată se alocă sume şi pentru construcţia căilor ferate, drumurilor, porturilor, aparatului de telegrafie şi telefonie etc., adică ale condiţiilor generale ale producţiei şi circulaţiei de mărfuri, precum şi pentru cheltuieli sociale şi de învăţământ.

Astfel, în perioada de tranziţie la modul de producţie capitalist, de prefaceri profunde în organismul economiei naţionale, producţia de mărfuri simplă şi capitalistă sporeşte; se lărgeşte piaţa internă, se modernizează instrumentele de schimb şi circulaţie; o parte tot mai mare a producătorilor este integrată în producţia şi schimbul de mărfuri.

Trecerea treptată de la reproducţia simplă la cea lărgită adînceşte diviziunea teritorială şi socială a muncii, intensifică legăturile economice dintre noile ramuri, integrează organic, în mecanismul reproducţiei, zonele şi regiunile economice ale ţării.

Legăturile de producţie şi schimb între România şi Transilvania, în virtutea necesităţilor obiective, ale legilor reproducţiei sociale devin tot mai necesare pentru dezvoltarea terenului economic al întregii naţiuni române. În consecinţă, împotriva diferitelor obstacole impuse de stăpînirea străină, Transilvania pe cele mai profunde temeiuri de interdependenţă obiectivă, de interese şi avantaje economice în primul rînd, gravitează cu o forţă sporită spre o unitate economică cu economia României. Aceste temeiuri reies din însăşi dezvoltarea economică a provinciilor româneşti atît în trecut cît şi în perioada de studiu.

În linii generale, *economia Transilvaniei* urmează aceeaşi direcţie de dezvoltare, capitalistă. Dar, spre deosebire de România, evoluţia ei se desfăşoară în cadrul de stăpînire politică, administrativă şi financiară a Imperiului austro-ungar, sub acţiunea intereselor exploatatoare ale acestuia.

Organismul social de producţie al Transilvaniei va purta amprenta adîncă a specificului acestei dezvoltări, rezultat din împrejurările istorice date. Acestea s-ar putea rezuma, în principal, la cele ce urmează:

Instituirea, în 1850, a teritoriului vamal comun al întregului imperiu, deci a unei pieţe interne care crea premise concurenţei superioare a mărfurilor de fabrică austriece asupra vechii industrii (meşteşugăreşti, de breaslă şi a manufacturii) cît şi asupra noilor ramuri mecanizate în curs de apariţie în Transilvania; includerea ei în regimul statal al Ungariei, la 1867, a facilitat în plus acţiunea de adaptare a economiei transilvănene unei arii şi mai largi şi contradictorii de interese, străine de organismul social de producţie, autonom, ale acesteia.

Penetrația liberă a mărfurilor industriale din afară și apoi a capitalurilor alogene a produs nu numai acapararea economică a pieței și surselor de bogății naturale, dar și o orientare specifică a dezvoltării economice a Transilvaniei. Ungaria, în această perioadă, era agrară, slab dezvoltată, iar terenul industrial al Transilvaniei intra sub interesele capitalului austriac (și german) care urmărea obținerea și folosirea unor materii prime deosebit de solicitate : metale feroase, neferoase, cărbuni, cereale, cît și plasarea mărfurilor lor industriale.

Transilvania devenea deci, la periferia imperiului, o componentă, o condiție materială a reproducției lărgite a sistemului economic imperial : teren de investiții și de acumulare, sursă de materii și combustibil, piață de realizare a mărfurilor din afară. Se stimulează astfel ramurile industriei miniere, siderurgice și parțial metalurgice intrate, pe măsura dezvoltării lor, aproape integral în mîinile capitalurilor străine. În schimb, concurența nimicitoare a mărfurilor străine frînează ramurile industriilor prelucrătoare, mai ales ușoare. De aici orientarea unilaterală a industrializării și lovitura puternică dată capitalului autohton care, după ce pierduse terenul și o serie de întreprinderi din industria grea încă în deceniile 6—7, își vede acaparate tradiționalele ramuri care i-au ajutat dezvoltarea.

În perioada următoare, după deceniul al 9-lea, se intensifică penetrația capitalului maghiar ; întreprinderi și ramuri ale industriei alimentare și ușoare, ale materialelor de construcții sînt acaparate de băncile și trusturile din Budapesta în asociație cu cele din Viena. La acestea aderă capitalurile autohtone maghiare mai emancipate și privilegiate din Transilvania.

Ca rezultat, acumularea primitivă și capitalistă practicată de capitalurile alogene, de administrația statală a imperiului au dus la sustragerea unei mase mari de valori materiale, de plusprodus din patrimoniul Transilvaniei.

Dacă producția de mărfuri capitalistă sporește considerabil, producția de mărfuri simplă — a meșteșugarilor, țărănilor — face eforturi de menținere, în unele cazuri extinzîndu-se, în altele diminuîndu-se. Cu toate acestea, ambele forme ale producției de mărfuri autohtone, cea simplă și cea capitalistă de prelucrare în creștere, suferă puternica concurență a produselor străine — austriece și germane — atît pe propria piață internă cît și pe piața de desfacere tradițională a României. Din această situație critică, pentru zeci de mii de întreprinzători mici și mijlocii, ieșirea putea fi : ori modernizarea industriei prin investirea unor capitaluri mari și sporirea capacității de rezistență a ei, ori căutarea unor piețe și debușee avantajoase. Prima variantă nu putea fi realizată de majoritatea întreprinzătorilor autohtoni — români, sași, maghiari — aceștia fiind în insuficiență de capital, de tehnică și experiență ; pe deasupra, împotrivă se manifestă și politica economică a marelui capital și a Imperiului austriac. Cea mai reală soluție era de a forța piețele tradiționale ale industriei prelucrătoare transilvănene, respectiv România. Convenția comercială din 1875, dintre România și Austro-Ungaria, deschide la început un drum mai larg de dezvoltare industriei transilvănene și implicit intensifică legăturile economice dintre aceste două părți ale națiunii române.

◇

Revenind asupra producției materiale, se constată și pentru Transilvania, ca și pentru România independentă, că domeniul său principal rămîne *agricultura*. După reformele agrare dintre 1848—1854 prefacerile

nu încetează. Stimulate de așezarea căilor ferate, de industria alimentară, iar în regiunile din vest de exportul pe piața imperiului, producția agricolă — cerealieră și animalieră — sporește. Și în Transilvania, resturile relațiilor feudale, în muncă și repartiție, continuă să fie o frînă în modernizarea producției agricole. Marea gospodărie aparținînd în proporție de 80% moșierilor maghiari s-a bucurat de însemnate avantaje, de înlesniri din partea statului și a făcut progrese în comparație cu gospodăria țărănească. Discrepanța de nivel și tehnică dintre ele se adîncește.

O parte din marea gospodărie folosește mai multe capitaluri investite, metode și mașini mai perfecționate, care au mărit randamentul la hectar, au creat surplusuri pentru export. Caracterul cerealier predomină, grîul și porumbul împărțind în ponderi aproape egale cea mai mare parte din suprafața arabilă. Dar suprafața destinată arăturilor fiind limitată, circa 3 300 mii ha, și producția se plafona la anumite dimensiuni.

În trei decenii recoltele de grîu sporesc de la 575 mii t la 850 mii t, iar cele de porumb de la 710 mii t la 1 287 mii t [17]. În aceleași proporții cresc și producțiile de orz, ovăz și mai ales cartofi. Fenomenul care devine prezent este insuficiența producției de cereale pentru consumul zonelor din est, sud și din centrul Transilvaniei. În cîmpia vestului provinciei se cultivă pentru export în Austria, se dezvoltă și industria morăritului și alte ramuri alimentare.

Din deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea, criza agrară europeană se repercutează și asupra Transilvaniei. Scăderea prețurilor și a eficienței agriculturii produce efecte diferite: intensificarea formelor semicapitaliste de muncă pe moșiile cu bază tehnică-materială mai slabă, și investiții suplimentare de capital în altă categorie de gospodării. Se introduc în marile gospodării mașini de semănat, de secerat, de treierat cu forță motrice. Țărănimea este supusă procesului accentuat al ruinării și diferențierii. Gospodăria țărănească de dimensiune mică (49,3% era cu pămînt sub 2,5 ha) avea la sfîrșitul secolului 266 000 pluguri de lemn și doar 7 432 pluguri de fier.

Alte ramuri agricole — creșterea vitelor, cultura plantelor industriale etc. — înregistrează anumite progrese. Trăsătura socială a agriculturii transilvănene consta în transformarea mai accelerată ca în România a gospodăriei moșierești în gospodărie capitalistă și o diferențiere mai radicală a țărănimii. Dealtfel, primul fenomen este legat de-al doilea. Țărănimea — a cărei gospodării aveau pînă la 50 ha — era divizată cel puțin în trei categorii: cea cu pămînt de la 0,28 la 2,8 ha, reprezentînd circa 50% din numărul total, deținea abia 6,5% din suprafață; țărănimea cu 2,8 — 11 ha constituie circa 40% din numărul ei și deținea peste 29% din pămînt; categoria înstărită, redusă ca număr, circa 10%, cu loturi între 10—15 ha, poseda 25% din totalul pămîntului [18]. Agricultorii cu loturi minuscule — foștii jeleri — zilerii și argații, la sfîrșitul secolului, reprezentau peste 920 000 persoane. O masă considerabilă, de peste o treime din țărănime, își agonisea existența în condiții de exploatare capitalistă.

[17] Victor Cheresteșiu, Cornelia Bodea, Bujor Surdu, Camil Mureșan, Constantin Nuțu, Acațiu Egyed, Vasile Curticăpeanu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Edit. Acad., p. 205.

[18] *Ibidem*, p. 207.

Suprapopulația agrară era evidentă și avantaja marea exploatare agricolă ca și industriile care foloseau muncitori necalificați sau semicalificați. Nici moșiile, nici întreprinderile nu puteau absorbi masa proletară agrară. Un proces intens de emigrație continuă către sfîrșitul secolului atît peste Carpați în România, cît și în America.

Problema agrară, lipsa și insuficiența de pămînt pentru țărănime și menținerea rămășițelor feudale, se dezvoltă pe fondul antagonismelor naționale în care marea moșierime proprietară funciară în majoritate aparținea clasei stăpînitoare maghiare, iar majoritatea țărănimii transilvănene era formată din români [19]. De aceea, ambele probleme puteau fi rezolvate numai într-o strînsă interdependență.

Mai dinamică decît agricultura se înscrie în producția socială *industria*. S-au încercat, pentru a se explica dezvoltarea mai însemnată a industriei în condițiile stăpînirii Imperiului austro-ungar, explicații diferite. Unii autori găseau cauza în piața largă a imperiului și în capitalurile străine plasate în economia Transilvaniei. Alții explicau această creștere industrială prin grija autorităților statale ale monarhiei de încurajare a industriei, prin înzestrarea ei cu cadre tehnice etc. În unele din aceste argumente se urmărea să se justifice viabilitatea sistemului economic al imperiului, a pieței sale. Un colocviu cu aceste opinii este instructiv dar întrucît nu ne-am propus o asemenea temă nu-l vom susține.

Argumentele de mai sus însă nu corespund realității, nu acestea sînt cauzele esențiale ale dezvoltării industriale a Transilvaniei. Cauza principală o constituie bogățiile sale naturale, ale solului și subsolului. O analiză a structurii industriale a Transilvaniei la sfîrșitul secolului arată cum capitalurile străine s-au plasat acolo unde aveau condițiile naturale : materii prime, combustibil, muncă ieftină. Evident că dacă provincia românească de peste Carpați nu ar fi avut în subsol bogății miniere și minerale, nu s-ar fi dezvoltat nici ramurile mineritului și siderurgiei, nici ale metalurgiei. Dealtfel natura capitalului, austriac, german, francez, plasat în domeniul exploatărilor miniere transilvănene nu era alta decît a acelorași capitaluri care s-au plasat în România. Numai că în România ele nu au creat uzine siderurgice și metalurgice, ci au recurs la altă bogăție care nu era în Transilvania — petrolul — făcînd din România, în ajunul primului război mondial, a treia țară producătoare de petrol din lume.

Aceeași argumentare este valabilă și pentru industria forestieră; suprafața provinciei era acoperită în proporție de 1/3 cu păduri și brăzdată de rîuri care puteau transporta plutele la cîmpie. Industria morăritului, a berei etc., au luat avînt datorită cerealelor cultivate de țărănime în cîmpia vestică, iar unele ramuri de industrie ușoară — a pielăriei, a lînii etc. — se datoresc creșterii vitelor, dezvoltată pe o suprafață de aproape o treime din provincie, acoperită cu pășuni și fînețe, mai ales la deal și munte.

Legile încurajării industriale, avantajoase marelui capital au favorizat exploatarea bogățiilor Transilvaniei dar nu au creat ramuri fără condiții naturale. Dealtfel, este o lege a expansiunii capitalului, mai ales către țările și zonele nedezvoltate, că acesta se plasează acolo unde profitul poate

[19] L. Vaida, *Relații agrare și situația țărănimii din Transilvania la începutul secolului al XX-lea*, în Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii din România, 1904—1906*, Edit. științifică, București, 1961, p. 95.

fi obținut rapid și cu minimum de cheltuieli. Legile de încurajare, cu aceleași prevederi pentru Transilvania ca și pentru celelalte provincii ale imperiului, nu au produs o dezvoltare puternică a industriei textile, deși această ramură era pe primul loc în procesul capitalist de industrializare; industria textilă, bazată pe import de bumbac, era deosebit de dezvoltată în provinciile austriece, iar mărfurile lor concurau orice asemenea industrie din celelalte provincii. În sfîrșit, piața austro-ungară nu a favorizat în general dezvoltarea industriei prelucrătoare transilvănene, căci produsele ei puteau cu greu, fiind mai scumpe, mai puțin finisate (produse ale unei industrii insuficient utilate) și neprotejate, să concureze cu un partener inegal, industria austriacă.

Economia Transilvaniei furniza unele materii prime, semifabricate industriale de extracție, combustibil, produse agrare pieței imperiului, ceea ce constituia un avantaj pentru acesta. Deci interesul economic al guvernelor și al capitalurilor austro-ungare era folosirea, cît mai eficientă pentru ele, a bogățiilor naturale și capacității de muncă a populației provinciei. Iar acestea nu se puteau transforma în plusprodus, în valori fără o serie de întreprinderi industriale, mijloace de comunicație etc. Exploatarea agrară și industrială era mobilul esențial al stăpînirii politice și economice în Transilvania iar situația sa de provincie dependentă și subdezvoltată nu se putea modifica în cadrul acestei stăpîniri.

Caracterele și trăsăturile dezvoltării industriale subliniate mai sus se reflectă în datele privitoare la structura industriei. Ramura minieră și siderurgică are un ritm mai accentuat după 1850 sub influența introducerii mașinilor. Se creează exploatări miniere și uzine la Reșița, Hunedoara, Nădrag-Călan, în Valea Jiului etc. Capitalul austriac și german desfășoară ofensiva de acaparare a suprafețelor miniere; se creează diverse societăți industriale [20]. În 1880 se extrăgeau peste 472 mii tone cărbuni în Banat și 136 mii tone în Valea Jiului, iar producția de fier ajunge la 52 mii tone. Uzinele de la Reșița fabrică șine de cale ferată, poduri metalice, vagoane, locomotive de linie ferată îngustă etc.

Industria ușoară și alimentară rămîne însă mult în urma progresului general. Doar morăritul, mai ales după așezarea căilor ferate în zonele vestice,ia amploare, făina fiind un produs important de export. Dar industria zahărului stagnează, cea textilă este anemică, iar a hîrtiei, a sticlei se mențin greu sub atacul concurenței străine. Numeroase întreprinderi, fabrici slabe, fără rezistență dispar.Criza industrială izbucnită în 1873, prelungită cîțiva ani, și manifestată cu putere în Austro-Ungaria, are o rezonanță adîncă în industria Transilvaniei. Se reduce producția, se ruinează întreprinderi mici și mijlocii, apare șomajul, se înrăutățește situația clasei muncitoare.

În structura industriei Transilvaniei o pondere însemnată o avea industria meșteșugărească, mica industrie și industria casnică. În recen-

[20] L. Vajda, A. Egyed, *Cu privire la creșterea numerică a muncitorimii industriale în Transilvania...* Perioada de la 1848 pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, în *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România — pînă la primul război mondial*, sub redacția conf. univ. N. N. Constantinescu, Edit. politică, București, 1959, p. 444—452.

sămîntul din 1890, întreprinderile industriale, după numărul de muncitori, se prezentau astfel [21] :

— fără lucrători salariaţi	43 143	unităţi
— cu 1 — 5 lucrători	21 723	„
— cu 6 — 20 lucrători	1 230	„
— cu peste 20 lucrători	210	„

Industria mică — pînă la 5 lucrători — era reprezentată de 64 866 ateliere ; din acestea 43 143 nu foloseau lucrători salariaţi, iar 21 723 întrebuinţau 1—5 lucrători. Industria mijlocie, care nu era departe de cea a atelierului, pînă la 20 lucrători, se reprezenta prin 1 230 întreprinderi, iar cea considerată mare, cu peste 20 lucrători, totaliza 210 întreprinderi. Aici unitatea medie era de 21—50 muncitori ; doar 20 aveau între 100 şi 200 muncitori, iar 13 întreprinderi peste 200 lucrători ; în general, industria mare era mecanizată, folosea maşini.

Industria mică şi mijlocie avea nu numai ponderea hotărîtoare în numărul întreprinderilor, dar furniza şi un volum de producţie preponderent şi o varietate deosebit de largă a produselor. Notăm că unităţile de industrie mare predominau în domeniul minier-siderurgic, al lemnului, al morăritului pentru export etc.

În ceea ce priveşte numărul de muncitori folosiţi, industria mică (fără lucrători şi cu pînă la 5 lucrători) avea 80 231 (43 143 + 37 088) braţe de lucru, industria mijlocie (între 6—20 lucrători) utiliza 11 795 persoane, iar acestea două împreună 92 000.

În acelaşi timp, industria mare, cu peste 20 de lucrători, utiliza 36 972 persoane din care, fapt important, în minerit şi siderurgie peste 20 000, iar pentru restul ramurilor aproape 17 000. Industria prelucrătoare ne apare, după numărul lucrătorilor, ca fiind cantonată, din motivele expuse, în întreprinderea mică şi mijlocie — meşteşugărească şi manufacturieră — bazată prioritar pe munca manuală.

Caracterul economic-social al industriei decurgea deci din masa dominantă a întreprinderii mici şi mijlocii, a numărului predominant aici a forţei de muncă şi, cu excepţia unor ramuri (minieră şi siderurgică-metalurgică), a producţiei predominante în aceste două categorii de întreprinderi.

Ca urmare, pe piaţa internă şi pe cea externă (cu excepţia produselor miniere-siderurgice şi forestiere) obiectul schimburilor îl formau în mare parte tot produsele industriei mici şi mijlocii. Fenomenul are o deosebită însemnătate pentru înţelegerea cauzei adîncirii legăturilor economice cu România, a gravitării marii părţi a producţiei industriale de prelucrare transilvănene la piaţa României. S-a mai arătat în alt loc că industria mică şi mijlocie, concurată de produsele austriece şi germane, putea să-şi realizeze mărfurile mai uşor în România. Ea căuta insistent să-şi menţină aceste debuşeuri tradiţionale ; la rîndul său, piaţa de peste Carpaţi era obişnuită cu mărfurile braşovene.

Aceasta este o latură a interdependenţei. A doua priveşte aprovizionarea industriei cu materii prime şi semifabricate — lînă, piei prelucrate, blănuri, unele specii de animale, cereale etc.— din zonele României de la sud şi est de Carpaţi. Complementaritatea de producţie şi schimb între

[21] A. Egyed, *Unele caracteristici ale dezvoltării industriei în Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, în „Acta Musei Napocensis", V, 1968, p. 256.

economia Transilvaniei și economia României independente atestă continuarea unui proces îndelungat de diviziune teritorială-socială a muncii între provinciile românești, între locuitorii lor, ridicat acum la un nivel superior. Stadiul nou al dezvoltării economice pe întregul teritoriu locuit de poporul român, al modului de producție burghez, impunea funcții noi legăturilor economice comunitare care deveneau factori și elemente esențiale de integrare națională, de desăvîrșire a unificării națiunii române.

Capitolul următor, consacrat studierii legăturilor economice, demonstrează cu prisosință reflectarea în conștiința și interesele maselor producătoare, a factorilor de producție și schimb, a necesității obiective de integrare a vieții economice într-un stat unitar și independent.

O serie de greutăți apar însă în industria transilvăneană dintre care în prim plan concurența mărfurilor austriece, germane, engleze venite pe cale fluvială și maritimă. Atît timp cît masa consumatorilor — țărani, muncitori, tîrgoveți — prefera, din vechi obiceiuri, produsele transilvănene, acestea găseau în continuare piață de desfacere. În perioada următoare va crește însă și decalajul de prețuri, produsele fabricilor străine vor fi mai ieftine și vor pune în dificultate întinsa industrie mică și mijlocie din Transilvania.

Legăturile economice dintre Transilvania și România în aceste decenii sînt intensificate mult de noile mijloace de transport, căile ferate care, ca și în România într-o perioadă scurtă, se întind cu o rețea deasă pe întreaga provincie și fac joncțiunea în cîteva puncte principale la sud și la est de Carpați. Transportul mărfurilor astfel înlesnit și prețul lui considerabil redus au drept urmare că sute de mii de tone de mărfuri din România trec în Transilvania și alte asemenea cantități de acolo în statul român.

Ele completează necesitățile materiale reciproce, de producție și consum, ale organismelor lor sociale de producție exprimă procesul adîncirii interdependenței în condițiile reproducției lărgite în curs de generalizare. Interdependențele și legăturile economice de producție și schimb între țările române nu numai că exprimau o stare obiectivă, istorică a vieții economice, dar prin rolul activ pe care îl aveau pregăteau pas cu pas, în multiple planuri sociale, viitoarea unificare a economiei națiunii române. În fapte și în gîndirea economică aceste legături oglindeau totodată interesele materiale-sociale de comunitate de viață economică și de unitate națională.

Sfera schimbului evidențiază în economia Transilvaniei fenomene noi de natură capitalistă. În primul rînd, se remarcă dezvoltarea *creditului bancar*, în două direcții : prima, a băncilor și filialelor cu capital alogen din Viena și Budapesta, a doua, a unei rețele de bănci locale, case de păstrare ale burgheziei autohtone, ale cercurilor moșierești, ale altor categorii sociale. Acestea la rîndul lor erau reprezentate de băncile românești, băncile săsești-germane și băncile locale maghiare [22]. Organizațiile locale săsești și maghiare aveau legături strînse cu băncile vieneze și budapestane, erau finanțate de acestea. Prin rețeaua băncilor cu capital alogen și prin organizația locală, clasele dominante stăpînitoare, în afară de scopuri de profit, urmăreau deplasarea legăturilor și intereselor econo-

[22] Vezi Victor Slăvescu, *Organizația de credit a românilor*, București, 1922, p. 268—269.

mice ale Transilvaniei spre vest, racordarea lor la economia Imperiului austro-ungar.

Burghezia română în dezvoltare, mai slabă și îngrădită în interesele ei capitaliste de către statul și capitalul austro-ungar, creează și folosește o rețea de bănci românești pentru consolidarea pozițiilor economice și naționale. „Albina", prima mare bancă românească, creată în 1872, este urmată de zeci și zeci de bănci mai mici. Mai tîrziu ele vor fi organizate în asociația bancară „Solidaritatea". Rețeaua de bănci românești, capitalul bancar a antrenat o masă mare a populației române în acțiunea de economii, a înlesnit formarea capitalului autohton. Ele au finanțat activități comerciale, agrare și industriale, au contribuit la asigurarea cu fonduri a negustorilor și meșteșugarilor în acțiunea de schimb, de circulație, cu economia statului român. În acest sens ele au avut un rol pozitiv, au contribuit la promovarea procesului de închegare a vieții economice comunitare a națiunii române.

Astfel, evoluția economică a Transilvaniei în procesul dezvoltării și transformării ei capitaliste evidențiază două procese economice cu rezonanță directă în domeniul social și național. Unul, întemeiat pe politica de stăpînire și exploatare, reprezentînd eforturile statului austro-ungar, ale claselor stăpînitoare, ale capitalului alogen, de deplasare și încadrare a Transilvaniei în sistemul economic al imperiului, în poziția de periferie economică cu atribute de sursă de materii prime, piață și teren de plasare a capitalului; al doilea proces, obiectiv necesar, de orientare a economiei Transilvaniei spre celelalte provincii românești din statul român independent. El exprima, pe baza legăturilor și complementarității economice pe care se întemeia, necesitatea istorică de unificare economică a națiunii române. Acest proces, cu rădăcini adînci în secolele trecute, în condițiile raporturilor burgheze în dezvoltare se încarcă cu trăsături și funcții noi de realizare a desăvîrșirii statului național unitar român.

Analiza ce urmează asupra legăturilor economice demonstrează cu prisosință puterea mult mai mare a acestui proces decît a primului, forța obiectivă a necesităților economice istorice.

Capitolul VI

Legăturile economice între Transilvania și România în anii 1867—1875

Dezvoltarea în epoca modernă a legăturilor ce se bazau pe caracterul complementar al economiei țărilor române a avut drept rezultat formarea pieței naționale. Acest proces a fost determinat de creșterea și diversificarea producției în condițiile capitalismului. El s-a intensificat îndeosebi în deceniile ce au urmat revoluției burghezo-democratice din 1848, Unirii Principatelor în 1859 și reformei agrare de la 1864. Dezvoltarea comunității de viață economică — în pofida opreliștilor impuse după încorporarea forțată a Transilvaniei la Ungaria, ca urmare a încheierii pactului dualist dintre clasele dominante austriece și ungare — cerea în mod obiectiv constituirea statului național unitar român independent. Odată cu instaurarea dualismului, anul 1867 a deschis o nouă etapă în exercitarea stăpînirii străine asupra Transilvaniei. În urma înfrîngerii suferite de Austria în războiul cu Prusia (1866), prima a fost nevoită nu numai să abandoneze orice pretenție la hegemonie în lumea germanică, ci și să iasă din federația statelor germane. Astfel, Imperiul habsburgic și-a văzut retezată definitiv orice posibilitate de expansiune și imixtiune spre nord și vest. Dorind să compenseze această diminuare însemnată a sferei dominației sale, Viena a încercat reașezarea imperiului într-o formulă nouă, împărțind cu magnații de la Budapesta dominația în interiorul unui stat fisurat, deocamdată mai mult lăuntric, în adîncuri, de eterogenitatea națională extremă a populației din cuprinsul monarhiei.

„Încheierea compromisului din 1867 dintre clasele dominante austriece și maghiare a dus la un dualism prin care aristocrația latifundiară și marea burghezie maghiară au acceptat supremația Vienei în domeniul financiar, militar și al politicii externe, obținînd în schimb mînă liberă în problema celorlalte naționalități și încorporarea Transilvaniei la Ungaria. Dualismul a făcut posibilă intensificarea sistemului de asuprire națională și în general a pus piedici evoluției democratice a popoarelor în întregul Imperiu habsburgic"[1]. Acest imperiu era o închisoare care devenea tot mai odioasă pentru popoarele ce locuiau pe teritoriul său. Astfel, Transilvania cu populația în majoritate absolută românească este anexată forțat la Ungaria, pierzîndu-și rămășițele autonomiei ce le mai avusese [2].

[1] L. Bányai, Al. Porțeanu, *Lupta mișcării muncitorești transilvănene pentru făurirea statului național unitar*, în „Lupta de clasă", XLVIII (1968), seria a V-a, nr. 11, noiembrie, p. 40.

[2] *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Acad., 1964, p. 439, 670; Ludovic Vajda, *Despre situația economică și social-politică a Transilvaniei în primii ani ai sec. al XX-lea* în culegerea *„Studii și materiale de istorie modernă"*, vol. I, București, Edit. Acad., 1957, p. 286.

Aspectele complexe ale dualismului, privind reorganizarea întregii structuri politico-administrative a monarhiei, s-au reflectat şi pe tărîm economic. Moşierimea maghiară îşi asigura plasarea nestingherită a produselor sale agricole pe piaţa în dezvoltare a regiunilor industrializate din vestul imperiului. În schimb, burghezia austriacă îşi putea desface în voie produsele industriale în toată partea răsăriteană a imperiului (Ungaria şi Transilvania).

În acelaşi timp, burghezia austriacă îşi asigura în continuare exploatarea materiilor prime ale subsolului Transilvaniei, necesare industriei sale şi construcţiilor de căi ferate. Transilvania a devenit un izvor ieftin de materii prime (cărbuni, fier, lemn etc.) pentru capitalul austriac. A continuat procesul acaparării minelor, a altor resurse naturale şi a unor întreprinderi industriale de către capitaliştii austrieci [3].

„Periferizarea" economică a Transilvaniei a fost determinată şi de rolul sporit cucerit de Ungaria odată cu instaurarea dualismului. Căci, cu toată slăbiciunea ei, burghezia maghiară ţinea să se emancipeze de sub dominaţia industriei şi comerţului austriac, să-şi creeze instituţii financiare şi o industrie puternică proprie, îndeosebi în Budapesta.

Aşadar, subordonînd producţia Transilvaniei intereselor claselor dominante din Austria şi Ungaria, statul dualist a tins spre frînarea dezvoltării industriei în Transilvania şi orientarea nefirească a fluxului ei economic spre apusul imperiului.

Dar aceste piedici, provenite cu precădere din sfera suprastructurilor politice, juridice, administrative, n-au putut anula acţiunea factorilor obiectivi.

Sub aspectul dinamicii economice generale, tendinţele negative au fost contracarate de o conjunctură, în ansamblu favorabilă, adică de dezvoltare impetuoasă a căilor ferate — caracteristică acestei perioade — de consecinţele dezvoltării relaţiilor de producţie capitaliste.

În pofida încercărilor iniţiate de guvernanţii Imperiului austro-ungar, n-a putut fi anulată gravitatea firească a economiei transilvane spre sud-est. Acţiunea permanentă, în decursul timpurilor, a factorilor menţionaţi în capitolele anterioare, au determinat formarea organismului economiei naţionale. Mai mult, continuarea legăturilor multilaterale dintre cele două ţări române reprezenta factorul determinant al contracarării tendinţelor defavorabile dezvoltării Transilvaniei, ce se manifestau tot mai puternic ca urmare a lichidării autonomiei acestei provincii, odată cu constituirea statului dualist austro-ungar.

În anii 1867—1875, la fel ca şi în perioadele anterioare, legăturile economice dintre cele două ţări române au fost foarte strînse.

Cu toate încercările de a frîna relaţiile comerciale ale provinciei de peste munţi cu vechea Românie şi de a orienta schimburile economice spre zonele vestice ale imperiului, tendinţă accentuată după instaurarea dualismului austro-ungar, între anii 1867—1872, valoarea mărfurilor trimise din Transilvania în România a crescut de la circa 4 677 700 de florini la 5 828 686 de florini, iar a celor primite aproape s-a dublat şi anume de la

[3] Ludovic Vajda, *op. cit.*, p. 286.

8 200 000 florini la peste 15 022 800 florini [4]. Sporirea substanțială a schimbului de mărfuri se explică, în primul rînd, prin intensificarea dezvoltării capitaliste a Transilvaniei și a vechii Românii în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Extinderea îndeosebi a industriei prelucrătoare necesita mai multe materii prime pe care, în parte, întreprinderile transilvănene le procurau din provinciile românești de peste Carpați. „Dealtfel, în general, economia Transilvaniei și comerțul ei sînt precumpănitor legate de piața României. Chiar unii exponenți autorizați din cercurile guvernamentale ale burgheziei maghiare constată vechimea și permanența relațiilor economice dintre Transilvania și România, subliniază caracterul lor natural și necesar, pe care dezvoltarea mijloacelor moderne de comunicație era chemată să-l consolideze"[5]. Astfel, dr. Sándor Matlekovits sublinia că „zonele industriale ale Transilvaniei au demult piață în România și tocmai de aceea s-au aflat într-un permanent contact cu românii"[6]. În această perioadă, principala piață de desfacere pentru produsele industriei din Transilvania destinate exportului este în continuare România. În același timp, de aici s-au adus anual însemnate cantități de produse animaliere (lînă, piei, caș), cereale și un număr mare de vite. Numai în șase ani, 1867—1872, din Transilvania s-au exportat în România mărfuri în valoare de 33 724 034 florini, iar de aici s-au adus în Transilvania — în aceeași perioadă — produse în valoare de 59 548 484 florini [7].

Aceste date oglindesc intensitatea schimbului de mărfuri dintre Transilvania și vechea Românie, interdependența economică a regiunilor de pe ambele versante ale Carpaților. În același timp, este concludent faptul că și pentru acest interval cronologic exista un decalaj considerabil între volumul și valoarea totală a mărfurilor ce le aducea Transilvania din vechea Românie și ceea ce exporta ea acolo, în sensul netei precumpăniri a intrărilor de produse în Transilvania, față de ieșiri. Dezvoltarea economiei vechii României cerea cu necesitate intensificarea legăturilor ei cu Transilvania.

În urma unei cercetări temeinice a comerțului Transilvaniei în cursul secolului al XIX-lea, dr. Otto Jikeli a scris : „Comerțul cu România este de cea mai mare importanță pentru piața ardeleană. Modificări fundamentale în comparație cu timpuri mai vechi nu găsim pînă la marele război vamal ..."[8]. Arătînd că din Transilvania erau trimise vite, lemn, sare și diferite materii prime pentru industria din părțile vestice ale monarhiei,

[4] La întocmirea calculelor s-au folosit următoarele izvoare : „Hivatalos Statisztikai Közlemények" Kiadja a Földmivelés-Ipar — és Kereskedelmügyi Magyar Királyi Minisztérium. Statisztikai Osztálya I Évfolyam IV, Füzet, Pesten, 1868 (Comunicări statistice oficiale, editate de Ministerul Agriculturii, Industriei și Comerțului al Regatului Maghiar. Secția Statistică, an. I, caiet IV, 1868), p. 60—111 ; ibidem, an. III, caiet I, 1870, p. 108—159 ; ibidem, an. IV, caiet III, 1871, p. 196—235 ; ibidem, an. V, caiet III, 1872, p. 114—159 ; ibidem, an. VI, caiet V, 1873, p. 136—185 ; ibidem, an. VII, caiet IV, 1874, p. 192—255. În continuare vom cita aceste caiete sub denumirea Comunicări statistice oficiale maghiare.

[5] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, București, Edit. Acad., p. 215.

[6] Matlekovits Sándor, *Az osztrák-magyar monárchia vámpolitikája 1850—től kezdve napjainkig (Politica vamală a monarhiei austro-ungare din 1850 pînă în zilele noastre)*, Budapesta, 1877, p. 135.

[7] Calculat după comunicările statisticii oficiale maghiare citate.

[8] O. F. Jickeli, *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Sibiu, 1913, p. 92.

economistul transilvănean face precizarea că nu se poate referi prea mult la acest comerţ, deoarece era neînsemnat şi lipseau datele statistice necesare [9].

Cu toate că Transilvania era o provincie distinctă faţă de Ungaria, inclusiv sub raport economic, în decursul istoriei unele regiuni din vestul acestei provincii, mai restrînse sau mai întinse, n-au fost administrate de guvernul Transilvaniei, ci de cel din Budapesta. De asemenea, teritoriile diferitelor comitate, iar mai tîrziu şi al camerelor de comerţ şi industrie, s-au modificat de mai multe ori. Astfel a existat posibilitatea ca acele mărfuri care au fost trimise din aceste regiuni direct în România să apară în statisticile oficiale maghiare din perioada cercetată [10], ca mărfuri schimbate între Ungaria şi România.

Datorită unor condiţii favorabile, dintre care menţionăm faptul că în această perioadă cel mai important bazin carbonifer de pe teritoriul patriei noastre era cel din Banat [11], şi a poziţiei geografice avantajoase, necesităţile de cărbune din vechea Românie erau satisfăcute în mare măsură de aici. Astfel, din Banat, alături de alte produse ale industriei, se exportau în România însemnate cantităţi de cărbuni [12].

În acelaşi timp, trebuie ţinut seama că neajunsul rezultat din faptul amintit mai sus (centrele de vest de Apuseni erau incluse şi înainte, din punct de vedere administrativ, în teritoriul Ungariei) era parţial corectat prin circumstanţa că, în mare măsură, oraşele din Crişana şi Sătmar nu-şi trimiteau direct produsele în România, ci le „tranzitau" prin principalele localităţi urbane din interiorul podişului transilvănean — Cluj, Braşov, Sibiu, Bistriţa; de aici ele erau expediate în România, astfel încît parţial mărfurile provenite din aria vestică a ţării noastre sînt evidenţiate de sta-

[9] *Ibidem*, p. 106.

[10] Este de presupus că autorii statisticilor întocmite după 1867 au avut în vedere teritoriul administrat de guvernul transilvănean în perioada premergătoare instaurării dualismului.

[11] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, Edit. Academiei, 1963, p. 204.

[12] De exemplu în urma calculelor făcute pe baza rapoartelor lunare din anul 1867, întocmite de Direcţia generală a Stabilimentului Steierdorf pentru Direcţia generală S.T.E.G. din Viena, rezultă următoarele cantităţi de cărbuni livraţi (calculat în chintale):

Luna	Totalul livrărilor	Livrări pentru România
martie	241 300	100 000
mai	230 228	66 528
iunie	265 930	105 693
iulie	390 854	34 674
august	271 462	43 786

Din aceleaşi rapoarte reiese că majoritatea cărbunilor erau livraţi unităţilor S.T.E.G. De asemenea, comenzile din România pentru cărbunii din Banat erau mai mari decît cantităţile primite (Arh. St. Timişoara, fond U.D.R. Direcţia minelor, doc. ind. VI/1867, act nr. 1185/A; dos. ind. II/1867, act nr. 1883 concept; dos. ind. II. 1867, act nr. 2 534 concept; dos. ind. VI, 1867, act nr. 3 264 ciornă).

tistici în cadrul schimburilor efectuate între Transilvania și vechea Românie [13].

Pe de altă parte însă evidența volumului acestor schimburi era în mod firesc lipsită de acea parte a lor care avea loc în afara vămilor oficiale. Or, este notoriu că mase mari de produse ocoleau punctele de vamă oficiale ale frontierei nefirești, că însemnate cantități de bunuri erau vehiculate prin „vama cucului", căci prin trecătorile și potecile munților era „un continuu du-te-vino de păstori și negustori" [14]. Bineînțeles, aceste mărfuri nu erau înregistrate de funcționarii vămilor.

Luînd în considerare aceste elemente, putem aprecia fără a greși, că volumul mărfurilor schimbate între Transilvania și vechea Românie era considerabil mai mare decît cel calculat pe baza datelor oficiale. Dacă, în sensul arătat mai sus, înregistrările oficiale nu ne dau o imagine completă, sîntem de părere că ele reflectă mult mai veridic realitatea în privința structurii și dinamicii schimbului [15].

[13] I. Moga, în lucrarea *Orientation économique de la Transylvanie* (București, 1940, p. 20), scrie că în Transilvania, orașele Bistrița, Brașov și Sibiu absorbeau cea mai mare parte din producția industrială a altor orașe ale provinciei, pentru a o reexporta în țările române, unde ele găseau în schimb materii prime necesare pentru industria lor în dezvoltare. Uzinele de fier de la Cugir și Sebeșeni (lîngă Oravița) își desfăceau produsele după cum urmează : „Din marfa produsă 2/3 mergea la Sibiu și Brașov, 1/3 în regiunea Mediaș, Bistrița și Reghinul (săsesc). în ultimul timp și în Țara secuilor. Direct în Țara Românească nu s-a vîndut nimic, dar în schimb vînd fierarii din Sibiu și Brașov în cantități mari acolo" (Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt... über den Zustand der Gewerbe, des Handels und der Verkehrsverhältnisse des Kammerbezirks im Jahr 1852, Brașov, 1853, p. 40).

Referindu-se la Oradea ca centru economic dezvoltat, în Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov pe anii 1880—1884 (apendice p. 70) se arată că „Pentru facerea unui mare negoțu de producte este bine provedută cu institute de bani".

„Comunicațiunea (traficulu) este cu deosebire mare spre Transilvania (Clujiu și giuriu) și de aici spre Oradea Mare".

[14] Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 30.

[15] În legătură cu documentele de arhivă și lucrările care se referă la schimbul de mărfuri efectuat după 1867 între Transilvania și vechea Românie, considerăm necesar să dăm următoarele explicații :

În lucrarea *Din istoria Transilvaniei* se afirmă că „după 1867 aprecierea activității comerciale din Transilvania, pe baza unor date precise, devine foarte dificilă, mai ales în comerțul exterior, întrucît datele respective se referă la Ungaria întreagă sau chiar la toată monarhia" (p. 215). În tratatul *Istoria României* această apreciere este reluată și se consideră că „o evidență a traficului de mărfuri prin vămile din Carpați există, dar nicăieri nu se precizează dacă mărfurile au fost produse în Transilvania sau dacă urmau să fie desfăcute aici" (vol. IV, p. 657).

Köváry Lászlo în cartea sa *Erdélyország Statistikája (Statistica Țării Transilvaniei)*, Cluj, 1847 (p. 276), arată că „Transilvania e cuprinsă în aceeași linie vamală cu Ungaria" și de aici greutatea de a analiza comerțul exterior al Transilvaniei.

Investigarea atentă a multiplelor surse și materiale permite să nu se accepte aprecierile de mai sus. Cu toate dificultățile, aproximațiile și erorile posibile, nu se poate vorbi de lipsa totală a unei evidențe separate, sau de elemente de evidență care, confruntate, comparate, coroborate permit o anumită departajare. Astfel, chiar din datele publicate atunci de biroul regal de statistică din Budapesta, se pot trage concluzii privind schimbul de mărfuri dintre Transilvania și România. Din Raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov pentru anii 1878 și 1879 rezultă clar mărfurile specifice pentru comerțul dintre România veche și Transilvania (Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt über die Gewerbe-, Handels- und Verkehrsverhältnisse im Kammergebiet (südöstliches Siebenbürgen) für die Jahre 1878 und 1879, Brașov, 1882, p. 238—240).

Acest lucru permitea întocmirea unei evidențe a schimbului de mărfuri între Transilvania și România. În același timp, din rapoartele Camerelor de industrie și comerț din Transilvania,

Astfel, în perioada 1867—1872, după calculele noastre pe baza acestor date oficiale ale vremii, din Transilvania s-au expediat în vechea Românie produse în valoare (exprimată în florini) după cum urmează :

Ieşiri de produse din Transilvania destinate vechii Românii în perioada 1867—1872

(în mii florini)[16]

Denumirea mărfurilor	1867	1868	1869	1870	1871	1872
Ţesături şi tricotaje	1 691	2 238	2 221	1 777	1 722	2 215
Materii prime pentru ţesături şi tricotaje	89	101	104	68	64	40
Piele, articole de piele şi similare	468	617	811	857	1046	775
Articole din lemn, sticlă şi ceramică	594	698	901	904	821	700
Combustibil şi materiale de construcţii	553	1 057	365	542	195	750
Articole din metal, metale brute şi semifabricate	169	375	321	169	193	244
Animale, produse animale, produse agricole şi pomicole	433	450	535	421	331	420
Grăsimi şi uleiuri, articole pe bază de acizi graşi, substanţe inflamabile	63	89	109	107	179	101
Produse alimentare	35	14	15	15	17	13
Alte produse	583	532	602	934	709	571

Întrucît cifrele parţiale din tabelul anterior, dincolo de avantajele unei investigări a detaliilor structurii şi anilor, sînt influenţate de elemente de conjunctură, socotim edificatoare şi prezentarea globală şi pe produse a mediilor anuale.

din presă şi din alte documente ale vremii, precum şi din studii întocmite de specialişti (îndeosebi pînă la 1914, dar şi ulterior) reies în mod clar şi concret materiile prime ce se aduceau din România pentru întreprinderile din Transilvania. De asemenea, aceleaşi surse arată că principalul debuşeu al produselor industriei din Transilvania era România şi se fac şi specificaţii asupra mărfurilor. Mai mult, în unele documente ale vremii se susţinea că singura piaţă pentru produsele industriei din Transilvania era România. Cu toate dificultăţile existente, determinate în mare măsură de condiţiile istorice specifice în care s-au întocmit documentele şi lucrările de specialitate pe care le utilizăm, considerăm că ele pot fi folosite cu succes spre a analiza ştiinţific legăturile economice existente între cele două părţi ale României şi după 1867.

[16] Cifrele din acest tabel sînt calculate pe baza comunicărilor statisticii oficiale maghiare citate.

Astfel, se constată că în perioada 1867—1872 inclusiv, au fost trimise anual, în medie, din Transilvania în teritoriul românesc de la sud-est de arcul carpatic produse în valoare de 5 622 339 florini [17].

Pe categorii de mărfuri, mediile anuale, precum și ponderea diferitelor produse trecute din Transilvania în vechea Românie se prezentau astfel : țesături și tricotaje (mărfuri de lînă, articole fabricate din bumbac și in), articole din mătase, pînzeturi, îmbrăcăminte, pălării etc. = = 1 977 549 florini (35,17%); piei, articole de pielărie și similare (piei prelucrate și semiprelucrate, produse de pantofărie, curelărie-șelărie, blănărie, mănuși și valize din piele etc.) = 762 283 florini (13,57%); articole din lemn, os, sticlă, ceramică (dintre care amintim unelte din lemn pentru gospodărie, mobile, diferite articole de sticlă obișnuită și fină, oglinzi, obiecte de piatră, diferite mărfuri — obișnuite și fine — de olărie etc.) = 769 621 florini (13,7%); combustibil și materiale de construcții (combustibil lemnos și cherestea, cărbune, cărămizi, țigle, var, gips, zgură, cretă, piatră cioplită ș.a.m.d.) = 577 003 florini (10,26%); articole din metal (de exemplu : seceri, coase, unelte de tăiat, puști, piese pentru puști, piese de ceasornicărie, ace de cusut, penițe, articole din zinc, cositor, aramă, plumb ș.a.m.d.) = 153 327 florini (2,74%); metale în stare brută, fabricate și semifabricate (minereuri de fier și plumb, sîrmă de oțel, sîrmă de plumb, fier sub formă de bare și neprofilat, plăci de fier, plăci de oțel, laminate, fontă, șine de cale ferată etc.) = 91 933 florini (1,64%); diverse = 1 291 621 florini (22,92%)[18].

După cum atestă tabelul pe ani cît și cel al mediilor anuale, Transilvania expedia în această perioadă în România îndeosebi produse ale industriei ușoare. Întreprinderile din multe orașe și localități ale ținutului românesc transcarpatic — Brașov, Sibiu, Cisnădie, Sighișoara, Cluj, Bistrița și altele, aveau asigurat principalul lor debușeu în România. Totodată, analiza detaliată a nomenclatorului de produse, aduse de România din provincia sa aflată sub stăpînirea străină, denotă caracterul de masă al acestor produse ; obiecte de lux sau cele destinate satisfacerii unor nevoi restrînse, episodice, aveau o pondere neînsemnată. Astfel, mărfurile aduse

[17] Această cifră, valoarea diferitelor categorii de mărfuri exportate din Transilvania în România, precum și ponderea lor în cadrul acestui export, le-am calculat pe baza datelor statistice oficiale maghiare citate.

[18] La capitolul diverse sînt incluse următoarele mărfuri : materiale farmaceutice, de parfumerie, pictură, argăseală și chimicale auxiliare (ulei de chilimbar, uleiuri parfumate, suc de rădăcini, materiale de argăseală, rășină obișnuită, ape minerale, vitriol, sodă, acid clorhidric etc.) = 101 371 fl. (1,80%); instrumente de artă (îndeosebi muzicale și mărfuri mărunte fine = = 183 261 fl. (3,26%); articole pe bază de acizi grași, lumînări de stearină și de seu, săpunuri, clei, ceară, făclii de smoală, substanțe inflamabile etc.= 94 457 fl. (1,68%) animale (vaci, boi, viței, oi, capre, porci, cai, măgari, catîri ș.a.m.d.) = 285 421 fl. (5,08%); produse animale ce nu fac parte din alte categorii pe care le menționăm (și anume : piei crude și blănuri, păr de animale, pene, puf, carne crudă și preparată, lapte, brînză, ouă, miere, ceară etc.) = 91 304 fl. (1,62%); articole confecționate din păr de porc, din papură, paie, hîrtie și articole de hîrtie) = 309 524 fl. (5,51%); produse agricole și pomicole (fasole, mazăre, linte, boabe de borceag, fasole țucără, orz, ovăz, porumb, făină, semințe uleioase ș.a.m.d.) = 54 799 fl. (0,97%); materii prime și semifabricate textile (bumbac, in, cînepă, lînă, mătase în diferite stadii de prelucrare) = 31 447 fl. (0,80%); fire (fire de bumbac, de in, și de lînă)=46 327 fl.(0,80%); vehicule (căruțe și sănii pentru persoane și mărfuri) = 42 293 fl. (0,75%); grăsimi și uleiuri grase (unt, untură de porc și de gîscă, untură de pește, seu, stearină, uleiuri ș.a.m.d.) = 13 603 fl. (0, 24%); băuturi și alimente (bere, rachiu, rom, vin, oțet, pîine etc.) = 17 259 fl. (0,31%); cărți, ziare, fotografii și hărți = 18 607 fl. (0,33%); coloniale, tutun ș.a. = 831 fl. (0,01%); deșeuri = 100 fl.

din Transilvania în vechea Românie atestă caracterul dens, larg proliferat al schimburilor economice dintre cele două părți ale teritoriului național român.

Aceste mărfuri, cu excepția unor articole de îmbrăcăminte, articole din lemn, sticlă, ceramică ș.a., erau produse în cea mai mare parte numai pentru nevoile țăranilor [19]. Aceștia se prezentau în calitate de cumpărători îndeosebi la numeroasele tîrguri anuale. Chiar și vechea „marfă brașoveană" care se expedia în România în mari cantități era destinată cu precădere țăranilor [20]. Mărfurile de lux, cu înalt grad de prelucrare, erau aduse din țările apusene.

Caracterul reciproc al relațiilor economice dintre Transilvania și vechea Românie este reliefat și de faptul că în mare parte „exportul" transilvănean în România se efectua cu mărfuri fabricate din materii prime aduse de la sud-est de arcul carpatic. Astfel, posibilitatea de a „importa" mari cantități de lînă, piei crude și animale de peste Carpați, precum și asigurarea pieței de desfacere pentru articolele fabricate au creat condiții favorabile pentru dezvoltarea acestor ramuri industriale.

Torsul și țesutul constituiau o industrie populară în Transilvania, de exemplu la Brașov, Sibiu, Sighișoara, Cisnădie. Lucrătorii specializați în prelucrarea lînei se împărțeau în postăvari și țesători. Industria casnică țărănească cu întreprinderi relativ dezvoltate, se specializase în fabricarea de „țoluri" (pături), postav țărănesc și loden [21]. La Brașov și Sibiu țesutul lînii (fabricarea de loden) își avea originea în industria casnică de aici și s-a transformat treptat în producție de postavuri albe și colorate, confecționate din lînă de miel amestecată cu lînă țurcană.

Afară de postavuri se confecționau și materiale mai simple, și anume zeghe sau glugi pentru ciobani și țărani. Unii țesători mai produceau, îndeosebi la Brașov și Sibiu, pături de cai, șaluri și cuverturi. La Săcele și Bran țesutul lînii s-a dezvoltat prin asocierea unor familii mari care posedau în comun piua necesară. De asemenea, se produce postav din lînă și păr de capră.

Alături de producția de postav s-au dezvoltat, în special la Săcele, meseriile de croitori și ceaprazari. Aceștia făceau din dimie albă pantaloni, surtuce și mantale pentru țăranii din Transilvania (inclusiv sași și secui) și pentru cei din vechea Românie.

Hainele confecționate în regiunea Clujului și Bistriței aveau cu precădere ca piață de desfacere Moldova. La tîrgurile din Bistrița se făceau achiziționări în masă [22].

[19] Dezvoltarea capitalistă impusese o oarecare organizare a învățămîntului industrial, destinat să formeze brațe de muncă și cadre calificate pentru întreprinderile mai mari. Pe plan ideologic, începuse să se vehiculeze concepția că nu mai e potrivit ca fiul să învețe neapărat meseria tatălui (concepție ce reflectase stabilitatea artizanatului de tip feudal). Dar pînă în perioada dată, aceste tendințe pe planul învățămîntului și al tradițiilor nu dăduseră rezultate notabile. Totuși, cîteva dintre ramurile mai importante ale industriei au început să depășească tradiția producerii unor mărfuri exclusiv pentru țărani, în special în domeniul confecționării articolelor de îmbrăcăminte.

[20] Bericht..., 1878 und 1879, Brașov, 1882, p. 8.

[21] Ibidem, p. 293—294.

[22] A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete gazgasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairol 1878 — ban (Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj asupra situației economice, comerciale, industriale și circulației în anul 1878), Cluj, 1879, p. 150 (în continuare : traducerea românească a titlului prescurtat).

De asemenea, o pondere însemnată în economia Transilvaniei a avut-o industria pielăriei. Şi această ramură a industriei uşoare îşi găsea în mare parte piaţă de desfacere în teritoriile româneşti dintre Carpaţi, Dunăre şi Marea Neagră. Producţia de piei de animale, prelucrate pe teritoriul aflat în raza Camerei de comerţ şi industrie din Braşov [23], în această perioadă se ridica la circa 62 100 bucăţi anual.

În urma măsurilor luate de autorităţile ungare pentru interzicerea aducerii de piei crude din România (sub pretextul epizootiei), în anii 1878 şi 1879, producţia de prelucrare s-a redus cu aproximativ o treime, ceea ce vădea, ca şi în cazul textilelor, că dacă o parte însemnată a produselor respective îşi găsea desfacere în vechea Românie, în acelaşi timp ele erau realizate în mare măsură pe baza materiilor prime aduse de acolo. Dacă în 1868 în Braşov funcţionau 37 tăbăcării, în 1878—1879 au rămas numai 10. Cordovagii, care aveau centre mai importante în Făgăraş şi Odorhei, erau cifraţi în 1856 în cuprinsul Camerei din Braşov la 222 meşteri, 60—70 calfe şi ucenici, iar acum numărul lor a scăzut la jumătate [24]. În raportul Camerei din Braşov pe anii 1878—79 se aprecia că „Pieile brute din România sînt un articol fără de care nu poate fi conceput un program important al industriei noastre de pielărie"[25].

Aceste efecte negative subliniază că la baza multor industrii transilvane au stat legăturile economice reciproce cu teritoriul românesc de la sud-estul Carpaţilor.

Ponderea cea mai însemnată a exportului Transilvaniei în România o reprezentau produsele industriei textile şi de tricotaje, după care urma pielea prelucrată şi articole din piele, lemnul pentru construcţii şi produsele din lemn.

Produse ale industriei uşoare exportate din Transilvania în vechea Românie[26]

(prima cifră reprezintă chintalele; cifra dată în paranteză exprimă valoarea în florini)

Anul	Articole din in	Articole din lînă	Diverse confecţii	Piele prelucrată şi art. din piele
1867	13 418	5 507	950	2 881
	(847 291)	(588 164)	(242 667)	(488 212)
1868	15 143	7 619	1 577	3 802
	(966 680)	(821 239)	(431 551)	(716 700)
1869	9 407	9 125	4 534	5 249
	(670 692)	(942 498)	(584 043)	(811 451)
1870	11 707	7 762	—	4 505
	(838 222)	(856 804)	—	(848 118)
1871	11 615	5 525	1 364	4 754
	(868 441)	(570 559)	(650 655)	(1 045 443)
1872	11 988	6 683	1 770	4 377
	(847 051)	(764 660)	(564 970)	(775 296)

[23] Cuprindea, în această perioadă, districtele Braşov şi Făgăraş, scaunele Ciuc, Odorhei, Trei Scaune, Rupea, Sighişoara, Mediaş, Cincul Mare, Nocrich, Sibiu, Mercurea, Sebeş, Orăştie, Comitatul Alba de Sus şi oraşul Dumbrăveni.

[24] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 291—292.

[25] Ibidem, p. 30.

[26] Calculat după comunicările statisticii oficiale maghiare citate.

Din tabelul de mai sus rezultă că schimbul acestor mărfuri a fost mult mai puţin influenţat de oscilaţiile conjuncturale decît alte produse. Era vorba tocmai de cantităţi însemnate de articole din lînă, in (pînzeturi, stofe, frînghii, articole diferite) şi piele, confecţionate în Transilvania conform cerinţelor consumului de masă al populaţiei din vechea Românie. Aceste mărfuri aveau o pondere de 48,74% din trimiterile totale de produse efectuate din Transilvania în vechea Românie, în această perioadă. Toate acestea evidenţiază în plus caracterul de masă, stabil al relaţiilor economice dintre cele două ţări române.

În anii 1873—1875 s-au exportat numai prin 14 vămi transilvănene[27] articole de ţesătorie, tricotaje, mărfuri din piele ş.a. (calculat în kilograme) după cum urmează [28]:

Mărfuri	1873	1874	1875
Articole din bumbac	9 871	33 488	31 740
Articole din in, ţesături din iută	499 311	547 412	492 738
Articole de lînă	325 767	342 293	437 592
Articole de piele, mănuşi	148 605	200 862	188 743

S-au mai exportat cantităţi însemnate de haine, pălării, mărfuri de frîngherie, blănărie, ceaprazărie, mărfuri din mătase ş.a.

Tabelul de mai sus vădeşte şi ponderea mare a articolelor produse din materii prime indigene româneşti (lînă, in, piele) faţă de cele din materii prime importate (bumbac).

Un alt obiect însemnat al schimburilor l-au constituit, aşa după cum reiese din tabelele precedente, produsele industriei forestiere. Şi ea ocupă un rol important în economia provinciei transcarpatine. Exploatarea pădurilor, îndeosebi a celor de stejar, s-a intensificat mai ales odată cu începerea construirii căilor ferate în Transilvania şi în vechea Românie. În comitatele Tîrnava Mare, Ciuc, Trei Scaune ş.a. funcţionau un număr tot mai mare de joagăre. În 1870 s-a înfiinţat întreprinderea forestieră înzestrată cu un joagăr cu aburi din Racoşul de Jos; iniţiatorul ei a fost Johan Sepper din Viena, inginer şi antreprenor de căi ferate [29]. La Odorhei funcţionau 60 de joagăre. De aici materialul lemnos era trimis la Sighişoara, Mediaş şi Sibiu [30].

O parte a locuitorilor din regiunile secuieşti, îndeosebi din comitatul Ciuc şi plasa Gurghiului şi din Reghinul Săsesc, se ocupau cu tăierea şi transportul lemnelor pentru construcţii. Spre apus, lemnele erau transportate cu plutele pe Mureş şi parţial pe Tîrnava Mare „spre pieţele de consum din Arad, Seghedin ş.a.”[31]. Principalul punct de plecare era Remetea pe Mureş.

Pe Bistricioara, Uz, Bistriţa, Siret lemnele erau transportate în România pînă la Galaţi, din care o parte ajungeau în porturile de la Marea Neagră. Pe această cale, din Gurghiu şi Ciucul de Sus, plecau anual cîte

[27] Oficii vamale: Braşov, Timiş, Bran, Şanţul Vechi, Buzău, Poiana, Sărata, Brazi, Sibiu, Turnu Roşu, Duş, Tulgheş, Ghimeş, Valea Uzei, Poiana Mărului.

[28] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 212—213; 214—215 şi 222—223.

[29] Ibidem, p. 117.

[30] Ibidem, p. 116.

[31] Ibidem, p. 113.

10 000—12 000 plute în valoare de 1 milion florini [32]. Întreprinzătorii, care adesea erau din România „se asociază pentru export cu subîntreprinzători din rîndul secuilor mai înstăriți, care se ocupau de angajarea lucrătorilor pentru tăiatul și transportul lemnelor și care supravegheau aceste activități"[33].

Lemn din Transilvania s-a exploatat îndeosebi pentru calea ferată română, pentru atelierele de căruțe, doage, unelte, pentru diferite construcții. La construcțiile de la Sinaia s-a folosit în parte lemn adus din Transilvania.

Transporturile de lemn efectuate spre vechea Românie din comitatele Ciuc, Trei Scaune și cele ale articolelor fabricate din lemn, sticlă și ceramică — produse ale industriei transilvănene — își polarizează ca centru de colectare orașul Brașov.

Chiar și unele materiale și produse cu o pondere mai mică în schimburile dintre cele două părți ale teritoriului românesc evidențiază unele aspecte interesante. Astfel, articolele de sticlărie produse în Transilvania nu puteau fi plasate pe piețele din vestul Imperiului austro-ungar. Mai mult decît atît, ele erau concurate tot mai puternic, chiar și pe piața locală de către mărfurile din ținuturile mai industrializate ale monarhiei bicefale. De aceea, atît dezvoltarea industriei de sticlărie din Transilvania, cît și a celei de ceramică erau strîns legate de piața din vechea Românie, unde se valorifica o bună parte din produsele acestor ramuri.

Să luăm de pildă o altă ramură — industria de hîrtie. Fabrica din Prundul Bîrgăului producea „hîrtie de scris, de împachetat, sugativă, de desen și hîrtie de tipar, 1 000 chintale anual în valoare de 20 000 florini, piața acestor produse fiind întreaga Transilvanie, Bucovina și România"[34] subliniază raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj.

Prezentăm în continuare o specificație pentru aceste ultime ramuri amintite :

Produse din lemn, lemn pentru construcții, sticlă, ceramică expediate în România

(prima cifră reprezintă chintale, afară de lemnul de construcții care e calculat în „picioare" ; cifra din paranteză exprimă valoarea în florini)[35]

Anul	Articole din lemn	Lemn de construcții	Articole din sticlă	Articole din ceramică
1867	14 570	1 229 396	3 949	1 949
	(530 380)	(553 228)	(51 206)	(6 500)
1868	14 467	2 348 793	4 459	2 571
	(605 877)	(1 056 956)	(56 363)	(8 202)
1869	19 318	810 187	5 220	3 431
	(811 637)	(364 583)	(74 192)	(12 072)
1870	18 959	12 040	4 091	4 113
	(899 146)	(5 418)	(71 516)	(18 277)
1871	17 843	41 951	5 022	5 541
	(731 510)	(18 877)	(69 490)	(21 837)
1872	19 317	1 664 749	5 046	6 740
	(694 300)	(749 137)	(72 552)	(27 829)

[32] Ibidem, p. 113—114.
[33] Ibidem, p. 114.
[34] Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anul 1878, Cluj, 1879, p. 152.
[35] Calculat după datele statisticii oficiale maghiare citate.

În perioada 1873—1875 s-au exportat în medie anual (calculat în kilograme) mărfuri din lemn = 1 026 166, articole de sticlărie = 213 666, produse de ceramică = 303 551, fier şi oţel = 436 999, mărfuri din fier şi oţel = 104 680, maşini şi piese de maşini = 4 790, piese de schimb = = 39 932, chimicale auxiliare = 611 974, produse chimice, medicamente şi carburanţi = 12 323, lumînări de ceară = 25 335, hîrtie = 393 037[36].

Înainte de a încheia expunerea celor cîteva date şi consideraţii asupra expedierilor de produse transilvane destinate populaţiei de la sud-est de arcul carpatic, mai menţionăm o constatare. Anume, în mare majoritate, mărfurile vehiculate de la nord şi vest de Carpaţi, erau produse de industria mică şi mijlocie. Aceasta era o reflectare a greutăţii cu care se efectua în Transilvania procesul acumulării şi concentrării capitaliste, greutate determinată în primul rînd de stăpînirea străină, de rolul subordonat hărăzit acestei provincii în imperiu, de agravarea produsă sub acest aspect prin instaurarea dualismului.

În condiţiile în care clasele dominante ale Imperiului austro-ungar exploatau bogăţiile Transilvaniei şi frînau puternic dezvoltarea lăuntrică ascendentă „normală" a industriei, debuşeul larg de care a dispus această industrie în vechea Românie a limitat distrugerea ei de concurenţa mărfurilor din apusul imperiului, creîndu-se astfel posibilităţi pentru mulţi muncitori să lucreze în industria prelucrătoare.

În continuare, vom urmări pe scurt aspectele principale ale direcţiei inverse a fluxului schimburilor economice dintre cele două părţi ale teritoriului naţional românesc.

În urma calculelor făcute pe baza datelor statistice oficiale maghiare menţionate, reiese că în aceeaşi perioadă din vechea Românie s-au expediat în Transilvania mărfuri în valoare după cum urmează :

Ieşiri de produse din vechea Românie destinate Transilvaniei în perioada 1867 — 1872
(în mii florini)[37]

Denumirea mărfurilor	1867	1868	1869	1870	1871	1872
Materii prime pentru industria textilă—lînă	3 749	3 431	3 095	2 195	2 930	3 484
Animale	1 734	2 200	1 449	2 585	3 260	5 611
Produse animale ce nu sînt cuprinse în alte grupe (îndeosebi piei)	2 241	3 909	2 524	2 036	1 906	2 265
Produse agricole (îndeosebi cereale) şi pomicole	49	122	259	573	1 309	3 014
Alte produse	477	544	622	626	735	649

[36] Aceste mărfuri au trecut prin cele 14 oficii vamale amintite. Cantităţile au fost calculate după datele din Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 220—233.

[37] Cifrele din acest tabel sînt calculate pe baza comunicărilor statistice oficiale maghiare citate.

În intervalul dat s-au adus din România în Transilvania mărfuri în valoare medie anuală de 9 924 747 florini [38].

Pe categorii de mărfuri expediate de la sud-est de arcul carpatic în Transilvania, situaţia se prezenta astfel : (în paranteză se arată ponderea faţă de totalul acestor schimburi) : materii prime pentru industria textilă (lîna avea o pondere în jur de 99,70%, iar fracţiunea de procent era reprezentată de mătase, bumbac şi lînă semiprelucrată) = 3 143 282 florini (31,66%) ; animale (boi şi tauri, vaci, viţei, oi, miei, capre, iezi, porci, purcei, cai, măgari, catîri — animale nespecificate la acest capitol sînt cuprinse şi categorii de peşti sub diferite forme) = 2 806 483 florini (28,28%) ; produse animale care nu sînt cuprinse în alte grupe (piei crude, blănuri, păr de animale, carne crudă şi pregătită, miere, ceară, lapte, caş, brînză ş.a.) = 2 481 809 florini (25,00%) ; produse agricole şi pomicole (acest capitol cuprinde în primul rînd porumbul, după care urmează în ordine grîul şi secara, orzul, ovăzul, fructele proaspete şi preparate, seminţe uleioase, zarzavaturile ş.a.) = 887 694 florini (8,95%) ; terebentină, răşină, ulei mineral, ţiţei, smoală, catran, materiale auxiliare pentru tăbăcit ş.a.) = 376 383 florini (3,80%) ; diverse = 230 097 florini (2,31%)[39].

Datorită extremei împletiri a vieţii economice din cele două părţi ale teritoriului nostru naţional, cîteva aspecte ale direcţiei nord-vest a acestor schimburi au fost arătate în treacăt chiar acolo unde s-a analizat fluxul din Transilvania spre vechea Românie. Aici vom adăuga alte aspecte relevate de datele de mai sus. Observăm astfel că materialele textile, cu mare precumpănire (lîna) constituiau o masă considerabilă a schimburilor în cadrul acestei direcţii a fluxului.

În Transilvania un articol deosebit de important pentru producţie şi consum era lîna de oaie, respectiv blana de oaie. Caracteristica acestei producţii răspîndite o constituia faptul că în cea mai mare parte lîna era adusă din vechea Românie ca o producţie a transilvănenilor înşişi ; anume, ciobanii care formau o populaţie de circa 80 000—90 000 familii [40] ce îşi cîştigau existenţa prin creşterea oilor şi comerţul cu oi, lînă, produse lactate şi piei de oi. Ei realizau producţia în mod precumpănitor în vechea

[38] Cifrele privind media anuală a schimbului de mărfuri cu direcţia vechea Românie — Transilvania, specificaţiile pe categorii de mărfuri, precum şi ponderea lor în cadrul acestui export, le-am calculat pe baza datelor statistice oficiale maghiare citate.

[39] La capitolul diverse sînt incluse următoarele mărfuri : coloniale = 17 376 fl. (0,18%) ; tutun = 3 490 fl. (0,03%) ; grăsimi şi uleiuri grase, seu, untdelemn, unt, untură de peşte, untură de porc, untură de gîscă, slănină ş.a.= 54 613 fl. (0,55%) ; băuturi şi alimente (vin, ţuică, oţet, pîine obişnuită, prăjituri, struguri etc.) = 29 078 fl. (0,29%) ; combustibil şi materiale de construcţii (lemn pentru foc, cărbune de lemn, lemn pentru construcţii obişnuite şi lucrări de artă, cărămizi, ţigle) = 61 824 fl. (0,63%) ; metale în stare brută şi semiprelucrată (aramă brută şi cenuşe de aramă, tinichea, fier vechi, medalii de argint) = 11 509 fl. (0,11%) ; fire de bumbac şi lînă= 5 187 fl. (0,05%) ; ţesături şi împletituri (articole din bumbac, in, lînă, mătase, stofe, pînzeturi, veşminte şi podoabe)= 22 097 fl. (0,22%) ; articole de hîrtie, paie ş.a. = 366 fl. ; piele, articole din piele şi blănuri precum şi fabricate similare = 3 517 fl. (0,04%) ; articole din lemn, sticlă, piatră, olărie şi os = 1 077 fl. (0,01%) ; căruţe şi sănii pentru persoane şi mărfuri 3 952 fl. (0,04%) ; articole de metal = 931 fl. (0,01%) ; instrumente muzicale, obiecte mici din aur şi argint, bijuterii = 3 691 fl. (0,04%) ; produse farmaceutice, materiale pentru pictură, clei, luminări, săpun = 3 357 fl. (0,03%) ; cărţi, ziare, fotografii, picturi, hărţi = 5 848 fl. (0,06%) ; deşeuri (turte din seminţe uleioase măcinate şi similare) = 2 194 fl. (0,02%).

[40] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 96—97.

României (își păștеau animalele la sud-est de arcul carpatic), iar valorificarea ei o efectuau în Transilvania. Astfel, industria de spălare și prelucrare a lînii din Transilvania folosea în principal materia primă din vechea România. Acest „import" se făcea din cele mai vechi timpuri. După datele statisticii oficiale numărul oilor care păștеau „dincolo" numai din două zone ale Transilvaniei (circumscripția Camerei de comerț și industrie Brașov și comitatul Hunedoara) era de circa 900 000[41]. Întinsele pășuni din România au contribuit să se mențină acest mare număr de ovine. Potrivit evidențelor vamale publicate de Ministerul de Finanțe maghiar, lîna adusă prin trecătorile Carpaților în intervalul 1872—1877 s-a cifrat în medie anuală la 27 000 chintale metrice, în 1878 expresia cifrică a fost de 31 288 chintale[42]. Mai mult de jumătate din această cantitate a trecut prin oficiul vamal Timișul de Sus. Lîna adusă din vechea România se vindea în zilele de tîrg la Brașov și Sibiu, dar cea mai mare parte era desfăcută la domiciliul cumpărătorului, după ce în prealabil se prezentase mostra. Majoritatea ciobanilor luau iarna aconturi de la spălătoriile de lînă, iar vara plăteau cu lînă împrumutul și dobînda. Dealtfel, se cuvine arătat aici că de multe ori negustorii din vechea România nu-și transformau pur și simplu în numerar lîna expediată în Transilvania, ci continuau direct „exportul" prin „import", aducînd de peste munți produse semifabricate din lînă de proveniență munteană sau moldoveană, postav pentru iței, flanele, straie, mantale, pături etc.

Brașovul era centrul de transformare imediată a lînii brute aduse de la sud și est de munți — aici se făceau de regulă spălarea și prelucrarea, ce se realizau în întreprinderi specializate; tot la Brașov se creaseră fabricile de postav mai importante. O parte din lîna spălată era vîndută prin comisionari la Viena (Casa de comerț en gros Dumba); și cantități mai reduse se desfăceau la Budapesta sub numele de „lînă transilvăneană" de unde erau reexportate pentru fabricile de camgarn din Germania, Elveția, Belgia și Franța.

Un alt obiect important al masivului trafic efectuat prin trecătorile Carpaților, îl constituiau pieile în stare brută. Aceste piei se achiziționau de către industriașii transilvăneni mult mai ieftin decît cele din Ungaria și erau apreciate ca fiind mai rezistente. Într-un raport al Camerei de comerț și industrie din Brașov se scria că „masele țărănești vor marfă durabilă. De aceea industria de piele din Brașov are neapărat nevoie de piei brute din România și tot așa întreaga industrie a pielei din Transilvania"[43].

În tabelele ce urmează, întocmite pe baza acelorași date statistice, prezentăm cantitativ și valoric aceste categorii de mărfuri expediate din vechea România în Transilvania.

[41] Ibidem, p. 2 și 97—98.
[42] Ibidem, p. 97—98.
[43] Ibidem, p. 290.

Produse animaliere

(prima cifră reprezintă chintale ; cifra din paranteză exprimă valoarea în florini)

Anul	Lînă brută	Piei brute de vite, cai, catîri şi măgari	Piei brute de oi, miei şi capre	Blănuri	Caş
1867	62 025	29 984	3 777	270	963
	(3 721 500)	(1 499 200)	(557 205)	(108 400)	(29 853)
1868	61 943	17 814	14 628	254	1 581
	(3 406 881)	(890 731)	(2 413 692)	(101 672)	(47 456)
1869	58 825	11 331	10 607	311	1 930
	(3 058 922)	(566 583)	(1 750 310)	(124 468)	(57 929)
1870	40 193	9 959	8 092	257	1 680
	(2 170 422)	(498 363)	(1 355 780)	(102.800)	(50 400)
1871	49 372	5 934	8 327	277	3 019
	(2 912 948)	(296 700)	(1 373 955)	(110 800)	(90 570)
1872	53 553	2 691	11 454	258	3 771
	(3 480 945)	(134 550)	(1 889 910)	(103 200)	(113 130)

Din datele de mai sus se poate constata că în perioada menţionată, alături de lînă ponderea cea mai mare a expedierilor de mărfuri efectuate din vechea Românie în Transilvania o reprezentau pieile de animale.

Spre a înţelege mai cuprinzător fenomenul, trebuie adăugat că şeptelul din Transilvania scăzuse acum simţitor. Astfel, în raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj, pe anul 1878, se arată că „în părţile Transilvaniei în ultimii 5—6 ani şeptelul de vite s-a redus aproape la jumătate"[44].

Analizîndu-se în continuare acest proces, în raport se apreciază că „Scăderea numărului de vite se datoreşte mai multor cauze. În orice caz prima e decăderea treptată a situaţiei materiale a poporului din pricina recoltelor slabe şi a altor motive ; neavînd altceva ce să vîndă şi-a adus la piaţă şi vita de jug ca să-şi poată plăti impozitul şi să poată acoperi cheltuielile"[45]. Totodată, moşierii din Transilvania îşi vindeau vitele îngrăşate pentru tăiat pe pieţele Budapestei şi Vienei.

Astfel, şeptelul de vite nu satisfăcea cerinţele interne ale provinciei. De aceea era permanent nevoie de a importa vite. Un număr mare erau procurate din vechea Românie. Cînd acest import era stingherit din diferite cauze — epidemii, măsuri administrative potrivnice, şicane vamale făcute de administraţia de stat maghiară — atunci economia Transilvaniei se resimţea acut. Creşterea vitelor, aşa cum am arătat mai sus, vădea, în mod pregnant, că lanţul carpatic era o graniţă nefirească, că cerinţele economice o perforau neîntrerupt. Astfel, într-un raport al Camerei de comerţ şi industrie din Braşov, se nota : „Caracteristica creşterii vitelor aici o constituie faptul că un număr mare de vite de aici sînt ţinute pe pămîntul statului vecin"[46].

[44] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj pe anul 1878, Cluj, 1879, p. 21.

[45] Ibidem.

[46] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 68.

Cu toată poziţia lor potrivnică legăturilor economice ale Transilvaniei cu vechea Românie, autorităţile imperiului au trebuit să încheie aranjamente oficiale cu România, potrivit cărora oile şi vitele mari din Transilvania erau aduse la sud-est de arcul carpatic pe timpul păşunatului. Acest procedeu s-a practicat vreme îndelungată. Referitor la această problemă, în raportul Camerei de comerţ şi industrie din Braşov pe anii 1878 şi 1879 se relata : „Cu 25 ani mai înainte ciobanii noştri ţineau în România aproximativ 1 500 000 capete de vite. Acum ei nu-şi mai aduc toate vitele de la păscut peste Carpaţi, şi nu mai aduc produsele în Transilvania, ci le vînd în România tot atît de avantajos ca şi acasă. De aceea nu mai înregistrează toate vitele la vamă"[47]. Totuşi, numărul de vite expediat din vechea Românie în Transilvania a continuat să fie însemnat.

Masivele cantităţi de produse animaliere (în primul rînd lînă şi piei crude), precum şi de animale au asigurat ramurile industriei uşoare (textile, tricotaje, ceaprazărie, pielărie, curelărie-şelărie, încălţăminte ş.a.) din Transilvania cu materii prime necesare funcţionării lor.

În anii următori, sub presiunea moşierilor din Ungaria, aducerea de vite de la sud-est de munţi în Transilvania s-a redus după cum urmează[48].

Anul	Boi şi tauri	Vaci, juncani şi viţei	Oi, capre, miei	Porci
1873	6 838	4 819	94 269	57 500
1874	4 743	3 639	44 215	47 052
1875	4 663	2 017	40 120	44 698

Concluzii asemănătoare asupra relaţiilor economice transilvano-moldo-muntene oferă şi comerţul cu cereale. Cantităţile de cereale produse în transilvania nu satisfăceau pe deplin cerinţele industriei alimentare şi necesităţile de consum ale populaţiei, ceea ce a determinat importul de produse cerealiere din vechea Românie. Referindu-se la produsele agrare venite de peste munţi, în raportul Camerei de comerţ şi industrie din Braşov se spunea : „... relevăm aici importurile de cereale pentru a oferi un criteriu de apreciere asupra faptului că Transilvania astăzi nu se află încă în forţa deplină a producţiei agricole, care să-i confere faţă de ţara vecină (România — n.n.) un grad mai mic, normal de dependenţă"[49].

Creşterea deosebit de rapidă a cantităţilor de cereale trimise din vechea Românie în Transilvania a creat condiţii pentru dezvoltarea industriei ardelene de morărit şi de spirt.

Astfel, în raportul citat al Camerei de comerţ şi industrie din Cluj se arăta : „morile noastre sistematice au reuşit să se extindă în părţile Transilvaniei în măsură atît de însemnată, încît azi nu mai este nevoie să aducem făină din alte părţi"[50]. Mai mult, s-au înregistrat şi trimiteri

[47] Ibidem, p. 15.

[48] N.G.V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerţului din Braşov*, Bucureşti, 1928, p. 90.

[49] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 26.

[50] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj pe anul 1878, Cluj, 1879, p. XI.

Numărul vitelor expediate din vechea Românie în Transilvania în perioada 1867 — 1872 [51]
(cifrele din paranteză exprimă valoarea în florini)

Anul	Boi și tauri	Vaci și juninci	Viței	Oi și capre	Miei și iezi	Porci	Purcei	Cai și mînzi	Catîri și măgari
1867	1 756	1 511	80	53 263	1 874	46 036	85	1 457	44
	(210 720)	(47 190)	(800)	(213 052)	(1 874)	(920 720)	(85)	(109 275)	(1 100)
1868	3 657	5 591	102	41 157	1 839	38 370	251	2 830	38
	(438 840)	(331 260)	(1 020)	(164 628)	(1 839)	(767 400)	(251)	(212 250)	(950)
1869	31	12	—	17 794	1 917	46 401	291	1 811	—
	(3 720)	(720)	—	(71 176)	(1 917)	(928 020)	(291)	(135 825)	—
1870	538	815	10	28 508	725	79 897	221	1 343	25
	(64 560)	(48 900)	(100)	(114 032)	(725)	(1 997 425)	(221)	(100 725)	(625)
1871	1 430	4 090	30	60 352	2 276	86 858	107	1 318	32
	(171 600)	(245 760)	(300)	(240 408)	(2 276)	(2 171 450)	(107)	(98 850)	(860)
1872	4 756	6 690	204	125 512	10 013	140 291	204	1 493	26
	(570 720)	(401 400)	(2 040)	(502 048)	(10 013)	(3 507 275)	(204)	(111 975)	(650)

[51] Calculat după comunicările statisticii oficiale maghiare citate.

de făină produsă local din categoriile de calitate superioară şi la Viena; însă, adaugă documentul menţionat, ceea ce subliniază caracterul excepţional, episodic şi greoi al schimburilor făcute cu regiunile centrale ale Austro-Ungariei — nu era prea rentabil din cauza distanţei mari şi a taxei feroviare ridicate [52]. Referitor la dezvoltarea industriei spirtului, raportul citat semnaliza „o întreprindere nouă, fabrica de distilare a spirtului, înfiinţată anul trecut la Tg. Mureş", care „produce zilnic 10 butoaie de spirt rafinat şi transportă lunar 12 vagoane la Triest"[53]. În acelaşi timp, Camera de comerţ şi industrie din Braşov raporta guvernului că „importul masiv de porumb din România este necesar în special pentru fabricile noastre de spirt"[54].

În Transilvania cerealele erau cumpărate de obicei, la tîrgurile săptămînale din oraşe. La Braşov, de exemplu, se ţineau două tîrguri de acest fel, pe locuri diferite, unul pentru produse indigene, altul pentru cereale aduse din vechea Românie [55]. Erau şi cazuri mai rare cînd negustorul căuta pe producător la gospodăria sa. Livrări de grîne după probe sau mostre făceau numai administratorii de mari moşii de pe teritoriul românesc de la nord-est de arcul carpatic. În această perioadă, nu se obişnuiau cumpărările de cereale de pe cîmp.

Tabelul de mai jos, întocmit pe baza datelor statisticii maghiare citate, indică cantităţile de cereale aduse în această perioadă în Transilvania prin trecătorile munţilor Carpaţi (prima cifră reprezintă chintale, cea din paranteză exprimă valoarea în florini).

Anul	Grîu	Secară	Porumb	Ovăz	Orz şi malţ	Hrişcă alac, mei
1867	191	73	3 143	22	208	403
	(1 050)	(277)	(10 211)	(37)	(561)	(1 410)
1868	6 009	—	23 320	70	175	2 299
	(27 342)	—	(53 637)	(198)	(491)	(8 047)
1869	16 659	4 511	57 214	245	861	10
	(69 969)	(16 238)	(120 151)	(833)	(2 756)	(32)
1870	1 618	17 638	140 521	1 059	3 272	17
	(8 737)	(59 969)	(449 587)	(4 489)	(12 433)	(57)
1871	14 012	—	340 095	4 039	10 066	42 472
	(71 461)	—	(952 260)	(12 824)	(30 198)	(117 422)
1872	35 092	84 342	694 217	19 502	28 259	32 636
	(210 558)	(265 677)	(2 221 494)	(58 506)	(93 254)	(102 803)

După cum s-a arătat în capitolele precedente, în decursul veacurilor mtre ţările române a existat o diviziune socială a muncii datorită condiţiilor istorice menţionate. Deşi această diviziune n-a avut un caracter absolut, producţia agricolă era mai dezvoltată pe teritoriul românesc de la sud-est de Carpaţi, iar producţia meşteşugărească, manufacturieră şi a începuturilor industriei maşiniste era mai dezvoltată în Transilvania. În esenţă, această diviziune se menţine şi în perioada de după 1867.

[52] Ibidem, p. X—XI.
[53] Ibidem, p. 165.
[54] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 30.
[55] Ibidem, p. 42.

În acești ani, vechea Românie a expediat în Transilvania animale, produse animaliere și cereale în valoare medie anuală de 9 318 267 florini, ceea ce reprezintă 93,88% din trimiterile făcute de la sud și est de munți în Transilvania. În același timp, din Transilvania se aduceau în teritoriul statului român de atunci mai ales produse manufacturiere. Astfel, numai valoarea articolelor de țesături și tricotaje, piele, ceramică, sticlă, chimicale, metal, hîrtie, articole din lemn și lemn pentru construcții ș.a. se ridică în medie anuală la 4 742 613 florini, ceea ce reprezintă 84,39% din trimiterile ei în vechea Românie [56]. După cum s-a menționat la început, afară de mărfurile cuprinse în aceste statistici, din Banat s-au expediat în România cărbuni, metale cu diferite grade de prelucrare și alte produse industriale.

Astfel, caracterul complementar al economiei celor două părți ale teritoriului românesc este oglindit, în forma cea mai pură, în comerțul care a avut loc între ele în decursul istoriei. Industria meșteșugărească și manufacturieră din Transilvania s-a dezvoltat pe baza legăturilor economice existente de-a lungul veacurilor cu celelalte două țări românești.

Schimbul de mărfuri dintre țările române, „importul" de materii prime din Principatele dunărene și expedierea în sens invers de produse manufacturiere au determinat înființarea și dezvoltarea diferitelor meserii, precum și a multor ramuri ale industriei transilvănene. „Este adevărat că vechile noastre meserii — se spune în raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov — ca țesutul lînei, prelucrarea pieilor și blănurilor, confecționarea de pălării etc. din Brașov, Sibiu, Sighișoara ș.a. au luat ființă și au înflorit pe baza acestei aprovizionări cu materii prime"[57].

În dezvoltarea legăturilor economice dintre România și Transilvania un rol deosebit de important l-au jucat în anii 1867—1875 ca și în perioadele anterioare, negustorii români și ciobanii. Semnificativ e că în perioada dată, cu toți factorii potrivnici, comerțul Transilvaniei era în mare măsură efectuat de elementul românesc. „Pentru relațiile noastre de comerț și industrie din și spre România, românii sînt un element important. Ei aduc de acolo materie primă (lînă de oaie, piei, vite pentru măcelărie, pești de Dunăre și alte produse ale economiei agricole și animaliere). Din rîndurile lor provin negustorii care duc mărfuri transilvănene (brașovenii) către țările de la Dunărea de Jos, precum și arendașii, deveniți stabili pe terenurile de acolo"[58].

În acest sens, un rol deosebit de important l-au avut membrii Gremiului comercial român din Brașov. Ei dispuneau de o bogată experiență în domeniul comerțului, aveau numeroase legături de prietenie și rudenie în România și au jucat un rol deosebit de activ în desfășurarea unui comerț viu și eficient între cele două părți ale teritoriului românesc.

Din cauza concurenței întreprinderilor din apusul Imperiului austro-ungar, precum și datorită dificultăților create de autoritățile vamale imperiale în transportul mărfurilor prin trecătorile Carpaților, unele stabilimente industriale din Transilvania stagnau sau chiar se închideau, iar un număr mare de cetățeni din Transilvania au emigrat în vechea Românie.

[56] Calculat după comunicările statisticii oficiale maghiare citate.
[57] Bericht..., 1878 und 1879, Brașov. 1882, p. 73.
[58] Ibidem, p. 7.

Astfel, în anul 1870, din populaţia autohtonă a Transilvaniei au părăsit temporar ţara 16 994 persoane, din care 15 934 de pe teritoriul Camerei de comerţ şi industrie Braşov. Majoritatea s-au îndreptat de aici spre România veche. Într-adevăr, după cum arată recensămîntul din anul 1870, din cei 15 934 cetăţeni consemnaţi la rubrica absenteişti („Auslandabwesende") [59], 15 068 (11 416 bărbaţi şi 3 652 femei), adică 96%, au plecat în România [60].

Numărul transilvănenilor care îşi asigurau existenţa în teritoriul românesc constituit ca stat naţional era însă desigur mai ridicat decît cel indicat de cifrele de mai sus, deoarece recensămîntul a fost efectuat la 1 ianuarie 1870 cînd foarte mulţi dintre păstorii, muncitorii agricoli şi muncitorii constructori care lucrau în România se întorseseră pentru cîteva săptămîni acasă (timpul sărbătorilor şi perioada de iarnă cu activitate redusă).

După unele aprecieri contemporane, în anul 1870 au trecut cel puţin 10 000 păstori din Transilvania în vechea Românie [61]. Mulţi dintre aceşti păstori s-au stabilit definitiv dincolo de munţi. Astfel, în Satul Lung multe case erau părăsite, iar în regiunea Bran, în anii 1864—1870, numărul total al populaţiei n-a crescut, ci a scăzut la circa 8 000 de persoane. După cum arată I. Hintz — pe atunci secretar al Camerei de comerţ şi industrie din Braşov — acele 3 430 persoane care au trecut temporar din districtul Braşov în România şi cele 3 458 persoane din judeţul Făgăraş nu sînt însă, ca acum cîţiva ani, numai ciobani transhumanţi, ci este vorba — cum arată şi numărul ridicat al femeilor, 1 320 — de persoane care îşi caută existenţa ca muncitori sezonieri în România [62].

Întrucît sub unele aspecte această migraţie nu convenea autorităţilor maghiare, s-a dus o campanie de presă, s-au preconizat măsuri drastice împotriva acestor deplasări. Dealtfel emigrarea populaţiei din Transilvania în Principatele Române era un fenomen cunoscut în decursul istoriei. Este vorba, în primul rînd, de ciobanii români, care duceau turmele lor de oi la păşunat în Cîmpia Dunării. Ulterior, au trecut însă din Transilvania în vechea Românie şi muncitori agricoli. Dar acum mulţi români şi secui plecau cu plugurile, cu animalele de tracţiune şi alte unelte agricole pentru timp mai scurt sau mai îndelungat dincolo de munţi.

Dezvoltarea ascendentă mai susţinută ce s-a realizat după constituirea statului naţional român, s-a reflectat în faptul că teritoriul său a devenit un adevărat pol de atracţie pentru o categorie specială de persoane — personalul casnic din rîndurile populaţiei secuieşti şi alţi muncitori pentru activităţi casnice şi de cîmp. Ei au emigrat în număr tot mai mare acolo, fiind mai bine retribuiţi şi nu mai prost trataţi decît în Transilvania. Dezvoltarea construcţiilor de şosele, a căilor ferate, a podurilor şi construcţiilor administrative a atras mulţi muncitori din mediul rural şi urban în vechea Românie, unde respectivii cîştigau relativ bine. Numărul acestor muncitori flotanţi a crescut mai mult decît în perioada precedentă.

[59] I. Hintz, *Das wandernde Siebenbürgen*, Braşov, 1876, p. 14—15.
[60] *Ibidem*, p. 32 (tabel).
[61] *Ibidem*, p. 33.
[62] *Ibidem*, p. 38.

Acest exod se datora și faptului că în Transilvania condițiile de trai s-au înrăutățit în acest răstimp. Veniturile gospodăriilor și stabilimentelor modeste au scăzut, în timp ce impozitele au crescut. O necesitate firească, precum și interese materiale, îndreptau pe români, secui și sași în România, ce se afla în plin avînt economic [63].

În această perioadă, dezvoltarea economică impunea construirea unei rețele de căi ferate între țările române. Ca urmare, au fost elaborate mai multe proiecte de construcții feroviare, care au format obiectul tratativelor desfășurate de autoritățile vechii Românii cu diferite companii străine. Ele însă au fost abandonate. Realizarea acestor proiecte avea să aparțină perioadei următoare. În 1878 s-a făcut joncțiunea liniei ferate la Vîrciorova, iar în 1879 s-a realizat calea ferată dintre Ploiești și Predeal. Astfel, se legau căile ferate din România cu cele din Transilvania. Rețeaua de căi ferate avea să joace un rol însemnat în dezvoltarea legăturilor economice dintre cele două părți ale teritoriului național românesc.

Produsele industriei prelucrătoare din Transilvania nu numai că nu-și găseau piețe de desfacere în apusul imperiului, dar erau concurate pe piața locală. Această concurență se accentua mai mult pe măsură ce se scurgeau anii de la pierderea ultimelor rămășite ale autonomiei Transilvaniei. Cercurile oficiale ale Imperiului austro-ungar au căutat să mențină și să consolideze această situație. Dar Transilvania, pusă în inferioritate în cadrul imperiului, intensifică schimbul economic pe piețele românești de peste Carpați, imprimînd și mai mult prin aceasta, direcția de gravitație spre vechea Românie. Pentru Transilvania, desfacerea mărfurilor produse de manufacturile și atelierele meșteșugărești pe piețele din statul românesc constituit, ca și aducerea de animale, produse animaliere și cereale de peste munți, necesare pentru dezvoltarea diferitelor ramuri ale industriei, precum și pentru consumul populației, aveau, după cum reiese limpede din documentele sus-citate ale vremii, o importanță vitală. De aceea, camerele de industrie și comerț din Transilvania și îndeosebi membrii Gremiului comercial din Brașov și Camera de industrie și comerț din Brașov au promovat cu intensitate crescîndă lupta pentru dezvoltarea legăturilor economice cu vechea Românie.

[63] *Ibidem*, p. 47.

Capitolul VII

Evoluția legăturilor economice între Transilvania și România în anii 1876-1886

În anii care au urmat după reforma agrară din 1864 cînd are loc o mai accentuată dezvoltare a capitalismului, în rîndurile burgheziei din vechea Românie se dezvoltă o mișcare pentru o politică protecționistă susținută teoretic în scrierile lor de D. P. Marțian, B. P. Hasdeu, M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, de P. S. Aurelian ș.a. Sub presiunea burgheziei, în 1874, s-a votat legea pentru aplicarea unui tarif vamal care proteja unele mărfuri produse în țară, supunînd produsele similare importate la o taxă care ajungea pînă la 25% din valoarea declarată. În această perioadă, la îndemnul cercurilor industriale și bancare austriece, aveau loc tratative pentru încheierea unei convenții comerciale și de navigație dintre România și Austro-Ungaria. Prin adoptarea acestui act Imperiul austro-ungar recunoștea autonomia României și obținea în același timp condiții favorabile pentru exploatarea economică a ei, ceea ce însemna realizarea tradiționalelor planuri de expansiune spre gurile Dunării și în Balcani. Sub presiunea imperiului vecin, cercurile conducătoare ale României renunță la tariful autonom — în ciuda opoziției lui M. Kogălniceanu, I. Brătianu ș.a. — pentu a adopta unul convențional potrivit intereselor Austro-Ungariei.

Încheierea Convenției din 1875. Încercările guvernelor austro-ungare de eludare a aplicării ei. Convenția comercială dintre România și Austro-Ungaria s-a încheiat la 22 iunie/4 iulie 1875 pe 10 ani și a fost promulgată la 26 mai/7 iunie 1876. Ea a fost pusă în aplicare la 1/13 iulie același an. Dacă din punct de vedere politic acest tratat a deschis drumul semnării în 1876 și 1877 a unor convenții similare cu Rusia și Germania, precum și a unor aranjamente comerciale cu Franța, Italia, Anglia etc., prin care se afirma cu vigoare aspirația și lupta pentru cucerirea independenței de stat a României de sub suzeranitatea opresoare a Imperiului otoman, în schimb aplicarea ei avea să creeze complicații și să provoace daune însemnate pentru economia României. Felul în care cercurile conducătoare habsburgice au înțeles să aplice Convenția, a avut repercusiuni negative și asupra economiei Transilvaniei.

Aceste probleme au fost tratate documentat și convingător în studiile și monografiile apărute în țara noastră mai de mult sau în ultimii ani [1]. În paginile ce urmează, folosind date statistice oficiale, vom înfățișa cifre, unele mai puțin cunoscute, din care rezultă consecințele Convenției comerciale, precum și evoluția legăturilor economice dintre vechea Românie și Transilvania în această perioadă.

Convenția, întemeiată pe aplicarea tarifului acordat națiunii celei mai favorizate, urma să ușureze exportul de cereale, animale și produse animaliere din România în Austro-Ungaria și importul produselor industriale austro-ungare. Cerealele și vitele din România puteau fi exportate în Austro-Ungaria fără a fi impuse la taxe vamale. O serie de articole, dintre care menționăm mașinile de orice fel, cărbunii, petrolul, produsele chimice cuprinse în tabloul A anexat convenției, erau libere la import în România, iar altele menționate în tabloul B, care cuprindea diferite articole industriale de larg consum erau supuse la taxe reduse. Produsele necuprinse în cele două tabele A și B erau supuse la import la o taxă de 7% *ad valorem*. Tranzitul mărfurilor românești prin Austro-Ungaria și a celor austro-ungare prin România era scutit de orice taxă vamală. Companiile de navigație române și austro-ungare puteau obține în porturi terenurile necesare instalării birourilor, atelierelor și magaziilor, putînd face magazii considerate antrepozite, în conformitate cu legile în vigoare ale fiecăreia dintre cele două țări.

În perioada premergătoare Convenției (1871—1875), Austro-Ungaria era principalul partener în comerțul exterior al României, întrucît ea importa produse în valoare de 59 000 000 lei din exportul total de 156 297 303 lei al acesteia. Imperiul otoman ocupa locul al doilea cu 22 000 000 lei, după care urmau Franța, Anglia, Italia etc.[2]. Totodată, Austro-Ungaria era țara din care România importa cel mai mult, în anii 1871—1875 importul reprezentînd 40 000 000 lei, adică 40% din suma totală a importului [3].

[1] La lucrările citate pînă acum, adăugăm pe cele apărute în ultimii ani în care sînt înglobate principalele rezultate ale cercetărilor anterioare : *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, București, Edit. Acad., 1963, p. 215—218; *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Acad. 1964, p. 478—479; Carol Göllner, *Consecințele convențiilor vamale dintre Austro-Ungaria și România asupra vieții economice a Transilvaniei* (1875—1891), în „Studii", XXI (1968), nr. 2, p. 317—336; Carol Göllner, *Relațiile economice dintre Transilvania și vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, Edit. Acad. 1968, p. 255—265; Dr. Apostol Stan, *Formarea statului național român și semnificația sa pentru dezvoltarea economică*, în vol. *Progresul economic în România*, Edit. politică, 1977, p. 57.

[2] C.I. Băicoianu, *Istoria politicei noastre vamale și comerciale de la Regulamentul organic și pînă în prezent*, vol. I, partea I, București, 1904, p. 71.

[3] *Ibidem*, p. 75.

În primii ani după încheierea Convenţiei, Austro-Ungaria îşi consolidează poziţia de principal partener în comerţul exterior al României [4].

Convenţia a favorizat dezvoltarea comerţului dintre aceste state. În primii ani ai aplicării Convenţiei din 1875 s-au dezvoltat şi legăturile economice între ţările române. Schimburile „între Transilvania şi vechea Românie primesc un nou impuls prin Convenţia vamală intrată în vigoare în 1876, care a adus excepţionale avantaje exportului de produse industriale din Austro-Ungaria în România şi a intensificat, în schimb, importul de cereale şi de vite. Această convenţie stingherea astfel interesele latifundiarilor maghiari [5].

Austro-Ungaria constituia în continuare principalul debuşeu al României pentru vitele care se exportau, mai ales pentru vite cornute şi porci. Astfel, din 34 731 — media anuală a capetelor de vite mari exportate în total în perioada 1877—1881 — în Austro-Ungaria erau trimise anual 24 667, deci 71%, iar din 765 431 capete porcine, 738 432 capete, adică 96%.

În primii doi ani ai aplicării Convenţiei, exportul de animale din România era însemnat. De exemplu, în 1876 din România se exportau vite în valoare totală de circa 25 000 000 lei, iar în 1877 — 28 000 000 lei.

Ţări de proveniență	Media anuală în perioada 1871—1875	Media anuală în perioada 1876—1880
Austro-Ungaria	38 000 000	135 000 000
Anglia	23 300 000	45 000 000
Germania	5 900 000	23 000 000
Franţa	14 200 000	23 000 000
Italia	600 000	1 500 000
Rusia	3 100 000	15 500 000
Turcia	11 500 000	11 200 000
Alte state	3 100 000	8 400 000

Exportul României cunoaşte în acelaşi timp importante modificări

Ţări de destinaţie	Media anuală în perioada 1871—1875	Media anuală în perioada 1876—1880
Austro-Ungaria	58 900 000	76 600 000
Anglia	17 900 000	37 500 000
Germania	1 100 000	1 800 000
Franţa	18 900 000	20 600 000
Italia	2 700 000	4 700 000
Rusia	1 300 000	4 900 000
Turcia	36 100 000	38 000 000
Alte state	19 800 000	26 000 000

(Date după: G. D. Cioriceanu, *La Roumanie économique 1860—1915*, Paris, 1928, p. 152 şi 154).

[4] Importul României, în primii cinci ani ai aplicării convenţiei faţă de perioada precedentă.

[5] Carol Göllner, *Relaţiile economice dintre Transilvania şi vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, Edit. Acad., 1968, p. 258.

Din totalul acestui export, Austro-Ungariei îi revenea aproape 24 900 000 lei în 1876 şi 23 600 000 lei în 1877 [6]. În ceea ce priveşte valoarea porcinelor exportate, din totalul de 2 350 500 lei, exportul în Austro-Ungaria reprezenta 2 343 100 lei [7].

Din cauza numărului mare de animale exportate de România în Austro-Ungaria, moşierimea maghiară avea de înfruntat o puternică concurenţă. De aceea, sub presiunea moşierimii maghiare, cercurile conducătoare ale Imperiului austro-ungar au luat măsuri pentru reducerea importului de vite, piei, lînă şi cereale din România. Pe baza legii veterinare din 1874, începînd cu anul 1876, s-au pus tot felul de piedici importului de vite şi produse animaliere din România. Astfel, sub pretexte de ordin veterinar, a început chiar din anul aplicării Convenţiei o campanie puternic susţinută împotriva importului de produse agricole din România, campanie menită să zdruncine din temelie exportul românesc pe piaţa austro-ungară. În această direcţie s-a mers atît de departe, încît, cu toate măsurile veterinare luate în România, de multe ori vitele găsite sănătoase la controlul dinspre graniţa austro-ungară erau declarate bolnave la Budapesta şi se întorceau în ţară pe cheltuiala exportatorilor.

În 1878, exportul total de vite al României reprezenta 19 599 000 lei, în 1879 — 19 859 000 lei, pentru a scădea în anii 1880—1882 la cifra medie anuală de 12 953 000 lei, datorită diferitelor interdicţii, pentru ca după decretarea închiderii graniţei în 1882, să ajungă la 6 940 000 lei, cît a fost media anilor 1884—1886 [8]. În urma măsurilor luate de Austro-Ungaria, importul de vite din România a scăzut la 142 capete în 1885 şi 265 în 1886 [9]. Este evident că aceste măsuri au încălcat de fapt Convenţia din 1875.

Legăturile economice dintre Transilvania şi România în perioada 1876—1886. Măsurile luate de guvernele Austro-Ungariei au dus la restrîngerea legăturilor economice dintre România şi Transilvania, iar industria şi comerţul Transilvaniei au început să cunoască o perioadă de dificultăţi. Din această cauză, industriaşii, comercianţii şi camerele de comerţ şi industrie din Transilvania îşi manifestau nemulţumirea prin petiţii, articole de presă, rapoarte etc. în care cereau cu insistenţă întreţinerea unor legături economice normale cu România.

În cercurile comercianţilor şi industriaşilor transilvani închiderea graniţei cu România, care practic s-a făcut simţită de la sfîrşitul anului 1877, era considerată ca „cea mai mare calamitate". Ea a avut ca urmare interzicerea importului de vite şi îngreunarea celui de piei şi lînă.

În acest sens menţionăm că Societatea de comerţ din Sibiu a primit la 8 martie 1881 o circulară din partea Camerei de comerţ şi industrie din Braşov, prin care comunică dispoziţiile Ministerului Comerţului din Budapesta, precizîndu-se restricţiile privind importul de lînă, piei, seu, păr, brînză şi alte produse animaliere din România. În acelaşi document

[6] Calculat după : C.I. Băicoianu, *Contribuţiuni la politica noastră comercială. Problema convenţiunilor veterinare*, Bucureşti, 1903, p. 88, tabel B.
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem.*
[9] *Ibidem.*

se subliniază că „în privința importului de vite cornute se va menține închiderea strică a graniței, acestea se vor respinge în mod necondiționat" [10].

Industria și comerțul transilvan au început să simtă tot mai mult urmările politicii moșierilor unguri față de România, politică manifestată prin carantina instituită la 1877 și mai ales ulterior prin închiderea granițelor pentru vitele românești. „Pentru industria și comerțul transilvănean — se afirmă în raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov — nu poate fi concepută o apăsare mai mare decît aceste interziceri. La noi nu există o dorință mai generală și mai adînc simțită decît reîntoarcerea la comunicația liberă cu țara vecină (România — n.n.), de care bunăstarea noastră economică este strîns și profund legată" [11].

Cifrele de mai jos indică reducerea numărului de animale importate în Transilvania de peste Carpați, în anii 1876—1880.

Anul	Boi și tauri	Vaci, juncani și viței	Oi, capre, miei	Porci
1876	7 202	3 028	39 679	9 301
1877	9 294	2 866	116 331	28 319
1878	2	26	6 030	43 514
1879	521	14	274	55 425
1880	38	2 361	14 818	27 210[12]

Închiderea graniței cu România pentru aceste produse s-a făcut sub pretextul că ar fi o măsură împotriva molimei de vite din Orient [13]. Or, în raportul Camerei din Brașov adresat Ministerului Agriculturii, Industriei și Comerțului din Budapesta, se scrie că „boala de vite nu s-a mai ivit în România mai mult timp" [14].

Începînd din 1876 s-au luat măsuri pentru frînarea importului de lînă din România. În raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov pe anii 1878 și 1879, se arată că „în general, vechea economie transilvăneană a oilor și a produselor de oaie este în decădere. Importul însemnat al acestor produse din România suferă din cauza închiderii graniței, practicată mai mult sau mai puțin sever de patru ani" [15].

[10] Arh. St. Sibiu, fond nr. 66, Societatea germană de comerț Sibiu, mapa VII, doc. nr. 16, p. 1.

[11] Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt über die Gewerbe-, Handels- und Verkehrsverhältnisse im Kammergebiet (südöstliches Siebenbürgen) für die Jahre 1878 und 1879, Brașov, 1882, p. 34.

[12] Bericht..., 1878 und 1879, Brașov, 1882, p. 142—143; N.G.V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, p. 90.

[13] Bericht..., 1878 und 1879, Brașov, 1882, p. 88.

[14] Raportulu Camerei comerciale și industriale din Brașovu despre relațiunile industriale, comerciale și de comunicațiune pe teritoriul camerei pentru anii 1880 pînă la 1884, Brașov, 1886, p. 22.

[15] Bericht..., 1878 und 1879, Brașov, 1882, p. 88.

Datorită acestor restricţii importul de lînă — prin 14 oficii vamale transilvane [16] — se prezintă astfel :

Anii	Kilograme	Anii	Kilograme
1872	5 354 671	1877	3 378 648
1873	4 591 402	1878	3 129 313
1874	5 277 100	1879	2 022 619
1875	4 689 100	1880	2 000 840
1876	2 974 959	1881	1 863 803[17]

Din raportul întocmit în comun de către reprezentanţii camerelor de industrie şi comerţ din Cluj, Braşov şi Arad, reiese importanţa legăturilor economice dintre Transilvania şi România, în ceea ce priveşte industria lînii şi ce daune s-au adus acestei industrii prin închiderea graniţei. „Închiderea graniţei la 1877, în urma măsurilor sanitare — se scrie în acel raport — a ruinat industria de lînărie a judeţelor învecinate cu Braşovul, şi comerţul a luat alte căi, pentru că pe cînd Ungaria a observat cu rigoare condiţiile de contumacie, pe atunci prin vămile austriace trecea lîna ca material brut la fabricile din Moravia şi Boemia" [18].

Din cauza interzicerii importului de lînă, păstorii transilvăneni care veneau în România vindeau lîna în cantităţi tot mai mari negustorilor din Brăila şi Galaţi, de la care primeau „obişnuitele aconturi băneşti". Lîna era achiziţionată de reprezentanţii diferitelor firme din părţile apusene ale Imperiului austro-ungar. „Clienţii spălătoriilor de lînă din Braşov şi-au cumpărat lîna direct din România şi au transportat-o pe Dunăre" [19]. În aceste condiţii, spălătoriile de lînă din Braşov erau nevoite să aducă materie primă din România via Orşova.

Evident, acest lucru a creat nedumeriri şi nemulţumiri, deoarece „transportul şi cheltuielile de procurare a lînei nu sînt uşurate prin importul de lînă nespălată prin via Orşova, pe unde în mod de neînţeles este permis" [20]. Cu toate nemulţumirile şi protestele comercianţilor din Transilvania, în anii 1882—1884 importul de lînă a scăzut şi mai mult, importîndu-se anual cel mult 12 000 chintale [21].

Importul de lînă din România a devenit mai greu şi mai costisitor cu deosebire în urma interzicerii traficului de lînă nespălată prin trecă-

[16] Braşov, Timiş, Bran, Şanţul Vechi, Buzău, Poiana Sărată, Brazi, Sibiu, Turnu-Roşu, Duş, Tulgheş, Chimeş, Valea Uzei, Poiana Mărului.

[17] Raportulu Camerei Comerciale şi industriale din Braşovu... pe anii 1880—1884, Braşovulu, 1886, p. 23; Carol Göllner, *Consecinţele convenţiilor vamale dintre Austro-Ungaria şi România asupra vieţii economice a Transilvaniei (1875—1891)*, în „Studii", XXI (1968), nr. 2, p. 318.

[18] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj, Supliment la nr. 11 şi 12. Publicat în: „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor", Bucureşti, I (1885), p. 211.

[19] Raportulu Camerei Comerciale şi industriale din Braşovu... pe anii 1880—1884, Braşovulu, 1886, p. 23.

[20] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 296.

[21] Raportulu Camerei comerciale şi industriale din Braşovu... pe anii 1880—1884, Braşov, 1886, p. 23.

toarea Turnu Roşu. Deoarece importul a fost admis numai prin trecătoarea Timiş, pentru celelalte trecători trebuia să se ceară permis special de la Ministerul Comerţului.

Lîna care era adusă totuşi din România — în cantităţi mult reduse — pentru susţinerea unor întreprinderi ce erau în pragul falimentului, se prelucra „sub supraveghere poliţienească". Marea majoritate a întreprinderilor de prelucare a lînei, care s-au menţinut, îşi datorau existenţa şi funcţionau mai ales pentru că ele puteau să-şi desfacă mărfurile în România. În raportul menţionat se afirmă categoric că „existenţa acestei industrii în Transilvania este condiţionată de exportul în România" [22].

O particularitate a legăturilor economice ale Transilvaniei cu celelalte teritorii româneşti de la sud şi est de Carpaţi, evidentă în decursul veacurilor, consta în faptul că, în urma aprovizionării întreprinderilor transilvane cu materii prime, după prelucrarea lor, o mare parte din aceste produse erau trimise în Principatele dunărene. Acest lucru a continuat şi în anii 1875—1886. Principala piaţă de desfacere a produselor din Transilvania a continuat să fie — în pofida greutăţilor apărute în această perioadă — vechea Românie. Această situaţie este consemnată şi în raportul Camerei din Braşov, în următorii termeni : „teritoriul Camerei din Braşov, Transilvania ... prezintă această particularitate ... că îşi aduce materiile prime din ţările de la Dunărea de Jos şi le trimite înapoi sub formă de manufacturi de Transilvania... Importul nostru masiv din România... este în mîinile transilvănenilor" [23].

În ce priveşte însă exportul produselor întreprinderilor transilvane, în acelaşi raport se arată că, cu ani în urmă „negustorii din Valahia şi Moldova veneau ei înşişi la Braşov, stăteau aici cîteva săptămîni, pentru a cumpăra mărfurile braşovene de care aveau nevoie, respectiv le comandau, puneau ei înşişi să se împacheteze, după regulile existente, mărfurile cumpărate şi le transportau la locurile de destinaţie cu cărăuşi de aici" [24]. Într-o măsură mai mică decît în trecut, acest lucru a continuat şi în anii următori. „În ansamblu însă, de cîţiva ani, — se scrie în continuare în acelaşi raport — casele de export din Braşov, în frunte cu fraţii Stănescu, I. B. Boambă ş.a. sînt expeditorii pentru propriile lor prăvălii de „braşovenii" din Bucureşti şi din alte localităţi importante din România, cît şi pentru alţii de acolo care au comandat mărfuri. În oraşele României există străzi ce poartă numele „Braşovania", de la numeroasele prăvălii cu mărfuri „braşovene" şi întreprinzători din Transilvania vizitează cu aceste mărfuri direct şi marile tîrguri din România" [25].

[22] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj, supliment la nr. 11 şi 12. Publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor", Bucureşti, I (1885), p. 211.

[23] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 128.

[24] Ibidem, p. 132.

[25] Ibidem.

Produse ale industriei textile din Transilvania s-au exportat în România prin cele 14 vămi amintite, după cum urmează [26]:

Anul	Articole de lînă (calculat în kilograme)	Articole de in, țesături de iută (calculat în kilograme)
1876	192 004	307 381
1877	609 770	1 498 358
1878	512 390	884 160
1879	323 131	66 567
1880	273 739	62 901

Din aceste cifre rezultă că în primii ani ai aplicării Convenției (îndeosebi în 1877 și 1878) exportul acestor mărfuri din Transilvania a crescut, după care, din cauza greutăților ce s-au creat, în ceea ce privește aprovizionarea cu materii prime din România, scade în mod simțitor.

Din Transilvania se exportau în România straie și pături, glugi, postav gros pentru hainele țăranilor, zeghe, dimie, postav brut, covoare de lînă de tot felul, flanele numite „de Brașov", albe, colorate, vărgate, pături pentru cai (țoluri de Dîrste), etc. Din aceste mărfuri în 1883 s-au exportat în România „404 212 kg în valoare de 1 414 442 lei, din care sumă prin Oituz s-au exportat 17 144 kg în valoare de 60 004 lei, prin Predeal 245 483 kg în valoare de 859 197 lei, prin Turnu Roșu 12 241 kg în valoare de 42 843 lei"[27]. Deși în statisticile oficiale aceste date figurează la exportul din Austro-Ungaria în România, ele sînt de fapt „numai din Transilvania" [28].

Pe lîngă dificultățile menționate, economia Transilvaniei era dezavantajată și din cauza modului în care era concepută și aplicată Convenția din 1875, în ceea ce privește exportul de produse industriale. Astfel, pentru 100 kg postav din Brașov se prevedeau aceleași taxe vamale ca și pentru 100 kg postav fin de proveniență austriacă, deși acesta din urmă avea un preț întreit.

Proletarizarea micilor meseriași, din cauza concurenței la care erau supuse produsele lor din partea marii industrii, a fost firește, un proces social-economic obiectiv în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Dar el a fost în mod evident accelerat și agravat de frînarea legăturilor economice dintre țările române. Din aceste cauze, la un sfert de veac de la includerea Transilvaniei în sistemul vamal unic al Imperiului habsburgic, numărul atelierelor de postăvărie și țesătorii de lînă, îndeosebi în regiunile din sud-estul Transilvaniei, se redusese la jumătate. În anii 1883—1885, de pildă, în Brașov, Sibiu și Cisnădie lucrau la țesutul lînei peste 3 000 de persoane, dintre care 400 meșteri-patroni cu 150 ajutoare și 2 490 femei, fără a include în aceste cifre și industria casnică despre care nu avem date precise. Cu aproximativ 20 de ani mai înainte, adică

[26] Ibidem, p. 214—215.

[27] Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj, supliment la nr. 11 și 12, publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei Comerțului și Domeniilor", București, I (1885), p. 211—212.

[28] Ibidem, p. 212.

în anii premergători instaurării dualismului, numărul lucrătorilor din această ramură era dublu [29]. În acea perioadă industria prelucrării lînei era foarte extinsă atît în judeţul Braşov, cît şi în judeţele vecine. Se prelucra atît lîna obţinută în Transilvania, cît şi cea adusă din România, de unde se importa anual lînă în valoare de 2 000 000—2 300 000 florini. Înainte de 1850 activitatea spălătoriilor de lînă era mult mai extinsă decît în anii 1883—1885. Numai în Braşov funcţionau 15—20 spălătorii, unde 200—300 muncitoare lucrau timp de 5—6 luni pe an [30].

În Transilvania a existat o industrie înfloritoare a prelucrării pieilor, mai ales în regiunile sud-estice. Această ramură industrială din raza de cuprindere a Camerei de comerţ şi industrie din Braşov avea nevoie de însemnate cantităţi de piei crude, ce erau procurate în mare măsură din România, cele 20 000 piei de vite mari şi aproximativ 1 500 piei de cai, obţinute anual, prin posibilităţile locale nefiind suficiente. Anual, aceste întreprinderi mai aveau nevoie de încă 30 000—35 000 bucăţi, care proveneau în cea mai mare parte de peste munţi [31]. Pentru prelucrare, se aduceau de asemenea, piei din alte regiuni ale Transilvaniei, precum şi din Ungaria şi Rusia. Comerţul cu vite şi piei de vite aduse din România cunoscuse în deceniile anterioare încheierii Convenţiei comerciale o extindere considerabilă în Transilvania, mai ales la Braşov [32].

După 1877 însă, acest import era împiedicat de guvernul de la Budapesta pentru a apăra interesele marilor crescători de vite din Ungaria. Măsurile de închidere a graniţei luate între anii 1877—1879, precum şi „dezinfectarea pieilor" aduse din România, care se făcea la graniţă prin înmuierea lor într-o baie de apă sărată, făceau imposibil comerţul prin „depozitarea de piei în cantităţi mari" [33], cum s-a făcut pînă atunci la Braşov. Referindu-se la aceste probleme, raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj constată că „pieile celor 16 000—18 000 vite consumate aici anual nu acoperă nevoile tăbăcarilor noştri" şi că „cea mai mare parte a pieilor necesare industriei era adusă din România" [34]. Documentele vremii atestă că, în timp ce existau restricţii în ceea ce priveşte aducerea de piei în Transilvania din România, ele treceau liber prin vămile austriece. De exemplu, referitor la această problemă, în raportul Camerelor de comerţ şi industrie din Cluj, întocmit în colaborare cu reprezentanţii Camerelor din Braşov şi Arad, se exprimă nemulţumirea că la închiderea graniţelor cu România „s-a ivit împrejurarea curioasă că pe cînd în Transilvania nu s-au putut importa pieile crude, prin vămile austriece au trecut" [35].

[29] Ibidem, p. 210.

[30] Ibidem, p. 211.

[31] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 94.

[32] Ibidem.

[33] Ibidem.

[34] A koloszvári kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete kozgozdasági viszonyairol az 1886, 1887, 1888, ès 1889 evben (Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj asupra situaţiei economice, pe anii 1886, 1887, 1888 şi 1889), Cluj, 1890, p. 36. (în continuare: traducerea românească a titlului prescurtat).

[35] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj, supliment la nr. 11 şi 12. Publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor", Bucureşti, I (1885), p. 205.

Mai mulţi tăbăcari din Transilvania au adus în 1879, pe căi indirecte, piei din vechea Românie, ceea ce i-a costat mult din cauza cheltuielilor mari de transport. Drept consecinţă, mulţi industriaşi şi-au redus lucrările, unii dintre ei fiind chiar nevoiţi să-şi închidă întreprinderile şi atelierele din cauza lipsei de materii prime.

Din România, prin 18 oficii vamale [36] s-au importat piei şi blănuri, după cum urmează :

În anul	1874	741 800 kilograme
,,	1875	780 850 ,,
,,	1876	635 216 ,,
,,	1877	608 410 ,,
,,	1878	319 121 ,,
,,	1879	610 967 ,,[37]

În perioada 1880—1884, atît comerţul cu piei de animale, cît şi prelucrarea lor au continuat să stagneze. Cu toate că sub presiunea industriaşilor şi comercianţilor transilvani s-au făcut în acei ani unele mici înlesniri privind importul pieilor de vite din România, iar în 1880 pantofarii şi cizmarii din Braşov au primit comenzi ,,de mai multe mii de perechi de încălţăminte pentru armată" [38], industria pielăriei şi articolelor din piele întîmpinau mari greutăţi. ,,Pielarii, papucarii, curelarii noştri suferă tot mereu" [39], se scria în raportul Camerei din Braşov.

Exportul în România al mărfurilor confecţionate din piele, efectuat prin 14 oficii vamale transilvănene menţionate mai sus, a oscilat astfel :

În anul	1876	142 708 kilograme
,,	1877	325 680 ,,
,,	1878	391 749 ,,
,,	1879	151 641 ,,
,,	1880	124 874 ,,[40]

Reducerea posibilităţilor de aprovizionare cu materii prime din vechea Românie, a întreprinderilor şi atelierelor de prelucrarea şi confecţionarea articolelor din piele, a determinat scăderea producţiei. Acest lucru, la rîndul său, a influenţat negativ exportul. Astfel, din datele de mai sus, se poate observa că volumul relativ ridicat al importului de materii prime din vechea Românie în anii 1874—1876 a avut ca urmare creşterea cantităţii de articole confecţionate din piele, exportate în următorii doi ani în România. Reducerea importului de piei din România, din cauza restricţiilor vamale, a dus la scăderea volumului articolelor din piele exportate în anii următori.

Din aceste cauze, ,,industria tăbăcăriei a decăzut în ţinutul Camerei comerciale din Timişoara şi în Transilvania" [41]. În Braşov, spre exemplu,

[36] Braşov, Timiş, Branul de Sus, Branu de Jos, Şanţul Vechi, Buzău, Poiana Sărată, Brazi, Sibiu, Turnu-Roşu, Duş, Tulgheş, Chimeş, Poiana Mărului, Oituz, Vulcan, Cluj, Valea Uzei.

[37] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p.95.

[38] Raportulu Camerei comerciale şi industriale din Braşovu..., pe anii 1880—1884, Braşov, 1886, p. 129.

[39] Ibidem.

[40] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 222—223.

[41] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj, supliment la nr. 11 şi 12. Publicat în ,,Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor", Bucureşti, I (1885), p. 205.

prin anul 1870 „erau 38 fabricanți de pielărie, care exercitau o industrie frumoasă în casele proprii, acestea s-au redus la 8, ceilalți începînd cu industria și-au pierdut și casele" [42]. Reduceri asemănătoare au avut loc și la Reghin, Sân-Georgiu, Odorhei și în alte orașe [43]. „Această stare ruinătoare pentru industria din Transilvania s-a produs nu numai prin relațiunile de import a produselor brute, ci și prin condițiunile vamale relative la exportul în România a pieilor lucrate, pentru că în convențiunea presentă unii articoli relative la acestea mărfuri sînt rău redactați și clasificația greșită" [44]. În Transilvania și Banat, mărfurile din piele se confecționau în ateliere mici de cismărie, pielărie, curelărie și șelărie. De exemplu, conform statisticii oficiale din 1881, pe teritoriul Camerei de comerț și industrie din Cluj erau 1 500 meșteșugari cismari care lucrau în ateliere proprii, pe teritoriul Camerei din Brașov erau 1 520 meșteșugari cu 1 450 ajutoare, iar pe teritoriul Camerei din Timișoara 2 074 meșteșugari, cu aproape tot atîtea ajutoare [45]. În total, pe teritoriul acestor trei Camere „mărginașe cu România, 9 000 se ocupă cu cismăria și 7 800 curelari și șelari care lucrează pe socoteală proprie avînd încă o dată pe atîtea ajutoare. Meșteșugarii de pe teritoriul Camerelor din Brașov și Timișoara confecționează articole de calitate inferioară pentru exportul în România, prin urmare asupra acestora apasă greu vămile, cari nu sînt în proporție cu calitatea mărfurilor" [46]. Acești meșteșugari produceau îndeosebi mărfuri cerute de masele țărănești de pe teritoriul patriei noastre.

În Convenția comercială din 1875 taxele vamale la o serie de produse din piele fiind fixate global sub aceeași denumire, „ordinare și fine", numai după greutate (nu se avea în vedere și valoarea lor), mărfurile din Transilvania — mai grele — erau dezavantajate în raport cu cele din Austria. „Țările austriace mai înaintate în industrie au făcut tot ce le-a stat în putere pentru asigurarea intereselor proprii; la calcularea vămilor de 7% au ruinat industria noastră, a cărei producte fiind grele represintă valoare mică" [47]. De exemplu, la pielea tăbăcită obișnuită, în loc să se ia în considerare valoarea ei și să se prevadă o vamă de 40 lei pentru 100 kg „în urma redacterei greșite (a unor clauze din convenția comercială — n.n.) și pieile ordinare s-au vămuit cu 70 lei conform art. 318, prin urmare industria noastră, care produce numai articoli ordinare, a fost atacată în existența sa" [48].

Pentru remedierea acestei situații, Camerele de comerț și industrie din Transilvania scriau guvernului din Budapesta, că „dacă voim a susține exportul nostru în România cu mărfuri de curelărie și șelărie ordinare, pe cari locuitorii le cumpără în măsură mare, este necesar ca materiile acestea să se precizeze mai bine. După redacțiunea de astă-zi manufacturile austriace, cu mult mai fine, sînt favorizate" [49].

Ele cereau cu insistență revizuirea articolelor din Convenție privind exportul peste Carpați al mărfurilor confecționate din piele și stabilirea

[42] Ibidem.
[43] Ibidem.
[44] Ibidem.
[45] Ibidem, p. 208.
[46] Ibidem.
[47] Ibidem, p. 205.
[48] Ibidem, p. 205—206.
[49] Ibidem, p. 208.

unor taxe vamale echitabile, care să contribuie la asigurarea schimbului normal de mărfuri între ţările române.

În interesul marilor crescători de vite maghiari, cercurile conducătoare ale monarhiei austro-ungare au luat aşadar o serie de măsuri pentru a reduce numărul de vite şi cantităţile de lînă şi piei ce se aduceau din România în Transilvania. Este de menţionat că, în acelaşi timp, pentru întreprinderile din apusul şi centrul Imperiului habsburgic se continua importul din România al pieilor de animale şi al unor cantităţi sporite de lînă. Măsurile amintite au lovit o serie de întreprinderi transilvane, care de la înfiinţarea lor utilizau materii prime aduse de peste Carpaţi. Astfel, aceste întreprinderi au fost nevoite să-şi reducă producţia, iar multe dintre ele şi-au închis porţile. Din această cauză, s-au redus şi cantităţile de produse manufacturate şi meşteşugăreşti desfăcute în România.

Analiza datelor de mai sus privind schimbul de mărfuri între România şi Transilvania indică — mai ales după anii 1877—1878 — o frînare arbitrară a legăturilor economice dintre ele, fapt ce a avut urmări negative asupra economiei de pe ambele versante ale Carpaţilor.

În exportul făcut de România în Transilvania, alături de animale şi produse animaliere (îndeosebi lînă şi piei), un loc important, în această perioadă, l-au ocupat cerealele. Conform unui acord suplimentar la Convenţia din 1875, cerealele produse şi importate din România erau scutite de vamă. În perioada 1876—1880, în Transilvania s-au importat cereale din România, numai prin cele 14 oficii vamale menţionate, după cum urmează :

În anul 1876	13 364 489	kilograme
,, 1877	37 853 906	,,
,, 1878	27 080 752	,,
,, 1879	12 601 769	,,
,, 1880	22 317 050	,,[50].

În acest fel, atît pentru industria morăritului şi a spirtului [51], cît şi pentru consumul populaţiei din Transilvania şi Banat, se aduceau însemnate cantităţi de cereale din vechea Românie.

Grîul era cumpărat îndeosebi pentru industria morăritului [52], iar porumbul şi orzul pentru fabricile de spirt. Industriaşii de spirt transilvani recurgeau în mare măsură şi în mod permanent la importul din România. Camera de comerţ şi industrie din Cluj aprecia la 1880 că ,,Transilvania prin aşezarea ei geografică în vecinătatea României, ţară ce produce o mare cantitate de porumb excelent, este chemată să folosească această împrejurare, să importe porumb, să-l prelucreze în fabrici şi să-l valorifice în străinătate ca un produs industrial, iar produsele secundare să le utilizeze în scopul fabricaţiei spre folosul propriu'' [53].

[50] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 136—137.

[51] Pe teritoriul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj, la 1874 erau 79 întreprinderi industriale, din care funcţionau 69 producînd 171 915 hl de spirt (Raportul Camerei de comerţ şi industrie pe anul 1878, Cluj, 1879, p. 163).

[52] Morile mecanizate s-au extins în Transilvania în aşa măsură, încît nu mai era nevoie, să se aducă făină din altă parte (Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj pe anul 1878, Cluj, 1879, p. XI).

[53] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj pe anul 1880, Cluj, 1881, p. 132.

Totodată, Camera de comerț și industrie din Timișoara, în raportul său pe anul 1882, preciza că: „Grîu și porumb am importat numai din România. Ambele pot fi socotite importante" [54]. Grîul îl cumpărau „îndeosebi morile", iar porumbul îl cumpărau mai ales „consumatorii particulari". Astfel, „industria de morărit... a încheiat bilanțul cu un beneficiu apreciabil" [55]. În același Raport se arată că „Timișoara reprezintă un consumator și un tîrg de cereale atît de important care în condițiile actuale nu pot fi neglijați" [56].

Din analiza cifrelor de mai sus rezultă că, la începutul perioadei de aplicare a Convenției a avut loc — în mod firesc — o creștere a cantităților de cereale aduse din vechea Românie în Transilvania. Din această cauză, moșierii din imperiu aveau de înfruntat o concurență serioasă. Ulterior, în interesul lor, s-au luat măsuri pentru a se reduce aceste cantități, fapt ce a pus în dificultate industria de morărit și de spirt din Transilvania.

Dintre produsele alimentare care erau aduse în Transilvania din România în cantități însemnate, mai menționăm: produsele lactate, peștele, fructele și legumele proaspete. De exemplu, în perioada 1871—1880, s-a adus brînză de oaie anual în medie 125 843 kilograme [57].

De asemenea, s-au adus pește, raci, melci, după cum urmează:

Anul	Pește sărat și afumat	Pește proaspăt, raci și melci
1876	145 462 kg	2 678 kg
1877	328 215 „	10 334 „
1878	366 234 „	8 115 „
1879	416 880 „	19 244 „
1880	974 317 „	36 608 „[58]

În decursul a 10 ani (1871—1880) s-au adus fructe și legume proaspete în medie anuală de 612 624 kg [59].

Un loc important în economia Transilvaniei l-a ocupat industria forestieră. Exploatarea pădurilor, îndeosebi a celor de stejar, s-a intensificat odată cu începerea construirii rețelelor de căi ferate din Transilvania și România. De asemenea, ca urmare a dezvoltării extracției de țiței în România, a crescut și importul de material lemnos adecvat, pentru butoaiele necesare depozitării acestuia. S-a adus lemn și pentru diferite construcții, pentru confecționarea căruțelor, uneltelor ș.a.

În Transilvania, în deceniile 6—8 a sporit și producția de cărbune utilizat drept combustibil, îndeosebi pentru transportul pe căile ferate —

[54] Raportul Camerei de comerț și industrie din Timișoara pe anul 1882, Timișoara, 1884, p. 7—8.

[55] Ibidem, p. 2.

[56] Ibidem, p. 7—8.

[57] Bericht..., 1878 und 1879, Brașov, 1882, p. 148—149. În anii 1876—1880, au fost aduse (prin 14 oficii vamale) următoarele cantități de brînză: în 1876 = 43 819 kg; în 1877 = 122 909 kg; în 1878 = 110 496 kg; în 1879 = 113 848 kg; iar în 1880 = 113 152 kg.

[58] Ibidem, p. 140—141.

[59] Ibidem, p. 238.

ce crește relativ repede în această perioadă — precum și în unele întreprinderi.

Dezvoltarea industriei forestiere și a celei de extracție a cărbunelui se oglindesc și în exportul produselor lor în România. Astfel, prin cele 14 oficii vamale, au fost transportate următoarele cantități: 3 462 mc în 1878; 583 481 mc în 1879; 1 272 854 mc în 1880 [60]. Cantități însemnate de cărbuni se aduceau din Banat. De peste Carpați se trimiteau diferite mărfuri din lemn, dintre care menționăm cunoscutele „lăzi brașovene". Prin oficiile vamale amintite au fost aduse astfel de articole, după cum urmează: în 1876 = 540 725 kg; în 1877 = 1 337 445 kg; în 1878 = 1 294 908 kg; în 1879 = 2 220 007 kg; în 1880 — 1 545 721 kg [61]. În perioada 1871—1880 s-au adus prin aceleași puncte de vamă, anual în medie cîte 754 căruțe și sănii [62].

În perioada 1871—1880, din Transilvania s-au adus fier și oțel în România (prin 14 oficii vamale) anual în medie, cîte 467 805 kg, mașini și organe de mașini = 23 150 kg; diferite mărfuri din fier și oțel = 222 224 kg [63].

În anii 1876—1880, acest export (calculat în kilograme) s-a modificat astfel:

Anul	Fier și oțel	Mașini și organe de mașini	Diferite mărfuri din fier și oțel
1876	310 225	5 056	112 742
1877	406 881	77 409	520 779
1878	770 673	45 747	552 244
1879	470 975	46 286	251 517
1880	419 341	36 380	299 019 [64]

Metale cu diferite grade de prelucrare, mașini și îndeosebi unelte agricole se aduceau și din Banat. De exemplu, după cum este consemnat în Raportul Camerei de comerț și industrie din Timișoara „în atelierele de mașini ale Societății industriei de fier din Nădrag... s-au produs în 1882, 2 877 pluguri și 563 măji metrice cu cuie diferite, pentru care materia primă a fost procurată din uzinele de fier și domeniile proprii. Numărul plugurilor fabricate în acest an a fost cu 877 mai mare decît în 1881 și întreaga cantitate a fost exportată în România, la Giurgiu" [65].

În decursul deceniului 1871—1880 s-au adus în medie anual: articole de ceramică = 547 937 kg; sticlă și articole de sticlă = 302 152 kg; hîrtie = 508 795 kg; produse chimice, coloranți și medicamente = 18 098 kg; lumînări și ceară = 56 598 kg; ape minerale = 528 391 kg; precum și alte mărfuri produse de întreprinderile și atelierele din Transilvania.

[60] Bericht..., 1878 und 1879, Brașov, 1882, p. 206—207.
[61] Ibidem, p. 222—223.
[62] Ibidem, p. 228—229.
[63] Ibidem, p. 224—229.
[64] Ibidem.
[65] Raportul Camerei de comerț și industrie din Timișoara pe anul 1882, Timișoara, 1884, p. 73.

În anul 1858 a luat naştere prima întreprindere transilvană de petrol şi păcură. Între anii 1866—1877, numărul distilăriilor de petrol a crescut cu 6 (5 la Braşov şi una la Ciuc Ghimeş) [66]. Ele aveau ca materie primă ţiţeiul adus din România. Petrolul rafinat în întreprinderile din Braşov se desfăcea în Transilvania, pînă la Oradea şi Arad (la Cluj se rafinau cantităţi mai reduse). Pentru rafinăria din Oraviţa, ţiţeiul era adus tot din România. La Oraviţa se obţinuseră rezultate bune în rafinarea ţiţeiului. „Ţiţeiul românesc rafinat în această întreprindere — se arată în Raportul Camerei din Timişoara — poate fi comparat, cu deplin curaj, cu cel rafinat în America" [67]. Produsele acestei rafinării erau desfăcute mai ales în Banat. Cu toate că taxele vamale şi tarifele de cale ferată erau ridicate, iar petrolul american exercita o puternică concurenţă, industria transilvană a petrolului se dezvolta datorită surselor de ţiţei aflate în apropiere [68]. „În privinţa petrolului — se scria în Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj — semnalăm o situaţie favorabilă. O parte din ce în ce mai mare a consumului revine produselor de distilărie din Braşov şi astfel acestea sînt într-o oarecare măsură produse interne, dat fiind că materia primă e furnizată de puţurile de petrol din România" [69].

Astfel, pentru distileriile din Braşov s-au importat următoarele cantităţi de ţiţei [70]:

Anii	Chintale	Anii	Chintale
1872	6 700	1876	6 132
1873	10 066	1877	17 105
1874	8 520	1878	32 588
1875	11 133	1879	50 196

Producţia de petrol realizată cu ţiţei din România de întreprinderile din Braşov, precum şi cele din împrejurimi, era rentabilă. „Calea ferată înlesneşte importul de ţiţei. Producţia de petrol în aceşti cinci ani (1880—1884), a crescut cu 20—25%. Desfacerea s-a extins chiar şi în acele părţi ale Transilvaniei, unde se impusese mai mult comerţul cu petrol american şi galiţian" [71].

Legăturile economice reciproce dintre România şi Transilvania nu sînt oglindite, firește, numai de cifrele statisticii din domeniul schimburilor comerciale, menţionate mai sus. Prin trecătorile Carpaţilor era un continuu du-te-vino de păstori, ţărani, lucrători, meseriaşi, comercianţi etc. „Într-un singur an, 1885, mocanii au adus turme şi cirezi de 800 000 oi şi 40 000 vite la iernat în cîmpia Dunării. Mii de muncitori sezonieri români, secui şi saşi treceau graniţele pentru a asigura prin bani agonisiţi în vechea Românie existenţa familiilor lor în Ţara Bîrsei, secuime sau Ţara Oltului" [72].

[66] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 333.

[67] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Timişoara pe anul 1882, Timişoara, 1884, p. 97.

[68] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 334.

[69] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj pe anul 1879, Cluj, 1880, p. 167.

[70] Bericht..., 1878 und 1879, Braşov, 1882, p. 30.

[71] Raportulu Camerei comerciale şi industriale din Braşovu..., pe anii 1880—1884, Braşov, 1886, p. 151.

[72] Carol Göllner, *Relaţiile economice dintre Transilvania şi vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, Edit. Acad., 1968, p. 259.

Consecințele aplicării Convenției asupra economiei României. Pe motivarea întemeiată a recunoașterii implicite a autonomiei vamale față de Imperiul otoman, guvernul conservator — dominat de moșierime — condus de Lascăr Catargiu a sacrificat interesele industriei românești de toate categoriile, spre a cîștiga pentru produsele agricole moșierești piața austro-ungară.

În perioada de aplicare a Convenției comerciale, piața României era inundată de fabricatele venite din Austro-Ungaria. Concurența mărfurilor din Austro-Ungaria a lovit puternic în meșteșugurile și industria care începuseră să se dezvolte în România.

Întreprinderile industriei prelucrătoare și mai ales atelierele meșteșugărești din vechea Românie nu puteau face față concurenței mărfurilor exportate de Austro-Ungaria și, din această cauză, multe din ele s-au închis. Mulți meseriași au devenit muncitori cu ziua sau servitori. Situația lucrătorilor se înrăutățește. Abia trecuseră cîțiva ani de la încheierea Convenției comerciale, iar exportul în România al mărfurilor produse de Austro-Ungaria crescuse în mare măsură și cu asemenea profituri, încît, după cum arată N. Iorga, devenea treptat o „anexiune economică exploatatoare" [73]. În același timp, modul în care s-au stabilit și aplicat tarifele vamale [74]

Anul	Importul României din Austro-Ungaria	Exportul României în Austro-Ungaria	Diferența import-export
1871	37 029	49 635	+ 12 606
1872	38 773	61 688	+ 22 915
1973	49 348	68 769	+ 29 421
1874	48 308	55 476	+ 7 168
1875	40 206	38 735	— 1 471
1876	78 885	73 791	— 5 054
1877	179 783	90 134	— 89 449
1878	168 043	67 274	— 100 769
1879	124 755	68 857	— 55 899
1880	126 401	82 959	— 43 442
1881	134 963	72 132	— 62 831
1882	134 515	74 706	— 59 809
1883	153 973	71 478	— 82 495
1884	129 867	70 392	— 59 475
1885	120 684	83 783	— 36 901

[73] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, Epoca mai nouă*, București, 1920, p. 179.

[74] „La 1875 tariful austro-ungar ne scutea caii, la 1882 ne impunea taxa de 25 lei. Grăsimea, slănina etc. plăteau 13 lei 100 de kg la 1875. La 1879 plăteau 20 lei, iar în 1882, 40 lei noi pe cînd la noi se plătea aceeași taxă de 12 lei, iar caii erau scutiți de plată. Alimente preparate la 1875, plăteau 78 lei 100 de kg, la 1879, 87 lei și la 1882 plăteau 125 lei, iar la noi invariabil 36 lei. Pește marinat în 1875, 50 lei, în 1879, 87 lei, în 1882, 125 lei, iar România invariabil 20 lei etc. etc...".

„Pe cînd noi nu am ridicat niciodată o taxă la aceste produse austro-ungare în tot timpul cît a durat convențiunea, Austria a schimbat-o de trei ori în defavoarea noastră. Prin urmare, este ceva exorbitant nesiguranța comerțului nostru care la 1875 avea un tarif, la 1879 alt tarif și în 1882 altul și mai urcat" (I.A. Sturdza, în *„Dezbaterile Adunării deputaților"*, 4 iunie 1886, p. 1 764).

favoriza unilateral Imperiul habsburgic [75]. Dacă în anii premergători Convenției, balanța comercială a României cu Austro-Ungaria era activă, în perioada aplicării ei, a înregistrat mari deficite, după cum rezultă din datele de la p. 194 (în mii lei) [76].

Așadar, această convenție s-a încheiat în avantajul unilateral al industriei și comerțului austriac. Prin joncțiunea liniilor ferate române cu cele austro-ungare, la Vîrciorova și Predeal, precum și prin navigația pe Dunăre, Austria a beneficiat, de asemenea, de o reducere simțitoare a cheltuielilor de transport pentru fabricatele sale. Concurența acestor produse a însemnat o grea lovitură dată industriei începătoare în România.

[75] Pentru a face o comparație între tarifele vamale ale României și cele ale Austro-Ungariei, în perioada aplicării Convenției vom lua ca exemplu taxele vamale la care au fost supuse cîteva articole:

Denumirea produselor	România	Austro-Ungaria
Cai	scutiți	25 lei cap
Boi, vaci etc.	5 lei cap	25 lei cap
Porci	2,50 lei cap	7,50 lei cap
Carne proaspătă și sărată	4 și 65 lei/100 kg	15 lei/100 kg
Carne afumată și cîrnățărie	20 lei/100 kg	15—50 lei/100 kg
Unt proaspăt și sărat	12 lei/100 kg	25—40 lei/100 kg
Brînzeturi	12 lei/100 kg	25 lei/100 kg
Făină	scutit	3,75 lei/100 kg
Pîine	2 lei/100 kg	3,75 lei/100 kg
Paste făinoase	scutite	15 lei/100 kg
Scrobeală	3,40 lei/100 kg	15 lei/100 kg
Zahăr	20 lei/100 kg	50 lei/100 kg
Vin	5% din valoare	50 lei/100 kg
Lumînări stearice	25 lei/100 kg	27,50 lei/100 kg
Lumînări din seu	8 lei/100 kg	15 lei/100 kg
Încălțăminte	45—90 lei/100 kg	87—125 lei/100 kg
Blănărie	60 lei/100 kg	25—125 lei/100 kg
Diferite țesături din lînă	30—160 lei/100 kg	22—375 lei/100 kg
Covoare lînă	30 lei/100 kg	30—100 lei/100 kg
Pîslărie	20—175 lei/100 kg	22—200 lei/100 kg
Țesături diferite din bumbac	20—90 lei/100 kg	60—500 lei/100 kg
Pînzeturi de cînepă sau in	10—30 lei/100 kg	5—100 lei/100 kg
Pînză de olandă, driluri	31—49 lei/100 kg	50—300 lei/100 kg
Stofe de lînă amestecate cu mătase	135 lei/100 kg	125—250 lei/100 kg
Olărie de rînd	1,25 lei/100 kg	5 lei/100 kg
Olărie fină	16 lei/100 kg	37,50 lei/100 kg

(Datele sînt reproduse din lucrarea lui P.S. Aurelian, *Politica noastră comercială față de Convenția de comerciu*, București, 1885, p. 84—86).

[76] C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul organic pînă în prezent*, vol. I, partea I, București, 1904, p. 188—189 (Tabelul A) și p. 198—199 (Tabelul B).

Convenţia vamală, care a intrat în vigoare la 1876, asigurase mari avantaje exportului de produse industriale din Imperiul habsburgic în România şi urma să creeze condiţii favorabile pentru intensificarea exportului de vite, produse animaliere şi cereale din ţara noastră în Austro-Ungaria. Însă, sub presiunea moşierimii maghiare, în anii 1877 şi 1881—1882, guvernele Austro-Ungariei au căutat să eludeze aplicarea Convenţiei vamale, îndeosebi în ceea ce priveşte importul de vite din România.

Austro-Ungaria a reuşit să ruineze această ramură a comerţului exterior al României şi a influenţat în modul cel mai negativ asupra economiei ei animaliere [77].

Aplicarea acestei Convenţii a avut deci urmări din cele mai negative asupra industriei, agriculturii şi comerţului României. De asemenea, ea (cît şi unele măsuri luate în timpul convenţiei, legate de aceasta) a lovit şi industria din Transilvania, deoarece cercurile conducătoare ale monarhiei austro-ungare urmăreau să transforme această provincie într-o sursă de materii prime şi într-o piaţă de desfacere pentru produsele industriei din centrul şi apusul imperiului. Din această cauză, politica Imperiului habsburgic faţă de Transilvania şi România a adus mari daune economiei din teritoriile româneşti situate de o parte şi de alta a Carpaţilor.

Pregătirile privind încheierea unei noi Convenţii. Poziţii diferite. Eşecul tratativelor. În ianuarie 1886 între Austro-Ungaria şi România au început negocieri pentru reînnoirea Convenţiei comerciale care expira în iunie. În vederea acestui eveniment camerele de comerţ şi industrie precum şi diferite asociaţii economice din Austro-Ungaria au fost invitate, încă din primele luni ale anului 1885, să dezbată conţinutul şi modul de aplicare a Convenţiei din 1875. Ele erau solicitate să trimită materiale în care să fie analizate temeinic rezultatele aplicării acestei convenţii şi să cuprindă propuneri privind încheierea unei noi convenţii.

[77] Valoarea exportului de animale domestice din vechea Românie în perioada 1876—1885 (în lei):

Anii	Exportul total	Din care în Austro-Ungaria
1876	25 014 000	24 878 000
1877	28 463 000	23 558 000
1878	19 599 000	11 978 000
1879	19 859 000	15 679 000
1880	12 093 000	10 085 000
1881	16 411 000	15 180 000
1882	10 747 000	9 508 000
1883	11 542 000	10 246 000
1884	7 414 000	6 304 000
1885	6 209 000	2 875 000

(Date după C.I. Băicoianu, *Convenţia comercială cu Austro-Ungaria*, în „Economia naţională", XXXII (1908), nr. 10—11, anexa 8).

În cadrul pregătirilor ce se făceau în vederea tratativelor pentru încheierea unei noi convenţii între Austro-Ungaria şi România, camerele de comerţ şi industrie din Transilvania şi Banat au întocmit studii şi rapoarte în care după o cercetare minuţioasă — s-au luat în considerare chestionarele completate de industriaşii şi comercianţii de pe teritoriul lor — s-a ajuns în unanimitate la concluzia că legăturile economice cu România au o însemnătate deosebită. Iată ce se scrie în raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj, întocmit în colaborare cu reprezentanţii camerelor din Braşov şi Arad : „Înainte de toate cumpănind însemnătatea economică a convenţiunei comerciale din chestiune, credem că este necesar să observăm că conform statisticei ungureşti de pe anii 1882—1884, Ungaria exportează în România 2 1/2% din totalul exportului ei, iară Austro-Ungaria exportează în acea ţară 6 1/2% din totalul exportului. Trebuie să observăm însă că din productele noastre industriale mai bine de 14% sau a şeptea parte, trece în România. Prin urmare, fiind exportul nostru atît de însemnat, din acest punct de vedere el reclamă deosebita noastră atenţiune" [78]. În continuare, în acelaşi Raport se arată că aceste mărfuri sînt confecţionate „conform cu trebuinţele populaţiei din acea ţară, cu care sîntem în legături de sute de ani, ele sînt avisate a se vinde exclusiv pe pieţele acelei ţări şi nici că se pot vinde pe alte pieţe"[79]. Raportul mai precizează că „... pentru noi, reprezentanţi ai industriaşilor din Transilvania, mai are însemnătate şi acea împrejurare că aceşti articoli industriali în cea mai mare parte sînt producte ale industriei din Transilvania, cari s-au dezvoltat în decurs de o sută de ani şi odată se găseau în stare înfloritoare, sunt productele unei industrii sănătoase care merită să fie considerată, şi care fără de pieţele acestea ar fi ameninţată să peară cu totul" [80]. În concluzie se apreciază că în interesul industriei Transilvaniei „... întreţinerea neconturbată a legăturilor comerciale cu România are o însemnătate deosebită, acesta suntem datori a o accentua, conform poziţiunei în care ne găsim" [81].

Necesitatea continuării legăturilor economice era susţinută şi în Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Banat. Opinii despre reînnoirea relaţiilor comerciale, „păstrînd liberul import al cerealelor din România" împărtăşeau „afară de unul singur, toţi industriaşii de mori şi de spirt ai circumscripţiunei" [82].

Referindu-se la importanţa încheierii unei noi convenţii comerciale cu România, Asociaţia de comerţ şi industrie din Braşov în memoriul său, adresat guvernului din Budapesta, subliniază necesitatea obiectivă a legăturilor economice ale Transilvaniei cu vechea Românie, pentru dezvoltarea ambelor ţări. În acest memoriu se scrie că „Transilvania a avut de secole un comerţ activ şi necontenit cu România" [83] şi că „ne

[78] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj, supliment la nr. 11 şi 12. Publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor", Bucureşti, I (1885), p. 176.

[79] Ibidem.

[80] Ibidem.

[81] Ibidem.

[82] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Timişoara, publicat în acelaşi buletin, p. 171.

[83] Avizul Asociaţiei de comerţ şi industrie din Braşov, supliment la nr. 11 şi 12, publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor", Bucureşti, I (1885), p. 134.

găsim încă în neputință de a crea în Occident debușeuri pentru industria noastră" [84]. În continuare se spune că „nu suntem absolut de loc în stare de a face concurență industriei vieneze" [85] și „nici măcar celei germane" [86] care „la noi în țară cîștigă pe zi ce merge, mai mult teren", iar „consumația locuitorilor în Transilvania este încă prea neînsemnată" [87], pentru a se putea dezvolta o industrie mare. În concluzie se arată că „sînt foarte regretabile aceste fapte, dar nu se pot contesta ; tot la vecina noastră, România, trebuie să găsim debușeuri" [88]. Altfel, apreciază autorii memoriului, ar avea foarte mult de suferit atît industria cît și comerțul, iar în mod indirect și agricultura. Toate acestea ar crea o asemenea stare de pauperizare în Transilvania încît locuitorii ei n-ar mai putea plăti impozitele.

Camera de comerț și industrie din Brașov, interesată în cel mai înalt grad de dezvoltarea legăturilor economice cu vechea Românie, propune guvernului austro-ungar să accepte „intrarea liberă a cerealelor române, ca și pînă acum" [89] precum și „intrarea liberă a vitelor din România" [90]. Asociația de comerț și industrie din Brașov aprecia că „deși România posedă căi de comunicație pe riuri și pe mare", totuși, „în anumite condițiuni această țară nu se va putea priva cu desăvîrșire la comerțul nostru" [91] că în mod firesc are nevoie de piața transilvană și va rămîne în continuare un debușeu important și sigur pentru unele „produse ale industriei noastre" [92].

Referindu-se la necesitatea legăturilor economice ale Transilvaniei cu vechea Românie, Camera de comerț și industrie din Arad, în Raportul său pe anul 1885, scrie că un avînt important și pe măsura posibilităților bazinului din Valea Jiului se poate obține numai dacă „se va asigura joncțiunea prin strîmtoarea Surduc cu rețeaua de căi ferate românești și pe Dunăre cu Marea Neagră" [93].

Astfel, în perioada cînd se discuta reînnoirea Convenției comerciale încheiate în 1875 însemnătatea legăturilor economice dintre Transilvania și România a apărut deosebit de pregnantă.

Documentele vremii reflectă unitatea economică a României și Transilvaniei, ele atestă pe deplin că economia Transilvaniei, în general și mai ales industria și comerțul se puteau dezvolta numai în condițiile unor relații normale cu economia din vechea Românie. Autoritățile habsburgice, căutînd să favorizeze industria și comerțul austriac, au adoptat o serie de măsuri pentru a îndrepta comerțul Transilvaniei spre regiunile apusene ale imperiului — ceea ce venea în contradicție cu evoluția firească a economiei acestei provincii, ale cărei raporturi economice au gravitat

[84] Ibidem, p. 155.
[85] Ibidem.
[86] Ibidem.
[87] Ibidem.
[88] Ibidem.
[89] Memoriul Camerei de comerț și industrie din Brașov, supliment la nr. 11 și 12, publicat în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor", București, I (1885), p. 164.
[90] Ibidem, p. 165.
[91] Ibidem, p. 155.
[92] Ibidem.
[93] Raportul Camerei de comerț și industrie din Arad pe anul 1885, Arad, 1886, p. 120.

spre vechea Românie, de aceea, așa cum s-a arătat, meșteșugarii, comercianții și industriașii români, maghiari și germani din Transilvania și-au exprimat în repetate rînduri dezacordul față de o asemenea politică, care genera fenomene de stagnare, de criză economică.

Consecințele suferite de industria acestei provincii, în anii cînd relațiile circulației interromânești erau periclitate, au demonstrat că pe măsura dezvoltării industriei, a diversificării economiei pe teritoriul patriei noastre relațiile economice reciproce deveneau tot mai necesare. Capitalismul nu numai că n-a slăbit interdependența economică reciprocă a Transilvaniei și României ci dimpotrivă a accentuat-o. Creșterea producției de mărfuri în România și Transilvania în această perioadă, legarea lor cu căile ferate din diferite țări și joncțiunea căilor ferate dintre ele (care a creat premisa pentru construirea unei rețele ferate unice a țării noastre) au constituit baza obiectivă a dezvoltării legăturilor firești existente între ele.

Cercurile conducătoare ale Austro-Ungariei nutreau însă speranța că vor reuși să impună României o nouă Convenție care să servească și mai mult interesele claselor dominante din imperiu. Astfel, ele urmăreau ca această Convenție să asigure condiții pentru obținerea de către capitaliștii din Austria a unor profituri mari, care să depășească chiar pe cele obținute în timpul aplicării Convenției de la 1875, sacrificînd astfel industria română. În acest sens, ziarul „Neue Freie Presse" din Viena, scria : „Numărul prietenilor ce pledează pentru o înțelegere cu România nu se va complecta decît atunci cînd noua Convenție va asigura industriei noastre de export o poziție cel puțin analogă cu cea din Convenția espirată". În același articol, se preciza : „Adversarii Convenției comerciale, cari sunt destul de numeroși la noi, și cari au în frunte pe agrari (moșieri — n.n.) nu vor putea fi învinși decît atunci cînd România va renunța la proiectele ei de a crea o industrie națională" [94].

Această tendință se lovea de interesele burgheziei române, care, după Unirea Principatelor și cucerirea independenței de stat, dispunea de posibilități propice pentru dezvoltarea unei industrii proprii și a unei piețe naționale. Statul român a adoptat în acel timp o serie de legi pentru stimularea și protecția industriei naționale, iar în cercurile politice interesul pentru industrializarea țării a crescut.

Totodată, delegația guvernului austro-ungar urmărea să frîneze și chiar să oprească importul unor produse din România, în interesul moșierilor maghiari [95]. România era interesată și dorea încheierea unei

[94] Citatul a fost reprodus în articolul : *Ziaristica austro-ungară, asupra viitorului tractat de comerț între România și Austro-Ungaria*, publicat în „Economia națională", București, X, nr. 52 din 29 decembrie 1886, p. 1 226—1 227.

[95] „Dacă noi primim mărfurile austro-ungare cu taxe reduse, este că ne promite și ea, în schimb, să ne primească grînele și vitele noastre cu taxe reduse. Din momentul în care nu ne-ar primi vitele, este drept ca să nu-i mai facem concesiunea ce-i făceam numai ca să ne primească vitele și dacă s-ar întîmpla ca într-o zi să nu mai primească nici grînele sub pretext de filozeră de exemplu, ei bine, din același moment să-i retragem și noi concesiunile ce i-am făcut numai ca să ne primească cerealele". O altă dorință a delegaților noștri era aceea „să ni se dea garanții pentru executarea" corectă a Convenției *(Convenția cu Austria*, în „Epoca", București, I (1886), nr. 145 din 17 mai, p. 1). În privința importului de vite din România „Austro-Ungaria a refuzat de a ne da garanții serioase în chestiunea rezilierii convenției la caz că una din puteri o va călca" (Iași, 17 mai 1886, în „Lupta", Iași, III (1886), nr. 53 din 18 mai, p.1).

convenţii echitabile cu Austro-Ungaria. Condiţiile oneroase pe care însă imperiul vecin încerca să le impună erau practic inacceptabile pentru România. Austro-Ungaria „cerea toate foloasele pentru dînsa, şi nouă ne impunea numai sarcini. În atari condiţiuni, încheierea unei convenţii era cu totul imposibil" [96].

În tratativele purtate în acest sens la Viena şi Bucureşti (ianuarie 1885 şi mai 1886), pretenţiile guvernului austro-ungar s-au lovit de rezistenţa delegaţilor români : „noi nu propunem a se cere condiţiuni imposibile de acordat ; însă iarăşi nu putem admite ca noul tractat să fie o a doua adiţiune revăzută şi sporită în defavoarea noastră a actualei convenţiuni. Vom face toate concesiunile ce ne vor permite interesele noastre de ţară agricolă şi doritoare de a avea o industrie naţională. Dacă însă monarchia vecină ar stărui în pretenţiunea de a ne ţine vecinic în stare agricolă ; de a împiedica indirect înfiinţarea oricărei industrii, atunci caută să ne resemnăm, să preferim tariful autonom" [97]. La 12 mai 1886, Austro-Ungaria a rupt negocierile. Dacă România primea condiţiile monarhiei austro-ungare, însemna să accepte aservirea ei economică [98].

România nu putea renunţa la protejarea şi încurajarea industriei naţionale, la dezvoltarea propriilor forţe de producţie. Pentru cercurile cele mai influente din ţară devenise tot mai evident că dezvoltarea economiei naţionale constituia condiţia hotărîtoare a asigurării independenţei şi suveranităţii de stat, obţinută prin războiul din 1877, şi a propăşirii ţării. Referindu-se la poziţia României în această problemă, Mihail Kogălniceanu în discursul său din Adunarea deputaţilor, a spus : „Ţara aceasta trebuie să aibă odată suveranitatea şi a intereselor sale economice, ea ţine să fie stăpînă la ea acasă, să arate că şi ea are puterea ei, că nu are nevoie să cerşetorească nici tratate nici convenţiuni" [99]. Istoria dovedise că încheierea unor astfel de convenţii nu era de natură să răspundă cerinţelor obiective privind dezvoltarea unitară a economiei Transilvaniei cu a vechii Românii, chiar dacă o asemenea Convenţie ar fi uşurat într-o anumită măsură schimbul de mărfuri dintre cele două ţări române. Subordonarea Transilvaniei intereselor claselor dominante din Imperiul habsburgic şi încheierea cu acest imperiu a unei convenţii dezavantajoase pentru vechea Românie însemna frînarea puternică a progresului economiei pe teritoriul naţional, iar o economie mai slab dezvoltată presupune şi un schimb de mărfuri mai redus ; intensificarea comerţului este determinată în esenţă de dezvoltarea şi diversificarea economiei.

[96] Închiderea sesiunii, în „Voinţa naţională", Bucureşti III (1886), nr. 559 din 18 (30), iunie, p. 1.

[97] Tratările pentru încheierea unui tractat de comerţ cu Austro-Ungaria, publicat în „Economia naţională", Bucureşti, X(1886), nr. 17 din 28 aprilie, p. 388. Această poziţie este relatată pe larg şi în articolul de fond din „Gazeta Transilvaniei", Braşov, XLIX (1886), nr. 106 din 11/23 mai, p. 1.

[98] „Chiar dacă ar fi avut motive politice ca să nu intre în resbel vamal cu imperiul vecin (guvernul — n.n.) nu ar fi putut face aceasta, căci Ţara l-ar fi răsturnat, dacă ar fi acordat avantajele cerute. Aceşti zece ani cît convenţiunea comercială a reglementat raporturile noastre economice cu Austro-Ungaria, s-a produs un curent contra acesteia atît de puternic încît e imposibil în condiţiuni bune, adică acordîndu-se României avantaje echivalente celor ce ar acorda" (Bucureşti, 14 mai, în „România liberă", Bucureşti, X(1886), nr. 2 633 din 15/27 mai, p. 1).

[99] Monitorul Oficial, *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, Bucureşti, 7 februarie 1887, p. 516.

Totodată, stăpînirea Transilvaniei de către Imperiul austro-ungar şi deci menţinerea unor graniţe artificiale între această provincie românească şi statul român independent constituiau piedici directe în dezvoltarea comunităţii de viaţă economică pe teritoriul naţional. Înlăturarea acestor piedici provenite din sfera factorilor subiectivi ce se opuneau acţiunii necesităţilor obiective tot mai stringente se putea înfăptui numai prin destrămarea monarhiei plurinaţionale şi unirea Transilvaniei cu România, într-un tot unitar, într-un stat naţional, liber şi independent.

În iunie 1886, expirînd cei 10 ani de Convenţie, Austro-Ungaria a interzis complet importul de animale şi a impus mărfurile româneşti la o suprataxă de import de 30%. Astfel, a început războiul vamal împotriva României. Din acel moment nici mărfurile din Austro-Ungaria nu s-au mai bucurat de vreun avantaj pe piaţa românească. Toate acestea au dus la perturbarea legăturilor economice dintre Transilvania şi România şi au avut repercusiuni grave asupra economiei de pe ambele versante ale Carpaţilor, îndeosebi asupra celei din Transilvania.

Capitolul VIII

Prejudicierea legăturilor economice ale Transilvaniei cu România în anii 1886-1891

Legăturile economice între Transilvania şi vechea Românie, datorită caracterului lor obiectiv, necesar, şi-au manifestat din plin capacitatea de rezistenţă în momentele cele mai grele, cînd monarhia habsburgică, autorităţile maghiare au căutat în mod artificial să le pună stavile, să orienteze activitatea economică a Transilvaniei spre zonele din interiorul Imperiului habsburgic. O asemenea încercare a fost făcută în perioada războiului vamal (1886—1891) dintre Austro-Ungaria şi România, cînd guvernul maghiar a urmărit să limiteze şi chiar să întrerupă total legăturile comerciale între Transilvania şi vechea Românie.

Tendinţele tot mai marcante de a schimba în mod nefiresc cursul raporturilor economice între Transilvania şi vechea Românie au produs o mare neliniştе în cercurile de afaceri româneşti, maghiare şi germane din Transilvania. Încă înainte de începerea tratativelor pentru încheierea unei noi convenţii dintre Austro-Ungaria şi România, cînd se manifestau obstrucţiile autorităţilor maghiare, reprezentanţii Camerei de comerţ şi industrie din Braşov atrăgeau atenţia asupra caracterului necesar al legăturilor economice dintre Transilvania şi vechea Românie şi asupra consecinţelor negative ale împiedicării lor: „România a fost şi este debuşeul firesc al industriei noastre... Avertizăm pe cei în drept să nu sacrifice cu uşurinţă interesele industriei şi ale meseriaşilor" [1]. Pe aceeaşi linie se înscriau şi argumentele aduse în articolele apărute în anii 1885—1886 în ziarul german din Sibiu. „Încetarea bruscă a legăturilor comerciale seculare între Transilvania şi România va avea urmări simţitoare pentru populaţia transilvăneană, luîndu-se în considerare că multe întreprinderi îşi procură materiile prime din România: industria de postav, industria pielii, distilăriile de spirt, rafinăriile de petrol ş.a." [2].

Prin sistarea importului de vite şi cereale de peste Carpaţi, moşierii maghiari urmăreau o ridicare substanţială a preţurilor produselor similare realizate în Ungaria şi, pe această cale, o sporire a beneficiilor lor. „Cei de la Pesta — remarcă « Gazeta Transilvaniei » — nu se sfiesc a declara că la urma urmelor pe ei nu-i supără ruperea tratativelor, deoarece pagubele ce vor avea cîţiva industriaşi unguri sînt mici în comparaţie cu foloasele ce va trage agricultura maghiară, cînd graniţele cu România vor fi cu desăvîrşire închise" [3]. În acelaşi periodic se arăta că: „Războiul

[1] Citat după C. Göllner, *Gîndirea economică a saşilor din Transilvania în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Edit. Acad., 1969, p. 76.

[2] „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", Sibiu, XIII (1886), nr. 3 786 din 27 mai.

[3] C. Göllner, *Consecinţele convenţiilor vamale...*, p. 323; „Gazeta Transilvaniei", Braşov, XLIX (1886), nr. 109 din 15—27 mai.

vamal cu România încă abia s-a declarat din partea monarhiei noastre. România încă nici n-a răspuns formal la măsurile de retorsiune austro-ungare, încă mai sînt trei zile pînă la espirarea vechei convenţiuni comerciale şi urmările acestei lupte dureroase economice se şi arată la noi în Ardeal, deocamdată în formă de plîngeri la adresa guvernului şi a corpurilor legiuitoare" [4].

După cum reiese din documentele vremii, industriaşii din Transilvania, constatînd că negocierile privind încheierea unei noi convenţii comerciale, nu duceau la rezultatele dorite, s-au grăbit ca înainte de închiderea graniţei să-şi procure materiile prime necesare din vechea Românie şi să-şi plaseze, în schimb, spre vînzare cantităţi cît mai mari din produsele întreprinderilor lor. Circulaţia mărfurilor — mai ales la punctele vamale Braşov şi Predeal — era atît de mare, încît personalul acestora a prestat o muncă aproape supraomenească. Transportul principalelor articole din Transilvania în vechea Românie în luna mai 1886, după registrele vămilor situate în raza de activitate a Camerei de comerţ şi industrie din Braşov, a crescut la 25 217 190 kg faţă de 9 454 641 kg în 1885 [5].

Deputaţii români, saşi şi maghiari din Transilvania au protestat solidar în Parlamentul din Budapesta contra hotărîrilor privind restrîngerea legăturilor comerciale cu România[6]. După eşuarea tratativelor, la 1 iunie a intrat în vigoare ordonanţa prin care toate produsele aduse din România, afară de cele prevăzute în tariful general, au fost supuse unei suprataxe de 30%, menţinîndu-se totodată opreliştea introdusă în 1881—1882 pentru vite. De asemenea, s-a interzis importul şi tranzitul cailor, porcilor şi oilor [7]. Cîteva din datele privind taxele din tariful special aplicat la 1 iunie, în comparaţie cu cele din tariful general, arată agravarea condiţiilor pentru importul de produse din România [8]:

Denumirea mărfii	Unitatea de măsură la care se făcea impunerea	Tariful special pentru România în 1886		Tariful general 1882—1891	
		florini	lei	florini	lei
Grîu	100 kg	3	7,50	1,50	3,75
Porumb	,,	1	2,50	0,50	1,25
Orz, ovăz, secară	,,	3	7,50	0,50	1,25
Oi şi capre	de cap.	1	2,50	0,50	1,25
Miei şi iezi	,,	1	2,50	0,25	0,62
Porci	,,	12	30	1,50	3,75
Unt	100 kg	25	62,50	10	25
Untură de porc şi gîscă, slănină	,,	25	62,50	16	40
Carne proaspătă sau preparată	,,	25	62,50	6	15
Peşte (sărat, afumat, uscat)	,,	10	25	5	12,50
In, cînepă etc.	,,	8	20	scutit	—
Lînă brută etc.	,,	20	50	scutit	—

[4] Ibidem, nr. 103, 8/20 mai.
[5] N.G.V. Gologan, *op. cit.*, p. 204 (anexa V).
[6] C. Göllner, *Consecinţele convenţiilor vamale...*, p. 323.
[7] C.I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale şi comerciale de la Regulamentul Organic şi pînă în prezent*, vol. I, Bucureşti, 1904, p. 273—275.
[8] Date după lucrarea lui Dumitru N. Comşa, *Politica agrară şi politica vamală*, Editura ziarului „Curierul judiciar", Bucureşti, 1903, p. 63.

În România a intrat în vigoare noul tarif vamal autonom din 1886, iar la 31 martie 1887 s-a votat legea pentru încurajarea industriei naționale, lege de beneficiile căreia s-au bucurat 40 întreprinderi industriale în timpul cît a durat războiul vamal și care a stimulat înființarea în acest timp a altor 13 fabrici noi [9].

La o consfătuire care a avut loc la Ministerul Agriculturii, Industriei și Comerțului din Budapesta, convocată pentru „a se indica măsurile menite să preîntîmpine pagubele ce le-ar suferi cîndva industria ardeleană de pe urma războiului vamal ce se va porni contra României" [10], s-a lansat ideea de a se găsi pentru produsele industriei transilvănene teren de desfacere în centrul și apusul Imperiului austro-ungar. În acest sens, Direcțiunea Căilor Ferate a făcut însemnate reduceri tarifare, oficiilor administrative și judecătorești li s-a ordonat să-și acopere necesarul cu produsele industriei indigene, iar industriașilor și meseriașilor din Transilvania li s-a recomandat să se aprovizioneze cu materii prime locale; celor loviți mai greu de războiul vamal li s-au promis unele reduceri și păsuiri de impozite [11]. Camera de comerț și industrie din Cluj, pentru a-și face cunoscute produsele industriei lovite grav de războiul vamal, a organizat între 26 august—6 septembrie 1886, o expoziție la care au participat 100 de firme. Măsurile luate s-au dovedit însă ineficace pentru a suplini fie și numai parțial enormele pagube suferite de industria transilvăneană de pe urma pierderii pieței vechii Românii.

Masele consumatoare, precum și cercurile largi ale burgheziei au primit cu profundă nemulțumire măsurile care atingeau grav tradiționalele legături economice dintre Transilvania și România. Efectele războiului vamal s-au reflectat în luările de poziție ale burgheziei transilvănene — română, săsească și maghiară — lovite puternic în interesele lor economice. În Transilvania era o mare fierbere. „Gazeta Transilvaniei" scria că „Astăzi nu se mai vorbește pe la noi decît de urmările ruperei negocierilor pentru înnoirea convenției comerciale cu România. Au început oamenii a face socoteala cît vor pierde și nu mai trebuie s-o spunem, că rezultatul acestui calcul este cît se poate de rău. Nu mai e vorba de pierderi de sute de mii, ci de milioane, dacă va înceta comerțul cu România".

Foile ungurești din Pesta au cerut „cele mai severe represalii contra României. Acum se mai răcoresc, după ce văd că nu le folosește la nimic. Unele foi au și început să pledeze pentru moderațiune" [12].

În memoriul Asociației comerciale și industriale din Brașov, înaintat Ministerului Agriculturii, Industriei și Comerțului din Budapesta la cîteva zile de la expirarea Convenției din 1875, se subliniază că: „Încetarea acordului vamal și comercial care a existat pînă acum cu România, precum și faptul că n-a fost reînnoit, a produs o depresiune generală în toate păturile noastre sociale. Industria care de veacuri s-a format, s-a dezvoltat și a ajuns la înflorire în această regiune, pe baza legăturilor cu răsăritul,

[9] C.I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 331.

[10] Protoc. șed. a XXXII-a din 31 mai 1886 a Camerei din Cluj, p. 6 (citat după I. Moga, *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria și România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei*, București, 1936, p. 18).

[11] Protoc. șed. a XXXIV-a din 24 iulie 1886 a Camerei din Cluj (citat după I. Moga, *Războiul vamal...*, p. 18).

[12] „Gazeta Transilvaniei", Brașov, XLIX (1886), nr. 103 din 8/20 mai.

în ultimul timp... este ameninţată în bazele existenţei ei". Analizînd interdependenţa economică a regiunilor de pe ambele versante ale Carpaţilor, caracterul complementar al economiei lor, autorii memoriului trag următoarea concluzie : „Industria noastră, aşadar, se sprijinea total pe România şi am putea spune că era avizată la ea tot aşa cum probabil şi România era avizată la noi" [13].

Pînă la încetarea Convenţiei industriaşii din Transilvania nu erau preocupaţi în mod deosebit de valorificarea produselor, deoarece sute şi sute de industriaşi găseau lesne debuşeu la negustorii din România. „Această situaţie favorabilă a dat încredere cercurilor industriale în aşa măsură încît — în mod firesc — nici nu se gîndeau la eventualitatea că această piaţă care susţinea industria din Transilvania s-ar putea pierde" [14].

Cît de gravă era pentru economia Transilvaniei încetarea legăturilor economice cu România reiese şi din îngrijorarea ce cuprinsese guvernul maghiar faţă de situaţia nou creată în urma întreruperii tratativelor privind încheierea unei noi convenţii comerciale. În ordinul trimis Camerei de comerţ şi industrie din Braşov la 7 iunie 1886 de către ministrul comerţului din Budapesta, Ştefan Szécseny, se arăta : „Împrejurările ivite în urma expirării convenţiei comerciale cu România impun tuturor factorilor cu răspundere, datoria patriotică de a lucra cu cea mai mare stăruinţă şi cu toate mijloacele ce le stau la dispoziţie, pentru a înlătura după posibilitate pericolul care ameninţă pe industriaşii noştri din districtele de la graniţă, să stimuleze şi să promoveze dezvoltarea mai departe a activităţii lor" [15]. El cerea, totodată, să fie informat telegrafic asupra fiecărei dificultăţi mai însemnate ce ar apărea în activitatea economică a acestor zone.

Consecinţele războiului vamal asupra economiei Transilvaniei şi vechi României. Ca urmare a măsurilor restrictive, comerţul dintre Transilvania şi România a fost puternic frînat. De exemplu, „importul" mărfurilor prin vămile circumscripţiei Camerei de comerţ şi industrie din Braşov, în intervalul iunie-octombrie, a scăzut de la 31 304 200 kg şi 12 175 bucăţi în 1885 la 8 109 600 kg şi 473 bucăţi în 1886. În acelaşi interval de timp prin aceste vămi, în 1885 se „exportau" 67 799 100 kg şi 779 bucăţi, iar în 1886 numai 17 949 500 kg şi 48 bucăţi [16].

Cifrele privind schimbul de produse dintre Transilvania şi vechea Românie în perioada 1884—1887, efectuat prin punctele vamale din zona aceleiaşi Camere de comerţ şi industrie, oglindesc în mare măsură conse-

[13] A brassói Kereskedelmi-és iparegyesület (Asociaţia comercială şi industrială din Braşov). Memoriul nr. 50 înaintat în iulie 1886 ministrului maghiar al agriculturii, industriei şi comerţului semnat de Gróf Schweinitz Gyula, Königesz János, Szterényi József (Arh. St. Bucureşti, Colecţia microfilme din R.P. Ungară, rola XXIX. Arhiva Naţională a Ungariei, fond. Ministerul Comerţului K, 231, doc. 1 997/1886.

[14] Ibidem.

[15] Citat după N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerţului românesc din Braşov*, Bucureşti, 1928, p. 92.

[16] *Ibidem*, p. 94.

cinţele războiului vamal. Prin aceste vămi au fost aduse din vechea România mărfuri exprimate în următoarele date [17] :

Anul	Chintale	În valoare lei
1884	705 271	18 862 000
1885	939 380	18 962 000
1886	314 457	7 925 000
1887	316 691	8 896 000

Prin aceleaşi vămi au fost trimise în România mărfuri după cum urmează [18] :

Anul	Chintale	În valoare lei
1884	907 296	20 074 000
1885	842 250	20 184 000
1886	611 809	18 692 000
1887	269 058	11 560 000

Aceste cifre dovedesc că relaţiile comerciale dintre Transilvania şi România au suferit mult în anii menţionaţi, volumul şi valoarea mărfurilor restrîngîndu-se în unele cazuri la aproximativ o treime în 1886 faţă de 1885.

Producţia industrială a Transilvaniei a fost influenţată direct prin frînarea legăturilor economice cu România, suferind o scădere sensibilă, fapt atestat de numeroasele mărturii ale vremii, unele chiar străbătute de disperare. „O mare parte din întreprinderile industriale se află (de la mijlocul anului 1886) sub influenţa unei situaţii de politică comercială nefavorabilă, a aşa-numitului război vamal cu România, care a favorizat extraordinar distrugerea industriaşilor noştri şi care a devenit un izvor al pauperizării şi al decăderii pentru multe existenţe modeste" [19].

Deosebit de mare îngrijorare a produs restrîngerea posibilităţilor de procurare a materiei prime pentru industria şi meşteşugurile din Transilvania. Aşa cum s-a subliniat în capitolele anterioare, principala sursă de materii prime pentru o serie de ramuri ale industriei şi atelierelor meşteşugăreşti din Transilvania era în teritoriul românesc de peste munţi. Reducerea sau pierderea lor crea dificultăţi insuportabile. Conform datelor oficiale, dacă în 1885 s-au importat din România 1 946 719 chintale cereale, a căror valoare a depăşit 13 milioane florini, importul din anul următor a fost de numai 338 777 chintale, valoarea lor ajungînd abia la circa 2 milioane florini [20]. Din această cauză, cele 90 mari mori cu aburi

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem.*

[19] Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt über die geschäftlichen Verhältnisse in ihrem Bezirke im Jahre 1889, Braşov, 1890, p. 3—4.

[20] Az aradi Kereskedelmi és iparkamara jelentése általános gazdasági kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól 1886 - évben (Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Arad asupra situaţiei generale economice, comerciale, industriale şi a circulaţiei pe anul 1892), Arad, 1887, p. 2. (În continuare : traducerea românească a titlului prescurtat.)

sau cu apă și cele 969 mori mici de pe teritoriul Camerei brașovene care foloseau în cea mai mare parte cereale din România, după izbucnirea războiului vamal, au ajuns în situație disperată, unele din ele și-au redus producția, iar altele au dat faliment [21]. Situația era asemănătoare și în regiunea Banatului. De exemplu, într-un raport din 1889 al Camerei de comerț și industrie din Timișoara adresat guvernului din Budapesta, se consemna cu îngrijorare că „Din partea morii de la Topleț, stabiliment... greu lovit de războiul vamal cu România am primit rapoarte disperate... Această moară care a fost construită prin investiții însemnate de capital la granița României în vederea importului de cereale ieftine, duce de aproape trei ani, o luptă disperată ca să se poată menține" [22]. Prin diminuarea legăturilor comerciale cu vechea Românie, situația morilor de pe cuprinsul Transilvaniei era cu atît mai critică cu cît acestea erau situate la mari depărtări de regiunile bogate în cereale. De aceea, ele nu puteau înfrunta concurența întreprinderilor similare din Ungaria, în multe cazuri înzestrate cu utilaj tehnic relativ superior și care aveau posibilități mai mari de aprovizionare cu cereale.

În Transilvania erau folosite mari cantități de porumb atît pentru hrana populației și a vitelor cît și ca materie primă pentru fabricarea spirtului. Deoarece producția locală nu satisfăcea cerințele — chiar și în anii cînd recolta era bună — decît în măsură redusă, cea mai mare parte a porumbului se importa din România.

Prin oficiile vamale ale circumscripției Camerei din Brașov (grupa Brașov, Făgăraș, Trei Scaune, Ciuc) s-a continuat să se importe porumb [23]: în 1884 = 292 949 chintale; în 1885 = 603 408 chintale; în 1886 = 145 060 chintale; în 1887 = 137 890 chintale; în 1888 = = 42 162 chintale; în 1889 = 75 875 chintale [24]. Fabricile de spirt din Transilvania și Banat care nu mai aveau posibilitatea să aducă porumb din România erau nevoite să reducă sau chiar să sisteze producția. De exemplu, producția spirtului pe teritoriul Camerei de comerț și industrie din Brașov a scăzut de la 75 490 hl, cît a fost în anii 1884—1885, la 54 612 hl în 1887—88; în această perioadă și-au încetat activitatea șase fabrici de spirt [25]. În anul 1886, imediat după declararea războiului vamal, au dat faliment în Timișoara două distilării, iar doi ani mai tîrziu alte două întreprinderi producătoare de spirt din Banat și-au închis porțile. Într-un raport al Camerei de comerț și industrie din Timișoara adresat Ministerului Comerțului din Budapesta se sublinia că „lipsa importului de porumb românesc ieftin a avut drept consecință scumpirea materiilor prime" [26] pentru mori și fabrici de spirt.

[21] I. Moga, *Războiul vamal...*, p. 20.

[22] Raportul Camerei de comerț și industrie din Timișoara pe anul 1889, Timișoara, 1890, p. 96.

[23] Bericht..., 1889, Brașov, 1890, p. 10—11.

[24] Ibidem.

[25] Ibidem, p. 59.

[26] Citat după Gheron Netta, *Efectele războiului vamal din 1886 asupra Banatului*, publicat în „Viitorul", București, XIII (1920), nr. 3 825 din 16 decembrie și nr. 3 827 din 18 decembrie.

Industria mezelurilor din Braşov, Sibiu şi din alte oraşe ale Transilvaniei a suferit, de asemenea, din cauza stagnării comerţului cu România. Activitatea redusă a întreprinderilor de prelucrare a cărnii se datora atît măsurilor ce s-au luat de către autorităţile imperiale pentru interzicerea aducerii din vechea Românie a vitelor mari şi a porcilor, a ridicării taxelor vamale la carnea proaspătă, cît şi stagnării „exportului" peste munţi a produselor acestor întreprinderi. Pentru înlăturarea neajunsurilor menţionate, se cereau relaţii comerciale prieteneşti faţă de România.

Reducerea „importului" de cereale şi vite de peste munţi a lovit puternic întreprinderile industriei alimentare din Transilvania. Acest lucru a contribuit totodată la înrăutăţirea nivelului de trai al populaţiei acestei provincii. De pildă, pe piaţa Braşovului şi a Sibiului s-a înregistrat, începînd din vara anului 1886, o creştere simţitoare a preţurilor la carne, porumb şi alte alimente [27].

Încercările de a dezvolta comerţul cu regiunile apusene ale imperiului şi cu alte ţări din Europa centrală s-au lovit de o serie de greutăţi. În raportul Camerei de comerţ şi industrie din Oradea din anul 1891, înaintat guvernului din Budapesta, se semnala că lipsa de vagoane şi tarifele prea ridicate pe căile ferate constituiau mari piedici în comerţul spre apus cu produse agricole [28].

Cum s-a arătat, industria textilă din Transilvania, înainte de 1880, a prelucrat mari cantităţi de lînă adusă din vechea Românie. În anii următori însă, ca urmare a războiului vamal, industria lînii din Transilvania, care avea cea mai mare extindere în cuprinsul Camerei de comerţ şi industrie din Braşov, a fost lovită, pe de o parte prin imposibilitatea de a-şi procura, de la această dată, lînă ţigaie românească în cantităţile dorite, iar pe de altă parte prin regresul puternic al exportului în România a produselor textile finite care pentru ea era principala piaţă de desfacere [29]. Prin oficiile vamale de pe teritoriul Camerei din Braşov au fost aduse următoarele cantităţi de lînă de oi : în anul 1885 peste 18 000 q, în 1886 circa 1 800 q, în 1887 circa 1 500 q, în 1888 circa 120 q, iar în 1889 circa 560 q [30]. Astfel, din cauză că industria lînii nu mai putea să se aprovizioneze cu suficiente materii prime, a fost nevoită să-şi reducă producţia, iar mii de muncitori au devenit şomeri. Referindu-se la această situaţie, Camera de comerţ şi industrie din Braşov, într-un raport din 1889, preciza că : „Această decădere cunoscută pînă la saturaţie datează din acea vreme cînd au început dificultăţile importului de lînă din România" [31]. Spre exemplu, dacă cu un deceniu mai înainte în Braşov „sute de ţesători obţineau venituri însemnate, în prezent — se arată în memoriul citat al Asociaţiei comerciale şi industriale din Braşov — au mai ră-

[27] C. Göllner, *Gîndirea economică*..., p. 79.
[28] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Oradea pe anul 1891, Oradea, 1892, p. 33—37.
[29] Bericht..., 1889, Braşov, 1890, p. 83.
[30] Ibidem, p. 44.
[31] Ibidem.

mas doar cîţiva ţesători care îşi amăgesc viaţa ; acolo unde înainte existau 17 spălătorii de lînă, astăzi sînt numai trei, dar şi ele dispun de foarte puţină lînă. Aşa stăm cu fiecare ramură industrială", care utilizează materii prime aduse de peste Carpaţi.

Totodată, industria textilă din zonele apusene ale Imperiului austro-ungar fiind mai dezvoltată decît cea din Transilvania, industriaşii şi comercianţii din acele regiuni aveau posibilitatea să facă o puternică concurenţă produselor similare din Transilvania. La aceste avantaje economice se adăuga şi faptul că ei se bucurau din plin de sprijinul autorităţilor centrale. De exemplu, acestor industriaşi li se asigurau cu precădere comenzi pentru armata imperială. „Un obiect de justificată plîngere îl constituie centralizarea continuă a livrării de postav pentru armată, care, după cum se pare, trebuie să rămînă mereu o fata morgana pentru industria postavului din Transilvania" [32]. Aşadar, o altă cauză importantă a regresului industriei textile din această provincie a constat în concurenţa acerbă a fabricilor austriece şi maghiare. Astfel, un exemplu concret este şi faptul că în anii anteriori, comerţul cu pături era mai mare decît după 1880. Cauza consta în parte în scumpirea mărfii finite prin îngreunarea importului de lînă din România, iar în parte datorită faptului că clientela îşi acoperă în bună măsură necesităţile cu pături mai uşoare, cu păr scurt, mai ieftine, care se produc în Ungaria. „La aceasta se mai adaugă şi concurenţa fabricilor de pături austriece" [33]. Din aceleaşi cauze erau ameninţate să se ruineze cu totul şi celelalte ramuri ale industriei textile. Astfel, „ţesutul lînei a regresat extraordinar în ultimele decenii" [34]. În mod simţitor şi-au redus activitatea şi întreprinderile producătoare de pînzeturi. Cea mai mare parte a postăvarilor, şi a celor ce se ocupau cu confecţionarea ciorapilor, pălărierilor din Braşov şi-au redus producţia la un sfert sau au suspendat-o în întregime [35]. Industria de pălării se afla într-o situaţie deosebit de dificilă din cauza greutăţilor de aprovizionare cu lînă, a reducerii desfacerii în vechea Românie, precum şi datorită „concurenţei extraordinare a industriei mari austriece" [36]. O situaţie la fel de grea o aveau croitorii „din cauza concurenţei confecţiei din Viena şi Budapesta", concurenţă care s-a accentuat începînd din anul 1886 cînd „producţia de haine ţărăneşti pentru România a scăzut mult" [37]. În Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj pe anul 1890 se semnalează şi faptul că industria frînghierilor a suferit, de asemenea, mult de cînd au pierdut piaţa din ţara vecină [38], iar de la începerea războiului vamal numeroşi meseriaşi transilvăneni şi o parte din calfele lor au emigrat în România [39].

În aceşti ani se conturează mai puternic unele fenomene economice importante, şi anume : mărirea şi amenajarea tehnică mai bună a unor întreprinderi, dar concomitent şi părăsirea altora mai mici ; unele între-

[32] Bericht..., 1889, Braşov, 1890, p. 15.
[33] Ibidem, p. 89.
[34] Ibidem, p. 87.
[35] N.G.V. Gologan, *op. cit.*, p. 105.
[36] Bericht..., 1889, Braşov, 1890, p. 103.
[37] Ibidem, p. 99.
[38] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj pe anul 1890, Cluj, 1891, p. 124.
[39] Bericht..., 1889, Braşov, 1890, p. 96.

prinderi, cum a fost cazul fabricii de la Azuga, s-au mutat în vechea Românie, împreună cu patronii trecînd şi mulţi muncitori.

Reprezentanţii întreprinderilor de prelucrare a lînii, ca şi a celorlalte ramuri industriale din Transilvania, au cerut cu insistenţă, în nenumărate rînduri, să se realizeze cît mai repede posibil o reglementare a comerţului cu România. Totodată, ei au solicitat să se asigure „înlesnirea importului de lînă din România scutită de vamă sau cu vamă redusă. Aceasta este dorinţa vie nu numai a celor interesaţi în dezvoltarea comerţului... ci şi a tuturor întreprinzătorilor de prelucrare a lînei, şi nu numai a postăvarilor, ci şi a ciorăparilor, ţesătorilor de lînă şi a pălărierilor. Această ieftinire a materiei prime ar ridica sub toate aspectele capacitatea de concurenţă a acestor industrii" [40] în lupta lor cu întreprinderile din vestul Imperiului austro-ungar. Industriaşii şi comercianţii transilvăneni subliniau că : „Pe de o parte, în faţa industriei austriece, industria indigenă are nevoie de protecţie, pe de alta, în faţa sistemului centralist, industria regională trebuie apărată" [41].

După cum se ştie, industria de pielărie şi produse din piele (încălţăminte, chimire, articole de curelărie, şelărie ş.a.) din Transilvania s-a dezvoltat pe baza legăturilor economice reciproce dintre ţările române. Pieile aduse de peste munţi erau ieftine şi se foloseau îndeosebi pentru confecţionarea unor produse larg răspîndite pe întreg cuprinsul patriei noastre.

Întreruperea legăturilor economice cu vechea Românie a adus mari prejudicii industriei de pielărie, ramură deosebit de importantă a economiei din Transilvania. Ca urmare a sistării importului de piei crude s-a redus la minimum producţia atît în centrele principale ale industriei de pielărie de la Braşov, Făgăraş, Sibiu, Sebeş, Cluj, Tg. Mureş, cît şi din alte localităţi ale Transilvaniei. Alături de pielari rămîneau fără de lucru pantofarii, cizmarii şi curelarii. Într-un raport al Camerei de comerţ şi industrie din Cluj se precizează că „pieile celor 16 000—18 000 vite consumate aci anual nu acoperă nevoile tăbăcarilor noştri. Pînă n-a început războiul vamal cu România cea mai mare parte a nevoilor a fost acoperită de acolo" [42].

Din cauza războiului vamal, pentru numeroşi meşteri din oraşele Transilvaniei, îndeosebi din regiunile ei sud-estice „continuarea meseriei devenise imposibilă sau în cel mai bun caz, o exercitau în condiţii extrem de grele" [43]. Are loc „o puternică emigrare de meşteri şi lucrători spre România" [44]. Dacă mai înainte lucrau „mai multe sute de cizmari şi pantofari, acum de-abia mai lucrează normal cincizeci de maiştri, iar industriaşii noştri înstăriţi în mare parte au ajuns la sărăcie aici acasă, iar cealaltă parte a emigrat în România" [45]. Meseriile de tăbăcar şi de cordovagiu care înainte erau înfloritoare acum regresau continuu, îndeosebi din cauza concurenţei fabricatelor aduse din zonele vestice ale imperiului.

[40] Ibidem, p. 86.
[41] Asociaţia comercială şi industrială din Braşov. Memoriul citat.
[42] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Cluj pe anii 1886—1889, Cluj, 1890, p. 36.
[43] Bericht..., 1889, Braşov, 1890, p. 101.
[44] Ibidem,
[45] Asociaţia comercială şi industrială din Braşov. Memoriul citat.

Cele de curelar şi şelar stagnau datorită restrîngerii arbitrare a comerţului cu România. Dacă în deceniile anterioare „cantităţi importante de încălţăminte se exportau în România prin negustori mari şi mici, iar în parte se vindeau prin frecventarea tîrgurilor anuale româneşti, acum această desfacere a încetat aproape complet" [46].

Situaţia statistică a mărfurilor din piele trimise în vechea Românie prin vămile din raza Camerei de comerţ şi industrie din Braşov în anii 1884—1889 (calculat în chintale) [47] se prezintă astfel :

Denumirea mărfii	1884	1885	1886	1887	1888	1889
Piele	186	176	300	90	109	55
Talpă	479	488	379	46	244	180
Articole de larg consum din piele	761	575	424	75	56	30
Articole de lux din piele	384	286	134	9	6	5

Ca o compensaţie pentru pierderile suferite de industria pielăriei din Transilvania în urma întreruperii schimburilor economice cu România, s-a îngăduit importul pieilor din alte ţări. Această măsură nu a produs însă o uşurare pentru industria pielăriei, deoarece pentru fiecare caz în parte trebuia să se ceară autorizaţie de import de la guvern.

În urma pierderii pieţei din vechea Românie, stocurile mărfurilor din piele se desfac în Transilvania cu greu şi la preţuri foarte scăzute, ceea ce a determinat o reducere considerabilă a producţiei la articolele de pantofărie, cizmărie, precum şi a opincilor, chimirelor şi a produselor de curelărie, şelărie etc. O parte însemnată a întreprinzătorilor, meseriaşilor şi lucrătorilor, împreună cu familiile lor, au trecut în România — unde se găseau materiile prime şi pieţe de desfacere — înfiinţînd acolo fabrici, iar o altă parte au aşteptat încheierea unei noi convenţii cu această ţară.

Războiul vamal a adus prejudicii însemnate şi industriei forestiere din Transilvania. Pierderi deosebit de mari au avut întreprinderile din judeţele Braşov, Trei Scaune, Făgăraş şi Sibiu care pînă în 1886 trimiteau cantităţi importante de produse fabricate în vechea Românie. În timpul războiului vamal „exportul" de cherestea, lemn de construcţie şi doage prin vămile din raza circumscripţiei Camerei de comerţ şi industrie din Braşov, s-au redus după cum urmează : în anul 1885 = 710 668 chintale, în 1886 = 431 487 chintale, în 1887 = 287 003 chintale, în 1888 = 316 507 chintale, în 1889 = 382 634 chintale [48]. În acelaşi timp a scăzut şi preţul cherestelei. Dacă în 1885, 1 m^3 de cherestea costa 13—28 florini, în toamna anului 1886 el era numai de 7—16 florini [49]. Proprietarii de păduri au suferit mari pagube ; mulţi muncitori forestieri rămîn fără lucru. De exemplu, pînă la războiul vamal pentru majoritatea locuitorilor din judeţul

[46] Bericht..., 1889, Braşov, 1890, p. 101.
[47] Ibidem, p. 82.
[48] Ibidem, p. 40.
[49] N.V.G. Gologan, *op. cit.*, p. 101.

Ciuc „exportul" cherestelei a constituit sursa principală de cîştig. Mulţi dintre ei îşi cîştigau existenţa aproape exclusiv din comerţul cu lemn. În schimbul materialului lemnos transportat prin trecătorile Carpaţilor, aduceau din vechea Românie căruţe pline cu porumb. Acest comerţ, după 1886, aproape a încetat. Plutaşii din Tulgheş, de pildă, fiind împiedicaţi să mai transporte mărfurile lor pe Bistriţa, în România, s-au adresat Ministerului Agriculturii, Industriei şi Comerţului pentru a se înlătura aceste restricţii. Muncitorii forestieri secui „sînt lipsiţi de singura sursă de pîine — se spune într-un memoriu — fiindcă sînt privaţi de posibilitatea trimiterii lemnului neprelucrat şi a scîndurilor în România, aşa cum se făcuse pînă atunci" [50].

În Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Timişoara se arată că o situaţie dificilă o aveau şi întreprinderile mai însemnate de exploatare a lemnului din Nădrag, Mărul, Feneş şi Rusca Montană. Acestea dispuneau de cea mai importantă piaţă de desfacere în vechea Românie, care fusese pierdută din cauza războiului vamal, astfel încît comerţul cu produse de lemn suferea enorm [51].

În această perioadă „exportul" parchetelor şi placajelor încetează aproape complet. Pierderi însemnate a avut de suferit şi industria de mobilă. De exemplu, întreprinderile din Codlea şi Rupea, care exportau lunar în România aproximativ 2 000 scaune, au fost nevoite să-şi reducă simţitor producţia. Încercările de a plasa produsele în America, nedînd rezultatele scontate, industriaşii (Fiaţii Hornung) din Rupea au trecut împreună cu aproape 60 de lucrători calificaţi în România [52].

Micii meseriaşi din Braşov, Sibiu şi din alte localităţi din Transilvania priveau cu mare îngrijorare consecinţele îngrădirii comerţului cu vechea Românie, fiind astfel lipsiţi de posibilitatea de a vinde stivele de mărfuri ce se înălţau în atelierele lor. Mii de căruţe şi ploşti zăceau nevîndute în magaziile comisionarilor din Braşov. „Situaţia era grea şi pentru rotarii, faurii, coşarii şi vopsitorii din Sf. Gheorghe şi Covasna, precum şi pentru industriile casnice din Săcele, Răşinari şi Sălişte cointeresate la producţia diferitelor tipuri de căruţe" [53]. O situaţie asemănătoare aveau şi tîmplarii care făceau „lăzi de zestre", ale căror produse cunoscute ca „lăzi de Braşov" se exportau în cantităţi mari în România. La 3 săptămîni după începerea războiului vamal calfele acestor tîmplari erau concediate, iar meşterii îşi închideau atelierele [54].

Industria extractivă transilvană aflată în faza ei de formare a fost puternic lovită de războiul vamal impus României de Imperiul austro-ungar. Cantităţi de cărbuni, exprimate în chintale, trimise în vechea Românie prin oficiile vamale de pe teritoriul Camerei de comerţ şi industrie din Braşov au cunoscut scăderi considerabile, după cum urmează : în anul 1885 = 436 359, în 1886 = 336 761, în 1887 = 126 672, în 1888 = 70 776, în 1889 = 72 624 [55]. Lipsa unei pieţe sigure şi avantajoase, cum era

[50] Asociaţia comercială şi industrială din Braşov. Memoriul citat.

[51] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Timişoara pe anul 1889, Timişoara, 1890, p. 32—33.

[52] „Gazeta Transilvaniei", nr. 143, 2/14 iulie 1887.

[53] C. Göllner, *Consecinţele convenţiilor vamale...*, p. 330.

[54] *Ibidem.*

[55] Bericht..., 1889, Braşov, 1890. p. 62.

aceea a vechii Românii care dintotdeauna utiliza pentru necesităţile căilor ferate cărbuni din Valea Jiului, a determinat o reducere a extracţiei în minele din Petroşani ale „Societăţii pe acţiuni miniere şi siderurgice din Braşov". Aici, în anul 1886, s-au extras 1 878 460 chintale cărbune de piatră în valoare de 695 150 florini, cu 105 766 chintale şi cu 58 770 florini mai puţin decît în anul precedent [56]. Din aceleaşi motive extracţia de cărbune s-a redus şi la alte mine [57]. Reducerea extracţiei era determinată atît de războiul vamal purtat cu România, de criza industriei spirtului, provocată cum am văzut mai sus tot din cauza reducerii comerţului cu vechea Românie, cît şi din cauză că s-au ridicat taxele de transport pe căile ferate din Transilvania [58].

În pofida greutăţilor vamale, „exportul" de cărbuni din Transilvania în vechea Românie a continuat, deşi în cantităţi mult mai mici faţă de anii anteriori. De exemplu, „Societatea minerilor de cărbuni din Valea Jiului" a produs în 1887 : „56 332 ½ chintale, cu preţul loco mină de 25 creiţari reprezentînd 14 085 florini şi 35 creiţari. Anul precedent s-au vîndut României 33 500 chintale, în părţile din Ungaria 2 600 chintale, în părţile ardelene 8 623 ½ chintale, în total 49 723 ½ chintale, pentru care s-au încasat 26 962 florini şi 20 creiţari... Cărbunele acestei societăţi, în pofida taxei vamale de 5 franci pe tonă, se cumpără mai bucuros la Bucureşti şi se desface mai ieftin decît cărbunele englez din Cardif" [59]. Din datele de mai sus rezultă că principalul cumpărător era — în pofida unor obstacole artificiale ridicate de cercurile politice austriece şi maghiare — tot vechea Românie, că din punct de vedere economic această industrie gravita spre teritoriile de la sud şi estul Carpaţilor şi nu spre zonele centrale şi vestice ale monarhiei habsburgice.

Pînă la războiul vamal, România constituia principala piaţă de desfacere pentru întreprinderile din Transilvania care fabricau cazane de fiert ţuică, aparate, maşini şi organe de maşini necesare morilor şi fabricilor de spirt. Tot aici se afla singura piaţă unde se vindeau avantajos pompele necesare extracţiei ţiţeiului. După 1886 însă, din cauza taxelor vamale ridicate, acest comerţ a încetat aproape complet. Ca urmare a împiedicării „importului" de cereale din vechea Românie a scăzut în mare măsură producţia din domeniile industriei spirtului şi morăritului, care s-au găsit în imposibilitate de a face noi investiţii pentru achiziţionarea de maşini şi piese de schimb, ceea ce a îngreuiat şi mai mult situaţia industriei metalurgice din Transilvania. Urcarea preţului fierului, în urma cartelării uzinelor de fier a avut, de asemenea, o influenţă dezavantajoasă asupra întreprinderilor din Transilvania. În acelaşi timp, ele au fost lovite de concurenţa întreprinderilor din apusul imperiului care erau mai mari şi lucrau în condiţii mai avantajoase. Astfel acest complex de factori economici nefavorabili a făcut ca în vara anului 1886 să-şi înceteze acti-

[56] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Arad pe anul 1887, Arad, 1888, p. 112.

[57] „Mina din Chepeţ a avut o importantă pierdere în urma războiului vamal cu România". Astfel, producţia de cărbune la această mină a scăzut faţă de 1886 cînd au fost extrase 405 850 chintale la 244 080 chintale în 1887, 213 545 în 1888 şi 274 290 în 1889. (Bericht..., 1889, Braşov, 1890, p. 61—62).

[58] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Arad pe anul 1887, Arad, 1888, p. 112—113.

[59] Ibidem, p. 113.

vitatea cazangeria din Orlat (Sibiu) care lucra aproape exclusiv pentru România [60]. În aceeaşi perioadă, fabrica metalurgică din Cristur (Odorhei) a concediat 500 lucrători. În condiţiile concurenţei străine şi a îngreunării „exportului" în vechea Românie, industriaşul Andreas Rieger din Sibiu a încercat, fără succes, să exporte maşini agricole în Bulgaria [61]; de aceea întreprinderea a fost nevoită să-şi reducă producţia.

Mari cantităţi de articole din ceramică produse în Transilvania erau trimise — pînă la războiul vamal — în vechea Românie. Cu înăsprirea relaţiilor comerciale dintre România şi Austro-Ungaria, exportul acestor articole încetează aproape complet. Totodată, sporirea taxelor vamale a făcut cu neputinţă „exportul" peste Carpaţi al ţiglelor şi articolelor de faianţă. Şi industria sticlei a suferit pierderi însemnate. Din cauza stagnării complete a „exportului", cele trei fabrici de sticlă ce funcţionau pe teritoriul Camerei de comerţ şi industrie din Braşov au fost nevoite să concedieze majoritatea muncitorilor şi să reducă producţia la mai puţin de jumătate[62].

Din cauza războiului vamal a scăzut şi „exportul" de hîrtie din Transilvania în vechea Românie. Prin vămile de pe teritoriul Camerei de comerţ şi industrie din Braşov în anii 1885—1889 au fost transportate următoarele cantităţi (calculat în chintale) de hîrtie : în 1885 = 7 767, în 1886 = 4 991, în 1887 = 5 207, în 1888 = 4 918, iar în 1889 numai 3 785 chintale[63]. Scăderea acestui „export" a constituit o puternică lovitură pentru industria hîrtiei din Transilvania. „Din cauza taxelor de transport prea ridicate (pentru ca hîrtia să poată fi vîndută pe alte pieţe — n.n.), consumul intern nu recompensează decît într-o foarte redusă proporţie pagubele suferite de această industrie prin pierderea pieţii româneşti"[64].

Războiul vamal a avut consecinţe grele şi pentru economia Banatului, care se dezvoltase în decursul secolelor în strînsă legătură cu celelalte provincii româneşti. Una din ramurile economice cele mai lovite a fost industria metalurgică. În Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Timişoara pe anul 1889, adresat ministrului comerţului de la Budapesta, Gabriel baron de Bellus, se arăta : „Exportul de produse metalurgice în România, unde înainte uzinele Ungariei de sud plasau însemnate cantităţi, a scăzut în ultimii ani foarte mult, ba chiar s-a ajuns la situaţiunea că nu se mai poate exporta acolo". Prin pierderea României în calitate de cumpărător al produselor de metal Asociaţia minieră şi de fier din Braşov a fost lipsită de un foarte rentabil debuşeu, iar populaţia regiunii industriale bănăţene a pierdut un însemnat izvor de cîştig, întrucît producţia uzinelor a trebuit să fie restrînsă, ba chiar unele ramuri au ajuns aproape de dizolvare[65].

[60] „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", Sibiu, XIII (1886), nr. 3 925, 9 noiembrie.
[61] „Tribuna", Sibiu, III (1886), 9/21 iunie.
[62] N.G.V. Gologan, *op. cit.*, p. 109.
[63] Bericht..., 1889, Braşov, 1890, p. 106.
[64] N.G.V. Gologan, *op. cit.*, p. 109.
[65] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Timişoara pe anul 1889, Timişoara, 1890, p. 80—81.

Pe același ton, în raport se vorbește despre dificultățile create industriei de mașini și unelte. Analizîndu-se cauzele care au determinat scăderea substanțială a producției de unelte agricole în ultimii ani se ajunge la concluzia că „și această ramură a industriei așteaptă cu mare speranță îmbunătățirea politicii noastre comerciale cu România, deoarece aceste mărfuri găseau înainte în această țară o desfacere foarte vie, ceea ce după aplicarea noilor taxe vamale în România a fost sistată aproape complet"[66]. Asemenea plîngeri și doleanțe erau prezente și în rîndurile cercurilor comerciale din Oradea. De pildă, într-un raport al Camerei de comerț și industrie din Oradea se consemna cu regret că exportul de mașini în vechea Românie „care în vremurile trecute a fost foarte important" acum a scăzut simțitor[67].

Totodată, masele populare din vechea Românie, mai ales cele țărănești, nu se puteau „lipsi de piața transilvană și îndeosebi de cea brașoveană. Acele mărfuri, pe care pînă acum noi le furnizam României — se spune în memoriul amintit al Asociației comerciale și industriale din Brașov — ea nu le capătă de altundeva. Anglia și Germania nu produc astfel de articole ; confecționarea unor astfel de mărfuri ieftine și grele nu le poate aduce profit, chiar și numai din cauza distanțelor mari. În ultimul timp, stofele confecționate aici le imită fabricanții din Brno, pe care însă le pun în comerț sub firma « brașovienne » (nu arareori purtînd și stema orașului Brașov). Unele din aceste ramuri industriale se dezvoltă și în România, dar și aici toate mărfurile sînt puse în circulație sub numele de « brașovienne »". Documentele vremii atestă cu prisosință că produsele întreprinderilor transilvane erau cerute pe piețele din sudul și estul Carpaților.

Producția industriei prelucrătoare din Transilvania a evoluat și s-a profilat în decursul veacurilor conform necesităților și cerințelor poporului nostru de pe ambele versante ale Carpaților. Producătorii aveau în vedere totodată și puterea de cumpărare a consumatorilor. Este evident că perturbarea legăturilor economice dintre cele două țări române a generat greutăți în aprovizionarea populației din România cu mărfurile necesare.

Războiul vamal a provocat mari daune comerțului cu vite al vechii Românii, care dealtfel fusese puternic atins de măsurile prohibitive luate de Austro-Ungaria încă din anii 1881—1882. Gravitatea pierderilor economiei animaliere este evidentă, dacă avem în vedere că 71% din exportul de vite al României era îndreptat pe piața Austro-Ungariei. Cîteva date statistice pe care le vom înfățișa în cele ce urmează vor ilustra și întări aceste constatări generale. În timp ce în 1876 România exporta în Austro-Ungaria vite în valoare de 24 843 124 lei, în 1886 acest export reprezenta numai 3 129 123 lei. În anii următori valoarea acestui export a scăzut astfel : în 1887 — 1 696 127 lei, în 1888 — 1 462 991 lei, în 1889 — 1 199 975 lei[68].

Exportul total de animale, care în 1881 era de 314 079 capete în valoare de 16,2 milioane lei, a scăzut în 1882 la 277 647 capete, în valoare de 10,5 milioane lei, deci cu circa 35%. Între anii 1887—1891, în timpul războiului vamal, media anuală a vitelor exportate a fost de 86 465 capete însumînd 3 milioane lei, deci o scădere de peste 70%. Pierderea a fost

[66] Ibidem, p. 85.
[67] Raportul Camerei de comerț și industrie din Oradea pe anul 1893, Oradea, 1894, p. 63.
[68] D. Comșa, *op. cit.*, p. 59.

mai accentuată la exportul cornutelor. Dacă în anii 1881—1886 media anuală a numărului de vite cornute exportate a fost de 9 903 capete, între 1887—1891, media anuală a scăzut la 7 546 capete. Exportul oilor care în anii 1881—1886 era în medie anuală de 125 341 capete, în anii 1887—1891 media a scăzut la 65 914 capete.

Dacă în anul 1881 exportul vitelor cornute în Austro-Ungaria era de 14 004 capete, în anul următor, după închiderea graniței, el s-a redus la 162 capete, iar în perioada 1887—1891 media anuală a fost de numai 133 capete. Aproape în aceeași proporție a scăzut și exportul porcilor. În anul 1881 au fost exportate 176 990 capete, în 1882 acest export s-a redus la 132 479 capete, iar în perioada 1887—1891 media anuală a scăzut substanțial, la numai 10 476 capete[69]. Menționăm că în timp ce în perioada 1880—1885 partea Austro-Ungariei din valoarea totală a exportului vechii Românii se ridica la 30%, în anii 1886—1890 ea nu mai reprezenta decît 5%[70].

Vechea Românie a avut de suferit și în privința exportului de produse animaliere. Comerțul de carne cu Austro-Ungaria, care după închiderea graniței în 1881—1882 pentru animale vii a luat un mare avînt, încît în anul 1885 a atins 906 500 lei, a scăzut în anii 1887—1891 la o medie anuală de 10 000 lei. În proporții similare a scăzut și comerțul cu lînă, piei, păr de animale.

România a încercat să reducă pierderile înregistrate la exportul în Austro-Ungaria dirijînd comerțul cu animale spre alte țări; cu unele excepții aceste încercări n-au dat rezultate satisfăcătoare. În Italia, din cauza depărtării, acest comerț s-a dovedit, în general, a nu fi avantajos. O altă încercare de a exporta vite în Turcia a rămas practic fără efect, deoarece în intervalul 1887—1891 această țară a cumpărat în medie 115 capete de vite cornute, deci mai puțin chiar decît Austro-Ungaria[71].

Concomitent cu reducerea exportului de vite care devenise dificil și dezavantajos din cauza depărtării noilor piețe, se constată o creștere a suprafețelor terenurilor arabile. Astfel, a crescut totalul suprafeței arabile de la 30,46% din totalul suprafeței țării în 1886, la 31,35% în 1887, 31,46% în 1888, 31,76% în 1889, 33,03% în 1890 și 33,23% în 1891[72]. Odată cu sporirea suprafeței arabile, a crescut și exportul de cereale de la 1 413 697 tone în medie anuală pentru perioada 1882—1886, la 1 889 457 tone în medie anuală pentru perioada 1887—1891. De asemenea, a crescut exportul de furaje. Această sporire a exportului de cereale — care a fost în continuă creștere chiar și cînd se exportau masiv vite — nu a fost de natură să compenseze pierderile suferite în sectorul animalier[73].

La șes a crescut valoarea terenului arabil obținut prin desțelenire, iar suprafețe întinse din regiunile colinelor și ale munților nu au mai fost utilizate pentru pășunat, ca pînă atunci.

Piața de desfacere pentru cerealele românești în Austro-Ungaria s-a redus și ea de la 23,2% la 2,2%. Pierderea acestei piețe de desfacere a fost

[69] Cornelius G. Antonescu, *Die rumänische Handelspolitik von 1875—1910*, Leipzig, Wilhelm Schunke Verlag, 1915, p. 99—100.
[70] Dumitru Comșa, *op. cit.*, p. 59—60.
[71] Cornelius G. Antonescu, *op. cit.*, p. 100.
[72] *Ibidem.*
[73] *Ibidem.*

însă suplinită printr-un export mai ridicat în alte ţări : Belgia, Franţa, Italia ş.a. cu toate că beneficiile au fost mai mici, printre altele şi datorită faptului că preţurile în perioada 1887—1891 erau mai scăzute decît în anii 1882—1886, cu excepţia preţurilor la secară.

Astfel, preţul grînelor a scăzut de la 16,87 lei la 15,40 lei la 100 kg, al porumbului de la 11,37 la 10,40 lei la 100 kg, al ovăzului de la 10,23 la 10,20 ş.a.m.d.[74]. Aceste scăderi nu pot fi atribuite atît războiului vamal cît mai ales altor cauze şi anume : crizei agrare, concurenţei cerealelor din America de Nord, Rusia şi India pe pieţele Europei apusene. Acestora li s-au adăugat şi alte fenomene care apar în mod obişnuit la schimbarea sau pierderea pieţelor de desfacere, ca lipsa de cumpărători, de experienţă ş.a. Exportul cerealelor româneşti spre vest era efectuat numai de cîteva firme cu reprezentanţe la punctele de expediere, ceea ce a dat un aspect de monopol desfacerii produselor agrare, cu consecinţe negative economice.

Starea precară a meseriilor şi a industriei transilvane a provocat pierderi însemnate şi căilor ferate, care au realizat „în această provincie în lunile iunie, iulie şi august 1886 abia 10—20% din încasările perioadei respective a anului 1885"[75]. De asemenea, în acest timp o lovitură a primit-o comerţul românesc de pe ambele versante ale Carpaţilor, mai ales cel din Braşov, unde era centrul cel mai important pentru comerţul dintre cele două ţări române. „Comerţul de export — relevă Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Braşov — îşi pierde prin războiul vamal cu România terenul principal al activităţii sale"[76]. Mulţi comercianţi transilvăneni care mijloceau schimbul de mărfuri dintre cele două ţări române „au încetat activitatea şi au emigrat în România"[77].

Necesitatea încetării războiului vamal. Politica comercială a monarhie habsburgice faţă de România venea în contradicţie cu evoluţia îndelungată a relaţiilor economice dintre ţările române, cu caracterul complementar al economiei Transilvaniei şi României. Satisfacerea intereselor moşierilor şi industriaşilor, fie ei maghiari sau austrieci, a creat grave contradicţii şi conflicte care îşi găseau expresia în nemulţumirile exprimate tot mai făţiş de cercurile industriale şi comerciale din Transilvania. În fiecare an, sub diferite forme, camerele de comerţ şi industrie din Transilvania, diferite asociaţii comerciale şi industriale, precum şi publicaţiile vremii îndeosebi din oraşele care concentrau comerţul cu vechea Românie — Braşovul, Sibiul, Timişoara, Aradul, Clujul, Bistriţa, Tîrgul Mureş — subliniau efectele negative ale politicii monarhiei habsburgice. Documentele epocii atestă aprecierile contemporanilor asupra consecinţelor războiului vamal. „O rană sfîşietoare — se scrie în « Gazeta Transilvaniei »— care la fiecare mişcare a noastră trebuie să o atingem şi care se pare, că încă multă vreme nu se va putea închide, căci aşa se vede, că e scris să bem şi din acest pahar, pe lîngă celelalte suferinţe impuse cu voie, fără voie, cu drept, pe nedrept, este şi rămîne războiul vamal cu ţara

[74] Cornelius G. Antonescu, *op. cit.*, p. 101.
[75] Carol Göllner, *Consecinţele convenţiilor vamale...*, p. 331.
[76] Bericht..., 1889, Braşov, 1890, p. 116.
[77] Ibidem.

suroră, cu România, sau cum îi mai zice închiderea vămii din țară". După cum arată în continuare ziarul „Nu numai acela care a trăit împreună cu noi, în cei 15—20 ani din urmă, dar chiar și cel ce din întîmplare a trecut prin aceste ținuturi nu mai de mult decît acum 10 ani și acum a venit iarăși, trebuie să rămînă uimit de schimbarea cea mare... azi o tăcere de moarte a cuprins ținuturile noastre și pe fețele tuturor se vede zugrăvită lipsa și grija pentru viitor... căci celor, care decid soarta popoarelor de la masa verde, puțin le pasă de mizeria celor atinși de crudele urmări ale ideilor lor nefericite"... o mare parte „a negustorilor și meseriașilor a trebuit să emigreze dincolo, dacă nu voia să rămînă lîngă căminul părintesc, dar în același timp să-și mănînce și puțintica avere adunată sau chiar să trăiască în lipsă"[78].

Diferite pături ale populației din Transilvania în frunte cu burghezia — indiferent de naționalitate : română, maghiară sau germană — cereau cu insistență guvernului de la Budapesta să lichideze acțiunea de îngrădire a schimburilor economice cu vechea Românie. „Restaurarea unor relații comerciale mai prietenoase cu România ar fi însoțită de consecințele cele mai decisive și mai binefăcătoare pentru industria din sudul Transilvaniei și pentru ramuri de afaceri importante din întreaga Transilvanie și ea formează dorința unanimă a cercurilor interesate"[79]. Conducătorii Camerei de comerț și industrie din Cluj se situau pe aceeași poziție. „Credem că nu este un semn al recunoașterii slăbiciunii noastre, dacă ne exprimăm într-un mod cu totul sincer dorința de a încheia cît mai curînd o convenție vamală și comercială reciproc echitabilă. Războiul vamal care durează de 4 ani și a cărei cauză nu ni se datorește nouă, a pricinuit mii de răni. Dacă am putea pune să voteze — atît aici cît și dincolo (în România — n.n.) — reprezentanții direcți ai intereselor economice, ei s-ar pronunța, fără îndoială, în sensul că s-a purtat destul această luptă nefirească între două state vecine, între care s-au dezvoltat de veacuri legături economice atît de strînse ce nu pot și nici nu e recomandabil să fie sacrificate"[80]. Reprezentanții cercurilor de afaceri argumentau pe larg, cu date statistice, importanța acestor legături, dificultățile întîmpinate de unitățile industriale transilvănene care aveau nevoie de materiile prime importate din vechea Românie, ca și de debușeurile tradiționale de dincolo de Carpați pentru produsele lor.

Aceleași opinii erau exprimate și larg difuzate de presa vremii. De pildă, ziarul „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" din Sibiu, la 9 noiembrie 1888 scria : „Cine răsfoiește astăzi acel șir lung de tabele enumerînd mărfurile exportate și importate care luau drumul peste Carpați, aceluia i-ar fi aproape imposibil să creasă că această legătură s-ar fi putut rupe vreodată". Același ziar, la 11 februarie 1888, polemizînd cu secretarul de de stat Matlekovitsz, care declarase că departe de a-și fi restrîns activitatea industria transilvană ar fi progresat în timpul războiului vamal dintre Austro-Ungaria și vechea Românie, își manifesta cu vehemență indignarea și nedumerirea : „Unde sînt deputații noștri — întreabă ziarul — de nu readuc la realitate un astfel de răspuns care dă dovadă de o necu-

[78] Citat după : N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 113—114.
[79] Bericht ..., 1890, Brașov, 1891, p. 5.
[80] Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anii 1886—1889, Cluj, 1890, p. 12.

noaştere totală a situaţiei din partea reprezentantului guvernului ? Produce într-adevăr ilaritate cînd citeşti şi auzi aşa ceva. Camerele de comerţ din Transilvania, asociaţiile meşteşugarilor individuali, precum şi o serie de societăţi nu contenesc să dovedească prin petiţii către guvern, în gazete şi oriunde se iveşte ocazia, că Transilvania... a suferit pierderi atît de mari, încît o parte din ea e complet ruinată. Însă funcţionarul care trebuie să le ştie pe toate acestea, declară că după informaţiile sale lucrurile ar sta altfel. Să aflăm aceste date ! unde sînt, cine le-a furnizat, pe ce se bazează ? N-ar fi prima dată, ca astfel de afirmaţii « oficiale » să stea în contradicţie directă cu adevărul !" Din diferite localităţi — conchidea ziarul — „vin plîngeri dintre cele mai zguduitoare despre cea mai mare mizerie", aşa încît, oamenii, pentru a-şi asigura existenţa, „emigrează în România".

Dificultăţile economice cauzate de întreruperea forţată sau restrîngerea legăturilor create de secole între cele două părţi ale teritoriului naţional român, legături ce au rezultat din dezvoltarea firească, obiectivă, au generat fenomenul transferării mai multor fabrici şi ateliere meşteşugăreşti peste munţi în România. Odată cu industriaşii au trecut munţii — de cele mai multe ori împreună cu familiile — şi un număr însemnat de muncitori, meseriaşi, calfe, ucenici, indiferent de naţionalitate, pentru a scăpa de urmările dezastruoase ale războiului vamal. Emigrarea luase asemenea proporţii, încît în anii 1880—1890 s-au eliberat 29 465 paşapoarte numai în judeţele Ciuc, Trei Scaune, Mureş, Turda şi Odorhei, celor ce mergeau să-şi cîştige hrana vieţii în România[81]. Aceste emigrări, în ţară (ca dealtfel şi în America) nu au soluţionat dificultăţile ce s-au abătut asupra economiei Transilvaniei.

Unele instituţii oficiale care se ocupau de probleme ale industriei şi comerţului din Transilvania au făcut repetate încercări de a intra în legături comerciale cu alte ţări, pentru a suplini astfel lipsa pieţei româneşti. S-a constatat însă că nicăieri nu erau întrunite condiţiile favorabile similare cu cele oferite de România. „Aici stăteau la dispoziţie negociatori naţionali, cunoscători ai limbii române, dispunînd de numeroase legături prieteneşti şi de rudenie în România şi care erau întru totul necesare pentru exportul în România". Faţă de această situaţie, în cercurile de afaceri din Transilvania se discuta frecvent dacă era neapărată nevoie de a se căuta o compensaţie în străinătate pentru produsele industriale exportate pînă acum în România. „Răspunsul este negativ...— afirma ziarul — mai ales dacă se ia în considerare cu atenţie orientarea gustului local şi necesităţile obişnuite"[82]. Într-un alt articol (din 12 octombrie 1886) al ziarului citat, cu titlul sugestiv *Pentru ridicarea industriei din Ardeal* se sublinia că : „Dacă pînă în prezent produsele noastre puteau fi vîndute în România şi s-au menţinut acolo", acest lucru se datora faptului „că industriaşii au executat mărfuri ţinînd cont de dorinţele şi necesităţile locuitorilor de acolo". Acelaşi lucru era recunoscut şi de Asociaţia comercială şi industrială din Braşov, care sublinia că : „Nu e de mirare că industria noastră nu a căutat pînă acum noi şi noi pieţe de consum, ci s-a mulţumit cu necesităţile consumatorului secular", urmînd „în mod con-

[81] Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Tg. Mureş pe anul 1891, p. 21 (redat după I. Moga, *Războiul vamal* ..., p. 22).

[82] „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", Sibiu, XIII (1886), nr. 3 845 din 7 August.

stant aceeași direcție... Industriașii noștri degeaba ar mai lucra acum; nici cea mai bună marfă nu-și va găsi consumatorul... Stadiul avansat al comerțului cere astăzi într-adevăr ca producătorul să-și ofere mărfurile. Consumatorul așteaptă oferta și de-acum nu el îl caută pe producător... Pentru producător era aproape România, ca să treacă acolo și nici nu-l costa prea mult. Dar să meargă personal cu mărfurile sale în Bulgaria sau Serbia, sau numai în părțile occidentale ale țării noastre — apreciază autorii memoriului — aceasta e vecină cu imposibilitatea"[83]. Tarifele căilor ferate maghiare erau excesiv de ridicate în raport cu posibilitățile industriașilor transilvăneni. Astfel de constatări se găsesc în numeroase documente ale vremii. Consulul general român din Budapesta, Alexandru Ghika, informează în 1890 guvernul țării noastre că față de plîngerile bine motivate ale Transilvaniei cercurile guvernamentale maghiare, prin intermediul camerelor de comerț și industrie, neținînd seama de realitățile existente, recomandau oamenilor de afaceri transilvăneni — drept compensație pentru pierderile suferite — să dezvolte schimbul de mărfuri cu Bulgaria. Încercările întreprinse în acest scop n-au dat însă nici pe departe rezultatele scontate. Camera de comerț și industrie din Brașov a întocmit „pentru prima oară în 1887, un tablou al acestor exportațiuni și importațiuni. Cifrele au elocvența lor și le transmit în laconica lor expresiune, care dovedește că pierderea debușeului român *nu se poate în nimic* înlocui sau, atenua"[84].

Toate aceste fenomene economice și politice dovedesc pe deplin că războiul vamal a fost cea mai critică epocă a legăturilor economice multiseculare ale Transilvaniei cu teritoriile românești de la sud și est de arcul carpatic. Întreruperea artificială, arbitrară a legăturilor comerciale cu vechea Românie a însemnat pentru Transilvania una din încercările cele mai grele care îi puteau lovi economia.

În aceste împrejurări, unicul mijloc pentru salvarea meseriilor și a industriei din Transilvania îl constituiau tratativele în vederea încheierii unei noi convenții comerciale cu România. Astfel de tratative au avut loc în ianuarie 1887, cu ocazia vizitei ministrului D.A. Sturdza la Viena. Din convorbirile avute reiese că România dorea să încheie tratatul, dar vroia totodată să-și asigure și condițiile ce le credea necesare pentru a-și putea crea o industrie națională. Asemenea condiții n-au fost însă asigurate țării noastre și delegația română părăsește Viena fără a încheia acordul. După eșuarea tratativelor se întrunesc la Budapesta, la 10 mai, reprezentanții tuturor societăților agrariene din Ungaria pentru a bloca tratativele viitoare. Războiul vamal continuă [85].

Din cauza menținerii restricțiilor vamale întreprinderile industriei extractive, siderurgice, ale celei constructoare de mașini și unelte din Banat și Transilvania au suferit pierderi însemnate. Și mai greu încercate de războiul vamal, erau acele industrii care se mențineau grație materiei

[83] Asociația comercială și industrială din Brașov. Memoriul citat.

[84] Raportul consulului general din Budapesta, partea comercială, întocmit în 1890, 7/19 noiembrie, în: Raporturi economice ale legațiunilor și consulatelor României, București, seria IX, 1891, noiembrie, p. 62.

[85] C. Göllner, *Consecințele convențiilor vamale* ..., p. 332. De văzut și „Kronstädter Zeitung", nr. 4 din 7 ianuarie 1887; „Gazeta Transilvaniei", Brașov, L (1887), nr. 69 din 28 martie/9 aprilie.

prime ieftine importate din România [86] unde își avea singura lor piață de desfacere. Pe măsură ce treceau anii, situația economiei Transilvaniei s-a agravat tot mai mult. Protestele s-au înteţit. Cercurile industriale și comerciale din această provincie românească cereau cu insistență să se încheie o nouă convenție echitabilă cu România, arătînd că ea corespunde unei necesități resimțite de locuitorii de pe ambele părți ale Carpaților.

Se contura pericolul ca orașe industriale, altădată înfloritoare, să-și piardă rolul lor economic [87]. În același timp, starea materială a mase-

[86] Gheron Netta, *Efectele războiului vamal cu Austro-Ungaria din 1886 asupra Banatului*, articol publicat în „Viitorul", București, XIII (1920), nr. 3 825 din 16 decembrie și nr. 3 827 din 18 decembrie.

[87] Pentru ilustrare redăm unele date publicate de ziarul „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" din 9 noiembrie 1886, în articolul *Pagubele suferite de orașul Sibiu de pe urma războiului vamal* (trad. n.) : O evaluare exactă, în cifre, este desigur grea. Totuși ea trebuie încercată, deoarece numai studiind soarta gospodăriilor individuale se poate aprecia just cîte răni ne-a cauzat tocmai nouă și cetățenilor noștri în realitate acest război vamal ; aproape toate cercurile cetățenilor noștri au fost lovite direct de pe urma lui.

Cooperativa pielarilor, în anii anteriori, a practicat un comerț însemnat cu România. Acesta suferă dublu prin războiul vamal : 1) nu se mai pot exporta mărfurile ; 2) nu se mai admite importul porcilor din România. Astfel pielarii sînt stînjeniți în procurarea de materii prime și suferă pagube însemnate, care se pot cifra la multe sute de florini.

Vopsitorii se află într-o situație și mai proastă. Ei au vopsit anual circa 2 000 căruțe, fabricate la Rășinari și Sălișteși care au fost exportate exclusiv în România, socotindu-se căruța cu 6 florini bucata pierderea anuală se cifrează la 12 000 florini.

Căldărarii sînt păgubiți într-o măsură și mai mare. Atelierul de prelucrat aramă al lui Mihai Fabritius din Orlat lucrează în primul rînd pentru România. Prin majorarea vamei de la 20 la 70 franci, negustorii români nu mai sînt în stare să cumpere mărfurile și este îndoielnic dacă atelierul merită a fi menținut și pe mai departe în funcțiune. Frații Fabritius au produs aproape exclusiv pentru România și anume, au livrat aparate pentru industria spirtului, care erau scutite de vamă. Prin introducerea unei vame de 80 franci la 100 kg, exportul a devenit imposibil. Tot astfel nu se mai pot exporta cazanele de aramă pentru fabricile de spirt, livrate de C. Fr. Wachsmann. Aici este vorba de-a-dreptul de prăbușirea unei ramuri industriale, care începuse să se dezvolte frumos.

Curelarii exportau în număr mare centuri, curele și hamuri ; aceasta a devenit imposibil... Pantofarii pierd anual 8—10 000 florini și la ei, ca și la pielari, paguba este dublă : pierderea exportului și imposibilitatea de a importa materia primă, în parte pînă acum din România. Mai ales piele de oaie și de capră pentru munca lor importaseră de acolo.

Poate cei mai greu loviți sînt frînghierii. Ei au lucrat aproape exclusiv pentru România, și întrucît ei nu văd nici o posibilitate de a compensa desfacerea pierdută pe pieţele interne, o parte din ei și-au mutat imediat domiciliul în România ; alții, care au rămas, umblă cu planuri asemănătoare.

La fel și tîmplarii suferă pagube însemnate ; ei le evaluează la 3—4 000 florini anual.

Mai mult suferă postăvarii. Și la ei paguba se ridică simțitor prin faptul că importul de materie primă din România a devenit imposibil. A procura lînă din altă parte este de asemenea greu. Evaluînd importul anual din România la numai 36 000 ocale, atunci paguba suferită de postăvarii noștri numai prin majorarea vămii, se ridică la 25 000 florini. În plus, din lipsă de materii prime nu vor fi în stare să-și continue negoțul lor ... Ar fi foarte recomandabil dacă cel puțin crescătorilor de oi din Ardeal, care au oile lor în România, să li se permită să aducă în țară lîna produsă în cursul acestui an. Aceasta ar constitui în sfîrșit un ajutor evident, care pe deasupra nu costă pe nimeni nimic. Dar ce să spui cînd la cererea de a se aproba importul acestei lîni ministerul dă următorul răspuns : se va aproba cu condiția ca cel în cauză să-și aducă oile la graniță. Acestea se află la o depărtare de mai multe mile, astfel încît condiția pusă nu poate fi îndeplinită pur și simplu.

Cizmarii se găsesc într-o situație asemănătoare cu pantofarii. Totuși, pagubele lor sînt mai mari, întrucît ei prelucrează cantități mai mari. În momentul de față ei sînt nevoiți să cumpere materia primă mai scump, fără a avea posibilitatea să-și vîndă mărfurile la prețuri mai ridicate. Mărindu-se vama pentru 100 piei de la 1 florin la 50 florini, paguba se ridică la mai mult de 1 000 florini ...

lor muncitoare continua să se înrăutățească. Toate acestea determină o critică tot mai ascuțită la adresa politicii guvernului austro-ungar față de România: „La noi — scrie ziarul «Egyetértés» — nici un om cu mintea sănătoasă n-a cerut și n-a putut să ceară ca negocierile să aibă un asemenea rezultat", deoarece „Din Transilvania ne soseau necurmat glasuri dojenitoare. Camerele comerciale, societățile și particularii ne spuneau din vreme că noi nu cîștigăm nimic dacă vom exclude din țară productele prime (materiile prime — n.n.) române, dar vom pierde nespus de mult dacă și ei ne vor exclude produsele industriei noastre ... Mica noastră industrie care produce pentru export se găsește numai în ținuturile de miazăzi-răsărit ale țării (Transilvania) și piața ei e numai România. Țesăturile, postavurile și straiele din Brașov, toate se exportau în România. Micii meseriași secui, cizmari, pălărieri, cojocari necurmat se duceau cu marfa lor în România și bună vînzare făceau acolo. Avem și vreo cîteva fabrici care exportau în România sticlărie și fierărie". Dar în condițiile încetării sau reducerii masive a comerțului cu România, aceste întreprinderi erau amenințate cu lichidarea. În concluzie, se exprima temerea „că industriașii transilvăneni vor cădea și cei căzuți împreună cu calfele lor își vor lua lumea în cap și vor căuta o nouă patrie în România, spre a se putea hrăni" [88]. Într-adevăr, numeroase familii de muncitori, meseriași, calfe și industriași s-au mutat în acei ani în vechea Românie, pentru a scăpa de dificultățile economice de care se loveau în Transilvania și unde au constituit „înțelegeri între comercianți, care împărțindu-se pe ramuri industriale îi ajutau pe industriașii emigrați preluînd mărfurile lor și în felul acesta asigurau dezvoltarea industriei. La aceasta se adăuga faptul că guvernul român le oferea avantaje mari din partea statului" [89].

Închiderea graniței pentru trecerea animalelor vii în perioada războiului vamal a determinat, de asemenea, pe mulți crescători de oi să rămînă și să se stabilească în România. Trecerea atîtor negustori, meseriași, industriași, lucrători, crescători de oi ș.a. din Transilvania peste munți, mai ales spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, arată ce importantă forță de atracție reprezenta România pentru toți românii din Transilvania. Cîte nume din seria marilor reprezentanți ai burgheziei comerciale și industriale din vechea Românie nu sînt de origine transilvăneană (ca: Frugotor, Orghidan, Socec, Andrei Popovici etc.)? Evident, aceste emigrări, determinate mai ales de războiul vamal, n-au putut soluționa dificultățile economice acute ce s-au abătut asupra Transilvaniei, dar au contribuit la

Și în alte ramuri de producție se poate dovedi că au suferit pagube însemnate de pe urma războiului vamal, așa de pildă pielarii, lăcătușii, tinichigiii, croitorii ș.a. Ani de-a rîndul pielarii au suferit pagube însemnate prin șicanele de la graniță, deoarece s-a făcut mult pentru a împiedica importul de materie primă. Acum însă, cînd acesta a devenit imposibil, natural crește și paguba ...

Totalizînd toate acestea, din asemenea fapte izolate, care se bazează pe informații autentice, reiese clar, cum acest război vamal ne aduce pagube grave și cum fiecare cetățean în parte trebuie să ispășească ceea ce este vina guvernului! Și dacă pagubele cauzate numai la Sibiu se ridică la multe mii de florini, atunci se poate deduce ușor cît pierd împrejurimile, cît pierde țara. Această pierdere devine și mai mare prin faptul că un număr însemnat de meșteșugari se mută în România, pentru că acolo au piața lor de desfacere!".

[88] Citat după articolul *Ungurii ne dau dreptate*, publicat în „Economia națională", București, X (1886), nr. 26 din 30 iunie, p. 610—611.

[89] Asociația comercială și industrială din Brașov. Memoriul citat.

strîngerea legăturilor dintre locuitorii de pe ambele versante ale Carpaților.

Războiul vamal a evidențiat o dată în plus că întreținerea unor legături economice permanente și multilaterale pe tot spațiul românesc era o necesitate obiectivă. Referindu-se la această realitate marele istoric Nicolae Iorga scria că n-a existat niciodată „un comerț ardelean în marginile singure ale Ardealului, exponenții săi întinzîndu-se spre Dunăre pe Olt ... prin Vadul Slatinei, pe linia care duce la Giurgiu, ori la Brăila, fiindcă avuțiile Transilvaniei s-au valorificat întotdeauna prin această Țară Românească care i-a creat prosperitatea și siguranța" [90].

Prin gravele sale repercusiuni asupra economiei teritoriilor românești de pe ambele versante ale Carpaților, prin efectele nocive produse, războiul vamal a constituit o nouă dovadă, peremptorie, a importanței vitale pe care au avut-o legăturile economice multiseculare ale Transilvaniei cu teritoriile de la sud și est de arcul carpatic. Perturbarea și întreruperea bruscă a acestor legături, în 1886, a sacrificat ramuri întregi ale economiei transilvănene — care se susțineau numai prin desfacerea peste munți — intereselor marilor latifundiari, crescătorilor de vite maghiari, aflați în concurență cu exportatorii din România pe piețe transilvănene și austriece. Cît timp Carpații n-au constituit o graniță economică, legăturile Transilvaniei cu celelalte provincii românești făcuseră din cea dintîi o înfloritoare regiune comercială și industrială. Din momentul în care viața economică a acestei provincii a fost constrînsă să se încadreze în politica exclusivistă și imperialistă a Austro-Ungariei, Transilvania a intrat într-o criză fără nici o perspectivă de ieșire în cadrul imperiului.

Dovada cea mai convingătoare „a inoportunității acestei lupte economice și am putea spune a imposibilității ei — consemna în raportul său Camera de comerț și industrie din Cluj — e oferită de mulțimea de date[91] care rezultă din traficul cu țara vecină"[92], de continuarea legăturilor dintre cele două țări ale teritoriului național românesc în pofida măsurilor politico-administrative arbitrare luate de monarhia austro-ungară.

În același timp, din Transilvania o serie de mărfuri erau trimise în România pe ascuns, prin văile munților, sau pe căi ocolite. Unii fabricanți transportau produsele lor în țările din apusul Europei unde au fost „natu-

[90] N. Iorga, *Comemorarea Unirii Ardealului și rostul istoric al unirii*, Vălenii de Munte, 1933, p. 14.

[91] „Oprindu-ne numai la datele ultimului an, oare mai e nevoie de probe mai puternice cu privire la faptul că cele două țări au fost obligate, cu toată existența vămilor protecționiste să facă schimbul unor serii întregi de produse? Astfel, vedem că numai prin stația Predeal am exportat în 1889 în România : 219 vagoane de lemne prelucrate și de construcție, 1 235 vagoane cărbuni din Petroșani, 187 vagoane orz, 231 vagoane de grîu, 164 vagoane de fasole, 55 vagoane de apă minerală, 72 vagoane de zahăr, 355 vagoane de fier, 190 vagoane de mașini și piese de mașini, 48 vagoane de porțelanuri și sticle, 53 vagoane articole de piatră și ceramică, 51 vagoane de hîrtie, 60 vagoane de acizi, în total aproape 4 000 de vagoane. În schimb am importat 941 vagoane de petrol (pentru rafinăriile noastre de petrol), 543 vagoane de porumb, 207 vagoane orz, 62 vagoane mei, 30 vagoane de argăseală, 25 vagoane ulei din nuci de cocos, 20 vagoane oase, 5 vagoane ouă etc., în total 2 087 vagoane de mărfuri diferite. Cînd scriem aceste rînduri, ziarele anunță că delegații României sînt așteptați la Viena pentru începerea unor noi negocieri ; dorim din toată inima ca această nouă încercare să dea rezultate mai bune decît cea anterioară (Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anii 1886—1889, Cluj, 1890, p. 12).

[92] Ibidem.

ralizate" și importate în România ca mărfuri ale unor firme străine. Dacă din ținuturile apusene ale Austro-Ungariei s-au trimis însemnate cantități de mărfuri în România, folosindu-se acest procedeu al „naturalizării" lor[93] în Elveția, Germania, Olanda sau în Anglia, obținîndu-se un anumit profit, astfel de încercări pentru Ungaria „n-au fost remuneratoare, și în ce privește mai ales Transilvania au fost dezastruoase"— se relata în raportul consulului român din Budapesta. „Este de înțeles că o marfă oarecare pornită din Transilvania, adică de la hotarul românesc și care s-ar fi plimbat prin Elveția sau Olanda, pentru a se reîntoarce tot la aceeași graniță, ar trebui prin acest singur fapt să fie plătită de consumatori cu preț îndoit"[94].

Este evident că aceste încercări temerare nu puteau să dea rezultate satisfăcătoare, atît datorită costului ridicat al transporturilor din acea vreme pe asemenea distanțe, cît și din cauza cheltuielilor mari de „naturalizare" a mărfurilor în țările amintite.

Totodată, astfel de încercări, care n-au fost puține, indicau, o dată mai mult, că mărfurile din Transilvania aveau stringentă nevoie de piața din România, căci, cu excepția materiilor prime — rîvnite de capitaliștii din apusul Imperiului habsburgic — și a unor semifabricate, ele nu-și găseau debușeul acolo.

În același timp, din România unele mărfuri prohibite erau transportate în Transilvania tot pe căi ocolite. Camera de comerț și industrie din Cluj, în raportul pe anul 1891 informa guvernul de la Budapesta că în perioada 1886—1891 a crescut importul de vite din Serbia, după cum urmează :

în 1886	15 258	capete
în 1887	24 348	„
în 1888	34 243	„
în 1889	38 257	„
în 1890	64 741	„
în 1891	57 761	„

[93] „... Cred că e necesar să vorbesc ceva mai în detaliu asupra relațiunilor comerciale dintre Austro-Ungaria și România. Nu ne puteam însă ascunde dificultatea de a stabili o statistică absolut exactă de relațiunile comerciale dintre aceste două țări în cauză că de la expirarea tractatului de comerț austro-român, exportul austro-ungar către România se face în mare parte pe căile indirecte ale Elveției și Germaniei, țări cu care România este legată prin tarife convenționale. Fabricațiunea austro-ungară naturalizîndu-se în una din aceste două țări, rezultă că în statistica exportului austriac mărfurile sînt clasate ca îndreptîndu-se către Elveția sau Germania. Statistica de import a României arată iarăși aceleași mărfuri ca provenință elvețiană sau germană. Exportul Austriei a luat uneori drumul prin Anglia, cum s-a probat la București cu ocaziunea unui proces însemnat.

În lipsă de cifre oficiale, cele ce urmează se apropie pe cît se poate mai mult de adevăr.

Ca producte exportate, trebuie să notăm, în prima linie, încălțăminte de tot felul, aproape 6 000 chintale, în valoare de $2^1/_2$ milioane florini, importate în România aproape exclusiv prin Elveția și Germania ; 150 000 bucăți de țesături de bumbac și semilînă, în valoare de un milion florini.

Ciorapi, ghetre, jilete pentru femei și copii, aproape 3/4 milion florini.

Pentru aceste articole s-au plătit Elveției cheltuieli de naturalizare aproape un milion de franci și Germaniei 3/4 milion de mărci" (Raportul consulului general din Viena privind comerțul și industria Austro-Ungariei în anul 1887, în : Raporturi economice ale legațiunilor și consulatelor României, București, seria IV, 1889, mai, p. 426.

[94] Raportul consulului general din Budapesta, partea comercială întocmit în 7/19 noiembrie 1890, în ibidem, seria IX, 1891, noiembrie, p. 62.

În raport se aprecia că această evoluție nu s-ar putea datora creșterii numărului de vite în Serbia. Că, după unele informații, circa 16 000–18 000 vite, care pînă atunci erau exportate din România direct în Transilvania, acum erau transportate prin Serbia[95].

Războiul vamal a dovedit că cercurile conducătoare ale monarhiei, în pofida eforturilor lor, n-au reușit să creeze o coeziune economică între diferitele regiuni ale imperiului; mai mult chiar, aceste măsuri au adîncit și accentuat forțele centrifuge.Orientarea firească a economiei transilvane înspre sud și răsărit nu a putut fi întoarsă în sens contrar. În același timp, este cazul să subliniem că Imperiul austro-ungar n-a putut împiedica dezvoltarea industriei din vechea Românie. Ca urmare a măsurilor adoptate de către statul român privind protejarea și încurajarea industriei naționale, ritmul ei de dezvoltare a crescut în mod simțitor în pofida multor greutăți.

În perioada 1886–1891, dificultățile de aprovizionare și desfacere, care își au originea în războiul vamal pe care l-a dus Austro-Ungaria împotriva României, au fost cu atît mai greu de suportat cu cît, la începutul perioadei, efectele crizei de supraproducție care atinseseră mai multe țări, inclusiv Transilvania, se resimțeau deja. Toate aceste condiții au ușurat pătrunderea capitalului străin în economia Transilvaniei, trecerea treptată a industriei extractive și siderurgice sub influența directă a capitaliștilor germani, francezi, belgieni etc. Ponderea capitalului străin crește și în industria ușoară. Deosebit de grea devenise situația micilor ateliere meșteșugărești, care nu mai puteau rezista concurenței. Cel mai mult au avut de suferit însă întreprinderile alimentare, textile și altele care prelucrau materia primă importată din România.

În urma războiului vamal, pagube însemnate a suferit și industria Austro-Ungariei, în general. Astfel, în anul 1885 au fost exportate din Austro-Ungaria în România mărfuri în valoare de 120 600 000 franci, iar în anul 1889 numai de 49 300 000 franci. „Este evident că acest declin este urmarea exclusivă a războiului vamal, deși nu se poate contesta că multiplele fricțiuni, care au precedat izbucnirea deschisă a războiului vamal, au avut drept urmare un regres treptat, încă din 1882–1884, al exportului nostru"[96]. În acest timp, vechea Românie s-a văzut constrînsă să caute noi debușee, să dezvolte comerțul cu Germania, Anglia, Franța, Belgia, Olanda, Elveția ș.a. Dacă în anul 1885 România importa din Germania mărfuri în valoare de 41 500 000 franci, în anul 1889 acest import a crescut la 108 200 000 franci[97]. Războiul vamal a făcut ca Austro-Ungaria să piardă întîietatea la exportul în România, pe primul loc trecînd Germania urmată în ordine de Anglia și Austro-Ungaria.

Prin sistarea importului de cereale și vite din România, moșierii maghiari scontau pe o urcare considerabilă a prețurilor și implicit a beneficiilor. Mari profituri au obținut „proprietarii cei mari în Ungaria, din vite cornute, cai, oi și rîmători de pe domeniile cele vaste de zeci și sute de mii de jugăre"[98].

Trebuie consemnat însă și faptul că cea mai mare parte a cerealelor aduse din România n-au fost consumate de populație, ci au fost prelucrate,

[95] Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anul 1891, Cluj, 1892, p. 23–26.
[96] „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", Sibiu, XVIII (1891), nr. 5 356 din 23 iulie.
[97] Ibidem.
[98] C. Göllner, *Consecințele convențiilor vamale* ..., p. 319.

produsele semifabricate fiind exportate (în special în apus). Prin acest procedeu, Ungaria și-a dezvoltat industria de export, iar burghezia și moșierimea maghiară au obținut și considerabile cîștiguri materiale. Producătorii de cereale din vechea Românie au fost nevoiți să-și găsească alte debușeuri. Cerealele din ambele țări se întîlneau pe piața europeană. „Ungaria își exporta excedentul și România de asemenea. Războiul vamal însă a păgubit industria ungară a morăritului și a spirtului"[99], de aceea unele cercuri erau interesate în încetarea lui. Pierderile suferite de industria și comerțul din Austro-Ungaria, precum și dificultățile economice și fenomenele demografice negative (emigrarea populației din Transilvania spre vechea Românie și spre alte țări și continente) au determinat guvernul Austro-Ungariei să reînceapă tratativele cu România.

În anul 1891 au fost abrogate măsurile, luate în 1886, privind oprirea importului unor produse ale economiei agrare din România. După 1 iulie 1891 schimbul de mărfuri s-a activizat oarecum și s-a pus capăt în mod oficial războiului vamal, fapt salutat de comercianții, industriașii și meșteșugarii de toate naționalitățile din Transilvania. „Pentru a nu fi în nici un fel greșit înțeleși și spre a dovedi că noi considerăm reînceperea unor relații comerciale sănătoase cu România ca o problemă cu efecte adînci, ba în unele privințe ca o problemă vitală, este necesar să repetăm cu toată tăria că cercurile noastre industriale și comerciale trebuie să-și îndrepte atenția lor și mai departe către piața română"[100]. În același sens se pronunța ziarul „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt" din Sibiu, care într-un articol din 23 iulie 1891, scria: „Încetarea războiului vamal are o importanță mare pentru comerțul nostru cu cereale și anume că grîul românesc poate fi importat din nou în Austro-Ungaria la tarife vamale obișnuite, lucru ce nu va fi decît avantajos pentru comerțul nostru cu cereale. În urma războiului vamal mari daune a suferit mai ales industria Austro-Ungariei, iar străduințele fabricanților noștri vor trebui îndreptate mai ales în direcția recîștigării debușeelor pierdute".

Studiul evoluției economiei Transilvaniei și vechii Românii evidențiază faptul că legăturile permanente dintre ele constituiau o necesitate obiectivă. Referindu-se la caracterul acestor legături Gh. Barițiu scria în „Gazeta Transilvaniei": „Natura ne-a arătat cu degetul că comerțul nostru ... are să caute spre Dunăre, spre acest măreț rîu al Panoniei și al Daciei întregi, cum și spre Marea Neagră... Aceste interese, de la care atîrnă în mare parte însuși viitorul nostru, noi niciodată nu le vom pierde din vedere"[101]. Pentru burghezia transilvăneană în curs de dezvoltare, piața devenise o necesitate vitală. Această cerință era limitată de politica claselor dominante ale monarhiei austro-ungare. Astfel, în condițiile existenței teritoriului vamal comun, tînăra burghezie din Transilvania era, pe de o parte, puternic lovită de concurența exercitată pe piața locală de industria mai dezvoltată din zonele centrale ale imperiului. Această concurență se accentuează tot mai mult datorită rolului de subordonare impus

[99] „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", Sibiu, anul XVII (1890), nr. 5 049 din 18 iulie și nr. 5 050 din 19 iulie.

[100] Bericht..., 1891, Brașov, 1892, p. 5.

[101] Gh. Barițiu, *Scrieri social-politice*, București, Edit. politică, 1962, p. 81.

Transilvaniei de monarhia anacronică. Pe de altă parte — după cum s-a arătat — raporturile economice dintre teritoriile românești au fost mult stingherite după anii 1880—1881 și îndeosebi după izbucnirea războiului vamal dintre Austro-Ungaria și România, în interesul moșierilor maghiari. Totodată, pentru vechea Românie, „exportul" de animale, produse animaliere, cereale ș.a. peste Carpați era, de asemenea, o necesitate istorică. Această cerință creștea pe măsura dezvoltării capitalismului în vechea Românie. La acestea s-a mai adăugat criza agrară. De aceea, perturbarea legăturilor dintre România și Transilvania, de către cercurile conducătoare ale Imperiului habsburgic, a dus la stagnarea și decăderea unor ramuri economice importante, pe ambele versante ale Carpaților, mai ales în Transilvania. Încercarea de a orienta viața econimică a Transilvaniei spre zonele din centrul și apusul Imperiului austro-ungar și excluderea resurselor și debușeurilor din vechea Românie a avut repercusiuni nefaste asupra industriei, meseriilor și comerțului acestei provincii. Războiul vamal a avut consecințe negative și asupra economiei din vechea Românie, mai ales în domeniul creșterii vitelor. Măsurile cercurilor conducătoare ale Imperiului habsburgic de a scinda unitatea teritoriului național românesc nu au produs însă rezultatul scontat. Cercetările dovedesc că dezvoltarea vieții economice a anulat încercările sortite eșecului, ale guvernării străine, de a întrerupe continuitatea legăturilor multilaterale dintre Transilvania și vechea Românie. Acum lupta economică ia amploare și determină totodată intensificarea luptei politice împotriva dominației străine. Din sfera economică, lupta trece tot mai mult în sfera politică.

Capitolul IX

Accelerarea dezvoltării economiei moderne a României din deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial

Legăturile economice dintre ţările române, comunitatea vieţii economice a naţiunii române, trec la sfîrşitul secolului al XIX-lea într-o nouă fază. Ea este determinată de procesele naţionale, de dezvoltarea internă, de influenţa exercitată de trecerea capitalismului dezvoltat (pe plan mondial) în stadiul imperialist. Economia slab dezvoltată a României, intrată în legături şi dependenţe cu piaţa mondială, recepţionează cu deosebită sensibilitate toate modificările şi seismele capitalismului industrial, pozitive şi negative, inclusiv consecinţele trecerii la monopolism.

O privire sumară asupra prefacerilor tehnico-economice şi sociale produse în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea în ţările capitalismului dezvoltat ne înfăţişează dimensiunile, mecanismul şi importanţa influenţelor exercitate de acestea.

În domeniul forţelor de producţie, revoluţia industrială înaintează în forme calitative noi. Fabrica continuă să revoluţioneze toate modurile de producţie anterioare, să extindă capitalismul în lărgime şi adîncime către cele mai îndepărtate zone ale globului. Se propagă cu repeziciune deosebită marile descoperiri şi invenţii ale tehnicii şi ştiinţei din domeniile metalurgiei, chimiei, producţiei industriale farmaceutice, energeticii şi electrotehnicii, a transporturilor feroviare şi comunicaţiilor de telefon şi telegraf, radio etc. Se trece la producţia de serie a automobilului, a maşinilor agricole, a îngrăşămintelor chimice, începe fabricarea avioanelor, se produc armamente grele, moderne şi costisitoare.

Revoluţia — pe bună dreptate numită astfel — în tehnica celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea transformă substanţial structura industriei, investiţiilor, revoluţionează punînd pe baze industriale agricultura, transporturile şi comunicaţiile, modifică procesul reproducţiei sociale. În prim plan, după trei secole de dezvoltare a capitalismului, trec ramurile industriei grele — miniere, metalurgice, chimice, electrotehnice — în locul industriei uşoare. Extracţia şi consumul de minereuri, cărbuni, petrol devin ramuri de bază, hotărîtoare ale economiei mondiale. În domeniul prelucrării importanţa cardinală revine ramurilor metalurgice, construcţiei de maşini, chimice, electrotehnice etc., produse ale secolului al XIX-lea.

Reproducţia lărgită, întemeiată pe noile ramuri ale industriei grele, necesită cantităţi imense de materii prime care depăşesc posibilităţile locale sau zonale. Relaţiile de aprovizionare, diviziunea socială a muncii includ în procesul general al reproducţiei surse de materii prime, combus-

tibil, ca și piețe de desfacere la mari distanțe intercontinentale. Populația urbană crește vertiginos și odată cu aceasta nevoile de produse agroalimentare; țări, înainte exportatoare, devin țări importatoare de produse agricole.

Producția de materii prime industriale, agricole și combustibil înregistrează creșteri fără precedent. În patru decenii — 1870—1910 — producția de cărbune în principalele țări capitaliste a crescut de la 189 milioane t la 1 127 milioane t, cea de fontă de la 15 la 79 milioane t, iar cea de oțel de la 1,3 la 76 milioane t. În proporții asemănătoare s-a mărit și producția de petrol; rețeaua căilor ferate pe glob a crescut de la 210 mii km la 1 104 mii km, iar vasele cu pînze sînt treptat înlocuite cu vase cu abur.

Distanțele oceanice se parcurg într-un timp de 3—4 ori mai mic, volumul transportat pe nave sporește de zeci de ori, iar prețul de cost al transportului se reduce pînă la un sfert. Apar vase cu instalații speciale, frigorifice. Spre Europa se îndreaptă cantități imense de cereale, carne, bumbac, lînă, petrol etc. din alte continente. Agricultura europeană, în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, este pusă la grea încercare de ofertele produselor agricole ieftine americane, australiene etc.; pentru a rezista concurenței acestora, țările europene industriale introduc tarife protecționiste la importul de produse agricole. O consecință este și modernizarea metodelor și mijloacelor de producție în agricultură. Dar, după 1895, cererea depășind din nou oferta, tendința prețurilor produselor agricole se modifică, în urcare pînă la primul război mondial.

O perioadă de relativă liniște, după deceniul al șaptelea, fără mari războaie pustiitoare, asigură Europei acumulări, investiții în aparatul industrial și de transport. Producția industrială a lumii crește de peste 5 ori, o masă sporită continuu de mijloace de producție și bunuri de consum intră în circulație ca mărfuri. Comerțul mondial ajunge la circa 62 miliarde dolari în 1913, față de circa 13 miliarde dolari în 1870, Europa deținînd între 60—67% din totalul tranzacțiilor.

Marile realizări tehnice, noile dimensiuni, uriașe, ale uzinelor și fabricilor au adîncit diviziunea socială a muncii, socializarea producției care vine în contradicție cu caracterul privat și limitat al relațiilor de proprietate, al capitalului individual. Crizele economice, ca expresie a antagonismului de bază capitalist, devenite ciclice produc mari distrugeri de muncă socială. În cadrul capitalist al stadiului dat, punerea de acord temporară și formală a relațiilor de producție capitaliste cu caracterul forțelor de producție se realizează prin sporirea dimensiunilor capitalului, concentrarea și centralizarea lui. Societățile anonime, monopolurile sînt acelea care au realizat capitaluri colective de dimensiuni nemaiîntîlnite.

Odată cu noile forme de capital sporește și exploatarea, masa muncii salariate, crește rata acumulării.

Mari capitaluri devin disponibile în țările industriale și încep să fie exportate. Pe de altă parte, uriașele cantități de mărfuri produse de uzine și fabrici au nevoie de piețe sigure pe care le organizează monopolurile. Se ascute lupta de concurență între monopoluri pentru surse de materii prime, combustibil, pentru plasarea mărfurilor și capitalurilor. Sînt vizate, în primul rînd, zonele apropiate și cu organizare economică statală asigurată. România intră în atenția și acțiunea de expansiune a monopolurilor europene, în primul rînd.

Un alt fenomen cu implicaţii directe asupra ţărilor agrare şi deci şi a României a fost modificarea raportului între preţurile industriale şi agricole. Criza agricolă de supraproducţie din deceniile opt-zece ale secolului al XIX-lea este resorbită. Productivitatea muncii mult amplificată de progresele forţelor de producţie a determinat o anumită reducere a preţurilor de vînzare, între 1880—1913, la mărfurile industriale — metalurgice, textile etc.— între 10—40%; preţurile produselor agricole însă din cauza cererii crescute înregistrează o urcare de 15—25%.

Ca urmare creşte relativ capacitatea de cumpărare a produselor agricole şi respectiv şi balanţa comercială a României, mare exportatoare de produse agricole, se ameliorează. În schimb, concurenţa mărfurilor industriale străine, ca urmare a diminuării preţurilor de vînzare determină o luptă grea de rezistenţă din partea industriei româneşti. Totodată România ca verigă a economiei mondiale, recepţionează tot mai simţit crizele economice de supraproducţie, dezlănţuite pe terenul capitalismului industrial dezvoltat.

Extinderea capitalismului pe cele mai întinse zone ale globului a fost însoţită de creşterea rapidă a numărului şi forţei de luptă a clasei muncitoare internaţionale. Înarmarea ei cu concepţia revoluţionară şi organizarea în partide politice, în organizaţii naţionale şi internaţionale profesionale şi politice au făcut din proletariatul mondial cea mai puternică forţă politică de masă, în lupta împotriva capitalului. În perioada analizată iau amploare antagonismele sociale şi de clasă, contradicţii noi generate de dominaţia monopolurilor şi capitalului financiar.

Ca un produs al epocii moderne, continuă lupta popoarelor asuprite în cadrul marilor imperii, de eliberare naţională, de constituire naţional-statală sau desăvîrşire a unităţii statale. Referindu-se la epoca revoluţiilor burghezo-democratice începută abia în 1905 în Europa răsăriteană şi în Asia, V.I. Lenin remarca: „numai un orb nu poate vedea în acest lanţ de evenimente deşteptarea unei *întregi serii* de mişcări naţionale burghezo-democratice, deşteptarea unor tendinţe de a forma state naţionale independente şi state naţionale unitare"[1].

Poporul român, masele muncitoare din România şi din provinciile româneşti de sub dominaţie străină, se găseşte, ca şi alte popoare din Europa centrală şi sud-estică, în stadiul istoric care avea de înfăptuit marile obiective de progres : încheierea procesului de formare a statului naţional, cucerirea drepturilor şi libertăţilor democratice, eliberarea socială revoluţionară de exploatare. Poporul român se integra, pe plan mondial, în procesualitatea istorică a marilor imperative de progres şi civilizaţie care cuprindea o mare parte a omenirii.

Rezumînd, se poate aprecia că marile modificări de natură tehnico-economică, socială şi politică petrecute în zona capitalismului dezvoltat industrial au influenţat cursul evoluţiei societăţii româneşti în cîteva direcţii principale. În domeniul producţiei materiale, noile mijloace de producţie şi transport, noile realizări ale ştiinţei şi tehnicii au fost parţial adaptate şi integrate în organismul economiei naţionale, grăbindu-se industrializarea capitalistă, aşezarea ei pe temelia tehnicii contemporane,

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 25, p. 290.

deşi dispersată şi incompletă. Organizarea întreprinderii mari capitaliste — industriale, bancare, comerciale — s-a făcut, de asemenea, în chip modern şi cu eficienţă sporită pentru capital, în parte realizată de capitalurile străine, în parte de cele autohtone, sub forma societăţilor anonime şi chiar a unor monopoluri.

Prin sursele de materii prime, profiturile ridicate şi piaţa rentabilă, România a devenit un teren de exploatare a capitalului străin, în principal monopolist. Au fost atrase în exploatare rapidă şi întinsă importante bogăţii naturale ale solului şi subsolului ţării, precum şi o masă mare de producători al căror plusprodus, plusvaloare a fost însuşită în măsură însemnată de către capitalul străin.

România era dependentă pe plan economic extern de piaţa mondială de utilaje, de capital etc., influenţa monopolurilor, a marilor bănci străine devenind deosebit de puternică asupra mecanismului economiei naţionale.

Schimburile de mărfuri româneşti cu piaţa mondială, deşi în principiu echivalente ca urmare a acţiunii legii valorii, ele sînt la multe produse dezavantajoase şi inechitabile din cauza decalajului, de 2—5 ori, dintre timpul de muncă social-naţional şi timpul de muncă social pe piaţa mondială dictat de marii producători de mărfuri industriale şi agrare. Consecinţele rezultate din funcţionarea mecanismului capitalist al preţurilor, din diviziunea internaţională imperialistă a muncii, dictată de monopoluri, vor produce nu numai pierderi pentru economia naţională, dar vor afecta dimensiunile pieţei interne şi vor menţine în toată perioada capitalistă starea de inferioritate a acesteia faţă de capitalismul industrial.

Cu cît era mai mare masa valorilor schimbate, cu atît se transfera mai multă valoare naţională în străinătate. Pe de altă parte, exportul mărfurilor industriale străine în România a avut o acţiune contradictorie — într-un sens, prin mijloace de producţie a contribuit la înzestrarea bazei tehnico-materiale a ţării, în alt sens a desfăşurat o puternică concurenţă asupra industriei naţionale în formare. Contraacţiunea burgheziei române şi statului român s-a manifestat în introducerea unui regim de protecţionism şi încurajare a industriei, favorizînd dezvoltarea capitalului industrial în ţară.

Cererea de mărfuri agricole pe piaţa europeană a influenţat însă puternic producţia agricolă a României; după cum s-a văzut, ramura principală a producţiei materiale — agricultura — cunoaşte o expansiune fără precedent în istoria ţării. Preţurile relativ avantajoase obţinute pe piaţa externă au asigurat însă o rentă ridicată marii proprietăţi funciare şi venituri mari arendaşilor, stimulînd parazitismul primilor şi exploatarea cămătărească a ţăranului de către ultimii. Veniturile considerabile obţinute în agricultură prin exploatarea semicapitalistă, fără capitaluri însemnate, nu a stimulat procesul de investiţie în mijloace moderne de producţie, ceea ce a contribuit la frînarea înaintării capitalismului în această ramură.

În aceleaşi mari direcţii, dar în forme particulare, şi-au pus amprenta procesele dezvoltării economice mondiale asupra Transilvaniei. În primul rînd, presiunea concurenţei mărfurilor industriale din provinciile dezvoltate ale Imperiului austro-ungar asupra industriei transilvănene sporeşte continuu. Consecinţele concurenţei devin deosebit de grele pentru întreprinzătorii transilvăneni. În al doilea rînd, nici penetraţia capitalului

alogen — austriac, maghiar — și nici a celui străin — german, belgian, francez — nu este în vreun mod limitată sau îngrădită. Mai mult ca în România, bogățiile naturale ale solului și subsolului intră în mîinile capitalurilor din străinătate. O politică economică financiară de tip imperialist este practicată de guvernele și monopolurile austro-ungare asupra provinciilor agrare, periferice și deci și asupra Transilvaniei.

Capitalul financiar străin în această perioadă își mărește considerabil dominația asupra economiei Transilvaniei, urmărind cu instrumente monopoliste și administrative integrarea ei la piața și în mecanismul economic al reproducției lărgite a imperiului. De aici și accentuarea inegalității și disproporțiilor în structura de ramură a provinciei, racordarea ei, cu funcție de subordonată, ca anexă economică la sistemul economic eterogen al imperiului [2]. Autonomia seculară a organismului economic al Transilvaniei este supusă acțiunii de deteriorare din afară și dinăuntru; forțele burgheze autohtone suportă grele încercări și manifestă, împotriva ofensivei monopolurilor și statului austro-ungar, o rezistență și împotrivire tot mai mare. Numeroasele opinii, proteste, memorii ale reprezentanților capitalului autohton transilvănean împotriva acaparării sînt însoțite de cerința generală de înlăturare a piedicilor puse în calea legăturilor economice cu România. Lupta pentru independența economică față de capitalul străin, și eliberarea de sub stăpînirea străină și orientarea economică către România erau două laturi ale aceleiași cerințe obiective, naționale, care forma o premisă esențială a unirii și integrării Transilvaniei în statul național român.

De asemenea, procesele de eliberare națională, ca și organizarea și lupta proletariatului internațional în această perioadă au exercitat o influență pozitivă asupra vieții politice și naționale a românilor; mișcarea muncitorească din țara noastră devine un detașament activ al mișcării muncitorești internaționale.

Asupra dezvoltării economice a României au acționat și o sumă de factori politici, de procese social-politice interne între care o valoare deosebită au avut: sporirea în viața socială a țării a forței și influenței burgheziei bancare, industriale și a moșierimii interesate în domeniul industrial și bancar; consolidarea puterii politice a Partidului Național Liberal — partid al burgheziei bancar-industriale; modificarea vizibilă a raportului de forțe dintre grupurile claselor exploatatoare interesate în activitățile industriale și cele conservatoare și reacționare moșierești în favoarea primelor; consolidarea statului și promovarea de către guvern a unei politici economice de protecție și încurajare a industriei. De asemenea, creșterea importanței și rolului social al micii burghezii industriale și comerciale, a meșteșugarilor — a imprimat vieții economice tenta intereselor lor.

Marea masă a producătorilor, țărănimea supusă unei exploatări multiple, pășește furtunos în arena politică în perioada de răscoale de la 1888 și 1907 și impune o serie de revendicări sociale și măsuri economice prin care se lărgesc condițiile de dezvoltare a capitalismului în agricultură.

[2] E. Deutsch, N. N. Constantinescu, A. Negrea, A. Negucioiu, *Unele aspecte ale dominației capitalului financiar în Transilvania în primele decenii ale secolului al XX-lea*, în: *Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918*, Edit. Acad., București, 1964, p. 219—230.

Elementul calitativ în viața politică a țării îl reprezintă dezvoltarea și organizarea mișcării muncitorești în partidul său de clasă. Ca singura forță politică și cea mai interesată în promovarea intereselor producătorilor — muncitori, țărani, meșteșugari etc. — mișcarea muncitorească din România își va spune cuvîntul și va lupta pentru o orientare pozitivă, democratică în dezvoltarea economică conform cu interesele maselor, pentru emanciparea țării.

Cu toate că în viața socială și politică a țării au intrat, dar fără a avea încă posibilitatea să decidă propriile interese, masele largi ale clasei muncitoare, ale țărănimii, ale micii burghezii, regimul politic burghezo-moșieresc s-a impus cu putere crescîndă. Orientarea în principal a dezvoltării economice a țării s-a făcut de guvernele timpului în interesul prioritar al celor două clase exploatatoare. În același sens, dar în măsură treptat mai scăzută ca în perioada anterioară, interesele burgheziei de promovare a industriei realizau, deși incomplet, frînat și cu prețul greu al exploatării deziderate de progres ale națiunii române.

Sub imperiul condițiilor concret istorice, economice și politice, sub acțiunea legilor sociale, societatea românească în perioada de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea își accelerează procesul creativ istoric. Deși de rezultatele producției materiale beneficiază numai o parte restrînsă a populației — în primul rînd clasele posesoare a mijloacelor de producție și exploatatoare — creația materială a perioadei a ridicat pe o treaptă mai înaltă dezvoltarea țării.

Domeniul economic se găsește în proces de creștere ; forțele cele mai dinamice, propulsoare ale producției, forțele industriale se manifestă cu vigoare sporită în cadrul organismului social de producție. Ele penetrează treptat în toate ramurile producției, circulației și schimbului, deși accesul în domeniul cel mai întins și cuprinzător al producției materiale — al agriculturii — le este mult frînat.

Perioada pînă la începutul deceniului al doilea al secolului al XX-lea, se deosebește de cea anterioară cuceririi independenței nu numai printr-o dezvoltare generală mai accentuată a modului capitalist de producție, dar mai ales prin procesul calitativ în care industria mecanizată, înainte rară și slabă, se afirmă, ca superioară celorlalte forme de producție și cu funcție conducătoare în direcționarea tuturor forțelor de producție.

Ea înregistrează acumulări de mijloace moderne de producție și proiectează o nouă bază tehnico-materială, mașinistă economiei naționale, o productivitate de cîteva ori mai înaltă decît în meșteșug sau manufactură, proces care începe să antreneze reproducția socială pe bază lărgită în organismul economiei naționale.

Transformările economice aduc pe scena istoriei României, ca pretutindeni, și statuează în structura socială, cele două clase de bază ale capitalismului — burghezia industrială și proletariatul de fabrică. Dacă primei perioade industria mecanizată îi aparținea ca începuturi și semnificație capitalistă, în perioada aceasta ea devine o realitate transformatoare care polarizează alături de problema agrară, cele mai întinse preocupări sociale și politice. Cursul industrializării capitaliste este profilat și statul inaugurează o politică industrială de promovare a producției mecanizate.

Pentru toate aceste argumente cercetarea dezvoltării economico-sociale a României se impune a fi abordată în acest capitol, cu sectorul material mai modern și eficient, *industria*.

Calea expansiunii noilor forțe de producție nu este complet liberă; piața internă încă îngustă (din cauza raporturilor semicapitaliste din agricultură, a nivelului de trai deosebit de scăzut al maselor, a inexistenței ramurilor producătoare de utilaje și mașini), lipsa de capital de investiție, de cadre specializate etc. sînt carențe importante ce au ca rezultat întîrzierea dezvoltării industriale, cheltuieli ridicate de producție; chiar și în aceste condiții capitalul urmărea și realiza profituri mai mari ca în Occidentul european. Prețul „de cost" al neajunsurilor și dezvoltării era însă înscris în „nota de plată" a clasei muncitoare, a țărănimii, a celorlalți oameni ai muncii: adîncirea exploatării, a deposedării producătorilor, a ruinării lor; aceasta era atunci, condiția sub regimul dominației burgheziei de promovare a industrializării.

În sfertul de secol, pînă la primul război mondial, direcțiile principale și procesele majore pe care le urmează economia națională a României sînt exprimate în următoarele: extinderea sectorului industrial mecanizat și nemecanizat în producția materială, creșterea însemnată a producției agricole și forestiere, și, corespunzător nevoilor acestora, mărirea capacității de transport a căilor ferate și a altor mijloace de transport; lărgirea pieței interne pentru producția agricolă și industrială, și sporirea sensibilă a exportului de produse agroalimentare, petroliere și lemnoase; sporirea mai accelerată a venitului național și a produsului social, modificarea, odată cu trecerea la reproducția lărgită, a proporției dintre acumulare și consum în favoarea primei; accentuarea procesului de urbanizare comercială administrativă, industrială, însoțită de sporirea populației cu venituri bănești constante — salarii, rente, profit —, cu efecte pozitive asupra pieței interne; populația urbană devine principala piață și consumatoare a produselor industriei ușoare autohtone și de import; penetrația masivă de capital străin, prioritar, de natură monopolistă etc. Toate aceste fenomene se desfășoară pe fondul dezvoltării în adîncime și lărgime a capitalismului și sub acțiunea lui. Statul va continua să joace un rol economic crescînd în interesul acumulării capitaliste și moșierești.

Examinarea rezultatelor producției materiale începe cu analiza *dezvoltării industriei*.

Cucerirea independenței de stat a României în 1877 a avut, după cum s-a arătat, o înrîurire covîrșitoare asupra dezvoltării economice în general, a celei industriale în special. Deși consecințele pozitive ale independenței politice nu au putut fi fructificate din plin imediat după 1877, din cauza Convenției comerciale cu Austro-Ungaria în acțiune pînă la 1886, actul suveranității a creat climatul necesar și condițiile politice externe pentru accelerarea progresului industrial.

Aceasta demarează odată cu trecerea de la politica liberschimbistă la cea protecționistă și de încurajare a industriei; se marchează o nouă etapă a progresului industrial.

În întreaga perioadă din istoria capitalismului din următoarele șase decenii, industria României se va dezvolta sub acest regim de pro-

ţecţie şi încurajare inaugurat la sfîrşitul deceniului nouă al secolului al XIX-lea. Continuă înzestrarea ţării cu mijloace moderne de transport şi comunicaţii, cu staţii, porturi şi antrepozite, se face legătura ferată prin Cernavodă cu Marea Neagră. Condiţiile obiective şi subiective favorizante ale activităţii industriale devin dominante. Încălcarea unor prevederi ale Convenţiei comerciale din 1875 de către Austro-Ungaria a afectat nemijlocit interesele economice ale înşişi promotorilor şi profitorilor ei — moşierimea şi marii exportatori de produse agricole pe piaţa imperiului vecin — şi astfel sprijinitorii unei atare politici se reduc simţitor.

Asupra poziţiei unei părţi influente a moşierimii a acţionat şi criza agrară de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Reducerea preţurilor la cereale pînă la 30% — 40% pe piaţa europeană, din cauza marii oferte a cerealelor transoceanice, a produs o scădere a rentabilităţii marilor gospodării moşiereşti din toate ţările agrare, o înrăutăţire deosebită a situaţiei ţărănimii.

Marea gospodărie producătoare de cereale şi animale din România căuta acum plasarea producţiei în proporţie cît mai mare pe piaţa internă. Consumul de alimente nu putea fi mărit, în schimb se putea spori consumul productiv al diverselor industrii de prelucrare : a morăritului, pastelor făinoase, zahărului, conservelor, alcoolului şi berei, lînii şi inului, pielăriei etc. Mai mult decît atît, marile moşii erau acelea care deţineau în proprietate privată pădurile, iar în subsol importante depozite de petrol, cărbuni etc. În condiţiile cînd industria ar fi fost stimulată şi protejată, cererea de materii prime agricole, forestiere, combustibilul, pentru o gamă largă de ramuri industriale, ar fi crescut şi odată cu aceasta şi preţurile şi veniturile moşierilor şi arendaşilor.

Cursul dezvoltării a fost cel prevăzut de cei interesaţi. Acesta era mobilul economic, interesul material al moşierimii în schimbarea ei de poziţie şi susţinerea încurajării unor ramuri industriale. Este o explicaţie principală, dealtfel, şi asupra cauzei integrării intereselor burgheziei cu ale majorităţii moşierimii şi a întăririi regimului burghezo-moşieresc în direcţie capitalistă. Pe această cale s-a realizat şi transferarea treptată a intereselor majorităţii moşierilor şi în domeniul bancar-industrial, a avut loc procesul de „îmburghezire" a lor.

Curentul de opinie dominant devine cel protecţionist; susţinătorii lui dispun acum de cele mai puternice argumente pentru aplicarea în practică a politicii preconizate de dezvoltare a industriei sub ocrotirea şi încurajarea statului.

Curentul industrializant[3] în acea epocă istorică reprezentînd interesele economice ale burgheziei, reflecta şi necesităţile generale ale ţării, pentru care fapt susţinătorii lui, în mod întemeiat, exprimau o poziţie patriotică. Oameni politici şi de ştiinţă ca Mihail Kogălniceanu şi D. P. Marţian, A. D. Xenopol şi P. S. Aurelian, argumentau şi ajungeau, în privinţa forţelor de producţie, la concluzia necesităţii promovării industriei mecanizate.

Concepţia cea mai avansată a socialiştilor români, exprimată de C. Dobrogeanu-Gherea, demonstra ştiinţific că numai industrializarea

[3] Costin Murgescu, *P. S. Aurelian, un economist reprezentativ al secolului său*, Bucureşti, 1969.

poate ridica poporul la un nivel mai înalt de civilizaţie materială şi spirituală, poate să-i creeze o bază tehnică materială care să-l aşeze ca egal între celelalte naţiuni şi poate grăbi procesele sociale de dezvoltare a clasei muncitoare, a forţei capabile să elibereze societatea de dominaţia şi exploatarea capitalului.

În contextul acestor curente şi tendinţe de interese, după expirarea Convenţiei cu Austro-Ungaria, în anul 1886, se adoptă tariful general protecţionist; era prima direcţie în care acţiona burghezia pentru susţinerea dezvoltării industriei. Încercări de protecţie vamală şi încurajare parţială a industriei s-au făcut cu ani în urmă fără însă a deveni un regim de politică economică constant.

Tariful vamal general inaugurat în 1886 a fost modificat, în sensul reducerii lui, în 1891, de guvernul conservator, apoi în 1893 din nou guvernul liberal ridică protecţia vamală.

Taxele stabilite în 1886 la importul de mărfuri priveau aproape 600 articole şi reprezentau în medie 10—15% din valoarea mărfurilor. Tariful vamal, prin nivelul puţin ridicat al taxelor şi prin variaţia redusă a lor, reflectă un grad mediu de protecţie faţă de taxele altor state, fără discriminări şi fără exagerări. Apărînd, în primul rînd, ramurile industriei alimentare şi uşoare, tariful exprima, în fapt, prima fază a protecţionismului românesc care urmărea punerea în valoare a resurselor naturale ale solului, în special produsele agricole, animale şi forestiere. El proteja, după cum arată un autor al vremii, „industriile în fiinţă precum şi acele pentru care natura şi solul ţării româneşti se potrivesc şi care s-ar putea dezvolta în viitorul cel mai apropiat"[4].

Pe baza acestui tarif vamal, după 1891, se revizuiesc sau se încheie convenţii comerciale externe cu Elveţia, Anglia, Rusia, Germania, introducîndu-se astfel în politica economică externă a României principiile protecţioniste. După aproape două decenii, în 1904, se elaborează şi doi ani mai tîrziu, în 1906, se adoptă tariful vamal Costinescu. Necesitatea lui izvora din faptul că progresul industrial generase noi ramuri, noi întreprinderi pe de o parte, iar pe de alta, trecerea la capitalismul monopolist a principalelor ţări capitaliste ascuţise concurenţa şi ofensiva mărfurilor străine asupra pieţelor ţărilor agrare. În aceste condiţii se impunea mărirea gradului de protecţie vamală.

Noul tarif din 1904 exprima interesele unei industrii mai diversificte, dar şi mai dezvoltate. Taxele vamale au un nivel mai ridicat între 10—25% în medie la valoarea mărfurilor, şi sînt aşezate după criterii economice, pentru principalele categorii de produse; la maşinile, instalaţiile, semifabricatele şi materiile prime care nu se găseau în ţară taxele vamale erau reduse, în schimb unele mărfuri care se produceau în ţară sau aveau posibilităţi de a se fabrica în ţară suportau la import taxe sensibil mai mari ca în tariful anterior. Elocvent este faptul că ministrul agriculturii, industriei şi comerţului, autor al tarifului vamal, era un industriaş, Emil Costinescu.

A doua direcţie în vederea promovării industriei a fost aplicarea unor măsuri de încurajare a întreprinderilor industriale. Prin legea inti-

[4] C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale şi comerciale de la Regulamentul Organic şi pînă în prezent*, vol. I, partea I, Bucureşti, 1904, p. 237.

tulată : *Măsuri generale pentru a veni în ajutorul industriei naţionale* se instituie sistemul de încurajare materială de către stat a industriei. În spiritul celor spuse mai sus, la aplicarea legii şi-au dat adeziunea atît burghezia cît şi moşierimea. În Adunarea deputaţilor legea a fost votată de 64 deputaţi din 67 prezenţi iar în Senat de 57 din 61 prezenţi.

Prin cele 10 articole, simplu expuse, se consacrau trei principii de încurajare a industriei : 1) o mărime determinată a întreprinderilor beneficiare ale legii, definită prin capital de cel puţin 50 000 lei sau 25 lucrători pe unitate ; 2) se condiţiona încurajarea de introducerea tehnicii perfecţionate — maşini şi unelte — şi utilizarea unui personal calificat ; 3) se urmărea promovarea în aceste întreprinderi a lucrătorilor români ; în cinci ani de la înfiinţare ele trebuiau să ajungă la situaţia ca cel puţin două treimi din personal să fie autohton.

Îndeplinind aceste condiţii, întreprinderile beneficiau pe timp de 15 ani de scutiri de orice impozite, de taxe vamale la importul de utilaje pentru investiţii proprii, la importul de materii prime care nu se găseau în ţară, reducere între 35—45% a preţului de transport pe căile ferate ale statului, dreptul de proprietate sau posesiune pe 90 ani asupra a 5 ha teren de la stat şi, în sfîrşit, prioritate la comenzile statului sau comunelor. Ceea ce caracterizează legea din 1887 este că aceste avantaje însemnate se acordau numai industriei „mari", indiferent de natura capitalului, străin sau autohton. Ca urmare, în condiţiile insuficienţei capitalului autohton, şi mai ales a caracterului redus al dimensiunilor întreprinderilor autohtone, beneficiarul principal devenea capitalul străin. Era o măsură implicită de încurajare a penetraţiei capitalului industrial străin în locul mărfurilor străine, şi a cărui activitate în ţară se proteja de concurenţa externă prin tarifele vamale.

Legea din 1887 a fost în vigoare două decenii şi jumătate. Ca şi în cazul tarifului vamal, noile condiţii interne şi internaţionale ca şi alte cerinţe au necesitat elaborarea unei noi legi a încurajării, cea din 1912. De menţionat că această lege a fost întocmită şi pusă în aplicare de un guvern conservator, ceea ce atesta interesul moşierimii faţă de dezvoltarea multor ramuri industriale. Prevederile noii legi avantaja burghezia, dar deopotrivă şi moşierimea, în special cea furnizoare de materii prime şi combustibil de pe proprietăţile ei sau interesată în industrie.

Legislaţia din 1912 se caracteriza prin cîteva momente noi : acorda avantaje nu numai întreprinderilor mari ci şi meseriaşilor care foloseau cel puţin patru lucrători sau ucenici cît şi cooperativelor mai mari de meseriaşi, cu minimum 2 000 lei capital sau 20 lucrători ; avantajele se acordau pe categorii, pe o perioadă mai mare, între 21 şi 30 ani ; criteriul de acordare a avantajelor, industriei mari era minimum 20 lucrători şi forţa motrice de 5 cp. Legea cuprindea astfel o arie mai mare a industriei, cea mare şi mijlocie, punea accentul nu pe criteriul capital ci pe înzestrarea cu forţa motrice şi accepta la avantaje întreprinderile după gradul în care valorificau bogăţiile naturale ale ţării. Acestora li se oferea spre vînzare pînă la 5 ha din terenurile statului, folosirea gratuită a căderilor de apă, scutirea de taxe vamale pentru utilaje necesare investiţiilor proprii, reduceri de taxe de transport pe căile ferate, iar impozitul către stat se înlocuia

printr-un impozit de 2—5% asupra beneficiului net. În sfîrșit, un alt element nou: furniturile către stat puteau avea prețuri cu pînă la 5% mai mari decît cele oferite de firmele străine. Erau încurajate numai întreprinderile industriei prelucrătoare nu și a celei extractive; de asemenea morile, velnițele, cuptoarele de var, fierăstraiele beneficiau și ele de avantaje, dar mai reduse.

Atît regimul de încurajare, cît și cel de protecție nu s-au aplicat în mod integral; numeroase derogări și scutiri, de preferințe ale politicienilor sau excepții prevăzute sau neprevăzute în convenții cu alte state, au slăbit puterea protecționistă a legilor, dar au favorizat îmbogățirea rapidă a unei categorii de profitori. Efectele însă în ultimă instanță au fost evidente. A crescut ritmul de creație industrială, mărimea și calitatea întreprinderilor. Dacă în două decenii, 1866—1886, s-au fondat anual doar cîte 8,2 unități, între 1887—1892 se creează cîte 14 întreprinderi pe an, iar între 1893—1906 cîte 21; după intrarea în vigoare a tarifului în 1906, în anii 1906—1911, s-au creat cîte 63 unități industriale pe an [5].

Din acțiunea combinată a legilor obiective ale economiei capitaliste, a exploatării și profitului cît mai ridicat și a politicii industriale a rezultat un domeniu industrial a cărui evoluție,structură și caracter sînt examinate în cele ce urmează.

În trei decenii, terenul industrial de prelucrare din România înregistrează o extindere accentuată. Judecarea rezultatelor se face printr-o serie de indicatori cantitativi și calitativi care însă din lipsa unor criterii comune și exacte de evaluare, în diferite momente, conferă aprecierilor un caracter orientativ.

Creșterea numărului întreprinderilor exprimă un ritm accelerat al procesului de fondări industriale [6].

	1886	1893	1901	1915
Totalul întreprinderilor	236	403	625	1 149
din care:				
întreprinderi încurajate	83	115	182	837

Dacă în primul deceniu și jumătate, 1886—1901, s-au înființat 389 întreprinderi industriale și aproape 100 au fost încurajate de stat, în celălalt deceniu și jumătate, 1901—1915, s-au creat 524 întreprinderi, iar la 1915—655 erau cuprinse în avantajele noii legi.

Ponderea întreprinderilor mari încurajate, în numărul total, sporește de la 35% la peste 72%, ceea ce atestă în general creșterea dimensiunilor și calității întreprinderilor. Între 1886—1915, întreprinderile încurajate se înmulțesc de peste zece ori.

[5] Calculat după N. Arcadian, *Industrializarea României*, București, 1936, p. 121.

[6] Dinamica numărului de întreprinderi industriale pe cele două categorii stabilită după: *Anuarul statistic al României, 1904*, p. 235; N. Arcadian, *op. cit.*, p. 117; N. Păianu, *op. cit.*, p. 28; „*Buletinul statistic al României*", vol. XIX, 1919, nr. 2, p. 223.

Activitatea industriei de prelucrare s-a concretizat într-o debitare, de asemenea amplificată, a producției. Valoarea ei în milioane lei a evoluat astfel :

1886	1901	1913*
circa 85,0	231,7	547,1

ceea ce reprezintă o creștere de 6,4 ori. Concomitent a sporit și consumul de materii prime și de combustibil. Între 1901 și 1913 achizițiile anuale de materii prime indigene au sporit de la 95,9 milioane lei la 275,7 milioane lei. Industria devenise astfel o piață largă de desfacere pentru produsele agricole, animale, forestiere, pentru combustibil, ultimele categorii provenite în mare parte din exploatațiile marilor proprietăți.

Un număr însemnat din cadrele administrative și tehnice erau aduse de peste graniță, în special de către societățile străine. Această categorie de personal străin în 1901 reprezenta 26% din total, iar în 1915—31%. În acest an, 42% din personalul tehnic provenea de peste graniță. De remarcat este că, deși în măsură insuficientă față de ritmul dezvoltării industriale, școala românească tehnică — medie și superioară — a adus o contribuție prioritară cu cadre superioare tehnice procesului de industrializare.

Baza tehnică materială a industriei mari înregistrează modificări cantitative și calitative. Capitalul fix investit al întregii industrii mari reprezenta în 1901— 247,4 milioane lei, iar în 1915 numai industriei mari încurajate îi aparțineau 329,1 milioane lei. Mai real este indicatorul forței motrice instalate care evoluează de la 45 211 cp, pentru industria mare în 1901, la 118 711 cp în 1915 pentru industria încurajată.

Industria prelucrătoare la începutul secolului al XX-lea evoluează, la principalii săi indicatori astfel [7] :

Anul	Numărul întreprinderilor	Capital fix în milioane lei	Numărul persoanelor ocupate	Valoarea producției în milioane lei
1901/2	625	247,4	39 746	229,8
1915	847	329,2	58 871	547,1

Indicatorii cantitativi, în dinamica industriei mari prelucrătoare printr-o raportare reciprocă, evidențiază o serie de concluzii calitative asupra eficienței capitalului, a eficienței forțelor de producție industriale[8].

* Numai valoarea producției industriei încurajate.

[7] N. Arcadian, *op. cit.*, p. 116 și 133.

[8] V. Axenciuc, *Aservirea industriei României de către capitalul străin în perioada 1923—1929*, teză de doctorat, 1956, p. 15—16.

Creşterea industriei mari între 1901—1915 [9] în indici relativi :

Anii	Forţa motrice	Numărul persoanelor ocupate	Capitalul fix investit	Valoarea producţiei
1901	100	100	100	100
1910	163	117	113	152
1915	264	148	133	238

În 14 ani capacitatea motrice a crescut de 2,6 ori, numărul celor ocupaţi de 1,5 ori, iar a capitalului investit doar de 1,3 ori, în vreme ce producţia sporeşte de 2,4 ori. Dacă datele din 1915 ar fi inclus întreaga industrie creşterea ar fi fost mai mare. Relaţiile dintre indici dezvăluie trăsături şi legităţi ale capitalismului dar şi caracteristici proprii industriei româneşti. Ritmul cel mai înalt îl înregistrează procesul de înzestrare cu forţă motrice, de mecanizare a industriei faţă de care se apropie ritmul de creştere a producţiei. Capitalul fix şi numărul celor ocupaţi realizează un ritm mai scăzut. Aceasta confirmă tendinţa capitalului de a produce cu minimum de capital şi forţă de muncă maximum de producţie. Deşi capitalul fix (în general instalaţii şi clădiri) are ritmul cel mai scăzut, în schimb partea sa de forţă motrice creşte mult mai repede pe seama clădirilor şi terenurilor.

Aceasta reiese şi din raportarea la indicatorul 1 milion lei capital fix a celorlalţi indicatori.

Anul	Forţa motrice în cai putere	Personal ocupat (număr)	Valoarea producţiei în milioane lei
1901	183	160	0,929
1910	263	165	1,250
1915	363	179	1,662

Este evidentă creşterea compoziţiei organice a capitalului ; la aceeaşi unitate valorică de capital — 1 milion lei — revenind o dublare a forţei motrice. În schimb forţa de muncă pe unitate de capital creşte mult mai încet, doar cu 10%. Aceeaşi mărime de capital furnizează însă o valoare a producţiei de 178% faţă de perioada de bază ; ceea ce înseamnă că forţa de muncă a fost mult mai productivă, dar şi intensitatea muncii a jucat un rol important în această creştere.

[9] Statisticile pentru aceşti ani nu au avut la baza înregistrării criterii unice. Datele pentru 1901 privesc întreprinderile mari încurajate şi neîncurajate; pentru 1910 şi 1915 se cuprind numai cele încurajate, dar cele din 1915 s-au înregistrat după criteriile legii de încurajare din 1912, puţin diferite de ale legii anterioare. Cu toate acestea relaţiile ce se pot stabili şi concluziile ce se degajă prezintă interes.

Legătura directă cu productivitatea muncii o face înzestrarea energetică a muncitorului. Această înzestrare şi eficienţă a muncii pe o persoană ocupată este demonstrată în datele de mai jos :

	1901	1910	1915
Forţa motrice în cai putere	1,14	1,63	2,04
Valoarea producţiei în mii lei	5,8	7,6	9,3

Exploatarea unui muncitor în anii 1901, 1910 şi 1915 producea astfel capitaliştilor din industrie mărfuri în valoare de 5 800 lei, de 7 600 şi respectiv de 9 300 lei anual. Sporul valorii producţiei era de aproximativ 60%; concomitent se realizează o creştere a ratei plusvalorii şi profitului. Eficienţa capitalului investit este superioară la sfîrşitul perioadei.

O caracteristică a bazei tehnice materiale a industriei era marea inegalitate în înzestrarea ramurilor cu utilaje moderne. Fenomenul se manifestă chiar la dimensiunile întreprinderilor : în timp ce în unele secţii se lucra cu tehnici moderne, în altele predomina munca manuală. În ordine de prioritate erau folosite motoarele şi maşinile-unelte şi mai puţin instalaţii de transport, încărcare etc. Baza tehnico-materială a marii industrii purta încă, sub diferite aspecte, amprenta manufacturii. În întregime luată însă ea reprezenta temelia unei industrii mecanizate, cu tendinţă de diversificare după modelul structurii ţărilor capitaliste industriale.

Analiza structurilor de ramură atestă această tendinţă. Embrionul ramurilor mecanizate apăruse încă înainte de epoca protecţionistă. În 1915[10] statistica clasifica industria în următoarele ramuri : alimentară cu 220 unităţi, metalurgică cu 86 întreprinderi, ramura materialelor de construcţii cuprinzînd 114 fabrici, lemnului avînd 171 întreprinderi, industria celulozei, hîrtiei şi artelor grafice cu 48 unităţi, industria petrolieră de rafinare cu 40 rafinării, cea chimică cuprinzînd 50 întreprinderi, industria textilă şi confecţiilor avînd 81 unităţi, ramura pielăriei cu 34 fabrici şi ateliere, industria electrică şi energetică cu 8 întreprinderi. Industria extractivă cuprindea întreprinderi în ramura petrolului, carboniferă, a sării, a carierelor de piatră şi nisip etc.

Tabloul sumar, prezentat evidenţiază că la dimensiuni mai dezvoltate sau mai puţin dezvoltate se fondaseră majoritatea ramurilor şi subramurilor industriei de prelucrare şi extracţie. Carenţele structurii incomplete de ramură a industriei mecanizate sînt însă evidente : lipsa unei ramuri siderurgice şi metalurgice prelucrătoare, a unei ramuri constructoare de maşini, a ramurilor moderne ale timpului — electrotehnică, chimică — dezvoltate la necesităţile pieţei interne. Crearea unor ramuri de industrie siderurgică şi constructoare de maşini, în stadiul dat al industrializării care se întemeia prioritar pe exploatarea şi prelucrarea materiilor prime locale, avea şanse în baza mecanismului capitalismului numai dacă România ar fi dispus atunci de materii prime autohtone : minereu de fier, cărbuni şi cocs. Baza de materii prime metalurgice se afla însă în Transilvania stăpînită de Imperiul austro-ungar.

[10] Datele şi calculele ce urmează se întemeiază pe materialul statistic din *Anuarul statistic al României, 1915—1916* şi N. Arcadian, *op. cit.*

Capitalul străin s-a orientat în investiţiile sale mai ales asupra ramurilor extractive, cele mai profitabile — petrolieră şi forestieră — şi în cele care puteau să-i asigure monopolul pieţei interne — zahărului, cimentului etc. Capitalul autohton insuficient şi slab s-a cantonat în industria uşoară şi alimentară care necesitau dimensiuni reduse de investiţii şi asigurau recuperarea cu profit ridicat, în timp record, a capitalului plasat.

Profilul structural al producţiei industriei prelucrătoare era următorul : industria petrolieră — numai rafinare — şi cea forestieră deţineau 36,2% din totalul producţiei, industria alimentară 32,3% iar celelalte şapte ramuri îşi împărţeau restul de 31,5% din valoarea producţiei astfel : metalurgică 7,8%; materiale de construcţii 3,8%; celuloză, hîrtie, arte grafice 3,8%; textile şi confecţii 8,3%; pielărie 4,5% şi chimică 2,7%.

Înainte de a încheia cu consecinţele economico-sociale ale industrializării pînă în această etapă, este necesar să prezentăm succint dimensiunile şi trăsăturile celorlalte sectoare : *industria extractivă, industria mică* şi *mijlocie*. Pentru perioada 1886—1915 am supus examinării, în primul rînd, industria mecanizată pentru că ea devenea centrul polarizator al activităţii industriale.

Industria extractivă se dezvoltă pe baza resurselor naturale ale ţării atît în statul român independent cît şi în Transilvania. Principalele minereuri şi minerale exploatabile erau : fier, cupru, argint, aur, cărbuni, sare, petrol, gaz metan etc.

În perioadele anterioare sarea şi metalele preţioase făceau obiectul principalelor exploatări. Era capitalistă trece pe prim plan materii prime pentru consum productiv şi mai ales combustibilul necesar industriei mecanizate.

În România independentă petrolul ocupă primul loc în exploatare şi valorificare. În două decenii România devine a treia producătoare şi exportatoare din lume. Părţile de ţară de la sud şi est de Carpaţi erau sărace în cărbuni şi minereuri de fier.

De la sfîrşitul secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial producţia de extracţie, în indicatori cantitativi, a crescut astfel [11] :

Produsul în mii t	1885	1890	1900	1910	1913
Petrol	27	54	227	1 346	1 848
Cărbuni	—	63	104	144	230
Sare	83	108	110	130	125

Valoarea totală a industriei extractive nu este indicată de statisticile oficiale. Ea poate fi apreciată, prin însumare aproximativă, astfel :

Produsul în milioane lei	1885	1890	1900	1910	1913
Petrol	1,8	3,7	9,0	43,3	127,2
Sare — cheltuieli de extracţie şi vînzare	1,3	2,1	1,7	2,7	2,4
Cărbuni	—	—	2,6	3,6	5,8

[11] Calculat după *Anuarul statistic al României, 1915—1916*, p. 196—202, 205—207. Petrolul a fost calculat în medie, la preţuri constante, la 25 lei tona.

În 1900 valoarea aproximativă a producției industriale extractive se ridica la peste 13 milioane lei, iar în 1913 ea era apreciată la peste 135 milioane, un spor pe seama petrolului de 10 ori. Valoarea producției industriei mari prelucrătoare în 1913 ajungea la 584 milioane lei și împreună cu cea extractivă totaliza deci aproape 720 milioane lei.

Ceea ce se impune reținut din analiza structurii și capacității industriei extractive privește mai ales raporturile economice pe care le producea — un surplus masiv de produse petroliere și un deficit de cărbune. Se exportau astfel produse petroliere și se importa cărbune. În aceste necesități era antrenată și economia Transilvaniei. Aprovizionarea pieței de la sud și est de Carpați cu cărbuni transilvăneni și a rafinăriilor din Transilvania cu țiței de la Ploiești era un gen de diviziune teritorială a muncii determinată de dezvoltarea producției mecanizate.

Cîmpul industriei meșteșugărești, al atelierelor de cooperație capitalistă simplă și al manufacturilor își reduce ponderea. În condițiile facilităților de procurare a mașinilor din străinătate, a introducerii proceselor tehnologice mecanizate, a ieftinirii combustibilului majoritatea atelierelor mari și a celor manufacturiere adoptă mașinile și forța motrice mecanică. Întreprinderi mari legate de munca manuală sînt tot mai puține.

Platforma industrială premașinistă s-a îngustat considerabil. Atelierul capitalist și manufactura își jucaseră rolul lor istoric prelungit pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, fiind transformate și înlocuite treptat și ireversibil de industria mecanizată [12]. S-a redus relativ importanța, dar nu și aria meșteșugului și a industriei casnice.

Față de etapa precedentă principalul adversar al industriei meșteșugărești nu mai sînt mărfurile străine ci produsele autohtone de fabrică. Ca rezultat al dezvoltării prioritare a ramurilor industriei ușoare, acestea concurează în primul rînd meșteșugurile de masă orășenești și apoi cele sătești: de confecții și îmbrăcăminte, de încălțăminte, de obiecte de lemn etc.

Cu toate acestea, întrucît capacitatea de acoperire a cererii pieței interne din partea industriei mecanizate era încă mult redusă, diferența era completată de mărfurile importate și de cele meșteșugărești. Industria mică și mijlocie meșteșugărească îndeplinea o funcție economică încă însemnată pe piața românească. Dovada o furnizează creșterea sau menținerea în anumite domenii a unui număr însemnat de meșteșugari, uneori folosind chiar motoare de forță, dar mai ales lucrători salariați. Statisticile arată o creștere sensibilă a muncii salariate în meșteșugul urban ca necesitate de rezistență în fața concurenței mărfurilor de fabrică și ca expresie a transformării unora în exploatări capitaliste spre deosebire de meșteșugul rural în care predomină atelierul patronului cu unul sau doi ucenici. Date

[12] G. Zane, *L'industrie roumaine au cours de la seconde moitié du XIX-e siècle*, București, 1973, p. 259—261.

asupra meşteşugului la sfîrşitul perioadei nu avem. Există însă rezultatele unei anchete din 1908 care ne furnizează informaţii edificatoare [13] :

	Total	Din care în mediul rural
Meşteri patroni şi conducători	47 449	13 080
Lucrători	64 023	7 545
Ucenici	16 369	715
Total :	127 841	21 340

Datele confirmă localizarea a peste 83% din populaţia meşteşugărească în mediul urban. Ponderea salariaţilor faţă de patroni este mai mare decît în 1902.

O masă de aproape 130 000 de factori activi de producţie meşteşugărească crea şi o producţie relativ însemnată de mărfuri industriale care se vindea pe piaţa internă. Ca şi în etapa trecută, după 1886, meşteşugul, avînd un teren de existenţă încă însemnat şi polarizînd interesele a cca 10% din populaţia ţării, constituia deopotrivă o problemă majoră economică, socială şi politică.

Încercînd o privire cantitativă sintetică asupra întregii industrii româneşti în preajma primului război mondial, ea se prezenta astfel [14] :

	Numărul întreprinderilor	Capital fix în milioane lei	Personal în mii
Industria mare încurajată şi neîncurajată	1 149	805,5	58,9*
Industria mijlocie (mori, fierăstraie, cuptoare var etc.) circa	7 000	55,0	—
Industria mică	56 000	140,0	127,8**
Industria extractivă, petrolieră	—	535,7	} 14,5
Alte mine şi cariere	—	9,0	

Doi indicatori arată cu aproximaţie aria relativ însemnată a activităţii industriale : peste 1 500 milioane lei capital investit şi circa 200 mii lucrători. După dimensiunile şi ponderea investiţiilor şi nivelul tehnic marea industrie mecanizată era precumpănitoare în economia prelucrătoare şi extractivă a ţării.

În totalitatea capitalului folosit, cel din industria mare prelucrătoare şi din cea extractivă reprezenta peste 80% din totalul industriei;

[13] *Ancheta cu privire la meseriaşi* ..., Bucureşti, 1908, p. IX.

[14] Tabelul întocmit după : „Buletinul statistic al României", 1919, nr. 2, p. 223; N. Xenopol, *La richesse de la Roumanie*, Bucarest, 1916, p. 61 ; N. Arcadian, *Industrializarea României*, Bucureşti, 1936, p. 138.

* Numai pentru industria încurajată.

** Datele pentru anul 1908.

producţia acestora furniza cantitatea prioritară de mărfuri industriale în totalul producţiei industriale autohtone. Industria în general şi cea mecanizată în special devenise o zonă întinsă în activitatea materială a ţării.

Expresia cantitativă a creşterii industriale este ilustrată de producţia unor produse principale :

Produsul în mii t	1890	1900	1914
Petrol	54	227	1 810
Cărbuni	63	104	300
Ciment	3	12	133
Zahăr	—	13	33
Hîrtie	—	1	16
Bere	2	8	30

Importanţa şi semnificaţia economico-socială a industriei era însă mult mai mare decît expresia ei cifrică. Datorită industrializării baza tehnică materială, aparatul de producţie al ţării sînt supuse modernizării ; ea a asigurat (în industrie) o eficienţă a muncii sociale de cîteva ori mai mare, a accelerat mult procesul producţiei şi schimbului, a ridicat condiţia generală tehnico-economică şi socială a organismului economiei naţionale. Industrializarea realizase în această etapă revoluţionarea în mare parte a cîmpului de prelucrare materială ; revoluţia industrială[15] avea loc în toate ramurile industriei mari, dar procesul era doar în faza de cuprindere în lărgime ; nu ajunsese în faza esenţială a industrializării, a producţiei de unelte şi utilaje şi era departe de a fi atacat şi cuprins domeniul cel mai întins, agricultura.

Industria mare mecanizată se integra, prin baza tehnică materială creată, prin producţia bunurilor materiale şi prin sistemul de legături de producţie, schimb şi consum productiv în organismul economiei naţionale, ca sectorul cel mai eficient din punct de vedere tehnico-economic şi social. Ea avea misiunea istorică de a aşeza întreaga producţie materială pe baze mecanizate, de a revoluţiona forţele de producţie din agricultură, a spori productivitatea muncii şi a accelera dezvoltarea capitalismului, în forma cea mai evoluată atunci, pregătind şi premisele sociale pentru revoluţionarea politică. Pentru că, spunea Engels, „trebuie dezvoltat sistemul capitalist, trebuie accelerată producţia, acumularea şi centralizarea avuţiei capitaliste şi totodată şi producţia clasei revoluţionare a muncitorilor"... „adică clasa chemată să distrugă într-o bună zi însuşi acest sistem"[16].

La nivelul şi structura atinse în preajma primului război mondial industria mare era deficitară în ce priveşte funcţiile sale fundamentale în

[15] V. Roman, *Revoluţia industrială în evoluţia societăţii*, Edit. politică Bucureşti, 1965, p. 43.

[16] K. Marx, F. Engels, *Mici scrieri economice*, Bucureşti, 1969, p. 423.

procesul autonom al reproducției sociale. Din cele două sectoare, mai dezvoltat era cel al producției bunurilor de consum ; producția sectorului unu consta aproape exclusiv din materii prime ; îi lipseau tocmai ramurile producătoare de instalații și utilaj necesar asigurării autonomiei reproducției materiale și organismului economiei naționale. Din această cauză toate ramurile, inclusiv industria, întregul organism de producție rămîneau în întregime dependente de mașini, utilaje și instalații de pe piața mondială, de trusturile internaționale ; era pusă astfel în pericol nu numai securitatea economiei naționale dar și independența politică a țării însăși.

Acumularea primitivă și capitalistă care a însoțit industrializarea a extins baza socială a exploatării capitaliste și a întărit pozițiile burgheziei industriale, a înăsprit exploatarea muncii salariate. Concentrarea și centralizarea capitalului s-au desfășurat într-un ritm accelerat, favorizate de capitalul străin, de dimensiunile mari ale întreprinderilor moderne și de politica protecționistă. Forma generală a centralizării capitalului în această perioadă devin societățile anonime pe acțiuni.

Analiza industriei relevă tot atît de clar ideea că mobilul interesului privat, de profit al capitalului autohton și străin, a provocat o desfășurare anarhică a industrializării, iar masivele resurse materiale și umane ale țării, venitul național acumulat au fost utilizate defectuos, cu eficiența maximă pentru capital, dar mult redusă pentru necesitățile obiective de dezvoltare a economiei naționale. Pe de altă parte, stăpînirea provinciilor românești de peste Carpați de către Imperiul austro-ungar, împiedicarea națiunii române de a-și constitui organismul economiei naționale integrat și unitar, cu totalitatea resurselor sale naturale și a capacităților umane, a constituit o puternică frînă care a diminuat mult posibilitățile, chiar și limitate, ale industrializării bazate pe capital.

Baza mașinistă se creează și în *domeniul transporturilor și comunicațiilor*. Rețeaua de căi ferate se extinde ajungînd în 1914 la peste 3500 km, iar traficul de mărfuri sporește în două decenii și jumătate de la 3 milioane tone la 8,9 milioane tone, exprimînd o triplare a transportului de mărfuri. Sistemul de transport al căilor ferate a facilitat considerabil accelerarea proceselor de producție și schimb, a creat siguranța și regularitatea aprovizionărilor în cadrul organismului intern al economiei naționale. El a legat ramurile importatoare de cele exportatoare cu o serie de piețe europene, a ușurat și accelerat schimburile de mărfuri și populație între România și provinciile românești de sub dominația străină.

Aparatul căilor ferate devine principalul consumator al producției interne de cărbune, circa 90%, și a majorității cărbunelui importat, precum și un consumator important de șine, vagoane, locomotive, materiale de întreținere și reparații. Industria metalurgică de la primele ei întreprinderi, a fost legată de reparații și unele construcții de cale, poduri ale căilor ferate. Prin dimensiunile sale, Regia Căilor Ferate era cea mai mare întreprindere din țară, avînd un capital investit de peste 1 200 milioane lei și utilizînd aproape 23 000 salariați.

Pînă la sfîrșitul perioadei înregistrează o anumită dezvoltare și transporturile mecanizate fluviale și maritime ; dealtfel, exportul țării, în proporție de 80—85%, se efectua pe aceste căi întrucît reprezenta volum mare și valoare mică. Statul român, căruia îi aparțineau căile ferate, creează

și două societăți pentru transportul fluvial și pentru cel maritim, înzestrîndu-le cu vase și aparatură necesară. Ele asigurau însă în proporție redusă necesitățile de deplasare a mărfurilor și călătorilor pe cale fluvială și maritimă, majoritatea transporturilor fiind efectuată de vase străine.

Pe uscat continuă să se amenajeze drumuri, șosele, a căror lungime se cifrează în 1916 la peste 28 000 km, 45% fiind pietruite și șoseluite [17]. Acestor căi li se rezervau în majoritate transporturile de interes local și regional, cele pe distanțe mari fiind preluate de către căile ferate.

Se amplifică mult, odată cu dezvoltarea producției și schimbului, cu lărgirea relațiilor economice și de cultură, mijloacele de comunicație moderne. Telegraful devine un serviciu public utilizat curent, lungimea liniilor sporind de la circa 5 570 km la 9 060 km [18]; de asemenea, și telefonia urbană și apoi rurală deservește legăturile dintre majoritatea localităților țării. Aceleași mijloace leagă România de toate țările europene și de toate continentele.

Sistemul modern de transporturi și comunicații a îndeplinit funcții importante de producție și schimb, a contribuit la accelerarea circulației mărfurilor și a dezvoltării capitalismului, a extins baza tehnică materială și de civilizație a țării. Prin funcția lor economică aceste mijloace au asigurat concomitent circulația intensă economică dintre România și Transilvania, legături economice amplificate de noul mod de producție, de reproducția lărgită în extindere, de necesitățile majore ale vieții economice și naționale dintre statul român independent și provinciile românești sub dominație străină.

Dezvoltarea agriculturii. Noua etapă a evoluției economico-sociale a României se relevă printr-o mișcare ascendentă și în agricultură, deși ea rămîne în continuare sectorul cu forțe de producție slab dezvoltate și cu problematica cea mai gravă a țării. Continuă cu intensitate lărgirea suprafețelor agricole, sporirea producției al cărei mobil determinant era cererea pieței europene și creșterea veniturilor moșierilor și arendașilor. Între 1890—1915, suprafața însămînțată cu cereale se extinde cu circa 1 milion ha de la limita medie de 4 milioane ha în anii 1886—1890, la 4,9 milioane ha în perioada 1911—1915 prin desțelenirea unor noi pășuni și izlazuri. Cele cinci cereale principale cultivate — grîu, porumb, secară, orz și ovăz — ajung la sfîrșitul perioadei la o producție de 84,9 milioane hl față de 51,5 milioane hl la începutul perioadei [19].

Caracterul cerealier al agriculturii se accentuează. Între anii 1911—1914, din totalul culturilor cerealele reprezentau circa 84%, fînețele 9%, plantele industriale, livezile și „diverse" restul de 7% [20]. În Franța, cu agricultura cea mai dezvoltată, la începutul secolului XX situația era diferită : cerealele ocupau 56%, fînețele 31%, iar plantele industriale și diverse 14%. Din comparația cu unele țări europene și extraeuropene producătoare de cereale se observă că în nici una suprafața de cereale nu avea o pondere atît de mare, după cum cea de fînețe și culturi pentru nutreț nu era atît de redusă. Această foarfecă a culturilor cerealiere și fînețelor își va spune cuvîntul în slaba creștere a numărului de vite.

[17] *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 43.
[18] *Anuarul statistic al României, 1915—1916*, p. 150.
[19] *Ibidem*, p. 29.
[20] *Ibidem*, p. 27.

Între cereale, porumbul deţine suprafaţa şi producţia cea mai mare, furnizînd 43% din producţie; grîul 33,5%, iar orzul şi ovăzul împreună 22,3%. În timp ce marea proprietate şi arendăşimea se orienta spre grîu, ca cereală de export, ţărănimea cultiva mai mult porumb, avîndu-se în vedere utilitatea sa mai diversă şi corespunzătoare gospodăriei ţărăneşti.

Se înregistrează şi creşteri în producţia la ha, ajungîndu-se la grîu, la o medie de 13 hl. O notă importantă se impune remarcată : producţia medie de grîu la ha a României, de 13 hl, la începutul secolului, nu era mai scăzută ca a altor mari cultivatori şi exportatori ai lumii (S.U.A. — 13,3 hl, Argentina — 9,6 hl). Din aceasta derivă parţial rentabilitatea exportului României, care producea aproximativ la nivelul randamentului mediu mondial. În plus, calitatea grîului românesc era dintre cele mai bune din lume. Cei mai mulţi importatori — din Belgia, Germania, Austria — solicitau grîul românesc pentru a-l amesteca cu cel propriu şi a spori calitatea făinii şi pîinii. Acelaşi lucru îl făcea şi Ungaria pentru a ridica calitatea făinii destinată pieţei europene. Exportul de grîu şi porumb situa România pe primele locuri în Europa : la porumb pe locul 1, la grîu pe locul 2 [21].

Direcţia principală a agriculturii era extinderea caracterului cerealier, cu toate consecinţele ce izvorau de aici pentru economia naţională : o anumită unilateralitate în producţia agricolă, neglijarea plantelor de mare randament şi de culturi intensive, îngustarea păşunilor şi islazurilor. Pe plan social caracterul adînc sezonier cerealier al muncilor agricole, crea o suprasolicitare a forţei de muncă ţărăneşti în cîteva luni ale anului şi o nefolosire masivă a ei în restul anului.

În gospodăria moşierească extensivitatea, cerealizarea agriculturii şi mai ales lucrarea pămîntului cu o parte din uneltele de bază ale ţărănimii, au contribuit la limitarea investirii de capital şi tehnică modernă.

În gospodăria ţărănească, în proces accelerat de diferenţiere şi ruinare, se observă aceeaşi simplificare a ocupaţiilor, iar împilarea şi exploatarea moşierească, arendăşească şi cămătărească reduc interesul şi posibilităţile ţărănimii pentru o agricultură intensivă.

Şeptelul care aparţine în majoritate ţărănimii şi servea şi ca mijloace de muncă a celei mai mari părţi a pămîntului cultivat al ţării, relevă în perioada 1890—1916 creşteri nu însă în proporţie cu producţia agricolă. Numărul de bovine sporeşte de la 2 545 mii la 2 872 mii, de oi de la 5 002 la 7 810 mii, iar cel de porcine de la 926 mii la 1 382 mii [22]. Creşterea cea mai evidentă apare la cabaline, de la 595 mii la 1 218 mii, oglindind sporirea agriculturii comerciale, adoptarea unor unelte de lucru mai uşoare şi înlocuirea treptată a boilor cu cai la lucrul pămîntului. Un mare număr de cai se procurau prin import din alte ţări. Şeptelul asigura consumul intern de lînă, carne, piei etc. şi în plus contribuia la mărirea exporturilor cu 8—10%.

Deşi frînat de rămăşiţe puternice ale relaţiilor feudale, de parazitismul moşierilor etc., procesul de răspîndire şi în agricultură, a uneltelor mai perfecţionate a maşinilor cunoaşte o perioadă de apogeu. După datele

[21] E. M. Brancovici, *Organizarea comerţului cu cereale în România*, Bucureşti, 1922, p. 9.

[22] George D. Cioriceano, *Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860—1915*, Paris, 1928, tabel p. 226.

din 1915, în marea agricultură funcţionau circa 300 pluguri cu aburi, 20 000 maşini de treierat, peste 50 000 semănători precum şi numeroase prăşitoare mecanice, maşini de cosit, de bătut porumbul etc.[23]. Înzestrarea cu aceste maşini s-a datorat insuficienţei forţei de muncă în perioadele de vîrf şi mai ales nevoii de a însămînţa şi culege recolta la timp şi a asigura calitatea lucrului. Un fapt relevant îl constituie înlocuirea animalelor la treieratul grîului cu maşinile mecanice.

Introducerea în ritm mai viu a maşinilor în agricultură era şi o expresie a pătrunderii raporturilor capitaliste în agricultura mare moşierească. Fenomenul, în condiţiile rămînerii înapoiate a gospodăriei ţărăneşti, adîncea decalajul dintre cele două categorii de gospodării, mărea renta moşierilor, veniturile arendaşilor şi a exportatorilor de cereale.

Agricultura rămînea, cu toate prefacerile tehnice şi sociale, un sector cu slabă mobilitate spre progres, iar ţărănimea — principala forţă productivă a ţării. Înzestrarea agriculturii cu maşini şi unelte se făcea în proporţie de peste 90% din import; industria în dezvoltare nu avea o ramură producătoare de unelte şi maşini agricole. Deşi aceasta era o necesitate stringentă pentru economia naţională, industrializarea capitalistă limitată nu putea să o realizeze.

Agricultura era în prima fază de încadrare în mecanismul organismului capitalist al economiei; ea furniza cea mai mare masă de producţie marfă pe piaţa internă şi pentru export, precum şi alimentaţia de bază a întregii populaţii. Producţia agricolă constituia materia primă pentru multe ramuri importante ale industriei. Ea asigura, sub formă de impozite, rentă, plusvaloare etc., economia naţională cu partea prioritară a acumulării, fiind principala sursă a venitului naţional.

Cel mai important, pentru toată perioada pînă la primul război mondial, ne apare însă faptul că din agricultură se scoteau imense valori prin diferite canale şi cu diferite destinaţii, dar pentru ridicarea stării ţărănimii, pentru dezvoltarea agriculturii se întorcea o parte infimă. Pe agricultură, pe seama ţărănimii s-a clădit în principal edificiul economico-administrativ al României moderne. Tocmai din atitudinea rapace a claselor dominante şi a statului faţă de agricultură şi ţărănime a rezultat starea de subdezvoltare tehnico-economică a ramurii, starea de înapoiere economico-socială a majorităţii populaţiei ţării.

Procesele de acumulare şi proletarizare, după cinci decenii de la reforma agrară, evidenţiază o situaţie pauperă, în general, pentru ţărănime. După recensămîntul fiscal din 1905 rezultă marea discrepanţă în venituri şi proprietate a claselor din agricultură. De o parte, peste 1 240 mii de familii ţărăneşti, constituind 96% din totalul gospodăriilor agricole, obţineau anual un venit de 117 milioane lei, iar de alta, 4 171 moşieri, sau 0,39% dintre proprietarii agricoli primeau un venit de 168 milioane lei. Astfel, venitul mediu anual al unei familii ţărăneşti era 94 lei pentru întreţinerea în medie a 4—5 persoane, iar al unei familii de moşieri se ridica la 40 278 lei, respectiv de 428 ori mai mult şi aceasta numai la veniturile din agricultură [24].

[23] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România*, Edit. politică, Bucureşti, 1967, p. 23.

[24] Calculat după datele lui N. Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, Bucarest, 1916, p. 106.

O situație specifică, rar întîlnită în Europa, a întreprinderii mari agricole agrava situația. Marea proprietate moșierească era arendată după dimensiunea moșiei, în proporție de 63—75% unei categorii de cămătari arendași. În majoritate [25] ei nu investeau capital pentru exploatare ci subarendau pămîntul în parcele țărănimii nevoiașe, cu prețuri de 2—3 ori mai mari decît cele pe care le plăteau. Asupra pămîntului se instituie astfel un dublu monopol privat — al moșierului și al arendașului. La începutul secolului unele organizații de arendași centralizau în mîinile lor moșii pînă la 120—150 000 ha. În 1902 se menționează existența a 3 332 arendași care foloseau 2 334 mii ha, ceea ce echivala cu peste 60% din suprafața moșiilor particulare.

Insuficiența pămîntului, monopolizarea lui în mîna arendașilor a scumpit prețul pămîntului de trei ori și arenda de peste patru ori față de 1862. O pletoră de negustori, cămătari, arendași și subarendași, aparatul de stat etc. își trăgeau venitul din exploatarea micii gospodării țărănești. Problema agrară, problema insuficienței pămîntului pentru țărănime de o parte și a întinselor moșii în mîna marilor proprietari pe de alta, a exploatării semicapitaliste și a înapoierii forțelor de producție exprima adînci antagonisme sociale. Pămîntul țărănesc de cultură măsura sub jumătate din suprafața arabilă a țării, iar marea proprietate stăpînea peste 50% din suprafața arabilă, pășuni și islazuri, peste 90% din pădurile în proprietate particulară. Din cele peste 1 milion familii țărănești, 292 mii aveau pînă la 2 ha pămînt. iar aproape 300 000 nu aveau deloc pămînt [26].

Dezvoltarea capitalismului în cele șase decenii, a înrăutățit situația materială și socială a majorității țărănimii. Progresul real înregistrat s-a localizat mai ales în mediul urban și în special în avantajul claselor dominante. Țărănimea, ce forma peste 85% din populația țării, era la 1900 neștiutoare de carte în mare parte [27]; procentul de mortalitate infantilă era ridicat, iar media vieții țăranilor nu depășea 30 ani. Aceste aspecte ale exploatării țărănimii au dus-o la numeroase răbufniri, lupte care au culminat cu marea răscoală de la 1907.

Procesele economico-sociale desfășurate în agricultură subliniau o dezvoltare mai accentuată a producției de mărfuri, a raporturilor bănești și penetrația mai intensă a raporturilor capitaliste.

Evoluția capitalistă a agriculturii românești se făcea pe calea reformelor. V. I. Lenin definind caracteristica acestei transformări arată că ea se desfășoară „...avînd în frunte marile exploatări moșierești, care devin treptat tot mai mult exploatări burgheze, care înlocuiesc treptat metodele iobăgiste de exploatare cu metode burgheze". Astfel „gospodăria moșierească-iobăgistă se transformă treptat într-una burgheză, iuncherească, condamnînd pe țărani la decenii de chinuitoare expropriere și aservire, concomitent formîndu-se mici mănunchiuri de „grossbaueri" (țărani bogați)" [28].

[25] Damian Hurezeanu apreciază că numai 1/3 din suprafața de pămînt arendată se exploata de către arendași pe baze capitaliste. Reiese că restul practica u metode semicapitaliste, în special subarendarea în parcele către țărani, Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii din România, 1904—1906*, Edit. științifică, București, 1961, p. 34—35.

[26] G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. XLIX, 15, 25.

[27] *Anuarul statistic al României, 1904*, p. 35.

[28] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 16, p. 222.

În condițiile cînd modul de producție capitalist era dominant în celelalte ramuri — industrie, transporturi, comerț, finanțe —acesta acționa cu putere asupra raporturilor agrare în direcția transformării lor capitaliste.

Factorul definitoriu îl reprezenta sporirea forței de muncă-marfă; o parte tot mai întinsă a țărănimii proletarizîndu-se devine vînzătoare a forței de muncă — moșierilor, arendașilor, chiaburilor, negustorilor de la sate. Mijloacele de exploatare ale acestora se transformă astfel în capital. Relațiile dominante de muncă și repartiție precapitaliste și semicapitaliste, de la sfîrșitul secolului, dintre proprietarii funciari și arendașii mari, de o parte, și țărănimea învoită, pe de altă parte, exprimate în clacă, dijmă etc., sînt supuse procesului de transformare treptată în raporturi bănești, de exploatare capitalistă. Examinînd cîmpul relațiilor agrare în general, în ansamblul lor, se poate afirma că în deceniul al doilea al secolului al XX-lea raporturile capitaliste, sau de natură capitalistă, unele chiar în forme vechi, deveniseră decisive în agricultură, că penetraseră în toate zonele ei [29].

În perioada respectivă, ca și mult timp înainte și multe decenii după, din punct de vedere social, agricultura se va prezenta cu o structură eterogenă, cu clase și pături în continuă transformare. Ceea ce va diferi de la o perioadă la alta vor fi categoriile de relații care o vor domina, și ponderea sau extinderea diferită a zonelor acestor categorii de relații pe o gamă care se va înscrie de la preponderent feudale — la preponderent capitaliste, de la o bază economică feudală la o bază economică burgheză. Zonele pe care le avem în vedere, ale diferitelor categorii de relații agrare nu marchează o separare în spațiu a acestor categorii care, în fapt, se împleteau în cele mai diverse și neașteptate combinații, ci sînt utilizate pentru desemnarea amplorii fiecărei categorii în comparație cu celelalte.

Relațiile agrare cuprindeau deci și acum, cum se cunoaște, zone diferite după caracterul și natura raporturilor sociale. Astfel, raporturile între țăranii care stăpîneau aproape jumătate din proprietatea pămîntului, majoritatea ca mici producători, nu erau capitaliste ci raporturi de producție și schimb ale micii producții naturale sau de mărfuri. O nouă zonă se crea, pe măsura descompunerii și diferențierii țărănimii; își făceau loc mica proprietate capitalistă, chiaburească și mai ales a cămătarilor și negustorilor — „lipitorile" satelor. Aceștia practicau în exploatarea țărănimii relații de muncă și repartiție capitaliste, dar impregnate cu forme vechi — rentă în produse și muncă, dijmă etc. Natura acestor raporturi era de tip capitalist, în faza primară a lor, încă necurățate de forme precapitaliste dar avantajoase exploatatorilor și care generau antagonisme noi specifice lor pe fondul general al contradicțiilor dintre țărănime și moșierime.

Exista, de asemenea, o zonă care se lărgea — a fermelor, a întreprinderilor agricole capitaliste, organizate pe principii moderne atît de

[29] Concluzia lui Damian Hurezeanu că „Sistemul agrar din România continua, prin urmare, și la începutul secolului al XX-lea să reprezinte un sistem de tranziție care unea în sine trăsăturile specifice sistemului bazat pe dijmă și trăsăturile proprii relațiilor capitaliste în continuă dezvoltare", dă o caracterizare generală justă bazei economice, relațiilor agrare ale țării, *op. cit.*, p. 23.

unii moşieri şi arendaşi, cît şi pe unele din moşiile statului, ale domeniilor coroanei şi ale unor instituţii. Aici, munca ţărănească era plătită prioritar în bani, şi raporturile capitaliste de exploatare a muncii salariate apăreau mai clar, chiar dacă o parte din ţărani mai erau încă proprietari de gospodării mici şi mijloace simple de producţie.

O zonă întinsă o reprezenta aceea a raporturilor dintre moşieri şi arendaşi, şi ţărănimea care intra în relaţii de muncă cu ei. Se apreciază, după datele statistice, că circa 40—45% din familiile ţărăneşti intrau diréct în asemenea raporturi economice, fie pentru a-şi vinde forţa de muncă, fie pentru a-şi procura pămînt arabil sau fîneţe, fie pentru a obţine produse şi bani în perioadele de secetă sau strîmtoare. Important este de luat în consideraţie că apelul la pămîntul, păşunile moşierilor şi arendaşilor îl făceau nu numai ţăranii săraci sau mijlocaşi dar şi unii din cei înstăriţi. Pe această cale, ca şi pe altele ei veneau în conflict cu marea proprietate şi marea arendăşie, cu sistemele de exploatare ale acestora. Deşi mobilul arendării pămîntului sau păşunilor nu era asigurarea existenţei ci acumularea de avere, această categorie a ţărănimii înstărite se vedea frustată în tendinţele ei de dezvoltare. De aceea o găsim, nu de puţine ori, în rîndurile răscoalelor ţărăneşti din secolul al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea.

Dar majoritatea ţărănimii care intra în relaţii economice cu moşierii şi arendaşii şi era supusă exploatării lor, dependentă de aceştia, o constituia ţărănimea proletarizată şi săracă. Relaţiile impuse de moşieri şi arendaşi şi legiferate prin regimul învoielilor agricole, răspundeau intereselor acestora, nivelului forţelor de producţie, dar erau dăunătoare totodată agriculturii şi ţărănimii.

Caracterul acestor raporturi este dificil de definit. A afirma că în aceste raporturi se menţineau puternice rămăşiţe feudale este just, dar aceasta încă nu clarifică natura lor. Se poate spune că erau raporturi capitaliste cu puternice rămăşiţe feudale. Şi această constatare este justă dar neprecisă. După 1864, în agricultură, în ansamblul raporturilor dintre moşieri şi ţărani, s-au extins relaţiile de exploatare a forţei de muncă salariate, relaţiile de natură capitalistă, dar alături de ele, împreună şi împletite cu ele, fiinţau relaţii semifeudale — claca, dijma, diferite adaosuri suplimentare etc.

Interesează care din acestea defineau caracterul raporturilor agrare, al proprietăţii, al relaţiilor de muncă şi repartiţie. Este o apreciere hazardată că în deceniile şapte-zece, caracterul ansamblului relaţiilor agrare era dominat şi determinat de raporturile de natură capitalistă. Mai aproape de realitate credem aprecierea după care în această perioadă raporturile dominante erau cele semicapitaliste în care penetrau cu forţă relaţiile capitaliste definind astfel prezentul şi perspectiva, caracterul modului de producţie agrar din România [30].

La începutul secolului al XX-lea, din cercetările economice reiese că în ansamblul agriculturii raporturile care deveneau determinante, deşi nu erau dominante, erau cele capitaliste. Dar nu capitaliste pure ca în industrie, ci încărcate în continuare de forme şi rămăşiţe

[30] O analiză documentată cu concluzii plauzibile asupra acestui subiect se face în lucrarea *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România*, Edit. politică, Bucureşti, 1967.

feudale. Compoziţia acestor raporturi capitaliste era şi ea, la rîndul său, deosebit de eterogenă pentru toate domeniile — de producţie şi muncă, de schimb şi circulaţie etc.

Capitalul negustoresc şi cămătăresc, deosebit de acid la sate, eroda mica proprietate şi producţia de mărfuri simplă, dar îşi mai păstra caracterul de tranziţie de la feudalism la capitalism. El nu mai avea o bază feudală în proprietate, dar nu-şi făurise deplin încă nici una capitalistă. El folosea forme de exploatare practicate şi în vechiul regim agrar — neechivalenţa, constrîngerea, înşelăciunea —, participa la cumpărarea forţei de muncă plătind-o în produse, servicii; se folosea pe larg de regimul învoielilor agricole. Negustorii, cîrciumarii, cămătarii satelor care deveniseră burghezia înstărită a satelor s-au format printr-un proces complex de acumulari primitivă şi mai puţin capitalistă.

Proprietatea funciară moşierească în majoritatea ei, deşi de tip privat, absolut, nu îmbrăca încă un caracter capitalist întrucît nu folosea capital constant şi variabil după legile producţiei capitaliste, iar venitul nu lua forma deplină a plusvalorii şi rentei funciare capitaliste.

Astfel, dacă avem în vedere marile zone ale raporturilor agrare menţionate mai sus, sesizăm că ele sînt pătrunse în măsură tot mai mare de exploatarea capitalistă. Pe de altă parte, direcţia de evoluţie socială a agriculturii, caracterul raporturilor care o determinau nu pot fi apreciate izolat de procesul istoric care mişca înainte întreaga viaţă economico-socială a ţării, de dezvoltare a capitalismului.

Agricultura era puternic asaltată din afară (deşi îşi menţinea încă un anumit caracter socio-economic autonom din cauza slabei dezvoltări a industriei) de raporturile capitaliste industriale, de forţa comerţului şi pieţei interne şi a celei externe, de atacul capitalului bancar etc. Acţiunea concentrică a raporturilor capitaliste din interiorul şi din afara agriculturii tindeau la modificarea structurii ei precapitaliste (a micii producţii de mărfuri) şi semicapitaliste în capitaliste.

Amplificarea economiei băneşti, marfare ca şi extinderea raporturilor capitaliste au produs o creştere a producţiei de mărfuri, a cererii de muncă salariată în cantităţi tot mai mari. Agricultura oferea pieţei interne şi celei externe o masă mare de mărfuri, cea mai mare din produsul social.

În legătură cu transformarea capitalistă a agriculturii şi sporirea producţiei marfă, este necesară menţionarea a două fenomene care iau amploare în această perioadă. Primul se referă la lipsa acută de braţe de muncă în perioadele de vîrf ale muncilor agricole şi atragerea unei mase mari de muncitori agricoli din Transilvania. O parte din suprapopulaţia agrară a Transilvaniei, care devenise acută la sfîrşitul secolului, 20— 50 000 de ţărani se deplasau anual, uneori cu membrii capabili de muncă ai familiilor lor, în zonele de cîmpie ale României unde lucrau din primăvară pînă în toamnă. Se întorceau acasă, cu căruţele cu bucate, agonisite sau banii economisiţi, pentru ca în anii viitori să revină iarăşi.

Fenomenul îl remarcăm tocmai pentru a semnala sporirea legăturilor economice şi demografice dintre ţările române în procesul dezvoltării capitalismului. Şi notăm că din Transilvania o masă atît de mare de populaţie nu se deplasa, în cadrul procesului producţiei materiale, în altă ţară vecină decît în România. Emigrările peste ocean, în America,

aveau alt caracter pe care nu-l cercetăm aici. Este de importanţă majoră pentru cercetarea temei noastre sublinierea că deplasarea la lucru sezonier în România a populaţiei din Transilvania exprima nu numai interese economice dar şi realizarea lor în condiţii mai prielnice, afective, naţionale, în cadrul aceluiaşi popor, a aceleiaşi naţiuni.

Desigur, exploatarea exercitată de moşieri şi arendaşi în România nu era mai uşoară ca a altor exploatatori şi nu diminua lupta de clasă a ţărănimii împotriva lor. Dar ceea ce devenea element de interes suplimentar, spiritual şi de legătură a transilvănenilor cu ţăranii localnici cu care munceau alături pe moşiile boierilor din statul independent era comunitatea de limbă, de origine istorică, interesele economice, respectiv comunitatea naţională.

Al doilea fenomen este sporirea considerabilă a producţiei agricole marfă destinată consumului individual şi celui productiv, atît pieţei interne cît celei externe. Consumul individual pe piaţa internă s-a mărit odată cu creşterea populaţiei ţării şi aproximativ în acelaşi ritm, în timp ce consumul productiv a crescut mult mai repede, solicitat de expansiunea industriei alimentare şi uşoare. În mare măsură a crescut şi exportul de produse agricole, de la 241 milioane lei în 1891, la 515 milioane lei în 1912, o creştere de 214%. Principalele pieţe de export erau ale Europei occidentale şi centrale. Dar un export însemnat de produse se făcea în Transilvania, mai ales porumb, dar şi grîu, piei, lînă etc. pentru întreprinderile locale de industrie sau uneori pentru reexport. Şi în cazul agriculturii sporirea producţiei sale a contribuit la satisfacerea cerinţelor producţiei şi reproducţiei sociale din Transilvania.

Agricultura era considerată ca domeniu al producţiei vegetale şi animale. O examinare mai atentă ne arată că în sfera satelor se desfăşurau şi alte procese de producţie materială de însemnătate pentru viaţa economică rurală ca şi pentru organismul economiei naţionale. În primul rînd se înscrie industria casnică şi meşteşugărească ca activitate de prelucrare. Industria casnică şi meşteşugărească au vieţuit în multe epoci istorice dar ele au avut funcţii mai importante, mai ales în reproducţia socială simplă, naturală.

În epoca de trecere la producţia capitalistă în ţările române, aceste industrii au cunoscut însă o dezvoltare cantitativă deosebită, oricît de paradoxal ne-ar părea fenomenul. În general există opinia logică, la unii autori ai timpului, după care creşterea importului de mărfuri străine şi dezvoltarea producţiei mecanizate autohtone au dus la restrîngerea rapidă a sferei industriei casnice şi a meşteşugului, consumul fiind alimentat tot mai mult cu substituentele produselor casnice şi meşteşugăreşti, adică cu mărfurile de fabrică. Un argument în plus este că proletarizarea ţărănimii, prin pierderea pămîntului şi a unor mijloace de producţie, a creat o mare masă de oameni vînzători ai forţei de muncă, şi cumpărători de bunuri pe care parţial înainte le produceau. Fenomenul, sub acest aspect, este mult comentat de către istoricii şi economiştii vremii, ca N. Iorga, P. S. Aurelian, A. D. Xenopol, care deplîng ruinarea industriei casnice a ţărănimii române. Incontestabil că o parte din gospodăriile ţărăneşti au renunţat, din motivele arătate mai sus, la industria casnică.

Dar opinia privitoare la reducerea absolută a industriei casnice şi meşteşugăreşti credem că este valabilă numai parţial şi pentru unele

produse. Trebuie avut în vedere că au apărut o serie de condiţii noi, economico-sociale, care în deceniile cinci-zece au stimulat industria casnică şi meşteşugărească sătească. Între aceste cauze menţionăm : extinderea economiei băneşti şi a sferei trebuinţelor ţărănimii, un timp suplimentar mai mare de muncă a lucrătorului agricol în unele perioade ca urmare a caracterului sezonier al producţiei cerealiere, adîncirea exploatării ţărănimii şi scăderea capacităţii sale de a face faţă unor cheltuieli care creşteau mereu de la perioadă la perioadă — dobînzi, impozite —, achiziţia produselor noi care intrau în consumul social, existenţa din abundenţă a unor materii prime ca şi a pieţei încă largi pentru produsele industriei casnice şi meşteşugăreşti.

Este necesar să descifrăm aceste motive şi să le articulăm cu creşterea în multe domenii a producţiei de industrie casnică, de transformare a ei într-un gen de producţie sezonieră meşteşugărească. În primul rînd, extinderea economiei băneşti a produs o antrenare a ţărănimii în producţia de marfă pentru piaţă, atît în scopul procurării altor produse cît şi pentru plata unor obligaţii băneşti mult crescute : a ratelor la pămînt, a dobînzilor cămătăreşti — deşi o parte se făceau în muncă —, a impozitelor în special, a altor cheltuieli impuse de o participare oarecare la viaţa socială.

Bugetul ţărănimii era solicitat apoi de noi trebuinţe impuse şi generalizate la stadiul dat al economiei şi consumului : o categorie de produse industriale din metal, ca unelte simple agricole, fierărie pentru gospodărie, apoi textile de bumbac şi mai ales bumbac fire pentru pînză, sau bumbac brut pentru tors, tutun şi sare, petrol lampant, unele materiale pentru construcţii de locuinţe — var, sticlă, lemnărie, feronerie etc., băuturi alcoolice care au jucat un rol important economic. Pentru acestea ţărănimea trebuia să dea în schimb ceva ; cea mai largă categorie a ei producea mărfuri pentru piaţă, un surplus adesea al producţiei agricole, dar şi numeroase produse ale industriei casnice confecţionate peste necesarul gospodăriei.

Cerinţele şi capacitatea gospodăriilor de asigurare cu produse industriale cumpărate variau după diferitele categorii de ţărani — săraci, cu gospodărie mijlocie şi înstăriţi. Lenin a sesizat tocmai esenţa fenomenului cînd afirma că ţăranii săraci şi cei înstăriţi participau în măsura cea mai mare la piaţă : unii ca vînzători de forţă de muncă, alţii ca vînzători de mărfuri, dar toţi sînt cumpărători de produse. Aceasta nu înseamnă că ţărănimea cu gospodărie mijlocie nu participa la schimbul de produse. O parte însemnată a consumului era asigurată prin cumpărare după cum şi o parte a producţiei era destinată pieţei.

Pe ansamblul ţărănimii masa de mărfuri puse de ea în circulaţie a crescut considerabil mai repede ca populaţia rurală. Între aceste mărfuri un rol crescînd l-au avut produsele casnice şi meşteşugăreşti. Înainte de a ilustra procesul prin date, menţionăm în continuare că o altă cauză care a orientat o parte din ţărănime către aceasta a fost ocupaţia sezonieră, prioritar cerealieră a producătorilor. Aceasta îi suprasolicita cîteva luni — 6 — 7 pe an — dar în condiţiile exploatării moşiereşti nu le asigura existenţa pe tot timpul anului. Astfel, o parte a producătorilor se orientează spre lărgirea activităţilor industriale casnice sau meşteşugăreşti, nu către toate cele tradiţionale, ci mai ales către ocupaţii ale căror

produse satisfăceau concomitent propria gospodărie, dar erau cerute şi pe piaţa locală, la tîrgurile săptămînale sau la iarmaroacele periodice. Altă parte utilizează timpul la muncile de construcţii pentru căi ferate, drumuri, porturi, la defrişări etc.

În lucrarea sa, în care analizează stadiile premergătoare ale industriei mecanizate, prof. G. Zane conchide că în cursul celei de-a doua jumătăţi a veacului al XIX-lea „industria casnică ţărănească se extinde în domenii variate, însă în condiţii din ce în ce mai schimbate" [31]. Ea se extinde cu precădere în masa ţărănimii sărace şi mijlocaşe care forma peste 90% din totalul populaţiei rurale.

A doua direcţie de dezvoltare a producţiei de mărfuri la sate o reprezintă producţia meşteşugarilor care fie că practicau exclusiv meseria fie că se ocupau concomitent cu meseria şi agricultura. Circa 45% din toţi meseriaşii de la sate lucrau în meserie numai o parte a anului, adică atunci cînd erau eliberaţi de muncile agricole în timp ce 55% se consacrau integral producţiei industriale.

În general însă numărul meseriaşilor la sate sporeşte ajungînd la începutul secolului al XX-lea să reprezinte cîteva zeci de mii. Amintim că în 1900 în industria mare mecanizată lucrau circa 40 000 salariaţi, iar în 1915 circa 61 000 persoane. Specificul forţei de muncă care nu-şi găsea de lucru era caracterul ei sezonier şi necalificat pentru industrie. Astfel, din cele observate asupra ocupaţiilor neagricole sau anexe ale agriculturii, reiese că o masă mare de producători, din cauzele amintite, se deplasează de la lucrări agricole, sau practică concomitent cu ele, activităţi industriale casnice şi meşteşugăreşti.

De aici şi concluzia că piaţa ţărănească, rurală, era încă mare consumatoare de produse meşteşugăreşti, era adaptată încă acestui consum specific cu toată ofensiva şi substituirea unor produse de meşteşug de către cele de fabrică. Pe acest fond de consum, pe această piaţă se desfăceau în proporţii însemnate mărfuri manufacturiere şi meşteşugăreşti transilvănene. Acest proces întreţinea şi dezvolta unul din elementele principale ale legăturilor economice dintre Transilvania şi România şi în această epocă de mari transformări economico-sociale.

Dezvoltarea schimburilor economice externe. În perioada ultimelor decenii, pînă la războiul mondial schimburile economice iau o amploare deosebită reflectînd sporirea producţiei materiale şi a pieţei interne. Împrejurări specifice perioadei şi României în dezvoltare capitalistă au potenţat comerţul ei exterior. Astfel, de o parte a acţionat cererea de cereale pe piaţa europeană care a dus la dublarea producţiei româneşti destinată acestei cereri, de alta, a sporit cererea internă de produse industriale — mijloace de producţie pentru fondarea bazei tehnice materiale mecanizate a transporturilor şi industriei. În plus, masivele împrumuturi de peste 1 200 milioane lei contractate de statul român în străinătate au adus în ţară mari cantităţi de mijloace de transport, utilaje şi instalaţii portuare etc., înregistrate în balanţa comercială la capitolul „import", dar urmînd să fie achitate în interval de 2—3 decenii. La sfîrşitul secolului exportul

[31] G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1970, p. 11.

de capital străin se intensifică spre România; o parte este plasat sub formă de numerar în bănci, comerț, dar altă parte mai însemnată este investită în industrie. Aportul, în natură, de mașini, instalații, chiar și unele semifabricate și materii prime pentru întreprinderile fondate au încărcat de asemenea cifra importului fără să-i corespundă un export de aceeași mărime. Astfel nici toate exporturile și nici toate importurile nu-și aveau un corespondent real de schimb.

În plus, referindu-ne la export, mai ales după 1900, cantități însemnate de mărfuri erau exportate în contul profitului capitalului străin expediat în străinătate. Numai o corelare cu balanța de plăți a țării, prin cunoașterea tuturor conturilor debitoare și creditoare — ceea ce, în condițiile cînd valorile erau trecute peste graniță fără nici o obligație de declarare a lor, este imposibil — ar fi putut reconstitui și reevalua în termeni reali balanța comercială a României.

Ceea ce își menține valoarea constantă din studierea balanței și furnizează concluzii utile sînt datele referitoare în general la volumul schimburilor, la structura lor, la piețele de plasament a mărfurilor și la cele de aprovizionare ale țării.

În intervalul 1885—1912 cifra importului trece de la 268,5 milioane lei la 638 milioane lei, iar a exportului de la 248 milioane lei la 642 miloane lei [32]. În indici, o creștere de 240% la import și de 259% la export.

Participarea producției românești la piața externă își modifică structura; deși cantitatea cerealelor și derivatelor se dublează în mod absolut, ponderea lor scade de la 84% în perioada anterioară la 77% în intervalul 1911—1915. În aceeași perioadă exportul lemnului crește de la 2,2% la 2,9%, iar animalele și produsele animale înregistrează o reducere la jumătate, de la 7,5 la 3,6%[33]. În schimb, apare un produs a cărui pondere va crește continuu și se va substitui în perioada interbelică pe primul loc în fața cerealelor; este petrolul — sub formă de derivate — care în anii 1911—1915 deține aproape 15% din totalul exportului. Prin combustibil și produse semifabricate de lemn, două ramuri industriale — petrolieră și forestieră — se impun cu contribuția lor de o șesime în exportul românesc. România, cunoscută ca mare furnizoare de cereale timp de peste jumătate de secol, devine și țară principală exportatoare de produse petroliere în lume. Toate produsele de export, cu excepția animalelor și a produselor animale, sînt solicitate mult pe piața europeană, iar prețurile lor sînt în creștere ceea ce creează rentabilitate comerțului exterior și prosperitate evidentă claselor dominante, prosperitate comentată mult în presa timpului. N. Xenopol, într-o lucrare referitoare la bogăția României [34], îi consacră perioadei 1905—1915 un capitol special de comentarii intitulat *O epocă excepțională*.

Importul se caracterizează constant prin dominarea fabricatelor — mijloace de producție și bunuri de consum. Deplasările principale au loc în cadrul acestei categorii, deținătoare a 84% din totalul importului. O tendință generală de reducere a ponderii, deși nu a cifrelor absolute, a bunurilor de consum fabricate sau semifabricate, este evidentă la produse textile, pielărie, mărfuri din sticlă, hîrtie etc. de la 82,4% în dece-

[32] *Anuarul statistic al României, 1904*, p. 282, *ibidem, 1915—1916*, p. 168.
[33] Georges D. Cioriciano, *op. cit.*, p. 392—393.
[34] N. Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, Bucarest, 1916, p. 112.

niul 1880—90, la 57% în intervalul 1911—1915, ca urmare a înlocuirii parțiale a importului cu producția autohtonă industrială. În compensație, metalele și lucrările din metale — mașini, utilaje, deci în general mijloace de producție, sporesc de la 17,4% la 37,4% și ajung să dețină capitolul hotărîtor al importului. Este o perioadă de rapidă înzestrare a economiei cu utilaje de pe piața mondială.

Sporirea de aproape două ori și jumătate a traficului extern de mărfuri s-a realizat pe aceleași piețe ale țărilor dezvoltate ale Europei centrale și occidentale. Lupta monopolurilor și puterilor capitaliste pentru cucerirea și reîmpărțirea pieței românești are drept consecință schimbarea ponderii lor în relațiile externe ale României. Astfel, Austro-Ungaria prin Convenția comercială din 1875 deversează, într-un deceniu, o uriașă cantitate de mărfuri în România, înlocuind parțial importul din Occident și ajungînd să cuprindă, în 1884, circa 44% din întregul import românesc, o cvasimonopolizare a lui. Războiul vamal declarat de aceasta României a fost folosit de către Germania printr-o lansare de export aici; de la 14,7% cît reprezentau în 1884, mărfurile germane parvin să dețină în 1913 — 41% din importul românesc, iar cele austriece să scadă la 23,4%. Concomitent, ponderea Angliei și Franței, principalele furnizoare occidentale, scade în importul României de la 38,6% în 1874 — ajunul deschiderii libere a pieței românești produselor austriece — la 15,3% în 1913 [35].

Piața românească este astfel dominată, în ajunul războiului mondial, de Germania și Austro-Ungaria, cumulînd împreună două treimi din importul țării noastre.

În privința exportului situația nu era prea diferită: Austro-Ungariei îi revenea circa 30%, Germaniei 11%, Belgiei 14%, Franței și Italiei 17%. La ponderea însemnată a Austro-Ungariei în importul și exportul României, participa desigur și economia Transilvaniei încadrată în sistemul vamal al imperiului.

Necesitățile de produse, de materii prime și semifabricate, de combustibil și unele fabricate din România erau acut simțite de Transilvania, după cum și piața statului român independent avea nevoie de multe produse, mai ales semifabricate și fabricate metalurgice, chimice, de lemn etc., precum și cărbuni din provincia românească de peste Carpați. Cadrul administrativ statal străin împiedica realizarea reciprocă a acestor necesități organice la nivelul posibilităților economice.

Corespunzător amplificării producției materiale și circulației se dezvoltă și *aparatul de schimb, băncile și creditul, finanțele publice.*

Perioada pe care o examinăm, din punct de vedere al creditului privat, se caracterizează prin consolidarea sistemului capitalist de credit, prin diversificarea lui și crearea unor noi ramuri, prin creșterea influenței creditului în economia națională și apariția germenilor capitalului financiar.

Sistemul de credit capitalist în România a sporit prin transformarea în societăți moderne a caselor de credit ale cămătarilor și bancherilor străini și români, prin fondarea unor mari instituții de credit cu capital românesc și străin, fie prin crearea unor instituții bancare, din inițiativa și cu sprijinul statului cum a fost creditul agricol pentru marea proprie-

[35] Calculat după Georges D. Cioriceano, *op. cit.*, și *Anuarul statistic al României, 1915—1916*, p. 175—179.

tate, creditul județean etc. Statul, ca și în celelalte domenii, a jucat un rol însemnat în dezvoltarea sistemului de credit.

Evoluția și modificările intervenite în perioada ulterioară în sistemul de credit s-au datorat creșterii și diversificării producției materiale și a circulației interne și externe a mărfurilor, sporirii importanței industriei și comerțului în economia națională și, ca urmare a cererii de capital circulant în proporție tot mai mare, a măririi volumului capitalului fictiv, a lărgirii operațiunilor de bursă etc. Activitatea bancară se desfășura în condiții economice favorabile de stabilitate și siguranță, create în perioada anterioară. Conjunctura economică favorabilă, nevoia de credite și posibilitățile mari de acumulare, de concentrare determină o extindere deosebită a întreprinderilor de credit sub forma societăților anonime, expresie a modernizării creditului capitalist.

În perioada 1880—1890 s-au creat cinci societăți cu 13,6 milioane lei capital. În 1900 existau 32 societăți cu 56,3 milioane lei capital. În 1914 funcționau 215 societăți cu 251,7 milioane lei capital [36]. Perioada creației bancare moderne se situează după 1880, după crearea Băncii Naționale a României, în primul deceniu al secolului al XX-lea, sistemul bancar impunîndu-se cu o deosebit de mare forță economico-financiară asupra pieței interne. Se sesizează astfel strînsa legătură între expansiunea industriei mecanizate, a exportului și a capitalului mare bancar.

Creșterea rolului capitalului bancar în organismul economiei naționale apare evident în relațiile următoare [37]:

Indicatori, în mii lei	1902	1914	Creșterea în 1914 față de 1902 (%)
Capitalul social al societăților industriale	110 538	490 264	443
Capitalul social al societăților bancare	53 721	259 677	483
Valoarea producției industriale	229 795	547 134	237
Valoarea exportului	374 819	670 705*	179

Sistemul bancar purta pecetea structurii economico-sociale a țării. În perioada de care ne ocupăm trăsăturile sistemului bancar se conturează mai precis, devin evident reflectate în structura sistemului și a operațiunilor de credit.

După cum am observat, primele instituții mari de credit, cu poziție importantă, au fost create de marii moșieri. Au urmat apoi Banca Națională și primele bănci comerciale care marcau creșterea forței burgheziei industrial-bancare în ascensiune. Pe arena economică socială însă, din ultimul deceniu al secolului trecut pînă la primul război mondial, se produc anumite deplasări în rîndul claselor exploatatoare, între diferite

[36] Gh. M. Dobrovici: *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823— 1933*, București, 1934, p. 263.

[37] *Ibidem*, p. 263, 270—271.

* Pentru 1913.

categorii, oglindite și în instituțiile de credit pe care le prezentăm în schiță.

Creditul moșieresc, pe termen lung, era reprezentat de patru mari institute de credit care se găseau sub controlul statului și aveau sprijinul statului [38] și o bancă comercială, Banca agricolă.

După reforma agrară, nu exista credit organizat pentru țărănime iar cămătarii luau dobînzi mari, 20 — 100% anual. Creditul ieftin și accesibil pentru nevoile țărănimii a constituit nu numai un deziderat, dar și intense preocupări ale multor economiști, oameni politici progresiști care solicitau sprijinul statului în organizarea unor instituții de credit țărănesc. O primă formă a fost aceea a caselor de credit județene, care se înființează în 1881, din inițiativa statului; ele au fost create cu scopul de a sprijini „micii proprietari", mai precis burghezia, în dezvoltare, a satelor. În 1893 acestea sînt transformate în sucursale ale Creditului agricol finanțat de stat. Ele au avut un rol simbolic în comparație cu marile cerințe financiare ale agriculturii țărănești.

În intenția de ridicare a țărănimii, la care aderă și burghezia industrială pentru a crea la sate o categorie socială înstărită, se dezvoltă mișcarea cooperatistă. Curentul cooperatist ia o deosebită amploare în domeniul ideologic și politic. În plan practic însă, din insuficiență de mijloace, cooperația, cu toate eforturile și dorințele celor de bună credință, neavînd un sprijin substanțial din partea statului nu a putut ameliora în măsură însemnată cererea de credite a țărănimii.

Primele cooperative de credit au fost înființate în 1891 sub forma băncilor populare. Acestea, pînă în 1914, au ajuns la un număr de 2 901 unități cu aproape 584 000 membri [39]. Ele dispuneau de un capital de 107,3 milioane lei. O altă categorie de instituții cu caracter cooperatist — obștii de arendare — create din 1903 aveau ca scop închirierea pămîntului de la moșieri, pentru a înlătura pe intermediarul cămătar, arendașul. După zece ani, în 1913, funcționau 495 cooperative de arendare a pămîntului, cu 76 700 membri [40], și avînd un capital total de 4,3 milioane lei. Ele au închiriat în 1913 de la moșieri și au arendat țăranilor 375 000 ha. Tot în această mișcare se încadrează înființarea, începînd din 1905, a cooperativelor de consum și a cooperativelor de exploatare forestiere dar cu rezultate economice reduse.

În scopul de a stimula dezvoltarea localităților urbane, a efectua lucrări de canalizări, de iluminat etc. se creează, în 1900, sub autoritatea Casei de depuneri și consemnațiuni, Creditul județean și comunal; acesta acorda comunelor împrumuturi pe termen pînă la 40 ani. În perioada 1900—1915 s-au dat împrumuturi pe bază de obligațiuni în valoare de 146 milioane lei [41]. Ele au contribuit la ridicarea nivelului de urbanizare a unora din orașele țării.

În sfîrșit, în sistemul de credit se mai înscriu pînă la 1916 Creditul viticol și Casa rurală. Ultima instituție a fost creată după marile răscoale

[38] Creditul funciar rural și Creditul funciar urban din București, Creditul funciar urban din Craiova, Creditul funciar urban din Iași.

[39] *Anuarul statistic al României, 1915—1916*, p. 80 și 83.

[40] *Ibidem*, p. 116.

[41] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 257.

din 1907 cu scopul de a cumpăra pămînt de la moşieri şi a-l vinde, parcelat, ţăranilor, sau a acorda credite obştilor de arendare sau ţăranilor.

Din succinta prezentare a instituţiilor de credit se relevă o serie de elemente noi faţă de perioada precendentă ca: apariţia creditului organizat pentru ţărănime şi în special pentru cea înstărită, dezvoltarea cooperaţiei de credit, ca şi apariţia creditului de interes edilitar pentru dezvoltarea oraşelor. În cadrul creditului agricol importanţa hotărîtoare o păstrează creditul pentru moşierime. Astfel, în 1914, cele 4 instituţii consacrate ale marilor moşieri şi Banca agricolă aveau acordate împrumuturi de aproape 800 milioane lei, iar băncile populare şi Creditul agricol (1912) care ar fi trebuit, prin destinaţie, să asigure credit pentru 98% din gospodăriile rurale nu au dat decît 180 milioane lei împrumuturi [42].

Cu o forţă tot mai mare financiară şi de cuprindere se impun băncile comerciale al căror obiect era acordarea de credite comerţului, industriei şi în parte agriculturii. Băncile comerciale, după aria operaţiunilor şi puterea financiară se împărţeau în două categorii: a) bănci mici şi mijlocii şi b) bănci mari.

La sfîrşitul perioadei activitatea băncilor comerciale se exprima (în milioane lei) astfel [43]:

Categoria băncilor	Nr. bănci	Fonduri proprii	Fonduri împrumutate	Total fonduri	Ponderea
Toate băncile	197	310	866	1 176	100
din care:					
— bănci mici şi mijlocii	188	129	223	352	30
— bănci mari	9	181	643	824	70

În cadrul băncilor comerciale rolul hotărîtor îl deţineau deci cele 9 bănci mari care controlau de fapt, alături de Banca Naţională, sistemul de credit al ţării.

Ceea ce caracterizează perioada primilor ani ai secolului al XX-lea este creşterea puternică a numărului băncilor mici şi mijlocii. Acestea acordau împrumuturi micilor comercianţi, ţăranilor, proprietarilor mijlocii, unor mici industriaşi, făceau operaţiuni de comision.

Ele se aprovizionau cu bani de la Banca Naţională, prin filialele sale judeţene, cît şi de la marile bănci, prin sistemul de scont al hîrtiilor de valoare. Depindeau deci de principalele instituţii bancare.

În ceea ce priveşte marile bănci, ele făceau operaţiuni de credit şi depozite, finanţau întreprinderi mari comerciale de import-export, comerţul mare intern, ca şi unele industrii în dezvoltare care duceau lipsă de capital.

În cadrul băncilor mari poziţii importante erau deţinute de capitalul străin. Din cele 9 mari bănci, 4 erau cu capital străin sau sub controlul grupurilor financiare din străinătate.

Poziţia acestora în cadrul celor 9 bănci era puternică.

[42] *Ibidem*, p. 256—257.
[43] *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 562.

Băncile cu capital străin finanţau în primul rînd operaţiunile de import-export înlesnind afacerile firmelor străine în România, acordau credite întreprinderilor industriale ale capitalului străin. Ele participau masiv la împrumuturi pe termen scurt acordate mai ales comerţului şi industriei.

Băncile cu capital străin se foloseau mai puţin de reescontul Băncii Naţionale, sursa lor principală fiind creditele de la societăţile bancare din străinătate. În felul acesta capitalul străin pătrundea în mare proporţie în economia naţională, participa la exploatarea ţării sub firma băncilor. În schimb acestea, favorizînd prin dobînzi mai mari depunerile, utilizau în exploatare şi control o parte însemnată din fondurile adunate pe piaţa românească.

În perioada dată sistemul de credit este puternic susţinut de Banca Naţională a României.

Continuînd să acorde credite ieftine cu 5—6% dobîndă, în afară de perioadele de criză cînd scontul se ridică pînă la 9%, Banca Naţională reprezenta principala sursă de credit autohton a ţării. Creditele de scont care formau majoritatea împrumuturilor băncii evoluează astfel în milioane lei [44]: 1891—65,8, 1898 — 215,9, 1914 — 1 072,8.

În toată perioada ea a acordat credite de peste 7,5 miliarde lei fiind de fapt centrala internă a împrumuturilor din ţară. Prin aceasta, B.N.R. a favorizat nu numai dezvoltarea şi consolidarea capitalismului în general, dar a contribuit din plin la promovarea intereselor burgheziei industriale şi comerciale, a moşierilor, la creşterea poziţiilor unei noi pături, a burgheziei bancare.

Activitatea Băncii Naţionale, ca şi progresul economiei, se reflecta, în condiţiile societăţii moderne, prin creşterea cantităţii de bani în circulaţie. După adoptarea, în 1890, a sistemului monometalist aur, acoperirea B.N.R. era formată în principal din aur şi în proporţie mai redusă din devize. Biletele în circulaţie au crescut de peste 3,5 ori, astfel [45]: 1891 — 123,8 milioane lei, 1898 — 161,3 milioane lei, 1913 — 423,7 milioane lei, exprimînd amploarea producţiei şi circulaţiei de mărfuri.

Aceasta confirmă dezvoltarea raporturilor capitaliste de schimb, a producţiei de mărfuri şi a circulaţiei capitalului.

Un sector nou al finanţelor particulare, care se dezvoltă odată cu dezvoltarea proprietăţii capitaliste sînt *asigurările*. Primele societăţi de asigurare se creează în deceniul al 8-lea : Dacia şi România, apoi urmează Naţionala, Agricola, Victoria, Gloria şi Urania. În 1913 capitalul subscris se ridica la 14,3 milioane lei iar activul la 164,8 milioane lei [46]. În afară de aceste societăţi mai activau în România cîteva filiale ale unor societăţi cu sediul în străinătate.

Sistemul capitalist de credit trece prin trei perioade de criză: 1899—1903, 1907 şi 1911—1912 provocate de supraproducţia pe plan mondial şi contradicţiile inerente ale economiei româneşti.

[44] Victor Stănescu, *Istoricul Băncii Naţionale a României*, Bucureşti, 1925, p. 120 şi 146.
[45] C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre monetare şi a Băncii naţionale*, vol. II, partea I, Bucureşti, 1932, p. 455.
[46] *Anuarul statistic al României, 1915—1916*, p. 243.

Cu toate acestea, în ajunul primului război mondial sistemul de credit capitalist se consolidase; el făcea operațiuni în toate sectoarele principale ale economiei, iar prin vîrful piramidei — B.N.R., marile bănci comerciale și marile instituții de credit agricol — dominau mecanismul economiei naționale. Deși capitalul străin avea o proporție importantă în cadrul marilor bănci comerciale, băncile românești în frunte cu institutul de emisiune constituiau pilonul de bază al sistemului de credit național. Acesta era folosit de marea burghezie industrială-bancară în vederea consolidării propriilor poziții în economie, fără însă a neglija, pînă la primul război mondial, interesele moșierimii cît și pentru a opune rezistență „binevoitoare" capitalului străin.

În jurul Băncii Naționale a României, iar din 1910 și a marii Bănci Românești, se concentra de fapt burghezia industrial-bancară; acestea erau, după expresia vremii, „citadela" capitalului burgheziei din partidul liberal.

Cu toată dezvoltarea sistemului de credit capitalist din România, în perioada examinată, se constată că acesta era încă necorespunzător structurii economiei capitaliste. O serie de verigi ale creditului, bănci pentru industria mică și mijlocie, pentru meseriași și mai ales pentru marea masă a țărănimii, erau slabe sau de fapt inexistente, în afară de băncile populare. Operațiunile de credit, ca și instituțiile respective, cunoscuseră o diviziune primară: între agricultură, comerț și restul operațiunilor. Creditul specializat pentru industrie și diferitele sale ramuri, pentru diferitele ramuri ale agriculturii, pentru celelalte sectoare ale economiei naționale încă nu se separase din cauza stadiului însuși de dezvoltare a economiei naționale.

Creditul, mai ales la periferia economiei, pentru micii producători, țărănime, funcționari, micii industriași și comercianți, era impregnat de numeroase elemente ale cametei, deși aceasta, în general, ca instituție economică, dispăruse. Specula cu bani era practicată de micile bănci de provincie, de moșieri și arendași, de cămătari, de comercianți care acordau credit cu dobîndă ridicată de 15—20—40% și uneori mai mare. Dealtfel, studiile detaliate care s-au întreprins în anii 1907—1908, provocate de răscoalele țărănești din 1907, au dezvăluit sfera largă a exploatării țărănimii cu instrumentele cametei.

Sistemul bancar extinzîndu-se a acaparat o parte tot mai mare din plusvaloarea și plusprodusul create în agricultură și industrie, le-a redistribuit în favoarea noilor pături ale burgheziei interne, bancare și a capitalului străin.

Finanțele publice au fost antrenate deopotrivă în expansiunea economiei capitaliste. Statul continuă să facă cheltuieli tot mai mari pentru construcția și răscumpărarea căilor ferate, construcția porturilor și altor lucrări publice, pentru înzestrarea armatei și în anumită măsură pentru învățămînt și cultură, aparatul de administrație al statului se mărește continuu, se creează ministere și direcții noi care cer cheltuieli sporite. Un capitol important continuă să-l constituie datoria publică internă și externă. În această perioadă se contractează noi împrumuturi care măresc în mod absolut obligațiile financiare externe ale statului român.

Toate acestea s-au materializat în creşterea puternică de aproape patru ori a bugetelor de stat, după cum urmează [47]:

Anul bugetar	Venituri în milioane lei	Cheltuieli în milioane lei
1890—1891	170,4	162,1
1898—1899	236,8	225,2
1915—1916	662,4	542,6

Sursa principală a veniturilor o constituiau impozitele directe şi indirecte puse asupra maselor. Astfel, din încasările anului bugetar 1913—1914 de circa 608 milioane lei, 284 milioane lei proveneau din impozite indirecte, iar 88,2 milioane lei din impozite directe. La ele s-au adăugat apoi venituri de la căile ferate, poştă, domeniile statului etc. De menţionat aici importanţa mare pe care o avea proprietatea de stat în avuţia naţională, reprezentînd circa 10—12%. Patrimoniul statului era format din întregul aparat al căilor ferate, al comunicaţiilor telefonice, telegrafice, al poştei, al porturilor şi docurilor; statul poseda, de asemenea, un vast domeniu agricol, forestier, precum şi o serie de mine şi fabrici etc.

Din acţiunile cele mai importante ale statului în domeniul financiar subliniem contractarea şi preschimbarea pe termen lung a unor împrumuturi străine; răscumpărarea şi trecerea în proprietatea statului a unor linii de cale ferată: Iaşi—Roman—Suceava—Botoşani, Cernavodă—Constanţa, construcţia podului peste Dunăre la Cernavodă, a liniei ferate Bucureşti—Constanţa, a portului Constanţa.

Ca urmare a crizei economice din 1899—1903, care a afectat puternic şi finanţele publice, statul încetează toate lucrările de construcţii publice în vederea reducerii cheltuielilor bugetare. Abia după 1909, după depresiunea simţită în economia naţională în 1907, se reiau cu o amploare mai mare construcţiile publice. Pentru acoperirea nevoilor bugetare şi extrabugetare se măresc taxele vamale, taxele de consumaţie la zahăr, taxele de timbru, preţul tutunului, sării, tarifele transportului pe căile ferate etc.

O caracteristică a perioadei analizate, faţă de cea precedentă este realizarea excedentelor bugetare aproape în permanenţă, pe seama creşterii continue a veniturilor.

Deşi prin redistribuirea unei părţi din venitul naţional în favoarea burgheziei industriale şi bancare, prin construcţia unor mari lucrări publice, prin dezvoltarea sistemului de învăţămînt etc. statul a concurat la dezvoltarea societăţii, el reprezenta în acelaşi timp unul din instrumentele principale de exploatare a maselor muncitoare în avantajul claselor dominante. Bugetul de stat devenise deja un complicat sistem de redistribuire a venitului naţional în interesul burgheziei mari şi al moşierimii. Prin bugetul de stat trecea circa un sfert din venitul naţional, ceea ce sublinia şi rolul economic al statului într-o ţară în prima etapă a demarajului economiei capitaliste.

[47] *Anuarul statistic al României, 1915—1916*, p. 248 şi *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 775.

Analiza sumară a principalelor sectoare ale organismului economiei naţionale relevă în concluzie o accelerare, în perioada 1890—1914, a creşterii economice, mai ales în ramurile neagricole şi o extindere a raporturilor capitaliste în lărgime şi adîncime în România, dezvoltarea antagonismelor proprii modului de producţie capitalist.

✧

Intervalul celor trei decenii anterioare războiului mondial este marcat şi pentru *economia Transilvaniei* de procese deosebite. Această etapă se caracterizează prin adîncirea unor constante ale organismului social de producţie al Transilvaniei : dominarea provinciei de către puterea statală străină, penetraţia masivă de capital alogen şi exterior şi înstrăinarea în măsură tot mai mare a patrimoniului naţional, plantarea şi dezvoltarea puterii economice a capitalului alogen sub formă monopolistă, concurenţa şi presiunea mărfurilor industriale din imperiu asupra pieţei transilvănene şi industriei sale. În forme noi, dar în interesul claselor stăpînitoare ca şi pînă atunci, se desfăşura exploatarea capitalistă-moşierească a oamenilor muncii, a căror majoritate era constituită din români.

Dezvoltarea industrială a Transilvaniei se baza pe lîngă alte condiţii şi pe realizarea unei părţi a producţiei pe piaţa României.

Caracteristic etapei noi devine faptul că cea mai mare parte din aparatul industrial nou creat, din capitalul circulaţiei şi schimbului din Transilvania intră în proprietatea monopolurilor, a firmelor străine. E o formă modernă de înstrăinare în proporţii de masă a patrimoniului naţional al Transilvaniei şi mai ales a celor mai eficiente baze de producţie şi schimb — căile ferate şi de comunicaţie, marea industrie, aparatul bancar şi comercial etc. — ceea ce apropia din acest punct de vedere poziţia economiei Transilvaniei de cea a coloniilor. Majoritatea română a populaţiei deţinea doar cîteva procente din aparatul modern capitalist de producţie şi schimb creat pe teritoriul său şi prioritar din munca sa. Acestea uşurau acţiunea de încadrare şi racordare a economiei transilvănene la sistemul economic al imperiului; ultimele decenii, pînă la primul război mondial marchează paşii înainte ai acestui proces, ai acaparării bogăţiilor autohtone de către forţele capitaliste străine.

În această ultimă etapă se acumulau elementele care apropiau cu forţă obiectivă unirea Transilvaniei cu România, se acumulau şi creşteau antagonismele şi forţele sociale, naţionale care aveau să ducă la înlăturarea dominaţiei străine.

Totodată se impun de menţionat şi elemente noi ce definesc calitativ perioada şi o înscriu cu trăsături aparte în istoria românilor. În primul rînd se situează sporirea ponderii şi importanţei economico-sociale a industriei mecanizate în economia provinciei, ca şi faţă de industria mică şi mijlocie. Acestea, deşi scad în dimensiuni, îşi menţin prin implicaţiile sociale şi naţionale un rol important în continuare.

În al doilea rînd, cu toate eforturile de integrare a economiei Transilvaniei, a industriei sale mari în mecanismul de interdependenţă a reproducţiei sociale dictate de sistemul economic şi de interesele claselor stăpînitoare ale imperiului, noile ramuri profilează necesităţi economice obiective, de orientare către organismul economiei naţionale a statului

român. Căci, în ultimă instanţă, definitori asupra orientării sînt acţiunea legilor economice, factorii economici ai eficienţei producţiei şi realizării. Ţările române de la est şi sud de Carpaţi au atras interesul producătorilor transilvăneni de secole, prin avantaje economice care au generat procesul secular de gravitaţie şi de complementaritate a unei mari părţi a centrelor şi ramurilor economice ale Transilvaniei, după cum insuficienţa acestor argumente economice, acestor interese materiale au menţinut economia Transilvaniei într-o situaţie de autonomie şi de slabe legături economice cu privinciile de la nordul şi vestul său.

Pe aceste procese de gravitaţie economico-naţională şi complementaritate s-au consolidat şi factorii sociali-istorici ai comunităţii de teritoriu, de limbă, de asemănare psihică ai întregii naţiuni române. Aceleaşi legi şi interese economice generau acum orientarea noilor ramuri mecanizate transilvănene spre economia României cu mai multă putere decît o dictau interesele imperialiste şi administrative ale claselor stăpînitoare, deşi forţa ultimelor s-a impus puternic, dar vremelnic. România constituia în continuare o piaţă importantă de desfacere pentru mărfurile transilvănene, în acest domeniu intervenind factori noi: industrializarea capitalistă a României, nevoia sporită de metal şi utilaje, de materiale de cale ferată, de cărbuni pentru căile ferate etc., se creau cerinţe mari ce puteau fi acoperite parţial de industria transilvăneană; posibilităţile de satisfacere reciprocă a necesităţilor — de piaţă pentru industria transilvăneană şi de aprovizionare pentru piaţa statului român — luau amploare odată cu dezvoltarea capitalismului.

Deosebită valoare pentru atestarea concluziei noastre o are faptul că S.T.E.G.— societate care deţinea uzinele Reşiţa pînă în 1920 — a participat la construirea şi exploatarea în deceniul opt a unor lungi trasee de linii ferate din România de circa 920 km, le-a înzestrat cu material rulant şi de tracţiune. Locomotivele C.F.R. erau alimentate în bună parte cu cărbuni din Banat şi din Valea Jiului[48].

Pe de altă parte, acelaşi proces de industrializare crea şi noi mărfuri, produse care puteau satisface în condiţii avantajoase — eficiente pentru întreprinderea transilvăneană — nevoile crescînde de materii prime, semifabricate, combustibil şi chiar fabricate ca: bunuri alimentare, derivate petroliere, cereale şi produse animale etc.

Astfel, în noua structură a economiei capitaliste, generată de industria mecanizată, se închegau necesităţile, elementele şi legăturile reproducţiei lărgite care vor cuprinde întregul teren economic al naţiunii române.

Ceea ce se impunea cu putere legică asupra eficienţei aprovizionării şi desfacerii industriei transilvănene era — cum s-a arătat — distanţa mică şi căile de transport avantajoase între centrele de producţie şi consum din cele două părţi ale teritoriului românesc, distanţa de 2—3 ori mai mică decît pînă la Viena, Budapesta sau la portul maritim Fiume.

Că aceste nevoi reciproce obiective, mult sporite şi diversificate prin trecerea la reproducţia lărgită capitalistă nu s-au realizat decît parţial, că factori extraeconomici au intervenit uneori brutal în jugularea lor şi deci şi în frînarea legăturilor economice, aceasta este o consecinţă a dominaţiei asupra Transilvaniei, a modului capitalist, bazat pe

[48] *200 ani de construcţii de maşini la Reşiţa, 1771—1971*, vol. I, Reşiţa, 1971, p. 68.

interese de profit, de dominație a claselor exploatatoare conducătoare din România. Cerințele obiective erau astfel frînate în satisfacerea lor de factori politici de dominație și exploatare. Unirea Transilvaniei cu România, constituirea organismului unic, complinit, al economiei naționale va reprezenta înlăturarea piedicilor imperialiste, străine din calea satisfacerii cerințelor obiective ale reproducției sociale unitare. Dar vor rămîne în continuare o serie de frîne izvorîte din natura socială a capitalismului — decalaje în dezvoltarea teritorială a forțelor de producție, marea inegalitate în repartizarea foloaselor dezvoltării economice, continuarea exploatării maselor producătoare etc. — pe care numai revoluția și construcția socialistă le vor înlătura definitiv din viața României și vor realiza dezvoltarea unitară deplină a întregului popor român.

Aceste considerațiuni înlesnesc înțelegerea caracterelor și direcțiilor evoluției economice a Transilvaniei în perioada ultimă, a situației sale de provincie în cadrul monarhiei austro-ungare.

Cel mai activ domeniu al producției materiale devine *industria*. Ea traversează accelerat epoca de trecere de la manufactură și meșteșug la marea industrie mecanizată și se impune acum ca dominantă, dar încă departe de a fi atotcuprinzătoare în sectorul prelucrării industriale. Progresele înegistrate de ramurile extractive și prelucrătoare sînt rezultanta unui număr mare de factori contradictorii : pe de o parte concurența deschisă a mărfurilor străine, politica de frînare a unor ramuri din interesele capitalului și statului austro-ungar, de altă parte penetrația masivă a capitalurilor alogene — austriece, maghiare — și străine, investirea lor nu numai în ramurile miniere și metalurgice ca în perioada anterioară, dar și în cele ușoare și alimentare, iar peste toate, cum s-a mai arătat, abundența de materii prime ale solului și subsolului, de combustibil și lemn, lărgirea pieței interne și externe, supraoferta de forță de muncă mai ieftină ca în provinciile industrializate ale imperiului etc. În același sens a contribuit dezvoltarea, consolidarea pozițiilor industrial-financiare ale claselor stăpînitoare, creșterea acumulărilor de capital și a pozițiilor nobilimii și burgheziei maghiare în domeniul industrial și bancar din Transilvania.

Investițiile cele mai mari și creșterile corespunzătoare le au ramurile unde era interesat capitalul monopolist din afara provinciei : carboniferă, siderurgică, a metalelor prețioase etc. La începutul secolului al XX-lea, respectiv în 1910, se produceau 2 565 mii tone cărbune, 461 mii tone minereu de fier, 8 630 kg argint, iar în 1906 3 553 kg aur[49]. Producția de minereu de fier și cărbune a fost solicitată de mărirea combinatelor siderurgice de la Reșița și Hunedoara, de cerințele de înarmare a imperiului și de înzestrare și alimentare a căilor ferate.

Reșița, prin bogățiile naturale de minereu, cărbune, păduri devine un mare centru metalurgic, stăpînit de capitalul monopolist, unde se fabrica armament greu pentru armata austro-ungară, material rulant de cale ferată și mașini. În Valea Jiului se exploata cărbune, în Munții Apuseni, aur și argint, apoi sare și alte produse. În parte sau integral acestea erau absorbite în imperiu.

[49] I. Cicală, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania, 1901—1921*, Edit. politică, București, 1976, p. 19.

Industria extractivă era intensificată în vreme ce industria prelucrătoare nu realiza decît în măsură redusă posibilităţile pe care le avea, deşi ultima manifestă acum creşteri mai mari ca în perioada anterioară. Astfel, în producţia Ungariei şi Transilvaniei, luate împreună, industria extractivă şi siderurgică reprezenta între 25—45 %, iar cea de aur de 91 %; în acelaşi timp valoarea industriei prelucrătoare a Transilvaniei era doar de 17 %, ceea ce frizează caracterul de provincie periferică căreia i se rezervase funcţia de producătoare preponderentă de materii prime, semifabricate, combustibil. Deşi România independentă nu avea o industrie dezvoltată, raportul între ramurile miniere şi cele prelucrătoare era preponderent ultimelor : circa 22% şi 78% din producţia mare industrială. Desigur, privitor la structura industriei din Transilvania s-ar putea aduce argumentul că industrializarea acolo a pus accent pe ramurile industriei grele. Aceasta ar fi fost valabil numai în condiţiile în care industria grea, pe lîngă cea extractivă — materii prime şi combustibil — ar fi cuprins corespunzător, după posibilităţile naturale şi prelucrarea metalurgică, chimică, electrotehnică etc. şi ar fi fost destinată ridicării bazei tehnico-materiale a economiei autohtone.

Dependenţa de sistemul industrial şi financiar al imperiului a produs Transilvaniei puternice repercusiuni negative în urma crizelor economice, ciclice manifestate în economia Austro-Ungariei[50].

La începutul deceniului doi al secolului al XX-lea industria mare prelucrătoare dobîndise însă progrese însemnate. Ea folosea peste 131 000 cp şi 82 000 muncitori. Statistica înregistra ca industrie mare întreprinderile cu peste 20 muncitori, care în 1910 totalizau 692 unităţi faţă de 210 în 1890[51].

Structura industriei este ilustrată prin evidenţierea compoziţiei cîtorva ramuri : în *industria alimentară* erau cuprinse 29 fabrici de bere, 14 fabrici de alcool, 28 mori de cereale, 2 fabrici de zahăr, 2 fabrici de uleiuri vegetale ; *industria materialelor de construcţie:* 11 fabrici de ciment, alte 11 întreprinderi de ipsos, tuburi de ciment, peste 70 ateliere de cărămidă şi ţiglă etc ;. *industria textilă* era reprezentată în principal de 11 fabrici de postav şi tricotaje, iar cea a *pielăriei* prin 6 fabrici de încălţăminte şi 11 întreprinderi de prelucrare a pieilor. O ramură nouă, *chimia*, se întemeiază pe 4 rafinării de petrol şi 12 unităţi de produse chimice. Industria *metalurgică* de la Reşiţa, Hunedoara, Arad şi Braşov prelucra fierul în semiproduse şi unelte, maşini pentru economia transilvăneană şi pentru export[52]. Metalurgia era mult mai dezvoltată decît în România din motivele amintite. O ramură care deţinea 22 % din instalaţii şi 29 % din numărul de muncitori din industria prelucrătoare era aceea a *lemnului*, în special a cherestelei ce se producea pentru Ungaria şi alte provincii ale imperiului.

Alături de industria mare continua să existe, în unele ramuri chiar să se dezvolte, întreprinderea mijlocie cu 5—20 muncitori şi o masă mare de ateliere meşteşugăreşti cu pînă la 5 muncitori. În două decenii, 1890—1910,

[50] I. Cicală, *op. cit.*, p. 17.

[51] Ludovic Vajda, *Despre situaţia economică şi social-politică a Transilvaniei în primii ani ai sec. al XX-lea*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Edit. Acad., 1967, p. 300.

[52] Astfel, cel mai mare combinat metalurgic de pe teritoriul Banatului, de la Reşiţa, în intervalul 1870—1919 a produs multe poduri metalice de cale ferată şi de şosea nu numai pentru nevoile provinciilor imperiului, dar şi pentru export în care România avea o parte însemnată *(200 ani ...*, p. 93—94).

numărul unităţilor mici creşte de la 64 866 la 121 073, iar a celor mijlocii de la 1 230 la 3 125. Statistica timpului menţiona 80 692 meşteşugari singuri şi 40 381 cu pînă la 5 lucrători cuprinzînd 71 924 muncitori[53]. Dacă adăugăm şi cei 28 631 muncitori din industria mijlocie, totalul producătorilor din întreprinderile meşteşugăreşti, mici şi mijlocii se cifrează la 181 247 persoane faţă de 68 143 muncitori în industria mare. Industria mecanizată, în stadiul său de la începutul secolului al XX-lea încă nu ruinase marea masă a întreprinderilor mici ; organismul social de producţie al Transilvaniei avea nevoie de această producţie de mărfuri simplă şi capitalistă mică. În unele ramuri numărul de muncitori din acest sector predomina asupra muncitorilor industriei mari : chiar în industria metalurgică el reprezenta 53,7 %, în ramura pielăriei 85 %, a îmbrăcămintei 92,5 %, alimentară 63 %, construcţii 73,5 %, etc. În celelalte ramuri mica întreprindere era minoritară : 38 % în ceramică şi piatră, 38,8 % în textilă, 30,4 % în ramura lemnului, 15,7 % în industria chimică şi cel mai redus procent, de numai 29 %, în industria minieră şi siderurgică[54].

Faptul că în industria uşoară, cu excepţia ramurii textile, întreprinderile mici erau predominante, subliniază existenţa unei întinse producţii mici şi mijlocii de mărfuri.

O funcţie deosebită economică şi naţională prezintă industria aşa-zisă casnică, producţia de mărfuri ţărănească a românilor din Transilvania. Importanţa ei derivă din marile dimensiuni ale producţiei şi din întinderea pieţei pe care se realiza. Întrucît nu există o statistică exactă a industriei casnice, în vederea sublinierii funcţiilor ei, ne vom referi la unele constatări oficiale sau oficioase. Secretarul Camerei de comerţ şi industrie din Braşov, J. Hintz, în raportul său asupra expoziţiei industriale din 1881, de la Sibiu, evidenţia că „industria română de casă produce fel de fel de ţesături care servesc şi se întrebuinţează la îmbrăcămintea propriului popor, care numără multe milioane de suflete. În mîinile lor se găseşte confecţionarea tuturor hainelor şi obiectelor de îmbrăcăminte din aceste materii (lînă, păr, piei, bumbac, in, cînepă etc. — n.n.), toate broderiile şi decoraţiunile de haine şi rufe pentru uzul corporal şi al casei" [55]. La acestea autorul adaugă că „grandioasa industrie de casă originală", „se cultivă de către români din timpuri imemorabile şi cu aceeaşi vigoare neslăbită pînă în ziua de azi. Ei produc... din lînă de oaie şi din păr de capră ţesături cu părul lung şi scurt... Ei produc în genere tot ce se poate face... din laptele şi lîna oii şi a caprei, din slănina şi carnea porcului, pe care-l importă din România, atît pentru satisfacerea necesităţilor proprii cît şi pentru vînzare".

Produsele industriei casnice erau foarte variate : dimie sau pănură din „lînă mai fină care se toarce, se ţese şi se bate la piuă în satele mari de munte care aduc multă lînă fină de la oile lor din România" ; din dimie se confecţionau cioareci, frigiuri, zăbune, zeghi şi glugi, din care o bună parte „se exportează în România". De asemenea, se făceau postavuri de

[53] Ludovic Vajda, *op. cit.*, p. 299.

[54] L. Vajda şi A. Egyed, *Cu privire la creşterea numerică a muncitorimii industriale în Transilvania după 1848 pînă la primul război mondial*, în *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România*, sub redacţia conf. univ. N. N. Constantinescu, Bucureşti, 1959, p. 500.

[55] Citat după dr. George Maior, *Politica agrară la români*, Bucureşti, 1906, p. 312.

culoare naturală pentru mantale cu găetane pentru țăranii cu stare și zeghii pentru cei săraci precum și postavuri mai fine cadrilate pentru „albăstrimea" de la orașe și sate.

O altă categorie de țesături și confecții erau cele „făcute din torturi cumpărate din prăvălii, dar vopsite în casă, în toate culorile și nuanțele, după modele tradiționale și totuși atît de variate și de frumoase" ca marame, ștergare brodate, cuverturi de pat și de masă din bumbac, in, cînepă. Toate acestea reprezentau o întinsă industrie țărănească de marfă, bazată pe cooperația de familie și uneori și pe munca salariată. Ea se practica în satele-centre de munte și deal unde existau brațe disponibile, unde pămîntul era puțin și țărănimea făcuse din meșteșugul casnic ocupația principală. Produsul lor în mică parte era consumat în gospodărie ; în majoritate era destinat „pentru țăranul român, sas și ungur din Transilvania dar și pentru cel din România, și le vînd pe la tîrguri (bîlciuri)" [56].

Dacă la aceasta se adaugă producția multor alte meșteșuguri răspîndite în Transilvania : dogărie, rotărie, tîmplărie, olărie, cojocărie, tăbăcărie, mai dezvoltate la sate după 1848, ne putem reprezenta o imagine a ceea ce constituia meșteșugul țărănesc ca producător de mărfuri, ca participant de valoare în producția și comerțul Transilvaniei.

În lucrările de istorie economică contemporane sau ulterioare, problema muncii la domiciliu este insuficient analizată. O serie de referințe însă subliniază marea ei importanță ; memoriul din 1850 al Gremiului românesc din Brașov menționa că o serie de gospodării din districtul Brașovului primeau anual peste 250 000 kg bumbac pe care-l torceau sau țeseau pentru negustorii brașoveni [57].

Tabloul sistemului industrial transilvănean, nu poate fi redus din motive sociale și naționale numai la ceea ce era general pentru orice industrie : bresle, meșteșuguri, fabrici. Specificul dezvoltării industriale — mai ales al industriei românilor — al întinsei producții industriale marfare de prelucrare de tip casnic rural se impune înregistrat și studiat cu atenție.

O cercetare analitică, folosind izvoarele inedite de arhivă ar scoate în evidență rolul considerabil jucat de industria de mărfuri țărănească și de cea țărănească la domiciliu în producția transilvăneană de mărfuri industriale și asupra pieței provinciei și, respectiv, elemente noi pentru analiza multiplelor legături de producție și schimb dintre provinciile românești. Fără a intra în detalii, am menționat acest domeniu al industriei pentru că avea, cu toată dezvoltarea ramurilor mecanizate, o pondere însemnată în producția industrială de mărfuri destinate pieței României, deci participant la comerțul dintre Transilvania și statul român independent. Către începutul secolului al XX-lea, concurența străină atît pe piața internă cît și pe cea a României se intensifică, iar puterea și ponderea industriei mici și mijlocii transilvănene slăbește. Alte noi necesități, respectiv ale industriei mecanizate, se impun în fluxul schimbului dintre Transilvania și România.

Agricultura era cea mai importantă ramură a producției materiale, ea asigurînd, ca și în România, existența materială a majorității popu-

[56] *Ibidem.*

[57] N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, p. 161.

lației. Cultura cerealelor și creșterea vitelor erau dominante și furnizau partea preponderentă a produsului social. Populația ocupată, după statisticile începutului secolului al XX-lea, se repartiza în proporție de circa 70% în agricultură, 14,5% în industrie, 4,2% în comerț și transporturi etc. Decalaje în dezvoltarea industrială dintre Transilvania și alte provincii ale monarhiei austro-ungare reies și din procentul mare de populație ocupată în industrie : provinciile austriece 25%, Cehia 34,5% etc. [58]. Producția agricolă a fost impulsionată, cu excepția celor două decenii de la sfîrșitul secolului al XIX-lea care au repercutat criza agrară europeană, de creșterea prețurilor pe piața externă, introducerea unor mijloace de muncă moderne și, îndeosebi, existența în proporție de masă a proletariatului agricol. În culturile agricole grîul cu circa 35,6% din suprafață și porumbul cu circa 32% ocupau partea cea mai întinsă a terenurilor agricole, restul revenind ovăzului — 9,3%, orzului — 3,7%, secarei — 4%, cartofilor, sfeclei de zahăr, altor plante industriale și de nutreț. Sporurile producției agricole, deși nu sînt mari, exprimă folosirea mai intensă a mijloacelor de muncă și a forței de muncă. Creșterea animalelor ca anexă a gospodăriei agricole — sau pentru o categorie de țărani ca principală ocupație — se exprima într-un șeptel evaluat la începutul secolului la circa 2 400 mii bovine, 715 mii cabaline, 4 100 mii ovine și aproape 2 000 mii porcine.

O parte din marea gospodărie moșierească este înzestrată mai bine cu unelte și mașini, desfășoară în unele ramuri o agricultură intensivă. În privința inventarului discrepanța cantitativă și calitativă dintre marea gospodărie și gospodăria mică țărănească era tot atît de izbitoare ca și în România, cu deosebirea că în Transilvania aria moșiilor calitativ înzestrate era mai întinsă, iar producția lor superioară. Capitalismul, atît prin structura mijloacelor de muncă, a sistemelor de lucru și a forței de muncă salariate era mai adînc pătruns în zona marilor moșii decît în România. Mai mult, gospodăriile înstărite, între 11,5 ha și 57,8 ha, în procent de numai 10% din gospodăriile țărănești, luate pînă la 100 iugăre, dețineau 41% din suprafața arabilă a pămîntului țărănesc. Diferențierea gospodăriei țărănești se desfășurase aici mult mai accelerat decît în România. Țărănimea, cu situație economică mijlocie avînd 5,7—11,5 ha, poseda 30% din pămîntul țărănesc. Astfel, grupurile înstărite și mijlocașe ce reprezentau 28% din gospodării dețineau peste 70% din pămînt [59]. În schimb, marea majoritate a țărănimii era semiproletară și proletară trăind din vînzarea parțială sau integrală a forței de muncă. O caracteristică a structurii sociale agrare din Transilvania constă în faptul că majoritatea pămîntului moșieresc se afla în mîinile grofilor, a claselor exploatatoare stăpînitoare, în timp ce țărănimea, în majoritate română, poseda suprafețe reduse. Sugestiv este că media generală a parcelei țărănești era de circa 1 ha, iar a moșiei mare proprietate (circa 6 950 moșieri) de 416 ha.

O particularitate a micii proprietăți era extrem de marea fărîmițare a ei; gospodăria multor țărani cuprindea 6—18 parcele minuscule. Pulverizarea devenise o problemă socială de acuitate deosebită, ceea ce

[58] Victor Cheresteșiu, Cornelia Bodea, Bujor Surdu, Camil Mureșan, Constantin Nuțu, Acațiu Egyed, Vasile Curticăpeanu, *Din Istoria Transilvaniei*, f.a., Edit. Acad., vol. II, p. 275.
[59] Ludovic Vajda, *op. cit.*, p. 310.

a determinat autorităţile să întreprindă un întreg proces de comasare la sate.

Statistica înregistra în ajunul primului război mondial circa 600 mii muncitori agricoli fără pământ şi 181 mii gospodării cu numai jumătate de ha. Din totalul gospodăriilor agricole de 891 590, peste 97 mii erau gospodării moşiereşti şi capitaliste.

În raporturile de proprietate şi muncă se păstrau relaţii semicapitaliste, rămăşiţe feudale ce constituiau frîne ale dezvoltării economico-sociale ale ţărănimii.

Lipsa ori insuficienţa principalului mijloc de producţie — pămîntul — pentru marea parte a ţărănimii, o determina să migreze la oraşe, să recurgă la vînzarea permanentă a forţei de muncă sau să treacă la alte ocupaţii — meşteşug, cărăuşie, practicarea industriei ţărăneşti casnice — dar mai ales să emigreze în România sau în America. Emigraţia în România, sezonieră sau definitivă, ia cele mai întinse proporţii în această perioadă. Ea coincidea şi cu cererea, îndeosebi sezonieră, de braţe de muncă în agricultura statului român independent, dar şi de forţă de muncă în industrie. Lucrări speciale [60] demonstrează intensificarea emigraţiei în România, ajungîndu-se la proporţii de masă, de zeci de mii de persoane anual. Trecerea anuală, temporară sau definitivă, a cîteva zeci de mii de români din Transilvania în România atestă, ca şi pentru alte perioade, un aspect principal al procesului economic, demografic şi naţional de gravitaţie a provinciilor române de sub ocupaţia străină spre statul român independent. Fenomenul secular de transhumanţă continuă, deşi nu mai are proporţiile din prima jumătate a secolului trecut.

Lipsa şi insuficienţa mijloacelor de producţie şi existenţă pentru marea majoritate a ţărănimii, exploatarea ei de către moşieri, cămătari, aparatul fiscal etc. au adîncit antagonismele sociale, au ascuţit problema agrară. În condiţiile stăpînirii străine asupra românilor toate marile probleme sociale îmbrăcau şi un caracter de luptă de eliberare naţională. Ţărănimea muncitoare din rîndul maghiarilor, saşilor, secuilor, care suferea deopotrivă exploatarea claselor dominante, alături de ţărănimea română, a participat împreună la numeroase acţiuni de luptă împotriva moşierimii. Au rămas consemnate în istoria modernă a Transilvaniei marile greve de seceriş a zeci de mii de muncitori agricoli, mişcările ţărăneşti de masă pentru pămînt şi eliberare de ultimele obligaţii feudale.

Sub prefacerile capitalului agricultura Transilvaniei intra tot mai mult în mecanismul reproducţiei lărgite ca furnizoare de materii prime şi agroalimentare, de forţă de muncă şi ca piaţă pentru producţia industrială. Producţia-marfă a agriculturii sporeşte, iar la unele produse şi în unele zone nu mai acoperă nevoile locale. Tendinţa observată încă în perioada anterioară de cerealizare a cîmpiei de vest a Transilvaniei şi de sporire a exportului spre provinciile industriale ale imperiului devine mai evidentă. Ea însă se izbeşte de concurenţa cerealelor din Ungaria în plină expansiune pe piaţa Austriei. Părţile estice şi sudice ale Transilvaniei apelează tot mai mult la importul produselor agricole din România care, cu toate îngră-

[60] Vezi, Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII—XX*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1971, şi Ştefan Ştefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Edit. Facla, 1974.

dirile şi piedicile impuse de politica economică a monarhiei, sînt solicitate susţinut pe piaţa de peste Carpaţi.

Sporirea producţiei de mărfuri industriale şi agricole şi nevoile mari de materii prime au lărgit considerabil comerţul intern, piaţa internă şi raporturile economice cu alte ţări. Numeroase studii monografice subliniază rolul preponderent şi funcţiile economice şi naţionale înfăptuite de societăţile comerciale, de mari figuri de negustori români care asigurau o circulaţie intensă de mărfuri atît pe teritoriul Transilvaniei cît şi în afara lui, în special cu provinciile româneşti de la Dunăre şi cu Orientul. Capitolul următor va analiza mai detaliat schimburile economice dintre Transilvania şi România la începutul secolului al XX-lea.

Economia modernă capitalistă a produs o largă expansiune a capitalului bancar şi a instituţiilor sale. Acestea erau reprezentate, după apartenenţă, de două categorii mari : 1) bănci şi filiale ale grupărilor financiare vieneze, budapestane şi străine legate de capitalul bancar, industrial, de căile ferate şi marele comerţ din monarhie şi 2) băncile mijlocii şi mici, locale, autohtone, organizate pe trei reţele, după originea naţională a creatorilor lor : instituţii de credit româneşti, maghiare şi germane, în jurul cărora gravitau şi celelalte interese economico-financiare ale burgheziei autohtone.

Poziţiile dominante, puternice, aparţineau băncilor cu capital alogen şi străin care aveau de fapt controlul asupra economiei provinciei. Băncile autohtone locale se limitau la proporţiile dictate de interesele şi poziţiile lor. Burghezia maghiară şi cea germană, privilegiate economic şi politic, aveau poziţii preponderente faţă de burghezia română, fiind sprijinite şi de finanţa budapestană şi vieneză. Capitalul maghiar sprijinit de puterea de stat era legat prin multe interese cu capitalul budapestan şi cu marii proprietari funciari. Burghezia germană, sasă şi şvabă, mai veche în economia industrială, avea poziţii mai temeinice ; ea se găsea în concurenţă cu capitalul maghiar pe teren industrial şi era supusă unei presiuni puternice din partea mărfurilor şi finanţei budapestane. Contradicţiile economice şi naţionale dintre ele se adînceau pe măsura „industrializării" burgheziei maghiare şi a penetraţiei în Transilvania a capitalurilor maghiare din Budapesta. Liderii saşilor nu de puţine ori făceau apel la capitalurile germane pentru a-i sprijini în menţinerea şi dezvoltarea poziţiilor lor. Din aceste interese apărea şi o poziţie de sprijinire de către burghezia germană a ideii de eliberare de sub statutul Ungariei şi de aderare mai tîrziu, în 1918, la Unirea Transilvaniei cu România.

Burghezia română, deşi dispunea de poziţii mai slabe în domeniul industrial, de fabrică, poseda o reţea bancară importantă axată pe credite pentru comerţ şi funciare. Reţeaua de bănci româneşti în frunte cu „Albina", organizate în asociaţia „Solidaritatea" în 1907, a contribuit cu importante credite pentru cumpărarea de pămînt de către ţărănimea română înstărită. Activitatea economică a capitalului românesc era puternic îngrădită şi limitată de celelalte forţe capitaliste şi de măsuri de stat.

Sfera circulaţiei şi schimbului se îmbogăţeşte cu forme noi de organizare a capitalului — societăţi anonime, burse de mărfuri, camere de comerţ şi industrie etc. ; marele capital extern atrage o serie de întreprinderi

industriale în organizațiile monopoliste constituite în cadrul monarhiei austro-ungare. Circulația mărfurilor se intensifică și datorită sporirii rețelei de transport pe căile ferate, amenajării drumurilor și unor cursuri de apă.

La sfîrșitul perioadei, economia Transilvaniei era puternic influențată de procesele industriei mecanizate, de expansiunea capitalismului, a diferitelor instituții economice.

Înainte de a trece la examinarea legăturilor economice dintre Transilvania și România se impune o încheiere succintă.

Perioada celor trei decenii, de la intersecția secolelor XIX și XX, a produs mutații importante economico-sociale pe aceeași direcție de dezvoltare a modului de producție capitalist atît în România cît și în Transilvania. Examinarea atentă a evoluției și a structurii economiei lor deduce factori comuni de dezvoltare nu numai în privința direcției capitaliste, dar și în privința profilului dezvoltării, a raporturilor cu piața externă și cu capitalul extern etc. Procesul de industrializare capitalistă, deși în anumite sensuri consacră inegalități între nivelurile de dezvoltare a unor ramuri, relevă și tendințe de uniformizare, de aducere la același numitor a structurilor economico-sociale acolo unde capitalismul s-a instituit, de simplificare a raporturilor de piață și de producție față de sistemul raporturilor feudale și eliminare a particularităților și autarhiei generate de feudalism. În acest sens tehnico-economic, social, capitalul săvîrșește simplificarea formelor sociale și antagonismelor sociale. „În epocile mai îndepărtate — se menționează în *Manifestul Partidului Comunist* — găsim aproape pretutindeni o împărțire completă a societății în diferite stări, o scară variată de poziții sociale... Epoca noastră, epoca burgheziei, se deosebește însă prin faptul că a simplificat antagonismele de clasă" [61]. Această simplificare se producea pe baza formelor și relațiilor de proprietate capitaliste. Capitalul suprimă din ce în ce mai mult fărîmițarea mijloacelor de producție, a proprietății, dezvoltă diviziunea socială a muncii, centralizează mijloacele de producție și populația în centre mari populate, concentrează proprietatea în mîini mai puține.

Aceste procese se petreceau cu intensitate deopotrivă în Transilvania și România.

Dezvoltarea industriei mecanizate produce trecerea de la reproducția simplă la reproducția lărgită. Producția de mărfuri industriale și piața internă iau o amploare fără precedent; agricultura la rîndul său devine un mare producător de materii prime și bunuri agroalimentare ce intră în consum prin intermediul pieței.

Legăturile dintre noile ramuri ale producției și schimbului se amplifică, se diversifică, angrenează într-o interdependență organică toate întreprinderile și toate ramurile economiei. Apar mari centre economice cu predominarea producției și schimbului care polarizează zone întinse de raporturi economice din jur.

Necesitățile de aprovizionare, consum și desfacere între noile centre, între zonele geografice ale țărilor române trec de pe baza meșteșugărească, manufacturieră și a micului producător agricol pe baza industriei meca-

[61] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 4, p. 467.

nizate mult amplificată şi complexă. Legăturile economice, cu funcţii sociale şi naţionale, devin legături capitaliste, mult mai intense, permanente, capabile prin noile instrumente de schimb şi noile căi de transport şi comunicaţie să satisfacă cerinţele crescute ale reproducţiei lărgite.

Complementaritatea reciprocă, acest fenomen al interdependenţei de producţie şi schimb, al legăturilor economice se adînceşte şi exprimă nevoi imperioase de eliminare a oricăror piedici în desfăşurarea liberă a reproducţiei sociale; principala frînă a acestor procese economice în epoca modernă erau exploatarea şi stăpînirea statal-administrativă a monarhiei austro-ungare asupra Transilvaniei, capitalul monopolist străin, acaparator al celor mai moderne ramuri ale organismului social de producţie.

Legăturile economice dintre ţările române, corespunzător coexistenţei mai multor zone de producţie de marfă — meşteşugărească, casnică ţărănească, de fabrică etc. — aduceau ca subiecţi ai procesului de schimb deopotrivă şi meşteşugari, ţărani, mici negustorii şi mari capitalişti. Marele capital, deşi devenise dominant în ramurile neagricole, nu se substituise încă celorlalte zone largi ale producţiei de mărfuri care continuau să furnizeze cantităţi însemnate şi variate de produse canalelor schimbului.

Întreaga dezvoltare economică, a producţiei de mărfuri, remarcată încă din secolul al XVIII-lea şi adîncită în perioada acestor trei decenii, a devenit prin necesităţile de apropiere, de interdependenţă economică a ţărilor române, un factor de bază al închegării şi consolidării statal-naţionale a poporului român. Dezvoltarea economică modernă a dus astfel la crearea şi acumularea forţelor sociale şi naţionale menite să realizeze dezideratele naţionale ale românilor.

Istoria ultimelor trei decenii, a Transilvaniei, în cadrul Imperiului austro-ungar, releva două tendinţe principale, antagonice care se confruntau cu deosebită putere : de o parte gravitaţia economică şi naţională a Transilvaniei către România, generată de factori istorico-sociali seculari şi necesitatea imperioasă de eliberare a provinciei de sub stăpînirea străină, unirea cu România într-un organism naţional deplin constituit, iar pe de altă parte, existenţa cadrului statal administrativ străin impus de o dominaţie imperialistă care urmărea menţinerea Transilvaniei în sfera de exploatare a claselor străine stăpînitoare, a monopolurilor şi capitalului financiar din monarhie. Ca expresie a caracterului specific al legăturilor economice în decursul vremii s-a format între provinciile ţării o complementaritate cu trăsături la fel de specifice, care în epoca modernă îmbracă forme noi.

Complementaritatea economică organică dintre Transilvania şi România. Trecerea de la producţia manuală la cea mecanizată în diferitele ramuri modifica radical raporturile, legăturile economice de producţie, aprovizionare şi consum ale mecanismului reproducţiei sociale, legităţile lui, diviziunea socială a muncii. Reproducţia lărgită în expansiune a deteriorat şi treptat a lichidat caracterul local sau zonal al organismului şi mecanismului autonom de funcţionare a economiei, impunînd legături noi şi mai ales raporturi de interdependenţă fără precedent de complicate şi de frecvenţă intensă.

Legăturile economice dintre zonele de producţie şi cele de consum din interiorul organismelor sociale de producţie ale României independente şi ale Transilvaniei dependente, cît şi dintre aceste organisme sociale mari de producţie, care înainte aveau caracter prioritar de schimb, se transformă treptat în legături de producţie şi schimb. Interdependenţele economice, care vor fi ilustrate pe larg în capitolul următor, prin amploarea schimburilor se impuneau cu stringentă necesitate şi exprimau tendinţa legică obiectivă de închegare, de unificare într-un organism unic al economiei naţionale integrate a organismelor sociale de producţie ale diferitelor teritorii economice ale naţiunii române. Era expresia cerinţelor de desăvîrşire a unităţii economice naţionale a României.

Dezvoltarea industriei mecanizate, a reproducţiei lărgite căreia i-a dat naştere exprimau în mod concret istoric aceste necesităţi. Astfel, naşterea noilor ramuri industriale, de transport şi comunicaţie în stadiul de evoluţie a României, implicau obiectiv aprovizionarea cu mijloace de muncă, maşini, utilaje şi uneori şi cu materii prime şi semifabricate din afara organismului propriu de producţie.

Cerinţele legilor economice generale (a productivităţii muncii, valorii) şi ale capitalismului îndeosebi impuneau ca sursele de aprovizionare să fie cît mai apropiate şi preţul de cost cît mai redus. De aceea apelul la metalul, maşinile şi instalaţiile, la cărbunii din Transilvania, cea mai apropiată sursă, era obiectiv justificat. Datele statistice arată astfel că în cadrul schimburilor economice dintre România şi Transilvania o pondere însemnată încep să ocupe aceste produse, necesare noilor ramuri industriale, ceea ce marchează elemente noi, moderne, în calitatea şi structura legăturilor economice dintre ele.

Complementaritatea economică reciprocă, interesele economice naţionale capătă noi calităţi. Firește, nu mai demonstrăm încă o dată, considerînd asimilate şi deci subînţelese metodologic şi istoric, natura specifică cu elemente proprii, a legăturilor economice comunitare despre care este vorba pe tot parcursul expunerii noastre asupra raporturilor economice dintre ţările române. Dacă aceste legături economice nu s-ar desfăşura pe fondul unor numitori comuni de natură istorică socială, de teritoriu, de limbă, de apropiere şi contopire psihică ai poporului român, şi nu ar purta în substanţa lor amprenta acestora, atunci relaţiile sociale, legăturile de care vorbim ar rămîne numai la conţinutul lor economic şi s-ar desfăşura numai în scopul intereselor materiale ale purtătorilor lor.

Complementaritatea dintre anumite regiuni, zone economice ar exprima, în acest caz, doar caracterul de interdependenţă pur economică, sau raporturi de dependenţă şi asuprire ca în cazul relaţiilor economice ale Transilvaniei cu Ungaria şi Austria în această perioadă. Pentru că este necesar să subliniem o latură deosebit de importantă din punct de vedere economic şi naţional a acestei probleme : formarea sistemului economic al imperiului, din numeroase organisme sociale de producţie ale teritoriilor şi naţiunilor străine cu entitate proprie, a fost realizată printr-o centralizare forţată, extraeconomică, prin cuceriri şi stăpînire militară ; statul imperialist şi capitalul monopolist în dezvoltare au pus în mişcare un mecanism vast de instrumente economice şi extraeconomice pentru legarea, ontopirea tuturor acestor organisme şi mai ales a domeniilor şi ramurilor profitabile şi strategice ale lor (exploatări de bogăţii naturale, mine, indus-

trii metalurgice, chimice, energetice, ale monopolurilor de stat, căi de comunicaţie terestre şi fluviale etc.) în scopul consolidării şi integrării sistemului, al sporirii dependenţei părţilor de centrul imperiului. Unitatea sistemului era centrifugă, ea bazîndu-se pe dominaţia capitalului, a monopolurilor, pe exploatarea popoarelor.

Rezultanta, pe lîngă altele, a fost adîncirea diviziunii sociale a muncii între organismele de producţie şi mai ales a unora dintre ramurile lor, încadrate în imperiu, adîncirea interdependenţei dintre ele, a dependenţei organismelor de producţie slabe, ale popoarelor subjugate, de organismul dezvoltat industrial al Austriei, crearea unei complementarităţi de aprovizionare şi consum între diferitele subramuri, ramuri şi îndeosebi între organismul dezvoltat industrial şi cele slab dezvoltate economic. Ne referim, în general, la complementaritatea unilaterală, sinonimă cu dependenţa, care se impunea între economia Transilvaniei şi Austria industrială sau alte provincii industriale (şi nu între provincia românească şi Ungaria, deoarece în mod real o asemenea complementaritate nu se înfăptuise).

Apariţia legăturilor între unele ramuri ale economiei Transilvaniei, mai ales cele dominate de capitalul alogen, şi organismul de producţie dezvoltat al centrelor imperiului, în primul rînd ale Austriei industriale, era un proces real, care înainta sub forţa statului şi a monopolurilor. Caracterul esenţial al acestui tip de interdependenţă constă în unilateralitatea lui.

Relaţia economică dintre Transilvania şi Imperiul austro-ungar era de natură diferită, socială şi naţională, şi opusă faţă de complementaritatea reciprocă naţională, ca interese, dintre Transilvania şi România. Prima era de natură imperialistă, de dominaţie şi stăpînire ; exprima interesele unor moduri de organizare social-politică antipopulară şi antinaţională, negate de popoare ; ea favoriza progresul economic al claselor stăpînitoare şi ţărilor imperialiste, dar împiedica, frîna acest proces în provinciile stăpînite. Dezvoltarea economică mai susţinută a unor ramuri de producţie, circulaţie şi schimb din aceste provincii, şi respectiv în Transilvania, nu era un scop, ci un instrument fără care nu se puteau exploata bogăţiile naturale şi puterea de muncă a populaţiei. Plusprodusul obţinut era destinat scopului, în virtutea căruia se realiza stăpînirea, exploatarea şi acumularea de valori materiale şi menţinerea dominaţiei şi asupririi.

Complementaritatea economică reciprocă ţesută între economiile tuturor ţărilor române, continuată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe baze noi capitalist-maşiniste, exprima necesităţile legăturilor economice ale provinciilor poporului român despărţite, tendinţa lor spre unitate economică corespunzătoare tendinţei de unitate naţională.

Complementaritatea economică dintre provinciile româneşti înglobate în imperiul vecin şi statul român independent, se înscria în realizarea necesităţilor istorice naţionale ; ea înfăptuia o funcţie economică şi naţională de progres, prin tendinţa pe care o imprima Transilvaniei de a ieşi de sub dependenţa sistemului economic al Imperiului austro-ungar, prin gravitaţia ei spre organismul de producţie al ţării independente ; aceste procese asigurau atunci, în măsură însemnată, supravieţuirea şi dezvoltarea unor ramuri economice şi unor largi categorii de producători

de mărfuri prin piaţa deschisă mărfurilor transilvănene în România, prin materiile prime, semifabricatele şi combustibilul ieftin cu care se aproviziona o parte din aparatul de producţie al Transilvaniei [62] în condiţiile cînd atacul concurenţei neîngrădite a produselor industriale din imperiu eroda şi distrugea treptat o serie întreagă de ramuri cu putere mai redusă de rezistenţă.

Acestea erau însă funcţii limitate ale complementarităţii economice, limitate de către dominaţia străină în Transilvania care nu se poate spune că nu a făcut eforturi şi nu a întreprins măsuri importante de a restrînge legăturile economice cu România, a submina această complementaritate.

În condiţiile unor raporturi economice normale dintre cele două părţi ale teritoriului românesc, funcţiile complementarităţii s-ar fi manifestat mai larg, cu efecte pozitive de mai mare eficienţă asupra întregii economii a poporului român. În sfîrşit, odată cu unirea Transilvaniei cu România, fenomenul de complementaritate dispare, organismul unificat al economiei naţionale integrînd într-un mecanism unitar de funcţionare capitalistă toate ramurile economice, pe baza unor noi raporturi ale diviziunii sociale naţionale a muncii. Complementaritatea economică şi-a jucat rolul pozitiv în condiţiile existenţei mai multor organisme economice, legîndu-le, apropiindu-le şi pregătind condiţiile contopirii lor.

Se poate pune întrebarea dacă gravitaţia economică a Transilvaniei către România, complementaritatea creată şi dezvoltată multe secole nu se transformase într-un element de dependenţă a economiei Transilvaniei faţă de România. Elementul de dependenţă economică exista şi suferea un proces de adîncire; dar această dependenţă exprima raporturi nu de dominaţie a unei provincii de către alta, ci raporturi de necesitate obiectivă, pe bază de interese reciproce şi generale ale participanţilor — industriaşi, comercianţi, meşteşugari, păstori etc. ca şi a întregii naţiuni române. Complementaritatea economică dintre Transilvania şi România împreună cu relaţiile derivate şi cauzele istorice care o generau puneau pe poziţii de egalitate pe producătorii şi agenţii de schimb din ambele teritorii româneşti, fără constrîngere administrativă şi politică din partea uneia asupra alteia.

În cazul legăturilor economice comunitare, a complementarităţii reciproce din care ele izvorăsc, interdependenţa economică exprimă şi un caracter naţional pe care îl realizează aceste procese, interese naţionale care sînt purtate, vehiculate de procesele economice.

În sensul celor examinate mai sus industria mecanizată care se dezvolta în România, prin multiplele necesităţi de consum şi desfacere pe care le genera şi amplifica, tindea să dezvolte şi să prefacă vechile legături economice dintre ţările române pe bază meşteşugărească, agricolă,

[62] Este doveditoare în acest sens o întreagă literatură a vremii din Transilvania. Astfel într-un articol al presei sibiene, subliniind condiţiile grele pentru provincie, provocate de războiul vamal, se făceau constatări de valoare istorică referitoare la interdependenţa dintre Transilvania şi ţările române de la Dunăre: „industria şi comerţul nostru se găsesc demult într-un raport atît de strîns (cu România, n.n.) încît necesităţile şi gustul populaţiei acelui stat au exercitat influenţa dominantă asupra organizării producţiei de bunuri a industriei noastre; pe de altă parte însă importul neînfrînat al celor mai importante materii prime din Principatele dunărene de altă dată a condiţionat existenţa celor mai importante ramuri ale industriei noastre", „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt", nr. 4 253, 6 dec. 1887.

manufacturieră etc., în legături noi avînd la bază o reproducţie mecanizată lărgită.

Dezvoltarea industriei moderne în România crea cerinţe noi de materii prime, semifabricate precum şi oferte de produse fabricate economiei transilvănene pe lîngă materiile prime şi semifabricatele tradiţionale; acesta constituia începutul unui proces de modificare a structurii fluxului schimburilor dintre ele, pe baza modificării a însăşi structurii producţiei materiale. România începe să aprovizioneze Transilvania cu petrol brut şi rafinat, uneori ciment şi zahăr şi alte produse fabricate şi să primească, pe lîngă fabricate, şi semifabricate din metal, cărbuni etc., cum se va putea vedea în capitolul următor din mişcarea schimburilor economice. Deşi legăturile economice întîmpină obstacole, piedici tot mai mari în extinderea lor după 1886, se pot întrezări în elementele lor noi, în structura lor, modificări calitative provenite din terenul producţiei materiale pe care se întemeiau, precum şi elementele diviziunii sociale a muncii unui organism unitar de producţie al întregii ţări.

Capitolul X

Nivelul și structura economico-socială a României la începutul secolului al XX-lea

Definirea fazei de dezvoltare a capitalismului în România prezintă o deosebită importanță. În raport de determinarea și clarificarea justă a treptei economico-sociale și a „construcției naționale" a țării, se pot aprecia la valoare reală obiectivele, perspectivele istorice ale poporului român în acea perioadă, inclusiv caracterul și funcția legăturilor economice dintre România și Transilvania.

Stadiul unei țări pe scara evoluției economico-sociale a capitalismului, în epoca modernă și contemporană, se determină în principal de două categorii de relații economice: prima categorie privește nivelul și profilul propriu al forțelor și relațiilor de producție, al treptei de evoluție a țării pe scara dezvoltării capitalismului, ca mod de producție, a doua categorie are în vedere raportarea organismului economic la sistemul capitalist ca economie mondială, la diferitele categorii de state luate după nivelul și stadiul evoluției lor sociale. Astfel, după criterii comparabile, după etaloane și indicatori materiali și sociali, se comensurează dezvoltarea capitalistă a propriului organism al economiei naționale și apoi după aceleași criterii se raportează la economia mondială.

Încercări de metodologie în acest sens s-au făcut și s-au aplicat în cercetare; dar metodologia aplicată aici are în vedere o determinare corespunzătoare atît a criteriilor economice, sociale, cît și naționale.

În primul rînd este criteriul modului de producție care definește treapta evoluției istorice a unui popor pe scara producției sociale a omenirii. În al doilea rînd criteriul evoluției stadiale a capitalismului; V. I. Lenin fundamentează științific trecerea capitalismului la sfîrșitul secolului al XIX-lea de la dominația liberei concurențe la un stadiu nou — al dominației monopolurilor, al imperialismului. Trecerea capitalismului la noul stadiu nu a avut loc însă în toate țările cu mod de producție burghez. La începutul secolului al XX-lea se aflau în stadiul monopolist doar cîteva țări mari puternic dezvoltate industrial-financiar.

Din cauza diversităților de nivel și de stadiu al dezvoltării capitalismului în diverse țări este necesară o definire și ierarhizare, atît din punct de vedere al gradului forțelor de producție, cît și a fazei de evoluție a bazei economice, a relațiilor de producție. Orice apreciere necorespunzătoare de plasare a unei țări într-un stadiu inferior sau depășit față de cel real,

atrage implicații negative în formularea obiectivelor dezvoltării, a caracterului diferitelor forțe sociale în lupta de transformare a societății.

În metodologia instituțiilor de cercetare economico-socială a ONU se utilizează clasificarea cunoscută, referitoare la nivelul producției sociale, de țări subdezvoltate, în curs de dezvoltare și dezvoltate. Produsul social sau venitul național pe locuitor de anumită dimensiune definesc locul unei țări în una dintre aceste grupe. Pentru a evidenția capacitatea întreagă, economică, de progres a țării se au în vedere și dimensiunile, structura și nivelul tehnico-științific al forțelor de producție, dar și bogățiile materiale și umane de care dispune și pe care le valorifică țara respectivă [1].

Criteriul raportului dintre industrie și agricultură este folosit de către cercetătorii marxiști, luîndu-se în considerare natura orînduirii sociale date.

În marea majoritate a cazurilor istorice, caracterul agrar al unei țări în capitalism este sinonim cu subdezvoltarea, cu lipsa unei industrii mecanizate, dezvoltate.

În România, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dezvoltarea capitalistă concentrează procese și fenomene economico-sociale cu semnificații majore și definitorii pentru evoluția țării. Se produce astfel înrădăcinarea capitalismului industrial de fabrică după deceniul al 9-lea, profilarea procesului de industrializare capitalistă, trecerea treptată la reproducția socială lărgită și accelerarea construcției sistemului de mijloace de transport și comunicație mecanizate.

În consecința dezvoltării industriei capitaliste, a relațiilor capitaliste în general, are loc dezvoltarea clasei muncitoare, organizarea sa în partid politic propriu și în organizații sindicale.

Transformarea înceată, frînată, dar progresivă a raporturilor agrare semicapitaliste în capitaliste, ascuțirea antagonismelor sociale, izbucnirea lor violentă, mai ales în cele două decenii de răscoale țărănești, 1888—1907 și rezolvarea parțială burgheză a problemei agrare în 1921, accentuează caracterul capitalist al orînduirii.

Totodată extinderea raporturilor capitaliste de exploatare în întreaga economie, întărirea puterii economice și politice a burgheziei, trecerea ei pe prim plan în competiție cu moșierimea conduce la consolidarea regimului politic burghezo-moșieresc.

Întărirea conștiinței de unitate națională, intensificarea luptei poporului român pentru eliberarea provinciilor românești de sub stăpînirea străină, se finalizează în unirea Transilvaniei cu România și în încheierea procesului de construcție național-statală.

Pe plan internațional se desfășoară, de asemenea, procese de importanță cardinală istorică.

În primul rînd se remarcă trecerea principalelor țări capitaliste la imperialism; dezvoltarea economică și politică inegală a lor și ascuțirea antagonismelor dintre acestea provoacă primul război mondial. În al doilea rînd amplificarea fără precedent a luptei revoluțio-

[1] *Economia mondială. Tipologia economiilor naționale*, Edit. politică, 1977.

nare a maselor, declanşarea revoluţiilor socialiste şi de eliberare naţională deschid o epocă nouă în istoria lumii. Victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie de pe întinsul fostului imperiu ţarist şi apariţia U.R.S.S. ca primul stat socialist inaugurează epoca trecerii omenirii de la capitalism la socialism.

Aceste principale transformări ale celor două decenii de la hotarul noului secol şi-au transmis influenţa lor puternică asupra evoluţiei României ca şi asupra celorlalte ţări ale lumii. S-au deschis noi posibilităţi şi căi de evoluţie în perspectiva fiecărui popor. Aceste decenii de schimbări mondiale au apropiat şi clarificat perspectivele omenirii; clasa muncitoare, celelalte mişcări revoluţionare şi-au modificat radical strategia şi tactica în lupta de clasă împotriva imperialismului, a capitalului. În noile condiţii, V. I. Lenin a îmbogăţit teoria de organizare, de luptă a clasei muncitoare, a maselor populare pentru revoluţia proletară, pentru revoluţia de eliberare naţională.

În teoria economică şi politică, structura economico-socială, stadiul de dezvoltare a României, perspectiva sa au primit pe lîngă aprecieri corecte şi interpretări necorespunzătoare realităţii. Menţionăm cu titlu de informare : teoria moşierească a ţării „eminamente agricolă" care nu „acorda" României decît perspectiva de a rămîne agrară şi dominată de marile latifundii moşiereşti; teoria „poporanistă" susţinătoare a ideii predominării în structura economico-socială a micii producţii de mărfuri şi a imposibilităţii dezvoltării capitalismului, de unde lipsa de perspectivă a proletariatului în România; teoria „ţărănistă" care aprecia România ca o ţară „semicapitalistă", cu baza economică în mica producţie ţărănească şi căreia îi corespundea un stat ţărănesc şi forţele de producţie limitate la sectorul agricol şi la industria agroalimentară. Pe de altă parte, Ştefan Zeletin aprecia structura economico-socială a României ca fiind la începutul deceniului al III-lea „pur capitalistă", prescriind burgheziei rolul de conducător al revoluţiei sociale.

Istorici şi teoreticieni străini, au atribuit de asemenea economiei româneşti caracter „ţărănesc", „semicapitalist" etc.

Alte interpretări asupra nivelului dezvoltării capitalismului în România, a structurii sale economico-sociale şi a locului său în economia mondială au dus la calificarea României ca ţară imperialistă sau ţară colonială sau uneori concomitent.

Cercetarea caracterului, stadiului dezvoltării capitalismului în România, a perspectivelor sale la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea a constituit o preocupare teoretică a istoricilor români, ea avînd implicaţii profunde în interpretarea reală a obiectivelor sociale şi naţionale a acestei perioade din istoria poporului român, a rolului legăturilor economice cu provinciile de sub ocupaţie străină.

Istoricii şi economiştii români au făcut investigaţii, au organizat dezbateri [2], au elaborat studii; acestea au avansat cercetarea, au produs argumente şi soluţii corespunzătoare în măsură mai mare realităţii obiective.

[2] Între cele mai bogate în idei menţionăm : *Dezbaterea ştiinţifică organizată la Academia „Ştefan Gheorghiu"*, în luna octombrie 1968 şi publicată în „Probleme economice", nr. 12, 1968, şi nr. 1, 1969.

Partidul Comunist Român, secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, au acordat o atenție deosebită problemelor istorice legate de caracterul și perspectivele societății românești la începutul acestui secol, au desfășurat o acțiune de aprofundare și definire a etapelor și momentelor istorice din viața poporului român. Asupra perioadei menționate mai sus, *Programul Partidului Comunist Român* evidențiază că „la sfîrșitul veacului trecut România era o țară slab dezvoltată, cu o economie dominant agrară... aflîndu-se de fapt abia în prima fază a dezvoltării capitaliste" [3].

Concluzia sintetică înscrisă în Program este rezultatul preocupării deosebite a conducerii Partidului Comunist Român, a secretarului general al partidului pentru o determinare științifică a stadiului dezvoltării capitalismului în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea și combatere a afirmațiilor „potrivit cărora România intrase în acea perioadă în stadiul capitalismului monopolist, devenind un stat imperialist". În 1966, la a 45-a aniversare de la crearea P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu face o analiză sintetică asupra situației economico-sociale a țării noastre în această perioadă; ea a constituit un îndreptar esențial pentru cercetarea istoriei moderne și contemporane a României și de orientare nouă în aprecierea stadiului de dezvoltare a capitalismului în țara noastră. Concluziile acestei analize sînt:

„Structura economică și socială la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea arăta că România se afla în prima fază a dezvoltării capitalismului.

Analiza datelor economico-sociale demonstrează netemeinicia afirmațiilor unor istorici și economiști potrivit cărora România intrase în acea perioadă în stadiul capitalismului monopolist, devenind un stat imperialist. Procesul de concentrare și centralizare a producției și capitalului făcuse abia primii pași și era departe de a avea un rol dominant în viața economică și politică a României.

Capitalul financiar se afla într-o formă incipientă; sistemul bancar și de credit era lovit puternic de marea finanță capitalistă internațională. România nu numai că nu exporta capital și nu participa la împărțirea pieței mondiale, dar se afla ea însăși în sfera de influență a marilor puteri imperialiste, făcea obiectul acestei împărțiri. Monopolurile imperialiste își disputau locul pe piața românească, iar o parte însemnată a teritoriului țării noastre se afla încă sub ocupație străină" [4].

Examinarea situației României, prin prisma unor criterii și indicatori de natură economică, evidențiază trăsăturile ce plasează România în stadiul liberei concurențe a capitalismului.

Cercetarea științifică a demonstrat și clarificat cu evidență *caracterul capitalist* al României la începutul secolului al XX-lea. Nu este necesară reluarea argumentației. Menționăm că aceasta se sprijină pe următoarele: raporturile capitaliste erau dominante în principalele ramuri ale producției și schimbului și extinse în agricultură; aceasta, deși nu era încă dominată de relații de exploatare burgheze, evolua în direcție

[3] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, 1975, p. 34.

[4] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, 1968, p. 343—344.

capitalistă, era supusă concentric acțiunii de transformare capitalistă din partea celorlalte sectoare; organizarea instituțională și statală burgheză era dominantă în compartimentele principale ale țării, iar puterea politică se exprima într-un regim burghezo-moșieresc; legile economice ce acționau pe terenul proprietății și producției private erau cele ale producției de mărfuri, ale capitalismului; clasele sociale reprezentative și de perspectivă — burghezia și proletariatul, moșierimea și țărănimea — se aflau în adînci conflicte; contradicțiile esențiale vizau atît exploatarea capitalistă, cît și cea moșierească, semicapitalistă.

Terenul general al orînduirii era burghez și în proces de transformare burgheză a unor forme precapitaliste și semicapitaliste ale micii producții în agricultură și industrie, în circulația și schimbul produselor, ale formelor de proprietate și muncă în marea exploatare moșierească etc.

Dacă la începutul secolului al XX-lea principalele state capitaliste au trecut la imperialism, un mare număr de țări se aflau încă în faza liberei concurențe, în stadiul premonopolist. După structura economico-socială, după nivelul forțelor de producție și al organizării lor, România se afla pe treapta premonopolistă.

Analiza ce urmează se efectuează în două direcții: prima — examinarea nivelului de dezvoltare a forțelor de producție și a producției materiale, a trăsăturilor pe care le îmbracă acestea; a doua, evidențierea locului economiei românești în economia europeană, a raporturilor sale economice cu celelalte țări, în diviziunea capitalistă internațională a muncii.

Nivelul de dezvoltare a forțelor de producție și a producției materiale se reflectă în forma cea mai generală în structura și mărimea produsului social și venitului național.

O primă încercare de calculare a structurii acestora ne prezintă următoarea situație [5]:

Ramurile	Produsul social 1901/1902	Venitul național 1901/1902
Agricultura și silvicultura	65	71
Industria	20	15
Construcții	3	3
Transporturi și comunicații	5,5	4
Circulația mărfurilor	5,5	6
Alte ramuri	1	1
Total:	100	100

Insuficiența datelor statistice, aproximațiile intervenite în calcularea altora nu asigură o certitudine expresiei cifrice a fenomenelor sintetice. Cu toate acestea, datele ne dau o imagine globală și elementele esențiale privind capacitatea și structura materială a țării în acea perioadă. Chiar dacă presupunem o abatere de la realitate, cu cîteva procente în minus sau în plus, structura este prea diferențiat conturată ca această abatere să aibă o înrîurire calitativă.

[5] Marin Lupu, *Studii privind dezvoltarea economiei României în perioada capitalismului*, în „Studii și cercetări economice", 1967, Academia de Studii Economice, București, p. 263.

Prima constatare este preponderența agriculturii în produsul social și venitul național. Aceasta determină caracterul de economie agrară, ceea ce o înscrie pe o treaptă primară pe scara evoluției modului de producție capitalist, pentru că agricultura românească la acea vreme se caracteriza printr-un nivel scăzut al forțelor de producție.

Organizarea muncii și nivelul forțelor de producție din agricultura României corespundeau stadiului cooperației simple și în unele domenii manufacturii. Ilustrativă este structura fondurilor — în medie generală — în agricultura României. Față de valoarea capitalului funciar — pământ și clădiri de 100, capitalul de exploatare reprezenta 27,40%, din care inventarul viu — vite de tracțiune și reproducere — 18,20%, inventar mort — unelte, mijloace de transport, etc. — 9,20%, iar fonduri circulante — semințe, furaje, bani — 9,20% [6]. Înzestrarea agriculturii cu mijloace de muncă eficiente apare ca fiind săracă. Ea se situa mult sub nivelul țărilor dezvoltate din Europa, iar consecința era un randament scăzut la ha.

În ceea ce privește raporturile de muncă și exploatare capitaliste acestea nu erau nici dominante și nici complete. Între proprietarii funciari și arendași pe de o parte și marea masă a țărănimii pe de altă parte se desfășurau relații eterogene — semicapitaliste, capitaliste — îmbibate cu forme vechi, deteriorate, dar menținute pentru avantajele marii proprietăți și exploatări moșierești. O zonă întinsă din baza economică a agriculturii era ocupată de relațiile de mică producție de mărfuri a majorității țărănimii. Profilul și structura economico-socială a agriculturii erau determinate nu numai de raporturile dintre moșieri și țărani, semicapitaliste sau capitaliste, dar și de întinsa zonă a relațiilor de mică producție de mărfuri a țărănimii.

În întregimea sa, agricultura era încă departe de a fi devenit capitalistă. Era sectorul cu restanțele cele mai mari în asimilarea mijloacelor de producție moderne și în transformarea raporturilor sociale. Tocmai acest sector furniza 70—75% din exportul economiei naționale. Profilul și structura producției materiale ca și raporturile economice externe ale României erau determinate în acea perioadă de sectorul agricol al țării.

Al doilea loc ca pondere și importanță în organismul economiei naționale era ocupat de industrie.

În ansamblul său — după mărime și organizare — industria mică și mijlocie și cea mare mecanizată constituiau un domeniu neomogen. Întreprinderea mecanizată în ascensiune și cu ritm accelerat de proliferare cucerea noi zone. Ea se substituia treptat, dar energic producției manuale meșteșugărești în vechile ramuri, avînd funcția economică de a crea ramuri și subramuri noi ale structurii moderne a sistemului industrial capitalist. Procesul era în desfășurare, ceea ce presupunea existența unui profil incomplet încă al tipului de structură a industriei mecanizate capitaliste, realizat în lume.

Rolul tehnico-economic revoluționar și perspectiva în virtutea legilor sociale revenea sectorului industriei mecanizate. Era superior prin capitalurile folosite, prin productivitatea superioară a muncii, prin pro-

[6] G. Ionescu-Șișești, *Politica agrară cu privire specială la România*, București, f.a., p. 29.

ducția de masă și prin prețurile reduse, competitive. El producea clasa cea mai înaintată a societății — proletariatul industrial — și aducea o contribuție de circa o cincime la produsul social.

Este important de relevat locul industriei mecanizate a României în comparație cu alte țări. Deși datele statistice au la bază metode de culegere și totalizare diferite și sînt deci aproximative pentru comparație, o imagine generală poate fi obținută cu ajutorul lor.

La 1 000 locuitori reveneau [7]:

Țara (anul)	Număr întreprinderi mari	Forța motrice în cp din industrie	Persoane ocupate în industrie
Germania (1907)	5	140	170
Franța (1900)	1,5	46	160
Rusia (1897)	0,32	—	41
România (1913)	0,16	17	28

La indicatorii de mai sus, aceste țări se raportau, ca nivel și capacitate, față de România = 1, astfel:

	Număr întreprinderi mari la 1 000 locuitori	Persoane ocupate în industrie la 1 000 locuitori	Forță motrice industrială în cp la 1 000 locuitori
România	1	1	1
Germania	31	6	8,2
Franța	9	5,7	2,7
Rusia	2	1,5	—

Analiza capacității industriale exprimată în număr de întreprinderi, persoane ocupate și forță motrice la 1 000 locuitori subliniază diferența considerabilă de potențial între țările din tabel. În România erau de 31 ori mai puține unități industriale mari ca în Germania, de 9 ori ca în Franța și de 2 ori ca în Rusia la 1 000 locuitori. De asemenea, reveneau în România la 1 000 locuitori de 6 ori mai puține persoane ocupate în industrie față de Germania, de 5,7 ori față de Franța și de 1,5 ori față de Rusia. În sfîrșit, indicatorul de nivel tehnic, forța motrice industrială, exprimată în cp la 1 000 locuitori arată o distanță considerabilă: în Germania era de 8,2 ori mai mare, iar în Franța de 2,7 ori mai mare ca în România.

[7] Tabelul calculat pe baza datelor din L. A. Mendelson, *Teoria și istoria crizelor economice și a ciclurilor*, vol. II, Moscova, 1959, Anexe statistice. J. Kuczynski, *Istoria condițiilor de muncă în Franța*, 1900—1948, Moscova 1950, p. 153, 159; N. Arcadian, *Industrializarea României*, București, 1936, p. 124, 133. *Anuarul statistic al României, 1915 — 1916*, București, 1919.

Consumul de cărbune, pentru începutul secolului al XX-lea, era de asemenea un indicator sintetic al nivelului producţiei industriale. El se prezenta la aceleaşi ţări astfel :

	Consum cărbune în tone la 1 000 locuitori	Celelalte ţări, de cîte ori faţă de România
Germania (1900)	1 840	22 ori
Franţa (1900)	1 250	15 ,,
Rusia (1900)	164	2 ,,
România (1913)	83	1

La nivelul anului 1900, indicatorii pentru România sînt şi mai mici. Reţeaua de căi ferate exprima nu numai un potenţial sporit de investiţii, dar şi necesităţi sporite de transport pentru producţia naţională. La 1 000 locuitori revenea în aceiaşi ani în Franţa 1,1 km cale ferată, în Germania 0,93 km, în Rusia 0,40 km, iar în România 0,49 km.

Se dovedeşte că industria României se găsea, atît faţă de înzestrarea ţărilor capitaliste industriale occidentale şi a Rusiei, cît şi faţă de necesităţile propriei dezvoltări, la un grad deosebit de scăzut. Aceeaşi apreciere poate fi făcută şi asupra structurii incomplete, nedezvoltate a industriei.

Gradul de acoperire a necesităţilor pieţei interne cu produse industriale autohtone este la o serie de produse în creştere ; cerinţele de petrol şi produse petrolifere rafinate, de ciment, cărămidă şi alte materiale de construcţie, de cherestea şi semifabricate de lemn, de zahăr şi produse zaharoase, făină, paste făinoase, hîrtie etc. puteau fi acoperite în mare parte de industria autohtonă. Într-o măsură nesemnificativă industria autohtonă satisfăcea cererea de produse metalurgice, chimice, electrotehnice, textile etc., care aveau ponderea preponderentă în bunurile de consum industrial. În privinţa mijloacelor de producţie — unelte, utilaje, instalaţii industriale —, a căror piaţă internă se lărgea datorită expansiunii industrializării, acestea se procurau în proporţie de 95% din străinătate. Se poate aprecia astfel că industria mecanizată furniza aproximativ 18—20%, iar împreună cu industria mică şi mijlocie circa 30—35% din cerinţele pieţei interne, în principal, de bunuri de consum.

Procesul industrializării capitaliste în România, în faza sa extensivă, se realiza prin industria uşoară şi extractivă.

Fenomenul concentrării şi centralizării capitalului se manifestă de la apariţia industriei mecanizate. Forma modernă a societăţilor anonime se extinde şi în România, fie prin fondări directe, fie prin transformarea întreprinderilor industriale individuale în firme sociale.

	1890	1902	1914
Societăţi anonime, număr :	4	25	197
Capital în milioane lei	20,5	110,5	490,2

Procesul de creare a societăţilor anonime se accelerează la începutul secolului al XX-lea, deşi cea mai mare parte a unităţilor industriale mari — 1 149, cîte s-au înregistrat pînă în 1915[8] — rămîneau sub firma individuală O mare variaţie exista în privinţa numărului întreprinderilor pe ramuri şi subramuri. În unele din acestea capitalul şi producţia erau reprezentate de un număr restrîns de întreprinderi : industria zahărului — 5 fabrici, industria cimentului — 6 fabrici, a sticlei — 8 fabrici etc.

Consecinţele au fost facilitatea înţelegerii, a cartelării întreprinderilor, stabilirea cotelor de desfacere pe piaţa internă, urcarea preţurilor etc. ; acestea erau produsul agregat al protecţionismului, cu al penetraţiei şi acţiunii capitalului monopolist străin, în ramurile respective.

Primele mlădiţe ale organizării monopoliste au apărut pe terenul unei industrii rarefiate, în dezvoltare, încă neconsolidate. Ponderea producţiei acestor carteluri şi sindicate în întreaga producţie industrială era redusă. În zona cartelării se cuprindeau 10—12 produse principale — petrol lampant, ciment, zahăr, cuie şi sîrmă, sticlă, hîrtie, bere etc. ; valoarea întregii lor producţii reprezenta aproximativ 8—10% din debitul industriei autohtone pentru piaţa internă şi 4—5% din totalul mărfurilor desfăcute pe piaţa internă[9].

Sistemul producţiei şi schimbului în industria românească funcţiona în general după legile liberei concurenţe, uşor îngrădită de politica protecţionistă, de concurenţa străină şi de unele forme monopoliste.

Circulaţia mărfurilor pe piaţa internă reprezentată de producţia unei mase mari de întreprinderi mici şi mijlocii, de piaţa naţională cu pieţe locale şi zonale, reflectă stadiul de dezvoltare a forţelor de producţie, a nivelului şi formelor lor de organizare. Nu atît monopolul capitalist era cel care îngrădea fluxul liber al mărfurilor şi jocul liber al preţurilor, cît formele arhaice ale capitalului comercial, cămătăresc cu teren încă larg în organismul economiei naţionale. Diferenţele de preţuri de la o zonă la alta, de la oraş la sat, de la o piaţă la alta erau rezultatul nu al stabilirii monopoliste a preţurilor; ele erau produsul unei insuficiente circulaţii a mărfurilor şi a unui volum încă redus de tranzacţii. Legea valorii nu-şi realiza plenar funcţiile, împiedicată încă de formele vechi de producţie şi circulaţie.

Desfăşurarea liberei concurenţe a fost mult facilitată de crearea şi extinderea sistemului de instrumente de schimb, de sistemul de credit capitalist. Au fost create numeroase bănci în oraşele mari şi mici, cu filiale şi secţii în centrele economice cele mai îndepărtate ale ţării. Operaţiunile de credit şi tranzacţiile de mărfuri accelerau schimbul, uşurau transferul capitalurilor dintr-o ramură în alta, facilitau egalizarea preţurilor şi oscilaţia lor în jurul valorilor. În această etapă capitalul comercial şi capitalul bancar modern îndeplineau şi funcţia de acceleratori ai liberei concurenţe.

În concluzie, la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, organismul economiei naţionale funcţiona în general pe baza legilor producţiei şi circulaţiei libere capitaliste. Legea valorii avea cîmpul întins, dominant, de acţiune în spaţiul economiei românești.

[8] „Buletinul statistic al României", vol. XIV, 1919, nr. 2, p. 223.

[9] „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 6, 1965, p. 147.

Capitalismul, cu nivel redus și structură incompletă de dezvoltare a aparatului tehnico-economic de producție, funcționa în principal pe terenul și prin mecanismul liberei concurențe.

În ceea ce privește Transilvania, ea avea în general o structură economică asemănătoare; rolul important, preponderent în structura economică revine agriculturii; se dezvoltă cu precădere în acea perioadă producția de materii prime și industria ușoară. Acolo întîlnim însă un aspect diferit al relațiilor economice. Procesul de concentrare și centralizare a capitalului alogen a fost însoțit de formarea unor organizații monopoliste în industria carboniferă, siderurgică și alte ramuri. Acestea erau forme de organizare, filiale ale monopolurilor austro-ungare, germane cu centralele la Viena, Berlin; ele nu făceau parte din baza economică proprie a Transilvaniei. Dovadă că multe din aceste forme monopoliste au dispărut odată cu înlăturarea dominației străine din Transilvania.

Astfel că prin nivelul dezvoltării forțelor de producție și gradul de dezvoltare a capitalului atît România cît și Transilvania se găseau în același stadiu al evoluției economico-sociale a capitalismului.

Modul de desfășurare a procesului de reproducție socială aduce prin mecanismul său de manifestare elemente noi, concludente, referitoare la stadiul capitalismului din România. Ramurile sectorului I produceau materii prime agricole și combustibil. Neputînd fi toate consumate productiv în țară, din lipsa unor ramuri dezvoltate prelucrătoare, — în mare parte obiecte ale muncii — (grîu, vite, material lemnos, petrol) se realizau pe piața mondială. Sectorul I nu producea unelte de muncă, instalații. Acestea se procurau aproape în întregime de pe piața mondială.

Sectorul II, al bunurilor de consum, satisfăcea în întregime piața internă de produse agroalimentare de trebuință generală, dar era deficitar în producerea de bunuri de consum industriale, acoperind doar 1/3—2/5 din cerere. Restul pieței interne realiza prin import mărfurile țărilor industriale.

Prin urmare, slaba dezvoltare a industriei mecanizate, orientarea unilaterală către producția de materii prime și unele bunuri de consum determinau o dependență puternică a procesului reproducției sociale de sursele de capital constant — în principal — unelte și mașini — de peste graniță și de piața externă a materiilor prime și a bunurilor de consum.

La acest nivel de dezvoltare a forțelor de producție și a relațiilor sociale capitaliste, la gradul de dezvoltare a mecanismului economico-social, în economia României nu se maturizează încă condițiile interne pentru dezvoltarea sa ciclică, pentru izbucnirea crizelor de supraproducție. Economia României a suportat manifestări și consecințe ale crizelor economice — care sînt notate de statistica timpului —, dar acestea numai ca influență a crizelor economice mondiale. Faptul că baza tehnico-materială și relațiile capitaliste nu generau încă de sine stătător crize de supraproducție, confirmă cele arătate despre nivelul capitalismului în România.

Dezvoltarea economico-industrială a produs însemnate mutații sociale, de clasă. Orînduirea capitalistă profila tot mai puternic clasele de bază antagoniste ale sale: burghezia și proletariatul. Ca țară preponderent agrară, peste 80% din populație o forma țărănimea în proces

de diferențiere, de polarizare. Păturile de bază ale țărănimii erau formate din proletariat și semiproletariat și din categoriile sărace rurale. Categoriile mijlocii ale țărănimii erau reduse ca număr și forță economică. Asupra întregii țărănimi presa exploatarea moșierească și arendășească semifeudală ca și a capitalului cămătăresc, comercial și industrial în dezvoltare. Antagonismele sociale din agricultură se mișcau în jurul axului lor central al contradicției dintre moșierime — retrogradă, exploatatoare — și masele muncitoare ale țărănimii.

Burghezia industrială, bancară are o dezvoltare deosebită din deceniul al nouălea al secolului al XIX-lea, favorizată de măsurile protecționiste și de încurajare a industriei. În competiție cu capitalul străin cu mărfurile străine, ea folosește toate mijloacele ce le are la îndemînă, inclusiv aparatul și legile statului pentru intensificarea acumulării de plusvaloare.

Proletariatul român în industrie, transporturi și alte ramuri era mai adînc exploatat decît cel occidental. Activitatea sa economică și politică împotriva capitalului devine o luptă ascuțită de clasă care traversează întreaga viață socială a țării a cărei soartă o va hotărî în următoarele decenii. Clasa muncitoare din România se înscrie ca forța socială cea mai înaintată a societății românești de la începutul secolului al XX-lea, forță căreia îi revenea misiunea istorică de a realiza marile deziderate ale progresului social și național al poporului român.

◇

Caracterizarea nivelului și structurii economico-sociale a României nu sînt suficiente pentru definirea stadiului său de dezvoltare. Capitalismul din România se impune raportat la economia mondială, la treptele pe care le-a realizat orînduirea burgheză în dezvoltarea sa.

Sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au marcat structurări calitative în evoluția capitalismului prin care în principalele țări industriale a fost stabilită dominația monopolurilor. Acestea au apărut „ca o dezvoltare și continuare directă a însușirilor esențiale ale capitalismului în general. Dar capitalismul — menționează V. I. Lenin — a devenit imperialism capitalist numai pe o anumită treaptă foarte înaltă a dezvoltării lui... Din punct de vedere economic, esențial în acest proces este faptul că libera concurență capitalistă este înlocuită cu monopolurile capitaliste" [10]. În acest sens „imperialismul este stadiul monopolist al capitalismului", stadiul în care „a fost statornicită dominația monopolurilor și a capitalului financiar" a principalelor puteri dezvoltate industrial și financiar asupra întregii lumi. Astfel, întregul glob pămîntesc apărea împărțit „între cele mai mari puteri capitaliste". Aceasta a creat un sistem de dependențe și de dominație specifică noului stadiu al imperialismului, cu grade foarte diferite de dezvoltare economică, de independență economică și politică : „Tipice pentru această epocă sînt nu numai cele două grupuri principale de țări, și anume țările posesoare de colonii și coloniale, ci și variatele forme de țări dependente care, din punct de

[10] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 27, p. 391—392.

vedere politic formal, sînt independente, dar care în realitate sînt prinse într-o rețea de legături de dependență financiară și diplomatică" [11].

Diferite categorii de țări, după gradul de dezvoltare industrială, puterea economică și militară, locul lor în raporturile economice internaționale și piața mondială, cît și după „construcția națională" se găseau în stadii diferite pe scara evoluției economice, sociale și naționale.

După capacitatea economică, structura producției naționale, gradul de dezvoltare a forțelor de producție, se determina o încadrare obiectivă a României în diviziunea internațională a muncii. Schimburile economice externe reflectau și forța sa economică și poziția sa pe piața mondială.

Structura valorică a *exportului* în perioada 1911—1915 era următoarea [12]:

	Milioane lei	%
Cereale și derivate	468,2	77,0
Lemn	17,7	2,9
Animale și produse animale	21,1	3,6
Produse petroliere	86,4	14,7
Alte produse	11,1	1,9
Total:	604,5	100

Predominau cerealele și derivatele lor urmate de produsele petroliere, de cele animale și forestiere. Din punct de vedere al gradului de prelucrare, ele erau materii prime, în special agroalimentare și combustibil.

Necesitățile reproducției sociale îi impuneau un corespondent invers în structura *importului* pentru aceeași perioadă:

	Milioane lei	%
Produse textile, fabricate și semifabricate	158,8	30,0
Produse coloniale	30,4	5,6
Produse de pielărie, fabricate și semifabricate	22,1	4,2
Produse metalurgice și mașini	197,2	37,4
Diverse produse fabricate: de lemn, sticlă, chimice...	118,5	22,8
Total	527,0	100,0

Circa 80—85% din import o formau produsele fabricate, mijloace de producție și bunuri de consum, urmate de semifabricate, circa 8—10%, și materii prime pînă la 5%. Economia României în diviziunea internațională a muncii ocupa o poziție net determinată: exportatoare de materii

[11] *Ibidem*, p. 389.

[12] Calculat după *Anuarul statistic al României, 1915—1916*, p. 173—174 și Georges D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger, de 1860 à 1915*, Paris, 1928, tabel, nr. 17, p. 392.

prime şi combustibil şi importatoare de fabricate. Ea se plasa astfel în categoria ţărilor şi zonelor care reprezentau surse de materii prime şi energetice pentru statele capitaliste europene dezvoltate şi piaţă de desfacere a produselor lor industriale. România se afla astfel într-o dublă dependenţă : de plasare a materiilor sale prime pe pieţele marilor state industriale şi de procurare a mijloacelor de producţie şi bunurilor fabricate de pe piaţa acestora. Dependenţa economică a României era suplimentată de o cvasimonopolizare a comerţului său exterior de două puteri imperialiste : Germania şi Austro-Ungaria. Împreună, ele absorbeau în 1913 — 40,5% din întregul export al României şi plasau aici 62,6% din totalul importului ţării noastre [13]. În general 5 mari puteri europene dominau în proporţie de 90—95% comerţul exterior al României. Este de la sine înţeles cîte dezavantaje economice şi politice înregistra România din această dependenţă.

O altă caracteristică importantă a stadiului dezvoltării economico-sociale a ţării decurge din lupta capitalului financiar internaţional pentru exportul de capital pe piaţa României. O serie de bogăţii naturale — petrol, lemn etc. — ieftine şi rentabile de exploatat au atras monopolurile internaţionale. Lupta pentru penetraţie datează de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi se accentuează pînă la primul război mondial. Crearea mijloacelor moderne de transport şi comunicaţie, exploatările petroliere şi forestiere au solicitat capitaluri considerabile. Acestea au fost obţinute pe calea împrumuturilor statului român de la centrele financiare europene, pe calea investiţiilor private directe în industrie sau a creditelor bancare străine.

Statul a contractat în cinci decenii, 1864—1914, în străinătate, aproape 4 000 milioane franci francezi ; din această sumă în ajunul războiului mondial a rămas de achitat 1 652 milioane franci francezi. Datoria anuală de rambursat şi dobînzile au sporit de la 8,6 milioane lei în 1864 la 116,3 milioane lei în 1914 [14]. Capitalul străin plasat în societăţile industriale reprezenta circa 80% din totalul capitalului acestora, iar în băncile mari grupurile de peste graniţă deţineau peste 40% din capital. Societăţile de asigurări erau de asemenea dominate de firme străine.

Calculele detaliate duc la aprecierea că aproximativ 3 400 milioane lei aur reprezentau plasamentele capitalului străin de toate categoriile din economia României. Patrimoniul naţional era debitor astfel marilor monopoluri internaţionale cu valori ce depăşeau o dată şi jumătate venitul naţional. Pentru acestea sub formă de dobînzi, profit, comisioane etc. era sustrasă o masă anuală de valoare de circa 200—250 milioane lei. Aceasta diminua cu 8—10% anual venitul naţional şi respectiv şi fondul de acumulare, perpetua lipsa şi cererea de capital. România se transformase astfel într-o sferă avantajoasă de plasare a unor capitaluri monopoliste europene, de exploatare în favoarea lor a bogăţiilor şi maselor muncitoare. Petrolul românesc devenise arenă de luptă între marile monopoluri internaţionale — Deutsche-Bank şi Standard-Oil. În lucrarea *Imperialismul — stadiul cel mai înalt al capitalismului*, V. I. Lenin subli-

[13] *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 469, 470.

[14] Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice şi financiare a României şi împrumuturile contractate, 1823—1933*, Bucureşti, 1934, p. 229.

niază locul României de obiect în acțiunea de reîmpărțire economică a surselor petroliere între trusturile imperialiste. La începutul secolului al XX-lea, ea constituia o „regiune a porților deschise" pentru expansiunea și lupta marilor monopoluri [15].

Pînă în ajunul primului război mondial țara noastră intrase în sfera de dominație și de interese a imperialismului german [16]. Capitalul monopolist german deținea peste 30% din totalul capitalului străin plasat în industrie și bănci, peste 65% în societățile de asigurare; băncile monopoliste germane au asigurat contractarea a 60 pînă la 75% din împrumuturile statului român peste granițe. Comerțul exterior al României se îndrepta în proporție de 30—32% către piața germană. România reprezenta astfel obiect de împărțire și exploatare economică al marilor monopoluri, o zonă de influență și amestec a puterilor imperialiste inclusiv în treburile sale interne.

Determinarea stadiului de dezvoltare a capitalismului în România la începutul secolului al XX-lea are nu numai importanță economico-socială, dar și națională. Începutul secolului al XX-lea înseamnă stabilirea dominației și exploatării unui grup de mari puteri imperialiste asupra lumii. În aceste condiții, odată și concomitent cu ascuțirea luptei de clasă, ia amploare și lupta de eliberare națională.

Capitalismul, grăbind dezvoltarea economică în țările subdezvoltate, dependente, creează acestora „mijloacele și căile pentru eliberarea lor. Și ceea ce a fost cîndva țelul suprem al națiunilor europene: crearea statului național unitar ca instrument al libertății economice și culturale devine și țelul lor" [17].

În țările din răsăritul Europei, din Imperiul austro-ungar, Rusia și Balcani — arăta Lenin — secolul al XX-lea a dezvoltat în mod deosebit mișcările naționale burghezo-democratice și a ascuțit lupta națională. „În aceste țări, sarcinile ce revin proletariatului, atît pe linia desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, cît și pe linia ajutorării revoluției socialiste din alte țări, nu pot fi îndeplinite fără revendicarea dreptului națiunilor la autodeterminare" [18].

Problema națională, stadiul ei și forțele sociale chemate s-o realizeze, relația directă cu revoluția socială sînt în legătură cu gradul dezvoltării economice, sociale și politice a țărilor respective. Acest grad de dezvoltare economică și politică este inegal deoarece capitalismul „se dezvoltă inegal, iar realitatea obiectivă ne arată că pe lîngă națiuni capitaliste foarte dezvoltate există o serie întreagă de națiuni foarte slab dezvoltate sau complet nedezvoltate din punct de vedere economic" [19]. De aceea este necesară aprofundarea problemei „condițiilor obiective ale revoluției sociale din punctul de vedere al maturității economice a diferitelor țări", a stadiului lor de dezvoltare economico-socială.

S-a relevat mai înainte că România, la începutul secolului al XX-lea se găsea în stadiul premonopolist al capitalismului. România făcea parte

[15] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 28, p. 80.
[16] N. Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, București, 1916, p. 193.
[17] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 27, p. 426, citat de Lenin din Hilferding, *Capitalul financiar*.
[18] *Ibidem*, p. 268.
[19] *Ibidem*, vol. 30, p. 115.

din categoria de țări mici, slab dezvoltate, fiind o zonă de reîmpărțire și dominație a capitalului monopolist internațional, iar o parte a poporului român se afla încă sub ocupație străină.

Legat de stadiul dezvoltării sale economice, de locul său în economia și politica europeană era și stadiul construcției național-statale a poporului român. Referindu-se la faptul că în răsăritul Europei ca și în alte părți ale lumii, problema națională era încă nerezolvată, Lenin arată că în cadrul acestor națiuni „mai există încă în mod *obiectiv* sarcini naționale generale, anume sarcini *democratice*, sarcini legate de *scuturarea jugului străin* [20]. Aceste sarcini erau actuale și pentru România, deoarece mai erau teritorii românești sub stăpînire străină. „Legitățile dezvoltării istorice impuneau cu stringență încheierea procesului de formare a statelor naționale aflate sub dominația marilor imperii din Europa. În mișcarea popoarelor europene pentru autodeterminare națională și scuturarea dominației străine se încadrează și lupta maselor populare din România și din celelalte teritorii românești aflate sub dominație străină, pentru formarea statului național român unitar" [21].

Construcția de stat a românilor urma să se desăvîrșească prin lupta proletariatului, a întregului popor român, în vîltoarea evenimentelor revoluționare de la sfîrșitul deceniului al doilea al secolului al XX-lea.

Din analiza și determinarea stadiului de dezvoltare economico-socială a României, reiese că obiectivele majore ale evoluției istorice a poporului român priveau înlăturarea piedicilor și claselor sociale reacționare din calea dezvoltării forțelor de producție, rezolvarea construcției statal-naționale, înlăturarea vechilor orînduieli și făurirea noii orînduiri sociale. Condițiile concrete istorice au determinat rezolvarea într-o primă etapă a unora din deziderateie fundamentale ale luptei clasei muncitoare, ale poporului român.

„Un moment hotărîtor în desfășurarea evenimentelor internaționale — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu —, cu influențe deosebit de pozitive și asupra istoriei noastre, a fost victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, care a dus la prăbușirea Imperiului țarist, la instaurarea în Rusia a primului guvern al muncitorilor și țăranilor, ceea ce a exercitat un puternic stimulent în lupta revoluționară a clasei muncitoare a oamenilor muncii de pretutindeni. Prăbușirea Imperiului țarist și destrămarea monarhiei austro-ungare au creat condiții pentru realizarea unor profunde transformări social-politice în această parte a Europei, pentru închegarea statelor naționale — și în acest cadru pentru crearea statului național unitar român, ce încununa lupta de secole a maselor populare din cele trei provincii românești" [22].

[20] *Ibidem*, p. 114.
[21] *Programul Partidului Comunist Român* ..., p. 37.
[22] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 272.

Capitolul XI

Legăturile economice ale Transilvaniei cu România în anii 1891-1914. Desăvîrşirea unificării statului naţional român

După anii intensului război vamal dintre Austro-Ungaria şi România — cu consecinţe economice atît de păgubitoare — schimbul de mărfuri dintre ele se înviorează. Introducerea de către România a noului tarif vamal din 1891 şi aplicarea tarifului general fără supratаxe de către Austro-Ungaria au avut drept rezultat îmbunătăţirea relaţiilor comerciale între cele două state cu urmări directe şi asupra înviorării legăturilor economice dintre Transilvania şi România. Activizarea acestora, mai ales a schimburilor economice, a fost favorizată de creşterea comerţului exterior între România şi Austro-Ungară în perioada 1890—1914 după cum se reflectă în cifrele de mai jos exprimate în mii lei [1]:

	Exportul României în Austro-Ungaria	Importul României din Austro-Ungaria
1890	8 912	52 716
1893	37 355	110 373
1899	38 444	95 672
1902	48 503	74 955
1907	32 730	105 272
1912	94 750	138 874
1914	134 579	132 755

Astfel, importul din Austro-Ungaria sporeşte de la 52,7 milioane lei în 1890 la 74,9 milioane lei în 1902 şi 132,7 milioane lei în 1914. În acelaşi interval de timp, exportul vechii Românii în Austro-Ungaria creşte într-un ritm şi mai rapid şi anume de la 8,9 milioane lei în 1890 la

[1] C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale şi comerciale...*, vol. I, partea I, Bucureşti, 1904, p. 335; *Anuarul statistic al României*, Bucureşti, 1904, 284 şi 287; *ibidem*, 1915—1916, p. 175 şi 177.

48,5 milioane lei în 1902 și 134,5 milioane lei în 1914[2]. Crește îndeosebi exportul cerealelor [3].

În raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov pe anul 1893 se precizează că „pe la mijlocul anului 1891 au fost desființate de ambele părți vămile de luptă...". Desigur, aceasta a avut drept urmare că la cîteva articole comerțul s-a animat din nou, „totuși — se scrie în acel raport — în aceea ce este mai important noi am rămas nesatisfăcuți" [4]. În general, se apreciază că „exportul" spre vechea Românie s-a mișcat însă, „din nefericire, pe făgașul modest, în care este constrîns de la 1886 și răsună mereu cu aceeași tărie apelul de a se face o schimbare din temelii a acestei situații insuportabile, căci numai pentru puține articole a apărut o îmbunătățire de la intrarea în vigoare a noului tarif vamal autonom român din anul 1891". În continuare, Camera de comerț și industrie din Brașov subliniază în același document următoarele : „dorim de mult ca să se ajungă în fine la restabilirea relațiilor politico-comerciale prietenești cu România" [5].

La 9/21 decembrie 1893, între România și Austro-Ungaria, se semnează la București o convenție comercială în care imperiul vecin declară că animalele mici (porcii și oile) importate din România nu vor fi supuse „în timpul duratei acestui tractat, la nici un alt tratament decît acela care rezultă din aplicarea justă și normală a dispozițiunilor veterinare austriece și maghiare după starea sanitară a vitelor din România". Prin protocolul final s-au acordat României „oare-cari înlesniri pentru introducerea și tranzitul conservelor alimentare, cărnurilor proaspete, uscate, afumate și sărate, lînii și produselor de animale. La cereale s-au menținut aceleași taxe vamale "[6].

[2] *Ibidem.*

[3] Valoarea exportului la principalele produse ale României în Austro-Ungaria în anii 1887—1892 (exprimată în lei) :

Anii	Porumb	Grîu	Petrol	Animale
1887	2 222 613	83 320	1 513 345	2 110 379
1888	823 592	228 633	1 685 013	1 672 496
1889	2 784 541	3 657 856	1 751 160	1 520 647
1890	2 362 124	2 285 221	1 056 080	883 283
1891 s.1.	303 984	27 194	654 129	379 411
1891 s.2	796 423	10 651 564	1 054 989	1 666 760
1892	3 254 162	14 470 877	1 825 717	1 373 290

Date după : Al. Lahovari, *Expunere de motive la proiectul Convenției de comerț al României cu Austro-Ungaria din 1893*, București, Imprimeria Statului, 1894, p. 35.

[4] Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt über die geschäftlichen Verhältnisse in ihrem Bezirke im Jahre, 1893, Brașov, 1894, p. 3.

[5] Bericht ..., 1892, Brașov, 1893, p. 3.

[6] Al. Lahovari, *op. cit.*, p. 36 și 37.

Trebuie menționat însă că în timpul aplicării acestei convenții comerțul cu carne proaspătă și preparată, conserve etc. n-a cunoscut o dezvoltare importantă; exportul de porci din România a fost oprit în august 1895 de guvernul ungar și la 1896 de guvernul austriac pentru motive sanitare veterinare, iar reîntoarcerea oilor venite la pășune a fost oprită din 1907 de guvernul ungar pentru aceleași motive [7].

Austro-Ungaria n-a consimțit să importe din România vite mari, porci și oi în stare vie, ci numai tăiate și sub controlul sanitar al unei comisii mixte (formată din medici ai statului exportator și importator) [8]. Totodată, exportul de piei, lînă, blănuri și alte produse asemănătoare din România în Austro-Ungaria „s-a dezvoltat după putință" [9].

Evoluția legăturilor economice dintre vechea Românie și Transilvania. Dacă cercetăm „importul" în Transilvania pe baza datelor furnizate de rapoartele Camerei de comerț și industrie din Brașov, privind trecerea mărfurilor prin punctele de frontieră ce țineau de această zonă, rezultă o creștere sensibilă în 1895 față de 1894 (Convenția a intrat în vigoare la 1 iulie 1894). Astfel, piei de vite de la 38,20 chintale la 456,57 chintale; piei de viței de la 0,30 chintale la 17,71 chintale; blănuri de oaie și capră de la 944,6 chintale la 1 134,4 chintale [10]. Camera de comerț și industrie din Oradea și-a manifestat speranța că noua „convenție comercială încheiată recent va reactiva exportul care în vremurile trecute a fost atît de important" [11].

Noua Convenție încheiată în perioada cînd burghezia română ducea o politică de protejare și stimulare a industriei naționale, deși cuprinde clauza națiunii celei mai favorizate, iar taxele vamale pentru mărfurile exportate din România erau mai reduse decît cele generale ale Imperiului austro-ungar, totuși nu a făcut posibilă dezvoltarea la nivelul anterior anului 1886. Așa cum se arăta în raportul prezentat Senatului cu prilejul ratificării Convenției vamale „acordarea intrării libere de taxe a cerealelor noastre în Austro-Ungaria, așa cum o avusesem ca țară limitrofă sub regimul convenției din 1875, nu s-a putut, pe cît se vede, obține. Politica comercială a Austro-Ungariei nu mai este astăzi aceeași ca acum 19 ani; ea a luat un caracter strict protecționist; tot astfel și politica noastră, ca și a mai tuturor statelor europene" [12]. Convenția din 1893 constituia un progres în îmbunătățirea relațiilor reciproce de comerț și politică vamală. Totodată însă din cauză că acordul era încheiat numai pentru un an, relațiile politico-comerciale erau lipsite de stabilitate. Cercurile de afaceri

[7] Alex. C. Djuvara, *Expunere de motive. Convențiunea comercială încheiată între Austro-Ungaria și România.* Supliment la Foaia de informațiuni comerciale, nr. 4 din 30 ianuarie 1910, București, 1910, p. 6.

[8] *Ibidem*, p. 6—7.

[9] *Ibidem.*

[10] Bericht ..., 1895, Brașov, 1896, p. 48.

[11] A Nagyváradi Kereskedelmi és Iparkamara, jelentése a kerületét lépező Biharmegye és Nagyvárad t.h.j. felruházott város törvényhatóságoknak közgazdasági viszonyairól az 1893. évben (Raportul Camerei de Comerț și Industrie din Oradea, despre starea economică a comitatului Bihor și a orașului municipal Oradea pe anul 1893), Oradea, 1894, p. 63 (în continuare: traducerea românească a titlului prescurtat).

[12] *Convențiunea de Comerciu încheiată la 9/21 decembrie 1893 între România și monarhia austro-ungară, expunere de motive*, București, 1894, p. 6.

din Transilvania își manifestau în mod insistent dorința să se încheie o convenție nouă, de durată și reciproc avantajoasă. Ele preconizau să facă investiții de capital în „întreprinderi care să fabrice astfel de produse cărora pe lîngă o desfacere corespunzătoare în interior să le fie asigurat exportul eficient în România" [13].

Prin intensificarea schimburilor economice cu vechea Românie, industriașii transilvăneni căutau să atenueze dezavantajele fabricilor din Transilvania față de cele maghiare și austriece care le concurau puternic pe piața locală, lucru înlesnit evident de granițele vamale comune. „Cete întregi de agenți comerciali ai celor mai mari fabrici din Austria au vizitat și cele mai mici sate din patria noastră — se spune într-un raport al Camerei de comerț și industrie din Brașov — și au vîndut mărfuri la prețuri derizorii" [14].

Industria alimentară din Transilvania avea mare nevoie de materi prime din vechea Românie, dar pentru grîul românesc taxa de import era prea mare. De asemenea, tarifele căilor ferate pentru transportul mărfurilor pe teritoriul Transilvaniei erau foarte ridicate. „Un avantaj incalculabil pentru morile din Budapesta față de morile din provincie — constată Camera de comerț și industrie din Oradea — este că ele prelucrează grînele românești și sîrbești, produse care sosesc mai ieftin la Budapesta decît la morile din Oradea" [15]. De asemenea, din cauza greutăților de aprovizionare cu porumb de peste Carpați suferea și industria de spirt din Transilvania [16]. Ca mijloc de a opri scumpirea cărnii se propune cu insistență să se aprobe importul de vite din România, iar pentru „tratativele cu România — apreciază Camera de comerț și industrie din Brașov — importul de vite va constitui cel mai bun obiect de negociere pentru obținerea de înlesniri" [17] la exportul produselor industriale [18].La

[13] Bericht ..., 1893, Brașov, 1894, p. 6.

[14] Bericht ..., 1895, Brașov, 1896, p. 84; Raportul Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anul 1892. Cluj, 1893, p. 30.

[15] Raportul Camerei de comerț și industrie din Oradea pe anul 1893, Oradea, 1894, p. 66.

[16] „Acest produs nu are la noi numai destinația de a servi ca marfă de comerț, ci industria noastră, ca de exemplu industria spirtului, este avizată la importul porumbului pentru prelucrarea lui industrială. Totodată în mare parte este destinat și pentru alimentația populației mai sărace. Deoarece porumbul nu se produce la noi într-o cantitate corespunzătoare consumului industriei și consumului general și nu de calitate excepțională ca în România, de aceea trebuie să se tindă acum ca și mai înainte, la un import din străinătate. Nu ne putem închipui cum va fi posibil acest lucru, după ce în noul nostru proiect de tarif vamal taxa de vamă de pînă acum la porumb s-a ridicat de la 1 coroană și 19 heleri (calculat în aur) la 2 coroane și 80 heleri ca «taxă minimă» ... considerăm această sporire a taxei vamale ca nemotivată și chiar ca problematică și primejdioasă pentru șansele încheierii unei convenții cu România" (Bericht ..., 1902, Brașov, 1903, p. 9).

[17] Bericht ..., 1892, Brașov, 1893, p. 39.

[18] „Este un fapt cunoscut că importul direct de vite cornute de proveniență română în Ungaria este în prezent exclus, totuși, prin Serbia el se face.

De importanță specială pentru noi ar fi importul de porci. Interesul fabricilor de salam, dar și interesul consumului general ar fi foarte promovat, dacă ar putea să se importe porci din România prin Predeal și prin Turnu Roșu.

La ambele granițe ușor ar putea fi organizate carantine așa cum există și în altă parte în țară, prin care s-ar împiedica aducerea molimilor de vite. Negreșit, pentru ca importul de vite să fie posibil, ar trebui reduse corespunzător și taxele vamale ale noului nostru proiect de tarif vamal" (Bericht ..., 1902, Brașov, 1903, p. 10).

distribuirea cotelor de materii prime atît cartelurile cît și guvernul maghiar nu luau în considerare, în măsură necesară, fabricile din Transilvania. De pildă, din totalul cantităților de țiței aduse din vechea Românie, contingentul repartizat de guvernul din Budapesta rafinăriilor din Transilvania era absolut insuficient [19]. Din această cauză rafinăriile transilvane nu funcționau cu întreaga lor capacitate. De aceea, Camera de comerț și industrie din Brașov, adresîndu-se ministrului comerțului al regatului maghiar, cerea „ca la împărțirea contingentului pretențiile îndreptățite ale rafinăriilor din Brașov să fie considerate în măsură mai mare ca pînă acum" [20]. Este semnificativ, că aceste cereri s-au repetat în fiecare an, pînă la izbucnirea primului război mondial [21]. Camerele de comerț și industrie din Transilvania s-au adresat Ministerului Comerțului din Budapesta cu numeroase plîngeri împotriva limitării posibilităților de aprovizionare a întreprinderilor transilvane cu cărbuni, fier brut ș.a., în favoarea întreprinderilor din zonele centrale ale imperiului. De pildă, industria constructoare de mașini și unelte din provincie — se scrie într-un raport — este pe nedrept foarte dezavantajată față de cea din Capitală [22] începînd chiar cu materiile prime ce se obțineau pe teritoriul Transilvaniei. „Turnătoriile cartelate fac toate prețurile franco Budapesta, așa încît fabricile din provincie trebuie să plătească materialul în tot cazul mai scump cu cheltuielile de transport Budapesta — sediul fabricii" [23], iar „fabricile transilvane sînt în dezavantaj față de cele maghiare și din cauza cheltuielilor de fraht mai mari" [24]. De asemenea, se constată că procurarea materiilor prime „adeseori este foarte anevoioasă, deoarece uzinele consideră mai mult furniturile cele mai mari pentru Budapesta etc." [25]. O concluzie ce se desprinde din numeroasele rapoarte ale acestor camere este aceea că uzinele cartelate menționate creează condiții care sînt extrem de apăsătoare pentru industria prelucrătoare din Transilvania.

Camera de comerț și industrie din Arad în raportul pe anul 1902 aprecia că minele de cărbuni din Valea Jiului au furnizat numai o cantitate neînsemnată de cărbuni în România, datorită taxelor vamale ridicate, ca și a tarifelor de transport pe calea ferată, mult mai mari decît în trecut. Astfel, acest produs a fost deposedat de jumătate din piața sa naturală de desfacere, și numai atunci se poate aștepta înflorirea bazinului

[19] Bericht ..., 1899, Brașov, 1900, p. 26.

[20] Bericht ..., 1910, Brașov, 1911, p. 58.

[21] „Și la împărțirea din anul acesta a contingentului de păcură românească a trebuit să se facă experiența regretabilă, că o parte însemnată a contingentului de păcură românească s-a acordat la astfel de fabrici din Ungaria, care nu sînt așa de muit avizate la petrolul românesc, cum sînt fabricile din Transilvania, deoarece ele sînt mai departe de România și mai aproape de Galiția. În astfel de împrejurări natural că partea de contingent de păcură românească acordată rafinăriilor transilvane nu este nicidecum de ajuns pentru acoperirea capacității de producțiune a acestor fabrici. Aceasta are valoare mai cu seamă pentru fabrica noastră din Brașov, al cărei contingent e numai de 83 000 chintale, pe cînd ea este în stare să prelucreze peste 120 000 chintale. Pentru fabricile transilvane prelucrarea de păcură galițiană este foarte nefavorabilă și din cauza cheltuielilor celor mari de transport, iar altă păcură străină nu se poate importa din cauza vămii mari prohibitive, afară de contingentul românesc" (Bericht..., 1912, Brașov, 1913, p. 86).

[22] Bericht ..., 1909, Brașov, 1910, p. 34.

[23] Ibidem.

[24] Bericht ..., 1895, Brașov, 1896, p. 82—83.

[25] Bericht ..., 1911, Brașov, 1912, p. 5.

carbonifer din Valea Jiului „dacă obstacolul artificial al transportului în România — taxele vamale ridicate — vor fi desființate și Valea Jiului va fi legată cu o cale ferată directă, prin pasul Surduc, la rețeaua Căilor Ferate Române" [26].

Numeroase cercuri de afaceri transilvănene erau preocupate de încheierea unei convenții comerciale cu România în condiții reciproc avantajoase, apreciindu-se ca fiind nerealist punctul de vedere al autorităților austro-ungare care voiau să mențină România în situația de hinterland agrar. Astfel, conducătorii Camerei de comerț și industrie din Brașov scriau într-un raport pe anul 1899, că în pregătirea unor noi convenții comerciale să se includă și cea cu România și „de a ajunge la încheierea unei convenții tarifare favorabile, ținînd seamă în mod just de nevoile reciproce... Negreșit că din partea noastră nu trebuie scos la iveală un punct de vedere agrar categoric și lipsit de menajamente, căci pe această cale... nu vom ajunge niciodată la un acord acceptabil pentru noi cu țările Balcanului" [27].

Camerele de comerț și industrie din Transilvania, în rapoartele temeinic documentate ce le-au trimis Ministerului Comerțului din Budapesta, cereau cu insistență încheierea unei convenții comerciale eficiente cu România. În aceste documente se aprecia că cercurile conducătoare din vechea Românie doresc încheierea unei convenții reciproc avantajoase. De pildă, într-unul din rapoarte se scria : „Cine urmărește atent atitudinea în probleme economice a oamenilor politici români care au un rol determinant în statul vecin un poate tăgădui că ea nu este și nu poate fi prietenoasă față de năzuințele noastre de export" [28]. Cu toate acestea, din cauză că Austro-Ungaria nu a acceptat importul de vite din România și-a fixat taxe vamale ridicate la cerealele românești nici convenția din 1909 (adițională la cea din 1893) n-a dat rezultatele dorite de cercurile economice de pe teritoriul patriei noastre. Cu toate piedicile create de politica monarhiei austro-ungare, schimburile de produse dintre Transilvania și vechea Românie au continuat, desigur mult sub necesități.

O analiză amplă a situației economice dificile și emigrărilor din Transilvania, ca urmare a diminuării relațiilor economice firești dintre această provincie și celelalte regiuni românești, este cuprinsă în documentele Congresului Secuilor, care a avut loc în 1902 la Tușnad.

În dezbaterile, deși la unii se vădea tendința de a dezvinovăți guvernul ungar pentru politica dusă față de România, s-a manifestat o profundă nemulțumire și îngrijorare față de starea economică a Transilvaniei, îndeosebi a secuimii, care trăia în zonele învecinate cu vechea Românie și suferise foarte mult de pe urma îngrădirilor comerciale. Astfel, în referatul lui Sztodola Iózéf se arată că „este regretabil, dar este indiscutabil că industria secuiască a pielăritului a început să decadă și emigrarea în

[26] Raportul Camerei de comerț și industrie din Arad pe anul 1902, Arad, 1903, p. 37. Același lucru a fost susținut în repetate rînduri și în alte rapoarte ale aceleiași camere. Astfel, în raportul pe anul 1897 se arată că „tarifele căilor ferate urcate nu permit cărbunelui din Valea Jiului, deși este de bună calitate, să ajungă în regiunile mai îndepărtate" ale Imperiului austro-ungar și de aceea este cu atît mai „necesar să i se asigure piața de desfacere în România" (Raportul Camerei de comerț și industrie din Arad pe anul 1897, Arad, 1898, p. 63).

[27] Bericht ..., 1889, Brașov, 1900, p. 2.

[28] Ibidem, 1902, Brașov, 1903, p. 8.

România a luat proporții mari, cînd s-a prăbușit convenția comercială (în 1886 — n.n.), și a început războiul vamal cu România. Industria secuiască a pielăritului ar lua un mare avînt dacă s-ar reuși să se încheie cu acest stat o convenție comercială care să promoveze exportul produselor industriale" [29]. Propunerile făcute în cadrul congresului subliniau că dezvoltarea industriei aparținînd secuimii are nevoie necondiționată de piețele de desfacere din răsărit și mai ales din vechea Românie, deoarece „nu se poate concura cu piețele din apus, datorită distanțelor mari, care încarcă cheltuielile de transport", în timp ce vecinătatea vechii Românii reprezintă un mare „avantaj pentru industria din secuime" [30]. Se propune, în continuare, ca industria din zonele locuite de secui să se dezvolte potrivit nevoilor pieței românești și să se realizeze navigabilitatea Oltului, ca mijloc ieftin de transport.

Reprezentanții populației secuiești arătau, cu acest prilej că „oricîte greutăți s-ar întîmpina nu e permis să se renunțe la...căile deschise spre răsărit..." [31].

Deosebit de preocupați au fost participanții la Congres de accentuarea emigrării populației. Deși considerau migrația ca un fenomen firesc, unii delegați apreciau că mișcarea aceasta a luat proporții mai mari în ultimii 30 de ani. În măsura în care „aici acasă au sporit sarcinile publice și a scăzut cîștigul, a crescut numărul emigranților" [32]. În documentele Congresului se precizează următoarele : „Cauza generală a emigrării secuilor își are rădăcinile în condițiile economice anormale. Stagnarea și ici și colo regresul au provocat izolarea secuimii și excluderea din progresul nou... Comerțul cu răsăritul le-a fost oprit prin bariere vamale înalte. Politica economică maghiară, care și-a căutat fericirea numai spre Apus, să-și îndrepte atenția și spre Răsărit, unde secuii, atîta vreme cît calea ferată nu a deviat transporturile și vama le era deschisă, au realizat progrese..." [33].

Interesul populației transilvane pentru legăturile economice cu vechea Românie este ilustrat și de atenția ce s-a acordat participării la expoziția din 1906 din București. Deși la expoziție au fost invitați reprezentanți din întreaga Ungarie, în „comisia organizată pe țară" au fost solicitate să participe numai camerele din Transilvania, căci în afară de industriași „numai aceste părți ale țării sînt interesate" la expoziție [34]. Camera de comerț și industrie din Tîrgu Mureș propune ca din Transilvania „îndeosebi din zonele vecine cu România locuite de secui, care de veacuri fac cu această țară un comerț mai mic sau mai mare, să se poată participa (la expoziție — n.n.) și cu produse de industrie manuală și casnică..." [35].

[29] A Székely Kongressus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalása és határozatai (Organizarea, lista membrilor, dezbaterile și hotărîrile Congresului secuiesc). Dat la tipar de Buday Barna, secretar principal al Congresului, Budapesta, 1902, p. 201.

[30] Ibidem, p. 282.

[31] Ibidem, p. 268.

[32] Ibidem, p. 626.

[33] Ibidem, p. 622—623.

[34] Iegyzökönyv a marosvásárheyi kereskedelmi és iparkamara 1906. évi február hó 13-én tartott (Protocolul ședinței plenare a Camerei de comerț și industrie din Tîrgu Mureș din 13 februarie 1906), p. 11.

[35] Ibidem, p. 12.

Este semnificativ faptul că în perioada cercetată reprezentanţii cercurilor industriale şi comerciale din Transilvania au acţionat pentru reducerea taxelor vamale la produsele agricole ce se aduceau din vechea Românie. Scumpirea acestor produse, îndeosebi a cerealelor presupunea înrăutăţirea condiţiilor de viaţă ale muncitorilor, şi intensificarea acţiunilor lor pentru sporirea salariilor, ceea ce însemna ridicarea costului fabricatelor restrîngîndu-se astfel posibilităţile burgheziei transilvănene de a-şi desface mărfurile. De aceea, în condiţiile concurenţei copleşitoare a industriei din centrul Imperiului habsburgic, a creşterii nemulţumirilor diferitelor categorii de salariaţi, a acţiunilor revendicative tot mai frecvente ale muncitorilor, capitaliştii din Transilvania erau interesaţi ca la unele alimente de larg consum preţurile să nu crească. De pildă, nevoia imperioasă de porumb, atît pentru producţia industrială cît şi pentru necesităţile aprovizionării populaţiei, i-a determinat pe fabricanţii transilvăneni să protesteze energic împotriva proiectului de urcare a taxelor vamale la porumbul importat din România. În acelaşi timp, cercurile de afaceri din Transilvania urmăreau cu cel mai viu interes ca odată cu reducerea taxelor vamale asupra produselor agricole aduse din vechea Românie să obţină scutiri sau reduceri de astfel de taxe la mărfurile ce le „exportau" aici. „După părerea noastră, n-a fost necesar acest lucru ; din punctul nostru de vedere, al Transilvaniei, trebuie să considerăm această sporire a taxei vamale ca nemotivată şi ca problematică şi primejdioasă pentru şansele unei încheieri de convenţii cu România. Noi nu ştim dacă şi ce perspective pot fi ca în cursul tratativelor parlamentare să fie scăzută eventual această sporire a taxei vamale, neîntemeiată după părerea noastră, însă prevedem că România va folosi această sporire a taxei vamale pentru a împiedica într-o măsură şi mai mare decît acum exportul industriei noastre acolo, în timp ce noi am fi putut spera că România, în caz că importul de porumb în monarhia noastră nu va fi împiedicat poate numai faţă de această concesie, pentru ea desigur importantă, ar fi fost înclinată să facă concesii unei serii dintre produsele industriei noastre" [36].

Ştirile despre mersul tratativelor pentru reînnoirea convenţiei cu România în anii 1905—1906 erau urmărite cu atenţie, orice dificultate suscitînd îngrijorarea cercurilor de afaceri din Transilvania. Se cerea să se pună capăt „dezamăgirilor" din ultimele decenii, urmărilor războiului vamal care „a nimicit cu forţă elementară ramuri industriale întregi sau le-au adus în cea mai mare nevoie".

Totodată, se depuneau străduinţe pentru dezvoltarea legăturilor feroviare dintre principalele oraşe transilvănene (Cluj, Arad, Tîrgu Mureş ş.a.) cu vechea Românie.

Încheierea „Convenţiei adiţionale" în 1907, la tratatul comercial încheiat la finele anului 1893 între Austro-Ungaria şi România (care intrase din nou în vigoare), a produs satisfacţie. În raportul Camerei de comerţ şi industrie din Braşov pe anul 1908 se arată că „Ceea ce a adus o oarecare mulţumire în cercurile noastre este împrejurarea că în primăvara aceasta totuşi au ajuns la rezolvarea tratărilor pentru încheierea

[36] Bericht ..., 1902, Braşov, 1903. p. 9—10

convenţiunei comerciale cu România — deşi numai cu repetate întreruperi şi uneori cu şanse de tot dubii" [37].

Totodată, în acest raport se vorbeşte nostalgic de perioada de pînă la anul 1886. „Pe atunci era un timp de libertate vamală cum nu s-a mai pomenit de atunci încoace... Şiruri lungi de care cum vedeai cu ochii străbăteau înainte de construirea liniei ferate toate pasurile noastre de frontieră pînă departe înlăuntrul ţărilor estice şi duceau şi aduceau poveri grele de mărfuri...". În continuare se arată în acelaşi document că „...din nenorocire s-a şters şi schimbul mai mare de mărfuri de atunci, din multe ramuri importante, ceea ce se poate zice tocmai despre industria de export transilvană, odinioară înfloritoare, ale cărei produse le-ar fi putut transporta acum calea ferată, desigur mai uşor şi mai repede ca mai înainte" [38].

Făcînd un istoric al relaţiilor dintre acea zonă a Transilvaniei cu România, conducerea Camerei de comerţ şi industrie din Braşov arăta că „monarhia noastră procedă tot astfel (asemenea politicii protecţioniste introduse de Germania — n.n.) faţă de România... În aceasta zace şi punctul de creare al relaţiunilor duşmănoase care s-au dezvoltat în curînd între monarhia noastră şi România în privinţa politicii comerciale şi care au avut un efect aproape distrugător asupra a o mulţime de industrii de export transilvane". Raportul constata că industria de export transilvăneană a pierdut în vechea Românie poziţii pe care le deţinea de decenii, „chiar de sute de ani" şi prin „aceasta se explică decăderea multor ramuri industriale în Transilvania, cari trăiau exclusiv din comerţul cu România" [39].

Comercianţii şi industriaşii transilvăneni îşi exprimau nemulţumirea pentru dificultăţile pe care autorităţile austro-ungare le ridicau în calea dezvoltării relaţiilor economice dintre Transilvania şi celelalte provincii româneşti. „Deoarece... nu s-a împlinit cererea de căpetenie a României să se permită importul de vite vii pe pieţele monarhiei, e uşor de înţeles că şi statul vecin a făcut importului nostru industrial acolo concesiuni numai în măsură restrînsă" [40], concluzia fiind următoarea: „Ne-am bucura foarte mult dacă din acest nou tratat comercial s-ar extinde firele spre o legătură viitoare mai intimă şi mai strînsă cu acest stat... care pentru noi e cel mai important şi mai capabil de consum, dar fără îndoială prima condiţie în această privinţă este o întorsătură puternică în politica protecţionistă agrară de astăzi foarte încordată" [41].

Un tabel referitor la rezervele de produse agricole înmagazinate în 1912 de către sucursala din Braşov a Băncii generale de credit ungare, arată că faţă de 731 vagoane obţinute din resursele proprii ale Transilvaniei, 816 vagoane proveneau din România [42]. Este evident că amploarea comerţului ar fi fost mai mare, dacă nu ar fi existat taxe vamale ridicate asupra produselor agricole. Cercurile de afaceri din Transilvania protestau împotriva acestor taxe vamale, arătînd că acestea reprezintă numai un avantaj parţial pentru proprietarii agricoli, în acelaşi timp apă-

[37] Bericht ..., 1908, Braşov, 1909, p. 2.
[38] Ibidem, p. 3—4.
[39] Ibidem, p. 4.
[40] Ibidem, p. 5.
[41] Ibidem, p. 6.
[42] Bericht ..., 1912, Braşov, 1913, p. 3.

sînd cu toată greutatea asupra consumatorilor și în special asupra celor din categoriile mai nevoiașe, contribuie la scăderea salariilor și favorizează emigrarea. În fiecare an mii de transilvăneni emigrau în vechea Românie [43].

În raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov pe anul 1912, în ședințele plenare ale Camerei de comerț și industrie din Timișoara din 1913 și în alte organizații din Transilvania [44] se discuta de acum, fără a ține suficient seama de perspectivele evoluției relațiilor internaționale — deși se conturaseră deja cele două grupări imperialiste în Europa și se întrevedea posibilitatea unei conflagrații armate între ele — despre necesitatea prelungirii convenției comerciale cu România, care expira în 1917, și luarea unor măsuri care să dezvolte schimburile economice cu statul român independent. La consfătuirea de la Cluj a camerelor de comerț și industrie din Transilvania s-a subliniat necesitatea construirii de căi ferate care să lege această provincie — prin zonele locuite de secui — cu vechea Românie [45].

Din cercetările de istorie economică a țărilor române, cu deosebire în secolul al XIX-lea și începutul secolului nostru reiese că monarhia habsburgică a încercat continuu, prin măsuri arbitrare, inclusiv prin războiul vamal, să împiedice dezvoltarea normală a relațiilor economice între Transilvania și vechea Românie. Astfel, factorul de natură politică s-a opus continuu cerințelor obiective ale vieții economice, dezvoltării legăturilor obiectiv necesare, create de-a lungul veacurilor între populațiile de pe cele două versante ale Carpaților. Asemenea tendințe nefirești au generat contradicții tot mai acute în această parte a imperiului. Încercările de întrerupere sau limitare prin metode arbitrare a raporturilor economice între țările române trezeau nemulțumirea profundă a unor cercuri largi ale populației atît în Transilvania cît și în vechea Românie. Dezvoltarea economiei Transilvaniei pînă la desăvîrșirea unității statului național român a purtat amprenta contradicțiilor izvorîte nu numai din esența modului de producție capitalist în general, dar și din situația de inferioritate economică și politică a acestei provincii românești în cadrul monarhiei dualiste.

Dezvoltarea economică în general și cea industrială în special era considerabil stînjenită în provinciile locuite de naționalitățile asuprite din Imperiul austro-ungar [46]. Dezvoltarea industriei din Transilvania îndeosebi în ultimele două decenii ale existenței Imperiului austro-ungar a avut loc în condițiile procesului de concentrare și centralizare monopolistă a forțelor de producție din Austro-Ungaria, a pătrunderii masive a capitalului austriac, maghiar, german ș.a., a creșterii dependenței eco-

[43] De pildă, numai în circumscripția Camerei de comerț și industrie din Brașov „în anul 1906 s-au eliberat 33 762 pașapoarte (față de 33 192 în 1905), din care 18 705 (17 832 în 1905) în scopul emigrării; din ele 21 668 (față de 22 183 în 1905) au fost pentru România, 1 134 (față de 928 în 1905) pentru Germania, 9 597 (față de 8 679 în 1905) pentru America, restul spre alte țări" (Bericht ..., 1906, Brașov, 1907, p. 44).

[44] Proces-verbal al ședinței plenare din 2 decembrie 1913 a Camerei de comerț și industrie din Timișioara, p. 235.

[45] Jegyzökönyv a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1911. evi február nó 17-én tartott (Protocolul ședinței plenare a Camerei de comerț și industrie din Tîrgu Mureș din 17 februarie 1911), p. 46.

[46] *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu România.* Sub redacția prof. Miron Constantinescu și prof. Ștefan Pascu, București, Edit. Acad., 1968, p. 268, și 269.

nomice a Transilvaniei față de capitalul monopolist străin. Acest fapt, ca și politica economică a claselor dominante ale Austro-Ungariei de sustragere masivă și permanentă a mijloacelor de acumulare de pe teritoriul Transilvaniei în interese străine, de apărare a intereselor industriei din zonele centrale și apusene, au frînat puternic dezvoltarea economiei acestei provincii românești. Rezultatul politicii de subordonare a economiei Transilvaniei intereselor claselor dominante ale acestui imperiu „îl observăm în statistica oficială maghiară din anul 1910, din care se vede că din 6 423 întreprinderi industriale cu peste 20 muncitori, care se găseau pe teritoriul regatului Ungariei, capitala singură adăpostea 1 296, în timp ce Transilvania poseda abia 382" [47]. Toate acestea au determinat masive emigrări ale populației din Transilvania.

În fiecare an mii de transilvăneni emigrau în vechea Românie. Din studiile unor specialiști maghiari rezultă că în anul 1900 în România erau așezați 200 000 de „supuși austro-ungari" (în mare majoritate transilvăneni — n.n.)[48]. În măsura în care se accentuau exploatarea și asuprirea populației din Transilvania sporea și numărul emigranților din această provincie.

Din statisticile oficiale ale vremii rezultă că în perioada 1899—1913 din Transilvania au emigrat în vechea Românie cca 97 700 persoane [49]. Menționăm totodată că din rapoartele camerelor de comerț și industrie și din alte documente ale vremii rezultă că numărul celor ce emigrau din Transilvania, îndeosebi spre vechea Românie, era sensibil mai mare [50];

[47] I. Moga, *Die wirtschaftliche Entwicklung Siebenbürgens.* Studiu publicat în lucrarea *Siebenbürgen*, editată de Institutul de istorie român din București, vol. I, București, 1943, p. 164.

[48] Arh. St. București, Colecția microfilme din R. P Ungară, rola 69, C. 28, 175, 244—258. MOL-ME, K 26, 1900—XII—305, I. Mailàth, *La Hongrie rurale sociale et politique*, Paris, 1909, p. 91—92 (după : Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XII—XX*, Edit. științifică, București, 1971, p. 351).

[49] Calculat după „Magyar Statisztikai Közlemények Uj Sorozat", vol. 67 (Datele au fost calculate de Iosif I. Adam, în teza sa de doctorat *Economia Transilvaniei între anii 1900—1918*, susținută la A.S.E., în 1976, pentru teritoriile administrative ale comitatelor din anul 1910). Din lucrarea lui J. Kovácsics, *Magyarország történeti demográfiája*, Budapest, 1963, p. 356, M. 52 și 56, rezultă că din Transilvania au emigrat în România, între 1896 și 1913, peste 140 000 persoane (După Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 350).

[50] Din compararea datelor cuprinse în rapoartele Camerei de comerț și industrie din Cluj pe anii 1905 (p. 84) și 1913 (p. 103) cu datele statistice oficiale rezultă următoarele diferențe:

Denumirea comitatului	În 1905 au emigrat		În 1913 au emigrat	
	După datele camerelor de comerț și industrie	După datele statistice oficiale	După datele camerelor de comerț și industrie	După datele statistice oficiale
Alba de Jos	4 665	3 154	4 532	2 226
Bistrița-Năsăud	1 481	746	2 390	1 428
Tîrnava Mică	3 671	2 419	4 263	2 848
Cluj-comitat	1 223	341	1 800	816
Cluj-oraș	130	96	113	113
Sălaj	906	509	2 176	1 355
Solnoc-Dăbîca	2 094	772	3 429	2 055
Turda-Arieș	963	452	1 029	668

Asemenea diferențe rezultă și din compararea datelor oficiale cu rapoartele altor camere de comerț și industrie din Transilvania (Iosif I. Adam, *op. cit.*).

statisticile oficiale maghiare n-au cuprins pe cei care treceau în România fără pașaport.

◇

De-a lungul veacurilor direcția emigrării populației din Transilvania o constituia teritoriul patriei noastre situat la sud și est de Carpați. În decursul istoriei, emigrări au avut loc și în sens invers.

În afară de emigranți care plecau definitiv din Transilvania, o categorie mult mai numeroasă, așa cum s-a arătat și mai înainte, pendula între țările române cu interese economice, sociale, culturale. Fenomenul nu este numai de proporții deosebite, de masă, dar își menține frecvența și permanența de-a lungul timpului, la începutul secolului, accentuîndu-se în mod deosebit. Faptul este atestat de înregistrările statistice de graniță, a intrărilor și ieșirilor de populație în și din România, din și în țările vecine. Fluxul de populație dinspre și înspre Austro-Ungaria, așa cum probează toate documentele vremii, era compus în marea majoritate din populație română din Banat, Transilvania și Bucovina, alături de care frecventau România, maghiari, germani, secui și alții.

Tabelul pe care-l redăm atestă proporția considerabilă a intrărilor de populație în România în perioada 1904—1911[51]. Nu am mai reprodus cifrele privitoare la ieșiri de persoane întrucît ele sînt apropiate de cifrele referitoare la intrări.

1904 = 97 747	1908 = 153 004
1905 = 115 303	1909 = 142 926
1906 = 139 178	1910 = 102 705
1907 = 155 456	1911 = 161 506

Semnificativ este și faptul că în timp ce în 1905 (spre exemplu), din Rusia veneau în România cca 8 200 de persoane, din Bulgaria — în special pentru munci agricole — cca 36 000, din provinciile românești de peste Carpați veneau cca 115 000 persoane[52].

Documentele vremii atestă în mod plenar că încercările cercurilor conducătoare ale statului austro-ungar anacronic de a frînge unitatea ce s-a format în decursul secolelor pe teritoriul patriei noastre și de a integra Transilvania într-o economie „unitară" a acestui imperiu nu au dat rezultatele scontate. Imperiul dualist era măcinat de contradicții atît de profunde și puternice — economice, sociale, politice — încît destrămarea a fost în mod obiectiv inevitabilă.

Agravarea contradicțiilor Imperiului habsburgic. Lupta poporului nostru pentru desăvîrșirea unității statului național român. Raporturile economice dintre Transilvania și vechea Românie se desfășurau, în perioada de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, pe fondul agravării contradicțiilor din Imperiul austro-ungar. Dezvoltarea popoarelor din monarhie a intrat tot mai mult în conflict cu sistemul dualist, iar în Ungaria multinațională cu sistemul „statului național unitar". Toate organele statului maghiar erau mobilizate pentru înăbușirea manifestărilor politice și sociale ale maselor populare, pentru deznaționalizarea popoarelor nemaghiare.

[51] *Buletinul statistic al României*, 1909, nr. 4, p. 159—161; 1912, nr. 26—27, p. 687.
[52] *Ibidem*.

Tensiunea dintre naționalitățile oprimate și clasele conducătoare ale Imperiului austro-ungar ducea la perspectiva iminentă a prăbușirii statului anacronic „bolnavul" incurabil. Monarhia habsburgică se mai menținea, își mai prelungea agonia numai datorită armatelor de soldați ce mărșăluiau pe teritoriile imperiului, păturilor suprapuse de birocrați care din fotoliile lor susțineau orînduielile nedrepte, ale clerului care servea monarhia în genunchi și a aparatului coercitiv, a denunțătorilor și a altora ce se tîrau la picioarele stăpînilor lor. Pentru progresul popoarelor de pe aceste teritorii pe drumul civilizației și al libertăților social-politice, se impunea încă de mult, cu necesitate tot mai stringentă, lichidarea imperiului plurinațional, în care exploatarea socială era dublată de robia națională.

Una din formele esențiale ale asupririi naționale era limitarea și constrîngerea economică. Muncitorii din teritoriile locuite în majoritate de popoarele asuprite erau supuși la o exploatare mai grea, prin nivelul scăzut de salarizare și prin mărirea zilei de muncă. La începutul secolului al XX-lea, în Transilvania, salariul mediu reprezenta doar 66,2% față de salariul din regiunea Budapestei [53]. O situație asemănătoare a existat în salarizarea muncitorilor agricoli. În timp ce pentru salariații agricoli din șesul Ungariei media retribuției pe om era de 500 de coroane, în Transilvania media era de numai 360—430 coroane [54]. Astfel, muncitorii din Transilvania, indiferent de naționalitate, aveau o condiție inferioară în raport cu cei din zonele centrale ale imperiului. Mai mult, orînduielile nedrepte ale monarhiei habsburgice puneau în inegalitate pe muncitorii români chiar și în întreprinderile din Transilvania. Ei erau utilizați îndeosebi la muncile grele, mai puțin calificate și primeau în general salariile cele mai mici [55]. Gradul de exploatare a muncitorilor români era și mai accentuat față de situația generală a proletariatului transilvănean. Angajarea muncitorilor români în fabricile mari, înzestrate cu utilaj tehnic superior, era îngreuiată; numărul celor ce lucrau în aceste întreprinderi era relativ redus. Potrivit recensămîntului maghiar din 1910, în această provincie românească doar 29,9% din numărul muncitorilor ocupați în fabricile din industria mare erau români [56]. Astfel, ei erau supuși atît la exploatarea de clasă cît și la oprimarea națională. Contradicțiile sociale se împleteau cu cele naționale.

În primul deceniu al secolului al XX-lea, procesul transformării capitaliste a agriculturii se accentua și a dus la ascuțirea contradicțiilor sociale.

Modificările în structura proprietății agrare erau tot mai mari. După luarea în proprietate a loturilor urbariale de către iobagii eliberați pe baza legii din 1848 și a patentelor din 1853—1854, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, repartizarea proprietății funciare s-a schimbat în mod radical. În urma acaparărilor de către moșieri a pămînturilor țărănești, a crescut numărul țăranilor care aveau un lot agricol extrem de mic, neîndestulător pentru susținerea familiilor, sau fără nici o bucată de pămînt. Acest fenomen era și mai accentuat pentru țăranii români.

[53] *Desăvîrșirea unificării statului național român* ..., p. 269.
[54] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, București, Edit. Acad., 1963, p. 340.
[55] *Ibidem*, p. 234.
[56] *Desăvîrșirea unificării statului național român* ..., p. 268.

Din totalul gospodăriilor cu pămînt puţin, sub 2,5 ha şi al gospodăriilor lipsite de proprietate în proporţie de circa 70% erau româneşti, circa 19% maghiare, circa 6% germane şi circa 5% le reprezentau alte naţionalităţi. Proprietatea funciară între 50—500 ha era repartizată astfel : circa 20% românilor, circa 61% maghiarilor, circa 17% germanilor şi circa 2% altora. Proprietatea mare de peste 500 ha circa 85% aparţinea maghiarilor, circa 8% germanilor, circa 6% românilor şi 1% altor naţionalităţi [57].

Analiza datelor statistice ne duce la constatarea că proprietatea funciară era concentrată în mîinile unui mic număr de mari moşieri maghiari. Totodată mai mult de 3/4 din populaţia rurală românească era alcătuită din categoria ţărănimii sărace, semiproletare şi proletare [58]. Marea majoritate a ţărănimii era de naţionalitate română, iar marea majoritate a moşierimii era maghiară.

Alături de raporturile naţionale de inegalitate, relaţiile agrare bazate pe exploatarea ţărănimii de către marea proprietate constituiau elementele esenţiale ale şubrezeniei monarhiei austro-ungare. Lupta pentru o dreaptă împărţire a pămîntului însemna în acelaşi timp lupta pentru eliberarea naţională. Lupta maselor ţărăneşti din Transilvania, la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, se caracterizează prin fermitate şi îndîrjire consecventă atît împotriva moşierilor, cît şi a oganelor locale ale puterii de stat. O trăsătură specifică a mişcărilor ţărăneşti din această perioadă este că ele se îndreptau simultan împotriva exploatării sociale şi a oprimării naţionale.

Deosebit de intense au fost mişcările pentru drepturile politice în preajma primului război mondial. În anul 1910, în timpul campaniei electorale au avut loc ciocniri între masele ţărăneşti şi jandarmi ajungîndu-se pînă la folosirea armelor de către autorităţi. Acţiunile de protest ale maselor ţărăneşti împotriva asupririi imperiale se concretizau în grevele de seceriş, tulburări şi răscoale. Între acestea, pot fi enumerate răscoala ţăranilor din Ideciul de Jos din 1902, din Sepreuş, Beliu şi Beiuş din 1903, de la Aleşd în 1904 [59].

De asemenea, în ce priveşte drepturile politice, votul universal, modul de repartiţie a circumscripţiilor electorale, metodele de corupţie utilizate cu ocazia alegerilor privau de exercitarea acestor drepturi masele populare, în cadrul cărora predominantă era populaţia românească ; după cum restricţiile de folosire a limbii materne vizau mai ales această componentă a locuitorilor Transilvaniei.

Această intensificare a asupririi naţionale a determinat creşterea opoziţiei în rîndurile burgheziei române, care era forţa politică conducătoare a mişcării de eliberare naţională.

O particularitate distinctă a procesului istoric de formare a burgheziei româneşti din Transilvania constă în faptul că ea s-a alcătuit ca o burghezie a unei naţiuni oprimate [60]. În cadrul Imperiului austro-ungar

[57] Ştefan Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács şi L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, Bucureşti, Edit. Acad., 1964, p. 33—34 ; Ştefan Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia*, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj, 1968, p. 159—160.

[58] Petru Suciu, *Probleme ardelene. Reforma agrară din Ardeal ...*, Cluj, 1924, p. 10.

[59] Şt. Pascu, C. C. Giurescu, L. Kovács, L. Vaida, *op. cit.*, p. 83.

[60] Miron Constantinescu, *Tendinţe social-politice şi curente de idei în Transilvania în anii luptei pentru unire*, „Lupta de clasă", seria a V-a, anul XLVIII, nr. 11, noiembrie 1968, p. 31.

burghezia română nu a putut deveni clasă dominantă și nu participa la conducerea statului, ea a fost eliminată din principalele sectoare economice.

Cele mai însemnate mine și fabrici din Transilvania aparțineau monopolurilor străine. Pe lîngă capitalul austriac care acaparase, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cele mai importante regiuni miniere, pătrunde, la începutul secolului al XX-lea, capitalul ungar, german, francez ș.a. Un număr de 24 întreprinderi mari, reprezentînd 61,9% din totalul capitalului societăților industriale pe acțiuni, erau dominate de capitalul austriac, francez și belgian, cinci bănci ungare din Budapesta (la care participa capitalul austriac și german) controlau alte 27 întreprinderi, al căror capital reprezenta 26,3% din totalul capitalului investit în societățile industriale pe acțiuni din Transilvania [61]. Capitalul austriac, german, francez și belgian dispunea de 95,7% din producția totală de cărbune a Transilvaniei, iar 51% din producția minereului de fier și 58,9% din cea a fierului brut erau date de întreprinderile aparținînd capitalului austriac și german. Întreprinderilor aflate în posesia capitalului transilvănean le revenea doar 4,3% din extracția minereului de fier și 1% din producția de fier brut [62]. Pozițiile capitalului străin s-au întărit, de asemenea, în industria ușoară. De pildă, peste 80% din capitalul întreprinderilor nou înființate din această industrie, în perioada de la sfîrșitul crizei din 1873—1878 pînă la începutul secolului al XX-lea, aparținea capitaliștilor din Austria, Ungaria sau alte țări. Capitaliștii din Budapesta pătrund tot mai intens în industria forestieră transilvană [63]. Concurența capitalului străin a dus la înlăturarea burgheziei române din viața industrială, obligînd-o să se îndrepte spre activitatea bancară legată de agricultură și meserii. În anul 1900, din totalul celor 1 030 bănci din Transilvania abia 81 (7,86%) erau românești [64]. Activitatea monopolurilor austro-ungare și din alte țări în Transilvania a împins capitalul autohton pe plan secundar.

La începutul secolului al XX-lea, de-abia 2,3% din capitalul industrial și comercial aparținea burgheziei române, în timp ce burghezia maghiară și germană dețineau 97,3% din capitalul industrial și comercial. În finanțe, burghezia română avea poziții mai bune, căci deținea 25% din capital [65]. Fiind împiedicată să investească capitalul bancar în industrie și comerț, ea îl fructifică în cumpărări de pămînt. Se creează, astfel, o pătură subțire de proprietari funciari români cu interese burgheze: 20,3% cu proprietăți între 50 și 500 ha și 5,7% cu proprietăți peste 500 ha [66]. Instituțiile bancare românești ajutau țărănimea, mai ales țărănimea înstărită și mijlocie, solvabilă, pentru a cumpăra pămînt. „Se crează astfel anumite interese economice comune între burghezie și masele populare". Asemenea interese, la rîndul lor, determină formarea unei platforme comune între toate clasele și păturile națiunii române împotriva oprimării naționale — chiar dacă interesele de clasă ale unora și ale alora erau diferite.

[61] *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, ediția a II-a, București, Edit., Acad., 1963, p. 315.
[62] N. Ionel și I. Adam, *Rolul factorilor economici în unirea Transilvaniei cu România*, studiu publicat în revista „Finanțe și credit", XIV, 1968, nr. 11, noiembrie, p. 13.
[63] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, București, Edit. Acad., 1963, p. 317.
[64] N. Ionel și I. Adam, *op. cit.*, p. 13.
[65] Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională* ..., p. 211.
[66] Ștefan Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács și L. Vajda, *op. cit.*, p. 33.

Toate forţele sociale asuprite erau cointeresate în lupta comună împotriva claselor dominante ale monarhiei austro-ungare. Astfel, condiţiile social-economice au permis burgheziei să-şi însuşească rolul conducător în lupta de eliberare naţională. Şi cu cît opresiunea era mai mare, cu atît erau mai puternice şi tendinţele centrifuge faţă de imperiul plurinaţional.

Mai slabă numericeşte, totodată şi ca poziţie economică, burghezia română se străduieşte să spargă îngrădirile ce-i fuseseră impuse de clasele conducătoare austriece şi maghiare. Dar singură nu era capabilă să obţină această schimbare a condiţiilor sale de existenţă şi de activitate. De aceea, ea face apel la sprijinul maselor, îndeosebi al ţărănimii, care era interesată şi ea în lupta împotriva nobilimii ce nu-i satisfăcuse dorinţa de pămînt, revendicare cuprinsă în programul elaborat de reprezentanţii burgheziei. „Orice naţionalism burghez al unei naţiuni asuprite — apreciază Lenin — are un conţinut general democratic, care este îndreptat împotriva asupririi...” [67]. În condiţiile istorice concrete din Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea lupta burgheziei române a fost progresistă. Totodată este adevărat că această burghezie, a cărei luptă era în esenţă progresistă, nu se gîndea să instaureze adevărata suveranitate a naţiunii române, ci să-şi asigure în primul rînd propria-i dominaţie şi doar în limitele acesteia să se preocupe şi de interesele naţionale ale întregului popor român.

Odată cu dezvoltarea capitalistă a Transilvaniei s-a ridicat şi o intelectualitate care, în perioada luptei pentru eliberare naţională de la mijlocul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, a devenit purtătoare de cuvînt a naţiunii române oprimate.

Ca expresie a acestui proces, între 12—14 mai 1881 a avut loc la Sibiu o conferinţă la care au participat 153 de delegaţi, mandatari ai cercurilor electorale române din Transilvania şi Banat. Conferinţa, în fruntea căreia s-au găsit George Barițiu, Vicenţiu Babeş şi Ion Raţiu, a decis unirea celor două partide ale burgheziei române — Partidul Naţional Român din Transilvania şi Partidul Naţional Român din Banat, sub numele de Partidul Naţional Român. În programul elaborat cu acest prilej se prevedea, între altele, recîştigarea autonomiei Transilvaniei, folosirea limbii române în justiţie şi administraţie în ţinuturile locuite de români, precum şi numirea, în aceleaşi ţinuturi, a unor funcţionari români sau care cunosc bine limba acestei populaţii, reorganizarea legii naţionalităţilor într-un spirit mai favorabil, lupta împotriva tendinţelor de maghiarizare forţată, lărgirea dreptului de vot ş.a.

Unirea Principatelor Române, dobîndirea independenţei de stat a României după războiul din 1877, eflorescenţa culturii naţionale în secolul al XIX-lea au avut un puternic ecou în rîndurile populaţiei româneşti din Transilvania, au constituit un stimulent în intensificarea luptei pentru eliberarea lor naţională.

Un rol esenţial în dezvoltarea ideii de unitate naţională, a necesităţii unirii ţărilor române într-un singur organism, politico-statal, l-a jucat activitatea culturală. Atît în vechea Românie, cît şi în Transilvania personalităţi şi organizaţii culturale au desfăşurat o intensă acţiune pentru

[67] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 25, Bucureşti, Edit. politică, 1964, p. 298.

a demonstra legitimitatea aspirațiilor naționale ale populației românești de peste munți, s-au constituit o serie de instituții culturale.

Crearea în 1861 a „Asociației transilvane pentru literatura română și cultura poporului român", cunoscută sub denumirea de „Astra", a constituit un imbold pentru dezvoltarea literaturii române în Transilvania. Sub egida acesteia se publică *Enciclopedia Română*, între anii 1896—1904, care avea să îndeplinească o importantă funcție culturală unificatoare, așa cum se declara programatic, în prefața lucrării, cînd se afirma că ea trebuie să fie realizată prin „conlucrarea reprezentanților literari ai tuturor țărilor și ținuturilor locuite de români"[68].

Alături de „Astra", un rol important îl jucau ziarele și revistele românești : „Tribuna", „Luceafărul" ș.a.

Acțiunea unirii e sprijinită de cercuri largi din vechea Românie, printre care un loc de frunte îl ocupau intelectualii. Dintre aceștia, se remarcă Nicolae Iorga, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Mihail Sadoveanu, Ion Cantacuzino. Se organizează manifestații, întruniri publice, se duce o intensă campanie de presă. O activitate importantă a desfășurat „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor" creată în 1891 și care a activat pînă în 1918. Scopul ei era de a întreține continuu vie, pe baza culturii naționale, conștiința de solidaritate în întreg neamul românesc [69].

Accelerarea fenomenelor de criză a economiei Transilvaniei datorită subordonării ei intereselor străine și frînării artificiale a legăturilor cu vechea Românie, întețirea politicii de deznaționalizare dusă de autoritățile ungare după înfăptuirea dualismului au accentuat și mai mult dorința de înlăturare a dominației austro-ungare din Transilvania.

Legitimînd aceste aspirații naționale, Szabo Ervin, personalitate de frunte a mișcării muncitorești maghiare, declara la începutul secolului al XX-lea. : „Ceea ce era valabil înainte de 1848 pentru proletariatul italian, maghiar, german etc., același lucru este astăzi valabil pentru proletariatul croat, sîrb, român, ceh, săsesc. Sentimentul de opoziție față de națiunea dominantă în țările lor se accentuează cu atît mai mult, cu cît oprimarea națională este mai puternică. Rezolvarea problemei, nici în acest caz, nu poate fi alta decît ca în cazul luptelor de independență națională ale italienilor, maghiarilor, germanilor, *prin restabilirea autonomiei naționale și a unității naționale: croate, sîrbe, române, cehe*"[70].

Ideea libertății naționale a cuprins largi pături sociale, inclusiv burghezia înaintată. Aceste aspirații s-au concretizat în programul Partidului Național Român din Transilvania, al societăților culturale. Un moment cu largi rezonanțe pe plan intern și internațional l-a constituit Memorandumul și procesul care i-a urmat după înaintarea lui Curții imperiale din Viena, în 1892. Acest document care exprima principalele aspirații ale poporului român din Transilvania, a fost redactat pe baza conferinței Partidului Național Român, ținută la Sibiu în 1887.

[68] Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, vol. I, Sibiu, Edit. W. Krafft, 1898, prefață, p. 2.

[69] *Statutele Ligei pentru unitatea culturală a românilor* ..., București, Lito-tipografia Carol Göbl, 1891, p. 3.

[70] K. Marx, F. Engels, *Válogatott művei*, sub redacția lui Szabó Ervin, vol. I, Budapest, 1905, p. 109—110, citat după *Destrămarea monarhiei austro-ungare* ..., p. 136.

Memorandumul demonstra, cu temeinice argumente de ordin istoric, caracterul nejust al anexării Transilvaniei la Ungaria şi justifica lupta populaţiei româneşti împotriva acestui act nedrept. Totodată era condamnată politica claselor dominante maghiare în problema naţională, analizîndu-se principalele instrumente ale asupririi naţionale — legea electorală, legea naţionalităţilor, legile şcolare, municipale de presă şi agrare. Sînt dezvăluite inegalităţile flagrante între drepturile populaţiei din Transilvania în raport cu cea din regiunile centrale ale imperiului.

Deosebit de semnificativ în ceea ce priveşte orientarea mai înaintată a autorilor Memorandumului este faptul că se acordă un loc important problemei agrare, care lipsea în trecut din preocupările Partidului Naţional Român. Se ridică un protest împotriva tărăgănelilor în rezolvarea diferendelor de proprietate între moşieri şi foştii iobagi împroprietăriţi în virtutea patentelor imperiale din 1853 şi 1854, ca şi împotriva inechităţii de care dădea dovadă justiţia care, în numeroase cazuri, rezolva procesele de proprietate în favoarea foştilor proprietari, ceea ce avea consecinţe grave asupra situaţiei ţărănimii şi a economiei agrare în general.

În Memorandum sînt cuprinse revendicări privind drepturile politice şi naţionale pentru poporul român, dar reflectînd limitele autorilor — liberali burghezi — nu se pune problema eliberării naţionale, pe baza liberei determinări a poporului român.

Concluzia Memorandumului este clară, puternică prin stringenţa argumentelor invocate. „E adevăr neîndoios că muncesc pămîntul acesta şi jertfesc din roadele muncii lor, plătind fel de fel de dări pentru susţinerea statului. E adevăr neîndoios că dau, ca oşteni, jertfă de sînge pentru apărarea ţării. E adevăr neîndoios, dovedit prin miile de şcoale, pe care le-au înfiinţat şi le susţin din propriile lor mijloace, că ei au conştiinţă naţională şi nu vor să fie luaţi drept nişte indivizi, ci se impun ca popor deosebit, care are aspiraţiunile sale culturale. E adevăr dovedit prin luptele pe care le-au purtat în timpul secolelor trecute fără de răgaz şi prin silinţele ce şi-au dat să-şi creeze o clasă conducătoare, că ei au conştiinţă despre importanţa lor etnică, geografică şi politică, îşi cunosc drepturile şi ţin să fie trataţi întru toate deopotrivă cu poporul maghiar”[71].

Procesul „memorandiştilor”, desfăşurat în mai 1894, a prilejuit o nouă manifestare a aspiraţiilor de eliberare naţională a maselor româneşti din Transilvania, care au participat la numeroase manifestaţii de protest.

Mişcarea memorandistă a însemnat un moment culminant în lupta pentru drepturi politice şi naţionale a poporului român, cel mai important după revoluţia de la 1848. Prin acţiunea memorandiştilor, problema Transilvaniei, a luptei poporului român din Imperiul habsburgic, a devenit o problemă a întregii naţiunii române [72].

În deceniile de început ale secolului al XX-lea, înăsprirea asupririi naţionale determină Partidul Naţional Român să intensifice acţiunile sale.

La Conferinţa Naţională care a avut loc la Sibiu în ianuarie 1910, este completat programul acestui partid, cerîndu-se desfiinţarea jude-co-

[71] Citat după Vasile Netea, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania şi Banat*, Colecţia „Transilvania”, Bucureşti, 1943—46, p. 140.

[72] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român* ..., p. 83.

misiilor, împroprietărirea agricultorilor prin vinderea de parcele din moșiile statului.

Un factor care a contribuit la intensificarea luptei de eliberare națională a fost afirmarea pe arena politică, în provinciile românești, a clasei muncitoare, a mișcării muncitorești, proces care devine mai marcat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

De la începuturile activității sale, mișcarea muncitorească și socialistă a luat poziție combativă, clară, împotriva asupririi naționale. Încă în 1868, în statutele „Asociației generale a muncitorilor din Timișoara" se includea principiul dreptului la autodeterminare al popoarelor asuprite. Socialiștii români subliniau totodată necesitatea obiectivă a formării unui stat național unitar român. Ideile socialismului științific pătrund tot mai adînc în masele muncitoare. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea se constituie Partidul Social-Democrat, iar la începutul secolului nostru se formează secțiunea română a Partidului Social-Democrat din Ungaria, care în decembrie 1905 și-a organizat primul său congres.

Secția română a P.S.D.U. a cooperat strîns cu Partidul Național Român pentru realizarea unirii naționale, ceea ce a determinat intensificarea mișcării de eliberare națională și accentuarea cerințelor democratice în rezolvarea problemelor naționale și sociale pe care le implica actul unirii.

Constituirea statelor naționale, ca aspect esențial al soluționării problemei naționale, căpătase o mare acuitate în preajma și în timpul primului război mondial, cînd ca urmare a dezvoltării relațiilor economice capitaliste, a formării unui șir de națiuni noi în secolul al XIX-lea, a afirmării culturii și conștiinței naționale la numeroase popoare, imperiile multinaționale nu mai puteau dăinui.

Mișcarea muncitorească revoluționară, prin activitatea sa politică, teoretică și practică, și-a făcut din lupta de eliberare națională una din sarcinile fundamentale ale încheierii procesului de transformare burghezo-democratică și de creare a condițiilor de trecere la socialism în Europa. În legătură cu aceasta Lenin formulează o concluzie : „De aceea, în întreaga lor propagandă, social-democrații din Rusia trebuie să insiste asupra dreptului tuturor naționalităților de a forma state independente sau de a alege liber statul din care vor să facă parte"[73].

Primul război mondial aduce schimbări în condițiile desfășurării luptei pentru unitatea politică a românilor. Pregătit de cercurile conducătoare ale țărilor imperialiste, războiul constituia un prilej pentru încercarea acestora de a-și înfăptui planurile expansioniste pe seama altor popoare. Dar Austria era în secolul al XX-lea prea slabă pentru a putea face față unui război de anexiuni. Însăși componența armatei, în care soldații naționalităților oprimate formau majoritatea (52% slavi, români și italieni, față de 25% germani și 23% maghiari) arăta că, în condițiile asupririi naționale, ea nu constituia un factor de putere pentru monarhie. Chiar între Austria și Ungaria erau divergențe serioase și toate încercările Austriei de a face unele concesiuni în favoarea popoarelor asuprite se izbeau de rezistența autorităților ungare.

[73] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 23, București, Edit. politică, 1964, p. 334.

România, deşi era legată printr-un tratat de una din părţile beligerante — Puterile Centrale —, nu a intrat de la început în război, adoptînd poziţia „neutralităţii armate". În ce priveşte fruntaşii politicii române din Transilvania, poziţiile nu erau unitare. Unii conducători ai P.N.R. (Alexandru Vaida, Aurel C. Popovici) s-au pronunţat pentru federalizare. Cea mai mare parte a membrilor Partidului Naţional Român, în frunte cu Vasile Lucaciu, Octavian Goga, Gheorghe Pop de Băseşti, Octavian Tăslăuanu ş.a. au combătut această poziţie, unii dintre ei venind în România pentru a putea continua nestingheriţi acţiunea în vederea unirii. Poziţiile oscilante ale altor membri ai conducerii Partidului Naţional Român au dus la suspendarea, în 1914, a activităţii partidului.

Dar în vechea Românie, fruntaşii Partidului Naţional Român, refugiaţi peste munţi, continuă activitatea în cadrul „Cercului bucovinenilor şi transilvănenilor din Bucureşti", editînd şi o gazetă săptămînală, „Ardealul". Ei găseau sprijin la reprezentanţii de seamă ai intelectualităţii româneşti, ca Nicolae Iorga, Duiliu Zamfirescu ş.a.

N. Iorga sintetizează ideea fundamentală care trebuia să călăuzească România în orientarea sa politică: „Singura politică externă pe care o poate îmbrăţişa şi servi cu devotament neamul românesc e aceea care tinde la grăbirea ceasului de liberare a românilor siliţi a-şi da viaţa în marginile monarhiei austro-ungare care n-a găsit niciodată dreptate pentru dînşii"[74].

Referindu-se la dorinţa poporului român din toate teritoriile de a se contopi într-un singur stat, Take Ionescu scria: „Separaţi prin limbă şi origine de popoarele care îi înconjoară, despărţiţi prin decretele soartei în mai multe configuraţiuni de stat, ei nu au încetat nici un minut de a simţi puternic a lor solidaritate, de a înţelege, că sînt membri ai uneia şi aceleiaşi familii şi că nimic din ceea ce face fericirea sau nenorocirea unuia nu poate fi indiferent pentru celălalt"[75].

A. D. Xenopol, în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, sublinia că „poporul român nu poate năbuşi o speranţă ce încolţeşte în el, de cîte ori îşi aruncă ochii spre toate acele părţi unde răsună graiul românesc, anume că din păturile adînci ale unui viitor oricît de îndepărtat, va răsări odată frumosul arbore al unirii tuturor românilor; că pe cît se întinde graiul lor comun se vor înjgheba şi interesele lor comune, că graniţele statului vor cădea odată împreună cu acelea ale naţionalităţii lor. Poate că mult timp vor trebui românii să mai aştepte întruparea acestei dragi vedenii; dar oricît ar fi să aşteptăm, mărirea ţelului să ne dea putere de a răbda, şi întreaga noastră strădănuire, întreaga noastră muncă să fie îndreptată numai şi numai spre acest scop sfînt şi măreţ"[76].

Înăsprirea asupririi naţionale în timpul primului război mondial a accelerat lupta de eliberare naţională, ridicînd-o la nivelul unei largi mişcări revoluţionare burghezo-democratice, care-şi punea drept obiectiv separarea de statul habsburgic a fiecărei naţiuni asuprite, dobîndirea inde-

[74] *Întrunirea Ligei culturale* ţinută la Bucureşti în ziua de 15 februarie 1915. Discursurile. Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul Românesc", 1915, p. 36.

[75] Take Ionescu, *Politica naţională română*. Articole publicate în „Românul", în anul 1891, Bucureşti, 1915, p. 10.

[76] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I., ed. I, Iaşi, Edit. Librăriei şcoalelor Fraţii Şaraga, 1896, p. 17—18.

pendenței și formarea de state naționale unitare sau desăvîrșirea acestui proces acolo unde fusese început, dar nu încheiat, ca în cazul României.

Referindu-se la transformările revoluționare din Europa și Asia în preajma declanșării primului război mondial, Lenin scria: „Revoluțiile din Rusia, Persia, Turcia, China, războaiele balcanice — iată în epoca noastră lanțul de evenimente mondiale din Orientul nostru. Și numai un orb ar putea să nu vadă în acest lanț de evenimente trezirea unei serii întregi de mișcări naționale burghezo-democratice, a unor tendințe spre formarea de state naționale independente și state naționale unitare"[77].

În tezele referatului cu privire la problema națională, expuse în 1914, Lenin scria: „6. Problema națională trebuie pusă din punct de vedere istoric și economic. Problema națională — fenomen *mondial*. 11. Statul național — regulă *universală* ..., iar *statul mai multor naționalități* — excepție.

K. Kautsky despre O. Bauer: Bauer *subapreciază* aspirațiile spre un stat național („forța Drangului") ... În paranteză: unii oameni cred că statul național constituie un *mai mare* naționalism decît autonomia cultural-națională. Eroare naivă și ridicolă! Statul național constituie o regulă în experiența istoriei universale"[78].

Ca principală formă de împotrivire față de monarhie poate fi apreciată atitudinea de nesupunere a soldaților din rîndul popoarelor asuprite încadrați în armata austro-ungară.

În afară de faptul că mulți nu se prezentau la încorporare, numeroși soldați încorporați se predau, deveneau prizonieri. Alături de circa 300 000 de cehi și slovaci și 200 000 de slavi din sud [79] se numărau și circa 100 000 de români [80].

În același timp, reprezentanții burgheziei române, mai ales cei plecați dincolo de Carpați, duceau activitate politică intensă pentru unire.

Un factor important care a accelerat procesul de destrămare a monarhiei austro-ungare și a creat un cadru favorabil mișcării de eliberare națională a fost valul revoluționar ce s-a declanșat la sfîrșitul primului război mondial, ca urmare a ascuțirii puternice a contradicțiilor multiple din statele beligerante. Antanta a înfrînt Puterile Centrale din punct de vedere militar. Dar mișcarea revoluționară din Austro-Ungaria și Germania și mișcarea de eliberare națională au constituit principalii factori care au determinat-o să cedeze și să renunțe la menținerea monarhiei austro-ungare.

Revoluția burghezo-democratică din februarie 1917 în Rusia, prăbușirea țarismului și descompunerea armatelor imperiale ruse au fost semnalul unor reacții în lanț. Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și ieșirea Rusiei Sovietice din război, proclamarea de către șeful guvernului sovietic, V. I. Lenin, a dreptului națiunilor la autodeterminare au constituit un puternic stimulent al luptei de eliberare a popoarelor.

[77] *Lenin despre România*, București, Edit. politică, 1960, p. 25.

[78] V. I. Lenin, *Opere complete*, ediția a II-a, vol. 24, București, Edit. politică, 1964, p. 406 și 409.

[79] *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918—1928*, București, Cultura Națională, 1929, p. 124.

[80] *Desăvîrșirea unității statului național român* ..., p. 218.

Rezolvarea problemei naţionale pe baza principiului autodeterminării era concepută de Lenin ca făcînd parte integrantă din revoluţia socială şi subordonată acesteia. Principiile enunţate, în „Declaraţia drepturilor popoarelor din Rusia", corespundeau întru totul şi interesului popoarelor asuprite din Austro-Ungaria. Ele au fost însuşite cu entuziasm de popoarele din Imperiul habsburgic. Mişcarea de eliberare naţională a primit un nou şi puternic impuls.

Salutînd „Declaraţia drepturilor popoarelor din Rusia", ziarul „Adevărul", organul secţiei române a Partidului Socialist din Ungaria, cerea ca pacea ce se va încheia să fie întemeiată pe baza dreptului fiecărui popor, fiecărei naţiuni de a dispune de soarta sa. Socialiştii din vechea Românie, exprimau aceleaşi năzuinţe pentru populaţia română din Transilvania şi anume dreptul de a dispune de ea însăşi.

Concomitent se dezvolta mişcarea de masă, atît socială cît şi naţională, împotriva perimatei monarhii austro-ungare. În întreg anul 1918, începînd cu greva din ianuarie, care s-a desfăşurat cu deosebită forţă în principalele centre (Viena, Budapesta, Praga, Timişoara ş.a.), luptele nu numai că nu au contenit, dar au crescut în amploare.

Începînd din 1917 se conturează tot mai mult situaţia revoluţionară în monarhia austro-ungară. Nemulţumirile ţărănimii iau o formă deschisă, izbucnesc revolte. Datorită pierderilor pe cîmpul de luptă, a descompunerii unităţilor militare austro-ungare pe front, precum şi a luptei tot mai intense a maselor populare exploatate şi asuprite, criza regimului dualist s-a accentuat. În Imperiul habsburgic, subminat în interior şi pierzîndu-şi orice prestigiu pe plan internaţional, s-au creat condiţii favorabile lichidării acestui stat artificial, format împotriva voinţei popoarelor. Mişcările revoluţionare declanşate ca urmare a agravării contradicţiilor interne şi sub impulsul victoriei Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie devin tot mai puternice. Milioane de ţărani se răscoală şi, fără a ţine seama de deosebirile naţionale, luptă pentru lichidarea completă a marii proprietăţi şi a asupririi naţionale. Autorităţile se descompun în scurt timp pe întreg teritoriul monarhiei, organele puterii de stat au fost lichidate sau paralizate, creîndu-se condiţiile propice formării statelor naţionale sau eliberării naţiunilor asuprite şi revenirii lor în cadrul statelor naţionale existente.

Criza politică a Austro-Ungariei se apropia de deznodămînt; lunile octombrie şi noiembrie 1918 pot fi considerate drept perioada dezagregării efective a imperiului. La sfîrşitul lui octombrie 1918 încep revoluţiile burghezo-democratice în Austria şi Ungaria, care consfinţesc crearea unor noi state naţionale independente pe ruinele fostului Imperiu habsburgic şi unirea unor popoare asuprite cu acestea.

La 28 octombrie 1918 a fost proclamată Republica Cehoslovacă; în aceeaşi zi, Croaţia, Dalmaţia şi Slovenia se despărţeau de monarhia habsburgică şi formau o conducere proprie, iar la 10 decembrie se uneau cu Serbia, formînd „statul sîrbilor, croaţilor şi slovenilor". De asemenea, Galiţia s-a despărţit de Austria la 28 octombrie.

Mișcarea de eliberare națională s-a dezvoltat puternic în rîndurile populației românești. Consiliul Național Român, constituit la 29 octombrie 1918 din reprezentanți ai Partidului Național Român și ai social-democrației române, hotărî convocarea pentru 1 decembrie 1918 la Alba Iulia, a unei Adunări Naționale a tuturor românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Cei peste 100 000 de participanți proclamară, într-o atmosferă de puternică însuflețire, unirea Transilvaniei cu România. „Analiza desfășurării evenimentelor — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — demonstrează elocvent că formarea statului național unitar român nu este rezultatul unor înțelegeri încheiate la masa tratativelor, ci rodul luptei întregului popor, însuflețit de năzuința secular a unității, de hotărîrea de a împlini visul pentru care au luptat și s-au jertfit atîtea generații de înaintași"[81]. Declarația adoptată în 1918 la Alba Iulia înscria, sub presiunea maselor populare, o serie de drepturi și revendicări democratice, printre care necesitatea înfăptuirii reformei agrare, a introducerii dreptului de vot universal, egalitate pentru toate naționalitățile ș.a.

Istoria demonstrează că Unirea a fost rezultatul luptei hotărîte a poporului, realizarea concordanței legice a cadrului național cu realitățile obiective, un act de profundă dreptate națională. Conducătorul guvernului sovietelor revoluționare maghiare, Béla Kun, înțelegînd necesitatea acestui proces obiectiv, a exprimat aprobarea revoluției maghiare față de formarea statului național unitar român. Într-o notă oficială adresată guvernului român la 30 aprilie 1919, el scria : „Guvernul trecut n-a admis propunerile dumneavoastră, menținîndu-se pe baza așa-zisului drept istoric care își trage dreptul oprimării viitoare din oprimarea din trecut. În prima zi a venirii noastre la putere noi am renunțat la acest principiu. Am declarat în repetate rînduri în modul cel mai solemn că nu ne menținem pe principiul integrității teritoriale, iar acum vă aducem la cunoștință acest lucru și în mod direct, anume că recunoaștem fără nici o rezervă toate pretențiunile dumneavoastră teritoriale naționale"[82].

Unirea Transilvaniei cu România, rod al luptei maselor populare de pe întreg teritoriul țării, al mișcării revoluționare din acea perioadă constituie o piatră de temelie în istoria patriei noastre. Ea a creat cadrul statal al dezvoltării României moderne, a avut o înrîurire pozitivă asupra întregii evoluții economice, politice și sociale a țării noastre. Populația românească din Transilvania s-a eliberat pentru totdeauna de dominația habsburgică, de jugul asupririi naționale. „Ca urmare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a unui șir de revoluții de eliberare națională, a marilor mișcări sociale ale maselor, s-au prăbușit imperii, printre care și

[81] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale, consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 716.

[82] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român, 1 decembrie 1978*, Edit. politică, București, 1978, p. 13.

Imperiul habsburgic, care de mult trebuia să se prăbușească. Pe ruinele acestuia — spune tovarășul Nicolae Ceaușescu — s-au ridicat popoare libere, independente, care au început să-și clădească viața pe alte baze, fără cotropitori și asupritori străini. Considerăm că, deși s-a înfăptuit în împrejurările existenței burgheziei, acesta a fost totuși un act progresist, care a dus la dezvoltarea societății . . .”[83]. Desăvîrșirea unificării statului național român, în împrejurările prăbușirii Imperiului habsburgic care timp de secole a asuprit milioane de oameni de diferite naționalități, a reprezentat un act istoric progresist răspunzînd unor cerințe obiective ale dezvoltării societății românești. Unirea Transilvaniei cu România a fost rezultatul unui îndelungat proces de dezvoltare istorică, proces obiectiv și inevitabil. În ciuda persistenței regimului burghezo-moșieresc, poporul român, reunit în cadrul aceluiași stat național, a putut să dea noi impulsuri dezvoltării social-economice.

[83] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 698.

Încheiere

Cercetarea întreprinsă asupra relaţiilor economice de interdependenţă dintre ţările române şi respectiv între Transilvania şi România degajă, în final, două concluzii : una cu caracter concret istoric, alta cu caracter teoretic. Prima priveşte rolul şi funcţiile legăturilor economice reciproce ale ţărilor române, alături de comunitatea de teritoriu, de limbă, de origine etnico-socială în formarea naţiunii române şi a statului său unitar naţional. A reieşit că factorii economici au constituit lianţi puternici ai procesului de coagulare şi închegare a naţiunii române, de menţinere a coeziunii poporului român în epocile mai îndepărtate, mai vitrege. Fenomenul are valoare cu atît mai mare cu cît poporul român multe secole a fost despărţit şi dominat de puteri feudale străine; astfel că raporturile economice, care au întărit factorii de coeziune — de limbă, de teritoriu, de spiritualitate —, reprezentaţi în conştiinţa socială a românilor, s-au impus peste graniţele administrative stabilite de puterile dominante şi stăpînitoare.

Aceste raporturi uneori recunoscute ca avantajoase chiar pentru forţele dominatoare, alteori frînate, au devenit frecvente, s-au transformat din acte economice în legături comunitare, au întreţinut în lungul istoriei, peste graniţele impuse, pulsaţia vitală a coeziunii poporului român.

La acest proces au participat împreună generaţie după generaţie nu numai românii, dar şi celelalte naţionalităţi conlocuitoare de pe teritoriul patriei; maghiarii, germanii etc. au fost factori activi ai producţiei şi schimbului, ai circulaţiei mărfurilor între ţările române contribuind la ţesătura legăturilor tot mai dense dintre ţările române.

Pe deasupra tuturor discriminărilor, privilegiilor, resentimentelor cultivate de clasele exploatatoare, de regimurile de dominaţie şi stăpînire, pentru masele producătoare indiferent de naţionalitate, care au trăit pe teritoriul României, activitatea materială, socială înfăptuită împreună în aceleaşi colectivităţi a generat rădăcini adînci de unitate. Este baza istorică a dezvoltării socialiste a întregului popor român de astăzi.

A doua concluzie are caracter teoretic; se confirmă, pe exemplul istoriei poporului nostru, teza materialismului istoric că rolul prioritar în evoluţia social-politică a societăţii îl au relaţiile economice; şi în formarea naţiunii şi a statului naţional premisele economice dobîndesc funcţii de importanţă decisivă. Astfel că argumentele şi concluziile acestei lucrări ar putea stimula mai mult cercetarea istorică a problemei naţionale şi sub aspectele ei economice, astăzi încă insuficient abordate.

În sfîrșit, deși este tratat în plan istoric, studiul premiselor economice ale statului național unitar român are reflexe în contemporaneitate. Se poate conclude cu certitudine obiectivă că consolidarea națională a statului modern, mai ales la popoarele eliberate de sub dominația străină, se realizează în primul rînd prin dezvoltarea economică industrială a tuturor regiunilor țării, după cum statul național, independent „reprezintă o necesitate obiectivă, un factor determinant al progresului economic-social rapid al popoarelor"[1].

Unirea Transilvaniei cu România, ca necesitate obiectivă națională, constituirea organismului unificat al economiei naționale a realizat cadrul național și economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție, a creat condiții favorabile activității forțelor progresiste ale societății, mișcării muncitorești revoluționare.

Lupta revoluționară a maselor populare din anii războiului și cei imediat următori a impus claselor dominante o serie de revendicări — efectuarea mai radicală a reformei agrare în Transilvania și limitarea dominației moșierești asupra țărănimii, unele drepturi și libertăți cetățenești etc. În această perioadă a avut loc integrarea și sudarea organismului unificat al economiei capitaliste a României.

Înmănuncherea bogățiilor și energiilor națiunii române în statul național unitar a creat premise, posibilități pentru o dezvoltare mai însemnată a economiei naționale. Dar noile posibilități materiale nu au fost puse în valoare la capacitatea lor și în interesul maselor muncitoare.

Astfel, cu toate că realizarea unității statale în 1918 a creat condiții pentru ridicarea nivelului de civilizație a țării, că în deceniile care au urmat economia și viața cultural-științifică din România au cunoscut o anumită dezvoltare, totuși, datorită faptului că la cîrma statului s-au aflat în continuare burghezia și moșierimea care au folosit Unirea pentru consolidarea propriilor lor poziții de clasă, pentru intensificarea exploatării celor ce muncesc, marile probleme ale progresului societății noastre, revendicările democratice înscrise de militanții din 1918 în Rezoluția de la Alba Iulia nu au putut fi rezolvate.

România a continuat să rămînă pînă la revoluția socialistă o țară insuficient dezvoltată din punct de vedere economic, cu un pronunțat caracter agrar, cu un nivel de trai scăzut al maselor muncitoare. Condițiile pentru dezvoltarea impetuoasă a națiunii noastre, pentru descătușarea energiilor creatoare ale întregului popor și înfăptuirea năzuințelor de progres ale maselor „s-au realizat — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu la semicentenarul unirii Transilvaniei cu România — însă abia după eliberarea patriei de sub jugul fascist, în epoca glorioasă a edificării orînduirii noi, socialiste, cînd clasa muncitoare în alianță cu țărănimea muncitoare au cucerit puterea de stat, cînd a fost desființată exploatarea omului de către om și lichidate clasele exploatatoare, iar poporul a devenit stăpîn deplin al destinelor sale. Socialismul a realizat idealurile de libertate socială și națională pentru care au luptat înaintașii cei mai luminați, a înfăptuit pentru prima oară unitatea social-politică a poporului"[2].

[1] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 143.

[2] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 706.

Economic premises of the making of the Romanian unitary national state

Summary

The book is a comprehensive approach to the economic relations established throughout history between the Romanian countries, severed and dominated by foreign powers for a long time. The study is mainly confined to the essence and forms of the relations between Transylvania and Romania in the modern epoch and is supported by a thorough analysis of their economic evolution. Their economic interdependence and complementarity represent the economic premises of the formation of the Romanian national state. The objective historical requirement for the peoples' national liberation and formation of the unitary, independent state is met by "the deepest economic factors", which makes necessary the study of the "historical economic conditions of the national movements" in the main.

The approach to this issue is grounded on the historical-materialist outlook, the documents of the Romanian Communist Party, according to which "the formation of independent nations, of unitary national states was a law-like necessity, determined by deep economic, social and political causes. The decisive element was the development of productive forces, of capitalism".

Methodological aspects of analysis and interpretation, such as complementarity and interdependence, economic gravitation, communitary relations, the production sector of the national economy, are considered. The study of the relations between the Romanian countries is not reduced to the forms of exchange and circulation of goods, but it implies the process of production, territorial and social division of labour, considered as a basis of these relations.

The economic ties that were established on the national territory with variable intensities and in different forms, having, however, characteristics of continuity, specific to the relations of production of the respective epochs. The economic ties acquired nation-wide function only in interaction with the other factors of causality and manifestations of the nation and national unitary state.

In this way, they became specific communitary ties.

Research led to the conclusion that the economic ties in the modern epoch in the Romanian countries were the outcome not only of bourgeois development, but also of the activity of small producers who traded

among the provinces. Broad categories of the population : Romanians as as well as Magyars and Germans were involved in this process, lending it a mass character. Thousands and thousands of peasants, handicraftsmen, merchants, workers, shepherds, carters, manufacturers, commission agents, were yearly moving about the Romanian countries, prompted by economic-social interests. They disseminated all over the country not only goods but also the awareness of their common origin, traditions and spirituality, of their common language, thus making a decisive contribution to laying the premises of the formation of the Romanian unitary national state.

The book is based on a rich and mostly original documentation. The investigation carried out, the methodology used, the arguments and the conclusions drawn have increased the interest in the wider research of the economic aspects of the premises of the formation of the Romanian unitary national state.

Prémisses économiques de la formation de l'Etat national unitaire roumain

Résumé

L'ouvrage traite, sous divers aspects, des rapports économiques établis historiquement entre les pays roumains séparés et dominés pendant longtemps par les puissances étrangères. L'étude met un accent particulier sur le contenu et les formes des rapports entre la Transylvanie et la Roumanie au cours de l'époque moderne, et est fondée sur une ample analyse de leur évolution économique, démontrant l'existence de leur interdépendance et complémentarité, en tant que prémisses économiques de la formation de l'Etat national unitaire roumain. On a tenu compte du fait que la nécessité objective historique de libération nationale des peuples et de formation des Etats unitaires, indépendants se manifestait par « les facteurs économiques les plus profonds », ce qui impose en premier lieu l'étude des « conditions historiques-économiques des mouvements nationaux ».

L'ouvrage est fondé sur la conception matérialiste historique, les documents du Parti Communiste Roumain, selon lesquels : « La formation des nations indépendantes, des Etats nationaux unitaires s'est manifestée comme une nécessité à caractère de loi, déterminée par de profondes causes économiques, sociales et politiques. Le facteur décisif a été le développement des forces productives, du capitalisme ».

Dans cet ouvrage sont abordés également des aspects méthodologiques d'analyse et d'interprétation, tels que : complémentarité et interdépendance ; gravitation économique ; liens communautaires, l'organisme social de production de l'économie nationale. L'étude des rapports entre les pays roumains ne se limite pas aux seules formes d'échange et de circulation des biens mais porte aussi sur le processus de production, la division territoriale et sociale du travail, etc., en tant que base de ces rapports. Les rapports économiques se développaient sur l'espace du territoire national, avec des intensités variables et sous des formes diverses, tout en maintenant des traits de continuité, spécifiques des rapports de production des époques respectives. Les relations économiques acquéraient une fonction nationale seulement en interaction avec les autres facteurs de causalité et manifestation de la nation et de l'Etat unitaire national. De cette manière elles devenaient des relations spécifiques communautaires.

Il est à souligner qu'à l'époque moderne, dans les conditions des pays roumains les rapports économiques n'étaient pas seulement le produit du développement bourgeois mais aussi de l'activité des petits producteurs et réalisateurs de l'échange entre les provinces : des catégories larges de population roumaine ainsi que magyare, allemande, étaient entraî-

nées dans ce processus, ce qui lui conférait un ample caractère de masse. Des milliers et des dizaines de milliers de paysans, artisans, commerçants, ouvriers, pâtres, rouliers, industriels, commissionnaires circulaient chaque année entre les pays roumains, mûs par des intérêts économico-sociaux. Ils véhiculaient sur tout le territoire de la patrie, en même temps que les valeurs matérielles, les idées de la conscience de l'appartenance commune à la même origine historique, aux mêmes traditions et à la même spiritualité, ils parlaient et communiquaient par la même langue, la langue roumaine, apportant une contribution déterminante à la formation des prémisses de l'Etat national unitaire roumain.

L'ouvrage a une documentation riche et pour la plupart inédite L'investigation effectuée, la méthodologie utilisée, l'argumentation ains que les conclusions formulées font croître l'intérêt pour une investigation plus ample des aspects économiques des prémisses de l'Etat national unitaire roumain.

Экономические предпосылки формирования единого национального румынского государства

Резюме

Работа рассматривает в различных аспектах взаимноэкономические связи, исторически установившиеся между румынскими княжествами, разделенные и продолжительное время находящиеся под господством иностранных держав; настоящее исследование первоочередно излагает содержание и формы этих отношений в современную эпоху между Трансильванией и Румынией и основывается на обширном анализе их экономического развития. Исследование поднятого вопроса демонстрирует экономическую межзависимость и комплементарность между ними как экономические предпосылки образования единого национального румынского государства. Было учтено, что объективное историческое требование национального освобождения народов и образования единых, независимых государств проявляется посредством «глубоких экономических факторов», что делает необходимым исследование в первую очередь «историко-экономических условий национальных движений».

Изложение проблематики работы основывается на историко-материалистическую концепцию, документы Румынской коммунистической партии, согласно которым: «Образование независимых наций, единых национальных государств проявилась как законное требование, определенное глубокими экономическими, социальными и политическими причинами. Решающим фактором явилось развитие производительных сил, капитализма».

В работе излагаются и методологические аспекты анализа и интерпретации, как например: комплементарность и межзависимость; экономическое тяготение, коммунитарные связи, производственно-социальный организм национальной экономики. Понимание и исследование отношений между румынскими княжествами не сводится только к формам обмена и товарооборота между ними, а занимается и процессом производства, территориальным и социальным разделением труда и др. как основы этих отношений. Экономические отношения развивались в пространстве национальной территории с переменной интенсивностью и в различных формах, но сохраняя черты непрерывности, специфические производственным отношениям данных периодов. Экономические связи приобретали национальную функцию только в межзависимости с другими факторами причинности и проявления нации и единого национального государства. Таким образом они становились специфическими коммунитарными связями.

Исследование привело к выводу, что экономические связи в новую эпоху, в условиях румынских княжеств, явились не только результатом буржуазного развития, но и деятельности мелких производителей и исполнителей товарообмена между провинциями; широкие категории румынского, а также венгерского и немецкого населения были вовлечены в этот процесс, что придает ему широкий массовый характер. Тысячи и десятки тысяч носителей этих связей: крестьяне, ремесленники, купцы, работники, пастухи, извозчики, промышленники, комиссионеры ежегодно передвигались с экономико-социальными интересами из одного румынского княжества в другое. На всем протяженности родины они несли с собой вместе с материальными благами идеи сознания общей принадлежности к румынской родине, к одному и тому же историческому происхождению, к общим традициям и духовности, они говорили на том же языке, внося определенный вклад в формирование предпосылок единого национального румынского государства.

Используемая в работе документация обширна и большей частью неопубликованная, а предпринятое исследование, методология, аргументы и сформулированные выводы повышают интерес для более широкого исследования экономических аспектов предпосылок единого национального румынского государства.

Contents

Foreword 9

Chapter I

The factors stimulating economic ties among the Romaniann Principalities 15

Chapter II

Brief historical overview of the economic ties among the Romanian Principalities up to the end of the 18th century 30

Chapter III

Socio-economic progress from the early 19th century to the 1870's and the foundation of the modern national Romanian state 57

Chapter IV

Development of economic ties among the Romanian Principalities from the early 19th century to the 1870's 86

Chapter V

Advances of the capitalist economy in the 1870's—1890's 141

Chapter VI

Economic ties between Transylvania and Romania in 1867—1875 158

Chapter VII

Evolution of economic relations between Transylvania and Romania in 1876—1886 179

Chapter VIII

Deterioration of economic ties between Transylvania and Romania in 1886—1891 202

Chapter IX

Accelerated development of Romania's modern economy from the 1890's up to World War I 228

Chapter X

Romania's socio-economic structure and level in the early 20th century 280

Chapter XI

Economic ties between Transylvania and Romania in 1891—1914. Completion of the unification of the national Romanian state 295

Conclusion 319

Summary in English 321

Summary in French 323

Summary in Russian 325

Contents in English 327

Contents in French 329

Contents in Russian 331

Table des matières

Avant-propos 9

Chapitre I
Facteurs moteurs du développement des relations économiques entre les pays roumains 15

Chapitre II
Aperçu historique des relations économiques entre les pays roumains jusqu'à la fin du XVIIIe siècle 30

Chapitre III
Le progrès économico-social du début du XIXe siècle jusqu'à la 7e décennie et la constitution national-étatique de la Roumanie moderne 57

Chapitre IV
L'amplification des relations économiques entre les pays roumains du début du XIXe siècle jusqu'à la 7e décennie 86

Chapitre V
Le démarrage de l'économie capitaliste aux 7e—9e décennies du XIXe siècle 141

Chapitre VI
Les relations économiques entre la Transylvanie et la Roumanie de 1867 à 1875 158

Chapitre VII
L'évolution des relations économiques entre la Transylvanie et la Roumanie de 1876 à 1886 179

Chapitre VIII
L'endommagement des relations économiques entre la Transylvanie et la Roumanie durant les années 1886—1891 . . 202

Chapitre IX

L'accélération du développement de l'économie moderne de la Roumanie de la 9e décennie du XIXe siècle jusqu'à la Première Guerre mondiale 228

Chapitre X

Le niveau et la structure économico-sociale de la Roumanie au commencement du XXe siècle 280

Chapitre XI

Les relations économiques entre la Transylvanie et la Roumanie durant les années 1891—1914. Le parachèvement de l'unification de l'Etat national roumain 295

Conclusion 319

Résumé en anglais 321

Résumé en français 323

Résumé en russe 325

Table des matières en anglais 327

Table des matières en français 329

Table des matières en russe 331

Содержание

Введение 9

Глава I

Движущие факторы развития экономических связей между румынскими княжествами 15

Глава II

Краткий исторический обзор экономических связей между румынскими княжествами до конца XVIII-го века 30

Глава III

Социально-экономический прогресс с начала XIX-го века до 7-го десятилетия и национально-государственное образование модерной Румынии 57

Глава IV

Расширение экономических связей между румынскими княжествами с начала XIX-го века до 7-го десятилетия 86

Глава V

Развитие капиталистической экономики в 7—9-ых десятилетиях XIX века 141

Глава VI

Экономические связи между Трансильванией и Румынией в 1867—1875 гг. 158

Глава VII

Эволюция экономических связей между Трансильванией и Румынией в 1876—1886 гг. 179

Глава VIII

Ущербление экономических связей между Трансильванией и Румынией в 1886—1891 гг. 202

Глава IX

Ускорение экономического развития Румынии с 9-го десятилетия XIX в. до первой мировой войны 228

Глава X

Социально-экономический уровень и структура Румынии в начале XX века 280

Глава XI

Экономические связи Трансильвании с Румынией в 1891—1914 гг. Завершение объединения национального румынского государства 295

Заключение 319

Резюме на английском языке 321

Резюме на французском языке 323

Резюме на русском языке 325

Содержание на английском языке 327

Содержание на французском языке 329

Содержание на русском языке 331

Redactor: ELENA PUŞCAŞ
Tehnoredactor: SONIA BÂRZEANU
Coperta de: AUREL PETRESCU

Bun de tipar 12. V. 1979. Tiraj 2520.
Format 16/70×100. Coli de tipar 21 C.Z. pentru biblioteci mari: {*338. 91/92(498) ,,17:19,,* / *330. 148(498) ,,17:19,,*}
C.Z. pentru biblioteci mici: 338(498),,17:19,,

c. 1960 I. P. ,,Informaţia"
str. Brezoianu 23—25,
Bucureşti
Republica Socialistă România